

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Jette Mackintosh

LANDMANDEN

og

HANS RÅDGIVERE

LANDBOFORENINGER I 200 ÅR

UDGIVET AF DE DANSKE LANDBOFORENINGER

Landboforeninger i 200 år

Erik Helmer Pedersen

Landbosamfundet
og
Danmarkshistorien

Landboforeninger i 200 år

Redigeret af
Erik Helmer Pedersen og
Mette Ehlers

Under medvirken af
S. P. Jensen, Carl-Axel Nilsson,
Jørgen Skovbæk og Carl Thomsen

Udgivet af
De danske Landboforeninger

Bind 4

© 1993 by De danske Landboforeninger og forfatterne

Trykt hos AiO Tryk as, Odense

ISBN 87-323-35-4 (bind 4)

ISBN 87-323-30-3 (bind 1-4)

Omslag på de 4 bind:

To kilometer sydøst for Bogense markerer en mere end 200 årig elm grænsen mellem landsbyen Harritslevs dyrkede mark og overdrevet. Til venstre i billedet ses Loddenhøj og hovedbygningen til Harritslevgård, opført 1606. Midt for i billedet Harritslev, udskiftet 1798. Nu er der kun én landmand tilbage i byen. Harritslevgårds marker drives sammen med flere andre storbrug centralt under grevskabet Gyldensteen. Foto: Jørgen Weber, 1993.

Forord

Landboforeningerne er vokset frem sammen med det landbrugssystem, der har udviklet sig i 1800-tallet og 1900-tallet på baggrund af de store landboreformer sidst i 1700-tallet og folkeskoleloven fra 1814, og landboforeningerne har spillet deres væsentligste rolle i det danske samfunds udvikling, når det gælder folkeoplysning, folkestyre og erhvervsudvikling.

Landboforeningerne er nogle af vore ældste foreninger. De er samtidige med stænderforsamlingerne, og de har i landbefolkningen været med til at berede jorden for folkestyrets indførelse i 1849.

Landboforeningerne er ældre end højskolen, og andelsbevægelsen, men de er vokset i udbredelse sammen med højskolerne, og deres arbejdsopgaver er vokset i takt med den produktionsudvidelse, som mejerierne og slagterierne skabte afsætningsmæssig baggrund for.

Landmændenes uddannelse støttet af landboforeningernes oplysningsarbejde har sammen med andelsbevægelsen været en afgørende forudsætning for danske landmænds store konkurrenceevne og dermed for dansk landbrugs stærke placering i samfundsøkonomien.

Foreningerne har spillet en betydningsfuld rolle i landboernes træning i demokrati og med stærk vægt på lokal selvbestemmelse. De er vokset op nedefra som selvstændige lokale foreninger, der først senere har etableret landsdels sammenslutninger. Og der gik 88 år fra den første forenings oprettelse på Bornholm, før De danske Landboforeninger blev dannet i 1893.

I 100 år har det været De danske Landboforeningers opgave at varetage interesserne for de lokale foreningers medlemmer i samarbejde med andre landboorganisationer. Det forhold, at landboforeningernes medlemmer tegner sig for omkring 85 pct. af den danske landbrugsproduktion, har sat sit præg på arbejdsopgavernes art og omfang.

Der tales ofte om den danske model. Højskolens og andelsbevægelsens betydning er blevet fremhævet og beskrevet af historikere og samfundsforskere. Ved De danske Landboforeningers 100 års jubilæum har De danske Landboforeninger fundet anledning til at bede en række historikere under ledelse af landbohistorikeren, lektor ved Københavns Universitet, dr.phil. Erik Helmer Pedersen om også at belyse landboforeningernes rolle i det danske samfunds udvikling i de seneste 200 år og herunder yde bidrag til en analyse af sammenhængen mellem landboforeningernes oplysningsarbejde og landbrugets produktivitetsudvikling.

Det er vort håb, at nærværende værk ved at kaste nyt lys over disse sammenhænge kan bidrage til en bedre erkendelse af, hvorledes det danske landbrug og det danske samfund har udviklet sig.

Det er vort håb, at denne viden ikke alene kan være til nytte for den strategi, der lægges ved Danmarks bistand til andre landes landbrugsudvikling, men også for den fremtidige tilrettelægning af dansk landbrugspolitik og for løsningen af landboforeningernes arbejdsopgaver.

Niels Th. Ilsoe

Peter Gæmelke

H. O. A. Kjeldsen/Jørgen Skovbæk

Indholdsfortegnelse

Indledning	9
I. Bondebruget på vej frem 1872–1914	19
1. Landboforeningerne og forspillet til 1880'ernes omlægning	21
2. Landboforeningernes erhvervspolitiske dannelsesperiode	34
3. Agrariske strømninger og landbosamvirke i 1890'erne	66
4. Landbrugsorganisatorisk trængsel 1900–1914	103
II. I statsmagtens forværelse 1914–50	149
5. Økonomiske og sociale principper brydes i landbrugspolitikken 1914–30..	151
6. Landbrug og statsmagt i organiseret samarbejde 1930–50	220
III. Landbruget i et større fællesskab 1950–93	303
7. De danske Landboforeninger som landsorganisation 1950–72	305
8. Nye arbejdsbetingelser for dansk landbrug 1973–1993	376
Sammenfattende bemærkninger	435
Litteratur	460
Billedfortegnelse	462
Register	465

Forfatterens forord

Ved afslutningen af arbejdet på at udarbejde denne skildring af den erhvervspolitiske indsats, landboforeningerne har ydet gennem de sidste hundrede år, føler jeg trang til at rette en varm tak til de personer og institutioner, som på forskellig måde har ydet mig støtte.

Takken gælder først og fremmest De danske Landboforeninger, der viste mig den tillid at overdrage mig opgaven at udforme et forskningsprojekt over landboforeningernes historie gennem 200 år. Jeg føler i den anledning særlig grund til at fremhæve sekretariatschef Jørgen Skovbæks store indsats for projektets økonomiske og praktiske gennemførelse. Hans omfattende viden om landboforeningernes virksomhed har været mig til uvurderlig hjælp.

En varm tak rettes også til mine øvrige kolleger i styringsgruppen, fhv. afdelingschef, lic. agro. S.P. Jensen, docent, fil. dr. Carl-Axel Nilsson og professor lic. agro. Carl Thomsen. Jeg har også i denne forbindelse trukket store vekslers på S.P. Jen-

sens faglige og landbrugshistoriske ekspertise. Takken gælder endvidere mine kolleger på forfatterholdet, Henrik Dethlefsen, Hans Jørgen Winther Jensen og Jette Macintosh. Det ligger mig også meget på sinde at fremhæve min medredaktør Mette Ehlers' store og dygtige arbejde for at fremskaffe nyt og spændende billedmateriale.

Mange institutioner og historisk interesserede personer har medvirket til at fremskaffe dette billedmateriale. En særlig tak rettes til Det kongelige Bibliotek, Landbohøjskolen (Ivan Katic), Landbrugs Informationskontor (Jens Ole Thøgersen), Landsbladet (Inge Lindberg), Foreningen af jydsk Landboforeninger (Troels Petersen-Dalum), Landbrugsraadet, De danske Landboforeninger, Landsudvalget for kvæg, Bornholms Museum, de lokalhistoriske arkiver i Bogense, Næstved, Ringsted, Hjørring og Aalborg samt Tom Kirk, Thisted og Norma Christensen, Aalborg.

Nærum i marts 1993.

Erik Helmer Pedersen

Indledning

Sigtet med bogen

I denne bog beskrives og analyseres den virksomhed, de danske landboforeningers øverste organisationer udøver som landbrugsfaglig og interessepolitisk repræsentation for størstedelen af dansk landbrug i tiden ca. 1880 og til nutiden.

I perioden op til 1893 varetoges denne virksomhed af landboforeningernes fællesforeninger på landsdelsniveau, hvorefter man nedsatte et forretningsudvalg under navnet De samvirkende danske Landboforeninger. Dermed var fundamentet

skabt for den organisation, som i moderniseret skikkelse kendes den dag i dag, fra 1980 under navnet De danske Landboforeninger.

Der findes ganske vist mange andre organisationer, som varetager udsnit af landbrugets faglige og økonomiske virksomhed, men bortset fra Dansk Familielandbrug/Husmandsforeningerne, som husmandsforeningernes toporganisation nu hedder, og til dels Dansk Erhvervsjordbrug (tidligere Tolvmandsforeningerne og Landsforeningen Danske Kornproducenter) eksisterer der ikke en organisation, der

En moderne landbofamilie. Da familien ofte må bero sig på to indtægter, må manden på gården klare arbejdet selv. Børnene har på deres side en lang skoledag og kan derfor ikke deltage så meget i det daglige arbejde som førhen.

*Landbrugets øverste
rorsmand H. O. A.
Kjeldsen på Axelborgs
top. Bølgegangen kan
ofte være høj, men
Kjeldsen er sikker til at
holde kursen.*

som De danske Landboforeninger kan siges at varetage landmændenes samlede interesser af faglig, økonomisk og erhvervs-politisk natur. Hvor andre landbrugsorga-

nisationer har specialiseret sig i et afgrænset virksomhedsområde, har De danske Landboforeninger hele tiden bestræbt sig på at arbejde i bredden for der-

igennem at kunne tale med større vægt som varetager af erhvervets helhedsinteresser.

I forhold til det omgivende samfund har De danske Landboforeninger derfor kunnet forhandle med et mandat, der udsprang af en samlet koordinerende virksomhed inden for landboforeningernes landsdækkende net af lokale og regionale organisationer. Når landmændenes og landbrugets interesser opfattes som et sæt synspunkter, hvis indbyrdes vægt og betydning på forhånd er søgt afstemt efter hinanden, kan De danske Landboforeninger i ordets egentligste forstand karakteriseres som den ældste og største interesseorganisation inden for dansk landbrug.

Ved siden af dens virksomhed på det landbrugsinterne plan har organisationen De danske Landboforeninger set det som sin fornemste opgave at varetage samspillet, dialogen mellem et erhverv og dets omgivelser. Derigennem har den på en række punkter været i stand til at præge samfundets udvikling. Derfor bogens titel »Landbosamfundet og Danmarkshistorien«.

Som organisation er De danske Landboforeninger vokset frem gradvis. Derfor må en historisk analyse af dens virksomhed på den ene side respektere de lange linjer i udviklingen og på den anden afdekke de brud i kontinuiteten, der hele tiden finder sted. Skildringen må alene af den grund snarere betragtes som eksemplificerende end som fuldstændig.

De danske Landboforeninger blev oprettet i 1893 som et forretningsudvalg for de fire fællesforeninger af landboforeninger, der for hver sin del af landet koordinerede de lokale landboforeningers virksomhed. Det drejer sig om Foreningen af

jydske Landboforeninger (oprettet 1872), De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift (oprettet 1880) og De samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift (oprettet 1881, en virksomhed, der til 1902 blev udøvet af Fyens Stifts patriotiske Selskab). De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger blev først oprettet i 1897. Indtil da fungerede Maribo Amts økonomiske Selskab som talerør for landboforeningerne i dette område. Som Bornholms eneste landboforening havde Bornholms landøkonomiske Forening uden at være anerkendt som landsdelsorganisation uofficiel status som talerør for de lokale landbointeresser.

For nemheds skyld betegnes de fire landsdelsorganisationer her i bogen som henholdsvis De jyske, fynske, sjællandske og lolland-falsterske Landboforeninger. På samme måde omtales De danske Landboforeninger som oftest som »Landboforeningerne« jfr. udtrykket »Husmandsforeningerne« i stedet for De samvirkende danske Husmandsforeninger, nu Dansk Familielandbrug/Husmandsforeningerne. Dansk Erhvervsjordbrug betegnes på samme måde som »Tolvmandsforeningerne«.

I 1917 blev landsdelsorganisationernes forretningsudvalg omdannet til en permanent organisation med formandsskab, forretningsudvalg og bestyrelse, udpeget af landsdelsorganisationerne. Den egentlige udbygning på det organisatoriske plan skete dog først efter 2. verdenskrig. I 1980 blev landboforeningernes ledelse samlet i De danske Landboforeninger med det årlige delegeretmøde som højeste instans. I forvejen var den øverste koordinering af den faglige virksomhed henlagt til særlige landsudvalg med tilhørende landskontorer

Hvem sætter den erhvervspolitiske dagsorden, landbrugets top eller Folketinget? På tilhørerpladserne ved Folketingets drøftelse af landbrugsloven 14. juni 1988 (kort før Stavnsbåndsjubilæet) ses fra venstre mod højre formanden for Husmandsforeningerne 1972–93, Chr. Sørensen, H. O. A. Kjeldsen, Landboforeningernes 2. viceformand, Lars Jakob Larsen og medlem af Landboforeningernes bestyrelse, Peder Chr. Ottosen.

og landskonsulenter. Gennem disse initiativer mistede landsdelsorganisationerne deres erhvervspolitiske betydning, men bibeholdt deres funktion som repræsentation for landsdelens landboforeninger og som faglige rådgivningsorganer.

Kilderne til en organisationshistorisk analyse som denne er først og fremmest referaterne fra organisationernes interne forhandlinger. Hertil slutter sig de officielle beretninger, som udover at gengive

dele af denne debat rummer en mængde stof om organisationens service- og rådgivningsvirksomhed. Ikke mindst af arbejdsøkonomiske årsager har materialet fra De sjællandske Landboforeninger stået i centrum.

Det er fundet forsvarligt ud fra den betragtning, at denne fællesforening på de fleste områder må betragtes som en fællesnævner for organisationer på dette niveau, selv om De jyske Landboforeninger var

væsentlig større. Til gengæld må jydernes landboforeningshistorie siges at være dækket ind gennem den fyldige omtale, der er viet deres skiftende formænd – som oftest også landbrugets førstemænd – og deres rigsdagspolitikere. Sjællandsk bredde og jysk styrke er derfor skildringens fundament.

Hvis dette kan gælde som en dækkende betegnelse for processens afsenderside, må virksomheden på Rigsdagen (Folketinget) opfattes som modtagersiden med referaterne fra debatten omkring de politiske beslutninger som det relevante kildemateriale. Eftersom interessen mest samler sig om den erhvervspolitiske proces i dens tilblivelsesfase, er det fundet forsvarligt at koncentrere opmærksomheden om de principielle debatter omkring lovforslagernes forelæggelse og første behandling.

Landboforeningerne har gennem tiderne forvaltet store offentlige tilskud, ikke mindst til den rådgivningsmæssige virksomhed. Denne del af arbejdet er kun flygtigt behandlet i nærværende undersøgelse.

En anden begrænsning ligger i den overvægt, der er tillagt den erhvervspolitiske virksomhed. Det faglige arbejde inddrages kun i det omfang, det belyser baggrunden for de erhvervspolitiske udspil. Motiveringen herfor er, at bind 2 og 3 i serien af historiske værker omkring landboforeningernes jubilæum, forfattet af henholdsvis Jette Mackintosh og Henrik Dethlefsen, netop omhandler den faglige og organisatoriske udvikling. Desuden vil bd. 1 i serien, forfattet af Hans Jørgen Winther Jensen, beskrive den samlede udvikling forud for tiden omkring 1880, det årstal, der er sat som det afgørende vendepunkt i landbrugets gradvise omdannelse til et mo-

derne, eksportorienteret erhverv med vægt på fremstilling af animalske landbrugsprodukter.

Kildematerialet og dets anvendelse

Den kildekritiske analyse må først og fremmest samle sig om at få fremdraget de udsagn, der belyser den indre dialog i landboforeningernes kreds og de efterfølgende udspil over for de politiske myndigheder. Denne meningsdannelse har som forudsætning en række beføjelser og ressourcer, som er tillagt koordineringsorganet af de basisorganisationer, hvis virksomhed skal søges samlet til en helhed.

De danske landbrugsorganisationer bygger deres virksomhed på frivillig deltagelse og det gælder såvel medlemskredsen som de organisationer, der indgår i en nærmere afgrænset struktur. Det indre sammenhold må da især bygge på en fælles tolkning af et lidet formaliseret virksomhedsgrundlag. Normalt vil man som forudsætning for en frivillig overdragelse af beføjelser se en erkendelse af, at deltagerne har fælles interesser, især af faglig og økonomisk natur. Det bør dog ikke overses, at netop et traditionspræget erhverv som det danske landbrug gennem tiderne har opbygget et fælles fond af historiske erfaringer, der kan medvirke til at styrke den indre opslutning bag lederne og deres synspunkter. Man kan med andre ord sin landbrugshistorie.

Det må da være et centralt punkt for en kildekritisk analyse at få klarlagt, hvorledes organisationen – og det vil i dette tilfælde primært sige De danske Landboforeninger – opfatter sin rolle og dermed sin opgave over for de problemer, der skal

løses. Centralt i denne tolkning står organisationens sikre viden om de erhvervsbetingelser, hvorunder landbruget aktuelt fungerer. Dernæst må man bedømme effektiviteten af de organisatoriske udspil, man må tage i brug i den aktuelle situation.

Over for en organisation som De danske Landboforeninger og dermed det store udsnit af landbruget, den repræsenterer, må det antages, at en række politiske partier på forhånd vil være lydhør over for de udspil, der måtte fremkomme fra denne side. Da det store flertal af landboforeningsmedlemmer hører til gruppen af gårdejere, og da man her i særlig grad har følt sig mest tiltrukket af den holdning, partiet Venstre gennem tiderne har indtaget til samfundet og dets udviklingsmuligheder, må det antages, at netop dette parti vil se med positive blikke på et udspil fra landboforeningernes side. Den historiske analyse må da især koncentrere sig om at få afdækket de fælles holdninger, der måtte gøre sig gældende i forbindelse med politiske drøftelser af et landbrugspolitisk anliggende.

For et eksporterhverv som dansk landbrug vil markedsf forholdene spille en afgørende rolle. Drejer det sig om eksport til et frit marked uden anden begrænsning end den, der ligger i konkurrencesituationen, vil erhvervet og dets organisationer normalt ikke have større muligheder for at modvirke en evt. uheldig markedsudvikling. Ved at påvise de uheldige konsekvenser for samfundsökonomien af en sådan udvikling kan det dog lykkes at påvirke det politiske system så meget, at der ikke gennemføres en økonomisk politik, der i sine virkninger yderligere vanskeliggør konkurrencesituationen.

Der opbygges med andre ord en række

værdiforestillinger om landbrugets rolle og betydning i samfundshusholdningen. Når man i en kildekritisk analyse vil undersøge argumenterne i en erhvervspolitisk debat om et landbrugsanliggende, må brugen af disse værdiforestillinger nødvendigvis spille en stor rolle.

Opgavens historiografiske og forskningstekniske baggrund

Til dato foreligger der ikke nogen faghistorisk skildring af De danske Landboforeninger eller for den sags skyld af den snart 200-årige bevægelse, som de skiftende generationer af landboforeninger er det synlige udtryk for. Derimod eksisterer der en række beskrivelser af landboforeningernes organisationsstruktur. I »Ugeskrift for Landmænd« 1873 skrev landbrugslærer Chr. Christensen, Tune Landboskole, en stadig læseværdig »Udsigt over Landboforeningernes Fremkomst«. Desuden har medarbejdere ved forskellige organisationssekretariater leveret en række kortfattede skildringer af landboforeningernes historie til diverse samleværker om det danske landbrugs udvikling. Den mest omfattende fremstilling af denne art er A. F. Knudsens og Marius Gormsens bog *Landbrugets Organisationer*, skrevet til Landbrugsudstillingen på Bellahøj i 1938.

I påfaldende kontrast til denne tavshed omkring landboforeningernes historie står de mange skildringer, der er viet husmandsforeningernes udvikling. Set fra et historisk synspunkt er det naturligvis Fridlev Skrubbeltrangs tobindsværk fra 1950'ernes begyndelse *Den danske husmand*, der påkalder sig særlig opmærksomhed. I dr. Skrubbeltrangs fremstilling

Størsteparten af forfatterholdet bag Det danske landbrugs historie bd. I–IV ses her ved en præsentation af projektet i 1984, endnu mens det var i sin vorden. Bogværket skulle markere 200 året for Stavnshåndets ophævelse (1988). Fra venstre mod højre ses Jacob A. Buksti, Lotte Dombernowsky, Troels Dahlerup, Claus Bjørn (med bog), bag ham Jørgen Dieckmann Rasmussen, Lotte Hedeager, Erik Helmer Pedersen (også med bog), Karl Erik Frandsen, S. P. Jensen, Erland Porsmose og yderst til højre chefkonsulent Knud A. Knudsen fra AiO-tryk i Odense.

leder arbejdet på at fremme husmandssagen direkte over i oprettelsen af husmandsforeningerne, hvorefter disses virksomhed skildres i sammenhæng med den økonomiske, politiske og sociale udvikling i perioden.

På samme måde har landbrugets andelsbevægelse taget initiativet til at få udarbejdet en række skildringer af dens organisatoriske udvikling. Økonomen A. Axelsen Drejer har på basis af erfaringerne fra en

livslang karriere inden for dette organisationssystem leveret ikke så få bidrag til denne litteratur, bl. a. i monografier over mejeribrug, andelsslagterierne, andelsbanken og andelsbevægelsen i bred forstand.¹ I det store og hele er der her tale om formelle beskrivelser af den udadrettede virksomhed, hvor de indre brydninger som regel lades uomtalt.

Den harmonisøgende linje er på nogen måde blevet brudt gennem det analyse-

arbejde, yngre forskere har gennemført gennem de senere år. Jacob Bukstis analyse af konflikten omkring Landbrugets Afsætningsråd er et godt eksempel herpå.² Senere har Claus Bjørn³ og nærværende forf.⁴ i større behandlinger af mejeriernes og slagteriernes historie afdækket nogle af de konflikter, som landbrugets organisationsverden i lige så stort omfang som andre andre typer af erhvervsorganisationer har været udsat for.

Husmandsbevægelsens og andelsbevægelsens udvikling har på mange punkter berøring med landboforeningernes historie. Derfor vil analysen i denne bog indtage en række emner af interesse for alle tre typer af organisationer, men overvejende vurderet i landboforeningernes perspektiv. Det er karakteristisk, at husmandsforeningerne og andelsorganisationerne på mange punkter har arbejdet tættere sammen med det politiske system end landboforeningerne har gjort, ikke mindst i perioder med en ekstraordinær udvikling, der har begrænset landbrugets udviklingsmuligheder. Det forhindrer imidlertid ikke, at udviklingen og dens opdeling i tidsafsnit følger samme grundinddeling.

Analysen er derfor rent kronologisk opdelt i tre hovedafsnit med årstallene 1914 og 1950 som grænsepæle. I første hovedafsnit drøftes især landbrugets modernisering i takt med markedssituationens udvikling med skyldig hensyntagen til udviklingen før 1880, der ellers er skildringens udgangspunkt. For afsnittet 1914–50 samler interessen sig især om landboforeningernes bestræbelser på at fastholde og udbygge de vundne positioner i faglig og erhvervspolitisk henseende. Det tredje og sidste hovedafsnit, der fører

skildringen op fra 1950 og til vore dage, beskæftiger sig hovedsagelig med forholdene omkring landbrugets mekanisering og omdannelse til et industrialiseret erhverv med en række specialiserede landbrugsproduktioner som basis.

Problemstillingen

Det er målet for denne skildring at søge klarlagt, hvorledes organisationen De danske Landboforeninger i nært samarbejde med de lokale og regionale landboforeninger og i et tæt samspil med det omgivende samfund tolkede og praktiserede sin opgave at varetage landmændenes sag i erhvervspolitisk henseende. Eller sagt på en anden måde: Hvilken rolle har landboforeningerne i den udviklingsproces, som her er kaldt »Landbosamfundet og Danmarkshistorien«?

Det er et ledende synspunkt i fremstillingen, at landboforeningernes øverste led gennem hele forløbet har udvist en stor tilpasningsduelighed over for de skiftende virksomhedsbetingelser. Ledelsen har i god overensstemmelse med sin demokratiske opbygning stedse opfattet sig som landmændenes repræsentanter og derfor taget sit udgangspunkt i en vurdering af organisationens muligheder for at støtte det daglige arbejde i landbruget.

I modsætning til landbrugets fællesvirksomheder og producentsammenslutninger har landboforeningerne hele tiden arbejdet på at fremme det, man opfattede som landbrugets helhedssynspunkter. Man er med andre ord gået på tværs i interessegrupperingerne og har derved haft mulighed for at fremstå som en organisation, der

varetog landmændenes fælles problemer og synspunkter.

Lovgivningsmagten har på sin side anerkendt landboforeningernes rolle som formidler af landbrugets synspunkter. I modsætning til de centralistiske løsninger, der har fundet anvendelse andetsteds, har man i Danmark tildelt foreninger af landmænd rollen som forvalter af betydelige økonomiske midler og desuden taget landboforeningerne med på råd i vigtige samfunds-anliggender. Det er derfor et andet ledende synspunkt i denne skildring, at man herigennem har sikret landmændenes direkte medarbejderskab og -ansvar i den slags sager. Alternativet har enten været privatfinansierede eller statslige rådgivnings- og uddannelsesfunktioner, og det er da indlysende, at interesserne ikke altid ville være sammenfaldende med landmandens.

Problemstillingen kan da samles i følgende spørgsmål: Er det muligt at tale om

en dansk model for en organisationsvirksomhed af landboforeningernes type, der tager sit udgangspunkt i landmændenes erhvervsvirksomhed, deres hverdagsituation, men som samtidig fungerer som en art offentlig institution?

Noter

1. A. Axelsen Drejer: De danske Mejeriers Fællesorganisation 1912–1937 1937 – Andelslagterierne i Danmark 1887–1937 (1937, ny udgave for perioden 1887–1962 i 1962) Den danske Andelsbank 1914–25 og Andelsbanken 1925–1950 1950 sammen med Svend Thorsen) og Den danske Andelsbevægelse, 1929.
2. Jacob Buksti: Et enigt landbrug? Konflikt eller samarbejde mellem landbrugets organisationer, 1974.
3. Se bl.a. arbejdet Dansk mejeribrug 1882–1914 i samleværket Dansk mejeribrug 1882–2000, red. Claus Bjørn 1982.
4. Erik Helmer Pedersen, red.: De første hundrede år. Danske Slagterier 1887–1987 1987.

I. Bondebruget på vej 1872–1914

1. Landboforeningerne og forspillet til 1880'ernes omlægning

En gennembrudstid for det moderne landbrug

I efteråret 1879 havde Estrup-regeringens indenrigsminister, godsejer Erik Skeel, fremsat et forslag i Landstinget til en revideret lov angående foranstaltninger til husdyravlens fremme m.v., et sæt bestemmelser, der i givet fald skulle afløse den gældende lov af 23. januar 1862. Da forslaget kom til 1. behandling i tinget 3. december 1879, tog en repræsentant for Venstre, gårdejer N. Rasmussen, 1. landstingsmand for 9. kreds, noget køligt på de forestillinger om hesteavlens betydning, man kunne læse ud af papirerne. Opdræt af heste havde efter hans opfattelse ikke kunnet stå sig i konkurrencen med mejeriprodukter og kreaturer. Når han ikke desto mindre kunne give forslaget sin tilslutning, skyldtes det, at Foreningen af jyske Landboforeninger optrådte som forslagsstiller til ændringerne. Landboforeningerne stod unægtelig i den slags sager som repræsentanter for befolkningen, fastslog han, og så ville han ikke stille sig hindrende i vejen.¹

Niels Rasmussen (1820–85) havde gjort det meste af det 19. århundredes danske landbrugshistorie med. Allerede som 23-årig havde han fået overdraget sin fødegård i Lisbjerg nord for Århus og med denne som basis skabt sig en smuk karriere både som landmand og som repræsentant for sine standsfæller. Han havde siddet i kommunalråd såvel som amtsråd, i bestyrelsen for sparekasser, sygekasser, jernbaner, hesteforsikringsforeninger, aviser og højskoler, men mærkeligt nok aldrig deltaget i det landbrugsfaglige arbejde.

N. Rasmussens udtalelser hin 3. december i Landstinget er af flere grunde be-

mærkelsesværdige. Han gjorde for det første op med den forestilling, at hesteavlens og da især den jyske stadig var af afgørende betydning for moderne dansk landbrug. Den ære tilfaldt efter hans mening kreaturholdet rundt omkring på landets bøndergårde, hvad enten man holdt malkekvæg eller kødkvæg. For det andet erkendte han, at landboforeningerne repræsenterede hans standsfæller i den slags anliggender. For det tredje og sidste ville han som en af folkets repræsentanter på tinge ikke gå imod de synspunkter, foreningerne i den anledning måtte fremsætte.

De landboforeninger, som N. Rasmussen havde i tankerne, var af temmelig ny dato. Ganske vist fandtes der landbofore-

Niels Rasmussen (1820–85). En typisk repræsentant for det første slægtled af politisk engagerede gårdmænd, der deltog i såvel lokalt, regionalt som landspolitisk arbejde.

ninger i Danmark, da han kom til verden i 1820. Landets første forening af denne art var Det bornholmske Selskab for Efterlægten, og det blev stiftet så tidligt som i 1805. Til 1820'ernes begyndelse tilkom yderligere 12 selskaber af denne kategori, hvorefter bevægelsen stod stille i 15 år. I 1840' og 1850'erne pustedes der imidlertid nyt liv i den landøkonomiske foreningsdannelse, først under den oprindelige betegnelse »selskaber«, derefter benævnt som »landboforeninger«, et begreb, man havde overtaget fra politiske sammenslutninger i 1840'erne, enevældens sidste årti. Omkring 1860 fandtes næsten 40 landboforeninger i Danmark, og i løbet af det næste årti tilkom yderligere tyve foreninger.

Bortset fra politiske organisationer som f. eks. Godsejerforeningen, De forenede Godsejerforeninger, også kaldet Godsejerkomiteen og Grundejerforeningen², fandtes der ved siden af landboforeningerne kun én sammenslutning af landbrugsfaglig karakter, Det kgl. danske Landhusholdningsselskab. Det var blevet stiftet så tidligt som i 1769 og havde i de første årtier ikke blot landbruget, men i realiteten hele det datidige erhvervsliv som arbejdsmark. Først et godt stykke ind i 1800-tallet begyndte det at samle sine kræfter om at befordre landbrugets udvikling og da især med det større brugs tarv for øje.³

Landboforeningerne begyndte for alvor at gøre sig gældende i 1850'erne, tæt forbundet med den tilsvarende udvikling inden for det politiske liv.

Eftersom en nytilkommen landboforening som oftest kopierede en naboforenings vedtægter, må man antage, at foreningerne vidste god besked om hinanden og om det arbejde, der her blev udført til

gavn for det danske landbrug og dermed for hele samfundet. På det lokale plan har der ganske givet også været god kontakt mellem kredsens rigsdagsmænd og landboforeningerne i området. Når rigsdagsmændene mødte op til årets lovgivningsarbejde, har de dermed været godt informeret om de problemer, det lokale landbrug stod over for.

Derimod var der endnu ikke dannet en landsomfattende opinion om landboforeningernes virksomhed og om den rolle, de kunne tænkes at spille i arbejdet på at fremme det danske landbrugs samlede interesser. Som det skal blive vist nedenfor, blev den første landsdelsorganisation, Foreningen af jydsk Landboforeninger, først dannet i 1872. Indtil da måtte Landhusholdningsselskabet i nødvendigt omfang påtage sig den opgave at tale landbrugets sag over for regering og rigsdag, mest dog i den form, at man besvarede de spørgsmål og forslag, der tilgik fra de politiske myndigheder og fra centraladministrationen. Indenrigsministeriets landvæsenkontor blev det ministerielle forankringspunkt, hvorigennem regeringen søgte at styre det danske landbrug ind i den ønskede retning.

Enkelte landboforeninger havde dog større indflydelse end andre, enten fordi deres medlemstal lå noget over gennemsnittet eller fordi deres ledere i forvejen indtog vigtige poster i samfundslivet. Et godt eksempel herpå er Fyens Stifts patriotiske Selskab, oprettet 1810, der som navnet antyder oprindeligt havde hele Fyn som sit arbejdsområde. »Selskabets Formaal er at opvække, belønne, nære og fremme hos begge Kjøen af alle Stænder, Arbeidsomhed, Vindskibelighed, nyttig Sparsomhed og Agtelse for Landets egne

Frembringelser...«, hedder det i formålsparagraffen. Først som 3. punkt efter husflid og havfiskeri kommer »Landvæsenets Forbedring og Opkomst...«.

I de første årtier var landbruget derfor kun en enkelt af selskabets arbejdsopgaver, men i løbet af 1860'erne samlede interessen sig mere og mere om jordbrugets problemer, ikke mindst fordi utilfredse landmænd for en kortere tid fik dannet en landøkonomisk afdeling inden for selskabets rammer. »Afdelingens Formaal er at fremme Landvæsenet og Alt hvad dermed staaer i Forbindelse. Afdelingen vil fornemmelig søge at fremme et forbedret Agerbrug, en hensigtssvarende Mejeriproduktion og en god Huusmandsbedrift«, forkyndes det i vedtægternes paragraf 1.

Kortere kan man næppe udtrykke det program, som i løbet af de næste årtier kom til at gælde for det meste af det danske landbrugs virksomhed. Selskabet tog da også selv konsekvensen af denne målsætning ved i 1865 at ændre sine vedtægter og ved at overdrage posten som formand og viceformand til to dygtige godsejere, kammerherre Ove Sehestedt Juul til Ravnholt og grev C. Petersdorff til Einsidelsborg.

Gennem sin virksomhed i dette betydningsfulde årti levede selskabet på de fleste punkter op til sin nye rolle som et vigtigt kommunikationsled i den igangværende modernisering af det fynske landbrug. Eksempelvis ville man ikke alene bibringe landmændene en bedre forståelse af kunstgødningens betydning, men også medvirke til at sanere handelen med såvel gødning som foderstoffer. Bekæmpelse af kalvekastning, oprettelse af fællesmejerier og øget oplysning om småbrugets muligheder var nogle af de landøkonomiske emner,

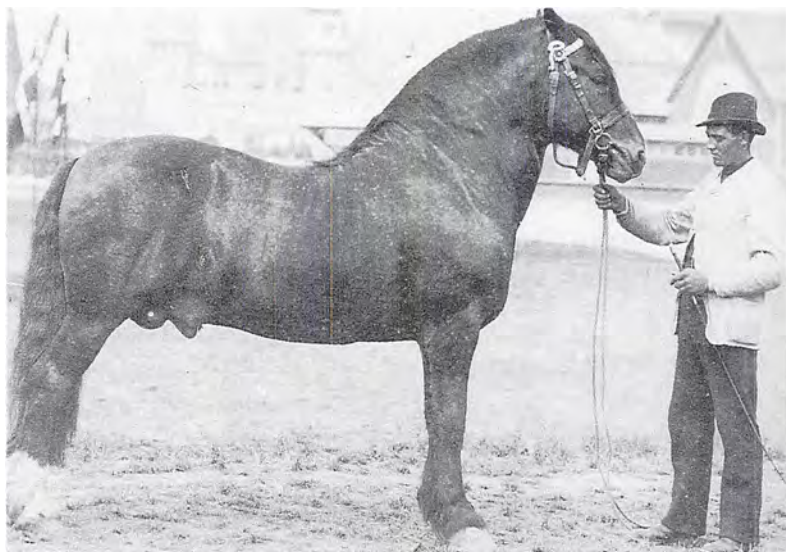
selskabet tog op i 1870'erne. Ved indgangen til 1870'erne var det landbrugsfaglige arbejde her som andre steder klart rettet ind imod det mål at fremme husdyrbrugets udvikling.

Voksende krav til landboforeningerne

Efter en intensiv medlemskampagne stod Landhusholdningsselskabet omkring 1870 med sine 500 medlemmer godt rustet til at udfylde dets traditionelle rolle som det danske landbrugs fornemste talerør over for det omgivende samfund. Landbrugs eksportens forhold lå også Landhusholdningsselskabet stærkt på sinde. I 1865 havde det taget initiativet til, at rederiet C. K. Hansen etablerede en regelmæssig dampskibsforbindelse til Storbritannien, og det kom i særlig grad den voksende eksport af slagtekvæg til gode.⁴

Alligevel kunne afstanden mellem det fornemme, godsejerdominerede selskab og det store flertal af landmænd føles vel stor, når det gjaldt om at varetage bondebrugets umiddelbare interesser på såvel det landbrugsfaglige som det organisatoriske område. Det er i denne sammenhæng, man må placere den udbygning af landboforeningernes virksomhed, der fandt sted i løbet af 1870'erne.

I 1872 tog en kreds af formænd for jyske landboforeninger initiativet til at få oprettet en fælles organisation, Foreningen af jyske Landboforeninger. Dens formålsparagraf var på én gang kort og nærmest altomfattende i sin karakter: »Foreningens Formaal er ved Fællesmøde og ved forenede Kræfter at virke til Landbrugets Fremme i forskellige Retninger...«. An-

Hesten »Skejby« poserer her for fotografen i København. I baggrunden skimtes svagt de mange bygninger, der var opført i forbindelse med den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunststudstilling i 1888.

ledningen til initiativet var et ønske om at bibeholde de såkaldte fastemarkeder, der havde stor betydning for hestehandelen.

Resultatet blev en henvendelse herom til Indenrigsministeriet, og på denne måde havde en større gruppe af landboforeninger klart givet til kende, at Landhusholdningsselskabet ikke uden videre kunne udtale sig på det danske landbrugs vegne.⁵ Efter få års forløb talte foreningen 35 medlemmer (lokalforeninger) og kun en enkelt landboforening i landsdelen stod dermed uden for samarbejdet. Landhusholdningsselskabet søgte ganske vist at styrke sin organisatoriske stilling ved at give landboforeningerne i de enkelte amter ret til at vælge halvdelen af bestyrelsesrådets 36 repræsentanter, men da ikke alle landboforeninger var medlemmer af selskabet, kunne de i første omgang ikke besætte mere end 12 af de 18 tildelte pladser. Det var stadig storlandbrugets mænd, der gav tonen an i Det kgl. danske Landhusholdningsselskab.⁶

Til gengæld var det mellemlaget i den jyske landbostand, som i stigende grad prægede arbejdet i den nye organisation Foreningen af jyske Landboforeninger. Den fik hurtigt etableret smørudstillinger og fedeskuer, og så tidligt som i 1874 afholdt man det første fælles dyrskue for avlsdyr.

Jyske husdyrbrugere var dermed på vej til at skabe en særlig jysk kvægrace. På samme tid var deres fynske kolleger i færd med at fremavle en rød malkerace, idet det fynske kvæg efter specialisten, professor F. V. A. Prosch's opfattelse fuldt og vel stod sig ved en sammenligning med det røde anglerkvæg (foredrag 19. februar 1877). Gennem 200 år havde fynske kvægbrugere indført rødt kvæg fra Sønderjylland, og derfor var det iflg. professor Prosch fuldt berettiget at bruge betegnelsen »det røde malkekvg« i flæng om kvæget fra Angeln, Sønderjylland og Fyn.⁷

Året i forvejen havde en fynsk gårdejer, Hans Jensen, Holev ved Marslev, endnu

engang demonstreret sin stilling som ledende fynsk kvægavler, idet han da ved selskabets dyrskue vandt to førstepræmier for to samlinger malkekvæg. Så tidligt som i 1859 havde han vundet sin første præmie ved et af selskabets dyrskuer, og siden havde hans besætning hjemtaget næsten alle de præmier, der kunne komme på tale. Desuden var han i 1861 blevet udpeget som dommer ved selskabets dyrskuer. I 1878 kronedes hans livsværk, da han ved Landmandsforsamlingens landsskue i Svendborg modtog kongepremien for udstilling af malkekvæg, og ved samme lejlighed blev betegnelsen Rød dansk malkerace (R.D.M.) lyst i kuld og køn.

På fynske bøndergårde som husmandsteder arbejdedes der i disse år målbevidst på at skabe betingelserne for et moderne husdyrbrug. Til gengæld kom Foreningen af jyske Landboforeninger først med en fortegnelse over landsdelens bedste husdyr, idet man i 1881 efter fire års indsamlingsarbejde kunne udsende 1. hæfte af »Stambog over Heste og Kvæg af jydsk Race« med ialt 128 dyr, hvoraf de 53 var malkekøer.

Hvert år kom der nye resultater frem på landbrugsforskningens område. Selv de dygtigste af tidens landmænd havde behov for at få deres viden ført ajour, f. eks. under brug af konsulenter eller som de ofte kaldtes i tidens eget sprog, vandrelærere. Professor Prosch havde i marts 1877 på basis af erfaringer fra sin udstrakte foredragsvirksomhed foreslået Landhusholdningsselskabet, at der rundt omkring i landet ansattes vandrelærere eller landbrugskonsulenter.

I den anledning foretog selskabet en høring hos de lokale landboforeninger om deres mening om spørgsmålet. Foreningen

af jyske Landboforeninger gik da ind i sagen efter en drøftelse på delegeretmødet 1878. Svaret herfra blev et ubetinget ja til behovet for vandrelærere, men også et lige så klart nej til at yde støtte til aflønning af den slags medarbejdere. Der savnedes ganske enkelt midler hertil. Svaret fra det fynske selskab blev derimod en tilslutning til ønsket om at få ansat vandrelærere.

Jydernes afvisning af Prosch's idé af-dækkede en alvorlig mangel ved fællesforeningens virksomhed i dens første år. Eftersom man ikke arbejdede med et fast kontingent, men alene med frivillige bidrag fra de enkelte foreninger havde man

Gårdmand Jens Hansen, Holev (1818–90), den første fynske kvægopdrætter af bondestand, der gjorde sit navn og sin kvægstamme berømt over det ganske land.

Købmand og godsejer Hendrik Pontoppidan (1814–1901). Ledende dansk købmand i Hamborg gennem mange år, men også stærkt interesseret i udviklingen af dansk landbrug, ikke mindst hedeopdyrkningen.

ikke tilstrækkeligt med midler til at udvide eller intensivere virksomheden. På delegeretmødet i 1878 søgte man at råde bod på denne mangel ved at gøre det til en betingelse for optagelse i foreningen, at vedkommende landboforening ydede fællesskabet mindst 5% af sit eget medlemskontingent. Desuden kunne enkeltpersoner blive medlem mod et årligt kontingent på 10 kr. Dermed havde man fået midler til det følgende år at ansætte en fast sekretær, overretssagfører J. Høegh-Guldborg, der virkede i denne stilling lige til sin død i 1907.⁸

Det jyske delegeretmøde i 1879 blev på mange måder et vendepunkt i fællesforeningens første virksomhedsperiode. Vi-

borg Amts landøkonomiske Forening, hvis formand var kammerherre Chr. Lüttichau til Tjele, ønskede fremsat en henvendelse til Indenrigsministeriet om at få oprettet et særligt agerdykningsministerium. Noget sådant fandtes i en række lande, omend dets ressortområde de fleste steder var kombineret med andre erhvervsgræne, hed det bl.a. i indstillingen. Den egentlige motivering var dog ønsket om at styrke landbrugets stilling under indtryk af de faldende kornpriser på det europæiske marked siden 1877, især fremkaldt af store korntilførsler fra oversøiske områder.

Som Lüttichau og hans fæller vurderede situationen, var dansk landbrug på næsten alle områder trængt op mod muren. Arbejderbevægelsen var på fremmarsch samtidig med, at »kapitalisterne« trak deres penge ud af landbruget. Landmændene havde behov for oplysning og savnede i øvrigt støtte fra såvel videnskaben som staten. At få oprettet et særligt agerdykningsministerium var naturligvis ikke en universalløsning på landbrugets problemer, men det var nu som før meget nødvendigt at få alle ledelsestrådene knyttet sammen i ét punkt. Efter nogen debat vedtog man med overvældende majoritet at rette en sådan henvendelse til Indenrigsministeriet.

På samme delegeretmøde udnævnte man de første æresmedlemmer af foreningen. Det blev dens stifter og første formand, forpagter H. P. Heide, Bygholm ved Horsens, og dens godgørende mæcen, storkøbmanden, generalkonsul H. Pontoppidan, Hamborg. En god portion obligationer under det Pontoppidanske Legat var i mange år med til at finansiere vigtige sider af foreningens indre virksomhed.

Fællesforeningerne på plads

Ved et møde i København 24. februar 1880 besluttede delegerede fra 13 sjællandske landboforeninger at danne et fælles organ De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift. Kun tre foreninger holdt sig udenfor samarbejdet: Holbæk Amts Landboforening, De mindre Landbrugeres Sammenslutning i Sorø og tilgrænsende Amter og Ringstedegnens Landboforening. Tanken om at kæde arbejdet i de sjællandske landboforeninger sammen i større helheder var ikke af nyere dato. Så tidligt som i 1877 havde foreningerne i Præstø amt indledt et tættere samarbejde under betegnelsen De forenede Landboforeninger i Præstø Amt.

Initiativtageren var formanden for Præstø Amts Landboforening, forpagter G. P. Thalbitzer, Thurebyholm, og da man to år senere gjorde et første forsøg på at samle alle de sjællandske foreninger, var det ligeledes Thalbitzer, der stod bag. Da fællesforeningen omsider var en kendsgerning 1880, belønnede man initiativtageren og forfatteren til vedtægterne med posten som næstformand. Som formand valgtes baron G. J. Wedell-Wedellsborg til Overdrevsgården, da det ikke lykkedes at formå en af Landhusholdningsselskabets tre præsidenter, lensgreve L. Holstein-Holsteinborg til at overtage posten. Det ville ellers have skabt en helt ny situation i landbrugsorganisationernes verden, om to konkurrerende foreninger havde haft samme formand.

Den sjællandske formålsparagraf var en anelse mere omfattende end den jyske. Fællesforeningen skulle »paa en fyldigere og mere omfattende Maade... virke for Landbrugets og Husdyravlens Fremme og

Udvikling i Sjællands Stift saasom ved Skuer, Udstillinger, Diskussionsmøder m.v....«. Her var husdyrbruget nævnt på linje med »landbruget« (= markbruget), hvorved man indirekte tilkendegav, at nok var husdyrbruget ved at afløse korndyrkningen som det bærende element i dansk landbrug, men at de større landbrugere på Sjælland ikke uden videre ville finde sig i at se markbruget blive henvist til en underordnet plads. Desuden sad de indtil videre fast og sikkert på fællesforeningens ledelse.

Uden at betegne sig selv som et sjællandsk landhusholdningsselskab betonedede den nye fællesforening, at den opfattede det som en af sine opgaver at fungere som bindeled mellem Landhusholdningsselskabet og de lokale landboforeninger. Dens hovedopgave lå dog på andre felter. I opfordringen til det forberedende møde havde man bl.a. slået på, at en forestående revision af husdyrloven af 1862 nok ville tilgodese et samvirke omkring fælles dyrskuer. Der skulle dog gå et par år, før det første fællesskue var en kendsgerning. I 1883 afholdt man tilsvarende det første fedeskue, som blev en stor succes. Herudover arrangerede man som i Jylland mejeriudstillinger, og i samarbejde med Københavns Industriforening etablerede man fælles landbrugs- og industriudstillinger i Industriforeningens udstillingsbygning.

Indkøb af kunstgødning stod også på arbejdsprogrammet, men i praksis overlod man dette arbejde til Foreningen for Indkøb af kunstig Gødning i Holbæk Amt, oprettet i 1871. Derimod gik man et par år senere mere direkte ind i arbejdet på at foretage fælles indkøb af foderstoffer, idet man dog overdrog den merkantile side af sagen til en københavnsk grosserer. Som

tilfældet var i Jylland forsøgte man, omend med ringe held, at danne en understøttelsesforening for trængende landmænd.⁹

Omtrent samtidig fik samvirket mellem de fynske landboforeninger også en fastere form, idet Fyens Stifts patriotiske Selskab 19. marts 1881 påtog sig den opgave »paa en fyldigere og mere omfattende Maade at virke for Landboforholdenes og almennyttige Øjemeds Udvikling samt afgive en Repræsentation, hvorigjennem Fyens Stifts Landbointeresser i det Hele kunne give sig Udtryk...«. Udover at kopiere dele af den sjællandske formålsparagraf havde man i det fynske tilfælde knæsat interessevaretagelsen eller måske snarere erhvervspolitikken som et kommende arbejdsområde. Seks af de otte fynske landboforeninger meldte sig straks ind i den nye fællesforening. Til at varetage det faglige arbejde nedsatte man en række faste 5-mandsudvalg og komiteer, bl.a. til kvægavlens forbedring, til mælkeridrift og svinehold og til roedyrkning og fedning.¹⁰

Da Foreningen af jyske Landboforeninger omtrent samtidig havde hævet sit kontingent, stod de tre fællesforeninger nu rede til at løse såvel indre opgaver af faglig karakter som udadvendte former for interessevaretagelse. I det praktiske arbejde måtte man dog operere med fire fællesforeninger, eftersom Maribo Amts økonomiske Selskab under ledelse af Landhusholdningselskabets ledende præsident, gods ejer Edward Tesdorpf, Ourupgård, på mange måder varetog landsdelens interesser.

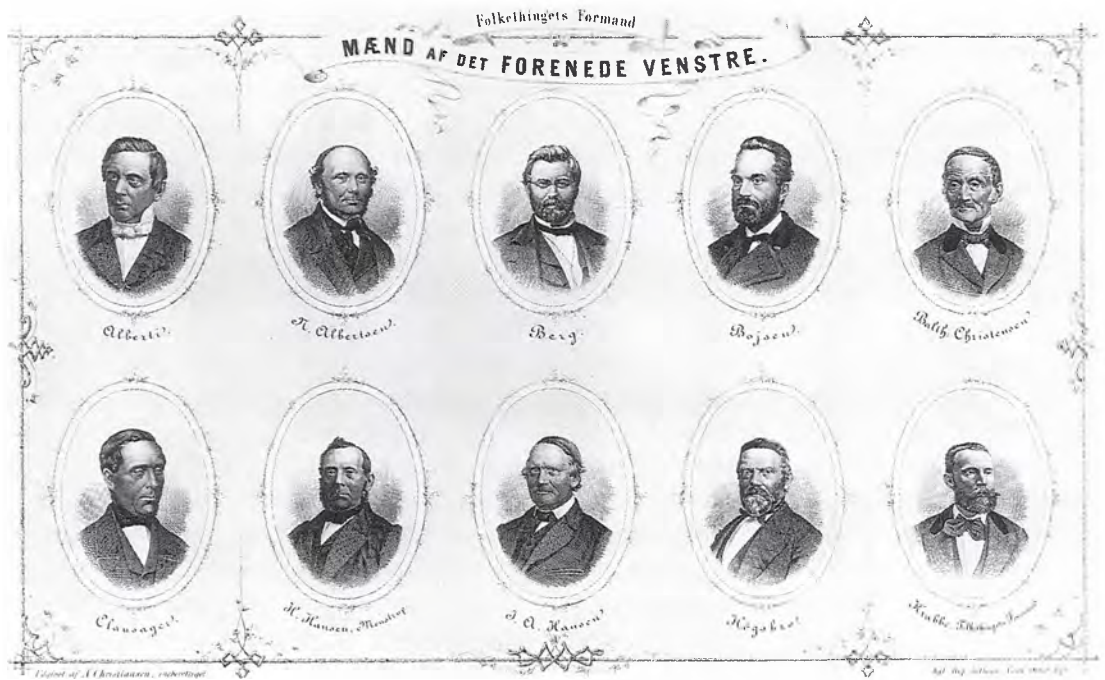
Stadig stod det landbrugsfaglige arbejde i centrum, men det var ikke til at overse, at varetagelsen af landbrugets økonomiske og erhvervspolitiske interesser omkring 1880 havde fået en mere fremtrædende

placering på fællesforeningernes arbejdsplan. Det fortsatte prisfald på korn og andre landbrugsprodukter havde afdækket behovet for at få det omgivende samfund til at interessere sig noget mere for erhvervets arbejdsvilkår, men uheldigvis havde den storpolitiske konflikt på Rigsdagen mellem Højre og Venstre på det nærmeste lammet det praktiske lovgivningsarbejde.

Det var så meget mere uheldigt, som der netop på dette tidspunkt var stærkt behov for at få en række love om støtteforanstaltninger til landbruget ført ajour med erhvervudviklingen. Alle med indsigt i landbrugets forhold var på det rene med, at landmændene var i færd med at forlægge tyngdepunktet i produktionen fra korn dyrkning til husdyrhold, og at det i sig selv ville kræve forskellige former for støtte fra det offentlige.

Landboforeningerne i provisorietiden

Som det allerede er blevet antydnet, havde det politiske system omtrent fra Juni grundlovens første dage vist sig meget lydhør over for landbrugets behov for støtte-lovgivning. Udover husdyrloven af 31. marts 1852 med den deri indeholdte bevilling på 7.600 rbd. til en 50% finansiering af præmieuddelingen ved årlige dyrskuer havde man på forskellig måde ydet støtte til at forbedre de økonomiske og sociale forhold i landdistrikterne. Gennem et ændringsforslag til finansloven for 1851–52 havde rigsdagen bevilget 2.000 rbd. årligt i tilskud til bondehøjskoler, og dette tilskud var i de efterfølgende år blevet forhøjet flere gange, således at det i

Mænd af det forenede Venstre 1874.

1880 androg 50.000 kr., hvortil kom et tilskud på 100.000 kr. til støtte for »begavede og fattige Elever« under deres højskoleophold.¹¹

I dette tilfælde var der kun tale om en indirekte form for støtte til landbruget. Med en bevilling fra 1872 på 20.000 kr. om året til præmiering af veldrevne huslodder forholdt det sig noget anderledes. Her fik landboforeningerne i hvert amt den opgave at fordele de rådige midler, men da en del foreninger længe før dette tidspunkt havde præmieret en dygtig indsats på området, kunne det ikke siges at være en ny opgave for landboforeningerne.¹²

Men da foreningernes engagement i spørgsmålet varierede en del, kunne den faktiske tildeling falde lidt tilfældig ud. Under finanslovsdebatten i december 1875

gjorde Venstre-folketingsmanden Rasmus Claussen, tillige redaktør af Lolland-Falsters Folketidende, opmærksom på, at Maribo Amts økonomiske Selskab brugte pengene politisk. Eftersom man ikke indrykkede annoncer i de fire blade, der henvendte sig til landbostandens bredere lag, informerede man ikke de evt. præmieværdige husmænd tilstrækkeligt om deres muligheder.¹³ Også udmarksbruget fik støtte fra det offentlige. I anerkendelse af det store kultiveringsarbejde, Det danske Hedeselskab udførte i årene efter dets oprettelse i 1866, modtog selskabet et årligt tilskud på ca. 42.000 kr.¹⁴

Når Rigsdagen drøftede tilskud til det landøkonomiske arbejde, blev der ofte draget sammenligning mellem de store tilskud til Landbohøjskolens virksomhed og

de noget mindre beløb, man afsatte til andre formål. Ofte var den slags udtalelser ledsaget af beklagelser over, at Landbohøjskolen ikke stod i direkte forbindelse med det praktiske landbrug. Mange steder i udlandet havde man etableret landøkonomiske forsøgsstationer rundt omkring i provinsen. De var da i tæt kontakt med en central station, hvorfra videnskabeligt uddannede forskere styrede den fælles indsats.

Under drøftelsen af et lovforslag december 1875 om en mindre udvidelse af Landbohøjskolens virksomhed gjorde Højrefolketingsmanden, den senere indenrigsminister, godsejer H. P. Ingerslev, sig til talsmand for, at højskolen fik en tættere forbindelse med det praktiske landbrug. Han henviste her til docent N. J. Fjords banebrydende undersøgelser på mejeribrugets område, en indsats, som ledte lige frem til andelsmejeriernes gennembrud i 1880'erne.¹⁵

Under finanslovsforslagets 2. behandling i marts 1876 vendte Ingerslev tilbage til spørgsmålet om Landbohøjskolens rolle i den igangværende modernisering af landbruget. Tanken om at oprette en fysiologisk forsøgsanstalt i forbindelse med en landboforening tiltalte ham ikke. Der eksisterede nemlig ikke en centralstation, den kunne knytte sig til. Det ville være en bedre idé at give bevillingen til en bestemt person, underforstået: docent Fjord.¹⁶ Denne fik da også en bevilling på 2.000 kr. til sine mejeriforsøg, og bevillingen blev gradvis hævet i de nærmest følgende år. Forsøgene foregik på en række større gårde rundt om i landet og fik ligesom Fjords senere forsøg med den nye opfindelse, mælkecentrifugen, stor betydning for et mejeribrug under modernisering.¹⁷

Ikke desto mindre indeholdt forslaget til finanslov for 1876–77 et beløb på 3.000 kr. til delvis dækning af udgifter i forbindelse med oprettelse af en dyrefysiologisk anstalt på ejendommen Faurbogård ved Snertinge midtvejs mellem Holbæk og Kalundborg. Holbæk Amts Landboforening havde i 1876 købt ejendommen med det formål for øje at indrette den til en kombineret agerbrugsskole og forsøgsgård.

En ung forsker fra Den polytekniske Læreanstalt, cand. polyt. Mørk-Hansen, skulle efter godt et års specialuddannelse, finansieret gennem en særlig bevilling på finansloven for 1875–76 på 3.000 kr., lede den påtænkte forsøgsanstalt. Desuden var det tanken at oprette en station for fednings- og fodringsforsøg samt et kemisk laboratorium. Det oplystes i forslaget, at landboforeningen havde 750 medlemmer, hvor de 720 var gårdmænd og husmænd. Foreningen ville drive gården som en forsøgsgård med de 90 tdl. delt op i en række forsøgsmarker. Udover mindre parceller til egentlig forsøgsvirksomhed skulle markerne inddeles således, at man i pædagogisk form kunne vise alle interesserede, hvorledes man som husmand eller gårdmand bedst kunne drive sin ejendom efter de mest moderne metoder.

Dette forslag kunne Venstre-oppositionen ikke så godt afvise, alene af den grund, at det kom ens egne vælgere til gode. Når landboforeningen bad om hjælp hertil, »saa er det af den Art rimelige Forlangender, som der ikke er nogen Grund til at nægte...«, erklærede Venstre-føreren C. Berg.¹⁸ Behandlingen i Folketinget endte da også med, at beløbet blev hævet til 14.900 kr.

Men Landstinget ville intet vide af den slags eksperimenter. Højres finanspoliti-

Statskonsulent og landøkonomisk forfatter Axel Appel (t.v.) ses her i selskab med sekretær i De jyske Landboforeninger, J. K. Haugaard på ugenskuet i Silkeborg 1923. Som kvægavlsspecialist virkede Appel mere end nogen anden for at udvikle jysk kvæg, det senere S.D.M. og korthornsracen.

ske ordfører, Carl Ploug, erklærede, at skulle der endelig bevilges penge til den slags forsøgsanstalter, måtte det ske inden for Landbohøjskolens rammer og under dennes tilsyn. Snarest skulle man bevilge det dobbelte beløb eller mere til det nok så gode formål: at oprette en filial af Landbohøjskolen i Jylland.¹⁹ Da de to ting således var uenige om det pågældende ændringsforslag, bortfaldt det, da regeringen udstedte sin provisoriske finanslov af 12. april 1877.

Da Folketinget i den følgende samling

påny vedtog forslaget, blev det lige så automatisk afvist af Landstinget. Som Højres Danneskiold-Samsøe udtrykte det: »Jeg anser dette for et meget uheldigt Foretagende, som der ikke er Grund til at yde Bidrag til...«. Ved at støtte den slags foretagender, ville man reducere finansloven til at være »en Slags privat Forsørgelsesanstalt«, og det bød ham imod.²⁰ Af flere grunde opgav Holbæk Amts Landboforening dog hurtigt Faurbogård-eksperimentet og overdrog ejendommen til landbrugskandidat Jacob Hansen, der i en halv snes år drev en mejeri- og landbrugsskole på stedet under anvendelse af så gode lærerkræfter som J. Brink Lassen, senere forstander på Tune Landboskole, og den senere statskonsulent i kvægavl, Axel Appel.²¹

Landbrugets fremtidsudsigter

Bondebrugets talsmænd på tinge havde det ikke let i disse provisorieår, når de skulle tage stilling til et regeringsforslag om øget støtte til landbruget. Taktiske overvejelser tilsagde dem ofte at stille sig afvisende eller i hvert fald forbeholdne an over for et sådant udspil, selv om de og vel især deres vælgere meget vel kunne indse behovet for tiltag af denne kategori.

Under en debat i samlingen 1877–78 om en evt. nedskæring af bevillingen til Fjords mejeriforsøg motiverede Venstre-folketingsmanden L. Holstein-Ledreborg en sådan reduktion med den påstand, at Fjords forsøg først og fremmest var til fordel for det større brug. En af hans tidligere partifæller, gårdejer C. Aaberg, nu medlem af Højre, ville tværtimod påstå, at ismejerier af denne type fandt man på

ejendomme af alle størrelser. Ville man have noget ud af sit gårdmejeri, måtte man vågent følge med i de fremskridt, der skete på det tekniske område. En anden højremand, redaktør Carl Bille, fandt det ligefrem uansvarligt at sondre mellem den store og den lille jordbrugers interesse i dette spørgsmål. Landhusholdningsselskabets arbejde for denne sag havde efter redaktør Billes opfattelse gjort de mejeritekniske forbedringer til hvermands eje. De Fjordske forsøg med at erstatte det tunge og kostbare materiel i de gammeldags vandmejerier med ismejeriets forholdsvis ukomplicerede og lette udstyr ville til sin tid gøre det muligt for en husmand med 1–2 køer at være med i arbejdet. Fik man blot 1 pund smør mere pr. ko om året, betød det en ekstraintægt på 8–900.000 kr., og fik man i tilgift 10 øre mere pundet, tjente landbruget og dermed det danske samfund 2,5 mio. kr. mere, hævdede Carl Bille.

Efter hans vurdering var 2/3 af dem, der leverede sødt smør, lavet af sød fløde, jordbrugere med en besætning på under 40 malkekøer, og af disse 2/3 turde halvdelen være folk med færre end 20 køer.²² I en situation med tiltagende konkurrence på kornmarkedet var det efter hans opfattelse afgørende nødvendigt at eksportere forædlede landbrugsvarer af fineste kvalitet. Tilsvarende måtte staten lette landbrugets vilkår gennem en tiltrængt modernisering af erhvervslovgivningen, betonede han.

Billes forsøg på at tegne et fremtidsperspektiv for dansk landbrug vandt almindeligt bifald. Ingerslev kunne f. eks. tænke sig, at staten overtog en del af de udgifter, der hidtil var blevet båret af erhvervet såsom finansiering af konsulentvirksomheden og udgifter i forbindelse

med eksportens gennemførelse. Derimod var han kritisk indstillet over for præmiering af huslodder, især når landboforeningerne var mellemlid mellem staten og husmændene. Det indebar jo, at virksomheden var afhængig af den lokale landboforenings større eller mindre interesse i spørgsmålet. I alt ydede staten et tilskud på 112.000 kr. til landbruget. Da det ikke var noget stort beløb, skulle man efter hans opfattelse først og fremmest belønne de landboforeninger, der gjorde en ekstra indsats for husdyrbruget. I det hele taget måtte man gøre noget mere for landbrugets trivsel. Andre lande, ikke mindst Tyskland, lå langt foran Danmark i det stykke, uagtet vi var et landbrugsland.

Jamen, det er måske selve forklaringen, mente Venstres ordfører, højskoleforstander Frede Bojsen. Korneksporten var i aftagende, men til gengæld var der stor fremgang for animalske produkter, især smør, hvor der i forhold til 1860'erne var tale om en fremgang på intet mindre end 250%. Når vi selv spiste 250.00 tdr. smør og eksporterede andre 100.000 til England, sagde regnestykket, at vi ialt producerede 350.000 tdr. eller 52 kg. pr. ko. Det var alt for lidt. Et udbytte på 75 kg måtte være let at opnå. At producere smør var en god forretning, men ikke ost. Det var bedre at fodre skummetmælken i svinene end at lave ost heraf, havde man fortalt ham.²³

Rent erhvervspolitisk virkede dansk landbrug omkring 1880 under usikre forhold. Politikerne var fuldt på det rene med de vanskeligheder, det indebar for erhvervet, men den storpolitiske konflikt lammede de fleste af de initiativer, der kunne have lettet vilkårene for erhvervet. Alligevel var der ved at ske en revolution i det stille. Tidligere havde landmændene fået

de fleste af deres indtægter fra salg af korn og andre markafgrøder. Nu opmuntrede prisudviklingen dem til at lægge hovedvægten på husdyrholdet og bruge markafgrøderne til foder for dyrene.

Da det ikke forslog over for den voksende bestand af kreaturer, svin og fjerkræ, måtte man i stedet købe korn og andre foderstoffer, ført hertil fra de samme oversøiske områder, som tidligere havde været ved at udkonkurrere det traditionelle landbrug. Men denne omlægning krævede større dygtighed på det teknologiske felt fra landmændenes side. De havde kort sagt behov for faglig rådgivning. Desuden var der en række opgaver, som den enkelte landmand hidtil havde klaret hjemme på bedriften, men som i grunden egnede sig bedre til at blive løst i fællesskab.

1870'erne i et overskue

Tiåret 1870–80 er fællesforeningernes dannelsesperiode. De lokale landboforeninger havde i stigende grad følt et behov for at få samlet deres kræfter, landbrugsfagligt som erhvervspolitisk. Produktion af kvalitetsprodukter krævede fælles mønstre i såvel primærproduktionens indretning som i markedsføringen. En rigsdag i splid med sig selv lovede dog ikke godt for erhvervspolitiske beslutninger til gavn for husdyrbruget. Også af den grund var det nødvendigt at samle kræfterne i et midtpunkt, der kunne forvandle de lokale ønsker til fælles initiativer af en vis styrke.

Noter

1. Rt. 1879–80. Lt. 3.12.1879, sp. 316ff. Lovforslaget findes i tillæg A, sp. 2049ff.
2. Niels Clemmensen: Godsejernes organiserede politiske virksomhed under stænderforfatning og Junigrundlov. Historie XI,1, 1974, s. 29ff. – Samme: Godsejernes politiske organisationer og pressen 1856–1867. H. T. 74, 1974, s. 183ff.
3. H. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie, I–II, 1919–20, passim. – For Fædrelandets bedre Flor. <Landhusholdningsselskabet 1769–1969> Erhvervshistorisk Årbog 1968, passim.
4. H. Hertel, op. cit., p. 145ff. og 182ff.
5. J. K. Haugaard, red.: Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922, 1926, s. 42ff.
6. Torben Hansgaard: Landbrugsrådets tilblivelse, 1976, s. 20ff.
7. N. Beck: Fyens Stifts patriotiske Selskab gennem 100 Aar 1810–1910, 1910, s. 145.
8. J. K. Haugaard, op. cit., s. 61ff.
9. Beretning om Virksomheden i De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift (herefter »Sjæll.beretn.«) 1880–1882, passim.
10. N. Beck, op. cit., s.126ff, jfr. Knud V. Jespersen: Fyens Stifts patriotiske Selskab 1810–1985. Fra almennyttigt selskab til landboforening, 1985, s. 38ff.
11. Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892, 1942, s. 103ff. og s. 214ff. jfr. N. Dyrbye: Den danske landbrugsskole 100 år, 1969, s. 158ff.
12. Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand, I, 1954, s. 155 og 167ff.
13. Rt. 1875–75, Ft. 9.12.75, sp. 164f.
14. Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark, 1966, s.156ff. og 237ff.
15. Rt. 1875–76, Ft. 11.12.75, sp. 335ff.
16. Sst. 16.3.76, sp. 3004ff. jfr. S. P. Jensen i Det danske landbrugs historie, III, 1988, s. 322ff.
17. B. Bøggild: Mælkeribruget i Danmark, 3. udgave, 1916, s. 184ff., jfr. S. P. Jensen, op. cit., s. 324.
18. Rt. 1876–77, Ft. 10.3.1877, sp. 366f.
19. Rt. 1876–77, Lt. 7.3. 19877, sp. 819f.
20. Rt. 1877–78, Lt. 18.3.78, sp. 763.
21. N. Dyrbye, op. cit., s. 19.
22. Rt. 1877–78, Ft. 12.2.78, sp. 621ff. og 681f.
23. Rt. 1879–80, Ft. 14.10.79, sp. 49ff. og 15.10, sp. 78ff.

2. Landboforeningernes erhvervspolitiske dannelsesperiode 1880–1890

Oplysning og samvirke

Som det er skildret ovenfor, var de danske landboforeningers organisatoriske fællesskab stort set en kendsgerning ved 1880'ernes begyndelse. Foreningen af jydsk Landboforeninger havde på dette tidspunkt virket i en del år, og gennem ansættelse af en fast sekretær i 1879 havde organisationen fået en permanent form. For den sjællandske og fynske samvirksomhed blev 1880'erne derimod organisationens læreår, hvor man gradvis fik skabt nogle rammer og et indhold, der så nogenlunde svarede til medlemmernes forventninger.

Med disse fællesforeninger var der etableret et organisatorisk mellemlid mellem de lokale landboforeninger på den ene side og centralt placerede institutioner og myndigheder som Landhusholdningsselskabet og Indenrigsministeriet på den anden. Endnu var der dog hverken gennem lovgivningen eller administrationen tillagt fællesforeningerne anden kompetence end den, der indirekte udsprang af det frivilligt organiserede fællesskab om en række foreningsaktiviteter. De lokale landboforeninger havde på deres side endnu ikke gjort sig større erfaringer om fordele og ulemper ved at gå ind i et organisatorisk fællesskab.

Under alle omstændigheder var det årlige delegeretmøde i fællesforeningen et velegnet forum til at drøfte fælles anliggender. Her udgjorde Fyens Stifts patriotiske Selskab imidlertid en undtagelse, idet man først fra 1887 afholdt et årligt delegeretmøde. Da selskabet både fungerede som en landboforening og som et fællesskab for de fynske landboforeninger i øvrigt, fik delegeretmødet ikke myndighed

som generalforsamling, sådan som tilfældet var i Jylland og på Sjælland.

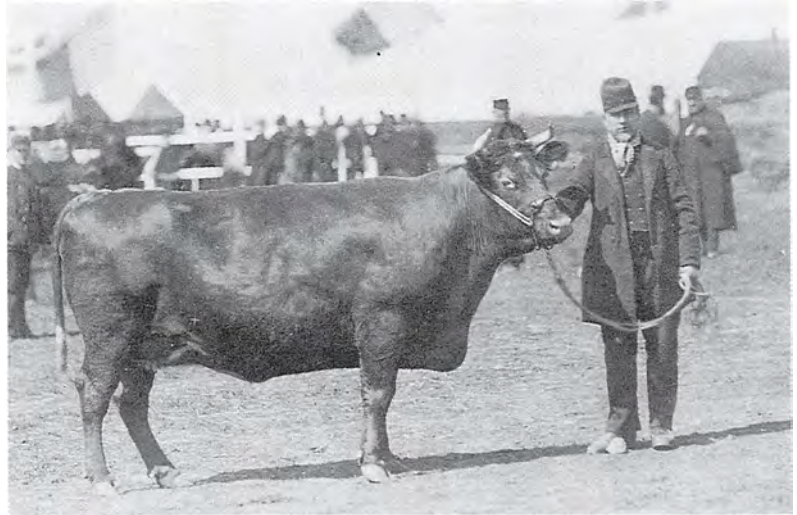
Var landboforeningernes virksomhed ved at blive koordineret på regionalt niveau, savnedes endnu en tilsvarende samling på det nationale plan. Der kan dog ikke herske tvivl om, at de ledende personer inden for de enkelte fællesforeninger hele tiden har været i kontakt. I De sjællandske Landboforeningers beretning for 1883–84 oplyses det f. eks., at formændene for den jyske, fynske og sjællandske samvirksomhed tillige med formanden for Maribo Amts økonomiske Selskab har aftalt at mødes hvert år i december for at drøfte sager af fælles interesse.¹ Det står imidlertid ikke helt klart, om man rent faktisk afholdt disse møder.

Inden der foretages en gennemgang af fællesforeningernes koordinerende og interesseformidlende funktion, vil det nok være på sin plads at få klarlagt, hvorledes de varetog deres landbrugsfaglige opgaver. Der kan ikke herske tvivl om, at de indtog en meget positiv holdning til den igangværende omlægning til et eksportorienteret husdyrbrug.

Mejeribrugets udvikling var eksempelvis et anliggende, som i høj grad måtte have fællesskabets bevågenhed. Selv om de fleste nok havde svært ved at forestille sig, at smørret på få år skulle kunne erstatte kornet som landbrugets største eksportartikel, måtte man på alle tænkelige måder søge at støtte landboforeningerne og dermed landmændene i deres bestræbelser på at få adgang til bedre indsigt, til at anskaffe sig bedre besætninger og til at gøre brug af den nyeste mejeriteknologi.

Derimod kan man spore en afventende holdning over for det organisatoriske eksperiment, husdyrlandbruget med gård-

Medens fynboere og sjællændere lagde alle kræfter i fremavlen af den røde ko, holdt jyderne længe fast ved den jyske (sortbrogede) race. Her ses dog et enkelt rødt eksemplar i Holstebro sidst i 1800-tallet. I stambogen er noteret »mørkerød, fremmed ko ...«.

mændene som initiativtagere var i færd med at gennemføre ved at etablere deres fællesvirksomheder på andelsbasis. Det er karakteristisk, at andelsprincipperne kun sjældent står på dagsordenen ved et delegeretmøde i løbet af 1880'erne. De jyske Landboforeninger tog i slutningen af firserne et par tilløb til en mere principiel debat, men det var først i 1899, at foreningens formand, kammerherre C. Bech, Engelsholm, ydede andelssystemet fuld retfærdighed som et afgørende element i omlægningen. En senere iagttagelse vil forklare denne tøven med, at de ledende kræfter inden for foreningen da kom fra det større brug, og at mændene herfra ikke havde den samme interesse i andelssystemet som gårdmænd og husmænd.²

Den samme grundholdning kan iagttages gennem den afvisende holdning, Fyens Stifts patriotiske Selskab indtog 1888 til et forslag fra næstformanden, proprietær F. Andersen-Rosendal, om at oprette et andelsslakteri i selskabets regi. I stedet valgte

Andersen-Rosendal aktieselskabsformen, men eksperimentet blev ingen succes. Allerede 1896 blev slagteriet overdraget til tidens største slagterivirksomhed, I. D. Koopmann, Hamburg.³

Den faglige virksomhed i de enkelte fællesforeninger foregik først og fremmest gennem særlige udvalg for de enkelte områder. Jyderne kom her først med at få nedsat et dyrskueudvalg 1881. Efter forslag fra en af tiden største kapaciteter på det jyske kvægbrugs område, godsejer Harald Branth. Sdr. Elkjær, kaldte man nyskabelsen for Udvalget for Husdyravl og Husdyrbrug.⁴ Det gav anledning til, at De sjællandske Landboforeninger tre år senere oprettede et tilsvarende husdyrudvalg, hvor hvert amt skulle være repræsenteret. Fyens Stifts patriotiske selskab gik som samvirksomhed et skridt videre ved 1885 at nedsætte 7 faste udvalg til varetagelse af følgende sagsområder: 1) kvægavlens forbedring, 2) mælkeridriften og svineavlens forbedring, 3) hesteavlens for-

bedring, 4) dyrskuer og udstillinger, 5) fremme af roedyrkning og fedning, 6) fjerkræavlens fremme, og 7) bedømmelse af ypperligt dyrkede huslodder.⁵

Medmindre der som i det fynske tilfælde var oprettet et særligt dyrskueudvalg, tilfaldt der det enkelte udvalg den opgave at arrangere de fornødne faglige udstillinger, det være sig dyrskuer, mejeriudstillinger eller særarrangementer i samarbejde med andre erhvervssammenlutninger. Desuden skulle de faglige udvalg søge at formidle øget faglig indsigt til de enkelte foreninger og deres medlemmer, f. eks. ved at afholde foredrag.

Landboforeninger og fællesledelser

Under de faglige udvalg hørte også den konsulenttjeneste, man begyndte at opbygge hen mod 1880'ernes slutning. Som det skal blive vist nedenfor, var det husdyrlovens revision i 1887, der satte gang i denne virksomhed.

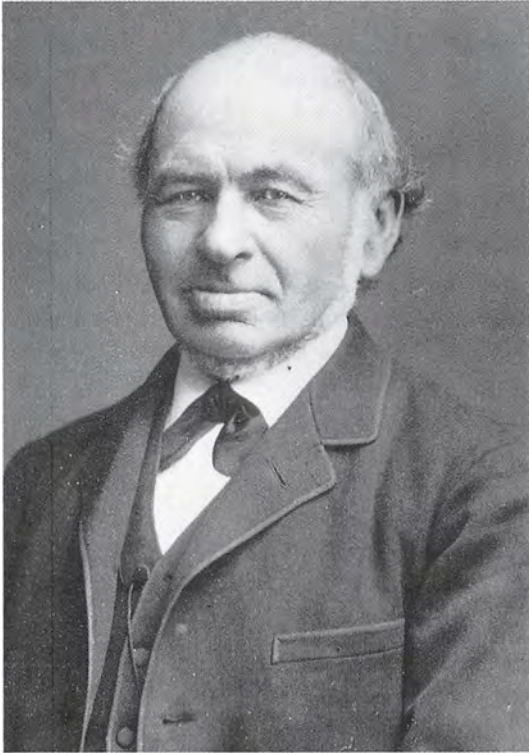
Lige fra dyrskueinstitutionens første år havde de bedste husdyravlere inden for foreningens område kappedes om at kunne fremvise de bedste og mest karakteristiske dyr inden for vedkommende art og race. Dette konkurrencemoment videreudviklede fynboerne ved i 1883–84 at lade afholde den første konkurrence mellem hele mejeribesætninger. De udvalgte besætninger blev delt i to klasser med 20 køer som skillelinje, og tilsynet blev foretaget af særlige dommerudvalg for hver gruppe. Præmierne skulle bestå i »passende Sølvgenstande, Diplomer og lignende almindelige Opmuntringsmidler...«, havde et dertil udpeget tremandsudvalg indstillet til selskabet.⁶

De sjællandske Landboforeninger ville også gøre en indsats for at få dannet en rød, dansk malrace, omend de næppe ville kalde den »fynsk«. Det nyoprettede husdyrudvalg ønskede da at få etableret en stambesætning med mindst 3–4 tyre og 20 køer, placeret på en enkelt landbrugsejendom. Når besætningen var vokset til den nødvendige størrelse, var det hensigten hvert år at sælge så mange to års tyre og kvier, som man mente at kunne undvære.⁷ I den anledning skrev udvalget til alle større landejendomme i området og fik som svar herpå et tilbud fra grev Moltke til Bregentved om at kunne benytte avlsstationen Thurebylille ved Haslev som avlsstation. Desuden tilbød Moltke at støtte sagen med et kontant tilskud på 2.000 kr. om året. Dette tilbud tog man med tak imod, og besætningen blev indkøbt. Af mange grunde blev eksperimentet dog ikke nogen succes. Større betydning fik det derimod, da man overlod veterinæren, professor Bernhard Bang, dyrene som forsøgsbesætning for hans undersøgelser over bekæmpelse af smitsomme dyresygdomme, først og fremmest kvægtuberkulose.

Hvor fynske og sjællandske kvægavlere var enige om at bruge den røde malrace som grundlag for avlsarbejdet, måtte deres jyske kolleger i det mindste arbejde på at fremme to kvægracer: den jyske og den røde. Som det blev vist ovenfor, fik man så tidligt som i 1881 udgivet den første stambog over heste og kvæg af jysk race. Andet bind heraf så dagens lys to år senere. Arbejdet med at udarbejde stambøger for andre kvægracer måtte afvente avlsarbejdets videre udvikling.⁸

For Fyns vedkommende blev den første stambog over fynsk, rødt kvæg udgivet i 1885.⁹ På Sjælland var man også i fuld gang

J. B. H. Andersen (1820-92). Som forpagter af Gunderslevholm ved Næstved blev han en pioner inden for tidlig R.D.M.-avl på Sjælland og den første sekretær i De sjællandske Landboforeninger. Som forfatter var han meget virksom, ikke mindst hvad angår principperne for stambogsføring.

med stambogsføringen, varetaget af en pioner på området, kammerråd J. B. H. Andersen, tidligere forpagter på Gunderslevholm og nu fællesforeningens sekretær netop med stambogsføringen som arbejdsområde. På det store dyrskue under den nordiske industri- og landbrugsudstilling i København 1888 mødte jyderne nok op med smukke dyr af jydsk race, men hvor de røde tyre og køer var forsynet med smukt udstyrede tavler over oprindelse og præstationer, måtte man i det jyske til-

fælde forhøre sig frem om disse ting, bemærkede sjællandske avlere sig.¹⁰

De fynske kvægavlere var længst fremme i avlsarbejdet, men alligevel var det deres sjællandske kolleger, der tog initiativet til at få dannet lokalforeninger til indkøb af en fælles tyr til medlemmernes besætninger, de såkaldte tyreholdsforeninger eller som de efterhånden kaldtes kvægavlsforeninger. Det var forpagter J. M. Friis, Lindersvold ved Faxe, der 1884 gik i spidsen for dette arbejde ved at få oprettet en sådan forening for sit lokalområde, Roholte sogn. Tre år senere fandtes 34 tyreholdsforeninger på Sjælland. Præstø amt førte an med 16 foreninger. Som i Sorø amt arbejdede man med sogneforeninger, hvis arbejde blev koordineret af et særligt udvalg under landboforeningernes amtsorganisation.

Herfra bredte bevægelsen sig til Jylland, hvor man i 1887 fik ansat en konsulent, forstander S. P. Petersen, til midlertidigt at forestå agitationsarbejdet og under brug af et udkast til love herfor, udarbejdet af husdyrudvalget. På Fyn eksisterede enkelte lokalforeninger, men det var først, da den ledende skikkelse inden for fynsk husdyrbrug, forpagter F. Hempel Syberg, Gjelsskov, gik ind i arbejdet, at der kom rigtig gang i denne side af foreningsvirksomheden.

Til gengæld gik Jylland og Fyn i spidsen for arbejdet med hesteavl; jyderne ved at få dannet lokale hesteavlsforeninger og ved at få disse samlet under en fællesledelse De samvirkende jyske Hesteavlsforeninger 1888. En fynsk fællesledelse på dette område kom til verden fem år senere under navnet De samvirkende fynske Hesteavlsforeninger for jydsk Avl.

Sammenfattende kan man om 1880'er-

nes landbrugsfaglige koordineringsarbejde i de enkelte fællesforeninger sige, at det var husdyrbrugets forhold, der stod i centrum. Det tilsvarende arbejde på at fremme planteavlens forhold stod noget i skyggen heraf, selv om der i alle fællesforeninger blev agiteret en del for større avl af sukkerroer og foderroer, for dyrkning af maltbyg og for anvendelse af bedre græsfrø og sædekorn.

Den ledende skikkelse inden for det tidlige planteavlsarbejde, lærer og senere forsøgsleder P. Nielsen, Ørslev, holdt en del foredrag herom, ikke mindst i Fyens Stifts patriotiske Selskab. Det voksende husdyrhold krævede meget foder, og rigt ydende græsmarker og større arealer med roer var en forudsætning for at få fremkaldt den nødvendige mælke- og kødproduktion.

Fællesforeningernes rolle og status

Gennem deres koordinerende og vejledende indsats på det landbrugsfaglige område nåede fællesforeningerne i løbet af 1880'erne at placere sig som organisationer, der med styrke arbejdede for at forbedre vilkårene for erhvervets udøvere. De sjællandske Landboforeninger havde fra starten gjort det til en regel, at medlemmerne fik tilsendt et eksemplar af beretningen fra det årlige delegeretmøde, og ved at læse denne kunne man danne sig et indtryk af det faglige og organisatoriske arbejde, der her blev udført.

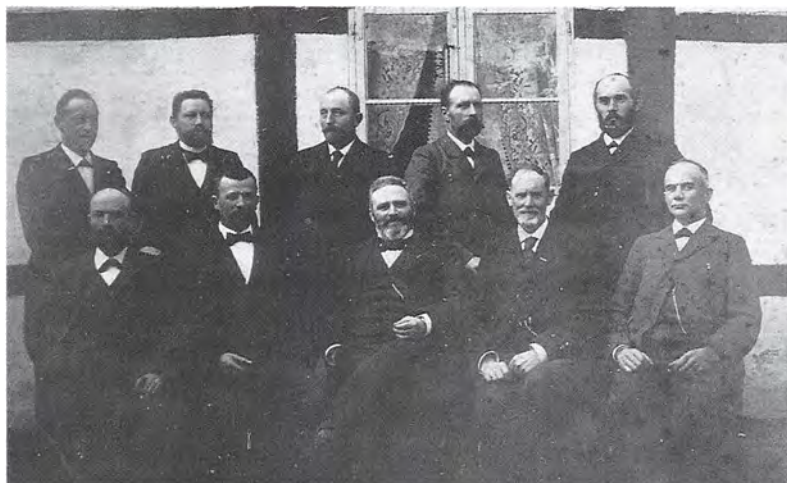
Fællesforeningerne var dog fuldt på det rene med, at informationsarbejdet ville vinde en del ved at få udgivet et egentligt medlemsblad. Fyens Stifts patriotiske Selskab udsendte da også i årene 1886–91 et

sådant blad, fra 1889 under navnet »Landbrugs-Tidende«, først redigeret af Andersen-Rosendal, senere af landinspektør A. N. Andersen, men da eksperimentet ikke fik tilstrækkelig tilslutning, måtte det opgives.

Derimod udsendte fællesforeningerne med mellemrum stof til aviser og ugeblade. Fra august 1882 tilgik der f. eks. de sjællandske aviser prislister over de vigtigste landbrugsprodukter, samlet og udgivet af De sjællandske Landboforeninger. Dette initiativ må ses i sammenhæng med den voksende utilfredshed, man kan spore i 1880'erne over Grosserer-Societetets ugentlige notering for dansk smør. Noteringen var blevet indført i 1880, og i begyndelsen var det kun handelens egne folk, der var repræsenteret i udvalget. Som følge af den stærke kritik fra landmændenes side gav udvalget i 1884 De Sjællandske Landboforeninger ret til at få en plads i noteringsudvalget som observatør uden stemmeret. Det fik dog ikke kritikken til at forstumme, og derfor udvidedes udvalget fra oprindeligt at omfatte 4 repræsentanter for smørhandelen til at udgøre 5 smørgrosserere plus en landmand (med stemmeret). I givet fald kunne landmændenes repræsentant sende en supplement.

Som det vil blive vist nedenfor, nåede fællesforeningerne i løbet af 1880'erne at blive opfattet af det politiske system som landbrugets erhvervspolitiske talerør. Det stod dog de fleste klart, at erhvervet ville markere sig stærkere, om det i afgørende spørgsmål kunne tale med én tunge. Det er i denne sammenhæng, man må se det forgæves forsøg i 1883 på at holde et årligt koordineringsmøde og de lige så mislykkede forhandlinger et par år senere om at

Bestyrelsen i Bornholms landøkonomiske Forening omkring århundredskiftet, klædt i tidens herremode for det bedre borgerskab.

få dannet et landbrugsråd eller måske ligefrem et særligt agerdyrkningsministerium.

Initiativet udgik oprindeligt fra De jyske Landboforeninger, der ikke havde glemt sin henvendelse i 1879 om at få oprettet et landbrugsministerium. I slutningen af 1884 forhørte man sig om holdningen i de to andre fællesforeninger til ideen, men her fandt man ikke den store entusiasme. De sjællandske Landboforeninger ville også have Maribo Amts økonomiske Selskab og Bornholms landøkonomiske Forening inddraget i forhandlingerne, hvad der i sig selv ville styrke øboernes sag. Jyderne lod da tanken falde, og i stedet sendte man en opfordring til Konseilspræsidiets (Statsministeriet) om at få oprettet et særligt landbrugsdepartement eller -direktorat.

Landhusholdningsselskabet fik en kopi af henvendelsen. Her blev man ubehagelig tilmode over for tanken om at blive skubbet til side som det ganske vist uofficielle landbrugsdirektorat, selskabet efterhånden havde udviklet sig til at blive, og der-

for bad man et særligt 9-mandsudvalg om at overveje spørgsmålet. Udvalget anmodede derefter selskabets sekretær, forstander Jørgen la Cour, Lyngby Landboskole, om at udarbejde en betænkning herom, og den forelå nogle måneder senere under overskriften »Ordningen af Statens og Foreningernes Samarbejde til Landbrugets Fremme«. Ikke uventet understregede han heri selskabets fortsatte status som landbrugets »ledende Centralorgan«, men ville dog gerne advokere for en »enklere og fyldigere Samvirken« med landboforeningerne gennem et landbrugsråd.

Fællesforeningerne tog dog meget køligt på forslaget, især da det viste sig, at Landhusholdningsselskabet havde tiltænkt sig selv og de grupper af fagfolk, det repræsenterede, 36 pladser i rådet mod kun 19 til landboforeningerne. Ved det jyske delegeretmøde 20. november 1885 i Horsens fandt gårdejer Jens Busk, folketingsmand for Venstre, at der var taget for lidt hensyn »til de smaa Bønder«. Da der iflg. de tilstedeværende repræsentanter for Land-

husholdningsselskabets ledelse ikke var mulighed for at give indrømmelser, måtte sagen drøftes i et fællesudvalg.

Samme holdning indtog toneangivende repræsentanter for gårdejerggruppen og for partiet Venstre under forhandlingerne på De sjællandske Landboforeningers delegeretmøde 9.–11. februar 1886. Over for la Cours påstand om, at alle landmænd havde fælles interesser, især i landøkonomiske spørgsmål, gjorde grev Holstein-Ledreborg, folketingsmand for Venstre, gældende, at man nu måtte have et centralorgan, der stod i tættere kontakt med landbruget, end tilfældet var med Landhusholdningsselskabet. Selv om selskabet gav store indrømmelser til landboforeningerne under fællesudvalgets arbejde, forkastede et nyt delegeretmøde i De jyske Landboforeninger tanken om at oprette et landbrugsråd på disse præmisser. Medvirkende til jydernes betænkeligheder var også den omstændighed, at øboernes landboforeninger ville få en vis overvægt i et landbrugsråd som det skitserede. Derefter stillede De sjællandske Landboforeninger også tanken i bero.¹¹

De strandede forhandlinger 1885–86 om oprettelsen af et landbrugsråd afdækkede tydeligt de forskelligartede interesser, der gjorde sig gældende i kredsen af fællesforeninger. Internt kunne den enkelte fællesforening have svært ved at finde frem til den rette balance mellem husdyrbrugets og markbrugets divergerende synspunkter. Det større brugs repræsentanter måtte i de fleste tilfælde prioritere markbruget højere end husdyrbruget, og det ledte atter frem til, at spørgsmål som hesteavl og arbejdskraft ofte kom op som diskussions-emner, når storbruget satte dagsordenen. Set i dette perspektiv var husmandssagen

snarere et spørgsmål om at fastholde arbejdskraften ved landbruget end om at skaffe småbrugets udøvere muligheder for at eksistere uden at skulle gå på arbejde.

Når det gjaldt fælles landmandsinteresser, stod man tættere sammen. Tidligere er omtalt fællesforeningernes og da især De sjællandske Landboforeningers engagement i sagen om smørnoteringen. Det københavnske marked måtte af indlysende grunde være et vigtigt anliggende for sjællandske landmænd, og deres fællesforening tog da også i løbet af 1880'erne flere initiativer i retning af at få forbedret markedsforholdene for landbrugsvarer i hovedstaden. Landboforeningerne i Præstø amt ivrede desuden for at få oprettet svinemarkeder i København og i sydvendte købstæder og handelspladser som Korsør og Masnedsund. Det ville efter foreningernes skøn give landbruget en større bevægelighed over for de store eksportmarkeder i Tyskland og England.¹²

På det veterinærfaglige og -politiske område havde fællesforeningerne også kontante interesser at varetage. I 1880–81 optrådte således en ondartet lungesygdom i fynske og sjællandske kvægbesætninger. De berørte landmænd var ikke i tvivl om, at sygdommen var indslæbt med kreaturer fra Sverige. De jyske Landboforeninger sendte da med tilslutning fra 39 landboforeninger en adresse til Indenrigsministeriet med anmodning om, at den etablerede afspærring over for de svenske kreaturer måtte blive opretholdt indtil videre. Der stod store interesser på spil i dette spørgsmål, præciseredes det i henvendelsen.

I dette spørgsmål kan man dog spore en vis uoverensstemmelse mellem jyske og sjællandske interesser. Under finanslovens 1. behandling i december 1881 gjorde Hol-

stein-Holsteinborg opmærksom på, at påstanden om smitteoverførsel gennem svenske kreaturer var meget dårligt underbygget. Landhusholdningsselskabet havde efter hans opfattelse givet en sludder for en sladder ved at sige, at selv om lungesygen ikke var påvist i Sverige, skulle den nok findes der alligevel. Når Indenrigsministeriet i mellemtiden havde lukket for importen, gik en transithandel med 20.000 svenske kreaturer uden om København. Nu ville svenskerne selv eksportere deres kvæg. I tilgift havde foranstaltningerne forårsaget en lukning for kvæg fra Sjælland og senere Amager. Ville man endelig hjælpe det sjællandske kvægbrug gennem veterinærpolitiske tiltag, skulle man snarere spærre for tilførsel af jysk kvæg til København, påpegede han.¹³

Et reskript af 11. december 1882 om visse lettelser for transithandelen med kvæg gav efter Holsteins opfattelse ikke dennes udøvere den nødvendige håndsrækning. Efter hans opfattelse havde indenrigsministeren overfortolket sine muligheder for administrative indgreb under henvisning til loven af 1857 om beskyttelse af dansk kreatureksport. En polemik med ministeren herom afstedkom ikke nogen afklaring af spørgsmålet.¹⁴

Den samme lidt tvetydige stillingtagen til frihandelsdoktrinerne kan man finde i De jyske Landboforeningers holdning til importen af små russiske heste. Efter fællesforeningens opfattelse måtte man snarere løse småbrugets trækraftproblemer ved i stigende grad at anvende stude. Små russiske heste var ikke velsete på markedet, fordi de trykkede priserne på danske trækdyr.¹⁵

I sager af denne art kunne man som regel bero sig på henvendelse til vedkom-

mende myndigheder. Normalt var denne form for interessefremføring bygget over samme skabelon: en påvisning af de påklagede forhold og deres skadevirkning for erhvervet, et forslag til en afhjælpning af vedkommende forhold samt en anmodning om at blive gjort bekendt med den stillingtagen, vedkommende myndighed eller organisation indtog til sagsforholdet.

Drejede det sig om en henvendelse til de politiske myndigheder, kunne man nok bruge samme grundskabelon, men i de fleste tilfælde allierede man sig desuden med rigsdagsmænd eller partigrupper, der måtte antages at indtage en positiv holdning til spørgsmålet. I det følgende vil dette samarbejdsforhold mellem fællesforeningerne og de politiske myndigheder blive belyst gennem en analyse af udviklingen inden for to vigtige lovkomplekser fra 1880'erne: en revision af husdyrloven af 1852 (1862) og en lovgivning med det formål at beskytte dansk smørproduktion og -eksport mod den fremstormende konkurrence fra det nye industriprodukt, kunstsmørret eller som det senere blev benævnt margarinen.

Husdyrloven af 2. juli 1880 og dens forgængere

Som tidligere nævnt fik landboforeningerne som organisationsform en slags officiel anerkendelse gennem »Lov om Foranstaltninger til Huusdyr- og især Hesteavlens Fremme« af 31. marts 1852. I lovens par. 1 defineredes statens opgave i denne sammenhæng som den at virke »ved Uddeling af Præmier, ved et Landstutteri og et Stamstutteri«. Hesteavlen var således det centrale, set i et statsligt perspektiv. Til

Klar til dagens ridt. Præsentation af hesten »Valdemar Glentholm« på udstillingen i København 1888.

de nævnte formål bevilgedes årligt 7.600 rbd. i præmier til de bedste tillægsdyr af heste, kvæg, får og svin. Hvert amt kunne tildeles indtil 400 rbd. af denne sum, forudsat dog, at de lokale landboforeninger bidrog med et tilsvarende beløb. Foreningerne valgte selv de besigtigelseskommissioner, der uddelte præmierne ved de årlige dyrskuer. Taget efter ordlyden kunne alle beboere i amtet konkurrere om de ud-

satte præmier, men i praksis kunne kun medlemmer af en landboforening få den fulde præmie. Ikke-medlemmer måtte da nøjes med statens tilskudsbeløb.¹⁶

Forhandlingerne på Rigsdagen om dette lovforslag gav ikke anledning til større debat. I motiverne til lovforslaget præciseredes det, at husdyrbruget og da især hesteavl var af stor vigtighed for landet, især efter at der var etableret en direkte afskibning af

heste og slagtekvæg til England. Ved at uddele præmier til de bedste avlsdyr ville man stimulere kappelysten blandt landmændene. De landøkonomiske foreninger skulle have tilskud til præmieuddelingen i samme forhold, som de selv ydede noget hertil. Dermed havde staten også fået en naturlig rolle: » at virke stimulerende paa de Privates Interesse for Sagen...«¹⁷

Under drøftelsen i Folketinget blev forslaget hilst velkommen fra alle sider. Proprietær J. S. Knudsen, De konservative, glædede sig ligefrem over, at staten gik ind i spørgsmålet gennem de landøkonomiske foreninger, fordi det alene var gennem disse, at statens virksomhed kunne blive heldbringende. Prokurator F. Jespersen, Venstre, ville dog have beløbet hævet til 19.000 rbd., da 7.600 rbd. var alt for lidt.¹⁸

Husdyrloven af 1852 kom til at virke i 10 år. Det stod dog de fleste klart, at bestemmelserne deri ikke svarede til de faktiske forhold. Indenrigsminister D. G. Monrad fremlagde derfor 1860 et udkast til en ny husdyrlov. Forslaget indeholdt ikke de store nyskabelser. Som præmier til de bedste tillægsdyr af kvæg, får og svin samt til biavl ville man bevilge en sum på 3.600 rbd. om året. Det svarede nøje til de hidtil uddelte beløb, eftersom hesteavl i henhold til 1852-loven gennemsnitligt havde brugt de 4.000 rbd. af totalsummen på 7.600 rbd. Tilsvarende ville hesteavl få tildelt 14.000 rbd., de 4.000 i fortsættelse af hidtidig præmieuddeling og de 10.000 som kompensation for den påtænkte nedlægning af landstutteriet. Som noget nyt ville amtsrådene få tildelt den rolle at udvælge de menige medlemmer af den kommission, der skulle forestå hesteskuerne i de enkelte distrikter (amter).¹⁹

Rigsdagen modtog dette forslag med

stor entusiasme, ja behandlede det med en sådan grundighed, at det først kunne få lovskraft henvend to år senere. Den store talelyst refererede på ingen måde til forslagets saglige indhold, men snarere til de bagvedliggende principper af ideologisk og erhvervspolitisk natur.

En gruppe af bondevenner eller med et senere udtryk »venstrefolk« med byfoged Hother Hage i spidsen forholdt sig ret køligt til statens engagement i den slags spørgsmål. Han konstaterede i et indledende indlæg, at staten ikke alene ydede landbruget en stor støtte ved at afholde udgifterne til Landbohøjskolens drift, men desuden brugte 50–60.000 rbd. i direkte tilskud til landvæsenet. Man kunne da stille sig selv det spørgsmål, om det overhovedet var muligt for en regering at fremme landvæsenet gennem denne form for støtte. I realiteten var sigtet med den slags ting »at holde os under et stadigt, ministerielt Formynderskab, saaledes at Folk kunde trække Nathuen ned over Hovedet og sove ind, stolende paa, at Regeringen vil gjøre Alt for dem...«. Snarere kunne han for sit vedkommende tænke sig at udlåne 1 mio. rbd. til en rimelig rente til landboerne, f. eks. til delvis dækning af udgifter i forbindelse med dræning.

Det modsatte synspunkt gjordes gældende af den i øvrigt liberalt sindede indenrigsminister D. G. Monrad. Efter hans mening ville en udlånsvirksomhed som skitseret af Hother Hage afstedkomme en kraftig forøgelse af statens støtte til landvæsenet. Det var ikke nogen let sag at fremkalde en sådan »Selvvirksomhed hos Borgerne«, at de gik forrest i alle landvæsenssager.²⁰

Dermed var markeret de to yderpoler i debatten. De fleste syntes som Monrad, at

Jydske kvæg opstillet til foreningsparade ved De jyske Landboforeningers jubilæumsdyrskue i Århus 1897.

staten havde en naturlig, ja nærmest traditionel bestemt opgave i dette spørgsmål. Højremanden, oberst Edv. Fallesen mente, at de danske kvægbesætninger var langt bedre nu end for 20 år siden, mest som følge af landmændenes egen indsats. Derimod var hesteavl en vanskelighed, og her kunne staten træde hjælpende til. Det ville være et sørgeligt tidens tegn, om ikke regeringen i landbrugslandet Danmark kunne gøre noget for hesteavl, erklærede en anden højremand, proprietær J. C. Bonne. Den erfarne bondepolitiker, oberst A. F. Tscherning, var principielt imod at opmuntre folk ved hjælp af præmier, men han var dog enig med Monrad i, at »vi maae drive Afguderer; det er en Slags hedensk Offer, vi bringe paa et hedensk Alter, og det maae vi blive ved med en Tid endnu...«

Her som ved senere drøftelser i såvel folketing som landsting hæftede mange sig ved landboforeningernes rolle i forvaltning

gen af disse statsmidler. Repræsentanter for venstregrupperne ville gøre landboforeningerne uafhængige af amtsrådene i den slags sager, hvorimod politikere fra højre side af salen snarere ville gå den modsatte vej. Venstre-folketingsmanden, gårdejer J. Nielsen, ville for sin part ikke være betænkelig ved at give alle pengene til landboforeningerne. Beløbet, stort eller lille, skulle bruges til at »styrke Foreningsaanden og vække Virkelyst hos de landøkonomiske Foreninger...«.

En anden venstremand, bureauchef Marius Gad, var derimod negativt indstillet over for statens deltagelse i den materielle virksomhed. Derved ville man let komme til at støtte i flæng. I øvrigt var det hans opfattelse, at pendulet var ved at svinge over i retning af den animalske produktion. Smør var nu blevet den vigtigste eksportartikel næst efter korn. Men gennem lovforslaget indtog regeringen det modsatte standpunkt ved at give hestene for

meget og kvæget for lidt. Heri samstemmede en anden venstremænd, boelsmand H. M. Petersen: »Krinolinen er en Modesag og Hestene ogsaa... Kørerne træder i Baggrunden for Hestene omtrent paa samme Maade som Krinolinen for varme Underklæder...«. Da flere venstrefolk varmt talte landboforeningernes sag, følte Monrads efterfølger på posten som indenrigsminister, fhv. amtmand Orla Lehmann, det åbenbart nødvendigt at præcisere, at han nærede al mulig agtelse for landboforeningerne, men han måtte dog erindre om, at der var stor forskel på den slags sammenslutninger. De mindste af slagsen kunne bestemt ikke påberåbe sig nogen autoritet i den slags anliggender. Efter hans opfattelse var amtsrådene det helt rigtige valgforum.²¹

En henvendelse af 18. november 1861 fra Præstø Amts Landboforening havde i mellemtiden fået Hother Hage til at modificere sit standpunkt. Heri hed det bl.a., at hvis præmiesystemet faldt væk, ville man

blive nødt til at opgive dyrskuerne. Det mundede ud i et ønske om, at »Rigsdagen vil virke for, at Landboforeningerne forskaanes for ethvert Foretagende, der kan virke forstyrrende paa deres Virksomhed...«. Hage accepterede da fortsat præmiering, men ville dog fastslå, at præmien skulle ydes for dyrets iboende egenskaber, ikke dets ydre fremtoning. Over for kvægbrugets talsmænd ville han med den givne anledning erindre om, at »vi her i Landet ene og alene er afhængige af Kornskuffen...«. Korndyrkningen havde båret det danske samfund oppe gennem mange år. Det ville derfor være mindre heldigt at sætte sig i for store udgifter, i fald vinden pludselig skulle blæse den modsatte vej.

Indenrigsminister Orla Lehmann ville fortsat stille det pågældende beløb til rådighed for formålet, men mente på den anden side, at staten ikke uden videre kunne bevilge landboforeningerne store summer uden at kræve en tilsvarende modydelse fra deres side. Da han selv

Mens telegrafråden summer med oplysninger om kornpriser, er to arbejdsfolk i gang med rughøsten et sted på Bornholm omkring århundredskiftet. Kvinderne binder negene op ved hjælp af snoet strå.

havde været formand for en landboforening [Vejle Amts Landboforening], kendte han problemet indefra. En udtalelse fra Tscherning om, at man gennem denne form for støttelovgivning tog fra de små og gav til de store, blev afvist af venstremanden, proprietær J. N. F. Hasselbalch. Det var jo de store ejendomsbesiddere, der betalte skatterne. Dermed kunne man godt være bekendt at give dette statstilskud til et godt formål, indtil foreningsånden havde udviklet sig så meget, at den i sig selv kunne bære sagen.²²

I virkeligheden blev der ikke ændret mange ting i forslaget under den lange behandling på Rigsdagen. Loven fik kgl. underskrift 23. januar 1862, og dermed var landstutteriets skæbne beseglet. I løbet af det næste tiår ændredes loven flere gange, bl.a. gennem en lov af 31. marts 1864, der inddelte landet i 12 distrikter for hingsteskuer (8 i Jylland og 4 på Øerne) og gennem en lov af 1. april 1871, der privatiserede stamstutteriet.²³

Efterhånden var der dog tilkommet så mange landboforeninger, at statstilskuddet hen mod 1870'ernes slutning kun udgjorde små 25% af de udbetalte præmier ved de lokale dyrskuer. Det var landboforeningerne naturligvis ikke tilfredse med, og en af de opgaver, den nyansatte sekretær for den jyske fællesforening blev sat til at løse, blev derfor en henvendelse til Indenrigsministeriet om at få loven af 1862 ført à jour. Med den givne anledning ville fællesforeningen også selv have tilskud til egne dyrskuepræmier.

Lovforslaget 1880 imødekom da også delvis disse ønsker. Tilskudsbeløbet til hingsteskuer blev hævet fra 22.000 til 30.000 kr., og for andre husdyr inkl. biavl

fra 13.200 til 25.000 kr. Til gengæld havde man reduceret landboforeningernes muligheder for at øve indflydelse på valget af medlemmer til hingsteskuekommissionerne. Denne opgave skulle i stedet tilfalde amtsrådene.²⁴

Forslaget blev mødt med almindelig velvilje fra alle sider i Rigsdagen. Den tidligere krigs- og marineminister, general Wolfgang Haffner, var ordfører for regeringspartiet under Landstingets behandling af forslaget. Han så heri en udstrakt hånd fra statsmagten til en skrantende hesteavl. Den danske (jyske) hest levede kun mådelig op til de krav, dansk og udenlandsk militær måtte stille til trækheste, og derfor måtte man gå i gang med at forbedre racens iboende muligheder.

Den tidligere nævnte ordfører for Venstre, gårdejer Niels Rasmussen, delte dog ikke denne opfattelse. Hvis man endnu engang ville gøre den jyske hest skikket til militærbrug, ville den alm. hesteavl usvigeligt sikkert gå i stykker lige som den gjorde i 1850'erne. At bruge heste til væddeløb var slet og ret dyrplageri, mente han. Men når landboforeningerne ikke desto mindre gik ind for en modernisering af loven på et sådant grundlag, måtte han af principielle grunde støtte tanken.

Indenrigsminister, godsejer Erik Skeel, tidligere formand for Hjørring Amts Landboforening, mente, at landboforeningerne havde et godt omdømme i befolkningen. I 1862 var opfattelsen den, at regeringen ikke skulle gribe alt for direkte ind i udviklingen, men i stedet overlade initiativet til landmændene. »Det er gennem de paagældendes egen Interesse og egen Virksomhed for Sagen, at man skal kunne vente sig nogen Fremgang i vor

Husdyravl...«, fastslog han. Ikke desto mindre talte han mest indtrængende om hesteavlens problemer.²⁵

I Folketinget gik forslaget lige så glat igennem. Som i Landstinget rejste der sig dog en del kritiske røster om dyrskueinstitutionens betydning som et landbrugsfagligt lærested. Venstremanden, gårdejer C. C. Bønløkke, opfattede nærmest dyrskuet som en ren folkeforlystelse, hvor folk først og fremmest kom for at more sig. Om amtsrådets rolle som valgforum havde han intet godt at sige. Det var ikke særligt hestekyndigt, erklærede han (grev Ludvig Holstein-Holsteinborg: »Det gør ikke noget, naar blot Amtsraadet er menneskekyndigt!«).²⁶

»Lov angaaende Foranstaltninger til Husdyravlens Fremme m.v.« fik kgl. underskrift 2. juli 1880. Stadig var det hesteavlens, der fik de fleste præmier, men udviklingen var ved at vende til fordel for kvægbruget. En oversigt over præmiefordelingen ved sjællandske dyrskuer 1880–86 viser, at henved halvdelen af præmiebeløbet gik til kvæg eller dobbelt så meget som under husdyrloven af 1862.²⁷

Industri eller landbrug?

I den danske landbrugshistorie karakteriseres 1880'erne som oftest som omlægningens årti. Over for den ubønhørlige konkurrence fra det oversøiske korn resigerede flertallet af korndyrkende danske landmænd, idet de i stedet koncentrerede sig om at videreudvikle husdyrbruget med tilhørende mejerivirksomhed som et brugeligt alternativ til korndyrkning med salg

for øje. Denne tolkning af udviklingsforløbet kan næppe omtvistes, men går man bag om de ydre og i og for sig uafviselige tegn på en begyndende omlægning, ser man straks nogle nuancer.

Med fare for at forenkle billedet for meget kan man sige, at de danske gårdbrugere og husmænd opfattede husdyrbruget som fremtidens driftsform, mens det større brug ville fastholde markbruget med dets traditionelle salgsafgrøder. Desuden havde især det jyske storbrug tjent gode penge på opfedning og salg af slagtekreaturer, og i disse kredse betød fedekvæget mere end malkekvæget.

Tidens faglige og erhvervsøkonomiske debat inden for landboforeningerne afspejler denne forskel i bedømmelsen af landbrugets fremtidsmuligheder. Stadig forenklet udtrykt kan man formulere det sådan, at landboforeningernes ledelse prioriterede storbrugets opfattelse højest, mens gårdbrugets og det mindre brugs repræsentanter ville fremme husdyrbrugets interesser.

Begge parter kunne dog hurtigt blive enige om, at landbruget som helhed havde behov for politisk støtte i dets bestræbelser på at bemestre udviklingen. Når storlandbrugets repræsentanter talte markbrugets sag, kunne de utvivlsomt vente størst sympati fra repræsentanter for Højre. I efteråret 1883 havde de forskellige fraktioner inden for denne bevægelse dannet et egentligt parti under navnet »Højre«. Omvendt måtte husdyrbrugets udøvere søge opbakning fra forskellige venstregrupper på Rigsdagen. Det skulle ikke gøre det mindre vanskeligt for husdyrbruget at få erhvervspolitisk opbakning, når de forskellige venstregrupper ofte bekæmpede

Andelsmejeriet Egemose i Menstrup sydvest for Næstved, et stort mejeri med dampmaskine. Personalet omfatter både kvindelige og mandlige mejeriassistenter, og mælkekuskene er formentlig husmænd, der sikrer sig en nødvendig ekstra indtægt ved at køre en mælketur. Billedet er fra århundredskiftet.

hinanden voldsomt i deres divergerende opfattelser af, hvorledes den storpolitiske konflikt skulle løses.

Efterhånden kom der en begyndende dialog i stand mellem det politiske system og landboforeningerne, repræsenteret ved deres nyoprettede fællesforeninger. Når man studerer den indre debat inden for disse foreninger om den erhvervsøkonomiske og -politiske linje, der skal lægges, kan man både konstatere ligheder og forskelle. Hvad angår de store spørgsmål som foranstaltninger mod kunstmør og en udbygning af husdyrloven kan man tydeligt konstatere en parallellitet i holdningen til

disse spørgsmål, selv om der også er tale om visse nuancer.

I begge tilfælde kom der, som det skal blive vist nedenfor, konkrete resultater ud af en henvendelse til det politiske system, hvorimod man i sager som landbrugets driftskredit og en ændring af toldloven i retning af øget beskyttelse for landbrugets produktion ikke nåede frem til en indre enighed om evt. udspil over for regering og rigsdag. I spørgsmålet om driftskredit strandede sagen både i de jyske og de fynske landboforeninger på et forslag om at oprette driftskreditforeninger på basis af solidarisk hæftelse.²⁸

I diskussionen om en evt. beskyttelsestold viste frihandelstilhængerne, og det vil i praksis sige husdyrbrugets talsmænd, sig som de stærkeste, da spørgsmålet kom til debat i såvel de jyske som de sjællandske landboforeninger 1885–86.²⁹ I en udvalgsbetænkning fra Landhusholdningsselskabet 1887 om »Landbruget og Toldreformen« fastsloges det, at Danmark ikke ville have fordel af en korntold, da udviklingen gik i retning af større animalsk produktion.

Derimod kunne man acceptere en majs-told, således som det ved flere lejligheder var blevet foreslået af regeringen Estrup. Told på kreaturer var man også imod, da dette ville favorisere visse landsdele på andres bekostning. På den anden side ønskede udvalget ikke at reducere industriens toldbeskyttelse, da landbruget ikke selv kunne beskæftige det stigende befolkningsoverskud i landdistrikterne. I denne forbindelse ville man gerne betone det indre markeds stigende betydning.³⁰

Rigsdagen diskuterede også landbrugets forhold i disse år, ikke mindst i forbindelse med de årlige drøftelser af finanslovsfor-slaget. Mest var man dog optaget af principielle spørgsmål om de evt. konsekvenser af den store konkurrence fra de oversøiske områder.

En kender af landbrugets forhold som godsejer H. P. Ingerslev gjorde under finanslovsdebatten oktober 1880 opmærksom på, at nok havde landbruget nogle problemer, hvis virkninger bredte sig som ringe i vandet til de øvrige erhverv, men man skulle ikke overdramatisere dem. Ekspansionen i de oversøiske områder var til stor gavn for dansk handel og søfart, og den tyske korntold havde ikke skadet vor korneksport så meget som ventet. Rugprisen var for øjeblikket så høj som nogensinde. For varer som flæsk og levende svin var prisen ovenikøbet »extraordinær høj«. Landmændene købte derfor majs i store mængder som foder til svin og malkekvæg.³¹

En moderne kostald som den så ud ved begyndelsen af dette århundrede.

To år senere var hans optimisme dog i aftagende. Afsætningsforholdene var vanskelige, priserne var små, og man kunne ikke som i tidligere situationer blot forøge kreaturholdet. Mange påstod, at man hjalp landbruget for meget og andre erhverv for lidt. Men da landbruget ikke søgte om beskyttelse gennem en told, måtte man komme det til hjælp på andre måder. Bedst ville det være, om man kunne lære landbruget, hvorledes »den selvskabte Masseproduktion« kunne forbedres rent kvalitetsmæssigt. Styring ovenfra var han en modstander af. I stedet skulle tingene vokse op nedefra. »Nu ere Landbrugerne under Organer, paa hvis Ledelse de selv have Indflydelse; de have en vis Indflydelse paa Anvendelsen af de Bevillinger, som er Tale om, og jeg tror, at det er den Maade, som giver dem mest Indflydelse og som i Virkeligheden gavner Sagen mest, selv om det fordrer nogen Opofrelse af de ledende Kræfter...«. ³²

Dette pragmatiske syn på den aktuelle landbrugspolitik deltes dog ikke af alle på Rigsdagen og da slet ikke af Ingerslevs partifæller. Under en af de mange drøftelser af Estrups forslag til toldlov, brændevinsskat og ølskat gjorde økonomen, professor W. Scharling opmærksom på, at udviklingen i mange andre lande gik fra landbrug til industri, og det ville sikkert også ske her i Danmark. Efter hans opfattelse ville det være helt forkert at opfatte handel og industri som binæringer. Kollegaen, professor V. Falbe-Hansen gik et skridt videre ved at hævde, at man overvurderede landbrugseksportens betydning. Derimod undervurderede man det

indre marked. Med befolkningsforøgelsen ville det få stigende betydning for dansk landbrug. Smøreksporten omfattede f. eks. ikke de ringere kvaliteter, som i stedet forbruges herhjemme. ³³

Selv under den storpolitiske konflikt talte rigsdagsmændene ofte og gerne om landbrugets forhold, mest dog i uforpligtende vendinger. Der gennemførtes også en del love af betydning for landbrugets udvikling, såsom lov om vands afledning og afbenyttelse og om begunstigelser for to kreditforeninger for mindre landejendomme, begge af 28. maj 1880. Nægtes kunne det imidlertid ikke, at det parlamentariske generalopgør stillede landbrugspolitikken i venteposition. Folketingsflertallet nægtede således i samlingen 1882–83 at fremme sagligt velunderbyggede forslag om at oprette en lærestol ved Landbohøjskolen i plantepatologi og om at bevilge 3.000 kr. til undersøgelse af afkommet efter præmierede hingste, og lignende eksempler kan fremdrages fra finanslovsdrøftelsen i de nærmest følgende år, såsom præmier til huslodder og udgivelse af stambøger.

Det trak øjensynligt op til en alvorlig styrkeprøve mellem de to ting på Rigsdagen, ikke mindst efter at Højre ved valget til Folketinget sommeren 1884 havde mistet 7 mandater. Stillingen var derefter den, at Højre kun rådede over 19 mandater i Folketinget mod 83 til oppositionen. Ved dette valg blev Socialdemokratiet for første gang repræsenteret i Folketinget, selv om tallet var så beskedent som to mandater.

Smørret skal beskyttes mod margarine

Under 2. behandling februar 1885 af forslag til finanslov for 1885–86 kommenterede Venstres finanspolitiske ordfører, grev Holstein-Ledreborg, de forskellige ændringsforslag, Folketingets finansudvalg havde fremsat. Blandt disse var flere af de såkaldte »nægtelser«, d.v.s. taktisk motiverede afslag på bevillingsansøgninger, bl. a. en bevilling til Dansk Frøkontrol. Der var efter hans mening ingen grund til at give Landhusholdningsselskabet et ekstra tilskud under dække af noget andet. Nægtelsen gjaldt også præmier til husmandslodder, da statsbidraget blev udmålt ud fra størrelsen af det tilskud, den pågældende landboforening selv stillede til rådighed. Derved favoriserede man de velhavende foreninger.

Ved samme lejlighed fremdrog Holstein et par aktuelle landbrugsspørgsmål. Det ene angik smørforsendelsen til Esbjerg. På grund af manglende materiel blev smørret 14 dage gammelt, inden det kunne sendes afsted. Her måtte der indsættes særlige smørtransportvogne i de gennemgående linjer til eksporthavnen. Det andet spørgsmål angik kontrollen med eftergjort smør eller »butterine«, som det ofte benævntes. Dette spørgsmål havde på samme måde som det netop omtalte transportproblem været til behandling ved et nyligt møde i »De samvirkende Landboforeninger for Sjælland«.

Højremanden, gårdejer C. Aaberg var af den opfattelse, at der simpelthen ikke kunne gøres nok for landbruget. En anden højremand, godsejer Emil Bluhme, medlem af De jyske Landboforeningers bestyrelse, ville i forbindelse med Venstres

uvilje mod penge til husmandspræmier gøre opmærksom på, at såvel de jyske som de sjællandske landboforeninger gennem flere år havde krævet flere midler til dette formål. Landbrugseksportens stigende betydning motiverede i sig selv en sådan støtte til erhvervet. »Vi Jordbrugere maa kræve, at Staten skyder ganske anderledes til og træder noget mere vejledende op. Vi kunde med fuld Føje henvise til andre Lande, hvor man ikke overlader en saa vigtig Sag til det private Initiativ, men støtter den ved Statstilskud og Statsvejledning i en ganske anderledes Grad, end der nogensinde her har været Tale om...«.

Indenrigsminister, overpræsident Hilmar Finsen, ville til grev Holsteins meddelelse om drøftelsen i De sjællandske Landboforeninger sige, at man nok havde adviseret ham om en kommende meddelelse med det refererede indhold, men at der endnu ikke var indløbet en sådan. Efter hans opfattelse måtte der lovgives på dette punkt, men da levnedsmiddelkontrol hørte under Justitsministeriets ressort, måtte han først tale med dette ministerium. Hertil replicerede Holstein, at Justitsministeriet kun interesserede sig for den indenlandske kontrol, ikke for opsynet med landbrugseksporten. Hvorfor ikke lade eksportkontrollen stemple det gode smør og så afvise resten?³⁴

Den omtalte forhandling i De sjællandske Landboforeninger fandt sted på delegeretmødet 29–30. januar 1885.³⁵ Som baggrund herfor lå en henstilling fra Landboforeningen for mindre Landbrugere i Præstø Amt, hvor gårdejer H. Hansen Bakkebølle havde fået tilslutning til et forslag om at søge udvirket et generelt forbud mod fremstilling og salg af margarine.

På delegeretmødet indledte professor

Th. R. Segelcke (1831–1902). Danmarks første mejeritekniker, fra 1874 lærer ved Landbohøjskolen. Hans navn er uløseligt knyttet til historien om de danske andelsmejerier.

Th. R. Segelcke, Landbohøjskolen, forhandlingen ved at foreslå en række indgreb mod kunstmørret. Efter hans mening skulle man gå videre end man gjorde i andre lande såsom Frankrig, hvor man havde indført eksportforbud. Det ville være nok så virksomt at forbyde blandinger af smør og margarine og i øvrigt forlange, at varen blev betegnet og markedsført som «margarin». De fleste indlæg på mødet støttede denne linje. Næstformanden, godsejer H. N. Valentiner og den kendte mejerimand, proprietær Otto Lawaetz, Refsnæsgård, ville dog gerne gå et

skridt videre ved helt at forbyde kunstmør. Den næste dag kunne et særligt udvalg fremlægge et udkast til en resolution, som stort set fulgte Segelckes forslag. Hansen Bakkebølle var dog ikke tilfreds hermed. »I Danmark burde man fremfor Alt støtte Landbruget, af dette afhang andre Klassers Velfærd...« betonedede han.

Denne resolution fungerede som regeringens motivering for et forslag til lov om fabrikation, forhandling og udførsel af kunstmør, fremsat i Folketinget 10. marts 1885 af indenrigsminister Finsen.³⁶ Varen skulle anbringes i beholdere, der ikke lignede dritler og skulle mærkes »Margarin«. Kontrollen hermed skulle varetages af politiet, og i tilfælde af konstaterede overtrædelser skulle sagen køres som alm. politisag, hvori der kunne idømmes bøder.

Forslaget gav ikke anledning til større debat, da det kom til første behandling i Folketinget. Holstein-Ledreborg påpegede med den givne anledning, at udenlandsk smør solgtes i England som dansk. Var det ikke en idé at lade toldvæsenet stemple dansk eksportsmør som »Danish Butter«? Udenlandsk smør i dansk transithandel kunne man også pålægge en tilsvarende stemplingspligt som »Foreign Butter«. Bluhme gik også ind for mærkning af dansk smør, men dette skulle foretages af eksportørerne, ikke af toldvæsenet. I øvrigt fandt han ingen grund til at fremkalde et forbud mod fremstilling af kunstmør, kun mod forveksling af de to varer. Fra flere sider udtaltes en tak til landboforeningerne – i et enkelt tilfælde betegnet som »landbrugsforeningerne« – for deres initiativ.³⁷

Der fremkom ikke nye momenter i sagen under den efterfølgende forhandling. Ordføreren for folketingsudvalget, Frede

Bojsen, betonedede, at man savnede oplysninger, der kunne motivere mere indgående indgreb. På forhånd ville man ikke afvise dette, da problemet »er af saa overordentlig stor Betydning for Landbrugets Vel og Fremtid....«, betonedede han. Hertil svarede indenrigsminister Finsen, at man gerne ville have foretaget videregående undersøgelser, men det havde man opgivet, da sagen hastede.³⁸

Efter vedtagelse i Folketinget gik forslaget videre til Landstinget. Heller ikke dér gav det anledning til større kommentar. Højres ordfører, H. P. Ingerslev, betonedede, at sagens vigtighed motiverede en undtagelse fra reglen om ikke at lovgive omkring enkelte konkurrenceforhold. Efter hans opfattelse var smørreksporten »en af de sikreste og solideste Kilder for vort Agerbrug...«, og spørgsmålet var nok snarere, om indgrebet var tilstrækkeligt effektivt. For en sikkerheds skyld ville han betone, at det var regeringen, som havde taget initiativet hertil, »tilskyndet af de landøkonomiske Foreninger...«.³⁹ Loven fik ggl. underskrift 10. april 1885 og blev fulgt op med en bekendtgørelse af s.d. om emballering i ovale beholdere, mærket »margarin« på bund og sider, indvendig som udvendig. Nu kunne ingen tage fejl af smørdritlet og margarinebeholdere. Tiden måtte da vise, hvilken vare, forbrugerne måtte foretrække.

Landboforeningerne taler mejeriernes sag

Det sidste ord i kunstsmørdebatten var dog ikke sagt med denne lov. De sjællandske Landboforeningers bestyrelse drøftede på et møde 30. november 1885

den stigende konkurrence, dansk smør mødte fra amerikansk side. Konklusionen herpå måtte være, at man overvejede at skærme landbrugets produktion gennem en eller anden form for beskyttelse såsom told.⁴⁰

Udtrykket »Beskyttelse af Landbrugets Produkter« var ligeledes overskriften til en debat på det næstfølgende delegeretmøde 9.–11. februar 1886. Godsejer Holm, Lerenfeldt, konstaterede i sin indledning, at smørprisen var faldet 9 kr. pr. 50 kg gennem de sidste 9 år, og at skylden ene og alene var kunstsmørrets. Derigennem fik de mindre fine smørsorter en farlig konkurrence. Nu var det på tide at kræve importstop for amerikansk kunstsmør. Otto Lawaetz tilføjede, at det gjaldt om at hjælpe de mindre producenter. Andelsmejerierne var kommet et stykke ad kvalitetsforbedringens vej, men ikke langt nok. Der måtte gennemføres en skarpere kontrol med smørproduktionen. Når næsten 4/5 af befolkningen drev landbrug, var det kun billigt, at der blev taget hensyn hertil.

Landhusholdningsselskabets sekretær, Jørgen la Cour, delte ikke denne opfattelse. Det gode smør påvirkedes ikke af konkurrencen fra kunstsmørret, men af de dårligere smørkvaliteter samt af importeret amerikansk spisefedt.⁴¹

I de følgende måneder forstærkedes kravet om en mere effektiv beskyttelse af smørproduktionen. Ved en tale i Landhusholdningsselskabet 24. marts 1886 krævede proprietær Harald Branth større lydhørhed over for landbrugets interesser, og ved De jyske Landboforeningers delegeretmøde i september samme år påkaldtes lovgivningsmagtens direkte indgreb.⁴²

Regeringen kom da også landbruget i møde med et lovforslag, baseret på en

Den lovbefalede påskrift på margarineemballagen, som den var fastsat i loven om kunstsmør af 11. april 1885.

kommissionsbetænkning af 21. september 1886. Kommissionen definerede opgaven som den at sikre sig imod, at »Kunstsmørret indtrænger sig i Smørrets Plads som Næringsmiddel og Handelsvare...«. Holandsk kunstsmør eksporteredes til England i danske smørfustager og under opdigtede danske herregårdsmærker.

Skulle man følge den overvejende stemning i landøkonomiske kredse i Danmark, måtte man gå ind for et totalforbud, evt. under påberåbelse af farerne for sundheden ved at spise kunstsmør, selv om der savnedes sikre beviser herpå. Men skulle Danmark bevare sin stilling som et førende land på dette lovgivningsområde, ville et forbud ikke være vejen. Derimod skulle man sikre en effektiv kontrol gennem hele kæden for at holde de to varer skarpt adskilt. I den anledning foreslog man en ny lov, udtrykt i 13 paragraffer. De centrale punkter var paragrafferne 6 og 7, der henholdsvis forbød at blande de to varer og at farve kunstsmørret med smørfarve.⁴³

Da lovforslaget i næsten identisk skikkelse med kommissionsforslaget kom til første behandling i Folketinget oktober 1886, blev det modtaget med nogen skep-

sis, ikke mindst af Frede Bojsen og hans gruppe. Redaktør Johs. Tauber ville påtage sig at skrive de 13 paragraffer sammen til én: »De, der fabrikterer, indfører, udfører, sælger eller køber Kunstsmør, skal straffes...« Nok var han og hans gruppe imod forfalskninger, men et regelret forbud var nærmest at opfatte som en præmiering af dårligt smør, der ikke kunne eksporteres. I sin iver efter at tækkes landbrugsinteresserne kune man let komme til at krænke de små forbrugere. Det måtte være nok med mindre stramninger af de allerede gældende bestemmelser.

Her over for stod den skarpe hævde af interessensynspunktet, der fremførtes af Jens Busk, medlem af De jyske Landboforeningers bestyrelse. Landbruget var Danmarks hovederhverv og grundpillen for vor materielle udvikling. Når det gik dårligt for dette erhverv, sved det til det øvrige samfund. Prisen på drittelsmør satte nok i England, men for ottingsmør fra mindre gårde var det torvet i nærmeste by, der var markedsplads. Derfor måtte man skride ind over for kunstsmørret. Kollegaen, gårdejer P. P. Pedersen, så i fremstilling af kunstsmør et åbent angreb på landbruget. Fra Højres side var godsejer Sophus Rosen alene om at anbefale forslaget.

Socialdemokraterne Harald Holm og Chr. Hørdum spurgte højlydt, hvem der tænkte på forbrugerne i denne sag. Hørdum forstod godt, at Jens Busk ville beskytte landbostanden, men det skulle da ikke være på bekostning af arbejderne. Med glæde havde han fra anden side hørt, at man netop ikke ville krænke forbrugerne gennem denne lov. Det i sig selv ville fremme forståelsen og samarbejdet mellem landbrugerne og købstadsarbejderne. Ven-

stremanden, redaktør Andreas Sørensen ville nok beskytte eksporten, men ikke torvehandelen.⁴⁴ Derefter gik forslaget i udvalg.

Inden dette var færdig med sit arbejde, var Folketinget blevet opløst som led i magtkampen mellem Højre og Venstre. Ved valget 28. januar 1887 fik Højre oprejsning for tidligere nederlag ved at hæve sit mandattal fra 19 til 27. Trods stemmefremgang kunne oppositionen ikke holde stillingen. Den nye indenrigsminister H. P. Ingerslev genfremsatte derefter lovforslaget om indgreb mod kunstsmør 8. februar 1887. Det gik straks videre til det nedsatte folketingsudvalg, der godt en måneds tid senere kunne afgive betænkning.

Som bilag til denne forelå et stort materiale i form af allerede omtalte kommissionsbetænkning samt en række henvendelser fra landboforeninger landet over, hvori der krævedes effektive indgreb over for truslen fra margarinen. Helst så man et regelret forbud, men kunne det ikke gennemføres, skulle man sikre sig imod enhver form for illoyal konkurrence ved at holde de to varer skarpt adskilte. Desuden vedlagdes nogle indberetninger fra diplomatiske repræsentanter i England og Holland med særlig reference til de hollandske forfalskninger. Udvalgets flertal af moderate venstrefolk var nok i princippet enige med landboforeningerne, men kunne alligevel ikke følge dem i deres krav om videregående indgreb. Derved udgik forbuddene mod blanding og farvning af kunstsmørret. Til gengæld skulle produktet nu betegnes som »margarin«. Forskellige mindretal ville derimod i divergerende grad bevare disse bestemmelser.⁴⁵

Kampen om »det rene land«

I begyndelsen af oktober 1887 genfremsatte indenrigsminister Ingerslev sit oprindelige lovforslag om indgreb mod kunstsmør. Denne procedure blev motiveret med sagens forsinkelse i folketingsudvalget. Ved at fremlægge det i dets oprindelige skikkelse ville regeringen gøre det muligt for begge ting på Rigsdagen at tage stilling til sagen.⁴⁶

Der skulle dog hengå mere end tre måneder, inden forslaget kom til første behandling i Folketinget. I mellemtiden var sagen imidlertid blevet forvandlet fra at være et landbrugspolitisk spørgsmål af forholdsvis begrænset rækkevidde til at være et storpolitisk anliggende, hvor forligsivrige grupper fra begge de store partier på Rigsdagen søgte at nærme sig hinanden. Målet var dermed ikke blot at finde frem til en beskyttelse af smørproduktionen, men nok så meget at få iværksat et mere omfattende lovgivningsarbejde. Hele denne debat er blevet kendt i den politiske historie under navnet »Smørkrigen«⁴⁷

Kampagnen blev indledt med, at politikerne og bladmanden Viggo Hørup skrev en artikel i sit blad Politiken 21. november 1887, hvori han krævede totalt forbud mod margarine eller udtrykt journalistisk »rent Land«. Smøreksperten var efter hans opfattelse så vigtigt et aktiv for den danske samfundshusholdning, at det uden videre motiverede skrappe forholdsregler mod kunstsmørret. Da det desuden blev kendt, at kredse omkring Jens Busk arbejdede på at få et forlig i stand med yngre, forligsvenlige landstingsmænd fra Højre, kunne det se ud, som om Frede Bojsen og hans tilhængere var ved at blive udmanøvreret. Landet over blev der holdt en mængde

Tre venstrepolitikere af ældre slægtled. Fra venstre Niels Neergaard, Frede Bojsen og Klaus Berntsen fotograferet på trappen til Rødkilde højskole.

agitationsmøder, hvor der blev fremsat uforblommede trusler mod de venstrepolitikere, der ikke ville støtte kampen for det rene land. Sammen med redaktøren af Aarhus Amtstidende, Vilhelm Lassen, ledede venstrepolitikeren, folketingsmand Chr. Leth Espensen en agrarpolitisk kampagne mod kunstmørret og oprettede til dette formål en slags tidlig agrarforening »Bondeorganisationen«, der skulle danne

det organisatoriske rygstød for kampagnen.

Stemningen var derfor meget spændt, da lovforslaget om skærpede indgreb mod kunstmørret kom til første behandling i Folketinget den 18. januar 1888. Debatten kom til at strække sig over det meste af en uge, aften timerne inkluderet, og referatet herfra fylder flere hundreder spalter i Rigsdagstidende.⁴⁸ Det er umuligt at gen-

give alle nuancer i denne marathondebat, ikke mindst fordi deltagerne i høj grad lod sig lede af taktiske overvejelser og derfor skiftede eller i hvert fald modificerede deres standpunkter flere gange undervejs.

Der herskede ikke uenighed om det principielle sigte med en sådan beskyttelseslov. Som kornets afløser som landets vigtigste eksportvare var smørret blevet et nationalt anliggende af største vigtighed. Der måtte ikke kunne rejses tvivl om, at dansk smør var identisk med ægte mejerismør. Når kunderne købte dansk smør, skulle de være sikret imod at få kunstsmør rakt over disken. Spørgsmålet var så, om man, som de moderate venstrefolk ønskede det, skulle fortsætte linjen fra 1885 ved at påbyde regler for sikker identifikation af de to varer, eller om man som tilhængerne af rent land-parolen krævede det, helt skulle forbyde margarine.

Det stod hurtigt klart, at det mulige kompromis lå et sted midtvejs mellem de to standpunkter, sådan som de tidligere refererede paragraffer 6 og 7 i regeringens lovforslag udtrykte det. Det stod dog lige så klart, at en del forbudsfolk ikke blot tænkte på forholdene på eksportmarkedet, men i lige så høj grad havde den danske torvehandel med smør i tankerne. Flere talere var desuden inde på, at en del andelsmejerier ikke undså sig for at blande margarine i smørret, og at det kunne blive farligt for mejerismørret, ifald man kunne påvise denne særlige form for falskneri. Vort renommé som leverandør af fineste, ægte mejerismør måtte for enhver pris beskyttes.

Der herskede ikke stor uenighed om, at landboforeningerne havde ret, ja ligefrem pligt til at varetage deres interesser som

landbrugets og landbrugsproduktionens talsmænd og beskyttere. Christen Berg dvælede dog lidt ved den kendsgerning, at når det gik godt i landbruget, spillede man som regel Ole Lige glad, men når økonomien knirkede, kom man straks rendende med klager. De mange nye foreninger havde med ensidighedens styrke ført disse klager frem, men da var det politikernes opgave at bevare »Almensansen« og ikke lade sig lokke til ensidigt virkende foranstaltninger.

Næppe overraskende mente De jyske Landboforeningers formand, Chr. Lüttichau, at »i et agerbrugende Land som Danmark kan der efter min fulde Overbevisning tages et lidt større Hensyn til de Foreningsresolutioner eller Udtalelser, der fremkommer fra den talrigeste Klasse, og det er Landbrugerne jo i Danmark...«. Indenrigsminister Ingerslev fandt det ligeledes naturligt, at landbruget krævede sikkerhed for sin produktion, og Holstein-Ledreborg opfordrede sine kolleger til »at lade disse store konstitutionelle Gevaltsspørgsmaal være udenfor Smørret...Det drejer sig slet og ret om det danske Landbrugs Interesser...«.

Jens Busk glædede sig ligefrem over, at stemningen nu var vendt i forhold til forhandlingerne det forudgående år. Der var efter hans opfattelse »noget mere landbrugsagtigt, noget mere bondsk ved os i dette Spørgsmaal...«. Det kaldte hans argeste modstander, højskolemanden Klaus Berntsen frem. Hvis Jens Busk og ligesindede fik deres vilje, ville det efter Berntsens opfattelse blive en dyr omgang for de danske forbrugere, for arbejderne især. Kampagnen rundt om i landet for at »fiske Smaabønder« var direkte usmagelig. Nok

Emil Bluhme (1833–1926), søofficer, organisationsmand og politiker. Som ejer af to store gårde mellem Hobro og Nibe kom han til at spille en stor rolle i De jyske Landboforeninger. Senere blev han folketingsmand først for Højre, derefter for Venstre.

ville han være med til at beskytte smørret mod falsknerier, men kunstsmør var nu en bedre vare end »det usle, elendige, jammerlige Smør, der ogsaa produceres mange Steder her i Landet...«.

Hans »egen« folketingsmand i Bogensekredsen, gårdejer C. Christoffersen, ville gå et skridt videre end Berntsen. Falsknerier var på mode, mente han. Nu f. eks. den fynske humle. Man blandede alt muligt i den, og solgte den så til godtroende jyder. Fæstningen omkring København var en anden anstødssten, men dér havde han et probat middel: »Den ønsker vi

nemlig udryddet, og Kunstsmørret ønsker vi ogsaa udryddet...«.

Nok så stridbar en tone blev anslået af Berntsens modstykke som højskolemand, redaktør Viggo Bjørnbak, tidligere forstander for faderen Lars Bjørnbaks bondehøjskole i Viby ved Århus. Han hævdede, at man i mange år havde misregeret landbruget. Men det kunne ikke i længden klare alt, eftersom det nu var ude i en stor krise. »Naar jeg ser tilbage paa vor Landbrugshistorie, forekommer det mig at være mærkværdigt, hvor opfindsom man har været paa Teorier for at bevise, at intet skulle gøres for det danske Landbrug...« lød hans udlægning af teksten. Nu var det på tide, landbruget lukkede munden op for at kræve sin ret. Eftersom samfundet var opdelt i klasser, var det fornuftigt, at enhver klasse kæmpede for sine interesser. Landboforeningerne havde krævet forholdsregler indført som angivet i forslaget. Dermed var der skabt den bedste forudsætning for at komme landbruget i møde.

I dagevis blev de samme argumenter vendt og drejet i én uendelighed. Midt i vrimlen af store og små taktikere ragede imidlertid en enkelt klippe op: godsejer Emil Bluhme, medlem af De jyske Landboforeningers bestyrelse. Landbruget ønskede ikke beskyttelse af sin produktion, fastslog han. Som han hørte det, havde hverken Hørup eller Holstein sagt noget af betydning for dansk smørindustri og dens trivsel. Han troede på frihandel og ikke på beskyttelse. Opgaven måtte i denne sammenhæng være at sikre sig mod en sammenblanding af de to produkter.

Kompromiset skulle åbenbart findes i spørgsmålet om kunstsmørrets farvning. Selv Holstein var på tilbagetog fra sin tid-

ligere så stejle holdning til problemerne. Betænkningen fra det nedsatte folketingsudvalg fulgte ganske vist Bojsen-linjen fra det forudgående år ved at bortluge de omstridte paragraffer 6 og 7⁴⁹, men efter en længere drøftelse i såvel folketing som landsting nåede man i påsken 1888 frem til et kompromis omkring en meget let farvning af margarinen, som produktet nu skulle kaldes. Husmødrene kunne derefter selv farve varen smørgul under brug af vedlagt farve.⁵⁰

Under debatten i Landstinget lød der imidlertid så stærke bekendelser til teorien om landboforeningernes rolle som landmændenes talerør, at indenrigsminister Ingerslev følte sig foranlediget til at udstede en advarsel mod at lytte for meget til »de ensidige Foreninger«. Nok skulle de have lov til at ytre sig, men de skulle ikke bestemme over én. Han var hverken for eller imod beskyttelse. Det måtte afhænge af den konkrete interesse, der var på spil.⁵¹

En ny husdyrlov som landbrugsstøtte

Landboforeningerne var ikke tilfreds med det statstilskud, de fik i forbindelse med loven om husdyravlens fremme, kunne man læse i bemærkningerne til det forslag til en revision af loven, som indenrigsminister Ingerslev fremsatte i Landstinget 5. oktober 1886. Deri var ministeren enig. Enhver med en smule landboforstand kunne se, at landbruget nu var nødt til at støtte sig til husdyravlen og husdyrbruget, til mejeridriften og til eksport af fedekvæg. Det var herfra, indkomsten skulle komme, og det var da statens opgave at bistå her-

med i et noget større omfang end tidligere.⁵²

Iflg. forslaget indebar lovens revision, at de oprindelige støttebeløb til præmiering blev rundet pænt opefter. De 30.000 kr. til landboforeningerne blev til 100.000 kr., og en del af beløbet kunne bruges til andre landøkonomiske formål såsom præmiering af hele kvæghold og ansættelse af husdyrbrugskonsulenter. De 30.000 kr. til hingste- og tyreskuer skulle øges til 50.000 kr., og desuden ønskedes beløbet til større fællesskuer med hingste og tyre hævet lidt. I alt øgedes tilskuddene fra 60.000 kr. til 200.000 kr.

Som baggrund for det hele lå iflg. forslaget det danske princip, der benævntes som »den private Associationsvirksomhed«. Det stod i stærk kontrast til den centralistiske, statsstyrede tendens, man normalt bekendte sig til i udlandet. Kontrol skulle der dog til, når private foreninger skulle administrere statsmidler. Amsrådene skulle derfor vælge et medlem til den lokale hingste- og tyreskuekommission, og formanden skulle udpeges af indenrigsministeren. Tilsammen dannede disse formænd en statsdyrskuekommission, der skulle være repræsenteret ved landboforeningernes dyrskuer og dér deltage i dommerudvalgets arbejde. De nye tiltag satte også sit præg på lovens titel. Den hed nu »Lov om Foranstaltninger til Husdyravlens og Husdyrbrugets Fremme«.

Landboforeningerne havde følgelig sat sit aftryk på forslagens udformning. Efter en livlig debat på delegeretmøderne 1883 og 1884 havde De jyske Landboforeningers bestyrelse nedsat et særlig 7-mandsudvalg til at se på sagen, og dette udvalg

Indgangsportal til Jyske Landboforeningers jubileumsdyrskue i Århus 1897. Bygget i den nationalromantiske stil, tilsat orientalske elementer.

indstilling blev stort set bestemmende for lovforslagets udformning, idet dog Indenrigsministeriet bad Landhusholdningsselskabet om at koordinere de forskellige udspil fra fællesforeningernes side. Alle var de enige om at betone hensynet til konsulentvirksomheden, eftersom de nyoprettede kvægavlsforeninger havde behov for sagkyndig vejledning.⁵³

I Landstinget hilste man forslaget velkommen i rosende vendinger. Landbruget og landboforeningerne ville givet påskønne den hjælp, samfundet her stillede til rådighed midt i en svær tid, spåede Højres ordfører, grev Christian Ahlefeldt-Laurvig. Da han selv havde været formand for Langelands landøkonomiske Forening, vidste han præcis, hvor skoen trykkede. Staten skulle med undtagelse af hesteavlens blande sig så lidt som muligt i det faglige arbejde, blot understøtte det. Partifællen,

proprietær N. B. Breinholt, fastslog, at landbruget var vort moder- og hovederhverv, og at det skulle støttes rundeligt. På det faglige område havde han dog nogle reservationer at gøre. Den megen snak om de »rene racer« huede ham ikke, eftersom der var meget blandet gods imellem. Der var desuden for mange dommere og for mange arrangementer i det hele taget. Folk skulle hellere passe deres landbrug end at rende til tidrøvende og pengekrævende folkeforlystelser som et dyrskue med alskens tant og gøgl.⁵⁴

Forslaget gik derefter i udvalg, der vendte tilbage med en helt anden plan for fordelingen af de 200.000 kr. Pengene blev øremærket til nærmere definerede formål: 50.000 kr. til præmier ved lokale dyrskuer, 70.000 kr. til hingste- og tyreskuer, 10.000 kr. til fællesskuer for husdyr og biavl og 70.000 kr. til andre foranstaltninger, idet

dog indenrigsministeren fik myndighed til selv at fordele sidstnævnte beløb. For at kunne modtage støtte – og den androg maksimalt $\frac{1}{2}$ af eget bidrag – skulle en forening have bestået mindst 1 år og selv yde 300 kr. i årlig præmiesum.

Ved 2. behandling i Landstinget gav det reviderede forslag anledning til nogen debat. Hesteavlsinteressernes talsmænd fandt, at netop deres område var blevet forfordelt. Nok skulle man opmuntre landboforeningerne til at forstærke arbejdet for kvægbruget, men det behøvede ikke at gå ud over hestene. Om dyrskuerens betydning var der stadig delte meninger. Et dyrskue er et sted, hvor en mand trak en ko ud og en bjørn hjem, mente venstremanden, dyrlæge N. C. Caspersen.

I sin indledning havde landstingsudvalget efterlyst flere støtteforanstaltninger over for et nødstedt landbrug, såsom en fast organisation for konsulent- eller vandelærersystemet, oprettelse af dyrefysiologiske forsøgsanstalter og lettelser og forbedringer i afsætnings- og transportforholdene. Hertil replicerede indenrigsminister Ingerslev, at regeringen i høj grad havde landbrugets tarv for øje. Men skulle man oprette de ønskede forsøgsanstalter, skulle det ske i Landbohøjskolens regi. Og for øjeblikket havde man ikke den rette mand hertil. Men da sagen i almindelighed gærede endnu, ville han vente med at stille ændringsforslag til 3. behandling.

Breinholdt ville hertil bemærke, at der ikke efter hans opfattelse var så stor afstand mellem de to forslag. Først og fremmest ønskede udvalget at stille landboforeningerne noget friere i valget af dyregrupper, der skulle præmieres. Desuden havde udvalget lempet reglerne for landboforeningernes ret til at indstille medlemmer til

det valg, amtsrådene skulle foretage til henholdsvis hingsteskue- og tyreskuekommissionerne. Et forslag fra venstremanden, gårdejer C. J. Hauerslev, om at overdrage valgretten til landboforeningerne blev derimod afvist. Med visse modifikationer blev udvalgets ændringsforslag vedtaget.⁵⁵

Også ved 3. behandling var der stillet ændringsforslag, der på visse punkter førte forslaget tættere på dets oprindelige udformning såsom at præmiebeløbet til hingste blev forhøjet fra 40.000 kr. til 50.000 kr. Enkelte gjorde dog indsigelser over for tanken om at sidestille avlsforeninger med 150 medlemmer med landboforeninger.⁵⁶

I Folketinget hilste Jens Busk forslaget velkommen. Hidtil havde man favoriseret hesteavl, men nu var det kvægholdet, der stod i centrum. Ved at sætte et mindstekrav til en landboforenings størrelse på 150 medlemmer undgik man den kalamitet, at en proformaforening fra Ringkøbing-kanten på 7 medlemmer kunne sende det samme antal delegerede til delegeretmødet i Århus som Jens Busks egen forening Horsens Landbrugsselskab, der havde 1.200 medlemmer! Desuden ville han gerne erindre om de gamle planer om at lave forsøg på bøndergårde. Da han i sin tid var med til at støtte forslaget om Faurbogård, havde han en kapacitet som plantefysiologen Rasmus Pedersen i tanker.⁵⁷ Med den givne anledning ville han præcisere, at svin og smør var langt mere værd for landet end heste.

Indenrigsminister Ingerslev ville over for Busk gøre gældende, at hingsten var et kostbart dyr, hvis indkøb staten nødvendigvis måtte støtte. Noget anderledes forholdt det sig med tyre, som man relativt let og billigt kunne skaffe sig. I øvrigt var han

Et udvalg af de bedste produkter, dansk landbrug kunne fremvise ved Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. Maltbyg blev ikke glemt, derfor borgede landbrugsudstillingens tilrettelægger, den senere forpagter og landstingsmand Chr. Sonne, en af tidens største landmænd.

godt træt af at høre på Jens Busk's belæringer.⁵⁸

Til 2. behandling i Folketinget forelå en række ændringsforslag med Busk, Lütichau m. fl. som forslagsstillere. Påny blev beløbene omfordelt og da mest på hestenes bekostning. Desuden blev der fastsat lodtrækning, hvis stemmerne stod lige i amtsrådet omkring valget til hingsteskue- og tyreskuekommissionerne. Efter endnu en runde med ændringsforslag ved 3. behandling blev lovforslaget enstemmigt vedtaget.⁵⁹

Der kan ikke herske tvivl om, at revisionen af husdyrloven i samlingen 1886–87 i afgørende grad blev begunstiget af den sympati og forståelse, en delvis handlingslammet rigsdag gerne ville udvise over for et kriseram landbrug, en holdning, som fandt sit mest prægnante udtryk gennem den delvis parallelle drøftelse af forslaget til en stramning af kunstmørloven. I

begge tilfælde antager den egentlige motivering karakter af at være et ønske om at støtte landbruget i almindelighed, ikke så meget at bistå en speciel gren inden for samme erhverv.

Der herskede i det hele taget en ret positiv stemning omkring landbrugets forhold i de sidste år af 1880'erne. Ved den nordiske kunst-, industri- og landbrugsudstilling i 1888 høstede såvel husdyrbrug som planteavl megen ros for de udstillede dyr og genstande, og da man samtidig fejrede 100-året for Stavnsbåndets ophævelse, figurerede bondestandens frigørelse og senere opstigning til en ledende stilling inden for et landbrugserhverv under modernisering som et hovedtema i den offentlige debat.

På Rigsdagen medvirkede Venstre til en del udgiftskrævende love såsom konvertering af statsobligationer og ydelse af tilskud til sanering af arbejderboliger i Kø-

benhavn og købstæderne. En del parade-forslag blev naturligvis fremlagt fra regeringens side, såsom Estrups gamle forslag til en revision af toldloven af 1863. Det indeholdt nok en del nedsættelser, bl.a. på salt, tjære, petroleum og stenkul, men lagde til gengæld told på varer som cement, majs, hvede og heste.

Forslaget havde ikke en chance for at blive vedtaget, især fordi grosserer A. Peschcke Kædt kraftigt intensiverede sin frihandelskampagne i disse år. Omvendt fik det forhandlende Venstres finanspolitiske ordfører Niels Neergaard i løbet af 1880'erne gennemført en række lempelser i toldbeskatningen. I mellemtiden havde det moderate Venstres leder Frede Bojsen fået forholdsvis frit spil inden for oppositionen, især fordi Hørup og Holstein var blevet svækket rent politisk efter nederlaget i forbindelse med smørkrigen.⁶⁰ Vejen syntes banet for nye udspil inden for landbrugslovgivningens rammer.

1880'erne i et overskue

Ved udgangen af 1880'erne kunne landboforeningerne og med dem flertallet af danske landmænd se tilbage på et årti, hvor det danske landbosamfund var blevet omdannet fra øverst til nederst. Landmændene havde på deres side nyttiggjort de seneste landvindinger på husdyrbrugets og mejeriteknikkens område, og det store udenlandske marked havde kunnet aftage de stigende mængder af forædlede landbrugsprodukter, den nye teknik kunne præstere. Denne revolution i det stille forudsatte en dybtgående indsigt i landbrugsteknikkens seneste landvindinger, og overalt blev der gennem udstillinger, demon-

strationer og foredrag arbejdet på at gøre denne viden til fælleseje.

På organisationsiden medførte moderniseringen også store ændringer. De nye fællesforetagender på mejeri- og slagterisiden blev opbygget og ledet i overensstemmelse med andelsprincipperne, som efter deres ordlyd gav hver enkelt leverandør lige stor indflydelse på virksomheden. Landboforeningerne engagerede sig ikke direkte i andelsbevægelsens udbygning, mest fordi deltagelse i den slags virksomhed forudsatte et økonomisk medansvar, som lå uden for foreningernes normale virksomhedsgrundlag.

1880'ernes store nybrud inden for foreningslivet, influeret som det var af den politiske kamp mellem Højre og Venstre, fik dog også landboforeningerne til at blomstre. Der oprettedes mange nye foreninger, ikke så sjældent som en art oprør mod en bestående, godsejerstyret forening, og inden for de enkelte foreninger foregik en livlig debat om sigtet med virksomheden. Selv om landbrug af forskellige størrelser ofte havde samme interesse i husdyrbrugets udvikling, kan der alligevel spores en indre brydning mellem et storbrug, hvor virksomhedsgrene som planteavl, hesteavl og opfedning af kvæg spillede en afgørende rolle, og det typiske bondebrug, hvor malkekvæg og svin var selve forudsætningen for opretholdelse af en forsvarlig økonomi.

Denne indbyggede modsætning kom ofte til syne i de forhandlinger, der fandt sted på de årlige delegeretmøder og de periodiske bestyrelsesmøder i de nydannede fællesforeninger i de enkelte provinser. I løbet af 1880'erne fik det moderne husdyrbrug dog bekræftet sin status som fremtidsvejen for dansk landbrug. Denne

holdningsændring kom også til udtryk uden for erhvervets kreds, ikke mindst synliggjort gennem den opbakning, det agrare systemskifte fik fra det politiske liv. Husdyrloven blev over to omgange – i 1880 og 1887 – ændret fra at være en lov om statsstøtte til dyrskuepræmier og hesteavl til at være en rammelov for det moderne husdyrbrugs udvikling med landboforeningerne som den organisation, der formidlede statens støtte til erhvervet.

Dermed var det princip fastslået, som siden kom til at gælde for samarbejdet mellem landbrugsorganisationer og stat i Danmark: Initiativet kommer nedefra i form af et organiseret fællesskab, hvorefter statsmagten træder til med et et beløb i samme størrelsesorden som foreningerne selv investerer. Forhandlingerne 1886–88 omkring en udvidet lov om beskyttelse mod kunstsmør blev i kraft af den særlige situation omkring en handlingslammet rigsdag et stykke lovgivning, som for alvor introducerede princippet om statens medvirken til at få skabt passende rammer omkring en ny type produktion og afsætning af forædlede landbrugsvarer. Den slags varer krævede en langt større bevidsthed omkring marketingproblemerne end tidligere årtiers kornhandel. Det var da statsmagtens opgave at tilpasse den borgerlige og økonomiske lovgivning til den nye situation.

Til gengæld for den politiske velvilje gav landboforeningerne plads for den nye organisationsdannelse inden for egne rammer, nemlig tyreholds- eller kvægavlsforeninger. Det skulle senere give anledning til visse rivninger, men i store træk kom det faglige samarbejde til at fungere hensigtsmæssigt, idet landboforeningerne gennem deres faglige udvalg skabte de

nødvendige rammer for en fleksibel tilpasning til skiftende signaler inden for vedkommende arbejdsområde.

Hierarkisk opbyggede, bureaukratisk fungerende systemer ville næppe have kunne tilpasse sig den skiftende situation, som ustandselig meldte sig gennem rapporter fra det ydre marked og gennem beretninger om faglige nyskabelser. De faglige konsulenter fik herigennem en nøgleposition som formidlere af mødet mellem en verden under forandring og et landbrug, der skulle få faglig målsætning, egen duelighed og økonomisk formåen til at gå op i en højere enhed.

Noter

1. Sjæll.beretn. 1883–84, s. 25.
2. J. K. Haugaard, op. cit., s. 175ff.
3. Knud J. V. Jespersen, op. cit., s. 47.
4. J. K. Haugaard, op. cit., s. 71f.
5. Kr. Rask, op. cit., s. 44.
6. N. Beck, op. cit., s. 147f.
7. Sjæll. beretn. 1883–84, s. 59ff.
8. J. K. Haugaard, op. cit., s. 228ff.
9. Elin Pilegård og Regner Ryelund, red.: Den røde ko, 1978, s. 83f.
10. Sjæll. beretn. 1888, s. 39ff.
11. Torben Hansgaard, op. cit., s. 24ff.
12. Sjæll. beretn. 1884–85, s. 111ff.
13. Rt. 1881–82, Ft. 5.12.81, sp. 79ff.
14. Rt. 1883–84, Ft. 9.10.83, sp. 39ff.
15. J. K. Haugaard, op. cit., s. 79.
16. E. J. Ipsen: Offentlige foranstaltninger til kvægavlens fremme i Danmark, 1963, s. 14ff. jfr. bilag til samme, s. 7ff.
17. Rt. 1851, Anhang, sp. 982ff.
18. Rt. 1851–52, Ft. 14.2.52, sp. 4204ff.
19. Rt. 1860, anhang, sp. 2057ff.
20. Rt. 1860, Ft. 20.10.60, sp. 661ff.
21. Rt. 1861, Ft. 22.11.61, sp. 2883ff.
22. Sst., 10.21.61, sp.3535ff.
23. E. J. Ipsen, op. cit., s. 18ff.

24. Rt. 1879–80, tillæg A, 29.11.79, sp. 2049ff. jfr. E. J. Ipsen, op. cit., s. 21ff.
25. Rt. 1879–80, Lt. 3.12.1879, sp. 316ff.
26. Sst., Ft. 1879–80, 18.2.80, sp. 3425ff.
27. E. J. Ipsen, op. cit., s. 22f.
28. Erik Helmer Pedersen:: Agrarbevægelsen. Fynske Årbøger 1965, s. 153ff., jfr. J. K. Haugaard, op. cit., s. 76ff.
29. J. K. Haugaard, op. cit., s. 160ff., jfr. Sjæll. beretn. 1885–86, s. 84ff.
30. Landbruget og Toldreformen. Udvalgsbetænkning til Det kgl. danske Landhusholdningsselskab 1887, passim.
31. Rt. 1880–81, Ft. 16.11.80, sp. 132ff.
32. Rt. 1882–82, Ft. 11.10.82, sp. 125f.
33. Rt. 1882–83, Ft. 15.2.83, sp. 2184ff.
34. Rt. 1884–85, Ft. 2.2.85, sp. 482, 489f., 507 og 515f. jfr. 3.2.85, sp. 530f.
35. Sjæll. beretn. 1884–1885, s. 71ff. og 88ff.
36. Rt. 1884–85, Ft. 10.3.85, sp. 1451f. Forslaget findes i Tillæg A, sp. 1822ff.
37. Rt. 1884–85, Ft. 12.3.85, sp. 1509ff.
38. Rt. 1884–85, Ft. 22.3.85, sp. 1653ff. Betænkningen findes i Tillæg B, sp. 1495ff.
39. Rt. 1884–85, Lt. 26.3.85, sp. 1078ff.
40. Sjæll. beretn. 1885–86, s. 77ff.
41. Sst., s. 84ff.
42. Jyske beretn., 1886, s. 70.
43. Kommissionens betænkning findes som bilag til betænkningen fra kunstmørlovudvalgets betænkning Tillæg B. 11.3.87, sp. 1255ff.
44. Rt. 1886–87, Ft. 21–22.10.86, sp. 250ff.
45. Sst., tillæg A, 11.3.87, sp. 1255ff.
46. Rt. 1887–88, Ft. 5.10.87, sp. 29f. Lovforslaget findes i Tillæg A, sp. 1825ff.
47. Den seneste og for så vidt mest omfattende behandling er meddelt i Troels Fink: Estruptidens politiske historie 1875–1894, II, 1986, kap. 6.
48. Rt. 1887–88, Ft. 18., 19., 20., 21. og 23.11.88, sp. 1786ff.
49. Sst., Tillæg B. 1887–88, 21.1.88, sp. 561ff. I øvrigt fulgte der nye, langvarige debatter ved 2. og 3. behandlingen i Ft. Se Ft. 29.2.88, sp. 3553ff., 2.3.88, sp. 3678ff., 5.3.88, sp. 3748ff.(2. behandling) og 14.3.88, sp. 4172ff. (3. behandling).
50. Lov nr. 53 af 5.4.1888.
51. Rt. 1887–88, Lt. 19.3.88, sp. 1230ff.
52. Rt. 1886–87, Lt. 5.10.86, sp. 25ff. Forslaget findes i Tillæg A, sp. 1547ff.
53. J. K. Haugaard, op. cit., s. 134ff.
54. Rt. 1886–87, Lt. 11.10.86, sp. 63ff.
55. Rt. 1886–87, Lt. 14.12.86, sp. 651ff., 15.12.86, sp. 686ff. og 17.12.86, sp. 741ff.
56. Rt. 1886–87, Lt. 25.2.87, sp. 1159ff.
57. I Dansk biografisk Leksikon gives denne forsker flg. signalement: en »efterhånden udpræget indolent« person.
58. Rt. 1886–87, Ft. 2.3.87, sp. 1849ff.
59. Sst., Ft. 18.3.87, sp. 2767 resp. 19.3.87, sp. 2832ff. Forslaget blev til lov nr 54 af 1.4.87
60. Niels Neergaard: Erindringer fra Ungdomsaarene og fra mit offentlige Liv, 1935, s. 217ff., jfr. Frede Bojsens politiske erindringer, udg. af Kr. Hvidt, 1963, s. 180ff.

3. Agrariske strømninger og landbosamvirke i 1890'erne

Faglig aktivitet og erhvervspolitisk passivitet

Som det blev skildret i det forudgående kapitel, var 1880'erne en kontrasternes tid for landboforeningernes landsdelsorganisationer, fællesforeningerne, som de ofte kaldtes i tidens sprogbrug. Overalt i det danske landbrug herskede der da travlhed. Husdyrbruget skulle moderniseres, der skulle anskaffes bedre besætninger, og rådede man ikke selv over en egnet avlstyr, kunne man melde sig ind i en af de mange kvægavls- eller tyreholdsforeninger, der blev oprettet i anden halvdel af 1880'erne.

Mælken blev ikke længere brugt i gårdens eget mejeri, men i stedet leveret til et andelsmejeri. Fra tiårets slutning var svineproduktionen også på vej til at blive omlagt fra fedesvin til slagterisvin af slankere type, baconsvin eller som undertiden benævnt, »sengsvin«. De opfedede dyr blev da leveret til nyopførte andelssvineslagterier, der gjorde brug af moderne slagteriteknologi. Markbruget blev parallelt hermed omlagt fra korndyrkning med salg for øje til foderafgrøder til brug for den voksende dyreflok i stalden.

Fællesforeningerne fik i dette årti en voksende betydning som organisationer, der havde til opgave at understøtte og befordre denne omlægningsproces. Gennem udstillinger, foredrag og møder skabte de forbindelse mellem landbrugsvidenskaben og -teknikken på den ene side og landmændene på den anden. I forhold til det omgivende samfund søgte de at klarlægge de behov for støtte, som processen afstedkom. Som gennemgangen af Rigsdagens forhandlinger omkring kunstmørloven af 1888 og husdyrlovens revision det forudgående år har vist, lykkedes det også at få

en iøvrigt handlingslammet rigsdag til at iværksætte visse støtteforanstaltninger.

I 1890'ernes begyndelse videreførte fællesforeningerne denne virksomhed, men de erhvervspolitiske resultater forekom stadig de kriseramte landmænd meget beskedne. De forhandlende grupper inden for Højre og Venstre fik ganske vist udvirket et mindre forlig i foråret 1891. Det banede vejen for en lov om aldersunderstøttelse, og desuden blev en tyngende afgift på sukker kraftigt reduceret. Til gengæld indførtes en ølskat, der bl.a. skulle bruges til at finansiere denne socialreform i det små.

I mellemtiden var der rundt om i Europa og U.S.A. ved at opstå en oprørsbevægelse blandt landmændene, i lige mål vendt mod det politiske system og de eksisterende organisationer. Kritikken gik især på, at lovgiverne enten var for passive eller lyttede for meget til de krav om støtte, der udgik fra de fremvoksende byerhverv og deres hærskarere af arbejdere. I denne situation følte mange landmænd, at landbrugs historiske rolle som landets hovederhverv var alvorligt truet, og at resultatet på lidt længere sigt kunne blive en ændret byrdefordeling til ugunst for landbruget. Økonomisk-politiske foranstaltninger som indførelse af guldfod og en fastholdelse af et ældgammelt system med jordskatter som vigtigste indtægt for kommunale som statslige myndigheder forværede efter landmændenes opfattelse den krise, der i forvejen var en konsekvens af et voldsomt stigende udbud af landbrugsvarer fra oversøiske områder.

Danmark fik også sin agrarbevægelse. I slutningen af firserne havde der, som vist ovenfor,¹ været spredte tilløb til en gruppedannelse af denne karakter, men det fik

F. Andersen-Rosendal (1839–1906), proprietær og agrarpolitiker, uddannet som lærer. Som ejer af gården Rosendal i Beldringe ved Odense blev han en ledende skikkelse inden for det fynske landbrugs organisationsliv. I 1893 stiftede han den første oprørsbevægelse blandt danske landmænd, Danmarks Agrarforening. Den fik dog ikke blivende betydning.

aldrig større betydning. Nu tog imidlertid en af det fynske landbrugs ledende skikkelser, proprietær F. Andersen-Rosendal, til 1892 næstformand i Fyens Stifts patriotiske Selskab, initiativet til at få oprettet en egentlig agrarbevægelse under navnet Danmarks Agrarforening, stiftet ved et stort landmandsmøde i Fruens Bøge ved Odense 27. maj 1893. I sin tale til de fremmødte betonedede Andersen-Rosendal, at den øjeblikkelige landbrugskrise på mange

måder var en selvskabt plage. På dansk grund var der ovenikøbet den forværende faktor impliceret, at Rigsdagen ikke kunne røgte sin naturlige opgave som lovgivende myndighed. Men hvis landmændene sluttede sig sammen i ét stort parti, kunne de efter hans opfattelse erobre flertallet i de to ting og derefter gennemføre den nødvendige lovgivning på det økonomiske område.

En anden af talerne ved dette møde, forstander Jørgen Petersen, Dalum Landbrugsskole, betonedede i modsætning til Andersen-Rosendal, at agrarbevægelsen ikke ville drive klassepolitik, men alene »værne om de danske Landbrugs Interesser inden for de Grænser, der maa anses for at kunne tjene til hele Fædrelandets Gavn...«. Vejen til erhvervspolitisk indflydelse gik efter hans mening fortsat over landboforeningernes delegeretmøder. Den agrarpolitiske forening skulle da bruges til at give delegeretmødernes tale yderligere vægt. Da Andersen-Rosendal senere publicerede disse indlæg, forsynede han dem for en sikkerheds skyld med en efterskrift, hvori han betonedede, at lovgivningsvejen efter hans skøn var bedre end den rute, der gik over landboforeningerne.²

Ud fra sin agrarpolitiske grundholdning måtte Andersen-Rosendal på forhånd nære en dyb skepsis over for landboforeningernes erhvervspolitiske handlekraft. På delegeretmøderne efteråret 1892 blev der således vedtaget en resolution, hvori man på basis af et oplæg fra frihandelsforkæmperen, grosserer A. Peschcke Kødte, krævede toldloven revideret i retning af færre og lavere toldsatser. Toldbyrden skulle i det hele taget fordeles retfærdigere med en tydelig sondring mellem luksusvarer og nødvendighedsgenstande. Skulle

Deltagerne i et agrarmøde i Odense november 1893 har her fundet anledning til at lade sig forevige. Det var netop i Odense, nærmere bestemt Fruens Bøge, at Danmarks Agrarbevægelse 27. maj 1893 blev stiftet. På første række midt for sidder F. Andersen-Rosendal.

man endelig drøfte told, skulle den i særlig grad pålægges varer af førstnævnte kategori. Enhver tanke om en direkte støtte til landbruget på denne konto syntes skrinlagt med denne resolution.³

Det agrarpolitiske stævne i Fruens Bøge blev snart fulgt op af en hel serie møder landet over, hvor utilfredse landmænd, mest dog fra det større, planteavlsorienterede brug, fremførte deres anklager mod det politiske system som helhed. Da kritikken på ingen måde fritog landboforeningerne for et medansvar, var de næsten tvunget til at reagere. De jyske Landboforeninger tog da initiativet til at få afholdt årlige konferencer mellem formændene,

næstformændene og sekretærerne for de enkelte fællesforeninger.

Resultatet af disse forhandlinger blev imidlertid oprettelsen af et egentligt forretningsudvalg, hvis ledelse og sekretariat skulle gå på omgang mellem de tre fællesforeninger. Forretningsudvalget skulle for det første bestemme, hvilke sager, der skulle forelægges alle tre delegeretmøder. For det andet skulle udvalget søge fællesforeningernes indflydelse styrket ved at arbejde for en fælles optræden, og for det tredje og sidste skulle det repræsentere alle de landboforeninger, der hørte ind under den fælles ledelse. Udvalget skulle mødes to gange om året i tilslutning til delegeret-

møderne. Hver fællesforening kunne ordentligvis sende de allerede nævnte tre repræsentanter, og desuden kunne Maribo Amts økonomiske Selskab lade sig repræsentere ved sin formand eller næstformand.⁴

Dermed havde landboforeningerne, i hvert fald på det formelle plan, styrket sit organisationspolitiske beredskab. Betydningen heraf vil senere blive drøftet, men det bør allerede nu præciseres, at fællesforeningerne reelt ikke afgav noget af deres kompetence. Vedtægterne var tavse på det vigtige punkt, der hed metoder og midler til udjævning af evt. divergenser eller konflikter. Kunne man ikke forhandle sig frem til en enig optræden, måtte man vende hjem med uforrettet sag.

Landboforeningernes organisatoriske udvikling var imidlertid ikke afsluttet med oprettelsen af en en art uformel toporganisation. De lolland-falsterske foreninger følte sig ikke i længden tilstrækkeligt repræsenteret gennem Maribo Amts økonomiske Selskab, og i januar 1897 vedtog de enkelte foreninger i landsdelen at danne et fælles organ De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger. Formanden for Maribo-selskabet var dog stadig født formand for samvirksomheden, og dette forhold ændredes først i 1905.⁵

Landboforeninger og landbrugsfaglig virksomhed i en krisetid

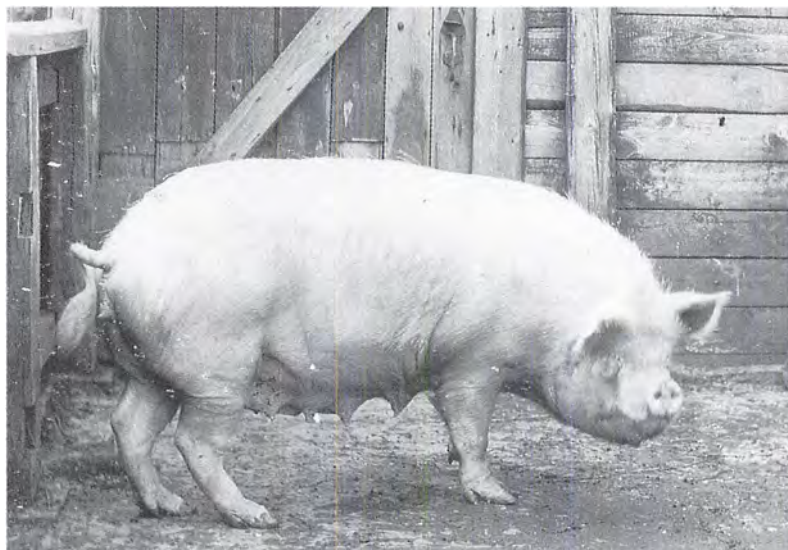
Fraset de agrarpolitiske grupper er det i grunden bemærkelsesværdigt, hvor lidt den samtidige landbrugsopinion talte om »landbrugskrise« eller »krise« i forbindelse med udviklingen i de sidste par årtier

af forrige århundrede. Gik det højt, talte man om »dårlige« eller »trykkende« tider. Mest var den fremskridtsvenlige gruppe inden for landmændenes kreds optaget af de mange og store nybrud, der skete på det landbrugsfaglige område. Politikken var politikernes sag, men det kunne jo ikke nægtes, sagdes det mand og mand imellem, at de brugte for megen tid på taktik og for lidt på praktisk politik.

Hvis 1880'ernes landbrugsfaglige billede var domineret af malkekoen og hele det opbud af viden og teknologi, der var nødvendigt for at få den til at præstere den maksimale ydelse, var 1890'erne lige så entydigt præget af baconsvinets tilsynekomst som det næstvigtigste husdyr i bondens stald. Der er i de foregående bind i serien gjort nøje rede for statskonsulent P. A. Mørkebergs pionerindsats som den person, der mere end nogen anden i samtiden så den forædlede landrace som den type svin, der imødekom kundernes ønsker om magert flæsk, bacon. Det var i De sjællandske Landboforeningers regi, at Mørkeberg først fik lejlighed til at realisere sine planer om opbygning af avlscentre for såvel yorkshiresvin som landracesvin, idet tanken var at bruge udvalgte avlsdyr af yorkshireracen til at tilføre landracen den flæskekvalitet, som slagterierne ønskede frembragt.

Det ville være synd at sige, at statskonsulent Mørkeberg altid kunne regne med fuld opbakning fra de sjællandske svineavlere side. Gang på gang rejste der sig kritiske røster på de årlige delegeretmøder, når man diskuterede svineproduktionen og dens problemer. Den ledende i denne kreds, gårdejer Søren Jensen, Hyldegården ved Ringsted og flere med ham holdt hårdnakket fast ved, at man skulle gå direkte til

Der er langt igen til vor tids baconsvin. Soen her blev fremvist på dyrskuets i Viborg 1892.

landracen uden det fordyrende og forsinkende mellemlid, der efter deres mening hed forædlingen via yorkshire.

I 1895 fik Sjælland sine første avlscentre for svin, og to år senere fulgte Fyn og Jylland med. Landet blev i så henseende delt i 7, senere 9 distrikter, hver med sin assistent, der førte Mørkebergs planer ud i livet. Henimod århundredets slutning stod det dog klart, at den nyoprettede brancheorganisation på slagteriområdet, De samvirkende danske Andels-Svineslagterier, oprettet 1897, måtte medinddrages i det faglige arbejde, og at de generelle landbrugsorganisationer tilsvarende måtte afgive en del af deres indflydelse på dette område. Derimod kom svineavlen til at spille en stedse stigende rolle på landets dyrskuer. Det jyske fællesskue 1890 var bemærkelsesværdigt derved, at svinet for første gang var repræsenteret på skuet. I 1899 uddeltes der ved samme skue særlige præmier for rene svineracer. Mørkebergs arbejde var ved at bære frugt.

Men koholdet blev på ingen måde glemt endsige sat i skyggen af dette opbud på svineavlens område. Overalt arbejdedes der ivrigt på at få oprettet kvægavlsforeninger, men selv de mest entusiastiske på dette område måtte erkende, at det ofte var lettere at oprette en sådan forening end at holde liv i den. Kvaliteten af tyre lod ofte meget tilbage at ønske, og havde man endelig fået sig en god tyr, kunne den let blive uvan. Plejede man dyret for godt, kunne den omvendt blive for magelig anlagt til skade for dens indsats i avlsarbejdet.

Det var straks noget lettere at oprettholde interessen for de kontrolforeninger, som snart oprettedes overalt i landet efter mønstret fra den første kontrolforening i Vejen 1895. 10–20 landmænd fik på omgang besøg af en kontrolassistent, der konstaterede kobesætningens ydelsesdygtighed i forhold til fodermængden. Gode smørstammer blandt kørerne var ønskedrømmen for enhver kvægavler, og De jy-

Th. Claudi Westh (1868–1955), kulturingeniør. Var i tiden 1893–1918 leder af Hedeselskabets Mose- og Engafdeling, hvorefter han oprettede konkurrenceorganisationen Statens Grundforbedringsvæsen. Institutionen fik imidlertid kun kort levetid, hvorfor han sluttede sin karriere som Landbrugsministeriets konsulent i vandløbs-sager.

ske Landboforeninger søgte at fremme dette arbejde ved i 1894 at nedsætte et særligt smørstammeudvalg. Det ophævedes igen i 1899.

Køernes sundhedstilstand var et tema, der i stigende grad optog den landbrugsfaglige opinion. Problemer som kvægtuberkulose, kalvekastning og mund- og klovesyge kunne ikke negligeres, især set på baggrund af de voksende krav, sundhedsautoriteter som forbrugere i ind- og udland stillede til de forædlede landbrugsvarers kvalitet. Professor Bangs forsøg på

De sjællandske Landboforeningers avlsstation på Thurebylille på at udsondre en tuberkulosefri besætningsdel gav nogle resultater, som umiddelbart virkede lovende. Endu før dette blev lovbefalet, havde De sjællandske Landboforeninger i samarbejde med kredsformændene for de sjællandske mejeristforeninger udsendt et cirkulære til samtlige andelsmejerier i området. Heri fastsatte man nærmere regler for pasteurisering af mælk til foderbrug gennem opvarmning til 85 grader og vel at mærke under brug af dampkedler, der kunne holde trykket. Desuden skulle mejerierne påse, at den leverede mælk var sund og god. I samarbejde med den nye foreningsdannelse, mejeriforeningerne, tog fællesforeningerne en række initiativer på mejeribrugets område, bl. a. ved at genoplive 1870'ernes nyskabelse smørudstillingerne.

Ellers var det fortsat avlsarbejdet inden for kvægbruget, fællesforeningerne og deres særlige husdyrudvalg beskæftigede sig mest med. På Fyn var det især forpagter F. Hempel Syberg, som tog initiativet på dette område, dels ved i 1893 at få oprettet en stilling som fællesforeningens kvægavlskonsulent, dels ved fem år senere at få etableret et særligt konsulentkontor. Den fynske idé om at foranstalte konkurrencer mellem hele kvæghold blev i løbet af 1890'erne omplantet til såvel Sjælland som Jylland.

På planteavlsoområdet skete der en række epokegørende ting i løbet af 1890'erne. Hedeselskabets arbejde for en bedre udnyttelse af landets moser begyndte at tage fastere form, idet professor T. Westermann og selskabets egen moseingeniør Th. Claudi Westh indtrådte i dets moseudvalg af 1889.⁶ Westermann udfol-

dede i det hele taget en rig virksomhed i disse år. I 1897 foreslog han i et stærkt berømmet foredrag i De sjællandske Landboforeninger, at man i lighed med husdyrbrug og mejerivæsen nu gjorde en storstilet indsats for planteavlens udvikling i Danmark, bl. a. ved at rundsprede resultaterne fra de faste forsøgsstationer, ved at støtte de lokale markforsøg og ved at oprette planteavlsudvalg på såvel regionalt som lokalt niveau.⁷ I løbet af få år fandtes der planteavlsudvalg ved alle landboforeninger.

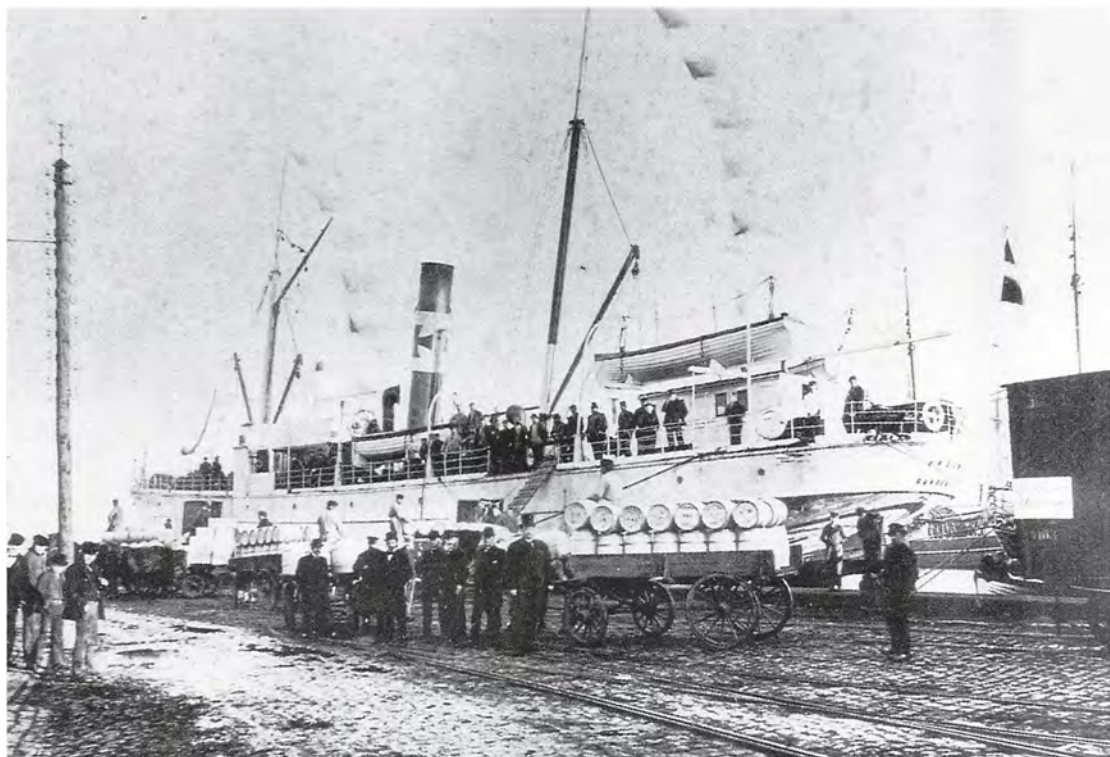
Husmandsbruget var en bedriftsform, som var meget aktuel i 1890'erne. Som tidligere omtalt blev præmieringen af veldyrkede huslodder sat i system efter 1872, og fra og med 1884 etablerede Præstø Amts Landboforening med støtte fra Det Classenske Fideicommis særlige rejser for husmænd med det formål at se udvalgte eksempler på veldrevne husmandslodder.⁸ Efterhånden greb ideen om sig, og der kom en årlig bevilling hertil på finansloven. I 1892 kunne De jyske Landboforeninger nedsætte et særligt husmandsudvalg, der bl.a. administrerede fællesforeningens andel af den udvidede bevilling på 40.000 kr., man havde fået på finansloven for 1891–92 »til Præmier for ypperlig Dyrkning af Huslodder og Rejseunderstøttelse til Husmænd...« Senere fulgte Sjælland det jyske eksempel, idet fællesforeningens senere formand, forpagter Otto Høffding, Strandegård ved Faxe, personligt interesserede sig for husmændenes forhold.

Et sidste, men vigtigt moment i fællesforeningernes indsats på det landbrugsfaglige område i 1890'erne er regnskabssagen. Rentabilitetsspørgsmålet optog sindene mere og mere, og gang på gang fastslog de

førende eksperter på det landbrugsfaglige område, at uden et nøjagtigt ført regnskab kunne man ikke danne sig et fornuftigt skøn over lønsomheden i bedriften. Også på dette punkt lå det fynske landbrug i spidsen. På Fyens Stifts patriotiske Selskabs landbrugsskole ved Odense undervistes gennem mange år i regnskabsføring. Desuden havde man fra 1885 sat husmandspræmieringen i system og i den anledning ladet udarbejde en mindre regnskabsbog for husmænd. Fra midten af 1890'erne arrangerede man feriekursus i regnskabsføring, beredtede landinspektør A. N. Andersen i et foredrag ved De sjællandske Landboforeningers delegeretmøde. På Ribe-egnen havde flere landboforeninger slået sig sammen med det formål at aflønne en regnskabskonsulent, supplerede proprietær N. Heymann, Ragnesminde, ham. Konsulenterne skulle ikke tænke for landmændene, men være dem til hjælp, fastslog han.⁹

Fællesforeninger og erhvervspolitik

I det forudgående er søgt tegnet et billede af den aktivitet, fællesforeningerne udfoldede på det landbrugsfaglige område i løbet af 1890'erne. Ved siden af de hundreder af sider, beretningerne vier dette arbejde, er det en såre beskedne plads, der indrømmes de erhvervsøkonomiske og -politiske forhold. Når man erindrer sig, hvor stor en opsigtsrettelse af Danmarks Agrarforening vakte i samtiden, er det dobbelt påfaldende, hvor tavse beretningerne er på dette punkt. Som det vil blive vist nedenfor, dækker tavsheden nok over en indre styrkeprøve mellem en ældre, autoritetstro generation af landbo-

Udførsel fandt ikke alene sted fra Esbjerg, men også fra havne langs den jyske østkyst. Her ses Jysk dampskibsselskab's båd »Freja«, der er ved at blive lastet med smørdritler, landbrugets store eksportvare til England.

foreningsledere fra det større brug og en ny type ledere fra gårdmandsgruppen, der ikke i længden ville affinde sig med den stiltiende arbejdsdeling mellem det politiske system og de fremvoksende erhvervsorganisationer. Den gik i al sin korthed ud på, at når et problem var taget op på Rigsdagen, var foreningerne afskåret fra at beskæftige sig hermed.

Men når nu Danmarks Agrarforening i 1893 var en realitet, kunne fællesforeningerne ikke i længden undgå at tage stilling hertil. På det sjællandske delegeretmøde samme år åbnede næstformanden, forpagter Thalbitzer forhandlingerne i den syge-

meldte formand, etatsråd Valentiners sted, ved at hilse agrarsagen velkommen med disse ord: »Vi betragter denne Sag med den største Velvillie og vil arbejde med den og for den privat, medens vi dog ikke ønsker at tage direkte Del i den i vor Egen-skab af Bestyrelse eller ønsker at faa den ind i Landboforeningerne...«. Som enhver vidste, arbejdede sidstnævnte uafhængig af politik, og agrarsagen handlede alene om politik, fastslog han.¹⁰

Et senere punkt på dagsordenen for delegeretmødet var viet et foredrag af Landhusholdningsselskabets sekretær, cand. polit. H. Hertel. På det første møde i det

nyoprettede forretningsudvalg De samvirkende danske Landboforeninger havde man drøftet spørgsmålet om fællesforeningernes holdning til agrarsagen. På dette grundlag konkluderedes det, at man gerne så en reform på hartkornsskatternes område. Desuden ville man ikke afvise enhver form for toldbeskyttelse, og man ville i givet fald have ret til at springe flere led over i handelen med landbrugsvarer. Når det drejede sig om landbrugsopinionens alm. holdning til problemerne, fandt man frem til den løsning, at man anmodede den protektionistisk sindede Hertel om at holde et agrarpolitisk foredrag ved de kommende delegeretmøder. Emnet skulle være: »Hvilke Krav har Landbruget i vore Nabolande rettet til Lovgivningsmagten, hvilke Resultater ere opnaaede, og hvad kan herhjemme i den nærmeste Fremtid ad samme Vej gjøres til Fremme af Landbrugsgets Tarv...«¹¹

Med dette mandat i lommen holdt Hertel da en række agrarpolitiske foredrag landet over efteråret 1893. Indholdet var stort set ens, men tonefaldet skiftede efter tilhørerskarens formentlige forhåndsindstilling. På det sjællandske delegeretmøde 10. november 1893 nedtonede han de rent politiske løsninger, man andetsteds havde bragt i forslag. Det danske landbrug stod langt stærkere end tilfældet var i vore nabolande. Den organisatoriske udbygning var stærkere funderet her, og derfor kunne andelsbevægelsen passende også tage eksporten af landbrugsvarer på deres arbejdsprogram. Der skulle bygges eksportslagterier for kvæg og får med det formål at bortskære mellemandelen på dette punkt.

Markedsforholdene var i det hele taget et hovedpunkt for ham. I stedet for en enkelt afskibning af smør om ugen skulle

der være to bådafgange. Han glemte dog ikke helt sine agrarpolitiske krav om lavere landbrugsskatter, om ændret byrdefordeling mellem stat og kommuner på det sociale område og om nye indirekte afgifter til erstatning for land- og ligningsskatten i landdistrikterne. Der skulle oprettes en hypotekbank, og jernbanetaksterne burde reduceres klækkeligt. Forpagter Thalbitzer afsluttede mødet med at bede deltagerne rejse sig for på denne måde at give tilslutning til Hertels synspunkter. Det ville også støtte professor Westermann, når han på en kommende international landbrugskongres skulle tale til fordel for indførelse af bimetalisme – både sølv- og guldmøntfod – i stedet for guldmøntfod. Næste år håber vi at se mange glade agraransigter her i kredsen, lød Thalbitzers sidste ord i sagen.¹²

Agrarsagen fik som bekendt ikke den succes her i landet, som dens talsmænd havde drømt om. Dens program blev i store træk overtaget af de forhandlende grupper inden for Højre og Venstre og derefter brugt som råstof til det politiske forlig, der blev indgået foråret 1894, og hvis vigtigste resultat var konseilspræsident Estrups afgang efter næsten 20 år ved magten. Ellers blev resultatet meget pauvert, i hvert fald vurderet rent landbrugspolitisk. Der blev nedsat en landbokommission, der bl.a. skulle se på spørgsmålet om fremskaffelse af jordlodder til landarbejdere. Statskassen ydede et ekstraordinært bidrag til amter og kommuner, og der blev åbnet adgang for frivillig afløsning af tiender.¹³

Det er da et åbent spørgsmål, om Thalbitzers ønske om at se lutter glade agraransigter næste år gik i opfyldelse. Inden da havde den nyvalgte formand for De jyske

Landboforeninger, kammerherre C. Bech, Engelsholm, på sit delegeretmøde rettet en tak til Agrarforeningen for dens gode og entusiastiske virksomhed og for dens loyale måde at forholde sig til landboforeningerne på. Som han vurderede arbejdsdelingen mellem de to foreningstyper, ville landboforeningerne fortsat tage sig af spørgsmål vedr. produktion og afsætning, mens agrarerne skulle røgte forholdet til andre erhverv og til partipolitikken.

Hjemmemarkedet – et overset markedsområde?

Ved samme delegeretmøde rettede Bech en skarp kritik mod den ledende skikkelse inden for dansk handel, ja forretningsliv i det hele taget, C. F. Tietgen. Anledningen var nogle udtalelser, som Tietgen havde fremsat om afsætningen af danske landbrugsvarer. Efter hans opfattelse interesserede man sig for meget for eksportsiden og for lidt for den indenlandske omsætning. Her lå efter hans skøn nogle uudnyttede muligheder. Det bestred Bech. Hjemmemarkedet kunne slet ikke aftage de mængder af varer, det her drejede sig om. Det ville betyde et stort prisfald på så at sige alle varer, hvis man gik ind på Tietgens ideer.¹⁴

På det sjællandske delegeretmøde tog man denne tråd op. Direktør Frederik Vett holdt et foredrag om »Landbrugets indenlandske Afsætning«. Et stykke hen ad vejen kunne han give Tietgen ret i dennes påstand om, at der på dette område lå nogle skjulte avancer. De 75.000 øksne, der gik til hjemmemarkedet, blev mindst omsat 4 gange, inden de nåede frem til forbrugernes bord. 5 mio. kr. af den sam-

lede omsætningssum på 50 mio. kr. gik da lige i mellemhandlernes lommer. I almindelighed var sagen den, at der var for mange indvandrede kræmmere blandt de københavnske småhandlende. Det førte til svigtende indtægter for hele gruppen og fordyrede distributionen uforholdsmæssigt meget.

Det var tanker, som i høj grad deltes af den senere landstingsmand for De Frikonservative, forpagter Chr. Sonne. I umiddelbar fortsættelse af debatten om frihandel på det jyske delegeretmøde 1892 havde han, der til en vis grad troede på mulighederne for at beskytte landbrugets produktion gennem told, udarbejdet et mindre agitationsskrift *Forvalter Gommens Toldbetragtninger*. Heri afviste han, at en sådan toldbeskyttelse ville forøge landmandens driftsudgifter uforholdsmæssigt meget. Snarere skulle man erindre sig, at salgspriserne, især på korn, ville stige. Dette skrift gjorde hans navn kendt i vide kredse, også uden for landbruget, og sammen med Hertel deltog han ivrigt i agitationen omkring agrarsagen sommer og efterår 1893.¹⁵

Samtidig havde Sonne engageret sig i oprettelsen af et nyt andelsselskab »Frejr«. Her overlod han dog talerstolen til selskabets næstformand, forpagter Thalbitzer, som næste dag redegjorde for selskabet og dets målsætning. Salg af markfrø og maskiner samt foderstoffer havde her i dets første virksomhedsår stået i centrum. De ublu avancer på f. eks. foderstoffer var herigennem blevet beklippet en smule. Senere var det tanken at sælge kød og andre fødevarer i detailbutikker i København. Smørekspport var også en idé, man havde tumlet med. På den anden side måtte man ikke forvente sig for meget af selskabet.

Det var trods alt kun at ligne ved en regulator på handelen.

Ved samme delegeretmøde drøftede man salgsforholdene for slagtede svin i København. De 200.000 svin, det her drejede sig om, blev solgt fra en åben arbejdsvogn. Sælgeren var helt i køberens vold, da varen nødvendigvis skulle sælges her og nu, erklærede indlederen, direktør Martin Dessau, Slagelse Andelssvineslagteri. Nu måtte Landhusholdningsselskabet og De sjællandske Landboforeninger se at få bygget en moderne salgshal med køleteknik, kontrolfaciliteter o.s.v.¹⁶

Som det senere skal blive vist, fortsatte Sonne sin toldpolitiske, hjemmemarkedsorienterede kampagne, indtil udviklingen på eksportmarkederne omsider satte en stopper herfor. På landboforeningernes delegeretmøder kom dette problemkompleks kun sporadisk til udtryk efter 1894. Nok så meget opmærksomhed samlede sig i stedet om kvæg- og kødeksportens vanskelige vilkår, efterhånden som de store markeder i England og Tyskland for levende kvæg lukkedes eller i bedste fald reguleredes stærkt. Dertil kom de stedse hyppigere mund- og klovesygeepidemier, der især ramte Sjælland. Gang på gang måtte de sjællandske landmænd se sig lukket inde i et net af afspærringsforanstaltninger, som konkurrenterne i ind- og udland ikke kunne få gjort strenge nok. Veterinærfaglighed blev som oftest til veterinærpolitik i disse agrarpolitiske år.

På foranledning af Præstø Amts Landboforening drøftede det sjællandske delegeretmøde 1896 disse problemer. Den foreslåede løsning var ganske enkelt at oprette et eksportslagteri for kreaturer i

København. Der var ingen grund til fortsat at favorisere Esbjerg på Øernes bekostning, mente foreningens formand, forpagter Otto Høffding. Han hentydede her til det i øvrigt forliste projekt om indretning af et sådant eksportslagteri i Esbjerg 1893–94.

Forslaget vandt nok en vis genklang, men de fleste deltagere i debatten pegede dog på de mindre gode erfaringer, andre slagterier havde haft på dette område. Og da kødkontrollen var i rivende udvikling alle vegne, ville modstanderne af dansk kødeksport givet bruge disse bestemmelser til at lægge denne handel alle mulige hindringer i vejen.¹⁷

Man nedsatte senere et kødeksportudvalg under ledelse af kammerherre S. Barning, den første formand for Danmarks Agrarforening. Ved en række møder med andelsslagterierne på Sjælland fik det igangsat kreaturslagtning på slagterierne i Roskilde, Slagelse, Masnedsund og Holbæk. Resultaterne var dog ikke særligt opmuntrende, specielt ikke i forhold til det tyske marked. De fleste var enige om, at transportmulighederne ikke var gode nok. Der savnedes ganske enkelt kølevogne af tilstrækkelig høj kvalitet. På finansloven for 1897–98 fik man et ekstraordinært tilskud på 200.000 kr. til kødeksportens fremme, men trods gentagne stramninger af reglerne om benyttelse af de tyske søgrænse-slagtehus, en ordning fra 1893, blev dansk kødeksport aldrig et alternativ til søværts eksport af levende kreaturer.¹⁸

De samvirkende danske Landboforeningers første virksomhedsår

Statskonsulenten i England, Harald Faber, var i 1890'erne flere gange gæst på fællesforeningernes delegeretmøder. Naturligt nok var det især den danske smørekspert til England, han beskæftigede sig med i disse foredrag. Som tidligere påpeget, herskede der ikke tilfredshed blandt danske landmænd over den notering, som Grosserer-Societetets smørnoteringsudvalg satte og dette uanset om repræsentanter for landmændene deltog i udvalgets vøteringer eller ej. Priserne var simpelthen ikke høje nok, erklæredes det.

Faber kunne da pege på en lang række momenter, der reducerede overprisen på dansk smør på det engelske marked. Konkurrencen fra Australien og New Zealand var efterhånden ganske følelig, hvortil kom dårlige transportforhold for dansk smør. Især harmede det ham at erfare, at man i den varme sommer 1893 brugte isvognene til forsendelse af øl og ikke til smør. Derved kom smørret frem i flydende form, og det var ikke netop hensigten. Isvognene kunne ikke bringe temperaturen længere ned end til 10 grader. Mejerierne burde sende smør afsted to gange om ugen i stedet for én.¹⁹

En af de sager, som fællesforeningernes nye forretningsudvalg fik overdraget, var smørnoteringen og de dermed forbundne spørgsmål. Straks satte man sig i forbindelse med Grosserer-Societetets smørnoteringsudvalg for at påpege, at siden alt mejerismør kom i 1. klasses topnotering, var grossererne i stand til at betale overpriser i størrelsesordenen 5–8 kr. pr. 50 kg.

Harald Faber (1856–1946), ingeniør og statskonsulent i England 1888–1931. Han er den egentlige grundlægger af den offentlige rådgivningstjeneste vedrørende dansk landbrugsekspert.

Dermed skete prisansættelsen ikke efter kvalitet, men i forhold til de betalte overpriser. Det skulle ikke tjene til at skærpe mejeriernes kvalitetssans, at de fik samme pris for godt og dårligt smør. Derfor hilste man med glæde beslutningen om at inkludere overprisen i de noterede satser.²⁰

I øvrigt havde man realiseret en idé, Harald Faber havde fostret om at lade indsamle oplysninger om de faktisk betalte smørpriser. Det lykkedes også at få oprettet et sådant smørprisstatistikudvalg, hvis arbejde senere blev overtaget af mejeriforeningerne. Hundreder af mejerier

og enkelte smøreksporforeninger levere i fortrolig form materiale til denne oversigt. Statistikken evt. sanerende indflydelse på Københavns smørnotering kan naturligvis ikke afgøres på dette grundlag, men det er øjensynligt, at klagerne over noteringen bliver færre og færre i løbet af 1890'erne.

Handelen med kunstgødning og med korn og foderstoffer ville man også gerne øve indflydelse på. I samarbejde med Landhusholdningsselskabet iværksatte man da et udvalgsarbejde, som resulterede i den første lov om offentlig kontrol med den slags handel, jfr. nedenfor. I en række tilsvarende sager om vilkårene for dansk landbrugsekspport og for handel med landbrugsvarer i almindelighed tilfaldt der da forretningsudvalget den opgave at rette henvendelse herom til de berørte myndigheder. I de første år skete dette ofte i snævert samarbejde med Agrarforeningens kontor i København. En fælles henvendelse i begyndelsen af 1894 om forfalskning af svinefedt og flæsk ved at blande amerikansk fedt i dansk og ved at sælge amerikansk flæsk som dansk har tydelige overtoner af protektionistisk art.

I almindelighed kan man sige, at udvalget henimod år 1900 var på vej til at overtage Landhusholdningsselskabets hidtidige opgaver som koordinerende eksportorganisation inden for dansk landbrug. Desuden fungerede det som en art servicekontor for danske udsendinge til landbrugskongresser eller større internationale møder om landbrugets forhold.

I en del tilfælde havde man held til at blive hørt af de implicerede myndigheder. Det kan dog ikke siges om den henvendelse, man i juni 1894 rettede til Nationalbanken om at få udpeget en 5. – og land-

brugskyndig – direktør for banken. Som forretningsudvalget så det, var det en naturlig opgave for Nationalbanken at støtte et kriseramt erhverv ved at stille rigelige midler til dets rådighed. I stedet havde banken efter udvalgets opfattelse gjort det stik modsatte ved at rationere kreditgivningen over for landbruget.

Disse synspunkter kunne Nationalbankens repræsentantskab ikke anerkende. Man ville selvfølgelig støtte landbruget så meget som overhovedet muligt, men det var nu engang ikke bankens fornemste opgave at låne penge ud mod pant i fast ejendom. I stedet var det pengesedlernes indløselighed, der var hovedhjørnestenen i bankens politik. Derfor så man ingen grund til at udpege en 5. landbrugskyndig direktør.²¹

I løbet af 1890'erne blev proceduren med at drøfte fælles udtalelser fra de provinsielle delegeretmøder en af forretningsudvalgets vigtigste opgaver. I 1896 tog man således to hovedemner op, nemlig behovet for en lov om handel med gødning og foderstoffer samt ønskelige ændringer i husdyrloven af 1887, således som den var blevet ændret allerede 1893. Ikke færre end 56 jyske landboforeninger havde fremsendt ønske herom til deres fællesforening, hvorefter konsulent S. P. Petersen havde arbejdet dem sammen til en helhed.

Desuden kunne Fyens Stifts patriotiske Selskab godt tænke sig at få drøftet de stigende lønninger og deres indflydelse på nettoudbyttet. På dette punkt enedes man i stedet om at få skabt en debat om landbrugets skyldsætningsforhold med politikerne Niels Neergaard, sekretær H. Hertel og professor V. Falbe-Hansen som deltagere.²²

Det var imidlertid ikke meningen, at

Anders Nielsen (1859–1928), landbrugskandidat og ejer af Svejstrup Østergaard ved Skanderborg. Som pioner såvel indenfor landboforeningerne som andelsbevægelsen blev han en ledende skikkelse i arbejdet på at organisere det danske landbrug.

forretningsudvalget skulle opfattes som landboforeningernes forsøg på at føre agrarpolitik i eget regi. Spørgsmålet blev aktuelt, da fhv. indenrigsminister H. P. Ingerslev døde i april 1896, og ministeriet Reedtz-Thott derefter skulle reorganiseres. Skulle man da rejse kravet på ny om at få udpeget en særlig landbrugsminister? Det kunne f. eks. ske ved, at landboforeningerne i samarbejde med Agrarforeningen sendte en deputation til kongen, konseilspræsidiets og finansministeren. Deltagerne i forretningsudvalgets møde var nok

i princippet enige om søge dette ønske fremmet, men følte sig ikke uden videre kompetente nok til at træffe beslutning herom.

Sagen blev da udsat til næste møde, men da henlagt, fordi den sjællandske formand, etatsråd Valentiner, mente, at regeringen arbejdede herpå. Tanken var på ny at samle Trafikministeriet og Indenrigsministeriet under samme minister.²³ Snart forelå da også den kgl. udnævnelse af stamhusbesidder Knud Sehested til Broholm på Fyn som landets første landbrugsminister.

Der kunne nævnes flere eksempler på, at etatsråd Valentiner eller andre repræsentanter for det ældre slægtled af landbrugsledere veg tilbage fra at beskæftige sig med spørgsmål, der tangerede partipolitikken eller i hvert fald var politisk følsomme emner. Skulle der endelig foretages officielle henvendelser i den slags anliggender, var afsenderadressen efter deres opfattelse snarere indsigtens og fornuftens højborg Landhusholdningsselskabet end en tilfældig adresse på en landboforening.

Man kan mærke denne generations- og standskløft på mangfoldige områder. Inden for De jyske Landboforeninger var flere gårdejere på vej op gennem ledelseshierarkiet. En af disse skikkelser var Anders Nielsen, Svejstrup Østergård. Han var i 1885 blevet formand for Skanderborg Landboforening og havde dér taget en række gode initiativer, ikke mindst på planteavlens område. I 1896 blev han formand for De jyske Landboforeningers regnskabsudvalg, og fire år senere overtog han formandsstolen i det nye organ planteavlensudvalget. Alligevel blev det den besindige gårdejer, venstre-folketingsmanden Niels Jensen-Toustrup, som i 1909 efterfulgte kammerherre Carl Bech som

fællesforeningens formand og ikke den fremstormende Anders Nielsen, der i mellemtiden havde skabt sig en smuk karriere inden for andelsbevægelsen.

Lidt af det samme fænomen kan iagttages inden for De sjællandske Landboforeninger, hvor gårdejer Ole Olsen, Tjæreby, fra 1891 formand for Haslevegns Landboforening, ikke kunne samle tilslutning nok til at blive fællesforeningens formand, kun dens næstformand og da så sent som 1901. I stedet gik han som Anders Nielsen ind i andelsbevægelsen og blev formand for De samvirkende danske Andels-Svineslagterier 1915–22.

Kaptajn J. Dons, Daverup, medlem af De sjællandske Landboforeningers bestyrelse 1880–1895, traf nok hovedet på sømmet, da han i sin afskedstale ved delegeretmødet 1895 udtalte, at de store landmænd måtte strække hånden ud mod de små, og at de små til gengæld måtte tage imod den fremstrakte hånd og kaste al mistro bort.

Landbohøjskolen og landbrugsskolerne

Som det tidligere er blevet skildret²⁴, var forholdene omkring Landbohøjskolen årsag til megen debat mellem de forskellige grupper på Rigsdagen. Højre og moderate dele af Venstre så i denne institution en videnskabelig læreanstalt på linje med universitetet, placeret i København og dermed i snæver kontakt med det lærdomsmiljø, der nødvendigvis måtte findes i rigets hovedstad. Radikale elementer indenfor Venstre, typisk valgt i jyske kredse, ville hellere have institutionen udflyttet, f. eks. til Århus-kanten. Der kunne

man finde arealer, der var store nok til rumme de videnskabelige forsøg, der nødvendigvis måtte gøres på landbrugets øverste højskole.

Efter denne gruppes opfattelse skulle Landbohøjskolen arbejde snævert sammen med det praktiske landbrug og ikke bare dyrke landbrugsforskning for videnskabens egen skyld. Desuden mente kredsen omkring Christen Berg, at Landbohøjskolens fornemste opgave som læreanstalt var at uddanne lærere til landets mange landbrugsskoler. Det ville også styrke forbindelsen til bondebruget. I dette stykke kunne Berg i øvrigt finde forbundsfæller i de moderate venstregrupper.

Når emnet med sjældne mellemrum kom til principiel debat på landboforeningernes delegeretmøder, afspejlede meningsbrydningen i høj grad de holdninger, der kom til udtryk på Rigsdagen. Det skal med andre ord ses som nok et element i det aldrig hvilende modsætningsforhold mellem det store og det mindre brug. Som landbrugsuniversitet havde Landbohøjskolen især sine tilhængere blandt godsejere og forpagtere, medens den betragtet som landbrugsskolernes øverste højskole kunne finde sine talsmænd inden for gård-ejergruppen på delegeretmøderne.

Som det fremgår af den politiske historie, blev spørgsmålet om statens støtte til virksomheden på landets højskoler og landbrugsskoler et følsomt emne i det store opgør mellem Højre og Venstre.²⁵ Højre ville naturligvis ikke gerne yde tilskud til højskoler, der efter deres opfattelse mest fungerede som rugekasser for politisk opsætsighed, og Venstre følte på sin side ethvert indgreb mod disse skoler som et slag, der var rettet mod selve de demokratiske grundsætninger om fri me-

ningsdannelse og folkelig deltagelse i den offentlige debat.

Med disse overtoner in mente kan man også placere spørgsmålet i den landbrugs-politiske debat, som opstod efteråret 1887 og hvis centrale emne blev lovforslaget om skærpede indgreb mod kunstmør.²⁶ I oktober 1887 fremkom en adresse til regering og rigsdag fra en kreds af lærere ved landbrugsskolerne, formentlig med Klaus Berntsen som egentlig initiativtager. Heri bad man om en rundelig støtte til sine skoler i form af tilskud til elever, til skolerne i forhold til deres kapacitet, til anskaffelse af læremidler og til efteruddannelse af landbrugsskolelærere.²⁷

Højskoleforstander Berntsen var som eneste repræsentant for højskolerne kommet ind i den kommission, der på finansudvalgets foranledning var blevet nedsat tidligere på året. Han var iflg. sine egne oplysninger nær ikke kommet ind i ud-

valget, fordi Fyens Stifts patriotiske Selskab ikke ville vælge ham som dets repræsentant. I stedet blev det lærerrådet ved Landbohøjskolen, der udpegede ham. Fra kommissionens første møde blev tonen i debatten slået af af en af De jyske Landboforeningers repræsentanter, Jens Busk, der erklærede, at nu skulle de store og små bønder stå sammen. Bønderne havde mere brug for landbrugsundervisning end den gang bragesnak, der leveredes på højskolerne.

Der var følgelig lagt op til et principielt opgør om mål og midler i ungdoms- og voksenundervisningen i det danske landbosamfund, og Berntsen indtog da også det mindretalsstandpunkt i kommissionens betænkning, at han ikke ville være med til at lovgive om Landbohøjskolens forhold, uden at man samtidig ordnede landbrugsskolernes forhold. I det hele taget bød det ham imod at se en alt for

Landbrugskandidater fra Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole årgang 1867. Yderst til venstres Harald Branth (1844–1915), den senere ejer af Sdr. Elkær i Vendsyssel og samtidig en af sin tids markante skikkelser inden for dansk landbrug.

Landbohøjskolens forsøgsmarker i begyndelsen af 1900-tallet.

bastant opdeling af højskolebilledet i »folkehøjskoler« og »landbrugsskoler«. ²⁸ Det er i denne sammenhæng, man må se oktober-adressen fra en kreds af landbrugsskolelærere.

På basis af den afgivne kommissionsbetænkning af 2. december 1887 fremsatte indenrigsminister Ingerslev da 16. januar 1888 sit forslag om en ordning af Landbohøjskolens forhold. Forslaget gik i al korthed ud på at ansætte 11 professorer og 11 lektorer ved højskolen efter en nærmere angivet fagfordeling. Desuden skulle der bevilges 830.000 kr. til udvidelse af højskolens bygninger over en flerårig periode. ²⁹ Ved fremlæggelsen betonede Ingerslev, at der var fremkommet mange gode synspunkter gennem de indkrævede betænkninger fra landboforeningerne. ³⁰

Datoen var som nævnt 16. januar 1888. To dage efter indledte Folketinget sin debat om kunstmøret. Da første runde i denne debat var overstået, kom turen

umiddelbart derefter til forslaget om en ny landbohøjskolelov. Tre kommissionsdeltagere fik først ordet for at redegøre for arbejdet og dets resultater. ³¹ Den moderate venstremand, gårdejer Jens Ousen, medlem af De jyske Landboforeningers bestyrelse refererede betænkningens hovedindhold, højremanden, general A. F. Thomsen så helst Landbohøjskolen betydeligt udvidet, og Klaus Berntsen ville have en del af Landbohøjskolens bevillinger omadresseret til det mindre brugs højskoler. Til dato havde Landbohøjskolen kun dimitteret 67 gårdmandssønner mod 66 til det større brug og 65 til gruppen af embedsmænd o. lign., betonede han. Regeringen havde kun gjort ondt værre ved at indtage en lunken holdning til de skoler, der søgtes af folk fra det mindre brug.

Christen Berg fra Venstre lod naturligvis ikke den chance gå fra sig at skose Klaus Berntsen, når denne gik ind i en forhandling om en mulig udvidelse af Landbohøj-

skolen. Efter hans opfattelse skulle den i stedet flyttes til Jylland og i øvrigt tage sig særligt af det mindre brugs problemer.

Godsejer Emil Bluhme fra De jyske Landboforeninger var af samme opfattelse. Landbohøjskolen kunne efter hans opfattelse yde det mindre brug en håndsrækning ved at samarbejde med lokale forsøgsstationer. Bestyrelseskollegaen, proprietær Ferdinand Tutein var derimod mere positivt indstillet over for Landbohøjskolens hidtidige målsætning. »Der er maaske næppe noget Land, der i den Grad fortjener en udvidet Undervisning for Agerdyrkere som netop Danmark. Det er ikke alene de større, men ogsaa de mindre Agerbrugere, der her i en ganske mærkelig Grad tilegne sig Videnskabens Resultater...«, betonede han. Landbohøjskolen leverede de videnskabelige resultater, der betingede fremskridtet. Men det var en ordentlig regning at udskrive til skatteydere, der i forvejen var mærket af de dårlige tider, sluttede han sit indlæg.

Indenrigsministeren kunne langt hen ad vejen erklære sig enig med Tutein. Skulle landbrugsskolerne være en slags forskole til Landbohøjskolen, måtte sidstnævnte nødvendigvis råde over gode lærere. I øvrigt kunne han ikke forstå den megen tale om en indbygget Venstre-Højre-modsætning i deres forhold til højskolens verden. På den anden side ville han ikke vedkende sig højskolernes forhold som sit bord. Adressen var her Kultusministeriet.

Holstein-Ledreborg ville også holde forhandlingsvejen åben. Landbohøjskolens hidtidige indsats var simpelthen forudsætningen for husdyrbrugets opkomst som den bærende erhvervsgren, men det forhindrede jo ikke, at landbrugsskolerne fungerede som en forberedelsesskole for

samme. På den anden side levede ikke alle landbrugsskoler op til den norm, som en god skole som Tune Landboskole satte.

Debatten afsluttedes i denne runde af højskoleforstander F. F. Falkenstjerne, der til højskolernes eget bedste ville overflytte dem fra Kultusministeriet til Indenrigsministeriet, og Jens Busk, der nok ville beholde Landbohøjskolen i hovedstaden, men kombineret med lokale forsøgsstationer. Her måtte »selvvalgte og selvbestaltede Autoriteter, nemlig Landboforeningerne... tage Haand i Hanke med, for at det kan blive fornuftigt og praktisk ordnet...« Med den givne anledning ville Jens Busk gerne præcisere, at landbruget i Danmark havde været alt for beskedent i dets krav om støtte »og derfor er det gaaet her som saa ofte, det har ikke faaet Andet end – som det hedder – snavsede Hænder og Utak...«. Derefter gik sagen til behandling i finansudvalget, og dermed strandede den i første omgang.

Folkehøjskolen vil ikke give slip på landbrugsskolerne

Regeringen genfremsatte oktober 1888 lovforslaget i en lidt ændret skikkelse, hvorved man imødekom et par af de indvendinger, der var rejst imod forslaget under udvalgsbehandlingen. Landbrugsskolerne og deres elever var således i en ny paragraf 5 tiltænkt et årligt tilskud på 40.000 kr. Den ene halvdel skulle bruges til elevunderstøttelser, den anden til fordeling mellem skolerne. Det er jo kun for en almisse at regne, erklærede Falkenstjerne.³² Da der fandtes 30 skoler af den slags, kunne der kun blive 6–700 kr. til

hver, og det svarede ikke engang til 1/3 af en nogenlunde anstændig lærerløn.

Berg og hans tro våbendrager, seminarieforsstander Jeppe Tang, ville have et langt større beløb tildelt landbrugsskolerne. Som det var nu, gav man 300.000 kr. om året til uddannelse af 300 velbjærgede elever på Landbohøjskolen. Skulle en årgang af almindelige landbosønner dele et sådant beløb imellem sig, ville der kun blive 23 kr. til hver. De senere indlæg i debatten bragte ikke meget nyt frem. Der herskede dog nogen uklarhed om, hvor mange landbrugsskoler, der da eksisterede i Danmark. Indenrigsministeren mente, der fandtes 14–20 fagskoler af denne art, andre et langt lavere tal, en 5–6 stykker. Derefter gik lovforslaget i udvalg, hvis betænkning forelå 14. marts 1889.

I mellemtiden var Berg blevet urolig over folkehøjskolens uafklarede situation og fremsatte derfor sammen med lærer og gårdejer C. Ravn et forslag 16. marts 1889 om lov om statstilskud til folkehøjskolerne, hvor tildelingsprincipperne også var antal årslever plus en række faste tilskud. Dette forslag fik Tutein senere indarbejdet i landbohøjskoleforslaget som en ny paragraf 6.³³ Venstre havde dermed tilkendegivet, at man ikke kunne bevilge yderligere støtte til Landbohøjskolen uden at yde noget til landbrugsskolerne og folkehøjskolen.

Under 2. behandling få dage senere betonedede ordføreren Ferdinand Tutein behovet for en videnskabelig læreanstalt. På det seneste var der konstateret sygdomme i mælken, og dermed var angivet en vigtig forsøgsopgave. Regeringens ønske om flere lærere, hvoraf halvdelen skulle være professorer, havde udvalget accepteret. Det tilsvarende beløb på 40.000 kr. til

landbrugsskolerne kunne fordeles efter antal årslever, suppleret med faste beløb.

Det faldt stadig regeringssiden svært at se formålet med at sammenkoble Landbohøjskolens og de almindelige højskolars respektive finansieringsproblemer. Indenrigsministeren var for sin part betænkelig ved at skulle overtage landbrugsskolerne for slet ikke at tale om de såkaldte »folkehøjskoler«. Kultusminister Scavenius var på sin side ikke særlig ked af at skulle sige farvel til højskolerne. Alle betonedede vigtigheden af at give landmændene, unge som gamle, et tilbud om supplerende undervisning. »Forholdet er ikke saaledes nu, som det var for en Del Aar tilbage, at Enhver, som ikke duede til noget Andet, kunde gaa hen og være Bonde...«, erklærede Klaus Berntsen. Derfor var det vigtigt, at Landbohøjskolen også vedkendte sig det mindre brug som sit område inkl. »økonomisk Havebrug«.

Forslaget om øget støtte til højskoler og landbrugsskoler kom ret uændret igennem til 3. behandling, hvor Ingerslev foreslog de 40.000 kr. øget til 2 × 60.000 kr. Tutein ville dog hellere hæve de 60.000 kr. til eleverne til 100.000 kr., idet man så var nær ved praksis omkring folkehøjskolerens beløb på finansloven: 100.000 kr. til eleverne og 50.000 kr. til skolerne.³⁴ I Landstinget blev forslaget både mødt med skepsis og med velvilje. Højremanden Reedtz-Thott var betænkelig ved at bruge så mange penge på et så usikkert projekt som landbrugsskolerne, hvorimod venstremanden, dyrlæge N. C. Caspersen, højlydt forkyndte, at det måtte være lovgivningens opgave at hjælpe det moderne landbrug på alle de punkter, hvor der måtte være behov herfor.³⁵

Forslaget om den kombinerede støtte til

Chr. Lüttichau (1832–1915), godsejer, organisationsmand og politiker. Var en årrække formand for De jyske Landboforeninger, senere for Hede-selskabet. Desuden var han folketingsmand for Højre og en overgang finansminister i regeringen Reedtz-Thott.

landboundervisningen gik i udvalg, der på grund af det fremrykkede tidspunkt ikke blev færdig med sit arbejde. Derfor genfremstattede Ingerslev det påny i Landstinget oktober 1889, men med udeladelse af paragraf 6 om tilskud til folkehøjskolerne. Reedtz-Thott fandt alligevel, at det var store beløb, der var stillet til rådighed »for at understøtte den, om jeg sa maa sige, elementære Undervisning i Landbruget...« Dyrslæge Caspersen fastholdt derimod sin optimisme. Man kunne da ikke gå direkte ind på en landbrugsskole fra almueskolen. Her var folkehøjskolen et nødvendigt mellemtrin.

Lensbaron Chr. Juel-Rysensteen mente derimod, at den nødvendige indlæring foregik ude i praksis og under brug af lærere, som kendte landbrugets hverdag. Ude på landet havde man ikke brug for folk, der havde lært hovedstadslivet at kende og derfor mest tænkte på at drive den af og på at bruge penge. Nej sparsommelighed var det eneste, der kunne holde landbruget oppe. Professor Matzen gjorde det helt klart, at man ved at efterlyse den forsvundne paragraf om tilskud til folkehøjskoler lukkede af for evt. forligsmuligheder.³⁶

I næsten uændret skikkelse vedtog Landstinget forslaget ved 2. og 3. behandling. Alligevel nåede det ikke til behandling i Folketinget og måtte påny genfremstattes, denne gang i Folketinget oktober 1890. Samtidig forelå private lovforslag fra Tutein, Berntsen m.fl. om statstilskud til landbrugsskoler og et andet fra Berg m.fl. om statstilskud til folkehøjskoler.

En ny styrkeprøve stod for døren. Fler-tallet i Folketinget ville ikke give de indrømmelser til Landbohøjskolen, som regeringen og landstingsflertallet krævede. Lige så gik det med en drøftelse på det sjællandske delegeretmøde november 1890 om en resolution til fordel for forslaget til lov om landbrugsskoler. Gårdejer Rasmus Dinesen motiverede en sådan med en udtalelse om, at landmændene trængte til dygtiggørelse. Det var etatsråd Valentiner enig med ham i, men lovforslaget om Landbohøjskolen burde fremmes som en forudsætning for at komme videre med problemerne omkring landbrugsskolerne.

Formanden for De jyske Landboforeninger, Chr. Lüttichau, der var til stede på mødet, oplyste, at jyderne nok var interesseret i sagen, men at Landbohøjskolen

havde første prioritet. Andersen-Rosendal fra Fyn opfordrede de implicerede til at glemme alle bihensigter i sagen og vedtage begge lovforslag samtidig. Det endte med et kompromis, hvor delegeretmødet i almindelighed anbefalede støtte til landbrugsundervisningen i Danmark.³⁷

Havde folk fra begge fløje set frem til det første politiske forlig mellem Højre og Venstre foråret 1891 som middel til at løse denne konflikt, blev de skuffet. Den afgørende overenskomst mellem mellem Frede Bojsens moderate Venstre og Højre medinddrog ikke højskolelovene. I marts 1892 kunne man imidlertid afslutte en ny overenskomst om indførelse af sygekasser m.v., og Højre kunne da få sin landbohøjskolelov igennem Rigsdagen.

Statstilskuddet til folkehøjskoler og landbrugsskoler blev ved samme lejlighed samlet i én lov af 12. april 1892. Her blev Bergs og Tuteins tanker om en blandet tildelingsnøgle i form af antal årselever og faste tilskud bragt i anvendelse.³⁸ Loven tilvejebragte ikke den meget omtalte forbindelse mellem Landbohøjskolen og landbrugsskolerne, men gav på den anden side folkehøjskoler og landbrugsskoler en økonomisk tryghed, der muliggjorde nye fremskridt på ungdoms- og voksenundervisningsens område.

Statstilskud og statskontrol

Husdyrloven af 1. april 1887 bragte som omtalt helt nye toner ind i foreningsarbejdet, ikke mindst gennem dens paragraf 9, der gav indenrigsministeren mulighed for at støtte avls- og foreningsarbejdet med andet end rene præmiebeløb. Foranstaltningerne skulle dog være anbefalet af den

stedlige landboforening, og vedkommende avlsforening skulle selv betale halvdelen af udgifterne.

I det første år, 1887–88, brugtes godt 22.000 kr. til dette formål. Beløbet voksede kraftigt i de følgende år og nåede i 1891–92 op på godt 72.000 kr. Af den samlede stigning på 50.000 kr. androg tilskuddet til kvægavlsforeninger ca. halvdelen, hvorimod støtten til aflønning af private husdyrbrugskonsulenter kun var gået op fra 5.000 til 6.400 kr.³⁹

Selv om finansudvalget flere gange hævede det bevilgede beløb, følte rammerne alt for snævre. I en resolution fra det jyske delegeretmøde 1891 krævede man derfor loven revideret, og det gav De sjællandske Landboforeninger fuld tilslutning til ved sit delegeretmøde 24. november samme år. Præmietilskuddene var allerede for små, og det gik især ud over den senest tilkomne del af avlsarbejdet, svineavl. Desuden var de konkurrerende dyrs værdi steget i uhørt grad. Disse ønsker gentog man i forstærket form ved næste års delegeretmøde.⁴⁰

Indenrigsminister H. P. Ingerslev var derfor i god overensstemmelse med landbrugsopinionen, da han 3. februar 1893 meddelte Landstinget, at han agtede at ændre paragraf 9 i 1887-loven. Det skete fem dage senere. Efter paragraf 9 kunne der nu ydes 40.000 kr. til hingsteholdsforeninger, 60.000 kr. til tyreholdsforeninger, 12.000 kr. til konsulentlønninger og 8.000 kr. til andre formål. Men det havde sin pris: »Staten, der har taget Konsulentvirksomheden paa Landbrugets Omraade i sin Haand...« ville nu have indseende med, hvad pengene brugtes til.⁴¹

Ved 1. behandling i Landstinget blev lovforslaget ikke ligefrem mødt med stor

H. P. Ingerslev (1831–96), godsejer, organisationsmand og politiker. Han ejede godset Marselisborg ved Århus og tog desuden ivrigt del i landbrugets organisationsvirksomhed. Som folketingsmand og senere indenrigsminister var han yderst virksom indenfor det praktiske lovgivningsarbejde, ikke mindst de ting der angik landbruget.

velvilje. N. B. Breinholt talte en del om præmiesystemets idioti. Denne indstilling deltes på mange måder af gdr. Chr. Nielsen, tidligere medlem af De sjællandske Landboforeningers bestyrelse. Han fandt det ret ejendommeligt, at man i et land med så høj en oplysningsstandard skulle være nødt til at støtte sager, der var til folks eget bedste. Indenrigsministeren mente for sin part, at der nu var ofret penge nok på præmiesiden. Det nye tilskud til avlsforeningerne var til afholdelse af administrationsudgifter, ikke til yderligere præmier. Forslaget undergik dog in-

gen principielle ændringer. Breinholt hæftede sig ved 3. behandlingen ved den store omtale, landbrugspressen havde viet de påtænkte ændringer i ledelsen af konsulentvæsenet.

Landstingsmanden hentydede her til den omstændighed, at Landhusholdnings-selskabets sekretær Jørgen la Cour ved sin afgang som sekretær ved udgangen af 1891 havde fået den samlede ledelse af den statsstøttede konsulentvirksomhed flyttet over i et særligt kontor i Indenrigsministeriet og med sig selv som chef.⁴² Efter Breinholt's opfattelse havde dansk landbrug haft så stor succes med sin opfindelse, konsulentvirksomheden, at det noget skinsygt rugede over den. Mon ikke systemet skulle genetableres? »Ledelsen af Konsulentvirksomheden (skulde) ikke komme til at gaa Landboforeningernes naturlige Ret for nær...«, erklærede han.⁴³

Da forslaget kom til 1. behandling i Folketinget, erklærede venstremanden, gdr. A. K. Sloth, selv næstformand i en landboforening: »Husdyrbruget er Grundvolden for Landbrugets Trivsel og Fremskridt i det Hele...«. En kollega, N. Jensen-Toustrup, oplyste, at landboforeningerne ikke var tilfredse med et beløb på kun 12.000 kr. til konsulenter og slet ikke med oprettelsen af et ministerielt konsulentkontor. Dermed tog man sagen ud af landbrugets hånd.

Proprietær J. Bertelsen (Skalborg) ville gerne støtte forslaget, men havde et par bemærkninger at gøre om konsulentarbejdet i praksis. »Den Mangel, jeg nu mener, der er ved Konsulentvirksomheden, er da denne, at en Del af Konsulenterne ikke tænke paa at afpasse, hvad de tilraade at gøre, efter de stedlige Forhold...«. Tilskuddet måtte ikke være 2/3, kun 1/2.

Otto Scavenius til Basnæs mente, at man nu om stunder var nødt til at have en lønnet foreningssekretær, altså en konsulent, da formændene ikke havde tid til alle disse skrivelser. Det ville Ingerslev dog ikke høre tale om. Pengene kunne ikke bruges til aflønning af forretningsførere.

Resultatet af udvalgsbehandlingen blev en række ændringsforslag.⁴⁴ Den samlede beløbsramme hævedes med 5.000 kr. til 125.000 kr. Hingsteholdsforeninger fik navneforandring til hesteavlforeninger og tyreholdsforeninger til kvægavlforeninger. De fik stadig samme beløb, 60.000 kr. og 40.000 kr., hvorimod man reducerede de 12.000 til husdyrbrugskonsulenter til 10.000 kr. Man havde behov for at indhøste større erfaringer på dette område, erklærede udvalget. Den private virksomhed ved landboforeningerne havde man derimod intet at indvende imod. Andre foranstaltninger fik 15.000 kr. i stedet for de foreslåede 8.000 kr. Denne post kunne med tiden blive til noget andet og større såsom opdrætningsforsøg. Ville indenrigsministeren have større indseende med pengenes anvendelse, kunne han passende gå til fællesforeningerne herom. Da nu konsulentordningen var kommet i søgelyset, kunne Klaus Berntsen godt tillade sig at bekende, at han ikke var nogen stor beundrer af denne blanding af offentlig og privat virksomhed. Skulle staten virkelig betale 2/3 af lønnen til en privat konsulent? Højest skulle man yde halvdelen, resten burde være foreningens egen sag. Hertil replicerede Ingerslev, at der kun var »Tale om Landbrugsforeningernes Konsulenter, og jeg troede, at det var en fra alle Sider anerkendt herlig Institution...«.

I dets nye skikkelse blev forslaget modtaget med blandede følelser i Landstinget.

Uanset hvor godt man her gjorde tingene, ville Folketinget af principielle grunde rette i vore forslag, erklærede Breinholt mismodigt. Men da de fleste af de gennemførte ændringer var helt irrelevante, kunne der ikke ske noget ved at vedtage dem. Og det gjorde man så.⁴⁵ Loven fik kgl. underskrift 14. april 1893.

Sundhedsproblemer og landbrugseksport

Rapporter fra både det indre og det ydre marked for danske landbrugsprodukter berettede samstemmende om de stigende krav, myndigheder som forbrugere stillede til landbrugsvarernes kvalitet og sundhedstilstand. Som det tidligere er påpeget,⁴⁶ havde professor Bangs undersøgelser over tuberkulinets anvendelighed vist det egnet som et middel til at skille dyreflokkene i en inficeret og en ikke-inficeret del.

Der var da basis for at tilbyde en større kreds af kreaturejere en sådan undersøgelse, og derfor fremsatte indenrigsminister Ingerslev 5. oktober 1892 et forslag til lov om statstilskud til dette arbejde. Enhver besætningsejer, der måtte ønske at gøre brug af tuberkulinet eller andre diagnostiske midler til bekæmpelse af tuberkulose blandt deres hornkvæg, kunne inden for en ramme på 50.000 kr. få et tilskud hertil. Til gengæld skulle de raske dyr derefter holdes afsønderede fra den øvrige dyreflok. Kvægavlforeninger kunne også få del i pengene, hvis de brugte tuberkulin over for deres kårede dyr. Endelig kunne indenrigsministeren bestemme, at tyre, der fremstilledes på et dyrskeue, skulle have bestået tuberkulinprøven.⁴⁷

Ved 1. behandling i Folketinget erklæ-

rede N. Jensen-Toustrup, at det ikke alene var et anliggende for kvægavlerne landet over, men også for samfundet som helhed. Dog kunne han godt tænke sig at få at vide, hvorledes ministeren havde tænkt sig at bruge pengene. Lüttichau glædede sig over, at vi nu fulgte eksemplet fra udlandet, hvorimod Jens Busk sædvanen tro stillede nærgående spørgsmål om realiteterne bag forslaget. Kunne man nu stole på prøven? Landmændene var næppe så indstillet på at gøre brug heraf, som forslaget egentlig forudsatte. Og var tuberkulose hos kvæget så udbredt, som man troede? Indenrigsministeren ville godt indrømme, at der var en del usikkerhed forbundet med sagen. Desuden kunne man med rette mene, at det var et indgreb i omsætningsfriheden. Uden større ofre kunne en avler nu skaffe sig af med inficerede dyr og ellers tillægge den del, der var sund.

Jens Busk gik da på talerstolen igen, ikke af landbrugsfaglige, men af rent politiske grunde. Efter 17 års erfaringer i tinget havde han mistet troen på, at man opnåede noget som helst under dette ministe-

rium. Han rettede da en opfordring til forligsmageren Frede Bojsen om at få nogle resultater ud af alle sine forhandlinger.⁴⁸ Forslaget gik dog uændret igennem begge ting og blev til lov 14. april 1893. Ved en ændring af loven af 26. marts 1898 blev beløbet hævet til 100.000 kr. Desuden havde lovteksten fået den tilføjelse, at en del af pengene kunne tildeles landboforeninger, der lod iværksætte tuberkulinprøver på køer, tilhørende husmænd.

Den 14. april 1893 fik en anden vigtig lov om sundhedstilstanden blandt husdyrene kgl. underskrift. Det drejede sig denne gang om foranstaltninger til bekæmpelse af smitsomme sygdomme hos husdyrene. Forslaget havde efter opfordring fra flere fællesforeninger været til behandling i tidligere rigsdagssamlinger, men var hver gang blevet standset på grund af uenighed om erstatningsbeløbets størrelse og om statskassens andel heraf. Nu blev det fastslået, at ejeren fik fuld erstatning, hvis dyret efter obduktion fritoges for mistanke om den formentlige

En ledende skikkelse i dansk veterinærvidenskab, professor C. O. Jensen (1864–1934) obducerer en ko som led i undervisningen på Landbohøjskolen. Den lange overfrakke var nødvendig påklædning. I 1920'erne var han direktør for Veterinærdirektoratet.

sygdom, ellers kun 25%. Staten påtog sig at yde 1/2 af erstatningsbeløbet, mens amtsrepartitionsfonden – i købstæder kommunekassen – skulle dække resten.

I den følgende samling skulle lovgivningsarbejdet efter en udbredt opfattelse blandt landmændene stå i den agrariske bølges tegn, men som det er vist ovenfor,⁴⁹ blev agrarerne henvist til tilhørerlogen. På intet tidspunkt blev de kaldt til Christiansborg for at forklare deres sag nærmere. Frede Bojsens broder, landstingsmand og højskoleforstander Peter Bojsen besøgte i stedet den nødvendige kurentjeneste. På en måde fik Jens Busk ret i sin spådom om Højre-styrets kroniske passivitet på en række vigtige lovgivningsområder. På den anden side fik landbruget alligevel gennemført en række ting i disse uvirksomme halvfemsere.

Stadig var det landbrugsvarernes sundhedstilstand, der var i søgelyset. En række klager over dansk kød fik i november 1893 Ingerslev til at foreslå en lov om tilsyn med eksporten af fersk kød. I sin forelæggelsestale betonedede han, at man måtte hindre eksport af fersk kød, der enten var fordærvet eller angrebet af en smitsom sygdom. Siden 1870'erne havde man foretaget en sådan kontrol med eksporten af slagtekvæg, og nu var turen altså kommet til kødet. Kontrollen skulle udføres af dyrlæger, der på selve slagtestedet undersøgte evt. sygdomsramte dyr, ikke slagtedyrene i almindelighed.

Landbrugspolitikere i begge partier hilste forslaget velkommen. Dog følte Bertelsen (Skalborg), at det var unødigt at tage svinet med i gruppen af mistænkte dyr, eftersom der ikke forelå konkrete klager herover fra eksportmarkederne. Redaktør K. P. Korsgaard erkendte, at det var lidt

vanskeligt i landbotider som disse at komme med kritik af forslag af den art, men var slige foranstaltninger virkelig i landbrugets sande interesse? Det kunne blive en dyr hjælp at få. Det ville være langt bedre, om regeringen ville gøre noget effektivt for at få genåbnet det tyske marked for dansk kvæg. Der var for mange agrarer – med eller uden jord under neglene – der råbte højt i tider som disse. Det førte let til, at man »løber til at vedtage Forslag, som have et agrarisk Landbrugs-skilt...«. Enhver med forstand på tingene vidste, at kød aldrig kunne blive den samme forretning for Danmark som kvæget, sluttede Korsgaard sit indlæg. Deri gav A. K. Sloth ham fuldstændig ret. Eksport af kød var udtryk for en nødstilstand og intet andet.⁵⁰

Alligevel gik forslaget glat gennem begge ting, og blev til lov 13. april 1894. Og tre år senere ved lov af 22. marts 1897 blev reglerne yderligere strammet ved at letsaltet kød, og det vil i praksis sige bacon, kom ind under kontrollen.

Indenrigsminister Ingerslev havde ved en bestemt lejlighed udtrykt bekymring over, at udlandets afspærringsforanstaltninger over for den danske kvægekseport i sammenhæng med de stigende krav til kødets sundhedstilstand skulle føre til, at landmændene enten lod opføre kreaturslagterier flere steder eller i hvert fald lod deres andelssvineslagterier udbygge så meget, at deres kapacitet også rakte til kreaturslagtning. Det ville få kravene til en statslig sundhedskontrol til at vokse ud over alle bredder, og det ville næppe vække glæde hos Estrup og hans kreds.

Disse bekymringer kunne dog ikke deles af landboforeningerne, der ihærdigt ar-

J. B. S. Estrup (1825–1913), godsejer og politiker. Som leder af en højre regering med støtte i Lands-tinget 1875–94 blev han om nogen symbolet på et patriarkalsk godsejerstyre.

bejdede for at få løst problemerne omkring det stigende udbud af udsætterkøer fra et husdyrbrug under modernisering. På forslaget til finanslov for 1898–99 fik man efter et større forarbejde indsat et beløb på 200.000 kr. til dækning af udgifter omkring slagterisektorens udbygning til også at omfatte slagtning af kreaturer. Men da beløbet skulle fordeles på slagterier og dermed på lokalområder, rakte det ikke langt. De enkelte folketingsmænd ville gerne sikre netop deres valgkreds en andel af beløbet.

Landboforeningernes politiske gennemslagskraft – og begrænsning

Et nærmere studium af 1890'ernes finanslove og deres tilblivelse ville helt sikkert kunne vise, at landboforeningerne arbejdede målbevidst på at omgå de indbyggede spærremekanismer i 1890'ernes rigsdagspolitik. Statstilskuddet til det samlede landbrugserhverv udgjorde ved årtiets begyndelse godt 900.000 kr., men ti år senere var beløbet vokset til 1.650.000 kr.

Der er i løbet af 1890'erne tilkommet en række nye udgiftsposter på finanslovens landbrugsside. Udover éngangsbeløb som de nys nævnte 200.000 kr. drejer det sig eksempelvis om 100.000 kr. til avlscentre (tilkommet 1898–99), 30.000 kr. til De samvirkende danske Landboforeninger, og det vil i praksis sige de fire fællesforeninger (tilkommet 1899–1900), 30.000 kr. til lettelse af kalk- og mergeltransport (tilkommet 1896–97 i form af 25.000 kr.) og af beskedne 1.500 kr. som bidrag til en slagterikonsulent ved De samvirkende danske Andels-Svineslagterier (tilkommet 1898–99).

Størsteparten af merudgiften hidrører dog fra en ajourføring af allerede meddelte bevillinger. Husdyravlen alene fik sit beløb forhøjet fra godt 257.000 til 532.000 kr. Smør- og margarinekontrollen steg fra 10.000 kr. til godt 63.000 kr., plantekultur fra 13.500 kr. til 46.000 kr. og husmandsbevillingen fra 39.000 kr. til 68.000 kr. for blot at nævne nogle af de vigtigste poster.

Som regel hævdede finansudvalget summerne betragteligt i regeringens forslag til finanslov, og på denne måde blev landbruget mere eller mindre holdt skadesløs for den støttetildeling, der ellers ville være fremkommet som resultat af en normal

lovgivningspraksis. Hvis presset mod en enkelt bevillingssum blev for kraftig, måtte den forhøjes, »saa alle Ønsker i saa Henseende for saa vidt ville kunne blive tilfredsstillede...«, som ordføreren, Christopher Hage, udtrykte det, da han under 1. behandling af finanslovsforslaget for 1898–99 skulle argumentere for en forhøjelse af bevillingen til svineavl med henblik på indkøb af yorkshireorner i England. Ganske vist var der en ubrugt reserve på 28.000 kr. netop beregnet til den slags udgifter, men da denne på forhånd var øremærket til fællesforeningerne, kunne man ikke så godt bruge af det disponible beløb.⁵¹

Kunne man end føje landboforeningerne i de fleste af deres ønsker om at få lovgivningen tilpasset de aktuelle produktions- og afsætningsvilkår i erhvervet, slap velviljen hurtigt op, hvis man derigennem gik andre erhvervs og gruppers interesser for nær. Et godt eksempel herpå er den holdning, man indtog til landboforeningernes ofte gentagne ønske om at få grovvarerhandelen bragt under offentlig kontrol.

I efteråret 1895 havde de mange henvendelser herom til Indenrigsministeriet tilsyneladende båret frugt, senest fremført af fællesforeningernes forretningsudvalg, men af Indenrigsministeriet sendt ad embedsvejen til Landhusholdningsselskabet. På grundlag af selskabets betænkning herover fremsatte indenrigsminister Hørring et forslag i Landstinget om lov om handel med gødnings- og foderstoffer samt sædekorn og markfrø.⁵² Ved salg af varer af denne art skulle køberen have udleveret et dokument, der for den enkelte varekategori gav køberen en vis sikkerhed for, at han ikke havde købt katten i sækken. For-

målet var at sikre køberen mod skadelige eller værdiløse varer. Videre udtryktes formålet med loven som det at bringe klarhed om retshandelens indhold og skabe den nødvendige kontrol med garantiregler for indholdet af det købte. For at få klaret den nødvendige kontrol agtede Indenrigsministeriet at træde i forbindelse med et privat laboratorium.

Men hensigten var alene at beskytte landbruget, ikke handelen i sig selv, betonedes indenrigsministeren. Inden for branchen var der tilstrækkelig kontrol i den omstændighed, at der forelå en faktura med angivelse af varens egenskaber. Trods alle forsigtighedsregler vakte sagen voldsomt røre i handelskredse, og det forplantede sig automatisk til landstingssalen.⁵³

Højremanden, grosserer S. Chr. Knudtzon, fandt for sin del, at blanketudskrivningen ikke var forenelig med butikslivets krav om hurtig ekspedition. Kunderne blev alt for utålmodige, hvis de stod på rad og række og ventede på, at sælgeren skulle blive færdig med at udfylde de forlangte dokumenter. Kollegaen, købmand H. V. Tolderlund, var af samme opfattelse. Lovforslaget var rent skrivebordsarbejde, der ikke røbede nogen indsigt i hverdagslivets problemer. Selv om landbrugets repræsentanter i Landstinget tog meget forsigtigt på spørgsmålet, ville de dog fastholde, at der var behov for en lov af denne karakter. Godsejer Chr. Rottbøll, Børglumkloster, kunne for sin part nævne flere eksempler på brud på god købmandsskik inden for frøhandelen. Godsejer O. Brun, Sæddingegård, havde set eksempler på hvedeklid, der var blandet op med mange andre ting, såsom savsmuld.

Venstres agrarpolitiske sendemand, Peter Bojsen, forsøgte at mægle mellem de to

yderpunkter ved at hævde, at en møller måtte være fritaget for at udstede den slags papirer. Det havde han slet ikke tid til, mens mølleværket var i gang. Landboforeningernes egne indkøbsforeninger var vel også indrømmet en særstilling, forestillede han sig. Indenrigsministeren drog den konklusion af debatten, at landbruget havde behov for en beskyttelse af den art, loven fastsatte. Han kunne i øvrigt berolige handelen med den oplysning, at sælgeren bare kunne tage de nødvendige forbehold for indholdet af nærende stoffer.

Forslaget nåede ikke frem til 2. behandling i samlingen 1895–96, og derfor blev det genfremsat, men nu af landbrugsministeren, i uændret skikkelse i oktober 1896.⁵⁴ Her efterlyste Tolderlund landbrugsministerens reaktion på handelens mange indvendinger mod forslaget. Loven var efter hans opfattelse helt unødvendig. Den fri konkurrence skulle nok sanere tingene. I givet fald skulle købmænd og producenter stilles lige for loven. Grosserer Gustav Hansen ville kun høre tale om evt. garantier for en vare som kunstgødning, som man rent kemisk kunne definere nærmere. Foderstoffer var i sig selv affaldsprodukter; derfor kunne deres konkrete indhold ikke beskrives entydigt i en garantierklæring.

Gårdejer Niels Johansen, Venstre, var af den modsatte opfattelse. Det var netop på foderstoffernes område, at der var mest behov for kontrol, eftersom det moderne landbrug forbrugte den slags i store mængder.

Papirfabrikkernes juridiske hjerne, den nationale løsgænger, højesteretssagfører Octavius Hansen, var en erklæret modstander af lovbealet papirvælde. Det var efter hans opfattelse plat umuligt at skelne

mellem god og dårlig handel. På den anden side kunne han godt se det egentlige problem: »Vi tale saa ofte om det betrængte Landbrug, og vi ere jo alle Agrarer heroppe...«. Så meget var dog vist, at man kunne gå for langt i den retning: »Det er noget af det horribleste Lovgivningsarbejde, jeg nogen Sinde har set...« Enhver måtte dog kunne klare den opgave på egen regning at købe en sæk guano. Al handel over disken ville blive umuliggjort af den slags tvangsskriveri. Godsejer Brun indvendte spagfærdigt, at man i sin tid havde angrebet Markfrøkontoret i lige så afgjorte vendinger, men nu var alle enige om, at det gjorde en god indsats.

Da landbrugsminister Sehested begyndte at vakle over for handelens voldsomme udfald mod lovforslaget, ventede ingen sig noget resultat af Landstingets nye udvalgsbehandling. Følgelig måtte forslaget genfremsættes for 2. gang november 1897.⁵⁵ Ved 2. behandling var det nedsatte udvalg dog klar med en enig indstilling. Det havde sin baggrund i, at lovforslaget var blevet stærkt amputeret. Markfrø og sædekorn var ikke længere omfattet af loven. Den handel kørte så godt, at der var ingen grund til at gribe ind. Der var derimod konstateret misligheder i forbindelse med handel med gødning, og derfor skulle sælgeren udstede visse garantier for varens kemiske sammensætning. For foderstoffer kunne man ikke udstede den slags garantier, men trods alt definere varen noget mere end sket i praksis.

Godsejer Rottbøll havde forståeligt nok besvær med at anbefale forslaget i rosede vendinger. Men pressede man for hårdt på fra landbrugets side, ville forslaget forsvinde sporløst, mente han.

En bornholmsk landmand demonstrerer i fotografens atelier, hvorledes man sår korn med hånden. En ældre tids landmand brugte dog ikke gummistøvler!

Folketingets venstrepolitikere ville dog ikke give køb i første runde. De fastholdt i udvalgsbetænkningen, at sælgeren skulle stå inde for, at der ikke fandtes affaldsstoffer som avner og spidsmel af ukrudtsfrø i foderstofferne.⁵⁶ Heller ikke det kunne gouteres af handelsfolkene i Landstinget.

Ændringsforslaget blev strøget, så kun rent redaktionelle ændringer stod tilbage, men som den nyvalgte venstremand, gård-ejer Julius Frandsen, udtrykte det: Alternativet var det enkle, at man i modsat fald havde tabt tre års kamp på gulvet.⁵⁷ Og dér flød avner nok i forvejen.

På vej mod et systemskifte, også i landbrugspolitikken

Landboforeningernes indflydelse på lovgivningen omkring landbrugets forhold havde som vist sine begrænsninger. Storbrugets talsmænd i Landstinget veg instinktivt tilbage fra et radikalt opgør med andre erhvervsinteresser, selv om ikke så få af deres kolleger i det praktiske landbrug arbejdede ihærdigt for at tale agrarpolitikens sag over for det omgivende samfund. Propagandaen om et enigt landbrug, ført frem af Andersen-Rosendal m.fl. inden for rammerne af Danmarks Agrarforening, passede kun dårligt til realiteterne. Det kom frem i forbindelse med nævnte lov om kontrol med grovvarerhandelen og omtrent samtidigt i forbindelse med landbrugets stillingtagen til husmændenes og landarbejdernes forhold.

For storbrugets talsmænd var spørgsmålet ganske enkelt at tilvejebringe subs. fastholde den nødvendige arbejdskraft i landdistrikterne, således at man til enhver tid kunne få sine afgrøder og sine husdyr passet, og vel at mærke til en betaling, som ikke fulgte med stigningstakten i byarbejdernes lønninger. Da det kneb med at sikre rentabiliteten under de nedadgående konjunkturer for storbruget, gjaldt det om at gøre livet på landet akkurat så attraktivt, at landarbejderne og husmændene ikke li-

gefrem blev opmuntret til at søge ind til byerne eller udvandre til Amerika.

For gårdejerne stillede spørgsmålet sig ikke helt så enkelt. Naturligvis var de interesseret i at fastholde deres unge medhjælpere og at holde lønningerne i ro. Desuden havde gårdbruget som regel behov for en ekstra arbejdsindsats under spidsbelastninger i årets arbejdsrytme, og da kunne man som regel få en husmand med en mindre jordlod til at påtage sig denne opgave. Ofte skete aflønningen da på den måde, at gårdmanden stillede heste og redskaber til rådighed for husmanden i forbindelse med forårsarbejdet i marken.

Fik jordlodderne en sådan størrelse, at deres brugere ikke havde behov for at supplere indtægten ved arbejde for fremmede, blev gårdmanden og husmanden med ét slag kollegaer som landmænd, omend deres økonomiske og sociale interesser ikke i alle henseender var helt identiske. På den anden side havde gårdmændene brug for småbrugernes politiske støtte, både på det lokale, det regionale og det nationale plan. Tilhørsforholdet til partiet Venstre skulle ikke gerne kunne omtvistes og slet ikke i en tid, hvor bysamfundets interesser var ved at markere sig politisk.

Hvilken pris skulle man, set i et længere perspektiv, betale for at fastholde Socialdemokratiets støtte til Venstres landbrugspolitiske udspil? Og kunne man på længere sigt stole på småbrugernes politiske opbakning? Den dag kunne snart komme, hvor denne gruppe begyndte at markere sig selvstændigt gennem særlige husmandsforeninger og gennem politiske udspil, der flyttede det politiske tyngdepunkt fra gårdbrugets basisinteresser til politiske indgreb, der skaffede småbruget nogle fordele på storbrugets og måske også på gård-

brugets bekostning. Socialdemokratiets ønske om at bruge statsmagtens magtmidler til at omfordele de sociale værdier kunne da tænkes at harmonere bedre med husmændenes interesser end med gård-ejernes.

Som allerede antydnet, havde landboforeningerne i deres interne debatter drøftet disse spørgsmål. Af mange grunde ville man gerne bevare kontrollen med de bevillinger, der var stillet til rådighed for op-hjælpning af småbruget. På den anden side havde storbruget stadig så stor indflydelse på landboforeningernes politik, at man også blev nødt til at markere sig i forhold til ethvert udspil, der truede storbrugets interesser. På det fynske delegeretmøde i 1893 havde man således en debat om de »jordbrugende Husmænd«. ⁵⁸ Heraf fremgik det, at de delegerede stod splittet i deres forsøg på at forene arbejdsgiverinteresser med en større støtte til småbrugets udviklingsmuligheder som selvstændig driftsform.

På den anden side blev der i de enkelte fællesforeninger gjort en stor indsats for at hjælpe småbrugets udøvere på rette vej, enten ved at give dem en bedre skoling i praktisk landbrugsvirksomhed eller ved at støtte og opmuntre de fremragende eksempler på god landmandsvirksomhed inden for denne kategori. Det virker helt demonstrativt, når de enkelte fællesforeninger henimod århundredets slutning ofrer langt flere ressourcer og langt større omtale på småbrugets forhold end i den forudgående periode. Man får en fornemmelse af, at småbruget da var inde i en gæringsperiode, der kunne føre til endnu en gruppedannelse inden for det danske landbosamfund. ⁵⁹

Også på Rigsdagen havde man en klar

*Det forhandlende
Venstres rigsdagsgruppe
fotograferet 1894. Fra
højre mod venstre ses i
første række bl.a. Niels
Neergaard (nr. 2), Klaus
Berntsen (nr. 6) og
Frede Bojsen (nr. 8).*

fornemmelse af den usikre situation omkring småbrugets forhold. Det viser sig særlig tydeligt i forbindelse med to lovforslag om hhv. begunstigelser for landøkonomiske forskudsforeninger og den såkaldte statshusmandslov af 1899.

Som tidligere nævnt⁶⁰, blev der i konsekvens af det storpolitiske forlig i 1894 nedsat en landbokommission, der skulle overveje veje og midler til at forbedre landarbejdernes vilkår, dels ved at forberede en ændret jordpolitik med vægt på udstykning og sammenlægning af landbrugsejendomme, dels ved at udrede en plan, hvorefter der på gunstige vilkår kunne tilvejebringes jordlodder for landarbejdere. Kommissionen lod da indsamle et mængde oplysninger om husmændenes og landarbejdernes vilkår rundt om i landet.⁶¹

Det viste sig da tydeligt, at husmændene mere end nogen anden gruppe i landbosamfundet havde behov for driftskredit til en rimelig rente. De jyske Landboforeninger havde da også henledt regeringens

og Rigsdagens opmærksomhed på dette spørgsmål, som jo også havde gårdbrugets store interesse.

I december 1896 kunne regeringen da fremlægge de to allerede nævnte lovforslag i Folketinget om hhv. begunstigelser for landøkonomiske forskudsforeninger og om tilvejebringelse af jordlodder til landarbejdere. I bemærkningerne til førstnævnte fremhævedes det stærkt, at man længe havde været klar over spørgsmålets store betydning, men at man havde haft besvær med at finde frem til en form, der uden at stille for store krav til statskassen tilvejebragte en effektiv løsning på problemet.

Efter forslaget kunne en landmand låne indtil 50 kr. om året pr. stort kreatur, der efter et alm. skøn kunne eksistere på en ejendom af denne størrelse, dog maks. 5.000 kr. Deltagerne skulle da slutte sig sammen i foreninger, hvis medlemmer solidarisk hæftede for gælden. Bestyrelsen havde bl. a. til opgave at vurdere deltager-

nes soliditet, idet der krævedes kvalificeret majoritet til at blive optaget som medlem. Desuden kunne renten reguleres efter den grad af sikkerhed, låneren kunne tilbyde. Medlemmerne skulle betale et indskud på 2 kr. pr. ansat storkreatur. Pengene skulle anbringes i et reservefond til imødegåelse af evt. tab. Den nødvendige driftskapital kunne lånes i statskassen i form af 30 kr. pr. ansat storkreatur og til en rente på 3¼%. Lånenes løbetid var 3–9 måneder, og beløbet skulle være tilbagebetalt senest tre måneder efter regnskabsårets afslutning.⁶²

Ved 1. behandling i Folketinget udtalte

M. P. Blem (1848–1915), bornholmsk landmand, organisationsmand og politiker. Hans største indsats faldt indenfor andelslagterierne og kreditforeningerne.

Venstres ordfører, gårdejer Niels Jensen-Toustrup, at guldmøntfoden havde virket trykkende for det arbejdende landbrug, som derfor havde behov for kredit til en rimelig rente. Da regeringen ikke havde villet sænke renten i Danmark, havde man været nødt til at låne i udlandet. Nu var regeringen imidlertid kommet på bedre tanker og havde gjort en del i de senere år for at skaffe landbruget billige lån. Jensen-Toustrup var derfor positivt indstillet over for ideen, men fandt dog, at det solidariske ansvar kunne virke hæmmende. Måske skulle man overveje at bruge andelsmejeriernes arbejdsområder som grundlaget for tilsvarende forskudsforeninger?⁶³

Kollegaen fra Bornholm M. P. Blem kunne tale med lige så stor vægt om spørgsmålet. Landboforeningerne, andelslagterierne og en række andre virksomheder og organisationer gjorde i høj grad brug af hans erfaring og indsigt. Desuden var han taksationsmand i Østifternes Kreditforening og kendte om nogen til landmændenes økonomiske situation. Efter hans mening løste kreditforeningernes og sparekassernes 2 × 6–700 mio. kr. i udlån til landbruget de fleste problemer omkring den langfristede gæld, men problemet var den kortfristede. Stærkere end Jensen-Toustrup pegede han på mejerikredsene som basis for de tilsvarende forskudsforeninger. Den lokale mejerikasserer fungerede ofte som forskudsgiver og kendte derfor den enkeltes forhold indgående. Det borgede for sikkerheden. Socialdemokraten, forretningsfører Chr. Rasmussen, noterede sig, at landbrugets situation måtte være fortvivlende, når man så de mange forslag til krisehjælp. Her viste privatkapitalismen sit sande ansigt.

Debatten bølgede frem og tilbage om

Den gamle husmand pløjer med svingplov. Scene fra Skovvang i Olsker omkring 1900.

den rette måde at organisere foreningerne på. Stort set var man dog enig om forslaget udformning, selv om der blev udtrykt mange betænkeligheder ved den solidariske hæftelse og de mulige konsekvenser for landmændenes iver efter at deltage i et så usikkert fællesskab som skitseret heri. Staten burde betale 1/3 af administrationsomkostningerne, og forrentningen skulle reguleres efter kursen på den danske stats 3% obligationer. Statsbidraget skulle i øvrigt optages som et permanent statslån. I Landstinget fik forslaget en positiv modtagelse, men stærkere end i Folketinget udtryktes betænkeligheder ved den påtænkte

foreningsstruktur. Forslaget gik derefter i udvalg, som ikke nåede at blive færdig inden samlingens afslutning.

Det blev derefter genfremsat i oktober 1897 og efter en kort forhandling påny sendt i udvalg. Efter flere måneders overvejelser vendte det tilbage med et noget ændret forslag. Mindst 50 landbrugere i en amtsrådsreds med 500 stk. stort kvæg som basis skulle slutte sig sammen med henblik på at danne en sådan forskudsforening. Dernæst skulle kredsen henvende sig til amtsrådet med ønske om at få udpeget en landbrugskyndig formand, der kunne organisere foreningen. Et medlem

behøvede ikke at indtræde i foreningen for ejendommens fulde låneværdi, idet man forudsatte, at en større ejendomsbesidder næppe ville være 100% solidarisk med hvem som helst. Til gengæld skulle rentefoden være ens for alle medlemmer. Den øvre grænse for foreningen var nu 10.000 kreaturer, den nedre 1.000 mod forslaget 600. Landstingsudvalget afviste desuden enhver tanke om, at lånene aldrig skulle betales tilbage til statskassen. I så fald kunne andre erhvervsgrupper med lige så stor ret forlange at få støtte. Til gengæld skulle renten sættes så lavt som 3%.⁶⁴ I denne udformning blev forslaget til lov 26. marts 1898, idet Folketinget stort set accepterede den udformning, forslaget havde fået i det andet ting.

Statshusmandsloven af 1899 og dens langstrakte tilblivelsesproces er behandlet indgående i en række værker⁶⁵ og alene af den grund vil der ikke her blive foretaget en egentlig gennemgang af 5–6 års langstrakte rigsdagsdebatter om dette emne. Landboforeningerne og deres talsmænd stod også lidt uden for debatten, selv om landbrugets forhold i almindelighed indgik i overvejelserne. Det skulle heller ikke gøre en stillingtagen lettere, at partiet Venstre var dybt splittet i dets stillingtagen til lovforslaget.

De to yderfløje i Venstres stillingtagen siger også noget om de delte meninger, der gjorde sig gældende i spørgsmålet. Landstingsmand for Venstre, gårdejer Niels Johansen, udtalte midtvejs i forhandlingerne: »Vi Landmænd se ikke med stor Glæde paa, at en stor Del af den bedste Arbejdskraft trækker ind til Byerne. Vi ville gerne være med til gøre noget for at bevare denne Arbejdskraft herude...« Når prisen på små jordlodder holdt sig nogen-

lunde mod prisfaldet på jord i øvrigt, så han heri en bekræftelse på småbrugets muligheder. »Dette taler ogsaa for, at de Landarbejdere, der ikke vil have Jord, bør faa Jord; det vil skabe Tilfredshed...«. Det skolede også folk i god arbejdsmoral til gavn for deres arbejdsgivere.⁶⁶

Her over for kan man sætte husmand Poul Christensens småbrugervenlige udtalelser i samme samling.⁶⁷ Det hører med til historien, at Poul Christensen var medlem af den gruppe, der i 1905 brød ud af partiet og dannede Det radikale Venstre og i øvrigt blev landbrugsminister i den radikale regering Zahle 1909–10. Efter hans opfattelse gik udviklingen tydeligt i retning af at udvikle det mindre brug. Det store brug havde ondt ved at klare sig selv, hvorimod det mindre brug havde det langt bedre. I stedet for at bruge statens penge på militære formål kunne man passende gøre en særlig indsats for at skaffe bedre vilkår for den dårligt stillede gruppe i landbosamfundet.

På dette tidspunkt var den første sammenslutning af småbrugere en kendsgerning. September 1896 dannedes en husmandsforening for Klim, Torup og Vust sogne i Vester Hanherred. Den fik snart 28 medlemmer, og dermed var spiren lagt til en foreningsdannelse, der på få år skulle blive en alvorlig konkurrent for landboforeningerne i deres arbejde på at fremme landbrugets interesser som helhed.

1890'erne i et overskue

Taget som helhed er 1890'erne det årti, hvor svinet rykkede ind ved siden af koen som støttepiller for dansk husdyrproduktion. Efter den store omdannelse af pro-

duktion og afsætning i det forudgående årti kommer en række år, hvor udviklingen nok går videre i de lagte spor, men hvor der alligevel sker betydningsfulde ændringer. Nu mærker man for alvor den betydning, den stigende landbrugseksport har fået. Dagsordenen for dansk landbrugsudvikling bliver på de vigtigste punkter sat uden for landets grænser.

Statskonsulent Harald Fabers ord er lov, når han i sine rapporter fra det engelske marked peger på kvalitetsforbedringens uafviselige nødvendighed. Dermed får sundhedstilstanden og dens pleje tilkendt høj prioritet. Landboforeningerne, assisteret af nystilkomne brancheorganisationer inden for mejerier og slagterier, ser det her som en vigtig opgave at få samfundet til at vedkende sig sin del af ansvarsforholdet i form af en offentlig kontrolvirksomhed på såvel produktionens som afsætningsområde.

De fleste med indsigt i tingene er enige om det ydre markeds betydning. Alligevel ofres der hjemmemarkedet megen opmærksomhed. Korndyrkningens fortalere med forpagter Chr. Sonne i spidsen ser her en mulighed for at reservere danske produkter en toldmæssig særstilling inden for sektorer som bryggerier og møllerier.

Det virker en anelse paradoksalt, at dansk landbrug midt i en politisk goldperiode alligevel kan påregne lovgivningsmagtens fulde opbakning, i hvert fald når der tales om støtte til erhvervets indre udvikling. Går et forslag for tæt på andre erhvervsinteresser, sådan som tilfældet er med lovforslaget om kontrol med grovarehandelen, kan landbruget ikke trænge igennem med sine krav. Nok så megen sympati fra Folketingets side kan ikke ændre på den kendsgerning, at Landstinget

suverænt sætter rammerne for den erhvervspolitiske udvikling. Omvendt bremser Folketinget regeringens udspil på vigtige felter inden for den økonomiske politik, såsom told- og skattelovgivning.

Landboforeningernes fællesforeninger får dermed en større erhvervspolitisk indflydelse i løbet af 1890'erne, men paradoksalt nok via det pres, som en art oprørsbevægelse, Danmarks Agrarforening, lægger på det politiske system. I modsætning til andre lande får den danske agrarbevægelse imidlertid ikke direkte indflydelse på udviklingen. Det politiske system bruger i stedet kravene og de bagvedliggende argumenter til et delvis mislykket forsøg på at opløde de stivnede fronter inden for dansk politik. I denne situation kan landboforeningerne med deres nyoprettede toporganisation De samvirkende danske Landboforeninger, oprettet 1893, på de indre politiske linjer arbejde på at få stillet de nødvendige midler til rådighed.

I løbet af 1890'erne gennemlever de danske byerhverv en kraftig industrialisering. Arbejderne søger i titusindvis til byerne, og dermed vokser lønpresset i landdistrikterne. Det er i denne sammenhæng, man må se den stigende interesse for landarbejdernes forhold og for husmandsspørgsmålet som helhed. Ved at skaffe landarbejderne en mindre jordlod håber man på én gang at kunne tilbyde dem en større indtjening og alligevel fastholde dem som den nødvendige arbejdskraftsreserve under sæsonbelastninger. På den anden side muliggør den intensive driftsform, at småbrugets udøvere kan brødføde en familie, evt. suppleret med indtægten fra en mælketur o. lign. Da en gryende husmandsbevægelse er ved udforme nogle organisatoriske rammer, må landbofore-

ningerne se den situation i øjnene, at man i løbet af få år ikke er ene om at repræsentere landbosamfundets brede grupper.

Landbrugsfagligt vurderet kan udviklingen i 1890'erne på en række punkter ses som en videreførelse af situationen i det forudgående årti. Alligevel er det påfaldende, at husdyrbruget koncentrerer sig om at afstive det allerede lagte fundament, både hvad angår selve det faglige arbejde og dets organisatoriske opbygning. Rentabiliteten og dermed interessen for regnskabsføringen kommer stærkere ind i billedet, efterhånden som konjunkturernes stivner på et lavere niveau end førhen. Udgiftssiden påkalder sig i stigende grad opmærksomhed.

Dermed stilles der også en del spørgsmålstegn ved den til tider noget pågående propaganda for stærk fodring, som især fremføres fra Tune Landboskole. Interessen for hjemmeavlet grovfoder stiger dermed, og det giver planteavlens talsmænd med professor T. Westermann i spidsen en gunstig lejlighed til at påpege de muligheder, der ligger i en bedre dyrkning af den danske jord. Westermanns foredrag ved De sjællandske Landboforeningers delegeretmøde 1897 om planteavlens fremtidsmuligheder markerer her et vendepunkt, der på mange måder kan sidestilles med husdyrbrugets store årstal som f. eks. andelsmejeriernes tilsynekomst 1882.

Noter

1. Erik Helmer Pedersen: *Agrarbevægelsen*, passim.
2. F. Andersen-Rosendal: *Om Agrarpolitikken Fremkomst*, 1893, s. 28, jfr. Erik Helmer Pedersen: *Agrarbevægelsen*, s. 167ff.
3. A. Peschcke Kødte: *Vort Landbrugs Toldpolitik* 1893, passim. Res. fra det sjællandske delegeretmøde er trykt i *Sjæll. beretn.* 1882, s. 83f.
4. Udv.møde 12.7 og 13.7.94. LBFs forh.prot. I, s. 1ff.
5. K. P. Lauridsen: *De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897–1947*, 1947, s. 10ff.
6. Fridlev Skrubbeltang: *Det indvundne Danmark*, 1966, s. 41ff.
7. *Sjæll. beretn.* 1896, s. 93ff.
8. Fridlev Skrubbeltang: *Den danske husmand*, I, 1954, s. 19ff.
9. *Sjæll. beretn.* 1896, s. 99ff.
10. *Sjæll. beretn.* 1893, s. 15.
11. Jfr. note 4.
12. *Sjæll. beretn.* 1893, s. 105. Om Hertels holdning til agrarsagen i almindelighed, se Erik Helmer Pedersen: *Agrarbevægelsen*, s. 172f.
13. Erik Helmer Pedersen, op. cit., s. 179ff.
14. J. K. Haugaard, op. cit., s. 90ff.
15. Chr. Sonne: *Min Livsmelodi*, 1938, s. 44ff.
16. *Sjæll. beretn.* 1894, s. 109ff.
17. *Sjæll. beretn.* 1896, s. 106f.
18. *Sjæll. beretn.* 1897, s. 115ff.
19. *Sjæll. beretn.* 1893, s. 90ff.
20. Udv.møde 9.11.93. LBFs forh.prot. I, s. 7.
21. Udv.møde 4.6.94. LBFs forh.prot. I, s. 13 m. tilhørende bilag.
22. Udv.møde 8.8.96. LBFs forh.prot. I, s. 51f.
23. Udv.møder 30.4 og 9.5.96. LBFs forh.prot. I, s. 43ff.
24. Se ovenfor s. 80ff.
25. Roar Skovmand, op. cit., kap. 17 og 18.
26. Se ovenfor s. 50ff.
27. Roar Skovmand, op. cit., s. 396ff.
28. Klaus Berntsen: *Erindringer fra Rigsdags- og Ministeraar*, 1921, s. 25ff.
29. Rt. 1887–88. Tillæg A 16.1.88, sp. 2889ff.
30. Rt. 1887–88, Ft. 16.1.88, sp. 1598f.
31. Rt. 1887–88, Ft. 25.1.88, sp. 2205ff. og 26.1, sp. 2225ff.
32. Rt. 1888–89, Ft. 20.10.88, sp. 385ff.
33. Roar Skovmand, op. cit., s. 398ff.
34. Rt. 1888–89, Ft. 22.3.89, sp. 5946ff.
35. Rt. Lt. 1888–89, 26.3.89, sp. 1370ff.
36. Rt. 1889–90, Lt. 18.10.89, sp. 58ff.
37. *Sjæll. beretn.* 1890, s. 36ff.
38. Roar Skovmand, op. cit., s. 405ff.
39. E. J. Ipsen, op. cit., s. 27ff.
40. *Sjæll. beretn.* 1891, s. 27ff.

41. Rt. 1892–93, Tillæg A. 7.2.93, sp. 2175ff., jfr. Ft. 1892–93, 7.2.93, sp. 759f.
42. H. Hertel: *Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie*, II, 1919, s. 288ff.
43. Rt. 1892–93, Lt. 18.3.93, sp. 1564f.
44. Rt. 1892–93, Ft. 27.3.93, sp. 5436ff.
45. Rt. 1892–93, Lt. 29.3.93, sp. 1900ff.
46. Se ovenfor s. 71.
47. Rt. 1892–93, Tillæg A 5.10.92, sp. 1717ff.
48. Rt. 1892–93, Ft. 24.10.92, sp. 491ff.
49. Se ovenfor s. 72ff.
50. Rt. 1893–94, Ft. 2.12.93, sp. 1036ff.
51. Rt. 1897–98, Ft. 11.1.98, sp. 2153f.
52. Rt. Tillæg A, 8.11.95, sp. 2875ff. jfr. Lt. s.d., sp. 179f.
53. Rt. 1895–96, Lt. 2.1.96, sp. 389ff.
54. Rt. 1895–96, Tillæg A, sp. 2271 jfr. Lt. 9.10.96, sp. 34ff.
55. Rt. 1897–98, Lt. 5.10.07, sp. 31. 1. beh. sst. 15.10, sp. 139, 2. beh. 2.1.98, sp. 1245ff.
56. Rt. 1897–98, Ft. 1. beh. 14.2.98, sp. 2182ff, jfr. 2. beh. 15.3.98, sp. 4382ff.
57. Rt. 1897–98, Lt. 21.3.98, sp. 1894ff.
58. Kr. Rask, op. cit., s. 48f.
59. Se f. eks. J. K. Haugaard, op. cit., s. 411.
60. Se ovenfor s. 74.
61. Fridlev Skrubbeltrang: *Den danske husmand*, I, 1954, s. 236ff.
62. Rt. 1897–97, Ft. 10.12.96, sp. 1736ff.
63. Rt. 1896–97, Ft. 19.12.96, sp. 2098ff.
64. Rt. 1897–98, Lt. 21.1.98, sp. 1090ff.
65. Se f. eks. Hans Jensen: *Dansk Jordpolitik 1757–1919*, II 1945, s. 398ff. og Fridlev Skrubbeltrang, op. cit., s. 214ff.
66. Rt. 1897–98, Lt. 22.10.97, sp. 242ff.
67. Rt. 1897–98, Ft. 25.1.98, sp. 2784ff.

4. Landbrugsorganisatorisk trængsel 1900–1914

Foreningsnettet udbygges

Som det blev vist i de forudgående kapitler, begyndte udbygningen af landbrugsorganisationsstruktur for alvor i 1880'erne. For så vidt fulgte erhvervet her en tendens, der var oppe i tiden. Borgerne sluttede sig sammen i foreninger med ethvert tænkeligt formål for øje.

Selv for en foreningsgrundlægger som jydernes Anders Nielsen må det i årene omkring århundredskiftet have været svært at følge med i udviklingen. Inden for andelsbevægelsen havde man gennem de sidste år af 1890'erne fået organiseret store dele af produktions- og afsætningsiden gennem oprettelse af provinsielle mejeriforeninger (1891ff.) og regionale smørekseportforeninger (1895ff.).

Efter flere tilløb fik mejeribrugene i 1912 dannet en toporganisation under navnet De samvirkende danske Mejeriforeningers Fællesorganisation med Anders Nielsen som formand. Andelssvineslagterierne havde som nævnt allerede fået en toporganisation i 1897, De samvirkende danske Andels-Svineslagterier. Inden for ægsektoren oprettedes 1895 Dansk Andels Ægexport, baseret på et net af ægsalgskredse og -pakkerier. Forud herfor lå et udvalgsarbejde i Vejle Amts Landboforening.

Grovvarehandelen blev ligeledes søgt organiseret i andelsselskaber for foderstoffer (1898ff.), gødning (1901), cementfabrikation (1911) og kul (1913ff.). Andelsselskabernes pengeforsyning ville en Anders Nielsen på samme måde organisere, og efter en forhandling i De jyske Landboforeninger 1908 fik man det følgende år etableret Den danske Andelsbank, der dog

først kunne åbne dørene for publikum i oktober 1914. Andelssamvirket fik så tidligt som i 1899 et koordinerende organ Andelsudvalget, men her måtte Anders Nielsen vente i 10 år på at blive formand. Udvalget fik i 1900 sit eget organ Andelsbladet, der afløste de jyske mejeriforeningers ugeblad fra 1895.¹

I en del tilfælde var landboforeningerne aktivt medvirkende ved oprettelsen af disse andelsselskaber, idet man fandt, at et nærmere samvirke mellem landmændene på det økonomiske område ville være af største betydning. Privathandelens holdning til så forskellige områder som den københavnske smørnotering og de ofte noget flossede kanter inden for dansk grovvarehandel gav mændene bag de mange andelsinitiativer en god baggrund for at få landmændene til at omdirigere store dele af deres omsætning til egne organisationer. Selv om der ofte gjorde sig noget overdrevne forestillinger gældende om de »ublu avancer« inden for privathandelen på disse områder, skulle der ikke mange argumenter til for at overbevise landmændene om, at mellemhandlerne tilrev sig en stor del af fortjenesten ved handel med landbrugsvarer.

Var foreningsdannelsen inden for den danske andelsbevægelse i landboforeningernes interesse, gjorde der sig andre synspunkter gældende, når husmændene fra slutningen af det 19. århundrede selv begyndte at oprette egne foreninger. Man kunne til nød tolerere de nye foreninger, så længe som de ikke krævede eneret på at repræsentere husmændenes landbrugsfaglige og organisatoriske interesser. Dobbelt medlemskab af en landboforening og en husmandsforening var derfor almindeligt i

Allerede inden den første husmandsforening blev oprettet i 1896, var rejser for husmænd en hyppig aktivitet inden for landboforeningernes regi. Billedet af husmandsforeningen på tur er fra 1904.

husmandsbevægelsens første år, også fordi kontingentet til de nye foreninger var ret beskedent.

Derimod var landboforeningerne afgjorte modstandere af at se husmandsforeningerne føre sig frem som landøkonomiske foreninger i egen ret. Det ville afstedkomme en uheldig, ja måske skadelig konkurrence om landmændenes bevågenhed, og det kunne i forhold til omgivelserne føre til usikkerhed om, hvem der egentlig repræsenterede dansk landbrug. Da de landøkonomiske foreninger også havde til opgave at fordele og forvalte store statsmidler, ville husmandsforeningernes opstigning som eneste repræsentation for de danske småbrugere automatisk afstedkomme en konkurrence om adkomsten til disse midler.

Husmandsforeningernes fremkomst afspejler sig bl.a. i de oplysninger, en ny publikation *Landøkonomisk Årbog*

bragte. Den udkom første gang år 1900, og symboliserer med sine 152 tættrykte sider bedre end noget andet skrift den kraftige vækst i landbrugets organisationsverden, årene omkring århundredskiftet afstedkom. Bogen blev udgivet af en forholdsvis nyoprettet organisation Foreningen af danske Landbrugskandidater og blev meget apropos redigeret af en af foreningens stiftere H. C. Larsen, som 1897 havde fremlagt den første Fortegnelse over danske Landbrugskandidater.

I 1903-udgaven af *Landøkonomisk Årbog* kan man bl.a. læse, at der da eksisterede ikke så få husmandsforeninger landet over, og at de derefter havde dannet såvel landsdelsorganisationer som et fælles koordinationsorgan De samvirkende danske Husmandsforeningers Forretningsudvalg (1903). Der er dog intet, der tyder på, at dette forretningsudvalg fik større praktisk betydning. En egentlig samvirksom-

hed fik man først 27. juli 1906, da Øernes husmandsforeninger dannede De samvirkende danske Husmandsforeninger. Den jyske samvirksomhed De samvirkende jyske Husmandsforeninger (oprettet 1902) vedtog på et sendemandsmøde i november samme år at gå ind i samarbejdet.² I 1909 overtog jyderne ledelsen af samvirksomheden, idet deres formand Jørgen Nielsen, Viby, også blev landsformand.

I 1910 kunne samvirksomheden afholde sit første landsstævne. Det fandt sted 18. – 19. marts i Odense. På dette tidspunkt talte organisationen ca. 34.500 medlemmer mod landboforeningernes 84.500.³

Sit egentlige program fik bevægelsen dog først tre år senere ved et nyt landsstævne i Odense.⁴ Det rummedes i to afsnit om hhv. de økonomiske og de sociale opgaver. Under første hovedpunkt samlede man den landbrugsfaglige virksomhed, som bevægelsen skulle arbejde for at realisere. Desuden rummede denne del af programmet også punkter om udstykningsforeningernes fortsatte virksomhed, om afholdelse af kursus, om antagelse af faglige vejledere og et særligt punkt om en vigtig opgave for fællesskabet. Det lød således: »Gennem Lovgivning og Tilslutning til Andelsbevægelsen gøres et Arbejde for at bryde Monopolers og Ringes Udbytning...«. Indholdet i dette programpunkt blev senere uddybet i et foredrag af Anders Nielsen, Svejstrup Østergård.

Det sociale eller måske snarere socialpolitiske program rummede bl.a. et noget omstridt punkt 2 om det ønskelige i at inddrage »de samfundsskabte Værdier til offentligt Eje gennem en Grundskyld...«. Dette punkt gik tilbage til den såkaldte »Køge-resolution« af 8. november 1902, hvor godsforvalter S. Berthelsen, Høng,

fik mødets tilslutning til nogle radikale krav om at finansiere de offentlige udgifter gennem en skat på det, man kaldte de samfundsskabte jordværdier.

Landboforeningernes fællesforeninger og deres forretningsudvalg De samvirkende danske Landboforeninger havde dermed fået en til tider ret nærgående konkurrence på det organisationspolitiske område. Selv om denne udvikling senere vil blive analyseret nærmere, må det allerede her i indledningen understreges, at fællesforeningerne fandt det nødvendigt at søge sin egen organisation styrket på forskellig måde.

På De jyske Landboforeningers bestyrelsesmøde i Herning 1. juli 1907 foreslog Anders Nielsen følgelig, at landboforeningernes forretningsudvalg skulle styrkes gennem etablering af et præsidium (den jyske, sjællandske og fynske formand), et forretningsudvalg på 9 mand (de fem landsdelsformænd plus næstformændene fra Jylland (2!), Sjælland og Fyn) samt en 30-mands bestyrelse (forretningsudvalget plus 1 repræsentant for landboforeningerne i hver amtsrådsreds, d.v.s. 10 fra Jylland, 6 fra Sjælland, 3 fra Fyn, 1 fra Lolland-Falster og 1 fra Bornholm). Det daglige arbejde skulle klares af en sekretær.⁵

Forslaget vandt genklang i De jyske Landboforeninger. Den fynske fællesforening tog forbehold over for forslaget som helhed, men fandt trods alt, at det var et skridt i den rigtige retning. Derimod afviste fællesforeningerne på Sjælland og Lolland-Falster det totalt. Den negative holdning hertil blev ikke nærmere begrundet, men det ligger nær at antage, at man var bange for en stærkere jysk dominans.⁶

Husmandsforeningernes stigende ind-

Jysk delegeretmøde i Horsens 1922. I baggrunden neden for trappen ses landbrugsminister Ths. Madsen-Mygdal og på talerstolen Landboforeningernes formand P. P. Pinstrup.

flydelse gav imidlertid stødet til en ny drøftelse af spørgsmålet. Desuden var det en udbredt opfattelse, at der ikke længere tilkom Landhusholdningsselskabet dets hidtidige stilling som det danske landbrugs officielle repræsentation udadtil.

På forretningsudvalgsmødet 18. maj 1912 vedtog man derfor et forslag fra De fynske Landboforeninger om at styrke samvirket på visse punkter. Ønsket fik liv og mæle gennem en særlig organisation »De samvirkende danske Landboforeninger«. Dens vigtigste opgave var »ved Samvirken mellem de provinsielle Fællesforeninger at fremme det danske Landbrug

og være et almengyldigt og tydeligt Udtryk for dets Ønsker...« Fællesforeningerne var stadigvæk herrer i eget hus, men samvirksomheden skulle »repræsentere disse udadtil, særlig overfor Staten og andre Erhverv...«.

Formændene for de tre store fællesforeninger udgjorde samvirksomhedens formandsskab. Desuden forefandtes et forretningsudvalg på 12 medlemmer, nemlig de fem landsdelsformænd, tre næstformænd fra hhv. Jylland, Fyn og Sjælland samt de fire landsdelssekretærer. Forretningsudvalget havde den beslutningsret, man følte sig kompetent til at udøve, men

beslutningerne var kun bindende for udvalget, hvis mindst 2 fra hver landsdel gik ind herfor. Udgifterne til organisationens virksomhed skulle deles i 29 dele mellem fællesforeningerne i forholdet Jylland 14/29, Sjælland 8/29, Fyn 4/29, Lolland-Falster 2/29 og Bornholm 1/29.⁷

Anders Nielsen var dog stadig ikke helt tilfreds. På det fynske delegeretmøde december 1912 foreslog han, at Landhusholdningsselskabet, De danske Landboforeninger, De danske Husmandsforeninger og Andelsudvalget skulle mødes nogle gange hvert år »for at drøfte større landøkonomiske Spørgsmaal, der maatte forekomme...«. De danske Landboforeninger var villige hertil, men fandt, at Landhusholdningsselskabet skulle tage initiativet til at afholde den slags møder.⁸ Det var det villigt til, og 24. oktober 1913 kunne man derfor afholde det første »tvangfri møde«

mellem de fire store landbrugsorganisationer.

Det var en personlig sejr for Anders Nielsen, at Andelsudvalget nu var lyst i kuld og køn som det fjerde led i landbrugets øverste ledelsesformation, selv om man endnu ikke kunne hæfte betegnelsen »landbrugsråd« på hans seneste udspil.

Fællesforeninger og faglig specialisering

Der blev i disse år gjort et stort arbejde for at sprede kendskabet til de nyeste landvindinger på det landbrugsfaglige område. Omtrent samtidig med Alberti-skandalen udkom første bind af den reviderede udgave af Landbrugets Ordbog. Som hovedredaktør stod Thomas Madsen-Mygdal, i

Marie Deichmann og Ths. Madsen-Mygdal, forstanderparret på Dalum Landbrugsskole 1908–20, ses her sammen med skolens jubilæumshold 1894–95.

tiden 1903–08 planteavlskonsulent for De jyske Landboforeninger og derefter forstander for Dalum Landbrugsskole. I redaktionen sad desuden tidens største navne inden for såvel landbrugsvidenskab som praktisk landbrug såsom forstander J. Brink Lassen, Tune Landboskole, veterinæren, professor C. O. Jensen, andelspioneren, gårdejer Anders Nielsen og en af Danmarks dygtigste landmænd, forpagter Chr. Sonne. I sig selv er dette værk et monument over en epoke, hvor det mere end nogensinde tidligere var nødvendigt at følge med i den landbrugsfaglige debat.

Set med fællesforeningernes øjne havde denne udvikling såvel positive som mindre heldige træk. På kreditsiden står først og fremmest de store muligheder for at få kendskabet til moderniseringens og dygtiggørelsens fordele spredt ud til det store flertal af landmænd. Som samtiden vurderede det, måtte man på debetsiden registrere en tendens til, at den faglige diskussion blev flyttet fra delegeretforsamlingerne til særlige fagmøder. Konsulenter og andre specialister fik derigennem større

indflydelse på udviklingen. Professionaliseringen begyndte nu at slå igennem for alvor. Oprettelsen af organer som Statens Planteavlsudvalg (1898) og Statens Planteavls-Laboratorium (1909) følte især af De jyske Landboforeninger som en forskydning af tyngdepunktet bort fra landboforeningerne og over til nogle væsener, der kunne tænkes at udvikle sig i bureaukratisk retning.

For De fynske Landboforeningers vedkommende gik udviklingen tidligt i retning af at give fællesledelserne den afgørende indflydelse på udviklingen. Det tog man i 1910 den organisatoriske konsekvens af gennem en vedtægtsændring, hvor ledelsen af kvægavls- og kontrolforeningsarbejdet overgik fra fællesforeningen til fællesledelsens bestyrelse.⁹ For Sjællands vedkommende kunne man iagttage en tilsvarende udvikling, hvorved fællesforeningens indflydelse på svineavlens mindske. Men som statskonsulent Mørkeberg formulerede det, havde de lokale landboforeninger gennem deres kontrolvirksomhed over for avlscentrene et

Kontor for Statens Planteavlsudvalg (oprettet 1898).

Lugning var i ældre tid et udpræget kvindearbejde. Her er et hold elever fra Vallekilde Højskole i gang med arbejdet. I baggrunden ses Martin Nyrops øvelseshus fra 1884.

stort ansvar for, at udviklingen gik i det rette spor.¹⁰ I virkeligheden fik fællesforeningerne større muligheder for at koncentrere deres indsats omkring de principielle forhold, de store linjer i udviklingen. Delegeretmøderne blev med tiden et forum, hvor man hovedsagelig drøftede landbrugets generelle forhold og lod specialmøderne tage sig af de faglige spørgsmål.

Det er allerede nævnt, at landboforeningerne omkring århundredskiftet gjorde en særlig indsats for at støtte husmandssagen. På det jyske delegeretmøde 1898 noterede man sig således, at husmændene selv gjorde sig stedse kraftigere bemærket i foreningsvirksomheden, og at såvel de enkelte landboforeninger som fællesforeningen selv arbejdede ihærdigt på at styrke det faglige arbejde på dette område.¹¹ Næste år kunne man afholde det første regnskabskursus for husmænd på Klank højskole, og i 1902 arrangeredes kurser i såvel planteavl som husdyrbrug.

En lov af 23. maj 1902 om statstilskud til

landbrugskursus åbnede mulighed for at yde støtte til vordende husmænds uddannelse på godkendte læresteder og til deltagelse i særlige landbrugskursus og kursus i landbrugets bierhverv. Den samme lov gjorde det også muligt at støtte vandrende landbrugskursus, en institution, som De jyske Landboforeninger havde etableret i 1898, og som få år senere blev overført til de andre landsdele og da med forstander S. C. A. Tuxen, Næsgård Agerbrugsskole, som ledende kraft. Endelig gjorde loven det muligt at støtte en anden nyskabelse, nemlig husholdningskursus for ubemidlede kvinder.

Jyderne havde dog ikke monopol på arbejdet med husmandssagen. På Sjælland gik den senere formand for fællesforeningen, forpagter Otto Høffding, ivrigt i spidsen for dette arbejde. I stedet for at bruge statsstøtten til præmier anvendte man her hovedsagelig midlerne til såkaldte præmielån til fortjente husmænd. I 1906 uddelte man således små 17.000 kr. i præ-

mielån til 688 lodder à 4 tdl, hvor der i gennemsnit holdtes en ko pr. 2 tdl. og 28 høns pr. husmandssted.¹²

De nyoprettede husmandsforeninger ville imidlertid gerne selv inddrages i arbejdet. I december 1902 fik De jyske Landboforeninger således en henvendelse herom fra en ny organisation, De jyske Husmandsforeninger, der var blevet stiftet ved et møde den 15. november samme år. Det førte til, at husmandsforeningerne fik tildelt to af de fem pladser i det særlige husmandsudvalg, nedsat 1892.¹³

At husmandsforeningerne havde et videre sigte med deres virksomhed, kom imidlertid stedse stærkere frem. På Fyn havde man også fået etableret et udvalgs-samarbejde med husmændene, men da de her fik flertallet, udskiftede de straks de 111 af 112 gårdmænd i dommerkollegiet omkring præmiering af husmandsbrug med egne repræsentanter. I 1907 fik Landbrugsministeriet oprettet særlige kredsudvalg, hvor landboforeningerne og husmandsforeningerne i fællesskab skulle administrere bevillingerne. Et voksende pres fra husmandsforeningernes side fik imidlertid Landbrugsministeriet til i 1910 at overdrage disse foreninger administrationen af de særlige husmandsbevillinger.¹⁴

Det er planteavlens tid

Landboforeningernes fællesforeninger beskæftigede sig dog også med andre ting end husmændenes forhold. De store fællesskuer voksede år efter år i omfang og betydning. På det jyske ungskuet i Kolding 1902 blev stamtavlerne for hingste og tyre for første gang gjort til genstand for bedømmelse. Fem år senere i Herning ud-

deltet særlige præmier for tyre med gode mødre i tre led, og ved ungskuet i Randers 1914 skulle tyre for at få præmie i det hele taget møde op med data for mødrenes ydelsestal.¹⁵

Mælkeydelsen stod overalt i centrum for opmærksomheden. Efter flere års debat gik De sjællandske Landboforeninger i 1903 ud med et forslag om, at dette forhold blev inddraget i vurderingen på de lokale dyrskuer. Det var dog først gennem et sæt ændrede dyrskueeregler 1907, at dette blev almindelig praksis.¹⁶ At Fyn ubestridt lå i spidsen på dette felt, stod dog klart for enhver.

Et meget omdiskuteret emne var kontrolforeningernes virksomhed og betydning. At kontrol og regnskab med mælkeydelsen var et vigtigt spørgsmål, kunne de fleste sagtens blive enige om. Der var derfor også stor tilslutning til de landsmøder, man afholdt i perioden 1897–1911 for kontrolforeningernes formænd og deres assistenter. I 1909 arrangerede De jyske Landboforeningers regnskabsudvalg et 3 dages kursus for kontrolassistenter og andre med interesse i regnskabsføring. I forvejen havde man efter et landsmøde i Odense udgivet en Regnskabsbog for Kontrolforeninger, der også inkluderede et skema for pengeregnskab over kvæg- og svineholdet.¹⁷

Men kunne man nu stole på resultaterne fra dette kontrolarbejde? Dette spørgsmål blev gentagne gange stillet af indsigtfulde fagfolk som forstander J. Brink Lassen og N. C. Løje, konsulent for De sjællandske Kontrolforeninger 1903–18. I hvert fald var man enige om, at det som regel kneb med at bestemme den rette foderværdi af det hjemmeavlede foder, ikke mindst foderroerne. På den anden side tvivlede man

*Det kunne være varmt
for både mennesker og
dyr at være på dyrskue.
Her er en scene fra
Roskilde 1908.*

ikke på systemets generelle oplysningsværdi for landmændene. Den enkelte malkekøs præstationer skulle helst følges med største opmærksomhed. Store brug = mindre mælk, mindre brug = mere mælk, lød konklusionen ofte.

Kvægavlsforeningernes og kontrolforeningernes arbejde på at forbedre besætningernes ydeevne blev fulgt med vågen opmærksomhed af landboforeningerne. Den samme interesse vistes mejeriernes forhold i denne periode. På Fyn iværksattes i 1901 en treårig konkurrence mellem mejerier, ledet af den utrættelige forpagter Hempel Syberg. De fleste fællesforeninger stod desuden som medarrangører af årlige mejeriudstillinger, og i 1908 nedsatte De sjællandske Landboforeninger et særligt mejeriudvalg.

Nøje forbundet med arbejdet for kvægbrugets udvikling var landboforeningernes indsats på svineavlens område, selv om der som allerede påpeget kan spores en udvikling frem mod et brancheledet fører-

skab. En betydningsfuld nyskabelse var oprettelsen af forsøgsstationer rundt om i landet. Ved at følge svinet på hele dets udvikling frem til slagteriet kunne man få nogle præcise udtryk for sammenhængen mellem fodring og tilvækst og mellem det anvendte foder og dets betydning for det færdige produkt.

Bag det meste af det faglige arbejde lå en voksende forståelse for rentabilitetens betydning. Forholdet mellem indtægter og udgifter måtte følges nøje af den enkelte landmand, især når han af sine konsulenter blev rådet til at intensivere arbejdet på sin bedrift, ude som inde. For planteavlens vedkommende var markforsøg over gødningens betydning tidligt kommet ind i billedet. Denne forsøgsvirksomhed i alle dens forgreninger blev kraftigt støttet derved, at man fra 1904 fik den første statsbevilling til finansiering af dele af den hertil etablerede foreningsvirksomhed.

Dermed fik de enkelte fællesforeninger mulighed for at ansætte særlige planteavls-

T. Westermann (1852–1935), landøkonom. Som lærer i landbrugets jorddyrkning og plantekultur ved Landbohøjskolen 1888–1922 og som ledende skikkelse i landboforeningernes planteavlssarbejde gennem mange år fik han afgørende betydning for markbrugets udvikling i Danmark.

konsulenter. Tre særdeles dygtige fagfolk kom da til at stå i spidsen for dette forsøgs- og oplysningsarbejde: Aage Madsen-Mygdal (Fyn 1900), Thomas Madsen-Mygdal (Jylland 1903) og O. H. Larsen (Sjælland 1906). Efter mønster fra husdyrbruget foranstaltedes konkurrencer mellem hele markbrug, og der afholdtes kursus for forsøgsledere 1903ff. samt fælles møder for planteavlskonsulenter inden for den enkelte landsdel (Jylland 1911). På Ungskuet i Skive 1903 etablerede man den første planteavlsudstilling i forbindelse med et dyrskue, idet alle var enige om, at

netop den slags udstillinger virkede stærkt ansporende på det faglige arbejde.

Den ledende skikkelse inden for dansk planteavl, professor T. Westermann, påpegede imidlertid med stigende styrke, at der her som overalt i det landbrugsfaglige forsøgs- og oplysningsarbejde måtte lægges afgørende vægt på spørgsmålet om foranstaltningernes betydning for rentabiliteten. De sjællandske forsøg 1904–09 over planteavlens rentabilitet kom derfor til at spille en central rolle i arbejdet på at få landmændene til at føre regnskab over deres bedrift. Samsø Landboforening havde her vist vejen gennem 2 × 3-årige markbrugskonkurrencer med gennemført regnskab 1902ff.¹⁸

De mange anstrengelser på at få rentabiliteten centralt placeret i alle spørgsmål om landbrugets udviklingsmuligheder begyndte efterhånden at bære frugt. I 1911 nedsatte De sjællandske Landboforeninger et udvidet regnskabsudvalg med tre repræsentanter for De sjællandske Kontrolforeninger, tre fra planteavlsudvalget og en repræsentant for fællesforeningens bestyrelse, Brink Lassen, der samtidig blev udvalgets formand. Udvalgets første initiativ gik ud på at iværksætte udvidet regnskabsføring hos 12 landmænd i fire sjællandske kontrolforeninger.¹⁹ Ved verdenskrigens udbrud i 1914 var man de fleste steder nået så langt med regnskabsføringen, at man ved konkurrencer af den art ikke alene forlangte regnskab for vedkommende driftsgren, men for hele bedriften.

Westermanns agt var ikke alene at tilføre planteavlssarbejdet en driftsøkonomisk dimension, men også at udpege nye aktivitetsområder. Ved det sjællandske delegeretmøde 1909 ivrede han således for at lade iværksætte systematiske grundforbed-

ringsundersøgelser; det næste år ville han i samarbejde med Hedeselskabet gå i gang med at kortlægge de vandlidende arealer samt jordernes kalktrang, og i 1912 var det jordens dybe bearbejdning, der stod på programmet. Ved samme lejlighed rettede han en tak til statskonsulent K. Hansen, fordi denne havde sat det plantepatologiske arbejde i system gennem de såkaldte markvandringer.²⁰

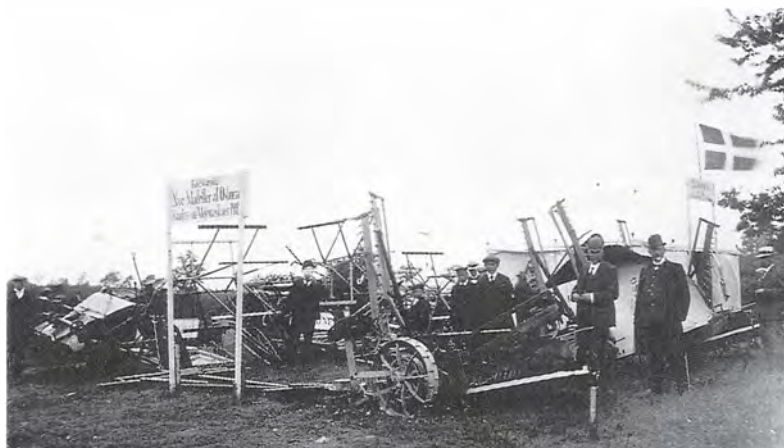
Tæt forbundet hermed var et arbejde for at udbrede kendskabet til moderne landbrugsmaskiner og deres rette brug. At dette emne kunne påkalde sig stor opmærksomhed, ses klart af den fremskudte placering, det havde på de årlige delegeretmøder i årene op mod 1914. I 1910 holdt Teknologisk Institut sit første maskinkursus, specielt beregnet for landmænd, og 51 elever deltog heri.

Som allerede antydte udviste landmændene en voksende interesse for at studere, hvorledes deres kolleger rundt omkring indrettede deres bedrift. I 1897 arrangerede De jyske Landboforeninger ligefrem et modstykke til tidens mange husmandsrejser, og meget passende benævnte man

disse udflugter som gårdmandsrejser! To år senere indbød man til en ny udflugt, og denne gang gik turen til England. Fyens Stifts patriotiske Selskab fulgte efter i 1905 med at foretage en udflugt til Skåne, og i de følgende år stod Tyskland, Holland og England-Skotland på rejseplanen.

Omvendt er der mange beviser på, at dansk landbrug for alvor var ved at blive kendt i udlandet. Den engelske godsejer, landbrugsskribent og romanforfatter H. Rider Haggard foretog i det tidlige efterår 1909 en længere studietur til Danmark. I den rapport, han publicerede efter sin tilbagekomst,²¹ gav han en indgående og meget smigrende karakteristik af det stade, de danske landmænd og da ikke mindst småbrugerne havde tilkæmpet sig. Hemmeligheden bag det danske landbrugs uomtvistelige succes var iflg. Rider Haggard den, at man dels havde støttet en vidtgående udstykning til mindre brug, dels havde spredt kendskabet til moderne landbrugsteknik. Ved hjælp af landbrugets andelsbevægelse havde man dernæst fået landmændene, store som små, til at samarbejde om så forskellige ting som avlsmæssige

Moderne og knap så moderne landbrugsteknologi holder stævne ved dyrskuet på Bornholm 1910. Til højre ses en høstmaskine af typen aflegger, til venstre en selvbinder.

*Ringstedegnens
Landboforening på
udflugt til Jylland.
Hegnet i baggrunden
giver læ for den barske
vestenvind.*

foranstaltninger og produktion og salg af forædlede landbrugsprodukter. Dette eksempel burde Storbritannien snarest efterfølge, mente han, selv om det let kunne komme til at slå dansk landbrug i stykker.

Tættere kommunikation med omgivelserne

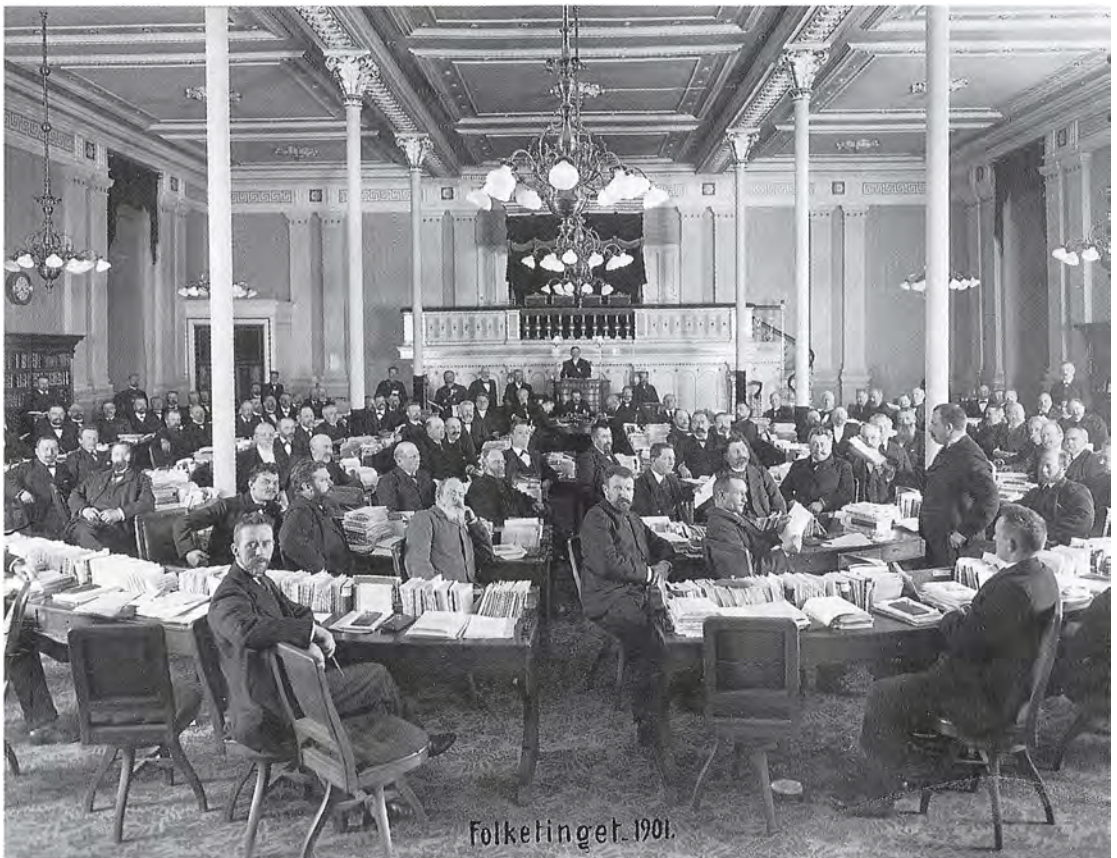
I det forudgående er der søgt tegnet et billede af den landbrugsfaglige debat, der foregik på de årlige delegeretmøder i fællesforeningerne i perioden 1900–14. På det organisatoriske område var det især forholdet til husmændene og de fremvoksende husmandsforeninger, der stod i centrum. For husdyrbrugets vedkommende anskuede man nærmest opgaven som den at videreudvikle det allerede eksisterende fællesskab omkring arbejdet på at sætte køernes mælkeydelse i vejret. Endelig kan man for planteavlens vedkommende iagttage en tydelig udvidelse af arbejdet på alle områder, godt støttet af et voksende stats-

tilskud, der ikke som for husdyrlovens vedkommende var låst fast på et bestemt niveau.

Vender man dernæst opmærksomheden mod de generelle spørgsmål af erhvervsøkonomisk og -politisk natur, kan man naturligvis genfinde de samme grundproblemer, men med den særlige tilføjelse, at de generelle virksomhedsrammer, det omgivende samfund udstak, undertiden kunne føles en anelse snævre. Det skabte i sig selv behov for øget kommunikation. Derfor måtte man lære at bruge moderne kommunikationsmuligheder som automobil og telefon. Telefonen viste sig meget nyttig, men der opstod snart det problem, at telefoncentralerne på landet kun var åbne en del af døgnet. Efter forhandling med K.T.A.S. fik De sjællandske Landboforeninger udvirket, at landcentralerne blev holdt åbne 8–20 i de 7 sommermåneder. Eftersom arbejdstiden hele tiden blev nedsat, kunne selskabet ikke klare de stigende omkostninger ved en længere åbningstid, hed det i svaret.²²

Efter Venstres overtagelse af regerings-

Folketingssalen i rigsdagsbygningen i Fredericiagade, nu Østre Landsret, 1901. I salens midte ses bl.a. Klaus Berntsen og I. C. Christensen.

magten efter Systemskiftet 1901 skulle man have troet, at landbrugets organisationsfolk og politikere nu fik behov for at kommunikere tættere med hinanden. Der er dog ikke meget, der tyder på en snævrere forbindelse efter 1901 end før. Landboforeningerne blev ikke taget med på råd i så vigtige anliggender som skattereformen 1903 og toldlovsændringerne 1908.

Det bekom ikke alle organisationsfolk inden for landbruget lige vel. De mindre landbrugeres Landboforening for Sorø og tilgrænsende Amter ønskede derfor ved-

taget en udtalelse til regeringen fra det sjællandske delegeretmøde 1900. »Meningen er jo at lægge Pres paa de lovgivende Faktorer...«, lød formanden, etatsråd Valentiners karakteristik af forslaget. Men da sagen for tiden lå på rigsdagens bord, havde landboforeningerne efter gammel skik ikke rørt den, fortsatte han. I stedet havde man blot henvist til udtalelsen fra forrige delegeretmøde om det ønskelige i at lette hartkornets byrder og i at undgå at få den skattefrie del af formuen inddraget under beskatningen. Denne beslutning

Bodil de Neergaard til Fuglsang og Priorskov godser på Lolland gjorde også en stor social indsats. Her ses hun sammen med et hold »pensionærer« foran Sønderskovhjemmet, hvor vagabonder og arbejdsløse kunne finde husly mod at yde en vis arbejdsindsats.

blev ikke omtvistet i større omfang. Kun en enkelt delegeret, gårdejer R. Dinesen, Høve, var af den opfattelse, at nu måtte der ske et eller andet.²³

Hvad angår toldlovsændringerne, vedtog man på samtlige delegeretmøder 1902 en udtalelse, der fastholdt den hidtil fulgte frihandelslinje.

Derimod gik man ved flere lejligheder forholdsvis kraftigt ind i det følelseladede spørgsmål om arbejdskraftens forhold. På det sjællandske delegeretmøde 1908 foreslog proprietær H. Madsen, Slangstrup, at man i relation til det aktuelle spørgsmål om landarbejdernes forhold vedtog en udtalelse, hvori man krævede de arbejdsløse i byerne sendt tilbage til landet. Mødet tog sagen til efterretning, hedder det i referatet.²⁴

Et par år senere lagde gårdejer Emil Hansen, Lilbygård pr. Mern op til en fornyet diskussion om arbejder- og tyende-forhold i landbruget. Amerikaudvandrin-

gen, landbrugsindustrien og nu sidst byerne havde trukket mere end 1/2 mio. arbejdere væk fra landbruget. Det havde som ventet ført til stor arbejdsløshed i byerne. Men da de arbejdsløse ikke kunne lokkes tilbage til landet, måtte man i stedet betale polske roearbejdere 3 mio. kr. om året. Det var meget uheldigt. Hertil bemærkede gdr. Jens Mortensen, Lindegård pr. Tølløse, at det var en meget forenklet fremstilling af de faktiske forhold. Arbejdsgiverne bar også deres del af skylden for miseren, ville han mene.²⁵ Der kom ingen udtalelse fra delegeretmødet herom.

Det gjorde der til gengæld fra samtlige delegeretmøder, da Indenrigsministeriet forespurgte landboforeningerne om deres stilling til et udarbejdet lovforslag om offentlig arbejdsanvisning. Efter forudgående behandling i De samvirkende danske Landboforeninger vedtog man på delegeretmøderne en udtalelse, hvori man i særlig grad vendte sig imod ministeriets ret

Landstingsmand, forpagter Chr. Sonne på vej til møde i rigsdagsbygningen i Fredericiagade. I 1902 kom han ind i Landstinget som repræsentant for frikonservative synspunkter. Han var desuden en af sin tids dygtigste landmænd og i tilgift en yderst kapabel organisationsmand, der selvstændigt tog stilling til de foreliggende problemer.

til at oprette arbejdsanvisningskontorer rundt om i byerne. Skulle der ske noget sådant, måtte de kommunale råd selv tage affære. I øvrigt ville landbruget nok være bedre tjent med de principper, den nyoprettede landsforening »Arbejdet adler« ønskede at følge.²⁶

Denne forening ville under pastor N. C.

Dalhoffs ledelse modarbejde det omsiggribende tiggeri ved at oprette hjem, hvor arbejdsløse og hjemløse mænd kunne få ophold mod at udføre et vist arbejde, en idé, som Bodil de Neergaard nogle år senere tog op ved at indrette en sådan institution, Sønderskovhjemmet, tæt ved sit gods Fuglsang på Lolland.²⁷ I april 1913 kom den første lov om arbejdsanvisning. Landboforeningernes indvendinger var ikke taget til følge på dette punkt.

Selv om Alberti-skandalen ikke direkte omtales i landboforeningernes beretninger fra disse år, spores dens erhvervsøkonomiske og -politiske eftervirkninger immervæk. Der vil senere blive lejlighed til at drøfte hændelsens betydning for husdyrlovens revision 1912. I denne sammenhæng kan man indskrænke sig til at påpege virkningerne af den skygge, den fallerede forening Danske Landmænds Smørekseportforening kastede over dansk smørekseport og dermed dansk mejeribrug.²⁸

Det gav mange smørgrosserer en kærkommen anledning til at sætte spørgsmålstegn ved såvel den andelsorganiserede smørekseport som selve masseproduktionen af smør. Det mest omtalte af disse angreb blev ført frem af grosserer Detleff Jürgensen, der ud fra en analyse af 13 landbrugsregnskaber med ialt 52 køer som grundlag mente at kunne konstatere, at smørproduktionen gav landbruget et årligt tab på ikke mindre end 54 mio. kr. Landmændene fik kort sagt ikke foderet betalt med en pris, der sikrede en rentabel produktion.

Landbrugets store regnemester, forpagter Chr. Sonne, havde på dette grundlag ikke svært ved at vise svaghederne i det Detleff Jürgensen'ske beregningsgrundlag. Efter hans opfattelse havde landmændene

in solidum tjent godt 100 mio. kr. ekstra ved andelsmejeriernes smørfremstilling, når alle produktionsfaktorerne var blevet behørigt aflønnet. Når Detleff Jürgensen endvidere satte spørgsmålstegn ved selve andelsbegrebets værdi, ville Sonne påpege, at det for ham aldrig havde været særlig kvalificerende i sig selv at være medlem af et andelsselskab. Det danske landbrugs succes lå efter hans mening i værdien af foregangsmændenes pionerindsats samt undervisningen på landets landbrugsskoler og højskoler.²⁹

Den danske landbrugsverden var under opbrud i disse år, ikke mindst synliggjort gennem de mange udskiftninger på formandsposterne. I 1907 trak etatsråd Valentin sig tilbage som sjællandsk formand. Da Ole Olsen, Tjæreby, afslog at lade sig opstille, valgtes i stedet formanden for husmandsudvalget, forpagter Otto Høffding. Da han døde tre år senere, valgtes formanden for Præstø Amts Landboforening, grev Frederik Moltke, Bregentved. I mellemtiden havde Ole Olsen nedlagt sit hverv som næstformand og var blevet erstattet af proprietær H. Madsen, Slangerup, der dog ret hurtigt afløstes af forstander Brink Lassen.

For Jyllands vedkommende blev kammerherre Bech i 1909 afløst af husdyrudvalgets formand, folketingsmand for Venstre, gårdejer N. Jensen-Toustrup. Han fik 96 stemmer mod 83 til planteavlsludvalgets formand, gårdejer Anders Nielsen. Endelig blev den fynske formand siden 1902, lensgreve C. J. F. Ahlefeldt-Laurvig, Tranekjær, i 1910 afløst af hofjægermester Cederfeld de Simonsen, Erholm. Dette skete under protest fra Thomas Madsen-Mygdals side. Han fandt bestyrelsens forhåndssudpegning af en formandskandidat

for udemokratisk og ville i stedet foreslå forpagter F. Skov, Tybrind. Da denne afslog at lade sig opstille som modkandidat, blev Cederfeld de Simonsen valgt med 116 stemmer af de ca. 180 stemmeberettigede.³⁰

En ny omend ikke helt ung generation af landbrugsledere fra gårdmandsgruppen var dermed kommet frem i forreste række, selv om flere gjorde krav på at få deres kandidatur overvejet nærmere. På Fyn og Sjælland tog man dog ikke skridtet på én gang, men valgte for nok en runde folk fra det store landbrug, også af repræsentative grunde. Ved deres side fik de næstformænd fra gårdejergruppen, der i givet fald kunne danne den fornødne modvægt mod storbrugets opfattelse. Og da der efter systemskiftet 1901 sad en gårdejer i stolen som landbrugsminister,³¹ måtte denne gruppes synspunkter siges at være rimelig godt repræsenteret i landbrugets verden.

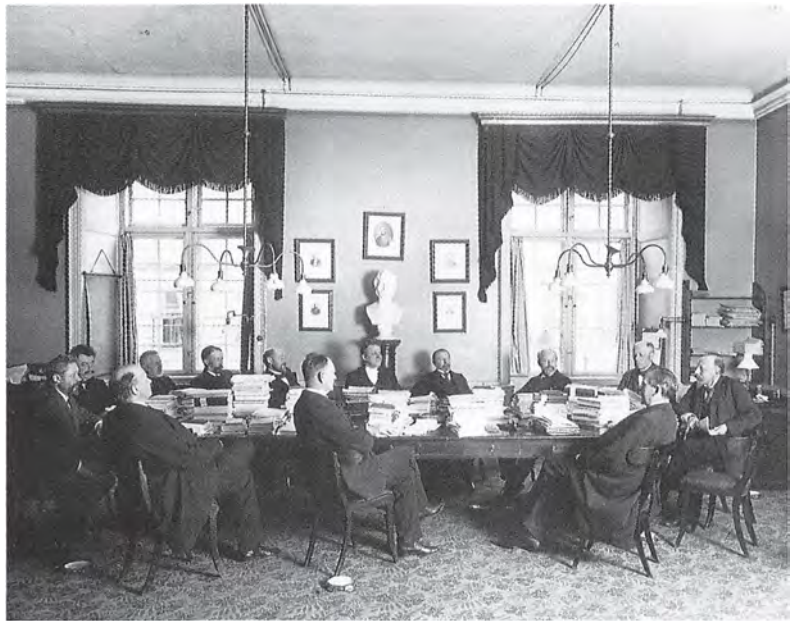
En fælles oplysningscentral

Som omtalt ovenfor,³² etablerede fællesforeningerne i 1893 et forretningsudvalg, som i løbet af få år blev kendt som De samvirkende danske Landboforeninger. Forretningsudvalget fik dog kun begrænset indflydelse på udviklingen. Det var stadig fællesforeningerne, der tog de afgørende initiativer på det erhvervsøkonomiske og -politiske område. Denne magtdeling blev ikke ændret afgørende i denne periode. De jyske og i nogen grad de fynske forsøg på at omstøbe forretningsudvalget til en permanent organisation, fik, som det blev vist ovenfor, ikke større betydning.

I bedste overensstemmelse med den alm. udvikling på det landbrugsorganisa-

Folketingets finansudvalg holder møde i samlingen 1900/01. Midt for med front mod hinanden sidder de to rivaler på lederposten I. C. Christensen og Niels Neergaard.

toriske område fik De danske Landboforeninger i de første år af dette århundrede pålagt flere udredningsopgaver angående landboforeningerne og husmandssagen, hvortil kom det følsomme problem om husmandsbevillingernes rette fordeling på de enkelte landsdele. Fyn og Sjælland ville bevare den hidtidige fordelingsnøgle, selv om tilskuddet fra 1900 blev hævet fra 60.000 kr. til 80.000 kr. Og derved blev det. I 1901 omgikkedes man med planer om at lade udarbejde en historisk oversigt over husmandssagens udvikling. S. C. A. Tuxen skulle i givet fald forfatte en sådan, men ideen blev aldrig virkeliggjort.³³

Ved senere lejlighed luftedes påny tanken om at sprede kendskabet til landboforeningernes indsats for husmændene. Man nåede så langt, at der blev forhandlet med Nordisk Forlag om at udgive småskrifter om husmandsbrugets særlige for-

hold, men sagen strandede på forlagets ønske om sikre salgsgarantier.³⁴ Med støtte fra Landbrugsministeriet lykkedes det dog at publicere et præmieret prisskrift om planteavl i det mindre brug ved landbrugslærer H. J. Pallesen, Kærehave Landbrugsskole. Bogen kom i to oplag 1906 og 1907 på ialt 9.000 eksemplarer.

Oplysningsarbejdet havde i almindelighed høj prioritet i forretningsudvalget. Et jysk forslag om at gøre S. C. A. Tuxen til konsulent i det alm. oplysningsarbejde blev entusiastisk modtaget, men blev af bevillingsmæssige årsager afvist af Landbrugsministeriet. Ønsket om at oprette landbrugsmuseer i provinsen (ved landbrugsskolerne i Dalum, Malling og Ladelund) hørte også til udvalgets arbejdsområder. Planerne strandede imidlertid på Landbrugsministeriets uvilje mod at støtte andre landbrugsmuseer end det i Lyngby,

som statskonsulent K. Hansen havde oprettet for Landhusholdningsselskabet. Den 15. juni 1906 blev dette i øvrigt overdraget en bestyrelse, som Landbrugsministeriet havde udpeget hertil.

Et andet emneområde for oplysningsarbejdet var naturligvis informationsvirksomheden i forhold til organisationernes daglige arbejde. En kreds af landbrugsfolk ville gerne udgive et tidsskrift »Dansk Landbrug« med konsulent S. P. Petersen og Thomas Madsen-Mygdal som redaktører. Tidsskriftet skulle da gerne kunne føre undertitlen »Organ for De samvirkende danske Landboforeninger«, men da de to redaktøremner sagde nej til at deltage i projektet, måtte det realiseres under andre forudsætninger. De fynske Landboforeninger var da ene om at markere sig over for offentligheden som en fællesforening, idet man fra januar 1907 udgav »Fyns Stifts Landbrugstidende«. ³⁵

Udover oplysningsarbejdet var det især koordineringen af landbrugsbevillingernes størrelse og rette fordeling, De danske Landboforeninger beskæftigede sig med. Husdyrloven og de hertil knyttede bevillingsproblemer vil senere blive drøftet nærmere. ³⁶

Herudover var man i årene efter århundredskiftet mest betænkt på at støtte planteavlens, idet et forslag om at ændre den foreløbige bevilling til en permanent blev prioriteret højere end ønsket om at søge bevillingen til husdyrbruget sat i vejret. ³⁷ I fortsættelse heraf fik man efter en længere kampagne, hvorunder De jyske Landboforeninger henvendte sig direkte til Landbrugsministeriet, hævet landboforeningernes planteavlsbevilling på finansloven 1906–07 fra 50.000 til 100.000 kr. Ved samme lejlighed fik husmandsforeninger-

nes planteavlsarbejde meddelt en tilsvarende bevilling. Af landboforeningernes 50.000 kr. skulle de 27.000 kr. bruges til alm. markforsøg, og da mod 2/3 tilskud, de 10.000 kr. til præmiering af hele markbrug, de 5.000 kr. til udstillinger, de 6.000 kr. til konsulenter og andre medhjælpere og de 2.000 kr. til analyser. I argumentationen støttede man sig især til den kendsgerning, at tilskudsprocenten faldt fra år til år på grund af arbejdets udvikling i bredden og i dybden. ³⁸

Den samme interesse for planteavlsarbejdet kan man se anskueliggjort gennem ansættelsen af plantepatologen, dr. Fr. Kølpin Ravn som landboforeningernes konsulent i plantesygdomme 1905–13. Landbrugsministeriet bevilgede 2.000 kr. om året hertil mod, at De danske Landboforeninger selv ydede 1.500 kr. ³⁹ I 1907 efterfulgte han dr. phil. E. Rostrup som professor i plantepatologi ved Landbohøjskolen og som Landbrugsministeriets konsulent heri. De danske Landboforeninger konstituerede da i stedet for Kølpin Ravn mag. scient. L. Mortensen som konsulent i plantesygdomme, assisteret af cand. mag. Sofie Rostrup. Da arbejdet pr. 1. april 1913 blev overført til Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur, blev det udtrykkelig betonet, at konsulentvirksomheden vedr. de lokale forsøg forblev under landboforeningerne, og at der hertil ydedes tilskud efter de sædvanlige regler.

Udover bevillingerne til de to hjørnestene i det landbrugsfaglige arbejde, husdyravlen og planteavlens, gjorde De danske Landboforeninger en større indsats for at få fremkaldt bevillinger til arbejdsområder som malkesagen (1900–01), til aftenskoleundervisningen i moderne husholdning (1904) og til maskinkursus for landmænd

(1910ff.). Desuden tog man i samarbejde med brancheorganisationerne og tilsvarende sammenslutninger uden for landbrugets verden initiativet til at få nedsat bredere sammensatte udvalg til forskellige former for udredningsarbejde på vigtige områder.

Et typisk eksempel på et sådant udredningsarbejde er oprettelsen 1903 af et særligt mejeristatistikudvalg, der parallelt med virksomheden i Grosserer-Societetets smørnoteringsudvalg skulle holde et vågent øje med forholdet mellem de faktisk betalte priser og den ansatte notering.⁴⁰ Trods reformen i 1894⁴¹ spøjte stadig begrebet overpriser. Udvalget ville gerne have overprisen inkluderet i noteringen, men det afslog smørnoteringsudvalget hårdnakket.

Efter lange forhandlinger fik man i marts 1907 skabt en tættere forbindelse mellem noteringen og de faktisk betalte priser, men stadig var sagen genstand for lidenskabelig debat. I 1909 kom man ud i en åben konflikt med de engelske smørimportører, som helst så noteringen afløst af handel til faste priser. Til sidst blev irritationen over de store overpriser så stærk, at landbruget i august 1912 trak sine repræsentanter ud af smørnoteringsudvalget. Derefter eksisterede »Københavns Smørnotering« i to versioner: Grosserer-Societetets og Mejeristatistikudvalgets. Det følgende år overgik mejeristatistikudvalget helt og holdent til den nye organisation De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation.⁴²

I et andet branchepræget spørgsmål, et ministerielt udarbejdet udkast til regulativ for renlighed i offentlige slagtehus og

eksportslagterier, tog De samvirkende danske Andels-Svineslagterier sagen i egen hånd, uagtet at der var nedsat et fælles udvalg til at udarbejde en indstilling. De danske Landboforeninger var af principielle grunde noget betænkelig ved denne udvikling. Dog trøstede man sig ved, at man delte slagteriernes indvendinger. Bestemmelserne i udkastet var alt for detaljerede.⁴³

Derimod var der ingen brancheorganisation, som anfægtede landboforeningernes eneret til at udtale sig om offentlige påbud mod Mund- og klovesyge o. lign. Efteråret 1910 viste der sig en del tilfælde af Mund- og klovesyge, mest på Øerne, og i løbet af de følgende måneder bredte epidemien sig til resten af landet. De danske Landboforeninger skrev da til Veterinærfysikatet for at få oplyst, hvilke midler man ville tage i brug for at forhindre yderligere spredning af sygdommen. Her valgte Landbrugsministeriet at lade sagen gå den traditionelle vej omkring Landhusholdningsselskabet, og resultatet blev et udvalg med repræsentanter for Landhusholdningsselskabet, De danske Landboforeninger og Veterinærfysikatet.⁴⁴

I periodens sidste år måtte landboforeningernes landsdelsorganisationer og deres fælles koordinationsudvalg se den kendsgerning i øjnene, at husmandsforeningerne og brancherne, hver på sit område, øvede en voksende indflydelse på den erhvervsøkonomiske og -politiske udvikling. Trods vedtægtsændringerne i 1912 var De danske Landboforeninger endnu ikke blevet en organisation, som med tilstrækkelig styrke kunne tale på landboforeningernes vegne.

Den første bonde i kongens råd landbrugsminister Ole Hansen (1855–1928). I sin ministertid 1901–08 fik han gennemført en række reformer på landbrugslovgivningens område. Efter Albertikatastrofens trængselsår fik han en ny karriere som ledende politiker i Landstinget.

Systemskiftet 1901 og landbrugslovgivningen

Den 16. juli 1901 bad kong Christian IX Højre-regeringen Sehested om at søge sin afsked. Otte dage senere kunne juristen, professor J. H. Deuntzer, præsentere sit Venstre-ministerium for kongen. Eftersom der fandtes flere fraktioner inden for Venstre, måtte man ved fagministeriernes fordeling tage skellig hensyn til dette forhold. Det sjællandskprægede Venstre blev således repræsenteret ved juristen og bladmanden P. A. Alberti som justitsminister og gårdejer Ole Hansen, Ringsted, som landbrugsminister.⁴⁵ Ole Hansen havde en lang karriere bag sig som lokalpolitiker og som pioner på andelssamvirkets område. Alle nærrede tillid til, at han nok skulle klare opgaven som den første bonde i kongens råd.

Der blev fra gårdmændenes og husmæn-

denes side næret store forventninger til det nye ministerium. Som det vil erindres fra den tilsvarende gennemgang af den erhvervspolitiske udvikling i 1890'erne,⁴⁶ betød forliget i 1894 ikke det ventede gennembrud for en modernisering af den samlede landbrugslovgivning. Gennem det meste af 1890'erne drøftede man nok vigtige spørgsmål som en skattereform og en modernisering af toldloven, men i begge tilfælde kom der intet ud af de mange og lange forhandlinger. Regeringen Deuntzer gik da også straks i gang med reformarbejdet, og selv om resultaterne heraf ikke altid holdt mål med de nærrede forventninger, blev perioden 1900–14 dog præget af en række nybrud på såvel det erhvervspolitiske område som på andre felter.

Betragtes den erhvervspolitiske udvikling med særlig adresse til landbruget under ét, danner der sig en række mønstre. Anlægger man et kronologisk perspektiv,

Folketingets finansudvalgsordførere forbereder sig til debat i samlingen 1904/05. Fra venstre ses C. Th. Zahle, i 1905 medstifter af Det radikale Venstre, J. Jensen-Sønderup, Aalborg og M. P. Blem, Bornholm.

kan man opdele perioden i tre forløb. Det første strækker sig fra systemskiftet til udgangen af 1903. I disse 2½ år blev den forældede jordbeskatning i form af hartkornsskatter og tiendeydelser erstattet af en moderne indkomst- og formuebeskatning samt en skat på jord, beregnet ud fra ejendomsskylden. Desuden gennemførtes en revision af husdyrloven og flere andre love af betydning for landbrugets erhvervsmæssige virksomhed.

Det næste forløb strækker sig fra 1904 og til september 1908. Udover en fortsat ajourføring af erhvervslovgivningen var det især sager som en første lurmærkelov 1906 og toldlovsrevisionen 1908, der påkaldte sig landmændenes opmærksomhed. Tredje og sidste underperiode indledes med Alberti-skandalen 8. september 1908, hvor landets justitsminister meldte sig selv som ansvarlig for et af Danmarkshistoriens største bedragerier. For landboforeningerne ledte den økonomiske oprydning efter begivenheden til en væsentlig reduktion

af bevillingerne til husdyrbruget, men vurderet positivt førte denne udvikling sammen med de langstrakte forhandlinger om en revision af lurmærkeloven til en fæstelse af landbrugsorganisationernes indflydelse på den erhvervspolitiske udvikling. Og da landbrugskonjunkturerne i de sidste år før verdenskrigen var særdeles gode, følte virkningerne af nedskæringerne 1912 ikke så kraftige som tilfældet ville have været under halvfemsernes nedgangsperiode.

For skattereforens vedkommende blev landboforeningerne ikke direkte inddraget i forhandlingerne. I Højre-regeringernes tid fremkom især De sjællandske Landboforeninger med opfordringer til at indlede reformarbejdet,¹⁷ men derudover ytrede landboforeningerne sig ikke om spørgsmålet, og de blev heller ikke spurgt.

Anderledes med revisionen af husdyrloven 1902. Initiativet hertil var ret beset ikke Venstre-regeringens fortjeneste alene. I oktober 1899 havde den daværende

Højre-regering nedsat en kommission, der under grev A. L. Brockenhuus-Schacks formandskab skulle forberede en revision af loven af 1887 med en senere ændring 1893.⁴⁸ Kommissionen talte en række ledende personer fra det større brug med den bornholmske folketingsmand for Venstre M. P. Blem som den eneste repræsentant fra gårdejergruppen.

I udvalgets betænkning af 19. oktober 1900 udtaltes det indledningsvis, at 1887-loven havde haft vidtrækkende betydning for husdyrbrugets og dermed for landbrugets udvikling. Men da der havde været stor rift om de ellers så rigelige midler, var tilskudsprocenten blevet kraftigt reduceret. Skulle enkelte rynke brynene ved tanken om at forøge de 572.000 kr., det oprindelige tilskud på 200.000 kr. efter 1887-loven efterhånden var vokset til, kunne kommissionen oplyse, at man nu havde indvundet meget værdifulde erfaringer om den rette praksis ved arbejdet, og det skulle i sig selv kunne motivere en à jourføring.

Desuden havde man indhentet udtalelser fra en række organisationer inkl. de fire fællesforeninger, og de pegede alle i retning af større bevillinger. På denne baggrund foreslog et flertal inden for kommissionen, at man dels omfordelte tilskudsbeløbene på de enkelte aktivitetsområder, dels øgede bevillingen til hidtidige og kommende opgaver. I alt ville udgifterne til en sådan revision af loven andrage et beløb på henved 820.000 kr., hvoraf ca. halvdelen ville gå i fire lige store portioner til tyreskuer, hesteavlforeninger, kvægavlforeninger og dyrskuer.⁴⁹

Da regeringen fremsatte sit forslag i december samme år, fulgte man ret nøje

kommissionens forslag med den ene, omend ikke uvigtige ændring, at man havde strammet tilskudsreglerne på en række punkter.⁵⁰ Til kvægavlforeninger ville kommissionen yde 150 kr. pr. tyr, regeringen kun 120 kr., da det samlede tilskudsbeløb på denne konto ellers ville svulme for meget op. Kommissionen ville yde 150.000 kr. til kontrolforeninger med mindst 200 køer, regeringen kun 120.000 kr. og da med et koantal på mindst 250, sådan som 1887-loven krævede det. Kommissionens forslag til tilskud til forskellige former for avlscentre: kvægavlcentre, hesteopdrætningsanstalter og svineavlcentre ville regeringen også beskære, ikke blot af finansielle grunde, men også fordi Landøkonomisk Forsøgslaboratorium arbejdede med spørgsmål af denne art.

Da forslaget kom til første behandling, blev det imidlertid mødt med kritik fra forskellig side.⁵¹ Især fik kritikken liv og mæle ved Venstre-folketingsmænd som gårdejer Jens Jensen-Sønderup og gårdejer P. Th. Nielsen. Jensen-Sønderup betegnede forslaget som konservativt. Det stemte ikke overens med de former, livet selv havde skabt. Det traditionelle præmieringsystem, man havde fulgt siden 1852, søgte alene sin berettigelse i, at det animerede enkeltmand til at anskaffe sig gode avlsdyr. Snarere skulle man støtte det senere tilkomne begreb »foreningsbestræbelser«, hvor man ved at slutte sig sammen i foreninger fik et større udbytte af arbejdet. Når man nu ville støtte særlige hesteopdrætningsanstalter, så han det som et unødvendigt tilbagefald til præmieringsystemet. Kommissionen havde kort sagt været præget af de store landejendomsbesiddere, der ikke kendte de små brugs pro-

*Demonstration af
klovbeskæring på
Roskilde dyrskuet i
1908.*

blemer, men til gengæld havde et vågent blik for at få statsstøtte, som den slags forslag var udtryk for.

P. Th. Nielsen var enig med Jensen-Sønderup. For sit vedkommende ville han ubetinget støtte det arbejde, de små landboforeninger gjorde gennem de lokale dyrskuer. Her fik tilskuerne sig en nødvendig anskuelsesundervisning i husdyrbrug. Når man nu tænkte på at yde støtte til særlige opdrætterforeninger for kvæg, ville han påpege, at de næppe kunne gennemføre en mere effektiv kontrol, end det allerede skete gennem kontrolforeningerne, og dem var han i forvejen ret reserveret overfor. Bedst ville det være at yde 2/3 tilskud til foreningskonsulenter, der modsat statskonsulenterne kom i direkte kontakt med landmændene.

Da denne kritik blev støttet af en lang række talere, måtte de to kommissionsmedlemmer M. P. Blem og Ole Olsen

rykke ud med et noget halvhjertet forsvar for forslaget. Blem mente i øvrigt, at landbrugseksportens overvældende dominans med 9/10 af den samlede eksportværdi fuldt ud motiverede statsstøtte i dette omfang. Denne tankegang vandt tilslutning fra flere taleres side, idet man fandt, at når Danmark ikke som andre lande brugte eksportpræmier, var en erhvervsstøtte på 1½% af eksportværdien kun for småpenge at regne. Landbruget er det bærende erhverv, og skal derfor støttes, fastslog J. Bertelsen (Skalborg). Men opdrætterforeninger var efter hans opfattelse overflødige. Over for den stærke kritik af eliteavlen ville den fynske kvægavler, gårdejer Lars Christiansen, fremholde, at det kostede penge at være opdrætter. Men da det ikke alene belønnede opdrætteren, men også avlen som helhed, burde man yde penge hertil.

Kritikken gik også på den måde, hvorpå

kommissionens medlemmer var blevet udpeget. Når man hævdede, at De jyske Landboforeningers formand (C. Bech) og sekretær (J. Høegh-Guldberg), repræsenterede deres organisation og ikke blot sig selv, fandt det jyske bestyrelsesmedlem, gårdejer N. Jensen-Toustrup det bemærkelsesværdigt, at de ikke havde stået fast på det jyske krav om at få ret til at udpege medlemmer til statsdyrskuekommissionen. På den anden side var netop Jensen-Toustrups indlæg præget af en velovervejet balancegang mellem de forskellige opfattelser, der gjorde sig gældende om spørgsmålet. En jysk formandskandidat var ved at gøre sig klar.

Forslaget gik derefter i udvalg, som næppe overraskende for nogen kom tilbage med den melding, at man ikke kunne blive enige. Som bilag optrykte man en række henvendelser fra opdrætter- og hesteavlforeninger, hvori der i kraftfulde vendinger blev krævet tilslutning til lovforslaget.⁵²

Da det i næsten uændret form påny blev lagt på Folketingets bord, havde Venstre som nævnt overtaget regeringsmagten. Et af de første indlæg blev holdt af venstremanden Anton Bing, netop tiltrådt som redaktør af »Ugeskrift for Landmænd«. Efter hans opfattelse var det karakteristisk for udviklingen på dette fagområde, at hvor det i udlandet mest var staten, der gav tonen an, skete det i Danmark under selvstyre. »Parolen skal lyde fra Opdrætternes Kreds, fra deres Organisationer, fra Landboforeningerne...« fastlog han.⁵³

Påny gik sagen i udvalg, der kom tilbage med en flertals- og en mindretalsindstilling. Som ordfører for flertallet var udpeget P. Bjerre, en typisk repræsentant for organisationsverdens 2. geled. Forslaget

lignede nu kommissionens oprindelige udkast. Som Bjerre udtrykte det i sin ordførertale,⁵⁴ kunne man ikke anklage landboforeningerne for at have tilsidesat de demokratiske spilleregler. Hvis det mindre brug ville have større indflydelse, måtte dets udøvere indmelde sig i landboforeningerne. Mindretallet med P. Th. Nielsen som talsmand betonedede, at man ikke kunne affinde sig med den nye foreningsform, avlscentrene, som de var lyst i kuld og køn gennem en bevilling på 100.000 kr. over fire år, givet på finansloven for 1897–98. Det havde fået eliteavlerne til at spekulere i tilskuddet, som dermed havde presset priserne på gode avlsdyr i vejret. Og endnu engang harcellerede han over kommissionens aristokratiske sammensætning.

Der synes at være ret stærk uenighed, fastslog landbrugsminister Ole Hansen i sine bemærkninger. Det ledte til nye indlæg fra en række medlemmers side, hvor man langt hen ad vejen gav tilslutning til P. Th. Niensens opposition. Ved 3. behandling stillede landbrugsministeren derfor en række ændringsforslag, der på den ene side fastholdt de generelle principper bag lovtæksten og på den anden strøg de famøse paragraffer om tilskud til hesteopdrætstalter m.m.

Derefter blev forslaget enstemmigt vedtaget og sendt til Landstinget. Med undtagelse af højremanden, godsejer O. Brun, priste de fleste talere i dette ting forslaget i dets ændrede udformning.⁵⁵ Landbrugs-skoleforstander P. Bojsen ville ligefrem stille landboforeningerne og dyrskuerne i klasse med højskolen, når han skulle udpege de mest betydningsfulde elementer i landbrugets udvikling. Lovgivningen havde ikke hovedæren for landbrugets nu-

værende stude; den tilfaldt erhvervet selv, lød hans vurdering.

Under udvalgsbehandlingen gennemgik lovforslaget dog en del ændringer, som i nogen grad strammede tilskudsreglerne. Tilskuddet til konsulentløningerne skulle højst andrage $\frac{3}{5}$ og ikke $\frac{2}{3}$ og da med et loft på 30.000 kr. over tilskuddet. Da Folketinget accepterede disse ændringer, blev forslaget til lov 23. maj 1902. Bevillingen hertil lød for finansåret 1902–03 på 578.000 kr, det følgende på 818.000 kr.⁵⁶

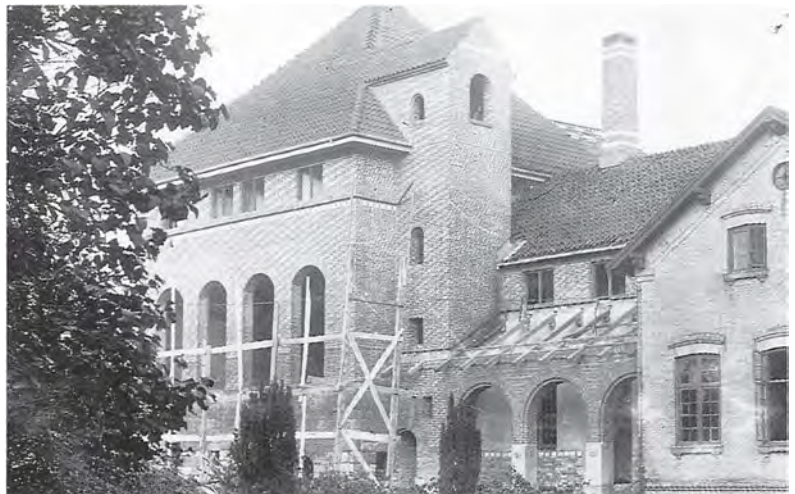
Staten skal føre kontrol med landbrugseksperten

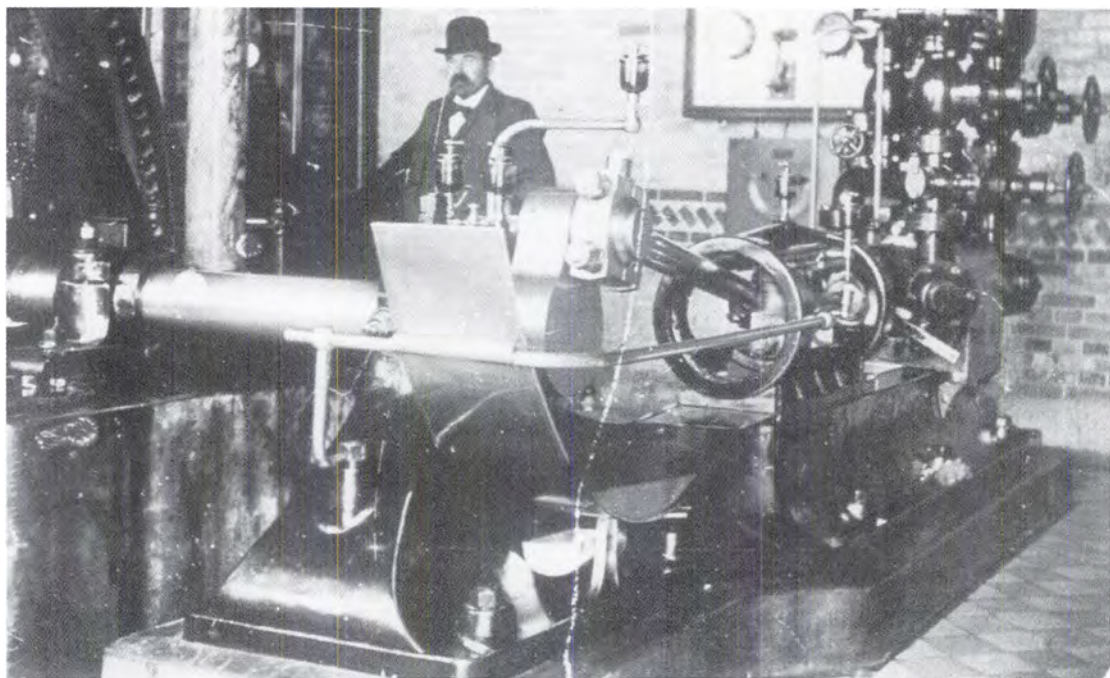
I løbet af de første to rigsdagssamlinger efter systemskiftet blev som allerede antydnet gennemført en del love, der videreførte og udbyggede en allerede indarbejdet praksis på en række områder af særlig interesse for landbruget. I samlingen 1901–02 fornyede man således 1892-loven om tilskud til folkehøjskoler og landbrugsskoler. Ved den nye lov af 23. maj

1902 hævdede man tilskuddet for værdigt trængende højskoleelever fra 120.000 kr. til 140.000 kr., og for deres kammerater på landbrugsskolerne gik tilskuddet op fra 180.000 kr. til 250.000 kr. Desuden strammede man betingelserne for at få tilskud til en skoles virksomhed. Til to nye husmandsskoler kunne udlånes 2×60.000 kr., hvis der i forvejen var rejst en kapital på mindst 15.000 kr. Loven om landbrugskursus af 23. maj 1902 hører hjemme i denne sammenhæng.⁵⁷

Udover en lov af 27. marts 1903 om foranstaltninger mod udbredelse af rustsvampe, hvorved man forbød plantning af berberisbuske, prægedes lovgivningsarbejdet omkring landbrugets særlige forhold i samlingen 1902–03 af en lov af 24. april 1903 om tilsyn med udførsel af fersk og letsaltet kød. Den afløste en tidligere lov fra 1897. Tilsynet omfattede nu også hestekød. Desuden strammede man reglerne på det punkt, at kød, kasseret af eksportkontrollen, ikke længere kunne sendes tilbage til ejeren, men skulle gøres uanvendelig til menneskeføde. Man havde set ek-

En stor tilstrømning af elever til Vallekilde Højskole (oprettet i 1865 af Ernst Trier) nødvendiggjorde, at skolen med jævne mellemrum måtte udvides. Her opføres 1907–08 den nuværende hovedbygning tegnet af Martin Nyrop.

I årene op til århundredeskiftet havde Horsens Andels-Svineslagteri betydelige vanskeligheder med at skaffe den nødvendige is til nedkøling af flæsket. I perioder havde man endda måttet indføre is fra Norge for tusndvis af kroner. Ved generalforsamlingen i 1898 besluttede man at investere i moderne kølemaskiner (billedet). Under ombygningen til den nye teknologi i 1899 måtte svinene sendes til slagtning på det private slagteri i Skive, der havde samme handelsforbindelse i England som Horsens Andels-Svineslagteri.

semper på, at ejeren af den slags kød havde saltet det stærkt og derefter eksporteret det.

Overalt mærkedes en stigende omsorg for fødemidlernes sundhedstilstand og kvalitetsstandard, ikke sjældent kombineret med det lokale landbrugs interesse i at se veterinære importbestemmelser brugt som beskyttelse mod udefra kommende konkurrence. En tysk kødkontrollov af 8. juni 1900 bestemte, at import af kød kun måtte ske, når det blev fulgt af vedhængende organer som hjerte, nyrer, lunge og yver. To år senere kom et engelsk påbud om, at smør højst måtte indeholde 16%

vand. Det kunne få konsekvenser for den danske smørekspport, eftersom der ikke fandtes lignende bestemmelser fra dansk side.

I samlingen 1903–04 havde venstremanden, senere radikal venstremand, herredsfoged Christopher Krabbe, fremsat forslag om en ændret ordning af den kommunale kødkontrol, hvorefter de grundlæggende bestemmelser skulle være ens for hele landet. Det blev genfremsat i den følgende samling, men derefter taget af bordet, da Justitsministeriet efter sigende arbejdede med et nyt sæt regler. Det blev til loven om indenrigsk kødkontrol af 6. april 1906.

For fremtiden kunne godkendt 1. klasses kød fra offentlige slagtehus eller eksport-slagterier forhandles overalt i landet, uden at der skulle betales for en ny kommunal kødkontrol. Dog kunne kommuner med offentligt slagtehus og slagtetvang forlange afgift ved tilførsel fra slagtesteder uden et sådant slagtesystem. I 1911 blev ordningen udvidet til også at omfatte 2. klasses kød.

Men danske landmænd var ikke alene om at forsyne det hjemlige marked. I løbet af 1880' og 1890'erne havde danske importfirmaer i levnedsmiddelbranchen importeret stigende mængder amerikansk fedt og flæsk samt udenlandsk smør af forskellig nationalitet, på det seneste russisk (sibirisk) smør. Det vakte bekymring i vide kredse, og flere gange forsøgte danske slagterier og mejerier at få denne import bragt under kontrol, evt. stoppet. Udover konkurrencemomentet tog man alvorligt på risikoen for at udenlandske varer af ringere kvalitet skulle blive reeksporteret som »danske« for derigennem at opnå en højere pris. Det kunne som i sin tid kunstsmørret indebære en risiko for, at danske landbrugsprodukter blev stemplet som sekundavarer.

I samlingen 1897–98 indbragte Venstrefolketingsmanden H. J. Rosleff, mejeriejer og formand for det nyoprettede Roskilde Andels-Svineslagteri, sammen med flere andre folketingsmedlemmer et privat forslag om at mærke alle udenlandske landbrugsprodukter på det danske marked som »udenlandske«. Desuden skulle blandinger af danske og udenlandske varer mærkes som sådanne.

Forslaget nåede dog kun til 1. behandling og blev derefter tilstillet en kommission, der arbejdede med spørgsmålet om en ny lov om kødkontrol. Forslaget moti-

veredes med den store import af amerikansk fedt og flæsk (skinker), der trods deres ringere kvalitet blev solgt som danske produkter. For fedtets vedkommende var forholdet efter kommissionens opfattelse det, at det fremtrådte som et bedre rensset produkt end dansk fedt og ovenikøbet smukkere farvet. Det egnede sig derfor til at blive blandet i dansk fedt af grovere konsistens. Kødkontrolkommissionen pegede da på den nærliggende fare for, at forbrugernes opmærksomhed gennem mærkningen blev dirigeret mod varens oprindelse, og at dette kunne være til fordel for de amerikanske produkter.

Da spørgsmålet om en revideret kødkontrollov omsider havde fundet sin løsning, følte man åbenbart, at det var på tide at få Rosleffs gamle forslag ført frem til realitetsbehandling, også fordi der indløb mange klager over de danske eksportvarers kvalitetsstandard. Lovforslaget så dagens lys i december 1904. Ud over Rosleffs krav om mærkning indeholdt det også et forbud mod import af amerikansk fedt i blærer og et påbud om mærkning af dansk smør med et fælles mærke, en tanke, som havde spøgt længe i mejerikredse.⁵⁸ I bemærkningerne til lovforslaget redegjordes der indgående for sagens forhistorie.⁵⁹

Da forslaget kom til 1. behandling, havde dets fortalere noget besvær med at overbevise højremanden, professor dr. polit. Laurits V. Birck om, at der aldeles ikke var tale om et stykke landbrugsprotektionistisk lovgivning. Og så var amerikansk fedt ovenikøbet en bedre vare end dansk, lød professorens noget ærtende konstatering.⁶⁰ Venstrefolk som H. A. Doose og N. C. Jensen (-Flø) erkendte, at importforbuddet mod fedt i blærer tjente det formål at beskytte dansk fedt mod konkurrence.

Optagning af sukkerroer ved hjælp af håndredskaber var et meget krævende arbejde. Det blev som regel udført af polske roearbejdere.

Højremanden, fabrikant Vilh. Lange, kunne dog godt forstå producenternes interesse i at blive beskyttet. Det er og bliver beskyttelse, konstaterede Birck, og det var ikke det eneste sted, man kunne se udtryk herfor, mente han. Såvel på finansloven som i jernbaneloven var der bevilget støtte til landbruget, der fungerede som eksportpræmier.

Under udvalgsbehandlingen strøg man imidlertid det omstridte importforbud.⁶¹ Birck var dog stadig ikke tilfreds, da han anså det for overflødig at påbyde detailhandlerne at skilte udenlandske varer som sådanne, når de i forvejen var mærket. Det fastholdt han under 2. behandlingen. Efter hans opfattelse skulle svenske varer sælges

som svenske og ikke som russiske af dårligere kvalitet. I Landstinget blev det reviderede forslag mødt med velvilje fra alle sider. Dansk landbrug havde ofret mange penge på at få sine varer indarbejdet i kundernes bevidsthed, og derfor var det kun rimeligt, at det gerne ville have dets produkter beskyttet mod illoyal konkurrence. Især var det vigtigt at få dansk smør indarbejdet under et fælles kvalitetsmærke.⁶²

Forslaget blev dog modificeret en del under udvalgsbehandlingen i Landstinget. Varerne skulle nu kun mærkes som udenlandske, og ost var undtaget fra kravet. Dansk eksportsmør skulle efter kgl. anordning forsynes med et fælles mærke, der skulle anbringes på emballagen. Des-

uden fik landbrugsministeren ret til evt. også at påbyde en tilsvarende mærkning af dansk flæsk.⁶³ Den kgl. anordning af 30. august s.å. påbød brug af lurmærket og ordet »Danmark« for både dansk smør og flæsk til eksport.

Når flæsk også kom ind under lurmærkebestemmelserne, må det ses i sammenhæng med de klager over dansk flæsk, engelske aftagere og forbrugere havde fremført i begyndelsen af 1905, og som konkurrerende firmaer lod rundsprede som et bevis på de danske produkters dårlige kvalitet. På et ekstraordinært delegeretmøde i slagterierne februar 1905 bad man derfor Landbrugsministeriet om at udvide eksportkontrollen til også at omfatte letsaltet flæsk (bacon), hvilket skete ved bekendtgørelse af 18. februar. I 1908 måtte man i øvrigt skærpe kødkontrolloven af 24. april 1903 til også at omfatte stærkt saltede varer, fordi et par slagterier havde solgt produkter, der ikke opfyldte sædvanlige kvalitetskrav.

Med lurmærkeloven fik de danske landboforeninger opfyldt et længe næret ønske om yderligere at få sikret de danske landbrugsvarers kvalitet og image på de store eksportmarkeder. De danske Landboforeninger havde ved flere lejligheder beskæftiget sig med spørgsmålet, men var ikke blevet inddraget i de egentlige forhandlinger om ordningens konkrete indhold.

Det skete heller ikke ved tilsvarende lovgivningsinitiativer i de følgende par år bortset fra loven af 21. februar 1908 om anvendelse af udenlandske (roe)arbejdere. Her fik man lovforslaget tilsendt med anmodning om en udtalelse. I denne erklærede man sig enig med Landhusholdnings-selskabet i, at der eksisterede et behov for at få forholdene omkring de udenlandske

arbejdere i dansk landbrug ordnet på en måde, der ikke alene beskyttede arbejderne mod evt. overgreb, men som også sikrede arbejdsgiverne brugen af den arbejdskraft, de mente at have sikret sig for den pågældende sæson.⁶⁴

Som flere gange påpeget blev de danske landbrugsorganisationer ikke spurgt om deres holdning til spørgsmålet om toldlovens revision (lov af 5. maj 1908). Enhver tanke om beskyttelse af danske landbrugsprodukter var forlængst skrinlagt, selv af overbeviste protektionister som forpagter Chr. Sonne.⁶⁵ Nu var det i stedet frygten for toldpolitiske indgreb mod danske eksportvarer, der optog sindene, når man talte om landbrugsbeskyttelse. De gentagne stramninger, Tyskland foretog af sin told- og importpolitik, kunne nok virke foruroligende. Det lod sig heller ikke overse, at toldspørgsmålet ikke var taget af dagsordenen i den indre engelske debat. Desuden var de gentagne konferencer om det engelske imperiums fremtidige handelspolitik et varsel om, at man måske en dag ville give landbrugsimporten fra imperiets oversøiske dele en fortrinnsstilling på det britiske marked.

Alberti-skandalen og dens landbrugspolitiske konsekvenser

I betragtning af Alberti-bedrageriernes vidtrækkende betydning for de danske landbrugsorganisationers virksomhed er det påfaldende, så lidt de omtales i såvel interne papirer som officielle beretninger. En undtagelse herfra danner »Tidskrift for Landøkonomi«, hvor Hans Hertel indleder sin oversigt »Landbruget i 1908« med at omtale Albertis bedragerier mod Smør-

Højesteretssagfører, justitsminister P. A. Alberti (1851–1932) spiller på travbanen. I 1908 meldte han sig selv for en af Danmarks historiens største svindelaffærer. Han endte sine dage som ejer af et bilvaskeri.

eksportforeningen og mod Den sjællandske Bondestands Sparekasse. »Thi rent bortset fra, at den tidligere Justitsministers Forbrydelser paa det pinligste maatte berøre alle Danske, kastede de ogsaa økonomisk deres store Slagskygge over vide Kredse indenfor den sjællandske og lolland-falsterske Landbostand...«, hedder det bl.a.⁶⁶

Den politiske og økonomiske oprydning efter skandalen tog henved fire år, i hvert fald efter landbrugets tidsregning. I månederne op til september 1908 havde man ved forskellige lejligheder drøftet spørgsmålet om en tiltrængt revision af

husdyrloven. Selv om tilskudsbeløbet gennem øgede bevillinger på finansloven nu havde rundet millionen, var selve tilskudsprocenten til de enkelte aktiviteter faldet som følge af det øgede antal foreninger og konsulenter, der skulle støttes. Alle ventede nu på, at loven skulle gennemgå den nødvendige revision.

Den anstrengte likviditet for statsfinancerne efter den storstilede redningsaktion for Den sjællandske Bondestands Sparekasse gjorde det imidlertid ikke muligt at få loven revideret i samlingen 1908–09. En ledende skikkelse bag lovens revision i 1902, landbrugsminister Ole Hansen, var

allerede trådt tilbage som minister 24. juli 1908, fordi han var blevet udnævnt som landbrugskyndig direktør i Nationalbanken, en post, han i øvrigt forlod få dage efter Alberti-skandalen. Hans efterfølger som landbrugsminister blev husejer og redaktør Anders Nielsen, som ikke havde beklædt nogen post inden for landbrugets organisationsverden og som i det hele taget var et ubeskrevet blad i en landbrugspolitisk sammenhæng.

Da en Venstre-regering under Niels Neergaard den 12. oktober 1908 afløste regeringen I. C. Christensen, fulgte Anders Nielsen med som landbrugsminister, men gjorde sig i denne periode mest bemærket som husmandspolitiker, idet han dels fik gennemført en lov af 30. april 1909 om oprettelse af husmandsbrug, dels fik nedsat en kommission til udarbejdelse af lovforslag om lensgodsets overgang til fri ejendom (lov af 5. marts 1909).

Ingen af disse dispositioner kunne påregne landboforeningernes ivrige bifald endsige støtte, og der er grund til at tro, at man sommer og efterår 1909 så den fremtidige situation på det landbrugspolitiske område imøde med nogen bekymring, ikke mindst fordi husmandsforeningerne gennem deres kampagne for at blive anerkendt som fuldgyldige landbrugsorganisationer pressede på for at overtage administrationen af de herhen hørende bevillinger til det landbrugsfaglige arbejde.

I mellemtiden havde regeringen Holstein-Ledreborg 16. august 1909 afløst regeringen Neergaard, der ikke fik vælgernes tilslutning til sit forsvarspolitiske program. Anders Nielsen blev påny landbrugsminister, men fik kun en kort funktionstid i sin tredje ministerperiode. I begyndelsen af oktober faldt regeringen på

et mistillidsvotum, stillet af Det radikale Venstres folketingsgruppe. I stedet kom en radikal mindretalsregering under overretssagfører C. Th. Zahle og med husmand Poul Christensen som landbrugsminister.

Udover en kort periode som revisor i Den sjællandske Bondestands Sparekasse havde Poul Christensen til trods for sine mange formands- og bestyrelseshverv ikke nogen direkte erfaring i landbrugsorganisatorisk virksomhed. At han på forhånd måtte nære særlig sympati for husmandsforeningerne, var der ingen, der kunne være i tvivl om.

Umiddelbart var det dog ikke den radikale landbrugsminister, men en folketingsmand fra partiet Venstre, der skabte de største problemer for landboforeningerne.

I slutningen af oktober 1909 indledte Folketinget den årlige debat om finanslovsforslaget. Det socialdemokratiske medlem, lærer K. M. Klausen, benyttede da lejligheden til at angribe den danske gårdmandsstand, der, som han udtrykte det, i mere end én menneskealder havde ført det store ord i dansk politik. I den tid havde den talt meget om sin demokratisme, men det viste sig blot at være et tyndt lag fernis, fortsatte han. Gårdmændene ved deres parti Venstre havde svigtet på alle de store spørgsmål i disse år, lød hans afsluttende konstatering.⁶⁷

Angrebet vakte nogen opsigt og blev flittigt kommenteret i den efterfølgende periode, også fordi mange venstrefolk følte sig tynget af det politiske medansvar for Alberti og hans meriter. Da den nye finansminister, redaktør Edvard Brandes, desuden havde understreget behovet for at spare, foreslog en fynsk venstremand og fhv. agrarpolitiker, gårdejer N. P. Lindø, en række besparelser på de bevillinger, der

Samling af 3-års heste efter hingsten »Vigus«. Modtog 1. præmie ved et fællesskue i Roskilde. Kort efter 1900.

var til rådighed i kraft af husdyrloven af 1902. Derimod måtte man efter hans opfattelse ikke røre Landbohøjskolen, og planteavlens var endnu ikke nået så langt, at man kunne nedskære bevillingerne hertil. Der afholdtes efter Lindøs opfattelse alt for mange små dyrskuer. De burde samles i større, fælles skuer. Til foreningstilskud af forskellig art brugtes ca. 400.000 kr. Eksempelvis gav staten tilskud på op mod 4.000 kr. til køb af en dyr hest. Dette arbejde måtte kunne bære sig selv. Det samme gjaldt tilskuddet til kvægavlsforeningerne. Som formand for en sådan havde han ofte været helt flov over at skulle bede om et statstilskud på 150 kr. for at holde en tyr. Svineavlsforeninger o.

lign. skulle også kunne klare sig selv. Subventionen til D.F.D.S.s nordsøruter burde også fjernes. Ved at forfægte et rent frihandelsstandpunkt ville landbruget komme til at stå stærkere ved en kommende toldlovsrevision, sluttede han sit spareindlæg.⁶⁸

Denne spareiver næredes af flere andre medlemmer af tinget. Højremanden, proprietær Chr. O. Holm, i mange år næstformand i Landboforeningen for Hjørring amt, ville i første række bortspare tilskuddet til avlsforeningerne. Det var umådelige summer, der udbetaltes til hingsteejere på denne konto, mente han. Desuden kunne man med sindsro skære ned på tilskuddet til højskolerne. Mange skoler af den art vegeerede kun ved statens hjælp, hævdede

Sognefoged Søren Jensen-Hyldegaard (t.h.) var i mange år formand for De sjællandske Landboforeningers svineavlssudvalg. Her ses han til dyrskuet i Roskilde 1916 i selskab med »min gamle Ven fra Ungdommen Berliner-Nielsen ...«, som han selv har skrevet på bagsiden af billedet.

han. N. C. Jensen (-Flø) kunne ikke være uenig heri, idet han samtidig ønskede bevillingerne til oprettelse af statshusmandsbrug holdt uden for sparekampagnen.⁶⁹

Da højremanden Chr. Lüttichau havde lyttet i flere dage til denne sparedebat, gik han på talerstolen for at påpege, at der i givet fald måtte nedsættes en kommission til at vurdere evt. sparemuligheder. I så fald skulle man henvende sig til landbrugets organisationer herom. Han var dog ikke i tvivl om, at der kunne spares 2–300.000 kr. på landbrugets budget.⁷⁰ Det var derfor en optimistisk Poul Christen-

sen, der som landbrugsminister kunne takke for alle disse spareideer. I givet fald ville det være normdannende, om dansk landbrug gik i spidsen for en storstilet sparekampagne, fastslog han. Nu ville han overveje at nedsætte et udvalg, »sammen sat af Repræsentanter indenfor det danske Landbrugs Organisationer, der vil tage dette Spørgsmaal op til en grundig Under søgelse...«.⁷¹

Den 15. december 1909 skrev han derfor til fhv. folketingsmand Ole Olsen, Tjæreby, og bad denne opfylde et mundtligt løfte om at være formand for et udvalg med den opgave at undersøge evt. sparemuligheder på husdyrlovens område. Der var på denne nok ansat et større beløb »end erfaringsmæssigt er nødvendigt til Opnaelsen af de ved nævnte Lov tilsigtede Formaal...« tilføjedes det.

Udvalget bestod i øvrigt af de to landsdelsformænd for de sjællandske og jyske landboforeninger Otto Høffding og N. Jensen-Toustrup, formanden for De fynske Husmandsforeninger Emil Rasmussen, Rue Hede på Nordfyn, de to formænd for hhv. statshingsteskekommis sionen i 1. skuekreds, landstingsmand for Venstre P. Rasmussen (-Krøjerup) og for Statstyreskekommis sionen i 5. kreds, landstingsmand for Højre Chr. Rottbøll, formanden for bedømmelsesudvalget for svineavlscentre i 1. distrikt, gdr. Søren Jensen, Hyldegården og endelig fuldmægtig i Landbrugsministeriet Knud Valløe, der var udvalgets sekretær. Fagligt var der næppe noget at sige udvalget på; derimod burde dets organisatoriske bagland nok have været defineret noget rummeligere, om det skulle siges at være repræsentativt for det danske husdyrlandbrugs organisationer.

Landbruget vil/vil ikke spare

Udvalget trak straks i arbejdstøjet og kunne efter en måneds overvejelser møde frem med et forslag til besparelser, hvorved udgifterne i forbindelse med husdyrloven skulle kunne reduceres fra 1.590.000 kr. til 733.500 kr. Så at sige alle poster på budgettet havde måttet holde for, men 60.000 kr. på dyrskuer, 81.500 kr. på kvægavlsforeninger og 40.000 kr. til kontrolforeninger måtte straks falde i øjnene på folk, der gerne ville støtte »foreningsbestræbelser« af denne art.

Motiveringen for de foreslåede besparelser ville udvalget dels søge i den stedfundne finanslovsdrøftelse, dels i den finansielle situation i sig selv. Hele udvalget stod bag de stillede forslag, men fandt ikke desto mindre, at de øjeblikkelige tilskud ikke var for store i forhold til husdyrbrugets betydning og den nytte, pengene her til havde gjort. Et mindretal bestående af Rasmussen (-Krøjerup) og Rottbøll måtte derfor henstille, at der blev sparet mindst muligt.

Den 11. februar 1910 kunne landbrugsminister Poul Christensen derefter fremsætte et spareforslag, der på alle punkter var identisk med kommissionens betænkning.⁷² I bemærkningerne til forslaget udbyggede man den argumentation, som kommissionen havde brugt. Især påpegedes den fare, der lå i, at præmier og tilskud blev kapitaliseret i form af højere priser på avlsdyr. Som bilag optrykte man en række henvendelser fra sparetruede foreninger, der alle som én påpegede de uheldige konsekvenser, de påtænkte besparelser ville få for det faglige arbejde på netop deres område. De jyske Landboforeninger erklærede efter et ekstraordinært delegeretmøde

i Århus 1. februar 1910, at de ville have tilskud som førhen. Bemærkningerne til lovforslaget sluttede med en understregning af, at man havde nedsat et udvalg »fra de forskellige Landbrugsrepræsentationer...« for at se på sagen, og at ministeriet havde fulgt indstillingen herfra.

Det var en noget bister P. Th. Nielsen, der en uges tid senere tog Ole Olsen-udvalget og dets spareforslag i skole.⁷³ Forslaget var hverken fugl eller fisk, kun en simpel reduktion, som udvalget da også selv indrømmede. Desuden efterlyste han spareforslagets sammenkædning med tilsvarende reduktioner på andre konti. Skulle man endelig spare, ville han pege på tilskuddene til tyre- og hingsteskuer samt hesteavlsforeninger. Førhen blev kun husdyrbruget støttet, og det havde fået landboforeningerne til at kaste sig over dette arbejde for at få tilskud. Dermed glemte man rent planteavl, som han selv havde været med til at få sat på finansloven 1903 gennem en bevilling på 15.000 kr.. Den var i øvrigt efter en kraftig stigning til 100.000 kr. blevet gjort kalkulatorisk det foregående år. Kvægbruget var og blev imidlertid det vigtigste; derfor måtte man ikke spare på dette område. Især skulle kontrolforeningerne have større tilskud.

Socialdemokraten, redaktør Hans Rasmussen, ville gerne være med til at spare, men ikke i blinde. Derfor burde man forhandle nærmere med landbrugsorganisationerne. Bevillingerne til det mindre brug skulle i hvert fald holdes udenfor. Hestebevillingerne havde været med til at fremelske det, der rent ud måtte kaldes humbug, hævdede han. Chr. Lüttichau konstaterede med en vis malice, at man nok havde været for hurtig til at rykke ud med et besparelsesforslag. N. Jensen-Tou-

Folkeliivsscene foran indgangen til dyrskuet i Roskilde 1909.

strup måtte erkende sit medansvar for spareforslaget, men henviste desuagtet til en pjece, som De jyske Landboforeninger havde ladet trykke om sit syn på spørgsmålet, og hvoraf det fremgik, at der ikke kunne spares noget videre. Højremanden Ludvig Reventlow fra Lolland ønskede for sin del større fællesskuer fremfor mindre skuer.

Det historiske perspektiv blev opstillet af venstremanden, gdr. Rasmus Hansen, i sin tid formand for husdyrlovsudvalget ved revisionen i 1902, men for nylig blevet løsgænger i valggruppe med Det radikale Venstre. Efter hans opfattelse var ingen periode i Danmarkshistorien så interessant som de sidste 25 år af det 19. århundrede. Landbruget måtte da brydes med store udfordringer som møntreformen i 1873, det oversøiske korn samt husdyrbrugets modernisering. Men landmændene klarede stolt det hele selv, omend de fik en vis hjælp fra statens side. Den ydede støtte var ikke »ubetydelig«, måtte han indrømme,

men den var aldeles ikke for stor i forhold til landbrugets betydning for den samlede økonomi. På denne baggrund måtte han helt afvise spareforslag af denne art.

Over for denne kritik ville landbrugsministeren betone, at spareforslaget var udarbejdet af »Landbrugets egne Tillidsmænd, som staar i Spidsen for de forskellige Organisationer indenfor Landbruget...«. Et par linjer længere fremme kaldte han dem for »Landbrugets egne Foregangsmænd...«, og det var nok et bedre udtryk for realiteten heri. Når man talte så meget om de uheldige konsekvenser ved de foreslåede besparelser, ville han endnu engang understrege, at »det er Landbruget selv, der foreslaar de her foreliggende Besparelser...«. En bevilling som den til kontrolforeningerne kunne nok reduceres nu, hvor arbejdet var kommet godt i gang, mente han.

Den fynske højremand, kvægavleren Rasmus Christiansen, Brændekildegård, fandt det lidt ejendommeligt, at man ikke

havde fundet frem til et udvalgsmedlem, der kunne siges at stå i spidsen for det store landbrugsarbejdeovre på Fyn. I stedet havde man udpeget en person, der aldrig havde spillet nogen fremtrædende rolle inden for dette arbejde. Den direkte adresse på denne konstatering var nok husmanden Emil Rasmussen, men udtalelsen fungerede sikkert også som et hip til Jensen-Toustrup, valgt i Nyborgkredsen og Christiansens modkandidat ved et folketingsvalg for 30 år siden, hvor førstnævnte i øvrigt vandt. I hvert fald demonstrerede Jensen-Toustrup flere gange under Christiansens indlæg sin uenighed med denne.

N. C. Jensen (-Flø) havde i mange år næret den opfattelse, at der kunne spares på denne bevilling, og derfor var det glædeligt, at det nu skete. Men havde man på forhånd garanteret dyrskuepræmiernes og planteavlsbevillingens absolutte urørlighed, ville det have lettet dette forslags vej gennem Folketinget. N. P. Lindø forsøgte at forklare sine motiver til sin meget omtalte sparetale noget nærmere. I virkeligheden havde han mest tænkt på besparelser i almindelighed og ikke specielt på landbrugets andel heraf, betonede han. På den anden side stod landbruget efter hans opfattelse stærkt ved at gå i spidsen herfor. Offentlig støtte og kontrol trak faren for bureaukratiske omsvøb med sig i sit følgespor.

Hertil replicerede P. Th. Nielsen, at ganske vist var bevillingerne ikke meget værd i sig selv, men man skulle i stedet se på den nytte, de gjorde. Desuden fintede han til kollegaen, Chr. Leth Espensen, der var medlem af den særlige kommission af 1909 om besparelser på finansloven. Hvor meget ville denne mon spare, når det kom

til stykket? I øvrigt påpegede samme Leth Espensen, at han anskuede disse bevillinger som en art landbrugsbeskyttelse, samfundet ydede den enkelte under frie former og som dermed stod i absolut modsætning til den form for beskyttelse, en enkelt samfundsklasse kunne tilkæmpe sig på det øvrige samfunds bekostning.

En af de sidste talere var økonomen Laurits V. Birck. Indledningen var typisk for ham: »Midt i dette straalende Kor af Landbrugere, som overgaar hverandre i Ædelhed, maa jeg maaske som en meget egennyttig Bymand faa Lov til at tage Ordet...«. Selv om det altid var en glæde for ham at se sine kære medmennesker skære en rem af deres egen hud, ville han påpege, at når Leth Espensen havde sagt, at landbrugsbevillingerne de sidste 7–8 år var steget fra 3 til 4,7 mio. kr., var industribevillingerne kun vokset fra 0,8 mio. til 2 mio. kr. I øvrigt ville han karakterisere finansminister Brandes' øjeblikkelige pessimisme som lige så sygelig som den optimisme, der i sin tid prægede finansminister Vilh. Lassen.

Forslaget gik derefter i udvalg. I mellemtiden var der foretaget henvendelser fra de berørte organisationer, og udvalget ville derfor afvente resultatet af de drøftelser, der måtte komme til at foregå.⁷⁴

Et brud på en 60-årig tradition

Forår og sommer 1910 havde politikerne andet at tænke på end husdyrlovens evt. revision. Mindretalsregeringen Zahle kunne ikke samle det fornødne flertal for sin politik og måtte gå af 5. juli. I stedet dannede Venstre en ny regering, denne gang med Klaus Berntsen som leder, og

Anders Nielsen måtte påny sætte sig i stolen som landbrugsminister. Flere uafklarede spørgsmål trængte sig på for den nye minister, og et af dem var den dårlige position, hans forgænger bragt sig selv og ministeriet i ved at læne sig alt for kraftigt op ad det omstridte Ole Olsen-udvalg.

Anders Nielsen brugte da den taktik, at han i august 1910 spurgte de berørte landbrugsorganisationer, om de kunne tiltræde de foreslåede besparelser i forslaget fra februar s.å., og om de i øvrigt kunne anbefale andre skærper. Desuden vedlagde han et forslag til en helt ny affattelse af loven, der i realiteten var en langt dyberegående ændring af selve tilskudsproblematikken end Ole Olsen-udvalgets rent mekaniske besparelsesforslag.

Fællesforeningerne og deres fælles koordinationsudvalg havde god grund til at føle sig lidt desorienterede over dette udspil. Hvad var det i grunden, de skulle tage stilling til? Det gamle eller det nye forslag? Selv om man straks sendte sagen videre til fællesforeningerne, bredte der sig efteråret 1910 en stærk misstemning over den måde, man havde behandlet organisationerne og da især landboforeningerne på. Ved efterårets delegeretmøder ville man derfor gerne fremkalde en resolution, hvori man henstillede til lovgivningsmagten at tage landbrugsbevillingerne op til samlet overvejelse. Desuden skulle landboforeningerne provins for provins have lejlighed til at fremkomme med en indstilling herom, inden lovforslaget kom på rigsdagens bord. Resolutionen blev dog kun vedtaget på det jyske og det fynske delegeretmøde.⁷⁵

Det var tydeligt, at De sjællandske Landboforeninger kunne fremvise en større sparevilje end den jyske og den fyn-

Anders Nielsen, husmand og politiker (1862–1914). Med sin skolegang som eneste ballast blev han en af sin tids største politiske skribenter og talere, og blev som sådan talsmand for de jyske husmænd indenfor partiet Venstre. Som landbrugsminister 1908–09 og 1910–13 opnåede han dog ikke de helt store resultater.

ske fællesforening. Marts 1910 havde man på Sjælland fundet frem til besparelser på ikke mindre end 400.000 kr. og vel at mærke i form af nedskæringer, der ville ramme over en bred front. Ved efterårets sparerunde var sjællænderne dog ikke helt så indstillet på at yde ofre, eftersom de foreløbige drøftelser i De danske Landboforeninger havde afdækket en indre uegnighed på dette punkt.

De summariske referater i forhandlingsprotokollen gør det dog ikke muligt at

følge udviklingen i detaljer, men hen på efteråret var man nået så langt, at man kunne fremkomme med en fælles indstilling om at spare ca. 256.000 kr., et beløb, som efter tre år ville stige til mindst 306.000 kr. Besparelserne faldt på en række områder, hvor 50.000 kr. på stats-skuerne og 2×60.000 kr. til hesteavls- og kvægavlsforeningerne skulle lægges sammen med andre beløb i størrelsesordenen 10–15.000 kr., ikke mindst taget fra svineavlen. Desuden medsendte man et forslag til en helt ny affattelse af husdyrloven. Heri havde man indarbejdet et sæt skærpede regler for ydelse af tilskud, hvor hensynet til dyrenes avlsegenskaber var sat i centrum.⁷⁶

Indtil der foreligger indgående studier over Landbrugsministeriets arkivalier er det ikke muligt at afgøre, hvorfor sagen efter den hektiske høringsrunde efteråret 1910 fik lov til at hvile et helt år, inden den i januar 1912 påny kom på Folketingets bord og da i form af et helt nyt lovforslag.

I bemærkningerne til forslaget blev der henvist flittigt til landboforeningernes indstillinger, men de blev ikke systematisk refereret, endsiges optrykt som bilag til bemærkningerne. Tilsammen udgjorde de foreslåede besparelser et beløb på 311.000 kr. Til landboforeningernes dyrskuer skulle der nu kun ydes halvdelen af egne tilskud mod før 100%; de omstridte hingstetilskud skulle reduceres fra 4000 kr. til 2000 kr.; kvægavlsforeningerne skulle kun have 100 kr pr. tyr og ikke som førhen 150 kr., kontrolforeningerne 200 kr. og ikke 250 kr. o.s.v.⁷⁷ Udover landboforeningerne havde man spurgt statsdyrskuekommissionen, hvis bemærkninger også var indarbejdet i et forslag, »svarende til Formålet baade i Henseende til, at Loven

skulde virke fyldestgørende og til, at der kunde indvindes de Besparelser, som Tiden og Forholdene kræver...«, som det udtryktes i Anders Niensens typiske stil.

På mange måder mindede Folketingets reaktion på forslaget om de holdninger, man gav udtryk for to år tidligere.⁷⁸ Th. P. Nielsen var stadig kritisk mod tanken om at spare så store beløb, og det skulle i hvert fald ikke gå ud over kvægavlsforeningerne. Desuden efterlyste han indstillingen fra landboforeningerne. Den ville han gerne selv studere nærmere. Socialdemokraten Hans Rasmussen fandt, at hensynet til landbrugets økonomiske betydning krævede opretholdte bevillinger.

Rasmus Hansen pillede helt forslagets enkelte dele fra hinanden, idet han endnu engang talte varmt om landbrugets danmarkshistoriske betydning. Den mest positive udtalelse kom fra den meget lidt indflydelsesrige P. Bjerre, der roste de skærpede faglige krav, han læste ud af forslaget. På samme linje var den nyvalgte venstremand fra Bornholm, H. V. Maegaard, der udtalte, at statskassen var god til at sætte noget i gang og i det hele taget forlene tingene med autoritet, men derefter var det erhvervenes egen sag at føre sagen videre.

Konfronteret med så mange kritiske bemærkninger måtte Anders Nielsen i sine kommentarer gøre brug af den samme taktik som sin forgænger, nemlig at henvise til de svar, ministeriet havde fået på sine forespørgsler. Selv om organisationerne som ønsket havde taget stilling til forslaget fra 1910, havde det dog været muligt for ministeriet at indarbejde deres generelle bemærkninger i det foreliggende forslag, hvorved de på en måde var gjort medansvarlige herfor uden at vide rigtig besked hermed.

En højremand Lars Dinesen (t.h.) og en venstremand P. P. Pinstrup på vej til arbejde i Rigsdagsbygningen. Lars Dinesen opfattede sig selv som brobygger mellem Højre og Venstre, hvorimod P. P. Pinstrup så det som sin fornemste opgave at varetage landbrugets erhvervspolitiske synspunkter.

Disse udtalelser fremkaldte den næste dag en skarp reaktion fra partifællen P. P. Pinstrup, formand for Aalborg Amts Landboforening og bestyrelsesmedlem i De jyske Landboforeninger. »Med ikke ringe Virkning« havde ministeren dagen i forvejen brugt De danske Landboforeningers svar som sit forsvarsmiddel, udtalte han. Men her kunne samvirksomheden efter Pinstrups opfattelse bestemt ikke være på bølgelængde med resolutionen fra De jyske Landboforeninger 1. februar 1910,

hvor man som hidtil forlangte lige så stort et statstilskud, som foreningen selv ydede til formålet. Bedst ville det være at lade rigsdagsmedlemmerne se de enkelte fællesforeningers indstillinger, pointerede han. Desuden havde Pinstrup en række indvendinger mod dele af lovforslaget, og her fik han opbakning fra Rasmus Hansen.

Sagen gik i udvalg, der tre måneder senere kunne vende tilbage med et forslag, der på en række punkter var blevet bragt i overensstemmelse med De danske Landboforeningers indstilling.⁷⁹ Ordføreren P. Th. Nielsen gennemgik ændringsforslagene ét for ét, idet han betonedede, at alle havde måttet resignere. En ledetråd for folketingsudvalget havde været ønsket om at opretholde ligestillingen mellem husdyrbrug og planteavl. Sparekravet var dog blevet opfyldt, men forstået på den måde, at en stramning af de faglige krav i sig selv ville afstedkomme et mindre forbrug på de enkelte poster. Hertil svarede Anders Nielsen, at han så sig stillet over for en overmagt, der ikke kunne rokkes. Alligevel var han ikke overbevist om det berettigede i de foreslåede ændringer. Mange organisationer havde udtalt, at man godt kunne spare på tilskuddene til dyrskuepræmier.⁸⁰

I Landstinget fremkom der ikke mange indvendinger imod det reviderede forslag.⁸¹ Forpagter Sonne var i realiteten den eneste, der udtalte sig kritisk herom, idet han indledningsvis ironiserede over, at landbruget selv havde ønsket reduktioner. Hans indvendinger gik hovedsagelig ud på, at man ikke havde strammet de faglige krav i tilstrækkelig høj grad, og at man havde forset sig på svineavlen. Det stod i grell kontrast til den betydning, svineproduktionen havde fået for landbruget. Under udvalgsbehandlingen fremkom der en

Landstingssalen i rigsdagsbygningen i Fredericiagade 1901.

del ændringsforslag, der ville føre loven tilbage i retning af affattelsen 1902.⁸² Det var Anders Nielsen ikke begejstret for, og hans humør sank endnu mere, da Folketinget i en erklæring trak den modsatte vej. Landstinget ville dog ikke forfølge sagen yderligere, da ordføreren, godsejer Chr. Rottbøll, tørt konstaterede, at Folketingets seneste ændringer var ganske uskadelige.⁸³

Med disse nedskæringer, som på ét år bragte bevillingerne i henhold til husdyrloven ned fra 962.000 kr. til 689.000 kr., havde man brudt med en 60-årig tradition,

hvorefter statstilskuddet hertil voksede i takt med udviklingen i det foreningsmæssige arbejde. På den anden side havde arbejdet fået en ekstra dimension i kvalitativ henseende, eksemplificeret derved, at tilskuddet til kvægavlsforeningerne blev gjort afhængig af det antal køer, der blev kontrolleret. Desuden skulle præmietildelingen til såvel køer som tyre på lidt længere sigt gøres afhængig af, om man kunne dokumentere moderdyrets mælkeydelse.

Vurderet således kunne traditionsbruddet opfattes positivt. Dertil kom den er-

hvervspolitiske gevinst, landboforeningerne fik derigennem, at deres indflydelse på lovgivning af denne art blev accepteret som en stiltiende forudsætning af det politiske system. Folketingsmænd som P. Th. Nielsen og P. P. Pinstrup stod nu i den alm. bevidsthed som landboforeningernes og dermed bondebrugets talsmænd på tinge, og det måtte den til enhver tid siddende landbrugsminister indrette sig efter. Det ville med andre ord indebære en åben desavouering af landbrugspolitikkerne, om landbrugsministeren eller hans regeringschef i principielle spørgsmål ville negligere organisationernes indarbejdede ret til at få forhåndsindflydelse på lovgivningen.

I samme retning peger den udformning, man gav loven af 30. april 1911 om handel med smør og fremmede landbrugsprodukter m.m. Efteråret 1910 holdt statskonsulent Harald Faber et foredrag på det sjællandske delegeretmøde om aktuelle problemer omkring smørhandelen. Her udtrykte han stor bekymring for det voksende antal klager, engelske smørhandlere på det sidste havde fremført over det danske smørs svingende kvalitet, ikke mindst dets lovligt store vandindhold. Alle vidste, at Rigsdagen i samlingen 1909–10 havde fået forelagt et forslag om en stramning af smørloven af 1906, såsom regler for maksimalt vandindhold (16% for eksportsmør), krav om sundhedsregulativ for mejeriernes virksomhed m.v., men på grund af den politiske situation var forslaget ikke blevet ført igennem begge ting. Nu skulle det påny genfremsættes, og Fabers advarsler kom da meget belejligt for mændene bag initiativet.

Forslaget nåede også gennem Rigsdagen i denne samling (lov af 30. april 1911), men i en noget anden skikkelse end det op-

rindelige lovforslag. Politikontrollen med lurmærkebestemmelsernes overholdelse kunne i givet fald erstattes af en indre mejerikontrol, og skulle der udstedes et generelt sundhedsregulativ for mejerierne, skete det ikke som efter 1909–10-forslaget efter samråd med mejeribrugets organisationer, men efter indstilling fra disse.⁸⁴ Landbrugsorganisationerne talte nu officielt på landbrugets vegne i erhvervspolitiske spørgsmål, og det måtte enhver regering uanset farve se at finde sig tilrette med.

På vej mod 1914

I de sidste par år før verdenskrigen gennemførtes ikke mange love af principiel betydning for landbruget. Behovet herfor føltes åbenbart ikke så stort midt i en opgangstid, hvortil kom, at landbrugsminister Anders Nielsen i samlingen 1910–11 havde ført en række lovforslag gennem Rigsdagen, såsom lov om skærpet eksportkontrol med kreaturer og kød (12. april 1911), lov om ændret indenrigs kødkontrol (13. maj 1911), lov om nedsættelse af en landbøkommission til at overveje følsomme emner som adgang til brug af jord og muligvis ekspropriation (14. marts 1911) og lov om fortsat udlån af statslånefonden til udstykning af større landejendomme.

De to sidste kunne på mange måder ses som en naturlig forlængelse af den husmandsvenlige lovgivning, der var indledt herhjemme gennem 1899-loven om tilvejebringelse af jordlodder til landarbejdere. Da et nyt ministerium Zahle i juni 1913 overtog regeringsmagten, kunne der formentlig ventes nye udspil på det hus-

mandspolitiske område. Den nye landbrugsminister Kristjan Pedersen havde nok en fortid som formand for Holbæk Amts Landboforening og som andelspioner, men ville han på samme måde, som Anders Nielsen efterhånden havde lært det, lytte tilstrækkeligt til de råd, landboforeningerne og andelsorganisationerne gav landbrugsministeren om kursen ind i fremtiden?

Landboforeningerne følte åbenbart et øget behov for at få indledt et tættere samarbejde mellem de fire store landbrugsorganisationer Landboforeningerne, Husmandsforeningerne, Andelsudvalget og Landhusholdningsselskabet, idet man som tidligere nævnt fik Landhusholdningsselskabet til at indbyde til et »tvangfri møde« i selskabets lokaler den 24. oktober 1913. Mødet varede i tre timer, og her behandles ikke færre end 7 forhold af landbrugsfaglig og -økonomisk betydning såsom landbrugets stilling til etablering af Rødby-Femern-ruten og reklame i udlandet for danske landbrugsprodukter.⁸⁵ Alle vogtede sig vel for at fremkomme med synspunkter, der kunne tænkes at ødelægge den fredelige stemning omkring bordet. Og man stod jo midt i en opgangstid, som gav gode løfter for fremtiden.

Tiden 1900–14 i et overskue

Ved 1. verdenskrigs udbrud i 1914 var den organisatoriske opbygning inden for dansk landbrug næsten ført til ende. Landhusholdningsselskabets hidtidige rolle som en art landbrugsdirektorat var udspillet, og De samvirkende danske Landboforeninger havde overtaget de fleste af de opgaver, selskabet hidtil havde røgtet.

Men landboforeningerne var ikke ene om at repræsentere dansk landbrug. Husmandsforeningernes hurtige fremvækst og opstigning som småbrugernes egen landboforening havde skabt en labil konkurrencesituation over for det politiske system, ikke mindst fordi det stod klart, at husmandsforeningerne ved siden af det landbrugspolitiske program også havde et socialpolitisk, hvis evt. realisering kunne indebære en trussel mod det store og mellemstore brug. Det er nok i denne sammenhæng, man må se den stedse tættere forbindelse mellem de hidtil konkurrerende parter storbruget og bondebruget.

Andelsbevægelsens udvikling med landboforeningsmanden Anders Nielsen som drivende kraft havde fulgt sin egen bane, og som overbygning til de store produktionsområder mejerier, slagterier og ægpakkerier var skabt nogle brancheorganisationer, som over for det politiske system repræsenterede de bagvedliggende interesser af økonomisk natur.

Desuden havde statsmagten i egen ret fået tildelt en central rolle i forlængelse af landbrugsorganisationernes virksomhed. Både på produktions- og afsætningsiden forlenede dens kontrolmyndighed de fremstillede varer med et kvalitetsstempel, som lurmærket var det synlige udtryk for.

Gennem de henvend 15 år, dette kapitel omhandler, fortsatte og udbyggede landboforeningerne deres landbrugsfaglige foreningsvirksomhed. Husdyrbrugets forhold stod fortsat centralt i billedet, men i voksende omfang blev det faglige arbejde overtaget af særlige fællesledelser, man havde dannet i nært samarbejde med avlsforeninger, kontrolforeninger o. lign.

Planteavlsarbejdet tog man for alvor op i denne periode, en udvikling, der også

*Landhusholdnings-
selskabets øverste
ledelse kort før 1.
verdenskrig. Fra højre
mod venstre ses de tre
præsidenter
kammerherre C. Bech,
lensgreve B. Wedell og
hofjægermester F. Friis
samt sekretæren H.
Hertel og kassereren H.
C. Larsen.*

blev fremmet betragteligt ved, at man fra 1903 fik tilskud på finansloven hertil. Også her kan man iagttage en udvikling frem mod en professionalisering af det faglige arbejde. Som en fælles overbygning på arbejdet i stald og på mark udviklede man efterhånden en regnskabsføring, der skulle gøre det muligt at danne sig en bedre begrundet mening om lønsomheden i de enkelte driftsgrene og i bedriften som helhed.

Fællesforeningernes delegeretmøder fik da i højere grad end førhen en funktion som forum for en principiel debat om landbrugets generelle forhold. Såvel landbrugets indre udvikling som dets forhold til dets markeder krævede en større agtpågivenhed over for de vilkår, afsætningsforholdene og de politiske forhold bød det. Gennem det meste af perioden havde partiet Venstre regeringsmagten, og da det hentede de fleste af sine vælgere fra de samme kredse, som leverede hovedparten af landboforeningernes medlemmer, skulle

man på forhånd kunne forvente et tæt sammenfald af interesser. Det er dog værd at lægge mærke til, at Socialdemokratiet i de fleste tilfælde støttede en lovgivning til gavn for landbruget, fordi man indså, at det ville være til fordel for samfundet som helhed. At Det radikale Venstre, udbryderpartiet fra Venstre 1905, måtte være husmandsbevægelsen venligt stemt, var på forhånd givet. Men småbrugerne var jo også afhængig af landbrugskonjunkturerne, taget i bredeste forstand, og derfor måtte landboforeninger og husmandsforeninger et godt stykke hen ad vejen have fælles interesser.

Landboforeningerne havde en vigtig rolle i den modernisering og udbygning af den erhvervsmæssige lovgivning, der skete i løbet af denne periode. Såvel de økonomiske som de politiske konjunkturer var da landbruget venligt stemt. Alberti-skandalen 1908 var nok et hårdt slag for erhvervet og specielt for dets sjællandske repræsentation, men krisen herover 1908–09

En traktordemonstration i Åkirkeby på Bornholm ca. 1920. Til højre ses fremtidens traktortype af mærket »Fordson«.

blev hurtigt overvundet. Gennem den langstrakte debat 1909–12 om husdyrløvens revision fæstnede landbruget i realiteten sin erhvervspolitiske stilling, idet man fik fastslået, at man i vigtige lovgivningsanliggender af betydning for erhvervet på forhånd skulle rådspørges. Det hører med i dette billede, at den jyske dominans styrkedes inden for såvel landboforeningerne som deres gruppe af talsmænd på Rigsdagen. Det blev i høj grad bestemmende for den erhvervspolitiske debat, der opstod i forbindelse med reguleringslovgivningen under 1. verdenskrig.

Det faglige og politiske tyngdepunkt lå i 1914 stadig i de enkelte fællesforeninger. Deres øverste koordinationsudvalg De samvirkende danske Landboforeninger var nok blevet styrket ved vedtægtsændringerne i 1912, men var endnu ikke ble-

vet en permanent organisation i egen ret. En sådan forvandling krævede en anden baggrund end den, der var gældende sommeren 1914. Men den truende udvikling i den internationale storpolitik kunne måske ændre på disse forhold.

Noter

1. En oversigt over andelsbevægelsens organisatoriske udvikling er meddelt i A. Axelsen Drejer, red.: Den danske Andelsbevægelse, 1929 og flg. udgaver.
2. Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand, I 1954, s. 310ff. Fhv. sekretariatschef Jørgen Pedersen har i manuskriptet Formænd for de samvirkende danske Husmandsforeninger (1988) dokumenteret, at samvirksomheden blev oprettet i 1906 og ikke som tidligere antaget i 1910.
3. Torben Hansgaard, op. cit., s. 43.

4. Fridlev Skrubbelttrang: Den danske husmand, II 1954, s.35ff.
5. Torben Hansgaard, op. cit., s. 55ff.
6. Udv.møder 21.8.07, pkt. 5, 31.10.07., pkt. 9, 28.2.08, passim., 16.5.08, passim. og 12.8.08, pkt. 10. LBFs forh.prot. II, s. 215ff., resp. prot. III, s. 2. jfr. Torben Hansgaard, op. cit., s. 56ff.
7. Udv.møde 18.5.12, pkt. 3. LBFs forh.prot. I, s. 127ff.
8. Udv. møde 16.12.12, pkt. »Evt.«. LBFs forh.prot. III, s. 174.
9. Kr. Rask, op. cit., s. 68
10. Sjæll. beretn. 1910, s. 173ff.
11. J. K. Haugaard, op. cit., s. 411.
12. Sjæll. beretn. 1906, s. 255ff.
13. J. K. Haugaard, op. cit., s. 418
14. Sst., s. 423ff.
15. Sst., s. 251f.
16. Sjæll. beretn. 1907, s. 129ff.
17. J. K. Haugaard, op. cit., s. 269ff.
18. Sst., s. 471ff.
19. Sjæll. beretn. 1911, s. 43ff.
20. Sjæll. beretn. 1912, s. 87ff.
21. H. Rider Haggard: Rural Denmark and Its Lessons, London 1911, passim.
22. Sjæll. beretn. 1912, s. 43ff.
23. Sjæll. beretn. 1900, s. 136ff.
24. Sjælln. beretn. 1908, s. 54
25. Sjæl. beretn. 1910, s. 137ff.
26. Sjæll. beretn. 1911, s. 120ff., jfr. J. K. Haugaard, op. cit., s. 114.
27. Erik Helmer Pedersen: Godsdrift og velgørenhed. Det Classenske Fideicommiss 1942–1992, 1992, s. 33.
28. Claus Bjørn, op. cit., s. 132ff.
29. Chr. Sonne: »Landbrugets Rentabilitet«. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1910, s. 513ff.
30. Kr. Rask, op. cit., s. 72.
31. Se nedenfor s. 122.
32. Se ovenfor s. 68f.
33. Udv.møder 10.21.01 og 10.3.02. LBFs forh.prot. II, s. 70 og 74.
34. Udv.møde 23.8.04. LBFs forh.prot. II, s. 125
35. Kr. Rask, op. cit., s. 60ff.
36. Se nedenfor s. 123ff.
37. Udv.møder 24.4.02 og 23.9.04. LBFs forh.prot. II, s. 79 og 127.
38. Udv.møde 11.8.05. LBFs forh.prot. II, s. 153.
39. Udv.møde 29.305. LBFs forh.prot. II, s. 146.
40. Udv.møder 11.7.04, 23.8.04 og 10.1.05. LBFs forh. prot. II, s. 123 og 137.
41. Se ovenfor s. 77f.
42. Udv.møde 2.3.13. LBFs forh.prot. III, s. 184.
43. Udv.møde 18.5.12. LBFs forh.prot. III, s. 122f.
44. Udv.møde 16.12.12. LBFs forh.prot. III, s. 170f.
45. Se ovenfor s. 118.
46. Se ovenfor s. 72ff.
47. Se ovenfor s. 79.
48. Rt. 1900–01, Tillæg A, sp. 2665ff.
49. Rt. 1900–01, Ft. 4.12.00, sp. 1548ff.
50. Rt. 1900–01, Ft. 10.21.00, sp. 1736ff., 15.12.00, sp. 1789ff. og 17.21.00, sp. 1843ff.
51. Rt. 1900–01, Tillæg B, 30.3.01, sp.4263ff.
52. Rt. 1901–02, Ft. 26.10.01, sp. 803ff.
53. Rt. 1900–01, Ft. 9.1.02, sp. 2286ff.
54. Rt. 1901–02, Ft. 29.1.02, sp. 2977ff.
55. Rt. 1901–02, Lt. 5.2.02, sp. 347ff.
56. E. J. Ipsen, op. cit., s. 39ff.
57. Se ovenfor s. 109.
58. Claus Bjørn: Dansk mejeribrug 1882–1914, 1982, s. 147ff.
59. Rt. 1904–05, Tillæg A 16.21.04, sp. 2929ff.
60. Rt. 1904–05, Ft. 31.1.05, sp. 2324ff. og 2.2.05, sp. 2408ff.
61. Rt. 1904–05, Tillæg B, 11.3.05, sp. 1133ff.
62. Rt. 1900–06, Lt. 28.10.05, sp. 67ff.
63. Rt. 1905–06, Tillæg B, 8.3.06, sp. 1349ff.
64. Udv.møde 30.10.07. LBFs forh.prot. II, s. 213 jfr. Erik Helmer Pedersen: »Polakloven. Lovgivningen omkring polske landarbejdere i Danmark« i Bent Blüdnikow, red.: Fremmede i Danmark, 1987, s. 161ff.
65. Se f. eks. hans tale i Landstinget 1.3.07, sp. 834ff.
66. Tidsskrift for Landøkonomi 1909, s. 1ff.
67. Rt. 1909–10, Ft. 20.10.09, sp. 68f.
68. Sst., 11.10.09, sp. 833ff.
69. Sst. 13.11.09, sp.111ff.
70. Sst. 16.11.09, sp. 1331ff.
71. Sst. 18.11.09, sp. 143ff.
72. Rt. 1909–10, Ft. 11.2.10, sp. 2713ff. Lovforslaget findes i Tillæg A, sp. 3127ff.
73. Rt. 1909–10, Ft. 21.1.10, sp. 4195ff.
74. Rt. 1909–10, Tillæg B, 16.4.10, sp. 2121f.
75. LBFs beretning for 1911–12, s. 19ff.
76. LBFs beretn. for 1911–12, s. 19ff.
77. Rt. 1911–12, Ft. 22.1.12, sp. 4106ff.
78. Sst., 31.1.12, sp. 4697ff.

79. Rt. 1911–2, Tillæg B, 22.4.12, sp. 2245ff.
80. Rt. 1911–12, Ft. 24.4.12, sp. 7779ff.
81. Rt. 1911–12, Lt. 6.5.12, sp. 1616ff.
82. Rt. 1911–12, Tillæg B, 29.5.12, sp. 3507ff.
83. Rt. 1911–12, Lt. 4.6.12, sp. 2230f., jfr. Tillæg B, sp.3611f, resp. 3639.
84. Claus Bjørn, op. cit., s. 149ff.
85. LBFs beretn. for 1913–14, s. 42ff.

II. I statsmagtens forværelse 1914–50

5. Økonomiske og sociale principper brydes i landbrugspolitikken 1914–30

Landbrugets organisationsstruktur centraliseres

Tiden 1880–1914 betegner, som det er vist ovenfor, det store gennembrud for det danske landbrugs organisationsstruktur. I en frugtbar vekselvirkning mellem lokale organisationsdannelse og bredere sammenkædninger af foreningsaktiviteterne på regionalt og nationalt hold etableres det flerstrengede organisationssystem, som trods mange omdannelser stadig er typisk for dansk landbrug.

Den organisatoriske udbygning i denne periode udmærker sig også ved at være bestemt af landbrugets udvikling hen imod et moderne eksporterhverv, hvor afsætningsmulighederne i voksende omfang bliver de ledende principper. Produktionen på bedrifterne tilrettelægges ud fra kommercielle hensyn. Rådgivningstjenesten tilpasses herefter, og det organiserede fællesskab i alle dets forgreninger har som hovedopgave at forbedre vilkårene for produktion og afsætning.

Husmandsforeningernes noget senere tilsynkomst bringer nye toner ind i dette billede. Ved siden af de landbrugsfaglige og kommercielle grundsynspunkter sættes nu et socialpolitisk, der i konkurrence med bondebrugets og storbrugets strukturbevarende linje i landbrugspolitikken retter opmærksomheden mod jordpolitikken som et middel til at skabe de nødvendige betingelser for småbrugets opkomst som et konkurrencedygtigt alternativ til de større bedriftsformer.

I den efterfølgende periode 1914–30, som behandles i dette kapitel, afsluttes opbygningen af det danske landbrugs organisationsstruktur. Desuden gennemgår den under indtryk af forsyningsvanskelighe-

derne under 1. verdenskrig en række tilpasninger, mest af centralistisk karakter, der ganske vist ikke bliver permanente, men som alligevel kommer til at fremstå som et alternativ til en markedsøkonomisk motiveret opbygning og virkemåde. Organisationsformen kommer derved i lige så høj grad til at afspejle de indre produktionsbetingelser som de ydre markedsvilkår.

Under 1. verdenskrig er det især andelsbevægelsen, der undergår organisatoriske ændringer.¹ Der oprettes nye virksomheder og organisationer som f. eks. Andelsbanken (1914), De samvirkende danske Andels-Kreatureksportforeninger (1916), De samvirkende danske Andels-Smøreksportforeninger (1917), De danske Mejeri-foreningers Mælke-Eksport (1919) og Dansk Kartoffeldyrkerforening (1919).

For de to sidstnævnte organisationer gælder, at de som typiske krigstidsfænomener ikke klarer mødet med 1920'ernes barske virkelighed og derfor må indstille virksomheden. Anders Nielsen får i 1917 Andelsudvalget omdannet til organisationen De samvirkende danske Andelsskaber, men det får ikke større praktisk betydning. De store andelsselskaber fortsætter deres selvstændige virksomhed.

I løbet af 1920'erne oprettes enkelte nye andelsselskaber, såsom 6 kartoffel-eksportforeninger (alle 1922), men mest samler opmærksomheden sig om Mælkeeksportens og Andelsbankens indbyrdes forbundne sammenbrud i 1924–25. Den dramatiske begivenhed kaster lange skygger ind over andelsbevægelsens indre samarbejde, og først flere år senere har man overvundet den deraf følgende organisatoriske krise.

For husmandsforeningerne som for de

Storbruget slutter sig sammen. Tolvmandsforeningen af 4. februar 1919 holder 10 års jubilæum i 1929.

Øvrige landbrugsorganisationer gælder det, at de oplever en kærkommen forøgelse af deres virksomhedsområde gennem Genforeningen 1920. De samvirkende sønderjyske Husmandsforeninger tæller da 24 foreninger med 1145 medlemmer. Derudover sker der ikke afgørende ændringer i foreningsopbygningen. Storbruget kunne ikke i længden føle sig tilstrækkeligt godt repræsenteret gennem Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, som i voksende omfang helligede sig almene oplysnings- og serviceopgaver.² I stedet gik 16 såkaldte tolvmandsforeninger fra Øernes område i 1923 sammen i Centralforeningen af Tolvmandsforeninger i

Østifterne, en organisation, som i 1927 fik landsomfattende karakter gennem oprettelsen af fynske og jyske kredse og gennem etablering af toporganisationen Centralforeningen af Tolvmandsforeninger og større Landbrugere i Danmark.³

For landboforeningernes vedkommende sker der som allerede antydnet en tilgang af sønderjyske lokalforeninger, ialt 13 foreninger med 6.000 medlemmer. Disse foreninger, der havde samarbejdet i Fælleslandboforeningen for Nordslesvig, indmelder sig i De jyske Landboforeninger, hvorimod de sønderjyske husmandsforeninger opretholder ders egen samvirksomhed. Derudover består den mest be-

tydningsfulde ændring i, at koordinationsudvalget De samvirkende danske Landboforeninger med virkning fra 1. april 1917 omdannes til en permanent organisation med eget sekretariat, placeret i København.⁴ Omdannelsen vil senere blive drøftet nærmere, men i organisatorisk sammenhæng fik det skete den betydning, at De danske Landboforeninger kunne deltage i et overordnet samarbejde på lige fod med andre toporganisationer inden for dansk landbrug.

Som det flere gange tidligere er blevet påpeget, havde der ved forskellige lejligheder været rejst det spørgsmål, om ikke landbruget havde behov for en fælles landsledelse, et landbrugsråd.⁵ Det erhvervspolitiske udviklingsforløb i verdenskrigens første år havde i høj grad aktualiseret dette problem, og derfor tog først Landboforeningerne, senere Andelsudvalget initiativet til en tilbundsgående drøftelse af denne tanke.⁶ De implicerede parter omfattede udover Landboforeningerne og Andelsudvalget også Husmandsforeningerne og Landhusholdningsselskabet, men da Husmandsforeningerne ikke ville se sig reduceret til blot at være en 4. part i overordnede drøftelser af denne art, trak de sig i sidste øjeblik ud af drøftelserne herom.

Landbrugsraadet af 20. juni 1919 (i det følgende betegnet som »Landbrugsraadet«) bestod herefter af 12 medlemmer fra hhv. De danske Landboforeninger (5 repræsentanter), Andelsudvalget (5 repræsentanter) og Landhusholdningsselskabet (to repræsentanter). En dør blev dog holdt åben for Husmandsforeningerne, ifald de i anden omgang kunne acceptere en repræsentation på fem medlemmer, men deres

indtræden i rådet skete først i 1932 og da under helt andre forudsætninger.⁷

Oprør og samarbejde

Denne udvikling frem mod et nærmere samarbejde mellem landbrugets organisationer blev hjulpet frem af en række faktorer, hvoraf en enkelt var af udenomsorganisatorisk art. I november 1915 oprettede en kreds af utilfredse landmænd, mest dog repræsentanter for det større, planteavlsorienterede brug, en række »oprørsorganisationer« under betegnelsen gårdmandsforeninger. To år senere blev disse foreninger sluttet sammen i Dansk Landmandsforening, der i løbet af et par år talte 30.000 medlemmer.⁸

Den egentlige skydeskive for foreningernes propaganda var de forskellige tvangsudskrivninger af korn, kaldet »kornordninger«, som man af forsynings- og ernæringsmæssige grunde fandt det nødvendigt at gennemføre, men snart blev agitationen rettet mod det etablerede reguleringssystem som helhed og mod de landbrugsorganisationer, som gennem deres repræsentation i de forskellige reguleringsudvalg deltog i administrationen af de herhen hørende ordninger.

Denne agitation kunne nok føles noget letkøbt, når den sås på baggrund af de vanskeligheder, dansk landbrug og det danske samfund som helhed stod over for i såvel krigsårene 1914–18 som den første efterkrigsperiode. Situationen kaldte da først og fremmest på samarbejde, ikke enstrenget interessehævvelse. Så tidligt som i marts 1915 viste slagterierne vejen ved at indgå en formel overenskomst med Inden-

De kommunale myndigheder fik pålagt store administrative opgaver i forbindelse med reguleringen af de rådige forsyninger. Her uddeles rationeringskort i rådhusen i København.

rigsministeriet. Mod pligt til at forsyne hjemmemarkedet med flæsk til maksimale priser fik andelsslagterierne og privatslagterierne eneret på eksporten, og det etablerede eksportudvalg blev fulgt op af tilsvarende organer for vigtige varer som smør (oktober 1915), æg (1916), kød (1916) og ost (1917).

Regeringen havde på forhånd sikret sig den fornødne lovbemyndigelse hertil i form af »Augustloven« af 7. august 1914, et initiativ, der allerede den næste dag blev fulgt op ved nedsættelse af et særligt organ til at regulere priser og forsyningen med livsvigtige varer, »Den overordnede Kommission« (i det følgende benævnt som »D.O.K.«). Gennem særlige bekendtgørelser blev de etablerede eksportudvalg be-

myndiget til på statens vegne at administrere disse ordninger.⁹

Udover disse afsætningsorganer blev der dannet forskellige koordinations- og reguleringsudvalg, som havde til opgave at afstemme evt. divergerende interesser bag den nationale forsyningspolitik. Den overordnede koordinering af landbrugets forhold blev i første omgang søgt etableret gennem Landbrugsrådet af 30. august 1915 (i det følgende betegnet som »1915-landbrugsrådet«) med 4 × 2 medlemmer fra hhv. Landhusholdningsselskabet, Landboforeningerne, Andelsudvalget og Husmandsforeningerne. Dette organ fik imidlertid kun en kort levetid, eftersom husmændene trak sig ud af rådet februar 1916. Et år senere tog indenrigsministeren, den

Thomas Madsen-Mygdal (1876–1943). Fik i 1902 den hidtil højeste landbrugseksamen ved Landbohøjskolen, derefter i tur og orden ledende planavlskonulent, landbrugsskoleforstander, organisationsleder, landbrugsminister og statsminister. Hos ham forenedes i sjælden grad landbrugsfaglig med erhvervspolitisk gennemslagskraft.

radikale Ove Rode, initiativet til at få oprettet et nyt koordineringsorgan, Det stående Landbrugsudvalg, (i det følgende betegnet som »1917-landbrugsudvalget«) med 5 repræsentanter for landboforeningerne, 5 for husmandsforeningerne samt de tre landbrugskyndige medlemmer af D.O.K.¹⁰

1915-landbrugsrådet og 1917-landbrugsudvalget skulle naturligvis drøfte sager af særlig betydning for landbrugets forhold. I 1917 blev landbrugsorganisationerne imidlertid også inddraget i admini-

strationen af landbrugseksterne reguleringsudvalg, i første række Erhvervenes Fællesudvalg af 25. februar 1917. I diverse kompensations- og eksportudvalg deltog landbrugets repræsentanter da på lige fod med kolleger fra andre erhverv, idet man naturligvis søgte at bruge landbrugseksportens bytteværdi som et argument for at hjemføre forsyninger af særlig betydning for erhvervets produktionsforhold.

Graden og omfanget af samarbejde inden for rammerne af hel- eller halvofficielle styringsorganer kan naturligvis diskuteres og da især i et erhverv, der som dansk landbrug havde gjort den frie konkurrence og frihandelen til sine fornemste kendetegn. Dansk Landmandsforenings kampagne mod de bestående organisationer satte som nævnt også ind mod netop disse forhold, uden at foreningen i øvrigt kunne dokumentere specielt liberalistiske holdninger endsige traditioner.

En kommende landbrugsleder, landbrugsskoleforstander Thomas Madsen-Mygdal, tog imidlertid udfordringen op, og fik gennem sin virksomhed omkring oprettelsen af erhvervets eget fællesorgan Landbrugsraadet og i dettes første virksomhedsperiode 1919–20 skabt et levedygtigt, liberalistisk alternativ til det integrerede samarbejde med statsmagten. Derved blev han landbrugets førstemand og ud-konkurrerede samtidig en anden topleder, andelsbevægelsens Anders Nielsen, der havde knyttet sin skæbne for hårdt til krigstidens reguleringssystem.

I løbet af 1920'erne indarbejdedes Landbrugsraadets virksomhed som erhvervspolitisk toporgan og som et fælles serviceorgan for dansk landbrugseksport. Da Madsen-Mygdal blev landbrugsminister maj 1920, fik han imidlertid omdannet det eks-

En gruppe af mændene bag jordlovene af oktober 1919 malet 15 år senere af Jobs. Nielsen. Fra venstre mod højre ses Søren Brorsen, Mads Jensen-Aale, Vilb. Pinholt, Hans Rasmussen, Niels Frederiksen og Jens Holdgaard.

traordinære udførselskontor i Landbrugsministeriet til et særligt erhvervsdirektorat med den opgave at fungere som et »administrativt Hjælpeorgan for Landbrugets erhvervsmæssige Organisationer...«. ¹¹ Madsen-Mygdals særlige opfattelse af landbrugspolitikken som en vekselvirkning mellem markedsøkonomiske og rent merkantile faktorer og med statsmagten som et nødvendigt supplement til organisatorisk selvjustits fik her sin egentlige magtbasis.

Veg han i afgørende øjeblikke ikke tilbage fra at bruge statsmagten som organisationssystemets forlængede arm, kan det samme gøres gældende om en anden topleder i landbrugets verden, De sjællandske Husmandsforeningers formand Niels Frederiksen, der dygtigt spillede på dobbeltrollen som toneangivende husmandsleder og som indflydelsesrigt medlem af Det radikale Venstres folketingsgruppe. Hans livsværk blev jordlovene af 1919, og i for-

længelse af denne lovgivning fik han oprettet sit eget direktorat, Statens Jordlovsudvalg, med sig selv som formand. Hermed var skabt et socialpolitisk alternativ til Madsen-Mygdals erhvervsøkonomiske opfattelse. Tiden skulle da vise, hvorledes de økonomiske og sociale linjer i landbrugspolitikken kunne forenes.

Landbrugsfaglig virksomhed under ekstraordinære forhold

Efteråret 1914 indkaldte De sjællandske Landboforeninger som de andre fællesforeninger til det årlige delegeretmøde, der denne gang skulle finde sted den 20. november 1914. På forhånd havde man bestemt, at mødet kun skulle vare én dag, og at der ikke skulle bydes på den sædvanlige middag på Skydebanen i København. Da formanden, grev Moltke, bød velkommen,

måtte han imidlertid gøre afbigt for en intern kritik ved at indrømme, at det næppe var en klog beslutning. Nej, det var det sandelig ikke, erklærede en af de første talere, sognefoged Søren Jensen-Hyldegaard, Ringsted. Med rette var De sjællandske Landboforeninger blevet kritiseret for deres passive holdning til tidens brændende spørgsmål. Da var jyderne anderledes vågne, hed det til slut i hans oppositionelle indlæg. Med stemmerne 17–10 lykkedes det dog bestyrelsen at afværge, at der efter frokosten blev afholdt et særligt møde om aktuelle emner.¹²

Sognefogden fra Ringsted havde rørt ved et ømt punkt. I konsekvens af den ekstraordinære situation efter krigens udbrud 1. august 1914 havde den radikale mindretalsregering under ledelse af C. Th. Zahle iværksat en række foranstaltninger til at sikre landets forsyning med de vigtigste varer. Med enstemmig tilslutning fra Rigsdagen havde man således gennemført den allerede nævnte augustlov om ret til at regulere priser og lønninger, og det nyoprettede organ for den slags indgreb, D.O.K., havde straks foretaget en række upopulære indgreb i danskernes hverdag, såsom forbud mod eksport og import af visse varer, mod opfodring med brødkorn o.s.v.

Den slags nødforordninger følte især af landmændene som et indgreb i deres hævdvundne rettigheder. Når nu priserne på eksempelvis husdyr var stigende, gjaldt det for mange landmænd om at få ranset ud i bestanden af overflødige eller ringe dyr, »dårlige betalere«, som de ofte kaldtes. Landbrugets egne organisationer var efter mange landmænds mening alt for spage i mælet, når de over for offentligheden skulle påpege reguleringspolitik-

kens skadelige bremsevirkninger over for det frie landmandsinitiativ.

Efter den indledende skærmydsel om tidens erhvervspolitiske udfordringer kunne det sjællandske delegeretmøde dog foregå efter en traditionelt inddelt dagsorden. For planteavlens vedkommende var det især kartoffelavlens muligheder på det amerikanske marked, der påkaldte sig opmærksomhed. De lokale landboforeninger skulle føre tilsyn med de kartoffelmarker, hvorfra eksporten til Amerika skulle komme. Om forsøgsvirksomheden udtalte formanden for planteavlssudvalget, professor Westermann, at man havde gennemført færre markforsøg end normalt. Når det gjaldt markvandring og besøg på de etablerede forevisningsmarker, kunne man iagttagelse den samme tendens, sagde han beklagende. Desuden var udgifterne til forsøgs- og formidlingsvirksomheden steget stærkt, betonedes han. Derfor havde man udvidet samarbejdet med de andre fællesforeninger.¹³

Husdyrudvalgets formand, forstander Brink Lassen, havde gjort de samme erfaringer som Westermann. Inden for kontrolforeningerne var arbejdet nærmest gået i stå, og i kvægavlsforeningerne kunne man iagttagelse samme tendens. Om svineavlens sagde Søren Jensen-Hyldegaard, at de høje priser på foderstoffer havde fået mange landmænd til at skille sig af med deres grisesøer. Det ville efter hans opfattelse snart resultere i mangel på flæsk. Da kvægavlerne også var tilbøjelige til at sælge ud af deres besætninger, foreslog en taler, at man afholdt et årligt rundskue på Sjælland. Her kunne opdrætterne da fremvise deres dyr og på den måde få sig et bedre ståsted over for alt for vimse kvægprangere.

Fra en jysk græsmarksudflugt i begyndelsen af 1920'erne. Mere end et kamera var medbragt på turen.

På dagsordenen for det jyske, fynske og lolland-falsterske delegeretmøde kunne man opleve den samme blanding af normale og ekstraordinære debatpunkter. Mønstreret kan i virkeligheden genfindes i alle krigsårene, selv om de ekstraordinære forhold i deres erhvervspolitiske iklædning med tiden bliver dominerende. På det jyske delegeretmøde 1914 fik statskonsulenten for jysk kvæg, Axel Appel, iværksat et tilsyn med kvægbesætninger i Jylland med det formål at holde interesserede besætningsejere i snæver kontakt med De jyske Landboforeninger. Udover karing 1 gang om året i to klasser skulle der gennem et særligt tilsyn og gennem indsamling af de fornødne oplysninger om mælkeydelse, salgspriser o. lign. skabes et dokumentarisk referencemateriale om elitekvægavlens aktuelle forhold.

Normalt var det på dyrskuerne, de lokale som de store fællesskuer, at kvægavlerne mødtes. De ekstraordinære for-

hold bevirkede imidlertid i sammenhæng med genopblussende M & K-epidemier, at mange dyrskuer måtte aflyses. På det jyske ungskuet 1915 i Vejle blev kun udstillet heste, og i 1917 og 1918 måtte ungskuet erstattes med amtsvise ungskuer.

På ungskuet i Randers 1914 var der traditionen tro ikke alene udstillet dyr, men også etableret en større planteavlsudstilling. Her havde konsulent M. K. Kristensen og hans medarbejdere koncentreret sig om at fremvise handelsplanter såsom hør og hamp. Denne tendens til at koncentrere den årlige planteavlsudstilling omkring et enkelt tema kan man genfinde på de følgende års ungskuer. Græsmarkernes rette pleje var et sådant tema, der gik igen flere gange, og som i øvrigt også kan genfindes i de øvrige landsdele. I Jylland ledte det 1919 frem til ansættelse af en særlig græsmarkskonsulent, der skulle rådgive såvel lokalforeninger som særligt interesserede græsmarksbrugere. Dette eksempel blev

*Planteforsøg på
Landbohøjskolen 1924.
Observationer fra
forsøget med
bestøvningsposer noteres
ned. Det er frøroer, man
undersøger.*

fire år senere fulgt op af De sjællandske Landboforeninger med Præstø Amts Landboforening som initiativtager.

Udover græsmarkerne var det især planteforædling, der optog fællesforeningernes planteavlskonsulenter i disse år. En del jyske landboforeninger havde siden århundredskiftet arbejdet med at fremavle såsæd, og denne virksomhed blev i de første krigsår sat i system, idet fællesforeningen gik aktivt ind i arbejdet på at organisere såvel fremavlen som det efterfølgende salg af sædekorn til landmændene.¹⁴

Fra 1. januar 1917 forpagtede man ejendommen »Godthåb« ved Skanderborg. På de godt 50 tdl., der hørte til gården, ville man etablere en række forsøg med såvel nye sorter og stammer af sædekorn som med de almindeligt dyrkede. Fem år senere overtog man gården. På dette tidspunkt havde man imidlertid som på Sjælland overladt fremavlen til Danske Landboforeningers Frøforsyning i Roskilde, oprettet 1906. På Lolland-Falster gik man en lidt anden vej, idet man overlod fremavlen til et privat frøfirma.

Det må her erindres, at det lollandsk-falsterske planteavlsudvalg i et tæt samarbejde med Statens Forsøgsvirksomhed i Planteavl dannede den organisatoriske ramme omkring Abed Planteavlsstation ved Søllested. Her havde forsøgsleder H. A. B. Vestergaard tidligt slået sit navn fast som en førende skikkelse inden for arbejdet med sortsforsøg. Genem årene udsendtes derfra en række kornsorter, der betød en revolution inden for planteavl, ikke mindst bygsorterne Abed Prentice (1908) og Abed Binderbyg (1916). I begyndelsen af 1930'erne kom det store gennembrud med bygsorterne Abed Keniabyg og Abed Majabyg.

Den voksende indsats på planteavlens område i disse år må naturligvis ses i sammenhæng med samfundets store behov for korn og andre afgrøder. Da landmændene som følge af den stigende indtjening så sig i stand til at betale større kontingenter til deres landøkonomiske foreninger, kunne der i det hele taget blive råd til udvidede foreningsaktiviteter. Det ledte bl.a. til, at De jyske Landboforeninger efteråret 1919

begyndte at udgive en ugeavis »Jydsk Landbrug«, og i januar det følgende år fulgte De sjællandske Landboforeninger trop ved at etablere en tilsvarende ugeavis »Sjælland Stifts Landbrugstidende«. I 1925 blev den omdannet til at være et egentligt foreningsblad, hvorpå de fleste lokalforeninger og specialforeninger tegnede abonnement. Flere lokalforeninger så dog med skæve blikke til det nye blad, som efter deres opfattelse gjorde det umuligt at fortsætte udgivelsen af deres egne foreningsmeddelelser.

Landhusholdning i 1920'erne

Efter flere års pause kom der i 1919 påny gang i fællesskuerne rundt om i landsdelene. Her kunne man da konstatere, at husdyrbestanden, i hvert fald inden for eliteavlens rækker, ikke havde lidt større skade under krigsårenes vanskelige forhold. Bestanden af malkekøer var nok blevet reduceret med 200.000 stk., men da det hovedsagelig var gået ud over de dårlige betalere, spillede det ikke nogen større rolle. Avlscentrene for svin var også intakte, og i løbet af 1–2 år kunne svinebestanden opbygges til normal størrelse.

I de første par år efter krigens afslutning lød der da også forholdsvis optimistiske toner, når formanden for De sjællandske Landboforeningers kvægavlsudvalg, Niels Nielsen, Farringløse (i moderne sprogbrug Farendløse!), aflagde beretning på delegeretmødet. Mælkeøkonomien var klart positiv, da man først havde overstået virkningerne af de knappe foderår 1918 og 1919. Men der skulle ikke gå mere end et par år, førend der fra svineavlens side kom nok så optimistiske bulletiner, en tilstand,

som med undtagelse af årene 1923–24 gik igen og da ovenikøbet i forstærket form hen mod tyvernes slutning.

Den nye og meget energiske kvægavlskonsulent, L. Hansen Larsen, havde derfor ikke den bedste baggrund for sin kampagne for at effektivisere kvægbruget. Alligevel opnåedes der resultater på forskellige områder, bl.a. derved, at man intensiverede bekæmpelsen af kvægtuberkulosen. I dette arbejde støttedes han virksomt af sin formand, som i øvrigt var en af landsdelens førende RDM-avlere. Sammenlignet hermed havde Hansen Larsens jyske kollega, Nic. Bonde, ikke helt den samme baggrund for sit arbejde. I løbet af 1920'erne skete der flere skift på formandsstolen i det jyske kvægbrugsudvalg. Desuden døde den ledende skikkelse inden for jysk kvægbrug, statskonsulent Axel Appel i 1926, og det varede flere år, inden avlsarbejdet inden for jysk kvæg blev omorganiseret efter nye linjer og da entydigt med fællesforeningen som drivende kraft.

På husdyravlens område kan man i begyndelsen af 1920'erne se en interessant udvikling aftegne sig, idet husmandsforeningerne ville styrke det faglige arbejde ved at deltage i et nærmere samarbejde med landboforeningerne. Efteråret 1921 bad De sjællandske Husmandsforeningers husdyrbrugsudvalg om at blive repræsenteret i den faglige ledelse. Dette ønske imødekom man ved at tildele husmændene to pladser i kvægavlsudvalget, og et par år senere udvidedes dette samarbejde til også at omfatte andre områder.

Planteavlssarbejdet havde under krigsårene haft forholdsvis gode kår, selv om forsøgene gik tilbage i tal. I efterkrigsperioden trængte kendskabet til moderne

*Cleveland
bæltetraktoren blev i
1919 købt til en gård på
Bornholm. Den blev dog
ingen succes. Her
trækker den en
kultivator.*

dyrkningsteknikker sig stedse stærkere på som en naturlig opgave. Sædskiftet og jordbehandlingen hørte til denne kategori, og det samme gjorde sig gældende i spørgsmålet om anvendelse af traktorer eller i samtidens sprogbrug »motorplove«. I forlængelse af dette oplysningsarbejde indgik De sjællandske Landboforeninger i 1922 i et nærmere samarbejde med det private firma Landbrugsmaskinkompagniet med det formål at få udpeget de mest egnede typer.¹⁵ Samarbejdet varede dog kun kort tid, da de lokale maskinforhandlere og landsbysmede følte sig noget brøstholdne over en sådan form for »monopolisering«.

Det var Niels Nielsens efterfølger som næstformand for fællesforeningen, gård ejer Jacob Tvedegaard, fra 1922 ejer af Langemosegård ved Ringsted, som var den drivende kraft bag dette initiativ. Desuden var han virksom på en række andre områder. Fra sin ungdom havde han gjort en stor indsats for gymnastiksbureauet og for det

folkelige arbejde i det hele taget, og det faldt ham derfor meget naturligt at få den faglige virksomhed suppleret på forskellig vis, kulturelle aktiviteter ikke at forglemme. Det årlige fællesskue skulle efter hans opfattelse lige så meget være en folkefest som en landbrugsudstilling. Ved flere lejligheder ivrede han for at tage nye emner op som f. eks. husholdningssagen, brandpolitiet på landet, kvægtuberkulosisens bekæmpelse o.s.v.

Det lykkedes da også for ham at se husholdningsarbejdet placeret som en naturlig del af den faglige virksomhed, omend delegeretmødet 1924 afviste at ansætte en konsulent hertil. Der lagde den jyske samvirksomhed større interesse for dagen, da den i året i forvejen nedsatte et særligt husholdningsudvalg. Ildsjælen i dette arbejde var en kvinde, Rebecca la Cour Madsen fra Vejen. Kan landbokvinder ikke have nytte af faglig sammenslutning, lød hendes spørgsmål til det jyske delegeretmøde såvel i 1921 som i 1922, og det

K. Skovgaard (1894–1968), landøkonom. Efter eksamen 1919 videreuddannede han sig i USA og blev derefter sekretær for De sjællandske landboforeninger. Gennem sin senere virksomhed som professor i landøkonomi forenede han i sjælden grad teoretisk og praktisk indsigt i alle landbrugets forhold.

spørgsmål besvaredes som antydet positivt, ikke mindst ved at ansætte en husholdningskonsulent. Desuden påtog plantevlens ledende skikkelse, konsulent M. K. Kristensen, sig den opgave at være husholdningsudvalgets sekretær i de første fire år, og det betød i sig selv en kraftig styrkelse af arbejdet.¹⁶

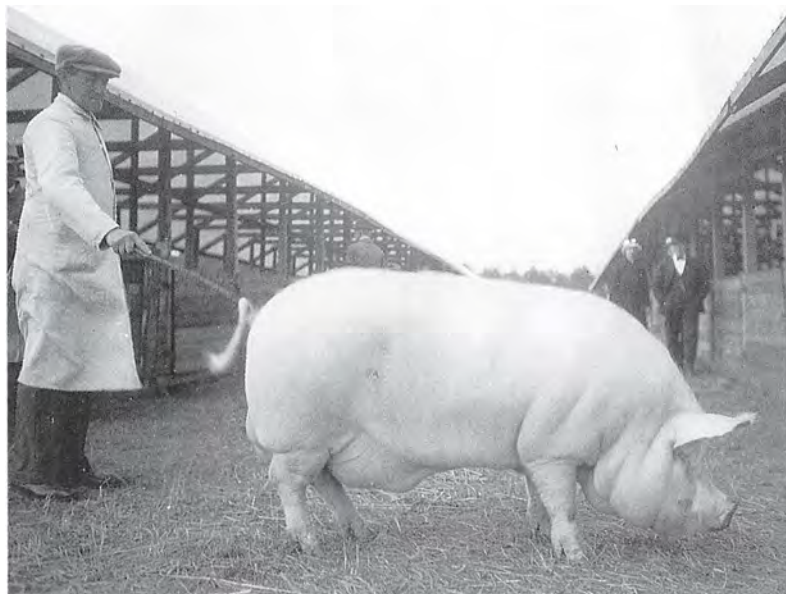
Ser man på udviklingen inden for fællesforeningerne i 1920'erne, kan man i det hele taget bemærke en stigende professionalisering af deres virksomhed. Konsulenterne og ikke mindst sekretærerne får sti-

gende indflydelse, især fordi travle formænd som den jyske P. P. Pinstrup og grev Moltkes efterfølger som sjællandsk formand, Thomas Madsen-Mygdal, ikke havde tilstrækkelig tid til at tage sig af samvirksomhedens daglige virksomhed. Derved fik to nye sekretærer og redaktører af de respektive medlemsblade, jydernes J. K. Haugaard og sjællændernes K. Skovgaard, en indflydelse, der heldigvis for sagen ligefuldt søgte sin motivering i deres faglige og organisatoriske dygtighed.

Som redegørelsen for fællesforeningernes indsats på det erhvervspolitiske område vil vise, var der specielt i de vanskelige år omkring midten af tyverne behov for at markere fællesforeningerne stærkere end hidtil. På det faglige område kan man tydeligt mærke en vis rådvildhed over den ubehagelige kendsgerning, at kvægbrugets økonomi på grund af de lave smørpriser lod noget tilbage at ønske. Vi får kun 15–16 øre i betaling for en foderenhed grovfoder mod førhen 21–22, konstaterede Niels Nielsen på delegeretmødet i 1925.

Selv om en begyndende prisopgang på smør i andet halvår af 1927 pyntede lidt på regnskabet, var det dog svineproduktionen, som stod i centrum. Men på dette område led De sjællandske Landboforeninger og dermed landboforeningsarbejdet som helhed den skuffelse, at slagterierne 1928 efter statskonsulent Mørkebergs død det forudgående år selv overtog det faglige rådgivningsarbejde ved at ansætte en ledende konsulent i svineavl, K. M. Jensen, indtil da husdyrbrugskonsulent for landboforeningerne i Holbæk amt. Selv om netop dette valg af flere grunde måtte glæde De sjællandske Landboforeninger, blandede der sig dog den malurt i

Svineavlsarbejdet og svineproduktionen voksede stærk i 1920'erne, men de lange slanke baconsvin, som englænderne satte pris på, var endnu ikke enerådende blandt de danske svineproducenter. Billedet er fra et jysk dyrskue 1923.

bægeret, at K. M. Jensen havde været nr. 1 på den liste over kandidater til en stilling som sjællandsk svineavlskonsulent, men et par år tidligere havde søgt at få ansat med økonomisk støtte fra slagterierne.¹⁷

Til gengæld søgte de jyske husmandsforeninger og landboforeninger at styrke det faglige arbejde omkring svineavlen ved i 1929 at få den gamle lade på »Godthåb« indrettet som svineforsøgsstation. I de sidste år af 1920'erne skete der i det hele taget en del nybrud på det faglige område inden for De jyske Landboforeninger. Indtil da havde bearbejdningen af talmaterialet fra kontrolforeningerne tillige med de såkaldte afkomsundersøgelser vedr. tyrenes indflydelse på køernes mælkeydelse sorteret under regnskabsudvalget, men nu blev dette arbejde lagt ind under husdyrbrugsudvalget. Til gengæld kunne regnskabsudvalget koncentrere sig om at støtte arbejdet med de »deciderede landbrugs-

regnskaber, et arbejde, der på dette tidspunkt var i stærk udvikling.¹⁸

For planteavlens vedkommende var det forhold som deltagelse i større maltbyg-sudstillinger som fremskaffelse af bedre læggekartofler, der i Jylland stod i centrum. For Sjællands vedkommende arbejdede planteavlsfolkene på samme tid med brugen af koncentrerede, flersidede gødninger som den nye »Nitrophoska« og de dermed forbundne problemer om de enkelte gødningsdeles samspil.

Arbejdet på at effektivisere og modernisere landbrugsteknikken var ved at bære frugt i slutningen af 1920'erne. Konsulent H. Holme Hansens lolland-falsterske forsøg med at bekæmpe ukrudtet ved hjælp af forskellige syrevæsker hører til denne kategori. Økonomiske hensyn tvang landmændene som deres rådgivere til at højne produktiviteten over en bred front. Og til at føre bedre regnskab. Ved udgangen af

1920'erne var der alene på Sjælland 14 regnskabskredse med 15 konsulenter tilknyttet arbejdet. Moderne planteproduktion og svineproduktion betød dermed øgede investeringer.

Erhvervspolitik og reguleringspolitik

Som det blev vist ovenfor, var det faglige arbejde inden for landboforeningernes fællesforeninger i tidsrummet 1914–30 præget af en vis brydning mellem nyt og gammelt. Den samme grundproblematik kan man også iagttage, når man herfra vender blikket mod den erhvervsøkonomiske og -politiske udvikling, fællesforeningerne var parthaver i gennem dette tidsrum.

I krigsårene 1914–18 og de første par efterkrigsår var konjunkturerne i almindelighed gunstige for landbruget, idet priserne steg stærkere end omkostningerne. Det kunne dog ikke overses, at en stor del af merindkomsten skyldtes bortsalg af husdyr, ikke mindst malkekøer og grisesøer. Når besætningerne en dag igen skulle genopbygges, var det ikke sikkert, at de indtjente penge da var til rådighed. Den lidt kunstige indtægtsforøgelse påkaldte sig desuden offentlighedens og ikke mindst skattemyndighedernes opmærksomhed.

I tyverne normaliseredes situationen betragteligt uden dog helt at blive identisk med den, der var gældende i de gode, gamle tider før 1914. Svigtende købekraft skabte i forening med en voksende overproduktion af landbrugsvarer en prisudvikling, der bortset fra enkelte år med inflationær udvikling ikke var erhvervet gunstigt stemt. Ethvert forsøg på at for-

De to hippologer og statskonsulenter, veterinæren J. Jensen (1845–1935) og landøkonomen Aug. Kjær. J. Jensen var 1889–1919 statskonsulent i hesteavl, hvorefter 1946 Aug. Kjær bestred posten til 1946.

bedre rentabiliteten gennem en reduktion af omkostningerne stødte på den hindring, at landbrugets og byerhvervenes interesser ikke var identiske. Landbrugets »pristal« kunne ikke uden videre bruges som referencemateriale, når byerhvervenes arbejdsgivere og arbejdere skulle aftale overenskomster på arbejdsmarkedet.

Allerede efteråret 1914 var en ekstraordinær udvikling i gang. Eksporten af heste var således steget fra små 28.000 stk. i 1913 til næsten 96.000 stk. det følgende år. De var imidlertid blevet solgt for dårligt, mente statskonsulent Aug. Kjær. Bedst ville det efter hans mening være, om man snart fandt frem til en afløser for den afdøde tysklandseksport, veterinærkonsulent Johs. Arup.

Fællesforeningerne fik på dette område

en status som et slags eksportudvalg, idet de ved forskellige lejligheder fungerede som formidlere af centraliserede opkøb fra tysk side. I oktober 1915 bad Udenrigsministeriet således De sjællandske Landboforeninger om at formidle et tysk opkøb af 10.350 heste (vallakker), fordelt med 6.000 til Jylland, 2.500 til Sjælland, Fyn 1.200, Lolland-Falster 500 og Bornholm 150.

Da landmændene imidlertid ikke mødte frem med tilstrækkeligt mange heste, gik det nedsatte udvalg i al hemmelighed direkte til hestehandlerne og fremskaffede herigennem det nødvendige antal dyr. De ekstra opkøb til højere priser vakte forståeligt nok landmændenes harme, og den sjællandske bestyrelse med grev Moltke i spidsen måtte da gøre afbigt over for et lukket formandsmøde, der næppe så med blide øjne på denne form for organiseret forskelsbehandling.¹⁹

En lignende formidlingsvirksomhed søgte man at udfolde omkring eksporten af avlsvæg. Især interesserede man sig for de angiveligt store muligheder i de russiske østersøprovinser. Man fik i den anledning skabt en god kontakt til den netop udpegede statskonsulent for dette område, N. Otto Nielsen, der indtil da havde haft ledende stillinger inden for det lokale storbrug. Inden planerne for alvor kunne realiseres, blev statskonsulenten imidlertid dræbt under kamphandlinger i Riga november 1919.

I et senere afsnit om landboforeningernes rolle i landbrugspolitikken i disse krigsår vil det blive vist, hvorledes fællesforeningernes delegeretmøder og formandsmøder løste den vigtige opgave at danne erhvervspolitisk baggrund for De danske Landboforeninger og de hertil

knyttede repræsentanter på Rigsdagen, når der drøftedes reguleringspolitiske tiltag. Herudover foretog fællesforeningerne også selvstændige udspil over for eksempelvis Krigsministeriet, når man for en kortere periode ville have meddelt orlov til det indkaldte mandskab til Sikringsstyrken. Ved flere lejligheder lykkedes det da også at få soldaterne sendt hjem på høst-orlov o. lign.

Når det drejede sig om at få fat på flere godsvogne til befordring af de nødvendige grovvarer, var adressen Statsbanerne. Fremskaffelse af kunstgødning kunne også volde problemer, da det private foretagende, Det danske Gødningskompagni, i virkeligheden havde monopol på dette område. I 1914 overvejede man derfor at oprette en gødningsfabrik på andelsbasis, men resultatet blev i stedet en omdannelse af Dansk Andels Gødningsforretning 1916 til et fast organiseret selskab, bedst kendt under initialerne D. A. G.²⁰

Forbindelseslinjerne til det private erhvervsliv, ja til det omgivende samfund som helhed blev i disse krigsår belastet ikke så lidt, eftersom de angiveligt store fortjenester inden for sektorer som handel, transport og industri vakte megen uvilje blandt den tids landmænd. Nye agrarbevægelser som Gårdmandsforeningerne (1915ff.) og deres sammenkædning i Dansk Landmandsforening 1917 skulle heller ikke gøre det lettere for landboforeningerne og husmandsforeningerne at tage et direkte medansvar for upopulære foranstaltninger.

Situationen blev endnu mere broget for De jyske Landboforeninger, da deres midtsøgende formand, folketingsmand N. Jensen-Toustrup, blev dræbt ved en bilulykke i juli 1916. Valget af hans efterfølger

N. Jensen (-Toustrup) (1846–1916) landmand, organisationsleder og politiker. Kom i Folketinget som 26-årig og tilhørte til sin udtræden i 1910 overvejende det forhandlende Venstre. I årene 1890–1913 var han formand for Silkeborg og Omegns Landboforening og fra 1909, som den første repræsentant for gårdmandsgruppen, ligeledes formand for De jyske Landboforeninger.

stod da mellem andelslederen Anders Nielsen og formanden for Aalborg Amts Landboforening, den agrarisk sindede folketingsmand for Venstre, P. P. Pinstrup. Førstnævnte blev imidlertid valgt, omend med en snæver margin, men var kun for-

mand i to år, da han mere eller mindre frivilligt veg sædet til fordel for Pinstrup.

Denne fik dog allerede i 1916 en stærkere stilling i det erhvervspolitiske arbejde, idet han efter P. Th. Niensens død i november 1916 overtog rollen som landboforeningernes mest markante talsmand på tinge. Det hører dog med i billedet, at Venstre i disse år kun sjældent valgte ham som ordfører i landbrugspolitiske anliggender, men foretrak repræsentanten for Bjerrekredsen, den moderate J. Jensen-Klejs.

Midt i disse trængselstider måtte fællesforeningerne da gennem foredrag om landbrugets aktuelle placering i samfundet søge at styrke den indre opslutning bag programmet. Den konservative folketingsmand, dr. phil. A. Fraenckel, talte således på det sjællandske delegeretmøde 1916 om »Landbrugsstandens samfundsmæssige Betydning«, som han især vurderede som en politisk størrelse. Byerhvervene havde efter hans skøn udviklet sig til at være nutidens aristokratiske gruppe. Her over for stod landbostanden som det demokratiske element, hvis vigtigste opgave det var at kontrollere og begrænse overklassens udfoldelser.²¹

Sognefoged H. P. Nielsen, Frøslev ved Store Heddinge, formand for Stevns Herreds og Omegns Landboforening, tog tråden op fra dette foredrag ved at stille det spørgsmål, hvad der fra erhvervets side kunne og burde gøres for at hævde dets ligeberettigede stilling i samfundet. Indlægget mandede ud i en opfordring til landmændene om at slutte sig tættere sammen i landboforeningerne i stedet for at danne nye organisationer.

I de sidste krigsår var det som allerede antydnet debatten om de enkelte kornord-

ninger, der optog sindene på medlemsmøderne. Sjællænderne fik dog også tid til at drøfte andre ting såsom regnskabsagens udvikling, idet Landsoverskatterådets næstformand, kontorchef Immanuel Bang, på et formandsmøde 28. maj 1918 holdt foredrag om »Regnskabsføringen i Landbruget med særlig Henblik paa Skatteangivelsen«. ²² Der var nok noget om, at landmændene betalte for lidt i skat, lød hans vurdering. Men problemet ville løse sig, om man blot kunne overtale flere landmænd til at føre en simpel kolonneregnskabsbog.

Det gav naturligvis anledning til debat, men de fleste deltagere heri gav ham ret i hans synspunkter, omend en enkelt vendte sig mod den påstand, Bang havde fremført ved en tidligere lejlighed om, at ca. 45.000 gårdmænd kun betalte skat af en indtægt på 12–1500 kr. Den slags udtalelser gjorde kun ondt værre. Ja, men jeg sagde også ved samme lejlighed, at byboerne betaler for lidt i skat, replicerede kontorchefen.

Flere år senere fandt P. P. Pinstrup i sin beretning på det jyske delegeretmøde det fornødent at tale stærkt fordømmende om denne skatteekspert af socialdemokratisk observans. »Den store Skattefoged, Nutidens Sylow (!), Immanuel Bang har mange Beundrere i Folketinget blandt sine Partifæller...«. konstaterede Pinstrup under bekræftende tilråb fra tilhørerskaren. ²³

Året 1919 betegnede også i erhvervspolitisk henseende et forsøg på at bryde krigsårenes isolation. Årets ungskeue i Holstebro bød således på koncert i byens anlæg ved tenoren, kgl. kammersanger Peter Cornelius og på en fodboldkamp. Da det var første gang, sønderjyderne deltog i delegeretmødet med deres 13 lokalforeninger og 6.000 medlemmer som bag-

grund, stod programmet på mange måder i såvel den forestående genforenings som tilbageblikkets tegn. Pinstrup benyttede da lejligheden til at gøre op med det, han opfattede som krigstidens fejlslagne politik og dens konsekvenser i form af arbejdsuro m.v. Nu var det opgaven at »opdrage en Slægt, nøjsom og arbejdsom og derfor lykkelig ved at dyrke den danske Jord...«, påpegede han. ²⁴

På det tilsvarende delegeretmøde på Sjælland talte Madsen-Mygdal om den toporganisation, han om nogen havde været mester for at få oprettet, Landbrugsraadet. Han var dog ikke helt tilfreds med sit værk, idet husmændene stadig ikke kunne bevemme sig til at tage plads i de fem stole, der var reserveret dem. Men rådet havde ligefuldt store og vigtige opgaver at varetage, ikke mindst forbindelsen til det ydre marked, fastslog han. Landbruget krævede ikke nogen særstilling i erhvervspolitisk henseende, blot frihed til at eksportere og ret til at »værne Erhvervet for alle de Tvangsindgreb, som dilettantiske Samfundsreformatorer i vore Dage har saa let ved at finde paa...«, sluttede han sit indlæg. ²⁵

Landboforeningerne i en forsvarsposition

Delegeretmøderne i 1920 var på mange måder præget af begivenhederne omkring Påskekrisen og den efterfølgende uro på arbejdsmarkedet. På det jyske møde midt i oktober vendte Pinstrup sig stærkt mod havnearbejdernes og søfolkenes forsøg på at lamme landbrugseksporten som led i deres kamp. Heldigvis havde foreningen af strejkemodstandere, Samfundshjælpen, og

Gymnastikpioneren Niels Bukh (1880–1950) grundlagde i 1920 gymnastikhøjskolen i Ollerup, den første af sin art herhjemme og senere udvidet flere gange. Næsten samtidig indledte han en omfattende turnévirkelse med sine elitegymnaster. Det gjorde hans navn kendt verden over, ikke mindst i Japan.

frivilligt mandskab fra landbruget i for-
 ening brudt blokaden og derved reddet
 situationen, konstaterede han. Det var for
 ham et vidnesbyrd om, at »vort Folk dog
 er saa sundt, at det enigt og energisk vil
 slaa slige samfundsødelæggende Bestræ-
 belser ned...«. ²⁶

På årets ungske i Kolding havde land-
 boungdommen i øvrigt vist sin fysiske
 styrke, idet gymnastikpædagogen Niels

Bukh havde givet opvisning med et hold
 elitegymnaster. Niels Bukh havde 1. maj
 samme år indviet sin gymnastikhøjskole i
 Ollerup på Sydfyn, den første af sin art.
 For ham og hans meningsfæller var gym-
 nastikken et særdeles velegnet opdragel-
 sesmiddel, når det gjaldt om at forme den
 opvoksende slægt. Idrætsøvelser anviste
 den lige vej til en national vækkelse, hæv-
 dede han. Den store tilstrømning, hans
 skole oplevede i mellemkrigstiden, viser
 klart den opslutning, han fik til sine ideer.
 Gymnastikhøjskolen måtte da også om-
 bygges og udvides flere gange for at give
 plads til den voksende elevskare.

På det sjællandske møde samme år drøf-
 tede man ligeledes aktuelle emner. Niels
 Nielsen, Farringløse, medlem af Sorø
 amtsråd som repræsentant for Det radikale
 Venstre, talte her om den meget omtalte
 »jordhunger«, der havde været med til at
 fremkalde jordlovene af 1919. Når pris-
 nedgangen slog igennem for alvor, ville det
 da vise sig, om denne iver efter at få egen
 bedrift var udtryk for en virkelig interesse
 eller om det blot var et forbigående fæno-
 men, sagde han bl.a. I øvrigt luftede han
 den tanke, om man skulle afholde et lands-
 delegeretmøde eller evt. en ny landmands-
 forsamling. ²⁷

Et år senere var efterkrigskrisen en
 kendsgerning, og lederne af de store er-
 hvervsorganisationer talte indtrængende
 om tidens problemer, som de anskuede
 noget forskelligt. Hvor landbrugets repræ-
 sentanter mest talte om at spænde livrem-
 men ind, fremsatte industriens folk stærke
 ønsker om økonomisk-politiske indgreb,
 ikke mindst gennem øget told på impor-
 terede færdigvarer.

På det jyske delegeretmøde skulle gods-
 ejer C. Moesgaard-Kjeldsen, Lidsø på

Lolland, da meget apropos holde foredrag om den kommende toldreform. I sin tid havde han været formand for det omdebatterede organ Ernæringsrådet og folketingsmand for Det radikale Venstre. I slutningen af marts 1920 havde folketingsgruppen imidlertid ekskluderet ham, fordi han havde været med til forvolde regeringen Zahles afgang. Den blev som bekendt effektueret gennem en kgl. afskedigelse.

Nu stod han da godt et år senere på den jyske landborigsdag som udstødt af sine partifæller og som en leder, der efter manges opfattelse havde svigtet de landbrugspolitiske idealer ved at tale reguleringspolitikken eller »Systemet Ove Rode« sag. Hans foredrag handlede som nævnt om den forestående toldreform, hvor det efter hans opfattelse gjaldt om at afvise ethvert anslag mod de liberale grundsætninger. Det havde landbruget ret til at gøre. De, der ejer jorden, ejer riget, slog han fast under stort bifald fra forsamlingen. Nu gjaldt det om at virke for, at så centrale begreber som »Frihandel, privat Initiativ, Ansvarsfølelse og Kappelyst i Arbejdet ikke af vore Modstandere gøres til noget ensidigt agrarisk...«, sluttede han.²⁸

På det sjællandske delegeretmøde en måned senere talte formanden, grev Moltke, om tidens store svøbe, arbejdsløsheden. Den måtte bekæmpes i fællesskab og ikke ved at lægge hinandens meninger for had, lød det fra talerstolen. Han kunne i den anledning oplyse, at fællesforeningen havde fået en opfordring til at afholde en generaldebat med repræsentanter for de forskellige erhverv.²⁹

Disse udtalelser viser klart, hvor forskellige opfattelser, der gjorde sig gældende inden for landboforeningernes ræk-

ker i de bevægede år i 1920'ernes begyndelse. På det landbrugsfaglige område var der næppe stor forskel på jyder og sjællændere, men ikke mindst Niels Nielsen, Farringløse, gjorde sit til, at drøftelsen af erhvervsmæssige forhold ikke kom til at dominere på bekostning af det faglige arbejde. Imidlertid nærmede den sjællandske opfattelse sig den jyske, da Madsen-Mygdal i 1924 afløste Moltke som formand for De sjællandske Landboforeninger. Niels Nielsen, Farringløse, var ellers foreslået som kandidat til formandsposten, men da der åbenbart skulle skaffes den forhenværende landbrugsminister en toppost inden for landbrugsorganisationernes verden, måtte Niels Nielsen træde tilbage i andet gelede. Det tog han sig meget nær.

På samme møde kunne den nyvalgte formand i øvrigt overvære en konstruktiv debat om det følsomme emne priserne på landbrugets produkter i byerne. Fra landbrugets side måtte et medlem af den sjællandske bestyrelse, baron G. Lerche, erkende, at der eksisterede en kløft mellem land og by, og at den i høj grad skyldtes de høje priser, forbrugerne måtte betale for deres madvarer. Landbruget ønskede alene verdensmarkedets priser, ikke de beløb, byens husmødre måtte punge ud med. Men det var mellemhandlerne, der rendte med fortjenesten, hævdede han. Formanden for Forbrugernes Værn, kontorchef M. J. C. Gredsted, var mindst lige så interesseret i, at mellemhandleravancen, især på svinekød og kartofler, blev beklippet stærkt. Konklusionen på drøftelsen blev en aftale om et nærmere samarbejde med Gredsted og hans 3.500 medlemmer.³⁰

Andelsbevægelsens mulige opgave i dette forsyningsarbejde over for byernes befolkning blev ikke nævnt med mange

At spille i tombola, her ovenikøbet en »Kæmpe Tombola«, var en ekstra attraktion ved mange dyrskuer. Det øgede ganske givet salget, at tombolaen blev passet af unge landmandsdøtre, klædt i 20'ernes sidste mode.

ord, når de sjællandske landbodelegerede drøftede den slags problemer. Omvendt tog jyderne P. P. Pinstруп i sin beretning 1924 andelsbevægelsens ledende folk i skole. De mange sammenbrud inden for andelsorganiserede virksomheder, først og fremmest Kartoffeldyrkerforeningen og Mælkeeksporten, havde skabt et stort behov for at »faa vore Andelsforetagender saadan ledet, at den gamle Tro og Tillid til dem vender tilbage...«, fastslog han.³¹

Et prisfald af særlig karakter var i mellemtiden ved at bane sig vej. Den danske kronens begyndende værdiforøgelse i første halvår af 1925 bevirkede, at landbruget som et eksporterhverv fik færre kroner hjem for dets varer, omend beløbet naturligvis havde større købekraft. De landmænd, der havde købt ejendom under en lav kronkurs, måtte derimod pludselig se deres gæld og dermed deres kreditydelser opskrevet med 1/3 eller mere. Det skabte et voldsomt røre i brede landmandskredse,

og nu krævede man, at det omgivende samfund også tog konsekvensen af kronenopgangen eller med datidens eget udtryk »pariføringen« ved at justere lønninger og offentlige udgifter nedefter i samme takt.

Landbrugsraadet konkretiserede disse krav gennem en udtalelse til offentligheden 3. september 1925 om »den langsomme Kronestignings Nødvendighed...«. Nu krævede man diskontoen nedsat fra 7 til 6%, en ajourføring af skatterne i takt med kronestigningen, en ophævelse af love, der ellers ville bremse det nødvendige prisfald og endelig en lov mod private prisaftaler.³²

De sjællandske Landboforeningers nye formand, Thomas Madsen-Mygdal havde været hovedmanden bag udformningen af denne udtalelse, og da han gik på talerstolen ved sit første delegeretmøde som formand 20. november 1925, opholdt han sig meget ved den erhvervspolitiske situation. Nu gjaldt det om at fastholde den linje, der

var udstukket gennem Jydske Lov 1241, og hvor nøgleordet var beskyttelse af torve- og markfreden eller på moderne dansk retten til frit at producere. Sommerens omfattende uro på arbejdsmarkedet stillede efter hans opfattelse dette spørgsmål i det skarpest mulige relief. Trods en vis reduktion af omkostningerne ved at drive en gård var der stadig et stort gab mellem faldende priser og fastholdte udgifter. Toldbeskyttelse eller ligefrem statstilskud til erhvervslivet var han imod. Markedskræfterne skulle have lov til at bringe tingene på plads.³³

Som det skal blive vist, blev det madsen-mygdalske program i høj grad bestemmende for den politiske udvikling i disse år. Hans udtalelse om, at parikronen skulle respekteres, d.v.s. at priser og udgifter stort set skulle følges ad, blev citeret igen og igen på landmandsmøder landet

over og naturligvis også på efterårets delegeretmøder.

På sit første delegeretmøde som formand 18. november 1927 tog Jacob Tvedegaard som Madsen-Mygdals efterfølger tråden op ved at gå stærkt i rette med den kritik, landbruget på det seneste havde været udsat for i forbindelse med kravene om tilpasning af de offentlige udgifter. Landboudommens kulturelle opdragelse lå ham også stærkt på sinde. Hjemmenes påvirkningsmuligheder svandt ind i takt med, at sport, film og dårlig læsning drog de unge til sig. På Danmarks Lærerhøjskole havde man ligefrem opfordret de unge til at bryde med landbokulturens åndelige arv. Det harmede Tvedegaard mere end noget andet: »De Damer og Herrer, som gaar disse Veje, haaber jeg dog skal føle, at vel er Bonden graa og ringe, men han er haard at tvinge...«.³⁴

De sjællandske Landboforeningers første dyrskuedag i Ringsted 1925. På forreste række midt for ses den nyvalgte formand Ths. Madsen-Mygdal, og til højre for ham Niels Nielsen, Farringløse (med hatten i hånden). Tre pladser til venstre for Madsen-Mygdal ses professor T. Westermann, Fællesforeningens første planteavlskonsulent.

Bag de kraftfulde ord, Pinstrup, Tvedegaard og andre ledere inden for landboforeningerne i disse år udtalte om det, som de opfattede som tidens dårlighed, lå også et pres fra utilfredse grupper inden for landmændenes egen kreds. Den hensygnende bevægelse Dansk Landmandsforening havde haft stor tilslutning på Randersegnen og i Nordjylland. Det var derfor ret naturligt, at en genoplivet protestbevægelse mod samfundets påståede ligegyldighed over for landbrugets kriseprægede situation havde sine arnesteder netop i disse områder. I april og maj 1928 afholdtes der store protestmøder i Randers og Ålborg. Hertil kom den store uro i de sønderjyske områder, hvor »Lei-bevægelsen«, opkaldt efter sin stifter, gårdejer H. C. Lei, samlede stor tilslutning til kravet om stop for tvangsauktioner.³⁵

Uroen følte så nærgående, at landboforeningerne trods den notoriske konjunkturoppgang fra og med efteråret 1927 fandt det nødvendigt at fremkomme med kraftfuldt formulerede protestresolutioner fra delegeretmøderne 1928. På det jyske møde ledte drøftelsen heraf til en stærk kritik af det, man opfattede som Randersbevægelsens organisatoriske muldvarpearbejde. Desuden gik Pinstrup stærkt i rette med Finanstidendes redaktør, som 12. september havde taget sig den frihed at afblæse landbrugskrisen. »De mange Tusinde, der købte Landbrug under den lave Krone, vil føle den Kri- ses Tryk det meste af deres Levetid...«, spæde Pinstrup.³⁶

På det sjællandske delegeretmøde var det N. C. Løje, der fremlagde resolutionsudkastet. Han var siden 1919 formand for Stevns Landboforening, et område, der også havde mærket landmandsrøret som et nærgående problem. Hans udtalelser om,

at landbrugskrisen endnu ikke var helt overstået, og at der især var behov for skattelettelser, kaldte på såvel tilslutning som modstand. Folketingsmand for Det radikale Venstre, Jørgen Jørgensen, Lejre, hævdede, at landboforeningernes økonomisk-politiske program ledte frem til dyr jord, til stigende ejendomspriser og til høj rente. Omvendt mente den senere direktør for Creditkassen for Landejendomme i Østifterne, Aksel Jensen, at landbruget var blevet stærkt forfordelt gennem den økonomiske politik, de skiftende regeringer havde ført. Som i Jylland blev resolutionen enstemmigt vedtaget.

Drejede delegeretmødernes forhandlinger 1925–28 sig i høj grad om erhvervs-politiske emner, var situationen i 1929 nærmest den omvendte. Nu talte man som førhen mest om faglige eller rent erhvervsøkonomiske ting, og alene et forslag fra den nye Stauning – P. Munch-regering om at skærpe jordlovgivningen fik Jacob Tvedegaard til at hæve stemmen, da han erklærede, at ejendomsretten var og forblev ukrænkelig.³⁷

At han heller ikke denne gang slap for indre debat, sås dog tydeligt af, at den ofte så frisprogede forpagter W. Branth, Juellinge, temmelig direkte kritiserede sekretæren for De danske Landboforeninger, folketingsmand O. Himmelstrup, for ineffektivitet. Det var en offentlig hemmelighed, at Himmelstrups mange gøremål ikke tillod ham en hel dags indsats på De danske Landboforeningers kontor, men alligevel fandt Tvedegaard kritikken for upasende.

Forstander Niels Bredkjær, Tune Landboskole, glædede sig på sin side over, at landboforeningerne nu havde lagt det erhvervspolitiske arbejde over i Landbrugs-

Cand. polit. Otto Himmelstrup (1883–1954). Han blev først sekretær i Industrirådet 1911–17 og derefter af Madsen-Mygdal trukket over i Landboforeningernes nyoprettede sekretariat, som han ledede til 1948. I 1924 kom han i Folketinget, valgt af Venstre, og blev snart tingets ekspert i sager vedrørende toldlovgivning. Desuden var han en stor ven af teatrets kunst.

raadet for i stedet at koncentrere sig om sit egentlige virkefelt, den landbrugsfaglige indsats. Niels Nielsen, Farringløse, mindedes i denne forbindelse den nyligt afdøde andelsleder Anders Nielsen. Når han talte til landmændene om de opnåede arbejdsresultater, fik man fornyet lyst til at gøre mere ved tingene.

Den politiske Pinstruplinje og den landbrugsfaglige Niels Nielsen-holdning brydes som vist kraftigt inden for fællesfor-

eningernes arbejde i 1920'erne. Eller udtrykt på en anden måde: de supplerede hinanden, når kravet til organisationerne og deres ledere gik på dels at fastholde og helst forbedre de samfundsskabte produktionsbetingelser, dels at tilvejebringe de landbrugsfaglige forudsætninger for at frembringe en produktion, der kunne stå sig i konkurrencen på verdensmarkedet.

Madsen-Mygdal på vej

I de nærmest forudgående afsnit blev det vist, hvorledes fællesforeningerne skiftevis koncentrerede deres organisatoriske arbejde omkring de sædvanlige aktiviteter på det landbrugsfaglige område og de ekstraordinære opgaver af erhvervspolitisk natur, som udsprang af de unormale forhold i krigs- og krisetider.

Når man herfra bevæger sig et niveau højere op i organisationsystemet, ses det straks, at koordinationsudvalget af 1893, De danske Landboforeninger, i tiden 1914–30 har fået en anden og nok så betydningsfuld placering i hierarkiet. Med virkning fra 1. april 1917 blev udvalget omdannet til et permanent organ med såvel en politisk (folkevalgt) ledelse som et sekretariat med Industrirådets tidligere sekretær, cand. polit. O. Himmelstrup som chef.

I en skildring af De danske Landboforeningers historie må man derfor drage en skarp skillelinje ved denne dato. Fra sin oprettelse blev den nye organisation centralt placeret i debatten om den forsynings- og reguleringspolitik, regering og erhvervsorganisationer i fællesskab måtte føre for at styre samfundshusholdningen frelst igennem den stærke isolation, den

Et kig ind i Venstres partiværelse på Christiansborg 1918. Forrest til venstre ses partiets ledende skikkelse fhv. konseilspræsident I. C. Christensen.

tyske u-bådskrig havde afstedkommet for Danmark som for andre lande.

Opgaven var ikke helt afsluttet ved krigens afslutning i november 1918. Tre år endnu måtte den tids danskere affinde sig med vidtgående indgreb i deres dagligdag, inden reguleringspolitikken nærmest blev et anliggende for historisk interesserede. Og selv da De danske Landboforeninger i forening med Andelsudvalget og Landhusholdningsselskabet 20. juni 1919 havde fået oprettet et erhvervspolitisk toporgan, Landbrugsraadet, indtog Landboforeningerne gennem 1920'erne fortsat en central placering i arbejdet på at formidle dialogen mellem landbrug og samfund.

I de første krigsår fortsatte koordinationsudvalget sin hidtidige virksomhed.

Eftersom Landboforeningerne først gennem oprettelsen af Landbrugsrådet 1915 blev officielt repræsenteret i et af tidens mange rådgivningsorganer, kunne organisationen ikke gøre sin indflydelse direkte gældende i reguleringspolitikens indledende fase. Selv om udvalgets medlemmer formentlig har drøftet de forskellige regeringsudspil temmelig indgående, kunne resultatet heraf ikke kommunikeres officielt til omgivelserne endsig fastholdes i interne referater. Højest kunne man kommentere mindre ting som diverse eksportforbud samt i almindelighed fremsætte anmodning om at få landbruget bedre repræsenteret i D.O.K. og andre reguleringsorganer.³⁸

Derudover prægedes arbejdet fortsat af

rutineprægede dispositioner som f. eks. landmændenes deltagelse i Teknologisk Instituts maskinkursus og udformningen af nye regler for ydelse af statstilskud til planteavlssarbejdet inden for fællesforeningerne. Den lolland-falsterske formand, Ad. Tesdorpf, ville gerne have undersøgt mulighederne for at få oprettet en landsforsikring mod tabet ved »M & K«, men det lykkedes ikke at skabe den fornødne stemning herfor.

I denne situation følte savnet af en permanent toporganisation stærkt inden for landboforeningerne, og 13. januar 1915 adviserede den fynske formand Cederfeld de Simonsen derfor sine kolleger om, at han ved næste møde ville fremsætte forslag om en enkelt vedtægtsændring. Det viste sig at være en tilføjelse til paragraf 10, hvorefter personlige valg skete ved simpelt flertal blandt de fremmødte.

Det afgørende udspil kom dog som i 1907 fra jysk side i form af et forslag i det tidlige efterår 1916 om at udpege en bestyrelse på 30 mand (Jylland 17 pladser, Sjælland 5, Fyn 4, Lolland-Falster 3 og Bornholm 1) samt et forretningsudvalg (de fem fællesforeningers formænd og næstformænd) og med et formandsskab på to mand, på skift udøvet af de fire »store« fællesforeningers formænd og næstformænd.³⁹ Trods nogen betænkelighed, især fra sjællandsk side, blev forslaget vedtaget med enkelte ændringer, nærmest af redaktionel karakter.

Efter forslag fra De fynske Landboforeninger blev dog det skiftende formandsskab efter få måneders forløb erstattet af en ordning med to formænd, valgt af bestyrelsen, således at de hver fungerede et år. Men sjællænderne afviste derimod et forslag om, at et medlem af en fællesfor-

enings bestyrelse ikke kunne blive valgt som formand. Denne modstand kom især Madsen-Mygdal på tværs, fordi en sådan ordning efter hans opfattelse ville have stillet formændene friere i forhold til deres bagland.⁴⁰ I marts 1918 blev han og Anders Nielsen i øvrigt valgt som det første formandsskab efter den nye ordning.

Ved siden af det erhvervspolitiske arbejde, som vil blive behandlet i et senere afsnit, skulle De danske Landboforeninger fortsat koordinere fællesforeningernes alm. virksomhed samt varetage de opgaver af administrativ og landbrugsfaglig karakter, som ikke naturligt henhørte under disse.

Under krigen og de første par efterkrigsår blev denne virksomhed sat i skyggen af det erhvervspolitiske arbejde. Selv nogle drøftelser med Landsoverskatterådet om regnskabsføringen inden for landbruget antog erhvervspolitisk karakter, fordi rådets engagement i spørgsmålet ikke så meget var dikteret af særlig interesse for landbrugets rentabilitet som af ønsket om at få et bedre grundlag for at beskatte landmændene mere korrekt (= hårdere). Et resultat af disse drøftelser blev, at skattemyndighederne accepterede landbrugsregnskaber som ligningsgrundlag, blot de var korrekt førte.

Selv om der fandtes en ganske stor landbrugspressen, følte Madsen-Mygdal og flere med ham, at man manglede et organ, der direkte kunne udtrykke ledelsens synspunkter. Derfor tog han initiativet til at købe ugebladet »Vort Landbrug« pr. 1. april 1920 til en pris af 40.000 kr. Desuden fik man i de sidste krigsår i al stilfærdighed indsamlet et arbejdsfond på ca. 640.000 kr., hvoraf Pinstrup Aalborg Amts Landboforening tegnede sig for det største bi-

drag med knap 50.000 kr. Det mindste bidrag på 200 kr. kom fra Læsø. Sammen med et beløb på 1,2 mio kr. fra Hundefonden, hvoraf dog de 0,7 mio. skulle overføres til fællesforeningerne, fik De danske Landboforeninger skabt et økonomisk rygstød, der kom organisationen til gode under 1920'ernes vanskelige forhold.

Som tidligere påpeget, kan man i landboforeningernes overordnede virksomhed i 1920'erne se to hovedlinjer aftegne sig. Den ene er den faglige virksomhed, som husdyrbrugets talsmænd med Niels Nielsen og senere forstander Niels Bredkjær i spidsen står som talsmænd for. I denne kategori må man også placere arbejdet på at styrke det organisatoriske arbejde inden for landbruget. Den anden hovedlinje er den erhvervspolitiske indsats, som især blev udøvet af den jyske gruppe under ledelse af P. P. Pinstrup, og hvorefter De danske Landboforeninger gennem offentlige udtalelser skulle understøtte de synspunkter, som politikere som Pinstrup og landstingsmand H. Hauch fremførte på Rigsdagen.

Organisationens holdning til arbejdet på at bekæmpe de tilbagevendende M & K-epidemier er dog et område, hvor faglige og erhvervspolitiske synspunkter ikke uden videre lader sig adskille. På den ene side måtte husdyrbrugets ledende mænd se med forståelse på de foranstaltninger, de ansvarlige veterinærer under anførsel af professor C. O. Jensen mente det bedst at gennemføre for at formindske faren for smittespredning. Madsen-Mygdals lov af 1. maj 1923 om bekæmpelse af smitsomme dyresygdomme blev i øvrigt normsættende helt op til vore dage.

På den anden side var de samme ledere undergivet et konstant pres fra de lokale

landboforeninger og kvægbrugere i de sygdomshærgede områder om at få reglerne lempet. Under de store epidemier omkring midten af tyverne lykkedes det herigennem de sønderjyske kvægbrugere, »græsserne«, som de kaldtes, at få ophævet et påbud om indbinding af smittede kreaturer. Der savnedes ganske enkelt bygninger til at huse dyrene, og de dårlige konjunkturer for kødkvæg gjorde enhver tanke om nye, store investeringer helt urealistisk. Til gengæld brugte importørlande som Schweiz og Tjekkosllovakiet netop frygten for smitteoverførsel fra Danmark som begrundelse for gentagne gange at lukke for importen af dansk slagtekvæg.

På de indre linjer var Landboforeningerne i nogen grad involveret i arbejdet på at afbøde virkningerne af det sammenbrud, der henimod tyvernes midte truede Mælkeeksporten og Andelsbanken. I slutningen af 1923 besluttede man at støtte Mælkeeksporten i dens ønske om at få de danske mejerier til at gå ind i en støtteaktion, men kun 11 ud af 19 tilstedeværende bestyrelsesmedlemmer underskrev opfordringen.⁴¹

På et møde i maj 1925, få dage før Andelsbankens sammenbrud 1. juni, tog bestyrelsen sagen op som et særligt punkt på dagsordenen. Madsen-Mygdal så »med Sorg« på, hvorledes det ene andelsforetagende efter det andet vendte Andelsbanken ryggen midt i dens skæbnetime. Selv om hans kolleger ikke kunne vedkende sig et medansvar for den beklagelige udvikling, gik de dog med til at stille et beløb på 100.000 kr. til rådighed for en redningsaktion (De jyske Landboforeninger ydede 50.000 kr.). I en udtalelse fra bestyrelsesmødet hed det bl.a., at landbruget i Andelsbanken havde »et solidt og stærkt Pen-

De røde køer gjorde sig også stærkt gældende i Jylland, ikke mindst i det østjyske område. Her ses en opstilling foran en stald, der var meget moderne for sin tid. Billedet er fra 1920'erne.

geinstitut...«, som især mejerier og slagterier havde pligt til at støtte.⁴² Da sammenbruddet først var en kendsgerning, og Landboforeningerne dermed havde såvel de 100.000 kr. som et indestående på henved 65.000 kr. alvorligt i klemme, besluttedes det at holde sig uden for de bestræbelser, der udfoldedes på at genrejse banken på det oprindelige grundlag.⁴³

Midt i de hede debatter omkring tyvernes midte om kronestigningen og dens følger fik Landboforeningerne også tid til at røgte faglige opgaver. Stambogsføringen hørte til denne kategori. Efter den vedtagne arbejdsplan mellem fællesforeninger og landsforening var det sidstnævntes opgave at føre stambogen for røde danske malkekøer, idet dog materialet hertil blev indsamlet af fællesforeningernes kvægavlskonsulenter. Til dette arbejde var endvidere knyttet Lars Frederiksen, tidligere sekretær ved De jyske Landboforeninger og nu professor i husdyrbrug ved Landbohøjskolen. Hans opgave var i første række

at analysere stambogskøernes mælkeydelse, således som den var registreret i regnskaberne fra kontrolforeningerne. Desuden var der til organisationen knyttet en konsulent i husdyrenes sundhedspleje, dyrlæge R. Jørgensen, Århus. Hvert år holdt han over 100 foredrag, som oftest illustreret med lysbilleder, over sit emne.

Hen imod slutningen af 1920'erne kan man i det hele taget spore en voksende interesse for kvægavlens økonomiske og sundhedsmæssige problemer. Konkurrencen fra svineavl og -produktionen udgør en vigtig faktor heri, hvortil kommer de stigende krav, som især det engelske hovedmarked stillede til mælkens og mejeriprodukternes sundhedsstandard. Arbejdet fik en god støtte i en ny lov af 31. marts 1928 om bekæmpelse af kvægtuberkulose, hvorefter man dels opmuntrede besætningsejerne til at udskille angrebne dyr, dels skærpede reglerne for opvarmning af mælk til smørproduktion o.s.v.

Noget tilsvarende gør sig gældende for spørgsmålet om intensiveret kødkontrol,

Efterhånden fik de fleste byer offentlige slagtehuse, ofte af beskedent størrelse. Billedet viser en sjællandsk landboforening på udflugt i 1934.

idet et landbrugsministerielt udvalg i februar 1930 havde fremlagt et forslag til en skærpelse af gældende bestemmelser herfor. De danske Landboforeninger kunne dog ikke uden videre acceptere en ordning med slagtetvang på offentlige slagtehuse, idet man gjorde gældende, at der de fleste steder praktiseredes en lige så effektiv ordning gennem frivillig deltagelse i den lokale kødkontrol. Af erfaring vidste man, at dyrlægestanden som andre interessegrupper kæmpede for at fastholde og helst udbygge de engang vundne positioner.

Andelsbevægelsens krise i konsekvens af Andelsbankens sammenbrud i 1925 var henimod årtiets slutning ved at være overvundet, og det havde en positiv effekt på

hele det danske landbrugs organisationsvirksomhed. Et praktisk som symbolsk udtryk herfor så man i købet af Andelsbankens hovedsæde Axelborg i København i efteråret 1929. Nu var man atter herre i eget hus.

Det danske landbrug og dets forsyningspligt

Tyngdepunktet for landboforeningernes tilsvarende indsats på det erhvervspolitiske område forskydes i denne periode gradvis fra fællesforeningerne til De danske Landboforeninger, især mærkbart efter koordinationsudvalgets omdannelse til en perma-

ment organisation pr. 1. april 1917. Rollerne var dermed fordelt på en anden måde. Mens erhvervspolitikken i dens daglige ajourføring var en sag for ledelsen i København, var det dog fortsat fællesforeningernes delegeretmøder, der gennem deres resolutioner dannede den nødvendige baggrund for de konkrete udspil. Desuden indførte man landsomfattende formandsmøder som et middel til at kommunikere tættere med medlemskredsen om helt aktuelle emner.

Det hører også med i dette billede, at erhvervspolitikken i perioden fundamentalt set handlede om de samme ting som det landbrugsfaglige arbejde. I krigsårene drejede det sig om at fastholde den faglige og økonomiske status, de tidligere slægtled havde tilkæmpet sig. 1920'ernes største udfordring på det erhvervspolitiske område blev tilsvarende arbejdet på at fastholde og helst videreudvikle de engang vundne positioner som et ledende erhverv, nationalt som internationalt betragtet. Lovgivningsmagts bestræbelser på at skabe et moderne velfærdssamfund måtte efter landboforeningernes opfattelse respektere de økonomiske realiteter, som et eksporterhverv stod over for.

Ved verdenskrigens udbrud den 1. august 1914 stod dansk landbrug over for en kornhøst, der specielt for rugens vedkommende tegnede ringe. Det forværrede den usikkerhedsfølelse, den politiske ledelse nærrede over for den særdeles vigtige opgave at sikre befolkningens forsyning med fødemidler. Dertil kom virkningerne af de store prisstigninger, der fulgte i krigsudbruddets kølvand.

Først og fremmest måtte man sikre sig mod, at beholdninger af den slags varer blev formindsket gennem eksport. Derfor

udstedte man allerede 6. august et generelt forbud mod eksport af korn og foderstoffer samt mel, gryn og kartofler. Desuden opkøbtes ekstralagre af brødkorn, og københavnske beholdninger af hvede blev eksproprieret til en pris af 16,50 kr. pr. 100 kg.⁴⁴

I denne indledningsfase kunne dansk landbrug ikke gøre stort andet end at vente og se tiden an. De stigende kornpriser fik desuden mange landmænd til at holde det nytærskede korn tilbage, da man næppe havde set en ende på prisopgangen. Landmændene kunne heller ikke siges at være gjort medansvarlige for landets forsyning med korn, eftersom Landboforeningerne som erhvervets største organisation ikke var direkte repræsenteret i D.O.K. Indenrigsminister Ove Rode havde til denne kommission udpeget to landbrugsrepræsentanter, folketingsmændene P. Th. Nielsen fra Venstre og Niels Frederiksen fra De Radikale.

Kun Husmandsforeningerne kunne siges at have fået en repræsentation heri, eftersom Niels Frederiksen trods sin forholdsvist beskedne status som formand for De sjællandske Husmandsforeninger i realiteten var husmændenes topleder. P. Th. Nielsen var på sin side medlem af forskellige faglige udvalg under De jyske Landboforeninger, men kunne trods sin politiske indflydelse næppe karakteriseres som »Landboforeningernes stærke mand«, således som det er blevet hævdet andetsteds.⁴⁵ Da der desuden savnedes en egentlig toporganisation inden for landboforeningerne, kunne P. Th. Nielsen ikke uden videre søge råd hos en organisatorisk baggrundsgruppe. Omvendt stod han friere, i fald hans opfattelse ikke harmonerede med landboforeningernes.

Den 22–23. september 1914 holdtes et større møde i Indenrigsministeriet om landets forsyning med brødkorn. Lagrene var forholdsvis beskedne, og der kom ikke korn nok frem. Skulle man da indføre maksimalpriser for derigennem at stoppe mulige spekulationer i en evt. prisopgang, lød spørgsmålet. Det frarådede landboforeningernes repræsentanter, hvorimod husmændene på samme måde som de socialdemokratiske medlemmer af D.O.K. gik ind for såvel maksimalpriser på hvede og rug som opfodringsforbud for brødkorn.

Her som ved senere lejligheder gav landboforeningerne udtryk for en stærk uvilje mod at suspendere den frie markedsmechanisme. Udover at fastlåse prisniveauet ville det efter deres skøn på det nærmeste sætte kornimporten i stå, da verdensmarkedsprisen, i det omfang man efteråret 1914 kunne tale om en sådan, givet ville ligge adskilligt højere end en maksimalpris. Den normale prisforskel mellem brødkorn og foderkorn ville også blive forskubbet herved, og det kunne tænkes at bringe husdyrproduktionen i vanskeligheder. Husmandspolitikerens Niels Frederiksen havde en noget anden opfattelse af landbrugets stillingtagen: Det større landbrug ville pr. definition have høje kornpriser, det mindre brug lave, erklærede han ved en senere lejlighed. Derimod kunne såvel landboforeninger som husmandsforeninger i enighed gå med til et opfodringsforbud for brødkorn, og et sådant udstedtes da også den 25. september 1914. Desuden blev det forbudt at anvende brødkorn til fremstilling af spiritus.

Efteråret 1914 frembragte i det hele taget en rig høst af indgreb i den frie handel med landbrugsvarer. Eksport af såvel rå som beredte huder og skind blev forbudt,

og det samme gjaldt heste (23. november), omend der senere blev dispenseret herfra.

Manglen på brødkorn blev imidlertid så truende, at D.O.K. med stemmerne 7 mod 4 den 3. december 1914 besluttede at anbefale maksimalpriser på dansk rug. Fire medlemmer af flertalsgruppen med Niels Frederiksen i spidsen ville dog holde maksimalprisen flydende ud fra udsvingene i majsprisen. Et mindretal med P. Th. Nielsen som talsmand gik imod dette, da noget sådant ville slå kornhandelen i stykker. Skulle man endelig skaffe korn frem på kunstig vis, skulle det i givet fald ske gennem ekspropriation og mod fuld erstatning.

Indenrigsminister Ove Rode fulgte som ventet flertalsindstillingen, men med en fast maksimalpris på 18,50 plus en krone i omkostninger. Det vakte en storm af uvilje i brede landmandskredse. Landboforeningerne overvejede en overgang at støtte et sagsanlæg mod regeringen ved Højesteret, da grundloven efter deres opfattelse tilsikrede fuld erstatning, d.v.s. den virkelige dagspris og ikke en kunstig (= lavere) fastsats.

Folketinget tog også spørgsmålet op i form af en 4 dages forespørgselsdebat, rejst af P. Th. Nielsen og andre venstrepolitikere.⁴⁶ P. Th. Nielsen gentog her sit krav om fuld erstatning, d.v.s. verdensmarkedsprisen 22 kr. i stedet for 18,50. Det var for ham »et Principspørgsmaal og et Retfærdighedsspørgsmaal...« Verdensmarkedsprisen er en ren og skær fiktion som forholdene nu er, svarede indenrigsminister Ove Rode. P. Th. Nielsen hører med til brødfordyrerne, hævdede socialdemokraten Hans Nielsen. Kornet blev med vilje holdt tilbage for at presse priserne i vejret. Som han så det, havde P. P. Pinstrup

*Fra en udflugt
arrangeret af Jyske
Landboforeninger ses
her fra venstre
sønderjyden Hans Skau,
?, formanden P. P.
Pinstrup, formanden for
Fælleslandboforeningen
for Nordslesvig P. J.
Refshaug og og 1.
viceformand Mads
Lambæk.*

talt sandt, da han engang i efteråret 1914 udtalte, at landmændene ikke havde tid til at tærskes nu, hvor de gik i roerne.

Efter Niels Frederiksens opfattelse var landbruget som helhed ikke interesseret i høje kornpriser, snarere tværtimod, da husdyrbruget ellers kunne tænkes at komme i klemme. P. P. Pinstrup ville over for denne kritik hævde, at landboforeningerne i denne sag havde varetaget landbrugets interesser. Hvor er for resten landbrugsministeren henne i dette anliggende, spurgte han, vel vidende, at Ove Rode som regeringens stærke mand havde fået frataget den meget lidt fremtrædende Kr. Pedersen de vigtigste sagsområder. Kornforsyningen og de dermed forbundne problemer var nu efter regeringens opfattelse et nationalt og dermed indenrigsministerielt anliggende, ikke et landbrugspolitisk. Da indenrigsministeren desuden i kraft af D.O.K. havde den økonomiske og forsyningsmæssige sagkundskab i ryggen, var

der politisk som holdningsmæssigt ikke større mulighed for at flytte grænsepæle gennem en forespørgselsdebat i Folketinget. For den parlamentariske baggrund garanterede regeringspartiet Det radikale Venstre og dets støtteparti Socialdemokratiet.

Forespørgslen gav da heller ikke noget konkret resultat, og Ove Rode hævdede få dage senere sin stilling som overordnet kornforsyner ved at forordne en maksimalpris på hvede på 21,50 kr. Da det alm. prisniveau på dette tidspunkt var ved at flade lidt ud, stiltede debatten om maksimalpriserne efterhånden af. Det vakte heller ikke større opsigt, at andels- som privatslagterierne 25. marts indgik en aftale med Indenrigsministeriet om en central styring af flæskeproduktion og -handel.

Mod at få eneret på at slagte til eksport påtog slagterierne sig dels at forsyne de store markeder England og Tyskland i samme forhold som tidligere (hv. 75 og

25%) uagtet at det tyske marked betalte den højeste pris, dels at fremskaffe det fornødne flæsk til hjemmemarkedet og vel at mærke til en maksimalpris, der var sat efter de engelske og ikke de tyske priser.⁴⁷ Landboforeningerne og for den sags skyld Husmandsforeningerne blev ikke spurgt om deres mening herom.

Oprettelsen af 1915-landbrugsrådet

Regeringens stærke position i de reguleringspolitiske spørgsmål og dens ønske om at forhandle enkeltvis med de berørte landbrugsorganisationer fremkaldte en stærk debat inden for landboforeningerne og de store andelselskaber. På et tvangsfrit møde i Landhusholdningsselskabet 7. juli 1915 drøftede de fire organisationer da, hvorledes man kunne få større indflydelse på D.O.K. og dens rådgivning over for regeringen.⁴⁸

Ove Rode viste sig da villig til at oprette et særligt rådgivningsorgan for D.O.K. på 4 × 2 medlemmer, af deltagerne konstitueret som »Landbrugsraadet af 30. August 1915«. Hertil valgte De danske Landboforeninger P. P. Pinstrup og landbrugsskoleforstander J. Brink Lassen. Jydernes stærke optagethed af erhvervspolitiske anliggender skulle i nødvendigt omfang prøves på øboernes landbrugsfaglige synspunkter. Jyske rugavleres interesse for tilstrækkeligt høje kornpriser kunne desuden tænkes at kollidere med øbo-husdyrbrugernes lige så udtalte frygt for, at husdyrproduktionen ikke kunne svare sig.

Mens D.O.K. overvejede sin holdning til anvendelsen af høsten 1915, drøftede landbrugsorganisationerne på deres side den holdning, de skulle indtage hertil.

Husmandsforeningerne ville fastholde maksimalpriserne, hvorimod Landboforeningerne ønskede dem ophævet. Et forbud mod opfodring ville være fuldt tilstrækkeligt. Synspunktet blev især ført frem af De danske Landboforeningers kommende leder, landbrugsskoleforstander Thomas Madsen-Mygdal, som i parentes bemærket ikke repræsenterede denne organisation i 1915-landbrugsrådet, men Landhusholdningsselskabet og Andelsudvalget i fællesskab. For at modvirke de uheldige konsekvenser ved et højt kornpriseniveau ville Madsen-Mygdal indføre sociale kompensationer for de mindstbemidlede, finansieret gennem ekstraordinære skatter. Forslaget vakte en del opsigt, men da D.O.K. ikke anså det for praktisabelt, lod Rode det falde.

I første omgang rettede 1915-landbrugsrådet sine bestræbelser mod at få den ikke-regulerede del af kødeksporten bragt under betryggende kontrol, eftersom entreprenante konserverfabrikanter, de såkaldte »gullaschbaroner«, opkøbte kødvarer til hjemmemarkedet med det formål at tjene gode penge på at lave kødkonserver, især beregnet på det tyske marked. Derved kom man i et konfliktforhold til indenrigsministeren, som ville fastholde rådet i dets rolle som rådgiver for D.O.K., ikke som et egentligt interesseorgan.

Det var især Andelsudvalgets Anders Nielsen, som hævdede 1915-landbrugsrådets selvstændige stilling. Samtidig kom han personlig i et udtalt konfliktforhold til regeringen som helhed, fordi han på Andelsudvalgets vegne havde forsikret England om, at Danmark så vidt muligt ville forsyne det britiske marked i samme forhold som før krigen. Det var den almindelige opfattelse, at Anders Nielsen som for-

På Landbohøjskolen blev der i 1920'erne høstet med le, sådan som man gjorde i gamle dage. Mandens tøj bærer imidlertid præg af, at han ikke er »ægte« landmand.

mand for foderstofselskabet J.A.F i særlig grad havde haft opmærksomheden henledt på foderstofimportens uhindrede videreførelse. Fra et ministermøde i slutningen af februar 1916 fremkom en stærk misbilligelse af Anders Niensens handlemåde, og det ledte til, at han i henved et år var lagt på is ved officielle forhandlinger med regeringen.⁴⁹

Trods valget samme efterår som De jyske Landboforeningers formand var Anders Niensens position svækket som følge af affæren. Omvendt styrkede det rivalen Madsen-Mygdals stilling i det forestående opgør om posten som landbrugets førstemand. Den 26. november 1915 var denne i øvrigt kommet ind i landboforeningernes øverste ledelse, idet han da blev valgt som næstformand for De fynske Landboforeninger.

D.O.K. var i mellemtiden klar med sit udspil om anvendelsen af høsten 1915. Udarbejdelsen var sket i nøje forståelse med 1915-landbrugsrådet. Iflg. forslaget af 15. oktober 1915 skulle staten overtage det meste af avlen af brødkorn ud fra en så-

kaldt »kornligning« via amter og kommuner. Afregningen skulle fortsat ske efter maksimalpriser, der ovenikøbet var reduceret med 1 kr. for rug og 2,50 kr. for hvede. Dermed var indenrigsministeren næsten bundet til at acceptere forslaget, hvad han da også gjorde fire dage senere.⁵⁰

Husmandsrepræsentanterne i 1915-landbrugsrådet følte imidlertid, at de i stigende grad blev majoriseret af de øvrige 6 medlemmer, der som regel dannede en fælles blok med front mod husmændene. Efter et landsstævne i Odense 11. januar 1916 trak de derfor deres repræsentanter ud af rådet. De tilbageblevne organisationer søgte ganske vist at føre arbejdet videre, men uden den slagkraft, der lå i at kunne udtale sig på det samlede landbrugs vegne. En måned senere erklærede indenrigsministeren, at rådet nu var opløst.⁵¹

Set med landboforeningernes øjne var situationen erhvervspolitisk set temmelig flydende det meste af 1916. Ove Rode forsøgte ad bagvejen at få Landboforeningerne medinddraget i forhandlingerne ved at indbyde såvel Landhusholdningsselska-

bet som Landboforeningerne til møde 7. april 1916 i D.O.K. Da Andelsudvalget imidlertid ikke var inviteret med, udeblev de indbudte repræsentanter, og man var lige vidt. Til gengæld havde Madsen-Mygdal på anden måde fået sin stilling styrket, idet han sammen med forpagter Sonne og Ø. K.s mægtige leder, H. N. Andersen, påtog sig den opgave at føre uofficielle forhandlinger i London om en uændret fortsættelse af den dansk-engelske samhandel. Da det lykkedes 3-mandsdelegationen at overbevise briterne om Danmarks reelle hensigter, blev den senere brugt i lignende forhandlinger med de to stridende stormagter Tyskland og England.

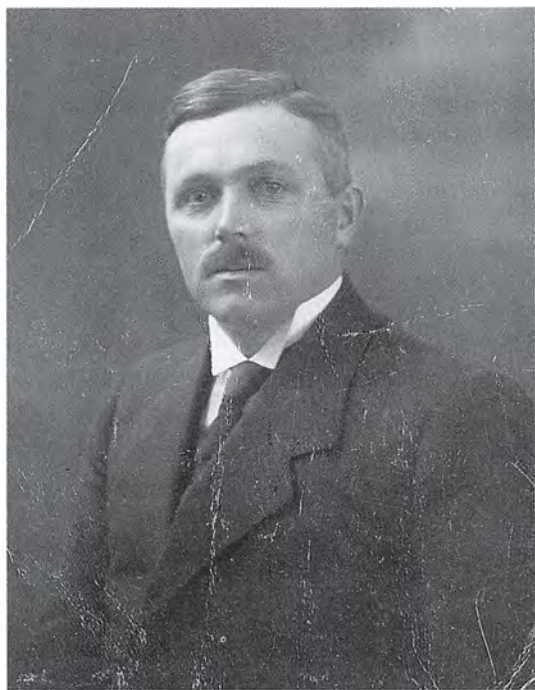
H. N. Andersen havde i øvrigt kort før delegationens afrejse til London fået bilagt en større konflikt mellem dampskibsrederne og regeringen, et opgør, der i høj grad involverede landbrugets interesser. For at få nedbragt de skyhøje fragter på så vigtige varer som majs og kul havde D.O.K. forsøgt at få dampskibsrederne til at yde et særligt bidrag til nedsættelse af disse fragter. Forhandlingerne brød imidlertid sammen, og regeringen fremsatte da et forslag til lov om bidrag af skibsfarten til foranstaltninger i anledning af dyrtiden. Bidraget skulle erlægges i form af en bruttoafgift på den ekstraordinært store indtjening, dampskibsfarten havde haft i tiden efter 1. august 1914. Pengene skulle derefter bruges til at nedsætte prisen på majs og kul.

Selv om Venstres ordfører Niels Neergaard ikke var overvældende begejstret for tanken om en bruttoafgift, gik forslaget dog nogenlunde uændret gennem Folketinget. Niels Frederiksen priste herunder initiativet i høje toner. Det var det store

brug, der gennem de høje kornpriser til syvende og sidst indkasserede gevinsten ved de høje fragter, mente han. Industriens førstemand og medlem af D.O.K., Alex. Foss, Det konservative Folkeparti, ville derimod ikke vide af forslaget, da man efter hans opfattelse ikke kunne regulere priser, der fastsattes i det åbne marked. Når flæskeproduktionen ikke svarede sig, var det netop, fordi korn- og foderstofpriserne var steget på det internationale marked.⁵²

Da Landstingets Venstre derefter ændrede forslaget på væsentlige punkter, og da Folketinget ikke ville acceptere disse ændringer, måtte spørgsmålet iflg. forretningsordenen behandles i et fællesudvalg. Påny gik sagen i hårdknude, hvorefter H. N. Andersen påtog sig den opgave at tilvejebringe et kompromis mellem skibsfartsinteresserne og myndighederne. Efter dette skulle dampskibsfarten ekstraordinært præstere en vis mængde tonnage samt et beløb på godt 11 mio. kr., som bl.a. skulle bruges til at finansiere forskellen mellem maksimalprisen på majs på 23,50 kr. (fastsat 16. marts 1916) og den noget højere indkøbspris på samme. Desuden skulle en del af beløbet anvendes til at give svineproducenterne et tillæg på 10–14 øre pr kg. til hjemmemarkedsprisen på flæsk (lov af 12. maj 1916).

Det var således regeringens hensigt så vidt muligt at fastholde de engang fastsatte maksimalpriser, men at kompensere for senere udgiftsstigninger i produktionsledet ved at yde særlige tillæg hertil. Desuden kunne særlige eksportafgifter bruges til at nedsætte priserne på hjemmemarkedet. Dette princip blev taget i anvendelse gennem den særlige »kørdordning«, man efter lange forhandlinger med de impli-

Niels Porse, landmand og organisationsleder (1880–1969). Han indledte i 1911 sin karriere inden for mejeribrugets organisationer, og i årene 1914–23 var han formand for Mejeriernes Fællesorganisation. Desuden var han leder af en andels-mælkekonserverfabrik, som krakkede i 1925 og trak Andelsbanken med sig i sit fald. Han sluttede sin karriere som amtspolitiker i Nordsjælland.

cerede organisationer inkl. landboforeningerne fik gennemført 1. juli 1916. To af andelsbevægelsens ledende skikkelser, mejeriernes formand Niels Porse og hans kollega i slagteriernes verden, Ole Olsen, blev medlemmer af det 5 mands store kødudvalg, der i øvrigt havde Niels Frederiksen som formand. Mod at erlægge en særlig eksportafgift skulle de autoriserede eksportører på forhånd erhverve sig en udførselsattest fra Kødkontoret i Køben-

havn. Afgiften blev derefter brugt til at sikre alle producenter samme pris og til at nedbringe kødpriserne på hjemmemarkedet til samme niveau som engrospriserne på kød.⁵³

En væbnet borgfred i landbrugets verden

Sommer og efterår 1916 blev i erhvervspolitisk forstand en relativt rolig periode for landbruget. De politiske partier havde indgået en gentlemansaftale, kaldet »Borgfreden«, der udskød de store konfliktpørgsmål som eksempelvis Grundloven af 1915's ikrafttræden. Det måtte vente til 1918. Derved fik landbrugsorganisationerne tid til at ruste sig til nye opgør om landbrugspolitikken. Andelsselskaberne var i stigende grad beskæftiget med at administrere de mange ordninger, der var etableret for produktion og salg af de vigtigste varegrupper.

Husmandsforeningerne samlede sig om få frembragt et jordpolitisk udspil, der kunne omsætte flertalsindstillingen i den nyligt fremlagte betænkning fra Landbokommissionen af 1913 til konkrete forslag om øget udstykning af præstegårdsjorde og jorde fra en tvungen afløsning af landets mange grevskaber, baronier og stamhuse.⁵⁴

Endelig var De danske Landboforeninger ved at omdanne sig selv til et permanent organ, der kunne danne rammen om indre rådslagninger. Desuden kunne man tænke sig at få oprettet et egentligt landbrugsråd, der i muligt omfang kunne sikre en enig opslutning bag nogle generelle synspunkter på landbrugets situation.

I slutningen af maj 1916 var D.O.K.

blevet bedt om at se på problemerne omkring befolkningens forsyning med brødkorn i høståret 1916–17. Den 18. juli var kommissionen klar med en indstilling, der fastholdt opfodringsforbudet omend med forbehold for 1/10 af de tilsåede brødkornsarealer og med fastholdte maksimalpriser på 18,50 kr. for rugen og 19,00 kr. for hvede. Der skulle samtidig indføres maksimalpris på byg. Majsprisen skulle reduceres med 1 kr., og der skulle desuden betales en særlig ruggodtgørelse på 3 kr. pr. td. Mindretallet P. Th. Nielsen var nok medunderskriver, men han ville helst erstatte rug- og hvedeavlerne for tabet ved at skulle købe majs i stedet for det afleverede brødkorn. Desuden skulle slagterierne efter hans mening have Englandsprisen på hjemmemarkedet. Så slap man for alle disse udligningssystemer.

På møder 21. og 26. juli mellem de fire »store« landbrugsorganisationer drøftede man dette forslag. Husmandsforeningerne gik som ventet ind herfor, mens de tre andre ville afvise det. Denne linje fastholdt De danske Landboforeninger i en udtalelse af 3. august, der også udtrykte Landhusholdningsselskabets og Andelsudvalgets synspunkter. I udtalelsen afviste man en egentlig kornligning. Opfodrings- og eksportforbud var tilstrækkeligt, idet dog landmændene skulle have lov til at tilbageholde 10% til foder. Priserne skulle være som for majs. Det nødvendige statstilskud til billigørelse af rugbrødet kunne udbetales bagerne mod fremvisning af kvitteringer for indkøbt rug.⁵⁵

Indenrigsministeren imødekom på et par punkter Landboforeningernes synspunkter, især ved at yde et tilskud til slagteriernes afregningspriser i stedet for at

nedsætte majsprisen, men ellers var det D.O.K.s indstilling, han forelagde for de to finansudvalg som sit udspil. Her fik han tilslutning til planen forudsat, at de meget omtalte penge fra skibsfarten blev brugt til ruggodtgørelsen og til at øge flæskeprisen til producenterne.

På grund af de vanskelige forhold omkring høsten 1916 blev ruggodtgørelsen 26. august hævet til 4 kr. Til gengæld bortfaldt i november tilladelsen til at beholde 10% af høsten af brødkorn, og den 11. november fastsattes en maksimalpris på byg på 24,75 kr. Senere fulgte en maksimalpris på 24,50 for havre og blandsæd. Denne udvikling kom i nogen grad Landboforeningerne på tværs, idet de gerne så højere priser på hvede og rug og omvendt lavere priser på majs og byg. Desuden skulle der indføres en ligning på byg. De jyske rugavlere følte sig stadig noget krænkede over at skulle aflevere den rug, de under normale forhold brugte til foder, og som de nu måtte erstatte med den dyrere majs, et forhold, som Ove Rode så tidligt som februar 1915 havde forsøgt at bøde lidt på ved at yde dem en særlig godtgørelse.

Det skulle ikke hjælpe på stemningen, at det landbrugsfaglige rådgivningsorgan, Det tekniske Landbrugsudvalg af 25. februar 1915, flere gange i løbet af efteråret 1916 optrådte som et uofficielt landbrugsråd, der ovenikøbet støttede regeringens udspil på forsyningspolitikens område.⁵⁶ Da Niels Frederiksen derefter fremlagde et forslag til kornligning for 1917 med 1 kr. ekstra på hvede og rug, men minus 2,50 kr. på foderkorn, sagde Landboforeningernes repræsentanter utvetydigt fra ved et møde hos indenrigsministeren 6. januar 1917.

Ved et bestyrelsesmøde nogle dage senere, en begivenhed, der egentlig foregreb nyordningen pr. 1. april, erklærede man sig enig i, at flæskeproduktionen skulle opmuntres, men »de vilkaarligt valgte lave Maksimalpriser for Brødkorn og Flæsk virkede som en særlig Produktionsbeskatning...«. Især gik det ud over de jyske rugavlere, der ikke som det større landbrug [underforstået: på Øerne] havde »Adgang til en virkelig Krigsfortjeneste...«. Bygmaksimalen, som man ikke var blevet spurgt om, fik landmændene til at bruge deres byg til foder, hvorefter husmændene i stedet måtte købe den dyrere majs. Rug- og havreprisen skulle være 2,50 kr. over majsen, hvede og byg 3,00 kr. I stedet for disse lapperier ville man nu have en egentlig kornlov.⁵⁷

Dermed var lagt op til en afgørende styrkeprøve med systemet Ove Rode. Man havde simpelthen fået nok af det, man opfattede som rene udtryk for københavnsk regeringsvælde uden et alvorligt forsøg på at tage organisationerne med på råd. Den tidligere konseilspræsident I. C. Christensen, nu midlertidig »kontrolminister« i regeringen Zahle, traf nok hovedet på sømmet, da han på et ministermøde 10. januar 1917 erklærede, at når blot alle implicerede parter havde været med til at træffe en afgørelse, fandt man sig lettere i ulemperne herved.

Enden på en art psykologisk duel mellem regering og de tre »gamle« landbrugsorganisationer blev da også, at Ove Rode 23. januar foreslog etableret et særligt landbrugsudvalg med deltagelse af Landboforeningerne og Husmandsforeningerne samt de tre landbrugskyndige medlemmer af D.O.K.: Niels Frederiksen,

venstremanden J. Jensen-Klejs, der var trådt ind i stedet for nyligt afdøde P. Th. Nielsen og den frikonservative godsejer Wenzel Neergaard. Desuden skulle der skaffes erstatning for de beløb, skibsfarten hidtil havde indbetalt som særlig afgift, men som nu bortfaldt af sig selv i konsekvens af den uindskrænkede u-bådskrig, Tyskland havde erklæret alle sejlene nationer 1. februar 1917, og som i realiteten betød et stop for dansk skibsfart uden for hjemlige farvande.

Resultatet blev et lovforslag om godtgørelse af statskassen til de samme formål som skibsfartsafgiften havde dækket. Lovforslaget opregnede de tidligere nævnte tilskudsformer for flæsk, rug og majs, hvortil kom et særligt tilskud på 2 kr. kr. for hver td. rug og hvede, man afleverede ud over de »normerede« 8 tdr. rug og hvede pr. td. hartkorn. Lovforslaget skulle i øvrigt ses i sammenhæng med et lovforslag om byggligning.⁵⁸ Efter en længere debat blev forslaget om statstilskud til lov 26. juni 1917, hvorimod ideen om en byggligning blev skrinlagt.

I mellemtiden var det nye landbrugsudvalg trådt i funktion. Belært af erfaringerne fra arbejdet i 1915-landbrugsrådet opfattede man det nye organ som et »krigsudvalg« uden formel konstituering m.v. Landboforeningerne valgte hertil Ad. Tesdorpf (Lolland-Falster), Niels Nielsen (Sjælland), Madsen-Mygdal (Fyn) og Anders Nielsen plus P. P. Pinstrup (Jylland) med den jyske næstformand Mads Lambæk som suppleant. Udvalget fik sin status endelig fastslået ved kornloven af 3. august 1917.

Men 1917-landbrugsudvalget fik allerede 4. april 1917 en seriøs konkurrent på

rådgivningsområdet, idet Ove Rode da nedsatte det tidligere nævnte ernæringsråd.⁵⁹

Kampen om brødet

Forslaget af 13. juli 1917 »om avlen af høsten 1917 m.m.« havde dermed to indstillinger fra hhv. 1917-landbrugsudvalget og Ernæringsrådet som baggrundsmateriale. Begge gav stort set de samme råd: at befolkningens ernæring med brød, mel og gryn var hovedsagen. Derudover skulle der opretholdes en flæskeproduktion af passende størrelse samt sikres foder til hærrens og byerhvervenes heste. Landbrugets egne trækdyr ville der nok blive sørget for, måtte man tro. 1917-landbrugsudvalget var blevet enige om at anbefale Niels Frederiksen's forslag om en kornligning på basis af en prøvevurdering af jordværdien 1916.

Dermed var grunden lagt til den første af de fire officielle kornordninger, som det danske samfund fandt det nødvendigt at iværksætte for at sikre forsyningen med brødkorn og andre kornvarer i de vanskelige forsyningsår 1917–20. Der går et skarpt skel mellem de to første og de to sidste ordninger. I den første periode skulle man aflevere ca. halvdelen af høsten, i den anden kun rug og hvede, suppleret med byg for landmænd, der ikke dyrkede brødkorn.

Der går også andre skel mellem de to perioder. 1917- og 1918-ordningen blev udformet som prisregulerende foranstaltninger, der søgte deres begrundelse i Augustloven og den dertil knyttede administration, herunder Ernæringsrådet. De to sidste kornlove må snarere ses som led i

regeringens almindelige forsyningspolitik, hvor det både gjaldt om at sikre befolkningen brød og da især rugbrød til en rimelig betaling og samtidig holde prisudviklingen i ave.

Hvad angår ordningerne for 1917 og 1918, var Landboforeningerne og Husmandsforeningerne gennem deres repræsentation i 1917-landbrugsudvalget direkte involveret i det forberedende arbejde. I 1919, hvor De danske Landboforeninger, Andelsudvalget og Landhusholdningsselskabet 20. juni havde dannet et egentligt toporgan, Landbrugsraadet, erstattedes 1917-landbrugsudvalget delvis af et særligt »Kornudvalg«, der dog mest skulle rådgive myndighederne omkring administrationen af kornordningen. Den sidste kornlov, som en nyudnævnt landbrugsminister Thomas Madsen-Mygdal selv udformede og administrerede, havde landbrugsorganisationerne ikke større medansvar for.

Der er en mængde finesser af teknisk og administrativ karakter forbundet med den enkelte kornlov, og det vil derfor føre for vidt at redegøre selv i store træk for systemets opbygning og virkemåde. Set med landmandens øjne var det centrale ved ordningen pligten til at aflevere op mod halvdelen af sin høst til et statslager, som regel dog den lokale købmand, til en fastsat maksimalpris. Det lokale kornnævn havde da beregnet størrelsen af ejendommens aflevering ud fra dens jordværdi, således som denne var opgjort ved en prøvevurdering i 1916. For landet som helhed havde man beregnet, at der for hver 1.000 kr.s jordværdi kunne påregnes en avl på mindst 8 tdr. korn.

På dette grundlag beregnedes derefter afleveringen, idet der herudover kunne fratrækkes korn til svind og rensning, til

Ernæringsrådet af 1917 havde en stor administrativ stab og måtte derfor tage lokalerne i Nikolaj kirke i København i brug til formålet.

kreaturer og til heste. Desuden havde man med særlig tanke på det lille brug bestemt, at de første 3–4.000 kroners jordværdi var ligningsfri. Endelig kunne der indrømmes særlige fradrag for husmandsbrugets svineproduktion og for avl af sukkerroer.

Forud for 1917-loven havde man som skildret to rent administrative ordninger, der havde givet de implicerede parter en

del erfaringer. Derfor havde landbrugsorganisationernes ledende personer et ret indgående kendskab såvel til systemet selv som til dets modtagelse blandt landmændene. Da man drøftede ordningen for 1917, havde landboforeninger og husmandsforeninger søgt at nå frem til en enig indstilling fra 1917-landbrugsudvalget.

Med markering af afvigende grundop-

fattelser var det da også lykkedes at få skabt en fælles indstilling om væsentlige forhold, idet man var enige om at tage lidt afstand fra Ernæringsrådets ønsker om en udskrivning på 950.000 t korn inkl. 85.000 t til småbruget. For at få del heri skulle husmanden forpligte sig til at levere 2 svin à 70 kg. slagtet vægt pr. 1.000 kr.'s jordværdi. I stedet ville man foreslå 750.000 t eller 350 kg. pr. 1.000 kr.'s jordværdi.

Priserne kunne man derimod ikke blive enige om, idet Landboforeningernes forslag lå ca. 4 kr. højere pr. 100 kg end Husmandsforeningernes. Uenigheden gjaldt dog ikke forholdet flæskepris:kornpris, der skulle være som 1:7½. Ligningsgrundlaget skulle være jordværdien, selv om denne efter P. P. Pinstrups opfattelse i realiteten pålignede jyderne en relativt større udskrivning end øboerne. I stedet ville han foretrække foldudbyttet, da det tog hensyn til den ringere avl på de lette jorde.

I denne situation fandt Ove Rode det bedst at gå på midten af de to yderstandpunkter. Der skulle da leveres 850.000 t, idet der for ejendomme op til 40.000 kr.s jordværdi kunne fradrages 400 kg foderkorn pr. 1.000 kr.s jordværdi. Priserne – 26 kr. pr. td. brødkorn og 23 kr. for foderkorn – var også et kompromis.

Trods borgfreden fremkaldte forslaget en livlig debat på Rigsdagen. Folketinget brugte ikke mindre end tre julidage på at drøfte de mange enkeltheder.⁶⁰ Alle partier tilsagde forslaget deres støtte, men kun Socialdemokratiet kunne acceptere det uden ændringer. Venstre og Konservative ønskede ligningen reduceret, motiveret med hensynet til husdyrbestandens overlevelsesmuligheder. Selv om der var enighed om at reducere svinebestanden væsentligt,

skulle der gerne blive noget til kreaturerne og dermed til den indbringende mælkeproduktion, lød argumentet.

Efter Pinstrups opfattelse var landbruget villig til at bringe de nødvendige ofre for at sikre det nødvendige brødkorn, men når landbrugsorganisationerne på forhånd havde forhandlet sig frem til enighed, overraskede det ham, at indenrigsministeren alligevel følte sig berettiget til at ændre på forslaget. Det ville betyde sultefodring, spåede han. Ove Rode præciserede da, at når det drejede sig om folkets ernæring, kunne 1917-landbrugsudvalget ikke være ene om at træffe en afgørelse.

Resultatet af Folketingets overvejelser blev, at man reducerede udskrivningen med 100.000 tdr. og hævdede retten til at forbeholde sig korn til foderbrug fra 400 til 450 kg. pr. 1.000 kr.'s jordværdi. Endvidere havde så godt som alle ejendomme ret til fradrag inden for de første 40.000 kr.'s jordværdi. Desuden skulle en småbruger kun præstere 1½ svin pr. 1.000 kr.s jordværdi for at få del i det særlige husmandskorn. Landstingsflertallet lempede yderligere på afleveringsreglerne, idet Venstres ordfører, fhv. landbrugsminister Ole Hansen, pegede på tilslutningen til de oprørske gårdmandsforeninger som et varsel om landmændenes utilfredshed. »Det er altsaa en Kamp om Brødet, der forestaar...« udtalte den konservative proprietær Peter Olufsen.⁶¹

Det vakte nogen opsigt, da Det Radikale Venstres ordfører i Folketinget, Niels Frederiksen, erklærede, at udskrivningen var for høj, og at der ikke længere eksisterede nogen modsætning mellem det store og det lille brugs opfattelse af kornprisen. »Husmændene er for saa vidt nu, i Modsætning til tidligere, interesserede i, at

Husmandsrejser havde også andre formål end de rent faglige. Her er turen gået til Hammershus 1913.

Kornpriserne har en ordentlig Højde..«, erklærede han. Hvis forholdet flæsk:korn sættes til $7\frac{1}{2}$, var prisen højde nærmest ligegyldig. Desuden var en kraftig reduktion af svineproduktionen efter hans mening helt nødvendig.

Niels Frederiksen følte sig på denne tid åbenbart sat i klemme i spørgsmålet om husmandsbrugets fremtidige muligheder. Til venstre for sig havde han og hans parti Socialdemokratiet, der gerne ville skærpe jordpolitikken i retning af stærkt udvidet udstykning på basis af et statsligt hjælpeprogram. Til modsat side trak De Konservative og Venstre, specielt i Landstinget, idet man dér i forbindelse med husmandslovens forlængelse 22. juni 1917 nærmest

frarådede at oprette husmandsbrug under de usikre tider, man gennemlevede.

Under finanslovsdebatten oktober 1917 gik P. P. Pinstrup og flere andre venstrepolitikere hårdt i rette med Niels Frederiksen. Hans politiske linje havde ikke gavnet husmændene det bitterste, nærmest tværtimod, hævdedes det. Som de så det, var det som om husmandslederen i sin iver efter at støtte regeringens udspil slet ikke ænsede de økonomiske realiteter, husmandsbruget måtte se sig konfronteret med.⁶²

I et langt forsvarsindlæg gennemgik Niels Frederiksen da det meste af den ekstraordinære landbrugspolitik, man havde gennemført i de forløbne tre år, og konkluderede på dette grundlag, at nok havde

husmændene det hårdt for øjeblikket, men det skyldtes, at man ikke havde villet fremlægge en langsigtet plan for det lille brugs fremtid. Konkret foreslog han en udvidet afleveringspligt for korn, men i hans ordvalg lå en klar tilkendegivelse af, at han nok så meget tænkte på at få gennemført den radikale jordpolitik, som var indvarslet gennem landbokommissionens betænkning.

Det var ikke noget godt tegn, at Venstre i Folketinget med Søren Brorsen som talsmand havde vendt sig stærkt imod de periodiske omvurderinger, der var en af de bærende ideer i forslaget til lov om vilkår for bortsalg af jorder i offentligt eje, 1. kapitel i den påtænkte jordreform. Derimod kunne Brorsen godt tænke sig udstykning af jord i offentligt eje til mindre, selvstændige brug som underhold for en familie (underforstået gårdbrug).⁶³

Intern debat i Landboforeningerne

Niels Frederiksen havde som skildret store kvaler med at få landbrugspolitik i snævrere forstand og jordpolitik til at hænge sammen, når forsyningssituationen nærmest lammede »landbrugsindustrien«, som det lille brug efter manges opfattelse var det mest oplagte eksempel på. På samme måde havde Madsen-Mygdal som landboforeningernes kommende leder svært ved at skabe intern enighed om de mange beslutninger, De danske Landboforeninger nødvendigvis måtte træffe i organisationens første virksomhedsår.

I kornlovsspørgsmålet kunne man som nævnt se en tydelig forskel på jyder og øboers holdning til ligningsgrundlaget. Desuden ville P. P. Pinstrup og Hauch som

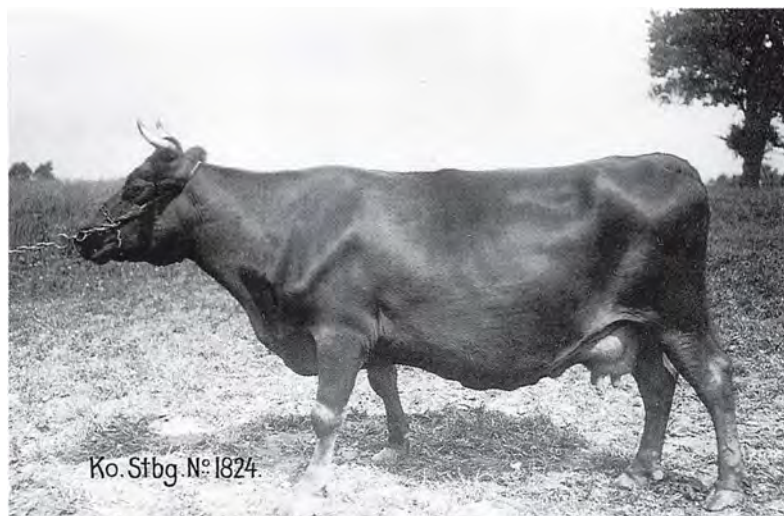
talsmænd for jyske kvægbrugere gerne imødekomme et forslag fra udenrigsminister Erik Scavenius om eksport til Tyskland af et større kontingent slagtekvæg, eftersom Ernæringsrådet og andre talte om en besætningsreduktion på ikke færre end 550.000 stk. kvæg og 70.000 stk. heste.

Herover for gjorde to medlemmer af H. N. Andersen-delegationen Madsen-Mygdal og Sonne gældende, at tidspunktet (medio juli 17) var meget dårligt valgt for en en sydgående eksport af denne størrelsesorden. I London var de blevet advaret mod at strække sig længere end til 5.000 stk. kvæg om ugen. Det ville være meget uklogt at bryde med neutralitetspolitikken på dette område, fastslog Madsen-Mygdal.

Enden på den lange diskussion blev, at man nedsatte et 13-mands eksportudvalg (Landboforeningerne og Andelsudvalget hver 5 medlemmer, Husmandsforeningerne tre), der atter overlod de egentlige forhandlinger til en 5-mandsdelegation med Anders Nielsen som formand og Sonne som sprogkyndig ordfører. Niels Frederiksen var naturligvis medlem af begge udvalg.⁶⁴

Disse drøftelser ledte lige over i en langstrakt debat om holdningen til husdyrbestandens mulige opretholdelse under indtryk af de store problemer med at skaffe det nødvendige foder. Atter kom Madsen-Mygdal til at stå som talsmand for den radikale løsning, at man først og fremmest skulle sørge for landets elitebesætninger af malkekvæg og svin. Jamen, vi må da først vide, hvad kornligningen bliver på, indvendte såvel Anders Nielsen som Pinstrup. Andre pegede på vanskelighederne ved at få udpeget disse besætninger. Man indgik da det kompromis, at man ville se nærmere på et forslag fra fynsk side om i

En præmieko fra R.D.M., der fik 2. præmie og 1. ydelsespræmie ved jubileumsskuet i Horsens 1922.

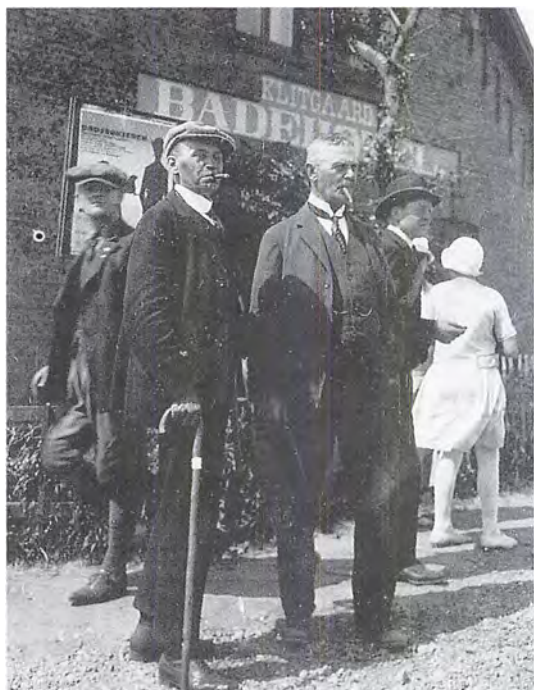
første række at reservere foderet til de bedste søer og orner, udkåret af særlige kommissioner. I øvrigt var Madsen-Mygdal efter egen mening ikke nær så bange for besætningernes overlevelsesmuligheder som andre, eftersom man havde tilstrækkeligt med roer.⁶⁵

Ved næste bestyrelsesmøde i Landboforeningerne kom det i fortsættelse af disse drøftelser til et skarpt opgør mellem Madsen-Mygdal og Pinstrup. Ad. Tesdorpf og Madsen-Mygdal var ikke mindst i landbrugspressen blevet hængt ud for privat at have tilsikret sig store mængder foderkager i en periode, hvor der efter den alm. opfattelse var rationering herpå. Pinstrup burde da efter Madsen-Mygdals opfattelse have gjort sin kollega i 1917-landbrugsudvalget opmærksom på sin afvigende opfattelse af situationen. Da de fleste delte Pinstrups opfattelse og dermed indtog en kritisk holdning til Madsen-Mygdal og Tesdorpf, måtte man fra mødet udsende en meddelelse om »en højst beklagelig Uklar-

hed« i 1917-landbrugsudvalgets holdning til dette spørgsmål.⁶⁶

Ved samme bestyrelsesmøde skulle man tage stilling til principperne bag en kornordning for høsten 1918. Madsen-Mygdal erklærede sig nu enig med P. P. Pinstrup i dennes opfattelse af, at en ligning efter foldtal var mere retfærdig end efter jordværdi. I den sidste tid var Madsen-Mygdal i offentligheden ellers kommet til at fremstå som talsmand for ligning efter jordværdi. Anders Nielsen præciserede da, at De jyske Landboforeninger ønskede ligningen efter foldudbytte suppleret med en rationering til husdyr. Desuden var man noget betænkelig ved Pinstrups og Madsen-Mygdals tanker om frihandel med det korn, der ikke skulle afleveres.⁶⁷

Med denne drejning tilspidsedes Landboforeningernes kornlovsdrøftelser stærkt, også fordi Husmandsforeningerne ventede til 16. januar 1918 med at fremkomme med deres forslag. Hvor Landboforeningerne efter langvarig intern debat gik ind for

Forpagter Chr. Sonne (t.h.) deltager i en udflugt, De jyske Landboforeninger arrangerede engang i 1920'erne.

Madsen-Mygdals tillem্পning af det pinstrupske foldtalsprincip,⁶⁸ holdt Husmandsforeningerne lige så hårdnakket fast ved jordværdien. Alene af den grund kunne 1917-landbrugsudvalget ikke fremkomme med en enig indstilling, og da de to deltager-organisationer heller ikke kunne enes om priserne, kunne indenrigsministeren påny fremkomme med et kompromisforslag om samme fradrag, samme priser m.v.

Det var i denne situation, at Landboforeningerne for alvor begyndte at drøfte muligheden af at få oprettet et egentligt landbrugsråd. Efter Madsen-Mygdals opfattelse var forholdet til husmandsforenin-

gerne svært at administrere, fordi de »i Virkeligheden var maskerede politiske Foreninger...«, hvorimod landboforeningerne var landbrugsfaglige organisationer.

Ove Rodes kornlovsforslag fik stort set en venlig modtagelse i Folketinget. Venstres ordfører J. Jensen-Klejs bemærkede sig med glæde, at der var taget særlig hensyn til kreaturholdet. Som han så det, eksisterede der ikke et modsætningsforhold mellem det store kornsælgende brug og det mindre kornkøbende, omend husmændene nok måtte føle situationen noget trykkende.⁶⁹

Niels Frederiksen måtte på sin side erkende, at husmændene ikke havde fået de fordele, han gerne ville have givet dem, men da det store og det mellemstore brug nok var kommet i klemme grundet den hårde kornligning, måtte man tage hensyn til kravene fra den side. I øvrigt måtte han afvise den megen tale om husmandsbrugs elendige vilkår under den eksisterende kornlov. Husmændene tjente da som andre gode penge på smørproduktionen, der som bekendt var fri indtil loven af 21. december 1917 om befolkningens forsyning med mælk, jfr. en lov af s.d. om befolkningens forsyning med flæsk. Derimod gav flæskeproduktionen tab i de første måneder af 1917. Men da forholdet flæsk:korn nu var sat til 1:10, var dette problem løst på tilfredsstillende vis, sluttede han sit indlæg.

De øvrige ordførere udtalte sig også positivt om forslaget, selv om den konservative Frederik Sporon-Fiedler pegede på det åbenlyse misforhold mellem den tid, organisationerne havde haft til at forbedre tingene og den hast, hvormed sagen skulle ekspederes videre af Folketinget. I

Landstinget blev ligningen noget nedsat for det store brugs vedkommende, ligesom man hævdede maksimalprisen 1 kr.

Det var især regnemesteren Chr. Sonne, som overbeviste kolleger i tinget såvel som indenrigsministeren om det store brugs kvaler med at få korn nok til dets heste. Til kreaturer var der ikke en kerne tilovers, hævdede han. Det ville være det samme som at kaste vrage på generationers arbejde inden for husdyrbruget, når man udskrev disse kornmængder, mente den konservative grev Christopher Knuth. Og hvad havde fem husmænd at bestille i 1917-landbrugsudvalget, når de ikke havde spor begreb om korndyrkning, spurgte han. Der kom intet svar.⁷⁰

Med kornloven for 1918 på plads kunne Madsen-Mygdal arbejde videre med planerne om at oprette et landbrugsråd. Husmændenes mulige deltagelse heri var som nævnt et uløst problem, men det samme gjorde sig gældende for Andelsudvalget, fordi han ikke uden videre ville lade de dele af udvalget repræsentere, som ikke dækkede egentlige landmandsinteresser. Her tænkte han især på brugsforeningerne, hvor forbrugerinteresser også gjorde sig gældende. Derimod var han ikke helt så afvisende som sine kolleger over for den nye oprørsamling Dansk Landmandsforening. Den kunne da i det mindste få en repræsentation i fællesforeningerne. Men det kom han ikke igennem med.⁷¹

Større held havde han med at få landbruget placeret i forhold til de øvrige erhverv. I februar 1917 var landbruget på linje med industri, handel og skibsfart blevet repræsenteret med fire mand: L. Broberg (formand og direktør for F.D.B.),

Niels Frederiksen, Madsen-Mygdal og Sonne i et nyt koordinationsudvalg, Erhvervenes Fællesudvalg.⁷²

Parallelt med nedsættelse af landbrugets egen eksportdelegation førte dette medlemsskab frem til et integreret erhvervs-samarbejde i forskellige udvalg. Landboforeningerne med Madsen-Mygdal som pennefører var imidlertid ikke tilfredse med den begrænsede indflydelse, man derigennem havde fået på udenrigshandelen og specielt på landbrugseksportens konkrete anvendelse som handelspolitisk bytteobjekt, og efter en længere debat med Industrirådets formand, Alex. Foss sommer og efterår 1918 fik landbruget udvidet sin repræsentation i vedkommende udvalg.⁷³

Noget sådant syntes også ret påkrævet, eftersom landbruget i konsekvens af en dansk-amerikansk handelsoverenskomst af 18. september 1918 havde måttet se størstedelen af sin ellers så indbringende eksport til Tyskland forvandlet til en pligt til at forsyne sine skandinaviske naboer, først og fremmest Norge.⁷⁴

Husmændene ikke med i Landbrugsraadet

Det prekære forhold omkring landbrugseksportens fordeling på de indbyrdes krigende stormagter blev ikke mindre påtrængende efter våbenstilstanden 11. november 1918, der i realiteten betød Tysklands og de øvrige centralmagters fuldstændige kapitulation over for »Ententen« England, Frankrig og U.S.A. Ententen kunne iflg. sagens natur levere flere vigtige varer end Centralmagterne, og le-

dende andelsfolk som Anders Nielsen, mejeriforeningernes formand Niels Porse og andelsslagteriernes formand Ole Olsen bad derfor Udenrigsministeriet om at sende en landbrugsdelegation til England for at købe foderstoffer mod levering af mejeriprodukter. Dette initiativ huede ikke rigtig Madsen-Mygdal, da H.N. Andersen-delegationen snart skulle til London for at drøfte samhandelsproblemer.

Ved samme lejlighed vekslede man ord om forhandlingssituationen omkring det påtænkte landbrugsråd. Husmandsforeningerne ville ikke have Andelsudvalget med i arbejdet, da det også repræsenterede sammenslutninger uden for landbrugets kred. Udsigten til at få en fællesrepræsentation uden Husmandsforeningernes deltagelse var ikke særlig lystelig, lød det fra flere sider.⁷⁵

Deri lå også en skjult kritik af de store andelsselskaber, fordi de med Anders Nielsen og Niels Porse i spidsen syntes mere indstillet på at samarbejde med systemet Ove Rode end med landboforeningerne. J.A.F.s og andre foderstofselskabers iver efter at deltage i arbejdet inden for det nyoprettede reguleringsorgan Centralkontoret for Import af Korn og Foderstoffer til Danmark var efter samme opfattelse ligeledes et udtryk for, at man prioriterede selskabernes hårdt anspændte krigstidsøkonomi højere end hensynet til landmændene.

Det var heller ikke nogen hemmelighed, at Andelsbanken under Anders Nielsens ledelse havde påtaget sig engagementer, som lå temmelig langt fra den oprindelige formålsparagraf. Niels Porses planer om at øge produktionen af mælkekonserves mindede efter en Madsen-Mygdals opfattelse lidt for meget om de initiativer, de

såkaldte gullaschbaroner ellers havde gjort til deres speciale.

På den politiske front var der i mellemtiden sket det, at man efter en længere parlamentarisk krise februar-marts 1919 havde besluttet at afvikle Augustloven og at give Rigsdagen medindflydelse på udformningen af de nødvendige reguleringsforanstaltninger (lov af 11. april 1919).⁷⁶ De syndikalistisk inspirerede optøjer på Grønttorvet 13. november 1918 måtte i forening med den gærende uro i lande som Rusland og Tyskland give den latente socialistforskrækkelse vind i sejlene.

Til akkompagnement af denne uro fremkom Husmandsforeningerne da med deres jordlovsforslag, som regeringen lige så prompte lagde på Folketingets bord. Det vigtigste element heri var et lovforslag af 13. februar 1919 om de danske lensgodsers tvungne afståelse af 1/4 af deres jord med henblik på udstykning til husmandsbrug, »lensloven«. Hertil hørte et forslag om at anvende størstedelen af jorden til de danske præstegårde til samme formål samt et forslag om en evt. brug af ekspropriation af jord til at supplere de nødvendige jordreserver samt det tidligere nævnte forslag om vilkårene for salg af jord i offentlig eje.⁷⁷

Det er ikke stedet her at give en sammenhængende skildring af »kampen om jordlovene«, som udkæmpedes på Rigsdagen frem til lovkomplekssets endelige fødsel den 4. oktober 1919. Alligevel bør det understreges, at debatten snarere handlede om socialpolitiske og alment politiske problemstillinger end rent landbrugsmæssige. De unge skulle hellere blive på landet som arbejdssomme og agtværdige landmænd end drage til byen for at blive arbejdsløse, arbejdssky og oprørske

H. I. Jensen fremviser det nyeste inden for det landbrugsmaskinelle område på et dyrskue i Aakirkeby i 1923.

personer med tvivlsom moral, var essensen af de mange udtalelser i sagen.

Samme opfattelse gav Niels Frederiksen udtryk for, omend ordvalget var lidt mere afdæmpet. Især ville han påpege, at det nok så vigtige reformelement, en skattereform efter jordrenteprincippet, stadig stod tilbage at løse. Når modstanderne af forslagene påstod, at en familie ikke kunne eksistere på de skitserede vilkår, ville Niels Frederiksen understrege, at der jo skete en værdiforøgelse af jorden, således at husmanden til syvende og sidst fik vederlag for sit arbejde.⁷⁸

Niels Frederiksen og dermed Husmandsforeningerne måtte forår og sommer 1919 prioritere jordlovenes gennem-

førelse væsentlig højere end ønsket om at gå ind i et landbrugsråd, hvor man pr. definition kom i mindretal. Det kunne også tænkes at reducere regeringspartiernes velvilje, om man gik ind i et landbrugsråd, hvis ledende præsident givet ville blive Madsen-Mygdal, reguleringspolitikken mest kompromisløse modstander.

Den 20. juni 1919 konstituerede Landbrugsraadet sig med deltagelse af De danske Landboforeninger (5 repræsentanter, nemlig Madsen-Mygdal, Pinstrup, statskonsulent Fr. Hansen, Chr. Sonne og Niels Nielsen), Andelsudvalget (5 repræsentanter) og Landhusholdningsselskabet (tre repræsentanter). Husmandsforeningerne blev underrettet om, at der et års tid endnu

stod 5 stole parat til fri afbenyttelse, ifald man skulle komme på andre tanker.⁷⁹ Madsen-Mygdal blev ledende præsident, og til præsidiets valgtes desuden Anders Nielsen og Ad. Tesdorpf (som Landhus-holdningsselskabets repræsentant). En af rådets første beslutninger blev at trække deltagerorganisationernes repræsentanter ud af arbejdet i de ekstraordinære reguleringsorganer.⁸⁰

Snart derpå fremsatte Ove Rode sit kornlovsforslag for høsten 1919. Som tidligere nævnt skulle der nu kun afleveres brødkorn i størrelsesordenen 2,2 hkg pr. 1.000 kr.'s jordværdi, evt. erstattet af byg, men i øvrigt på samme betingelser som ved tidligere kornlove. I bemærkningerne til forslaget kunne man læse, at Husmandsforeningerne og Landboforeningerne gensidigt havde luret på hinandens evt. udspil, indtil husmændene 30. april omsider rykkede ud med deres forslag.

Dette lå tæt op ad de tidligere love og kunne derfor ikke accepteres af Landboforeningerne. Resultatet blev en flertals- og en mindretalsindstilling fra 1917-landbrugsudvalget, som Ove Rode traditionen tro omformede til et kompromis. Hvor Landboforeningerne havde ønsket ret til fuld ombytning med majs, satte Ove Rode en pris ind på 30 kr., der skulle holde brødkornsavlerne skadesløse for aflevering af foderkorn. Niels Frederiksen og flere med ham forventede dog tilført så store mængder majs, at man rigelig fik brødkornet erstattet.

Principperne bag forslaget accepteredes uden større debat i de to ting.⁸¹ I stedet gav drøftelsen anledning til en række principielle markeringer af ideologiske standpunkter, centreret om modstillingen fri markedsøkonomi og fri foretagsomhed på den

ene side og reguleret erhvervsudøvelse lig maskeret socialisme på den anden. Som P. P. Pinstrup så det, stredes to strømninger om verdensherredømmet. Den ene, socialismen, ville rive alt ned og ødelægge alting, trampe alt til fode, mens den anden med en tysk socialdemokrats ordvalg ville bygge stænder og samfund op på lov og orden, skabe arbejde og arbejdsglæde.

I Niels Frederiksens person så Pinstrup på mange måder en levendegørelse af den erhvervspolitiske dårlighed, der fra kornlovsdebattens første dage havde bragt dansk landbrug ud i uføret. Forbud mod eksport og mod opfodring og ret til fuld ombytning brødkorn-majs eller tilsvarende erstatning ville have været tilstrækkeligt, mente Pinstrup. Byrderne ved en social kompensation burde være lagt på alle samfundsgrupper og ikke ensidigt på landbruget. Indenrigsministeren ærtede på den anden side Pinstrup med Landboforeningernes udtræden af 1917-landbrugsudvalget. Det var jo udtryk for ren syndikalisme sådan at nedlægge arbejdet i utide.

Som så ofte før gjorde Rode »det ærede medlem fra Sæby (Pinstrup)« til skydeskive for sin akademisk farvede spot og spe. Da Rode, givet med vilje, kom til at forveksle Jensen-Klejs med Pinstrup, undskyldte han det mange gange. Det ville han altid gøre, når han forvekslede de to, præciserede han. Et Wesselcitiat fra komedien »Kærlighed uden Strømper« blev også brugt i forsøget på at latterliggøre Pinstrup. Da denne efter 3. behandling af forslaget til korn konstaterede, at forslaget havde gennemgået en udvikling til det bedre, bemærkede indenrigsministeren, at det kunne man jo ikke sige om alt og alle. Til gengæld kunne Pinstrups udtalelser undertiden få antisemitiske overtoner, når

han omtalte Ove Rode og dennes mægtige bagmænd Heilbuth og Ballin, efter Pinstrup og mange andres opfattelse selve legemliggørelsen af glubske storkapitalister og børsbaroner.

Landboforeningerne og Madsen-Mygdals liberaliseringsprogram

Det var en kongstanke hos Madsen-Mygdal sommer og efterår 1919, at landbrugsorganisationerne så snart som overhovedet muligt skulle vriste sig ud af den situation, han opfattede som statsmagtens fortsatte omklamring i alverdens nævn og råd. Derfor overlod han og Pinstrup hvervet som Landboforeningernes repræsentanter i det nye kornudvalg til mindre kendte landbrugspolitikere, folketingsmændene N. C. Hedegaard, Aksel Jensen og Mads Lambæk. Nye udbygninger af det bestående reguleringssystem skulle undgås, og takket være Madsen-Mygdals indgriben trak andelsorganisationerne sig i september 1919 ud af samarbejdet i Centralkontoret for Import af Korn og Foderstoffer, hvorefter det blev ophævet. Trods modstand fra fællesforeningernes side fik han også gennemtruffet en beslutning om, at De danske Landboforeninger skulle have sit eget blad.⁸²

Derimod var Landboforeningerne ikke direkte involveret i hans egentlige opgør med reguleringspolitikken, da det for alvor tog sin begyndelse i december 1919.⁸³ Især foragedes Madsen-Mygdal over, at man ville fordele den rådige valuta gennem et valuta-fællesråd, som man gennem et lovforslag af 5. marts 1920 ovenikøbet ville gøre til et officielt reguleringsorgan.

I tale og skrift gik Madsen-Mygdal

hårdt i rette med dette stykke reguleringspolitik, som efter hans opfattelse ville lægge en død hånd på det frie initiativ. Som organisationspolitisk baggrundsgruppe for denne kampagne valgte han Landbrugsraadet og ikke Landboforeningerne, men måtte da opleve, at et mindretal på tre (den landboforeningsvalgte forpagter Sonne og de to medlemmer fra Landhusholdningsselskabet Ad. Tesdorpf og H. Hertel) ikke ville afvise Valuta-Fællesrådets ønske om lov herfor. Til Madsen-Mygdals kampagne uden for Rigsdagens mure må føjes den stærke afvisning, lovforslaget mødte inden døre fra den radikale Moesgaard-Kjeldsens side. Forslaget gik derefter i udvalg, og der ligger det vist endnu.

I mellemtiden havde kong Christian X afskediget ministeriet Zahle, og dermed gik samfundet ind i en parlamentarisk spændt situation, »Påskekrisen«.⁸⁴ Kun langsomt ebbede urodønningerne ud efter dette opgør, som savner sit sidestykke i det 20. århundredes Danmarkshistorie. Efter et valg til Folketinget 26. april 1920 dannede Venstre under Niels Neergaards ledelse en mindretalsregering, som fik Madsen-Mygdal som landbrugsminister. P. P. Pinstrup blev i stedet ledende præsident i Landbrugsraadet, og Niels Nielsen, Farringløse, afløste Madsen-Mygdal som den ene af de to formænd i De danske Landboforeninger.

Madsen-Mygdal havde som nævnt taget initiativet til at skaffe De danske Landboforeninger et blad og et arbejdsfond, baseret på en større indsamling blandt de lokale landboforeninger. Hans efterfølger som organisationens ledende skikkelse, P. P. Pinstrup, havde heller ikke ligget på den lade side, idet han efter en henvendelse fra

En hyggelig skovturstemning hviler over dette billede fra en lokal udflugt med landboforeningen i Vestsjælland i 1922.

den nye formand for D.O.K., forligsmand K. Riis-Hansen, i øvrigt Madsen-Mygdals yndlingsaversion, havde accepteret en videreførelse af den ellers så forkætrede hudeordning mod, at den opsparede kapital i hudefonden på 2,5 mio. kr. blev tilbageført landbruget, repræsenteret ved dets hovedorganisationer.⁸⁵

Det spændende var nu, hvorledes den nye landbrugsminister ville forholde sig til reguleringssystemets afvikling midt i en verden, der stadig var præget af alvorlige samhandelsproblemer og valutauro. Ville der mon komme en ny kornlov? Tidligere havde Landboforeningernes repræsentanter i Kornudvalget givet udtryk for, at man for den kommende høst nok kunne nøjes med et opfodringsforbud.

Spændingen blev udløst på Landboforeningernes bestyrelsesmøde den 28. maj 1920, da Madsen-Mygdal kom til stede for at meddele, at han af hensyn til manglen på brødkorn så sig nødsaget til at fremsætte forslag til en ny kornlov, omend i liberaliseret form uden alt det dér med statslagre

o.s.v. Desuden ville Landbrugsministeriets gamle sagsområder kornloven, sukkerordningen og forsyningsproblemerne vende tilbage til deres forankringsplads efter flere års »udlændighed« i Indenrigsministeriet. Meddelelsen gav iflg. referatet ikke anledning til større kommentarer udover en opfordring til ministeren om at sørge for at få kornpriserne sat i vejret i den nye lov.⁸⁶

På det næste bestyrelsesmøde kunne P. P. Pinstrup berette mere indgående om Madsen-Mygdals planer om en ny kornordning, baseret på en udskrivning af alt brødkorn subs. byg samt et opretholdt forbud mod såvel eksport som opfodring af brødkorn. Prisen skulle sættes 9 kr. over majsprisen. Det tog man stort set ad notam, hvorimod der sporedes nogen misfornøjelse med tanken om i givet fald at eksportere en stor del af de pålignede bygleverancer samt en del af hveden. Det var Madsen-Mygdals tanke at bruge indtægterne herfra til at finansiere en del af udgifterne ved brødkornsordningen. Landboforeningerne havde lige siden 1914 væ-

ret modstander af en eksportafgift, præciserede Pinstrup. Helst så han byggen blive anvendt her i landet.⁸⁷

Det vides ikke, hvad Landboforeningernes ledende folk tænkte i deres stille sind ved tanken om at se reguleringssystemets inkarnerede modstander fremsætte et forslag til en kornlov, der i realiteten var mere vidtgående end Ove Rodes sidste lov på området. Oprørsbladet Landmandstidende lagde på Dansk Landmandsforenings vegne ikke skjul på sin misfornøjelse ved at se tanken om en klækkelig prisforhøjelse ligge begravet under stakke af nye bekendtgørelser, ganske vist udstedt i Landbrugsministeriets navn.

Landbrugsministeren kunne på denne baggrund ikke blive overrasket over at se forslaget mødt med en storm af uvilje, da han præsenterede det for Folketinget i august 1920.⁸⁸ Ikke engang regeringens støttemparti De Konservative ville rigtig kendes ved det. Venstres ordfører, Kornudvalgets formand N. C. Hedegaard, kunne heller ikke mobilisere større begejstring over forslaget. Han betonedede stærkt, at der aldrig havde hersket uenighed om betimeligheden af en kornordning, kun om principperne heri. Det var jo en sandhed med modifikation, hvad de øvrige ordførere ikke netop fortiede. I øvrigt var bemærkningerne til lovforslaget ledsaget af nogle bilag, hvor to mindretal inden for Kornudvalget og Statens Brødkornsadministration havde taget afstand fra såvel de foreslåede priser (43 kr., stigende til 44 kr. plus tillæg for hollandsk vægt over et vist minimum) som vigtige principper bag forslaget.

Folketingets drøftelser over fire dage og nætter ved forslagens 1. behandling formede sig som et langstrakt og lidenskabe-

ligt opgør om 6 års korn- og forsyningspolitik, hvor systemet Ove Rodes tilhængere med Rode selv i spidsen anklagede regeringen og partiet Venstre i almindelighed og Madsen-Mygdal i særdeleshed for at have behandlet et nationalt forsyningsproblem af livsvigtig betydning for borgerne som et fordelingspolitisk anliggende, hvor det først og fremmest gjaldt om at sikre landmændene så høj en indtjening som vel muligt. Regeriet forsvandt jo ikke med Madsen-Mygdal ved roret, konstaterede den socialdemokratiske C. N. Hauge. Og da brødkornspriserne nu skulle stige, ville de mindre bemidlede komme slemt i klemme, mente han.

Den konservative Sporon-Fiedler holdt lovforslaget i en god armlængdes afstand fra sig. Brødpriserne spillede ikke den store rolle for arbejderne, mente han at kunne konstatere. »Det er blot en Bajer om Ugen eller 2 Cigarer, hvad man nu vil, nej det regner man ikke med...«, lød hans vurdering. Derimod havde han større sympati for franskrødens venner, som Madsen-Mygdals forslag klemte adskilligt hårdere. Partifællen, proprietær R. Raffnsøe, kaldte forslaget »en Tvangs-Forhaandsbeskatning af det danske Landbrug«, og en anden konservativ, proprietær V. Fibiger, opfattede det ligeledes som en særskat på landbruget.

Princippet bag lovforslaget var godt, men udformningen slet, konstaterede Niels Frederiksen, der ivrigt glædede sig over Venstres pludselige trosskifte. Madsen-Mygdal kunne dog ikke få nogen høj karakter for sit svendestykke, da det mest mindede om en begynders fuskeri i faget. Niels Frederiksen glædede sig ligefrem til at opleve en Pinstrups bidske udfald mod

et sådant udtryk for grov særbeskatning af landbruget. Desuden havde husmandsføreren en række kommentarer til forslaget konkrete udformning, mest dog af redaktionel karakter. Derimod tog han afstand fra planen om at eksportere dele af den afleverede byg. Det ville givet fremkalde spekulationsopkøb, mente han.

Ove Rode havde som ventet en lang række indvendinger mod lovforslagets udformning, især kontrasten mellem den totale båndlæggelse af den indenlandske kornforsyning og den frie handel med importeret korn. Der var aldeles ikke tale om en afviklingslov, snarere det modsatte, hævdede han. Desuden undrede det ham, at Madsen-Mygdal modsat ham ikke havde brug for landbrugets organisationer, når det gjaldt om at administrere loven.

Som de fleste andre talere afviste han landbrugsministerens budget for kornordningens finansiering. Det var helt urealistisk at forestille sig, at statens nettoudgift kunne holdes inden for 20 mio. kr. Det byggede jo på den forudsætning, at staten kunne indkassere henved 50 mio. kr. på salg af byg og hvede, landmændenes retmæssige ejendom, som landbrugets repræsentanter tidligere ville have udtrykt det, lød den ironiske kommentar fra den tidligere indenrigsminister.

Efter at Madsen-Mygdal og Ove Rode i timevis havde debatteret skyld og ansvar for den ekstraordinære forsyningspolitik i alle dens forgreninger, tog De Konservative omsider et medansvar for tingene, og efter endt udvalgsbehandling kunne forslaget vedtages med enkelte ændringer, bl.a. let forhøjede priser og en øget frarensningsprocent. I Landstinget fremkom der ikke nye synspunkter, men de fleste ordførere pegede samstemmende på, at fi-

nansieringssiden var svagt udformet.⁸⁹ Madsen-Mygdals kornlov fik kgl. underskrift den 10. september 1920.

Landbrugspolitik og jordpolitik i 1920'erne

I 1920'ernes danske landbrugspolitik er der to navne, der går igen i næsten alle sammenhænge. Det ene er Thomas Madsen-Mygdal, det andet er Niels Frederiksen. Offentligheden kendte mest til Madsen-Mygdal, fordi han gennem sine markante holdninger og sine kraftfulde udtalelser var forsidestof i alle blade uanset partifarve eller tilhørsforhold. Han blev nærmest opfattet som et orakel på det samlede landbrugsområde, fordi han i sin person forenede en indiskutabel faglig kompetence med en sjælden evne til at mejsle sin ideologisk-politiske grundholdning ud i knappe, fyndige læresætninger. I to perioder var han landbrugsminister, kun afbrudt af socialdemokraten Kr. Bornings 2½ års lange virksomhed 1924–26, hvor denne snart skulle løfte arven efter sin forgænger, snart skulle omsætte Socialdemokratiets jordpolitiske grundholdning til lovforslag, der ikke havde skygge af chance for at blive vedtaget.

Niels Frederiksen ragede ikke op i landskabet på samme iøjnefaldende måde som Madsen-Mygdal. Det tillod hans statur og hele hans naturel ham ikke, men han var alligevel højst nærværende de steder, hvor det foregik. Som formand for Jordlovsudvalget var han medvirkende ved alle betydende udstykninger til husmandsbrug, ligesom han fortsat udfoldede en omfattende virksomhed på Rigsdagen, indtil han i 1934 opgav sin politiske karriere.

Niels Frederiksen (1874–1954), gårdejersønnen fra Hornsherred, der blev husmændenes formand i henved 30 år. Som folketingsmand for de radikale var han yderst virksom for at få jordlovene af 1919 gennemført. I 1920'erne ledede han som formand for Jordlovsudvalget et omfattende udstykningarbejde.

Uden brug af madsen-mygdal'ske fanfarer arbejdede han så målbevidst som nogen på at gøre husmandsbruget og husmandsbevægelsen til faktorer, der i sig selv kunne gøre krav på at blive hørt i alle betydende spørgsmål. Den politiske alliance med sit eget parti og med Socialdemokratiet havde jo ikke kunnet redde bevægelsen fra en alvorlig tilbagegang ved valgene i 1920 og den efterfølgende regeringdannelse.

Madsen-Mygdals linje var landbrugspo-

litikkens, Niels Frederiksens jordpolitikens. Begge havde de gjort den erfaring, at det kunne være besværligt at få det organisatoriske bagland til at fremkalde en enig opslutning bag nogle profilerede synspunkter. I hvert fald er det påfaldende, at de begge fik skabt sig et administrativt ståsted for deres politiske udfoldelse, henholdsvis Erhvervsdirektoratet i Landbrugsministeriet og Jordlovsudvalget.

Landbrugspolitikken i dens madsen-mygdalske udformning havde to tyngdepunkter. For det første skulle man genskabe landmændenes tro på og tillid til, at landbrugsvirksomhed først som sidst drejede sig om at drive sin ejendom bedst muligt under brug af de teknikker og den indsigt, landbrugsvidenskaben i dens formidlede skikkelse kunne tilbyde. For det andet skulle landbrugspolitikken skabe de bedst mulige betingelser for produktionsens frie udfoldelse på markedsøkonomiske vilkår.

Den økonomiske politik skulle udformes med billedet af natvægterstaten som skabelon. Det offentlige forbrug skulle reduceres mest muligt, når det ikke netop havde til hensigt at understøtte den frie erhvervsudfoldelse. Toldbeskyttelse og andre former for en bevidst krænkelser af de markedsøkonomiske grundsætninger kunne kun komme på tale i absolutte nødsituationer.

Erhvervsorganisationer, som man i høj grad kendte dem inden for hans eget erhverv, måtte alene søge deres eksistensberettigelse i, at de på alle måder skulle understøtte det frie initiativ, evt. ved at sætte ind med tvangsmæssige foranstaltninger over for efterladende landmandsforetagender, der ikke levede op til produktionens og markedets krav. Var der stadig en tung

ende tilbage i kredsen af virksomheder og initiativer, skulle de hjælpes over plankeværket med et fast tag fra lovgivningsmagtens side.

Dette er essensen af de mange udtalelser og initiativer, Madsen-Mygdal fremkom med i sine to perioder som landbrugsminister i 1920'ernes Danmark. Niels Frederiksen holdning er ikke så udtalt, idet han mest af alt var opsat på at få det lille brug til at fungere på de præmisser, som markedsudviklingen og de jordpolitiske muligheder i forening tilbød. Hans organisatoriske bagland skulle først og fremmest holde sammen på husmandsbevægelsen, idet han udmærket var klar over, at de landbrugsmæssige synspunkter måtte suppleres med en politisk og folkelig holdningsdannelse, der kunne skabe baggrund for de jordpolitiske initiativer på Rigsdagen.

Jordpolitik skulle desuden følges op med en skattepolitik, der søgte at indkassere de samfundsskabte værdistigninger på jorden, som det udtryktes. Det ville også medvirke til at holde jordpriserne i ro og derved konsolidere husmandsbrugets økonomi.

I al korthed gik Madsen-Mygdals landbrugspolitiske program i første halvdel af 1920'erne ud på at få genskabt de store hovedmarkeder for danske landbrugsprodukter og at få landmændene samt deres virksomheder og organisationer til at betjene disse på markedsøkonomiske betingelser uden kunstig brug af politiske indgreb. Pr. 1. april 1921 fik dansk landbrug også England tilbage som det store, frie hovedmarked, hvorefter Madsen-Mygdal i en fart fik afmonteret resterne af reguleringsystemet.⁹⁰

I dette arbejde fulgte han fra sit ud-

sigtspunkt på Slotsholmen flere linjer i sin virksomhed. Nærmest hans hjerte stod nok den lovgivning, der i sine virkninger havde til formål at højne eller understrege landbrugsvarernes indbyggede kvaliteter. Her kan nævnes osteeksportloven af 1. marts 1921, kartoffeleksportloven af 6. maj 1921, tømælksloven af 21. december 1923 og ægloven af 1. april 1925, hvoraf dog sidstnævnte først blev gennemført i Bording-perioden. Et markant udtryk for den madsen-mygdalske linje i dette spørgsmål er desuden en lov af 10. april 1926, der påbød eksportsmørret påført datomærkning og nettovægt m.v.⁹¹

Alle disse love havde til hensigt at fastsætte normer og standarder for produkterne kvalitetsniveau. En anden linje i det madsen-mygdalske program gik ud på at smidiggøre landbrugslovgivningen uden at sætte den jordpolitiske tradition om beskyttelse af det mellemstore og mindre brug over styr. Til denne kategori må henføres statshusmandslovens fornyelse ved lov af 6. maj 1921, der hævdede tilskuds- og lånegrænserne betragteligt i et i øvrigt vellykket forsøg på at yde jordrentebenet af oktober 1919 en følelig konkurrence. Samme dag udstedtes en tilsvarende lov om tillæg til lov om vilkår for bortsalg af jorde i offentlig eje. Den gav jordlovsadministrationen visse muligheder for at handle sig frem til bedre beliggende udstykningsarealer.⁹²

Sidste led i den madsen-mygdalske jordreform skulle blive en revision af landbrugsloven og af udstykningsloven, men da forslagene herom havde en langsom gang på Rigsdagen, tilfaldt det på ny Kr. Bording at føre lovforslagene igennem til kgl. underskrift 1. april 1925. Dermed blev en landbrugsejendom defineret som jord

af 1 ha størrelse til en værdi af mindst 1.000 kr., hvortil hørte de nødvendige bygninger. Jorden skulle drives fra disse bygninger, og brugen heraf måtte ikke overlades til andenmand i mere end 5, evt. 8 år, uden tilladelse.

Tredje og sidste led i strategien var at søge den frie landbrugsvirksomhed skærmet mod økonomisk-politiske indgreb, ikke mindst når disse antog karakter af produktionsbeskyttelse. Da han imidlertid var medlem af en regering, der på det økonomisk-politiske område undertiden brød med de markedsøkonomiske grundsætninger, kom det ham i denne sammenhæng nok tilpas, at Landboforeningerne og Landbrugsraadet gik ind i rollen som protestfremkaldende erhvervsorganisationer.

Rollerne blev dog byttet lidt om, da Madsen-Mygdal satte al sin prestige ind på at få den omstridte margarinelov i dens reviderede udformning af 1907 rensat for de farvningsbestemmelser, han opfattede som en forsyndelse mod de liberale grundsætninger bag erhvervets toldpolitiske frihandelslinje. Her måtte han opleve, at hans baggrundsgrupper nærmest med én mund talte ham midt imod. Påny var det Bordings, der fik loven ført igennem uden farveforbud 1. april 1925.⁹³

Landboforeninger og protestaktioner

Madsen-Mygdal flyttede som nævnt til Slotsholmen, og P.P. Pinstrup skulle da i samarbejde med Niels Nielsen forvalte Landboforeningernes indflydelsesmuligheder i den nyliberaliserede tidsalder. Første opgave for Pinstrup blev at støtte Madsen-Mygdal i dennes afvisning november

1920 af et forslag om importbegrænsninger, fremsat af et økonomisk-politisk udvalg under Handelsministeriet, Valutakommissionen.⁹⁴

Det involverede ikke Landboforeningerne direkte, men det gjorde til gengæld et udspil fra Finansministeriet april 1921 om en revision af toldloven. Landboforeningerne måtte helt afvise den svage åbning mod en beskeden form for toldbeskyttelse, forslaget syntes at indebære. Da landbruget leverede 9/10 af eksporten, og da stillingen på betalingsbalancen helt var beroende af landbrugets produktion og eksport, måtte den økonomiske politik nødvendigvis tilrettelægges ud fra en særlig hensyntagen til hovederhvervets tarv. Rørte man ved disse grundsætninger, ville halvdelen af driftsudgifterne blive påvirket i følelig grad, og det ville være vanskeligt at klare med de nuværende priser, hed det i udtalelsen.⁹⁵ Resultatet blev i første omgang en lov af 25. november 1921 om øget told på visse luksusvarer.

Det følgende år blev en prøvelsernes tid for landbrugets organisationer. Efterkrigskrisens voldsomme rystelser for byerhvervene, især industrien, fremkaldte mange økonomisk-politiske initiativer, der ud fra den madsen-mygdalske grundopfattelse måtte afvises eller i hvert fald tæmmes stærkt.

Denne linje fastholdt Landboforeningerne og deres fortalere på Rigsdagen, hvad enten der drøftedes toldlovsrevision eller særlige støtteforanstaltninger til fordel for industrien som f. eks. « det lille skridt til siden»: loven af 4. august 1922 om begrænsning af importen af skotøj og cigarer. Pinstrup kunne ikke stemme for forslaget, og Hauch erklærede i Landstinget, at det efter hans opfattelse ville

En typisk pløjescene med en atypisk baggrund. Stedet er Landbohøjskolen, som på dette tidspunkt også drev et mindre brug. Fotografi fra omkring 1920.

være »dræbende« for landbruget, om det for sin part mødte sådanne indgreb på verdensmarkedet.⁹⁶ Over for et forsigtigt udspil fra Landbrugsministeriet om evt. at nedsætte statstilskuddet på husdyrbrugsloven, fremkom man med en kraftigt formet afvisning. Der skulle nok spares på statens udgifter, men ikke på landbrugsområdet.⁹⁷

Da Finansministeriet 15. august 1922 forsigtigt spurgte, om Landboforeningerne evt. havde noget at tilføje til sidste års udtalelse om en toldlovsrevision, blev svaret et afgjort nej. Udtalelsen blev for en sikkerheds skyld gentaget med styrke gennem enslydende resolutioner fra efterårets delegeretmøder. I mellemtiden havde man oplevet begivenhederne omkring Landmandsbankens sammenbrud, og det skulle ikke gøre en Pinstrup venligere stemt over for byerhvervene og deres udøvere.⁹⁸ Finansminister Neergaard måtte stadig nøjes med sine luksustoldlove og diverse forhøjelser af de indirekte afgifter.

Kronekursens op- og nedgange i disse urolige efterkrigsår måtte bekymre de

myndigheder, der var ansvarlige for den økonomiske politik. Landbruget stod her delt. De store andelsselskaber i grovvaresektoren måtte være interesseret i en stærk krone med god købekraft, hvorimod eksportsektorerne lige så afgjort kunne se deres fordel i en noget lavere pengeværdi med heraf følgende større indtjening i kroner og øre. Da mange landmænd havde stiftet gæld under indtryk af inflationens prisopskruende virkninger, ville en kroneopgang med efterfølgende prisfald på landbrugsvarer skabe store problemer for deres likviditet.

Det var baggrunden for Landboforeningernes noget tøvende holdning til Nationalbankens indbydelse til at deltage i en pengepolitisk rådslagning, der gik under navnet Valutakonferencen, og som fandt sted sommer og efterår 1923. Man nøjedes med at lade sig repræsentere ved sekretæren, folketingsmand O. Himmelstrup. Pinstrup ville ellers have haft Niels Nielsen til at påtage sig hvervet, men denne undslod sig »af forskellige Grunde, deriblandt det kommende Høstarbejde...«⁹⁹

Af landbrugets konferencedeltagere kunne alene Niels Frederiksen underskrive en fælles erhvervsudtalelse om det nyttige i at regulere importen og forbruget af luksusvarer og da ledsaget af stærke reservationer. Det var ikke opportunt for landbrugets ledende personer at påtage sig et medansvar for en kunstig fremkaldt forbedring af kroneværdien.¹⁰⁰ Resultatet blev en lov af 16. november 1923 om en kursegaliseringfond, hvorefter Nationalbanken ved hjælp af en fond på 5 mio. pund sterling skulle holde kurssvingningerne i ro og helst få kronekursen til stige.

Det hjalp dog ikke stort, og nu var det finanspolitikens tur til at holde den synkende krone oven vande. Det skete gennem en sammenfatning og justering af diverse toldlove (29. marts 1924) og gennem en lov af samme dato om oprettelse af en valutacentral, koblet sammen med forskellige former for forbrugsbegrænsende indgreb. Det kunne Landboforeningerne til nød acceptere, men man sagde utvetydigt fra, da regeringen Stauning, som efter et valg til Folketinget 11. april havde afløst regeringen Neergaard, 6. maj fremlagde et forslag om at omdanne valutacentralen til et kontor for importbegrænsning. Landboforeningerne motiverede sin afvisning med landbrugets absolutte krav om fri adgang til verdensmarkedet. Eksporten kunne bringes i fare ved den slags tiltag, og da der formentlig ville ske prisstigninger i kølvandet på valutARATIONEN, ville omkostningsskruen blive drejet nok en omgang.¹⁰¹ Lovforslaget blev først beklippet stærkt i Folketinget og derefter afvist i Landstinget. Et Venstre-mindretal i Landstinget med Hauch og den nyvalgte Madsen-Mygdal som talsmænd udtalte en knusende dom over forslaget. Det var helt

værdiløst som valutaforanstaltning og kunne afstedkomme handelspolitiske besværligheder.¹⁰²

Derimod markerede landboforeningerne og deres talsmænd på tinge sig ikke stærkt under en ny valutarunde sommeren 1924, kaldet Valutarådet, hvis forhandlinger ledte frem til et nyt forsøg på at styrke kronekursen gennem en lov af 20. december 1924 om valutaforanstaltninger. Et lån på 40 mio. dollars skulle nu sætte Nationalbanken i stand til at hæve kursen fra 65 til 70,1 øre gennem de næste par år.¹⁰³

Redningsaktionen lykkedes kun alt for godt, mente de fleste i samtiden, eftersom kronekursen i første halvår af 1925 steg fra 66,3 øre til 79 øre. I brede landmandskredse havde man i mellemtiden fulgt den socialdemokratiske regerings politik med vagtsomme øjne, og selv om Landboforeningerne havde den opfattelse, at man ikke burde »influere paa det politiske Lovgivningsarbejde...«, tog man dog stærkt afstand fra et i øvrigt velkendt forslag om en skærpelse af loven om erhvervelse af jord til mindre landbrug og om indførelse af bedriftsråd i virksomheder med mere end 10 ansatte over 18 år.¹⁰⁴

Over for kronens fortsatte værdistigning med et mindre fald i eksportpriserne i dens kølvand fremkom De danske Landboforeninger 2. september 1925 med en erklæring om, at nok skulle kronen gå i pari, men det skulle helst ske »over et længere Aaremaal...«. Forhandlingerne afslørede i øvrigt, at de fleste ikke ønskede en fortsat kroneopgang, da man ikke gjorde sig store forhåbninger om at kunne få omkostningerne bragt ned i samme forhold.¹⁰⁵ Ved et møde i Landbrugsraadet samme dag præciserede man i en udtalelse landbrugets ønsker om en økonomisk følge-

lovgivning. De spændte fra en diskontoneedsættelse fra 7 til 6% til en skatteenedsættelse, svarende til kronens værdistigning og en ophævelse af love, der hæmmede prisfaldet i at slå igennem.¹⁰⁶

Kronekursen gik dog fortsat op, stærkt fremskyndet af en ny sikringslov af 20. november 1925, og i februar det følgende år var pariføringen stort set en realitet. I et bestyrelsesmøde i Landboforeningerne gjorde den lolland-falsterske repræsentant Moesgaard-Kjeldsen ophævelser over det, han opfattede som organisationens passivitet over for kronestigningen med dens fatale virkninger for landbrugets økonomi.

Dette budskab fik snart stor tilslutning, og i maj bad hans baggrundsgruppe da også de overordnede landbrugsorganisationer om at tage affære. Resultatet blev et stort landbrugsmøde i Fyns Forsamlingshus, Odense, den 18. juni 1926. Her vedtog 3.00 særligt indbudte landmandsrepræsentanter en resolution, der i 4 punkter dels gentog kravene fra september 1925, dels forlangte krisehjælp til nødstedte landmænd.¹⁰⁷

Mødet blev på mange måder Madsen-Mygdals. Han havde været sygemeldt i en længere periode, og derfor havde Moesgaard-Kjeldsen haft let spil med sin agrarpolitiske kampagne. Nu var høvdingen vendt tilbage, kunne man læse i aviserne. Hvorledes ville han udstikke kursen i en verden, hvor prisudviklingen og andre markedsøkonomiske faktorer prøvede kræfter med brede samfundsgruppers forsøg på at beskytte sig mod de sociale virkninger af voldsomme rystelser i det økonomiske liv?

Til værn om erhvervsfriheden

Som det blev vist ovenfor, var Landboforeningerne i første halvdel af 1920'erne på det erhvervspolitiske område især optaget af at fastholde grundsætningerne for en økonomisk politik, udformet efter klassisk-liberale principper. Statsmagten skulle nok hjælpe og støtte erhvervsudviklingen, men ikke forsøge at styre den eller i det hele taget besværliggøre prisfastsættelsen i dens rene udbud-efterspørgselsforløb. Det var Madsen-Mygdals enkle budskab til sin samtid, og det lykkedes ham da også at få flertallet af sine erhvervs-kolleger til at vedkende sig dette program som den bedste opskrift på en sund og god udvikling inden for et landbrugsdomineret samfund.

Med en noget vaklende støtte fra Det radikale Venstre forsøgte den socialdemokratiske mindretalsregering under Thorvald Stauning at få Rigsdagen til at bevilge støtte til kriseramte industrier og deres medarbejdere. Efteråret 1926 kørte man imidlertid fast, og konsekvensen blev et valg til Folketinget 2. december 1926, der gav De Konservative størst fremgang, men Venstre regeringsmagten og da med Madsen-Mygdal som statsminister.¹⁰⁸

Han var samme efterår blevet kåret som Venstres folketingskandidat i de sønderjyske landsdele, og alle ventede nu, at hans politik kunne blive et solidt bolværk mod den gærende uro i et genforenet Sønderjylland, der nok var vendt tilbage til moderlandet, men hvis økonomiske udvikling endnu ikke kunne måle sig med det gamle lands.

Hans valgprogram havde på det økonomisk-politiske område været recepten fra Odense-mødet i juni 1926. Respekt for

parikronen, lød det i forenklet form. Straks efter regeringens tiltræden forsøgte han også at få de offentlige udgiftsbudgetter nedskrevet i samme omfang, som kronen var gået op i værdi, men selv om der skete en række nedskæringer på de fleste aktivitetsområder, kunne ikke alle budgetter uden videre »pariføres«. Desuden fik den alvorlige beskæftigelsessituation inden for byerhvervene regeringen med Madsen-Mygdal i spidsen til at overveje »en fordomsfri Undersøgelse« af industriens situation.¹⁰⁹

Nu gik det, set med Landboforeningernes øjne, ikke så galt, som regeringschefens industripolitiske åbning ellers kunne synes at varsle. Industrien fik kun indirekte støtte i forskellig form. Fra landbrugets udsigtspunkt havde man med lige så stor interesse bemærket sig, at Madsen-Mygdals sønderjyske hjælpeprogram bl.a. havde givet sig udslag i en lov af 28. februar 1927 om en sønderjysk hypoteklånepfond, der kunne låne en nødstedt landmand et beløb, svarende til 25% af kreditforeningslånet i hans ejendom.

Det ledte frem til krav om en lignende støttelovgivning for et kriseramnt landbrug i det gamle land, også fordi man havde måttet bidrage til nedskrivningen af de offentlige budgetter gennem en mærkbar reduktion af tilskuddene på husdyrloven (lov af 10. juli 1927), efter at der allerede i landbrugsminister Bordings periode var blevet foretaget en første beskæring (lov af 18. marts 1925).

Efter langvarige overvejelser om risiko og fordele ved at røre ved de grundlæggende regler for landbrugets kreditsystem gennemførte regeringen da efter indstilling fra såvel Landboforeningerne som Husmandsforeningerne to sæt kriseforanstalt-

ninger. I det ene tilfælde (lov af 14. april 1927) lempede man på reglerne om konkurs, således at det skulle blive lettere at opnå tvangsakkord uden for konkurs.

I det andet gennemførte man ved lov af 31. marts 1928 en ordning med driftslåneforeninger med solidarisk hæftelse, en lovgivning, som allerede var blevet foregrebet tre år tidligere. Til disse foreninger kunne udlånes 6 mio. kr. af Erhvervenes Lånefond, og dette beløb blev fordoblet ved en ny lov af 3. december s.å. Nødstedte landmænd stod da i kø for at få driftskredit gennem medlemskab af disse foreninger.

Mange landmænd må have følt sig nok så meget tiltalt af nogle forslag til kriselovgivning for landbruget, som Kr. Bording på sit partis vegne fremsatte i Folketinget 12. oktober 1927. De nødstedte landmænd og da især statshusmændene inden for denne gruppe skulle hjælpes gennem en særlig akkordordning inden for en ramme på 20 mio. kr. Desuden skulle byggelånene for statshusmandsbrug hæves fra 90% til 100% af udgiften.

Venstre måtte bestemt afvise den slags. Staten skulle ikke optræde som en »Velgørenhedsanstalt«, og Madsen-Mygdal erklærede, at der var tale om en rentabilitetskrise, ikke en prioritets- eller gældskrise.¹¹⁰ Derimod var Niels Frederiksen mere positivt stemt. Han havde ikke kunnet undgå at bemærke, at den gærende uro i landmandskredse også gjorde sig gældende i de distrikter, hvor der var mange nyetablerede statshusmandsbrug.

Alligevel ajourførtes i Madsen-Mygdals anden periode som landbrugsminister de gældende love om oprettelse af husmandsbrug (lov af 1. juli 1927), selv om det årlige rådighedsbeløb »pariførtes« fra 10 3/4 mio. om året (lov af 29. marts 1924) til 8

Arbejderføreren Th. Stauning overdrager sit kontor som statsminister til bondehøvdingen Ths. Madsen-Mygdal i forbindelse med regeringsskiftet i 1926.

mio. kr. Ved en tilføjelse det følgende år (lov af 4. april 1928) blev en del af disse midler i øvrigt omdirigeret til en særlig indsats i Sønderjylland.

I første halvdel af 1920'erne var debatten om mål og midler i dansk erhvervs-politik stærkt præget af det ideologiske opgør mellem tilhængere af nyliberalismen i dens madsen-mygdalske fortolkning og talsmændene for en noget mere aktiv ind-

sats fra det offentlige side i form af told, importbegrænsninger og andre former for støtte til skrantende virksomheder. I det næste femår svækkes det ideologiske indhold i debatten til fordel for en politisk styrkeprøve mellem de to bagvedliggende grupperinger.

Det konservative Folkeparti fik da rollen som det parti, der skulle afbalancere forholdet. Dets folketingsgruppe havde

størst sympati for industrien, mens landstingsgruppen mest domineredes af storlandbrugets synspunkter. Til vurderingen af magtforholdet hører også den omstændighed, at landbrugsliberalismens ledende skikkelser, Madsen-Mygdal og Pinstrup, begge var sygemeldt for længere tid omkring midten af tyverne. Omverdenens reaktion kan tyde på, at det satte sit præg på dem begge, især mærkbart for Pinstrups vedkommende.

Vendepunktet indtraf gennem en debat i samlingen 1925–26 om tre sæt indbyrdes konkurrerende lovforslag, der alle havde erhvervslivets arbejdsvilkår som tema. Så tidligt som 27. august 1919 havde Ove Rode fremsat et forslag om »Midlertidig lov om Tilsyn med visse Virksomheder«. Det kom aldrig til realitetsbehandling, men blev alligevel genfremsat i de efterfølgende samlinger.¹¹¹ Her fik det følgeskab af Socialdemokratiets udspil om en indsats for øget priskontrol og af et forslag til lov »til Værn for Erhvervs- og Arbejdsfriheden«, første gang fremsat i samlingen 1924–25 af Pinstrup og flere andre venstre-mænd i Folketinget.

Der var derfor lagt op til en principiel debat, da Folketinget 3. december 1925 indledte en fire dages drøftelse af de herhen hørende problemer.¹¹² Set med en landmands øjne var det mest interessante nok debatten om lovforslaget om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden. Det er ikke specielt rettet mod arbejderne og deres organisationer, hævdede Pinstrup, når modstanderne borede i de bagvedliggende motiver for at give domstolene mulighed for at vurdere, om kollektive prisaftaler og faglige aktioner var stridende mod Grundloven.

Ikke desto mindre søgte Pinstrup især

begrundelsen for lovforslaget i den såkaldte Kolindsundaffære, hvor 13 gård-ejere i et større udtørningsprojekt på Djursland siden 7. november 1923 var blevet boykottet af Dansk Arbejdsmandsforbund, fordi de ikke ville videreføre tidligere overenskomster omkring arbejdet på projektet.

Debatten fik sit særlige præg derved, at stats- og erhvervsminister Th. Stauning i en sen aftenkom tilbage fra en frokost, der åbenbart havde budt både på mad og drikke. Derfor havde han kun hørt slutningen på et længere indlæg fra Pinstrup, forklarede han bagefter. Referatet har da flg. indskud: »(Pinstrup: Frokost paa denne Tid!... ja jeg har ikke haft Tid før...).«. Episoden fik Venstres Oluf Krag til den næste dag at ironisere over en indbydelse til forhandling, »fremsat i et Tonefald og under Ledsagelse af Gebærder, som efter min Mening gør det ret betænkeligt at gaa til Forhandlingsbordet med den højtærede Erhvervsminister...«

Nok så alvorligt for principperne bag forslaget var det imidlertid, når modstanderne ville henføre andelsbevægelsens købs- og leveringsforpligtelser til den suspecte kategori af kollektive prisaftaler. Socialdemokraten Hans Nielsen erindrede da om en af forlængst afdøde J. K. Lauridsens udtalelser: »Kain var den første Agrar, thi han slog sin Broder ihjel...«. Det fremkaldte den kommentar fra Pinstrup, at Lauridsen rigtignok kom med en fortsættelse: »Det er en Fremgangsmaade, som egentlig maa misbilliges...«.

Forslagene gik i udvalg, og dér blev de liggende. I den følgende samling blev lovforslaget om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden påny fremsat, og da som regeringens udspil.¹¹³ Atter erindrede Pin-

strup tinget om Kolindsundaffæren, der nu, set med hans øjne, havde fået en lykkelig udgang, idet Højesteret i mellemtiden havde kendt boykotaktionen ulovlig. Socialdemokratiet ville imidlertid afvise forslaget, De Radikale omformulere det og De Konservative tygge på det, og først i samlingen 1928–29 blev det til lov 27. marts 1929 gennem en ulovliggørelse af prisaftaler, der »paa uberettiget Maade« gik arbejdsfriheden for nær. Desuden var boykot nu kendt ulovligt.

Grundloven og jordpolitikken

Bondebrugets ledende kraft i 1920'erne var Thomas Madsen-Mygdal, hvad enten han havde et organisatorisk eller et politisk udgangspunkt for sit førerskab. At Niels Frederiksen var husmandsbevægelsens største skikkelse var lige så sikkert. Forår og sommer 1929 fik de imidlertid begge en anden status. Madsen-Mygdal måtte se sin regering blive fældet af støttepartiet De Konservative, fordi regeringen efter deres opfattelse ikke ville gøre nok for det danske forsvar. Stadigvæk var Madsen-Mygdal formand for Venstre, men han kom aldrig rigtig tilbage til dansk politik.

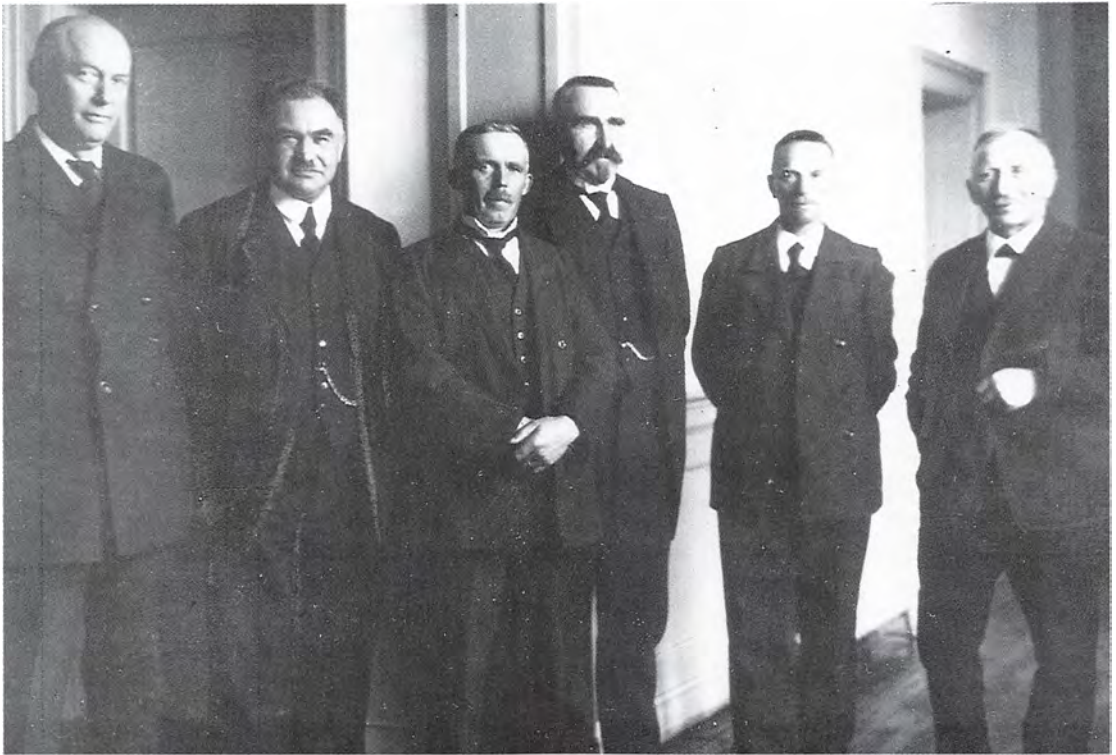
Lederen af det uofficielle husmandsministerium Niels Frederiksen blev embedsmand, idet han overtog en stilling som leder af de sønderjyske jordfordelingsarbejder.¹¹⁴ I konsekvens heraf overlod han formandsstolen i De sjællandske Husmandsforeninger til en anden radikal politiker, den nyvalgte folketingsmand, parcellist N. P. Andreasen, men blev samtidig formand for Det radikale Venstres rigsdagsgruppe.

Madsen-Mygdal og Niels Frederiksen

mødte hinanden tit, hvad enten det skete på embeds vegne i Landbrugsministeriet eller som politiske modstandere på Rigsdagen. Som regel diskuterede de jordpolitik, og det stod da også på programmet, da de for sidste gang tog en drabelig holmgang om dette emne under debatten i Folketinget november-december 1929 om landbrugsminister Kr. Bordings nye og alligevel velkendte buket af jordlovsforslag om erhvervelse af jord til mindre jordbrug og om vilkår for overtagelse af jord i offentligt eje.

Da forslagene kom til 1. behandling i Folketinget, gav de anledning til en både langstrakt og stærkt følelsesladet debat, der for ældre politikere måtte bringe kornlovsdiskussionerne under 1. verdenskrig i erindring.¹¹⁵ Socialdemokratiet med gård ejer L. Larsen (Bjerre) som ordfører støttede naturligvis forslagene uden dog at bruge rigsdagssprogets stærkeste ord. Venstres Madsen-Mygdal og De Konservatives Johannes Ulrich afviste begge forslagene i kategoriske vendinger, mens De radikales N. P. Andreasen lagde luft til de omstridte ekspropriationsbestemmelser ved at erklære, at de kun ville blive brugt i nødstilfælde.

To skikkelser ragede op i denne debat: Madsen-Mygdal og Niels Frederiksen. Madsen-Mygdal så i forslagene et udtryk for et kommunistisk princip, »Jordens Nationalisering«. I løbet af kort tid ville staten have overtaget al jord i Danmark, spåede han. I stedet for frie jorddyrkere fik man så en skare statsfæstere, der helt var underkastet den almægtige godsejers nåde eller unåde. En syg og afkræftet statsmand måtte se den situation i øjnene, at hans familie var prisgivet »Velvillie fra højere Steder og hans Tanker maa Gang

To frontfigurer på hver sin fløj. Til venstre Ths. Madsen-Mygdal og til højre formanden for Jordlovsudvalget Niels Frederiksen.

paa Gang standse ved det ærede Medlem Hr. Niels Frederiksens Alfaderskikkelse....«. Grundloven beskyttede heldigvis den private ejendomsret, og skulle der ske ekspropriation, var det mod fuld erstatning, pointerede han.

De fleste deltagere i debatten havde nævnt Niels Frederiksen som arkitekten bag ti års radikal jordpolitik. En enkelt taler ville dog vide, at han var blevet frosset ud som formand for de sjællandske husmænd. Det måtte N. P. Andreasen afvise, omend i tvetydige vendinger. På andendagen følte hovedpersonen det da nødvendigt at gå på talerstolen, idet han stillede det modspørgsmål til Madsen-

Mygdal og andre grundlovsforkæmpere, om Grundloven hovedsaglig var tænkt som en beskyttelseslov for velstillede borgere. Som han så det, kunne man ikke bruge Grundloven til at udtrække befolkningen værdien af den fælles indsats. Landbolovgivningingen var ikke et spørgsmål om ret til at belåne sin ejendom, men om at sikre jordens brugere det fornødne råderum for den personlige indsats, betonedes han.

Debatten bølgede hid og did i flere dage, mens Pinstrup såvel fra sit sæde som fungerende formand for Folketinget og fra selve talerstolen med Niels Frederiksens ord blæste på sin kamplur mod dette for-

Ths. Madsen-Mygdal på talerstolen for sidste gang som statsminister 22. marts 1929 efter at regeringens parlamentariske grundlag var smuldret bort. Han var i øvrigt kendt for at kunne tale i timevis.

søg på at genoplive stavnsbåndstidens rædselsherredømme over de underkuede fæstebønder. Madsen-Mygdal ville nok være med til at skaffe husmændene mere jord, men det skulle ske gennem jordkøb på det frie marked. Her over for gjorde Niels Frederiksen gældende, at der efter hans erfaring som udstykningsleder ikke var jord at få til en rimelig penge. Desuden var det blevet så dyrt at etablere et statshusmandsbrug, at det offentlige nødvendigvis måtte låne den vordende husmand midlerne hertil på rimelige vilkår.

Lovforslagene nåede ikke ud over udvalgsstadiet, hverken i 1929–30 eller den følgende samling.¹¹⁶ Debatten i 1929 blev på mange måder en slags status over den landbrugspolitiske debat i 1920'ernes Danmark. Efter Madsen-Mygdals og P. P. Pinstrups opfattelse skulle landbrugspolitikken først og fremmest have til formål at sikre den enkelte landmands frie og ubegrænsede ret til at drive sit brug i overensstemmelse med de muligheder, som markedskræfterne og den landbrugstekniske udvikling tilbød. Landbrugsorganisa-

tionerne med landboforeningerne i spidsen skulle på deres side knytte et fællesskabsbånd mellem de enkelte landmænd og deres virksomhed samt i givet fald forsvare dette fællesskab mod evt. anslag fra omgivelsernes side.

Niels Frederiksen og hans meningsfæller ville slet ikke afvise markedskræfterne og det organiserede fællesskab. De gjorde imidlertid gældende, at lovgivningsmagten havde pligt til at komme svagere stillede til undsætning, i fald hævdvundne privilegier og rettigheder stillede sig hindrende i vejen for en spredning af retten til at drive den danske jord. En jordpolitik af denne karakter skulle i nødvendigt omfang følges op af en social støttelovgivning, der udspændte et sikkerhedsnet under den frie, man også noget usikre landmandstilværelse på konjunkturernes undertiden noget barske vilkår.

En jordpolitik af denne karakter krævede imidlertid støtte fra andre samfundsgrupper, og det måtte der betales en pris for i form af en erhvervslovgivning til fordel for byerhvervenes interesser. Denne pris ville Niels Frederiksen godt acceptere, Madsen-Mygdal derimod ikke. Som bondebrugets og landboforeningernes dominerende lederskikkelse 1914–30 hævdede han, at nok havde byerhvervene og deres udøvere ret til fri udfoldelse på linje med landbruget, men det måtte da naturligvis ske på frie markedsøkonomiske vilkår. I fagforeningernes arbejde på at beskytte deres medlemmer mod frikonkurrencens følgevirkninger så han en pervertering af det organiserede fællesskab, idet det fortrinsvis blev brugt til at begrænse virkningerne af den frie konkurrence, ikke til at fremme den.

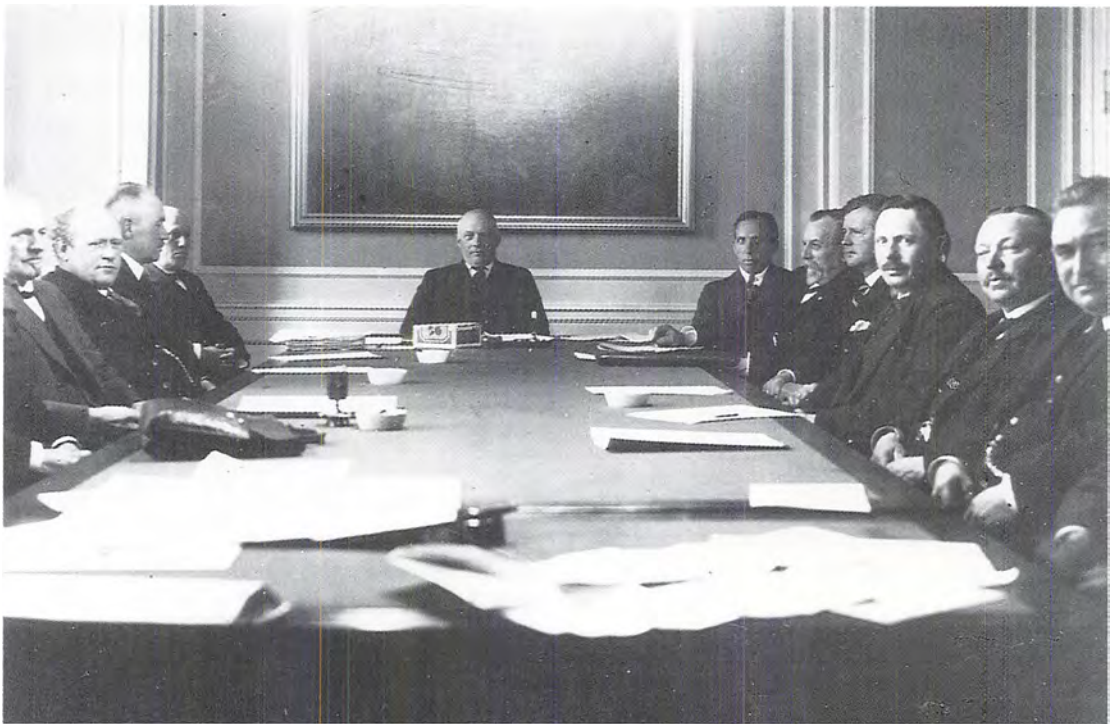
Tiden 1914–30 i et overblik

I det forudgående er de to store skikkelser Thomas Madsen-Mygdal og Niels Frederiksen blevet stillet op mod hinanden som repræsentanter for de to linjer i landbrugspolitikken, som brødes gennem perioden 1914–30, og hvor de begge havde en stærk organisation i ryggen som underlag for deres personlige indsats. I denne opsummering af udviklingen 1914–30 er det naturligvis Madsen-Mygdals landboforeninger, der står i centrum.

I årene 1914–20 søgte fællesforeningerne i muligt omfang at føre det faglige arbejde videre i det vante spor, men selv om landmændene og dermed deres foreninger fik flere penge at råde over på grund af de gode krigskonjunkturer, kneb det med at holde forsøgs- og avlsarbejdet i gang. De voksende forsyningsvanskeligheder opfordrede ikke landmændene til at forbedre endsige forfine landbrugsteknikken. Debatten drejede sig derfor i stadigt højere grad om erhvervspolitiske emner, idet regeringens reguleringsforanstaltninger på det forsyningsmæssige område i sammenhæng med andelsselskabernes medvirken til at føre foranstaltningerne ud i livet skabte megen debat mellem den tids landmænd. I nogen grad presset af agrarpolitiske oprørsbevægelser måtte landboforeningerne da i den erhvervspolitiske debat gøre brug af et radikalere sprogbrug, end man tidligere havde været vant til. Med tiden blev de tilbagevendende debatter om årets kornlov det punkt, hvor meningene brødes stærkest.

De forsyningsmæssige vanskeligheder kulminerede i 1917–18, ikke mindst fordi de sejrende vestmagter med U.S.A. i spid-

Ths. Madsen-Mygdal og hans regering 1926–29.

sen pressede Danmark til at reducere den ellers så givtige landbrugseksport til Tyskland. På denne baggrund blev 1919 et overgangsår. De internationale restriktioner faldt nok væk, men samhandelen havde stadig dårlige vilkår. Med Madsen-Mygdal som ledende talsmand søgte landboforeningerne da at genoplive den markedsøkonomiske linje, man med så stort et held havde bekendt sig til i førkrigstidens dage, men nu ledet frem af et overordnet samarbejde landbrugsorganisationerne imellem i form af et nyoprettet landbrugsråd.

Husmandsforeningerne fik på deres side gennemført en jordreform gennem jordlovene af 4. oktober 1919, der pålagde

lensgodserne og præstegårdene at stille jord til rådighed for en intensiveret udstykning til husmandsbrug.

I maj 1920 kom en venstregering til magten efter en parlamentarisk krise. Det blev signalet til en liberalisering af landbrugsvirksomheden og -politikken med Madsen-Mygdal som strateg, alt imens husmandsbevægelsens Niels Frederiksen førte de nye jordlove ud i livet. Landboforeningerne vendte da i nogen grad tilbage til rollen som landbrugsfaglige sammenslutninger, selv om den jyske formand P. P. Pinstrup og hans meningsfæller ikke uden videre ville opgive det erhvervspolitiske fodfæste, man havde erhvervet sig i krigens tid. På det faglige område reorga-

niserede man virksomheden efter modellen fra førkrigstidens dage, men i takt med erhvervsudviklingen lagde man hen imod 1920'ernes slutning større vægt på avlsarbejdet inden for svinesektoren og på de driftsøkonomiske aspekter. På det erhvervspolitiske felt søgte Landboforeningerne at værne om de liberale principper bag den økonomiske politik.

Selv om Pinstrup efter Madsen-Mygdals opfattelse ikke altid behandlede byerhvervene og bysamfundet efter fortjeneste, kunne der ikke herske tvivl om, at de to ledere principielt var enige i deres syn på landbrugets situation. At Madsen-Mygdal som leder af en mindretalsregering 1926–29 nødvendigvis måtte tage fornødent hensyn til støttepartiet De Konservative, var Pinstrup trods alt realpolitiker nok til at indse.

Til gengæld kunne de begge forenes i deres principielle afvisning af Stauning-Munch-regeringens jordpolitiske udspil efteråret 1929. Da fællesforeningerne havde bakket dem op gennem en kraftfuldt formuleret udtalelse fra årets delegeretmøder, var der lagt op til en landbrugspolitisk kollisionskurs. De lave kornpriser og de gode priser på husdyrbrugets produkter syntes at begunstige det mindre og det lille brug, og det kunne med en socialdemokratisk-radikal regering let føre til videregående udstykningsinitiativer. Storbrugets økonomiske vanskeligheder i konsekvens af de lave kornpriser pegede i samme retning. Hvis så en øget udstykning blev fulgt op af aktiv industripolitik til gavn for Staunings vælgere, ville landboforeningerne få nok at gøre.

Der går en lige linje fra augustloven 1914 og til Bordings udstykningslove 1929–30. Statsmagten ville i stigende grad

styre landbrugsudviklingen gennem lovindgreb, der begrænsede landmændenes råderum. Her stod to muligheder åbne for deres organisationer, når de ville forholde sig til disse udspil. De kunne enten gå ind i et organiseret samarbejde, som Anders Nielsen og Niels Frederiksen, hver på sin måde, argumenterede for, eller de kunne under en Madsen-Mygdals førerskab nøjes med at bruge statsmagten som en ekstra servicefaktor og ellers drive landbrug på egen regning og risiko. Madsen-Mygdal fik sin vilje, men statsmagtens udøvere ventede roligt i kulissen på, at det skulle blive deres tur.

Noter

1. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919–33, 1979, s. 57ff.
2. Sst., s. 64f. resp. s. 306ff.
3. Sst., s. 77f. resp. s. 316f.
4. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 125ff.
5. Se ovenfor s. 38ff. og s. 144.
6. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 134ff.
7. Sst., s.171ff. jfr. nedenfor s. 247.
8. Erik Helmer Pedersen, anf. værk, s. 72ff. resp. s. 313ff.
9. Erik Helmer Pedersen: Det danske landbrugs historie, IV, 1989, s. 55ff.
10. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 97ff.
11. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 80ff.
12. Sjæll. beretn. 1914, s. 95ff.
13. Sst., s. 152ff.
14. J. K. Haugaard, red.: Foreningen af jydsk Landboforeninger gennem 50 Aar, 1926, s. 447ff.
15. Sjæll. beretn. 1922, s. 55.
16. M. Andersen: Foreningen af jydsk Landboforeninger gennem 100 år 1872–1972, 1972, s.195ff.
17. Sjæll. beretn. 1926, s. 42.
18. M. Andersen, anf. værk, s. 129f.
19. Sjæll. beretn, 1915, s. 72ff. resp. 1916, s. 120ff.
20. L. Rasmussen: Dansk Andels Gødningsforretning 1901–1951, 1951, passim.
21. Sjæll. beretn. 1916, s. 194ff.

22. Sjæll. beretn. 1918, s. 96ff.
23. Jyske beretn. 1923, s. 32f.
24. Jyske beretn. 1919, s. 40ff.
25. Sjæll. beretn. 1919, s. 119ff.
26. Jyske beretn. 1920, s. 44.
27. Sjæll. beretn. 1920–21, s.
28. Jyske beretn. 1921, s. 124ff.
29. Sjæll. beretn. 1921, s. 55f.
30. Sst., s. 75f.
31. Jyske beretn. 1924, s. 27f.
32. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 361ff.
33. Sjæll. beretn. 1925, s.70ff.
34. Sjæll. beretn. 1927, s. 61ff.
35. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 313ff.
36. Jyske beretn. 1928, s. 32ff.
37. Sjæll. beretn. 1929, s. 58ff.
38. Udv.møde 4.9.14, pkt. 9. LBFs forh.prot. IV, s. 47.
39. Udv.møde 30.9.16, pkt. 2. LBFs forh.prot. IV, s. 121f. jfr. Torben Hansgaard, anf. v., s. 125ff.
40. Best.møde 7.9.17, pkt. 2. LBFs forh.prot. V, s. 22ff.
41. Best.møde 14.12.23. LBFs forh.prot. VII, s. 49ff.
42. Best.møde 27.5.25, pkt. 3. LBFs forh.prot. VII, s. 142ff., jfr. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet s. 127ff.
43. F.u.møde 15.7.25. LBFs f.u.prot. 1917–33, s. 182.
44. Einar Cohn: Danmark under den store Krig, 1928, s. 16ff.
45. Tage Kaarsted: Ove Rode som indenrigsminister, 1985, s. 57.
46. Rt. 1914–15, Ft. 19.1.15, sp. 2096ff.; 20.1., sp. 2151dd.; 22.1, sp. 2216ff. og 23.1, sp. 2369ff.
47. Einar Cohn, anf. værk, s. 59ff.
48. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 71ff.
49. Sst., s. 87ff.
50. Tage Kaarsted, anf. værk, s. 99ff.
51. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 885ff.
52. Rt. 1915–16, Ft. 21.1.16, sp. 2653ff., 24.1, sp. 2724ff. og 25.1, sp. 2785ff.
53. Einar Cohn, anf.værk, s. 61ff.
54. Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand, II, 1954, s. 120ff.
55. Skr. er trykt som bilag til forslag af 23.2.17 til lov om godtgørelse af statskassen i anledning af de vanskelige tilførselsforhold m.v.
56. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 97ff.
57. Som note 58.
58. Rt. Tillæg A 1916–17, 23.2.17, sp. 4695ff.
59. Se ovenfor s. 169.
60. Rt. 1916–17, Ft. 16.7.17, sp. 4051ff.; 17.7., sp. 4097ff. og 18.7., sp. 4124ff.
61. Rt. 1916–17, Lt. 26.7.17, sp. 1876ff.
62. Rt. 1917–18, Ft. 23.10.17, sp. 673ff.
63. Sst., 14.11.17, sp. 1419ff.
64. LBFs forh.prot. V, best.møde 13.7.17, s. 13ff. jfr. Torben Hansgaard, anf.v., s. 113ff.
65. Sst., best.møde 7.9.17, s. 22ff.
66. Sst., best.møde 19.12.17, s. 44ff. jfr. Erik Helmer Pedersen: Det danske landbrugs historie 1914–1988, s. 76ff.
67. Sst., s. 54ff.
68. Sst., best.møde 4.2.18, s. 67ff.
69. Rt. 1917–18, Ft. 7.3.18, sp. 3916ff.
70. Rt. 1917–18, Lt.19.3.18, sp. 1756ff. og 20.3, sp. 1902ff.
71. LBFs forh.prot. V, best.møde 11.3.18, s. 80ff.
72. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 111ff.
73. Sst., s.119ff.
74. LBFs forh.prot. V, best.møde 25.9.18, s. 99ff.
75. Sst., best.møde 19.12.18, s. 113ff.
76. Erik Rasmussen: Statslånskrisen 1919, passim.
77. Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand, II, 1954, s. 126ff.
78. Rt. 1918–19, Ft. 20.2.19, sp. 3732ff., 22.1., sp. 3780ff., 24.2, sp. 3887ff. og 26.2., sp. 4016ff.
79. Torben Hansgaard, anf. værk, s.171ff. jfr. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 26ff.
80. Torben Hansgaard, anf. værk, s. 189ff.
81. Rt. 1918–19, Ft. 6.8.19, sp. 6975ff.
82. LBFs forh.prot. V, best.møde 9.10.19, s. 152f. jfr. ovenfor s. 175f.
83. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 143ff.
84. Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920, 1968, passim.
85. LBFs forh.prot. V, Best.møde 17.3.20, s.167ff.
86. Sst., s.183ff.
87. Sst., best.møde 27.7.20, s. 190ff.
88. Rt. Den overordentlige Samling 1920, Ft.20.8.20, sp. 39ff. – 1. beh. 24.8, sp. 142ff., 25.8, sp. 187ff. og 27.8, sp.305ff.
89. Rt. Den overordentlige samling 1920, Lt. 8.9.20, sp. 192ff.
90. Sst., s. 209ff., resp. s. 122ff.
91. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 338ff.
92. Fridlev Skrubbeltrang, an.,værk, s. 142ff.
93. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 254ff.
94. Sst., s. 151ff.
95. LBFs forh.prot. VI , best.møde 21.9.21, s. 218 jfr. LBFs beretn. 1921–22, s. 39ff., jfr. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 156ff.

96. Sst., s. 158f.
97. LBFs forh.prot. VI, best.møde 28.3.22, s. 230.
98. Sst., best.møde 10.10.22, s. 247f. jfr. LBFs beretn. 1922–23, s. 41ff.
99. LBFs prot. for forretningsudv. 1917–33, møde 8.8.23, s. 165.
100. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 161f.
101. LBFs forh.prot. VI, best.møde 7.5.24, s. 74f.
102. t. Overordentlig saml. 1914, Tillæg B, 3.6.24, sp. 57f.
103. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s.164ff.
104. LBFs forh.prot. VI, best.møde 26.3.25, s.129ff. og 27.5.25, s. 154f.
105. LBFs forh.prot. VI, best.møde 2.9.25, s. 169ff.
106. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet s, 361ff.
107. LBFs forh.prot. VI, best.møde 7.5.26, s. 215ff. jfr. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 369ff.
108. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 365ff.
109. Sst., s.376ff.
110. Rt. 1927–28, Ft. 9.12.27, sp. 2443ff.
111. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 277ff.
112. Rt. 1925–26, Ft. 3.12.225, sp. 2766f., 4.12, sp. 2815ff., 8.12, sp. 2876ff. og 9.12, sp. 3009ff.
113. Rt. 1926–27, Ft. 26.1.27, sp. 2011ff.
114. Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand, II, 1954, s. 186ff.
115. Rt. 1928–29, Ft. 27.11.29, sp. 2552ff., 28.11., sp. 2623ff., 29.11, s. 274ff. 30.11, sp. 2859ff. og 3.12., sp. 2938ff.
116. Fridlev Skrubbeltrang, anf. værk, s. 181ff.

6. Landbrug og statsmagt i organiseret samarbejde 1930–50

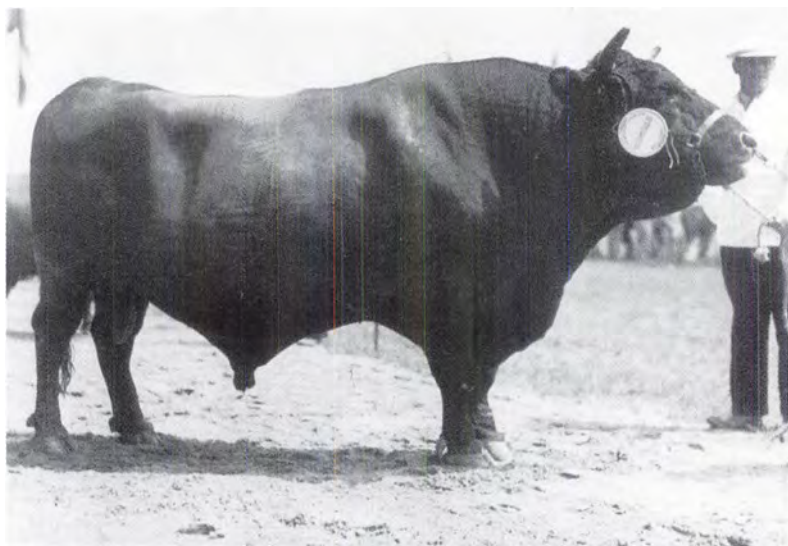
Erhvervskrise og faglig virksomhed

I årene fra 1. verdenskrigs udbrud og frem til 1930 skete der som vist ovenfor ikke de store nybrud inden for den landbrugsfaglige virksomhed, landboforeningerne udøvede gennem deres fællesforeninger. Arbejdet led et vist tilbageslag under indtryk af verdenskrigens forsyningsvanskeligheder, men ret hurtigt fik man forholdene normaliseret, og man kunne da videreføre arbejdet i intensiveret tempo. Eftertrykket blev nu lagt på at forfine de allerede kendte metoder, især mærkbart inden for husdyrbruget og at gøre brug af tekniske landvindinger på jordbehandlingens område. Øget høstudbytte og forbedret arbejdsproduktivitet skulle gå hånd i hånd.

I den næste periode fra 1930 og frem til 1950 er billedet straks mere broget. På mange områder videreføres arbejdet i de kendte spor, men to teknologiske nybrud ændrer på afgørende måde vilkårene for

den landbrugsfaglige forsøgs- og oplysningsvirksomhed. For 1930'ernes vedkommende kan man pege på kunstig inseminering af kvier og køer som en nyskabelse, der på få år helt revolutionerer arbejdet inden for kvægavlsforeningerne. For markbrugets vedkommende sker der i anden halvdel af 1940'erne et tilsvarende teknologisk gennembrud, idet brugen af traktorer og moderne maskiner i en tid med begyndende afvandring fra landbruget skaber de nødvendige forudsætninger for en kraftig forbedring af arbejdsproduktiviteten inden for erhvervet.

I beretningerne om fællesforeningernes virksomhed i 1930'erne kan man naturligvis læse meget om den krise, som landbruget som de fleste andre erhverv gennemgik i disse år. Krisestemningen satte også sit præg på den landbrugsfaglige virksomhed, men alligevel arbejdedes der fortrøstningsfuldt videre i de engang lagte spor. For de sjællandske Landboforeningers vedkommende kunne man efter hvert fællesskue i

Den berømteste af de danske R.D.M.-tyre »Højager Nakke«, fotograferet ved Landbrugsudstillingen på Bellahøj 1938, hvor den nok fik ærespræmie, men alligevel »kun« blev nr. 3 på ranglisten.

Kredsen af arrangørerne bag dyrskuet i Ringsted. På forreste række som nr. 4 fra højre ses formand for De sjællandske Landboforeninger Jacob Tvedegaard og som nr. 2 i 2. række fra venstre formanden for De sjællandske Landboforeningers kvægavlsudvalg Niels Nielsen, Farringløse.

Ringsted notere nye rekorder, hvad angik tilmeldte dyr. Under indtryk af krisen nedsatte man da præmiesummen, men måtte efter endt skue konstatere, at et større antal præmieværdige dyr trak det samme beløb ud af den slunkne kasse.

I 1930 holdt man i anledning af fællesforeningens 50 år et stort jubilæumsdyrskue i Fælledparken i København. Denne plads havde man brugt ved tidligere lejligheder, men i dagene 3.–6. juli 1930 blev der sat en ny rekord, idet ikke færre end 255.864 gæster gik igennem tælleapparaterne. Da kong Christian X på dette tidspunkt var på besøg på Island, åbnedes udstillingen af kronprins Frederik. Der var tilmeldt 1.515 dyr, og de 1.506 fik præmie,

ialt 89.147,39 kr. H.M. Kongens Ærespræmie tilfaldt den 5-årige tyr »Højager Nakke«, ejet af et konsortium ved gårdejer P. Hansen, Borggård, Nakke ved Nykøbing Sj. I beretningen om skuet siges det med eftertryk, at netop denne tyr blev skuets hovedattraktion. Den var der bare og »sikrede sig straks en Navnkundighed paa Højde med sin Ejers...«.

Det forberedende arbejde omkring jubilæumsskuet var overdraget en række udvalg, bl.a. til bedømmelse af de udstillede dyrs afstamning. For kvægets vedkommende talte udvalget to virkelige kapaciteter på området: Niels Nielsen, Farringløse og konsulent L. Hansen Larsen. Niels Nielsens besætning på 40 køer af rød dansk

malkerace var kendt af alle kvægavlere i datidens Danmark, og på så at sige hvert eneste delegeretmøde i disse år blev besætningens gennemsnitsydelse på godt 240 kg smør fremhævet som et eksempel til efterfølgelse.

Da Niels Nielsen siden 1921 var formand for det sjællandske kvægavlsudvalg, havde han iflg. sagens natur et nært samarbejde med Hansen Larsen. Ud fra sit arbejde med stambøger over køer og tyre af rød dansk malkerace havde denne udarbejdet nogle beretninger om afkomsundersøgelser med tyre. Resultaterne herfra blev desuden fremlagt for et internationalt forum ved Den IX. internationale Mejerikongres i København 1931. Udover avlsproblemerne interesserede Hansen Larsen sig også stærkt for kvægets fodring og dets pleje. I en bog fra 1932, »Kostaldens Hygiejne«, ivrede han stærkt for at erstatte de ofte så mørke og dårligt ventilerede stalde med moderne, lyse staldbygninger, opført af lette, brandsikre materialer og naturligvis forsynet med tidssvarende ventilationsudstyr. På hans initiativ gik De sjællandske Landboforeninger ind i et snævert samarbejde med Landsforeningen Bedre Byggeskik, der kunne levere færdige tegninger m.v. til moderne landbrugsbygninger.

Det var derfor med blandede følelser, bestyrelsen for De sjællandske Landboforeninger 11. april 1934 modtog meddelelsen om, at Hansen Larsen samme dag var blevet udnævnt til professor i husdyrbrug ved Landbohøjskolen, en stilling, som var blevet ledig ved Lars Frederiksens tidlige død året i forvejen. Nu fandt man hurtigt frem til en anden kapacitet på området, landbrugslærer Johs. Larsen, Tune Landboskole, som fællesforeningens nye

kvægavlskonsulent, og på denne måde sikrede man sig på såvel nationalt som regionalt hold, at det faglige arbejde kunne videreføres.

På det efterfølgende delegeretmødes 2. dag 17. november 1934 aflagde Niels Nielsen beretning for 13. gang om kvægavlen på Sjælland. Baggrundsstemningen var lidt dystert, erkendte han. For 5. år i træk måtte han rapportere om meget lave priser på kvægbrugets produkter. Tyskland aftog kun 1/4 af det normale kvantum af udsætterkøer, og på det engelske smørmærked var de lurmærkede dritler udsat for en hård konkurrence fra kolonismørrets side. Oliekagerne havde nok været billigere end i 1933, men den stærke og vedholdende sommertørke havde på anden måde gjort fodringssituationen meget vanskelig. Derimod var priserne på levekvæg steget stærkt, og i det hele taget var der mange positive træk ved det faglige arbejde. Der var for alvor kommet gang i arbejdet på at bekæmpe kvægtuberkulosen, og Mund- og klovesygen var kun forekommet i enkelte tilfælde.

Med beklagelse måtte delegeretmødet tage til efterretning, at Niels Nielsen dermed havde aflagt sin sidste beretning som kvægudvalgets formand. I den vemodige stemning blandede der sig dog en del fortrydelse fra enkelte medlemmers side, da han sluttede med en beklagelse af, at han fik ret, da han for nogle år siden havde advaret sine kolleger mod »Røsten fra Randers«. Den havde ført til splittelse med det resultat, at landbruget og dets politiske talsmænd var kommet til at stå svagere i den offentlige debat.¹

Niels Nielsen hentydede dermed til den agrare oprørsbevægelse »Landbrugernes Sammenslutning«, bedst kendt under for-

kortelsen »L. S.«. Kendte L.S-medlemmer inden for De sjællandske Landboforeninger følte sig åbenbart ramt af Niels Nielsens udtalelser og fremførte straks en række beklagelser herover. Det ville tværtimod styrke landbruget at arbejde for den erhvervspolitik, som L.S. stod for. Det var folk som Niels Nielsen, som bragte splittelse ind i rækkerne, hævdedes det fra L.S.' side.

På husdyrbrugets område stod kvægavlen som påvist stærkt i den faglige debat inden for De sjællandske Landboforeninger, og det samme gjorde sig gældende inden for de øvrige landsdele. Niels Nielsen talte nok på mange landmænds vegne, da han på delegeretmødet i 1930 beklagede sig over, at man i mange tilfælde betroede kvægets røgt og pleje til mindre kyndige folk. Det gav naturligvis et dårligt resultat og lokkede ærgerligt nok mange til at producere svin i stedet. »Det er dog tvivlsomt, om en saadan slet og ret Svinemand rangerer med en veluddannet Kvægmand (Tilslutning)...«, betonedede han. I det hele taget skulle folk lade lyssynet råde og glemme al den megen snak om kriser, sluttede han sin beretning.²

Ikke desto mindre måtte Niels Nielsen og andre kvægavlere i krisens værste år se deres pionerindsats blive trængt på en række områder. Mange kontrolforeninger og kvægavlsforeninger indstillede deres virksomhed. Hansen Larsen og andre fodringseksperter beklagede sig desuden over, at mange nu fodrede for svagt. Derved kom mælkeudbyttet ind i en nedadgående spiralbevægelse.

Derimod lød der bortset fra det store kriseår 1931 optimistiske toner, når formanden for det sjællandske svineavlsudvalg aflagde sin beretning på delegeretmø-

det. I betragtning af svineproduktionens stærke stilling som landbrugets eneste indtægtsgren af betydning ansatte man i 1934 en svineavlskonsulent på Sjælland. Om trent samtidig udskiftede de lolland-falsterske svineavlscentre størstedelen af deres avlsmateriale, og på denne måde kom svineavlen på Sydhavsøerne hurtigt på højde med situationen i de øvrige landsdele.

Det var i øvrigt på Lolland-Falster, at den anden hovedgren inden for det faglige arbejde, planteavlen, kunne notere sine største resultater i en periode, hvor der ellers ikke skete de store nybrud inden for området som helhed. I 1932 sendte man en ny og meget givende bygsort på markedet under navnet Abed Keniabyg, og blot to år senere fulgte Abed Majabyg efter som et endnu bedre sortvalg på mindre gødningskraftige jorder. I løbet af få år havde de to bygsorter stort set delt de danske bygmarker imellem sig.³

At planteavlen i øvrigt stod lidt i stampe, ses måske bedst af den omstændighed, at De sjællandske Landboforeninger i flere år i træk ikke gav dette arbejde udstillingsplads på det årlige dyrskue.

På vej mod Bellahøj

Niels Nielsens sidste år som formand for det sjællandske kvægavlsudvalg blev som skildret præget af en vis pessimisme. Stemningen vendte dog noget fra midten af trediverne. Der var sket en lille fremgang i løbet af året, hed det i beretningen for 1935, men mejeribrugget måtte gerne ofre nogle flere penge på det faglige arbejde, betonedes det. Ufrugtbarheden hos kvæget burde eksempelvis tages op til under-

Landbrugsudstillingen på Bellahøj 1938: en præmieæskende tyr undersøges af en dyrlæge for M & K-syge efter ankomsten til Nørrebro station, København. Arrangørerne overvejede en overgang at aflyse dyrskuet, da en M & K-epidemi hærgede det meste af landet.

søgelse, sagde udvalgets nye formand, gdr. Johs. Jensen, Tostrup (nu Tåstrup!) ved Stege.⁴

I fortsættelse heraf foreslog kvægavl-konsulent Johs. Larsen på et efterfølgende bestyrelsesmøde, at man ansatte hygiejne-konsulenter netop med den opgave at intensivere bekæmpelsen af kvægbrugets ufrugtbarhed og den smitsomme kalvekastning. Kvægudvalgets formand anbefalede ideen, selv om den ikke havde været behandlet i udvalget, tilføjede han en anelse kritisk. Trods megen velvilje kunne bestyrelsen af økonomiske grunde dog ikke gå ind for sagen for øjeblikket, kon-

staterede Jacob Tvedegaard efter endt drøftelse.⁵

Den faglige uoverensstemmelse mellem kvægudvalgets formand og dets konsulent blev yderligere markeret ved det følgende års delegeretmøde, hvor Johs. Jensen følte sig foranlediget til at mane til forsigtighed over for vidtgående eksperimenter med det nye gennembrud inden for husdyrbruget, den kunstige inseminering (sædoverføring) af kvier og køer. Så længe man ikke kunne få de gamle, prøvede tyre til at medvirke hertil, måtte man gå varsomt frem. Det ville også blive dyrere at få sine køer bedækket på denne måde, mente han.

*En mand flytter køer.
Ved godt kløvergræs
behøvede en malkeko
ikke meget tilskudsfoeder
for at opretholde
mælkeydelsen.*

Johs. Larsen tog ikke direkte afstand fra sin formand, men betonede, at kunstig inseminering ville være til fordel for sygdomsbekæmpelsen. Desuden fulgte der automatisk en nøje drægtighedskontrol med den nye teknik. Konsulent H. Waage kunne for sin part ikke forstå den skepsis, der her var kommet til orde. Ved at bruge sæden fra en enkelt god tyr kunne man hæve udbyttet hos mange dårlige køer, præciserede han.⁶

Trods faglige divergencer kunne kvæglavlere og konsulenter i fællesskab glæde sig over den gode reklame for rødt dansk malkekvæg, det store landsskue 1938 på Bellahøj ved København indebar. Ingen anden kvægrace kunne opvise så stor en fremgang i ydelse og eksteriør som R.D.M., pointerede Johs. Jensen ved det efterfølgende delegeretmøde. Desværre kunne man på grund af en voldsom Mund-

og klovesygeepidemi ikke afholde fællesskue det år, men i stedet deltog 181 tyre i en hjemmebedømmelse. I øvrigt beklagede formanden sig over, at der manglede serum til bekæmpelse af M & K-sygen. Her til replicerede Serumintitutts forstander, professor Magnus Christiansen, at der nu blev anvendt 85 liter serum pr. 100 besætninger mod kun 47 under sidste store epidemi i 1926–27. Der blev givet brugt serum på dyr, der allerede var smittet, og så var det spildt ulejlighed, konstaterede han. Derfor løb man for tidligt tør for serum.⁷

Den 6. juli 1939 åbnedes det sjællandske fællesskue. Ringsted havde her måttet give plads for Bellahøj, idet man efter flere års forhandlinger med Københavns Kommune havde fået bygget stalde og andre faciliteter til brug for skuet over en 5-årig periode. Beklageligvis kom der ikke så

mange gæster som ventet. Bellahøj-institutionen skulle først indarbejdes hos de provinsfødte københavnere og andre interesserede. I faglig henseende var skuet derimod en succes, betonede Johs. Jensen ved det efterfølgende delegeretmøde. Her kunne han også berette, at man efter ønske fra De sjællandske Husmandsforeningers side havde indledt et nærmere samarbejde om visse avlsforanstaltninger, først og fremmest afkomsbedømmelser. Til gengæld havde husmændene trukket deres to repræsentanter ud af kvægavlsudvalget.⁸

I slutningen af 1930'erne var krisen ved at være historie. Såvel kontrolforeningerne som kvægavlsforeningerne kunne melde om stigende tilslutning efter flere års tilbagegang. Året 1939 bragte ingen fremgang i antallet af kvægavlsforeninger, men alligevel steg medlemstallet med 702 og koantallet med 6.651 stk. Det skyldtes en tilslutning fra 3 nye foreninger, der arbejdede med kunstig inseminering. I øvrigt sluttede disse foreninger sig i dette år sammen til en ny organisation De samvirkende Kvægavlsforeninger med kunstig Sædooverføring.

For svineavlens vedkommende var den årlige beretning fra udvalgets formand domineret af den undertiden hidsige debat, der førtes landbogrupperne imellem om svinekortenes fordeling på de forskellige brugsstørrelser. Disse produktionskort var blevet indført i 1933 som et middel til at fordele den begrænsede leveringskvote, England tildelte de danske svineproducenter i konsekvens af den engelske kontingentering af bacon- og skinkeimporten november 1932.⁹

Også planteavlens fik øget medbør i slutningen af trediverne. Allerede i 1936 kunne det sjællandske planteavlsudvalg re-

gistrere en stigende interesse for grundforbedringsarbejder og for undersøgelser over jordens kalktrang, og det følgende år sås den samme udvikling i de lokale markforsøg. Ved samme lejlighed beklagede man sig over den manglende interesse for at købe såsæd af kvalitet. Et salg ved fællesforeningens mellemkomst på 4.000 hkg var alt for lidt, hed det i beretningen.¹⁰

Samme år gjorde De lolland-falsterske Landboforeninger en større indsats for planteavlens, idet man efter 10 års pause påny arrangerede en udstilling over emnet. I beretningen for 1939 kunne det sjællandske planteavlsudvalg rapportere om et stigende antal forsøg, især i spørgsmålet om gødningens rette anvendelse. Det faglige arbejde var for alvor ved at komme ud af en lang, mørk tunnel. De store udstillinger på Bellahøj i 1938 og 1939 var i sig selv et godt tegn på en genvakt optimisme blandt tidens landmænd.

Fagligt arbejde i en krigstid

I dagene 8.–9. oktober 1945 afholdt De sjællandske Landboforeninger sit første delegeretmøde i to år. Da Johs. Jensen her skulle aflægge sin beretning om kvægavlsarbejdet, var hans stemmeføring præget af optimisme. Nok havde produktionen været noget lavere end normalt gennem de mørke år, men omstændighederne taget i betragtning havde den alligevel været forbavsende stor, lød det fra talerstolen. Det gav anledning til en ganske kraftig debat mellem de, der mente, at man selv i krigens tid havde fodret for stærkt i forhold til den opnåede ydelse, og de, der som professor Hansen Larsen mente, at de første 200 kg kraftfoder i hvert fald ville give 5 kg mælk

mere pr. ko.¹¹ Denne debat blev i øvrigt genoplivet ved de kommende delegeretmøder.

Ingen bestred dog, at køernes ydelse havde holdt sig godt i krigsårene, især da høstudbyttet steg kraftigt i 1943 og de følgende år. Avlsarbejdet havde også tålelige vilkår, og for gode tyrekalve kunne man endog notere stærkt stigende priser, godt hjulpet i vejret af efterspørgslen fra de fremvoksende Kvægavlsforeninger med kunstig sædoverføring. Visse udtalelser kunne dog tyde på, at RDM-avlerne følte den stigende konkurrence fra jerseyracen som lidt for nærgående.

Kontrolforeningsarbejdet havde fra 1943 gradvis overvundet tilbageslaget i krigens første år, men manglen på cykeldæk og -slanger gjorde det ikke lettere for assistenterne at komme rundt til foreningens medlemmer. En tildeling på 77 dæk og slanger forsløg ikke stort til de 337 sjællandske assistenter, måtte man konstatere på delegeretmødet i 1944.

For svineavlens vedkommende var situationen i 1945 lidt mere broget. Under krigen var bestanden blevet halveret, men det havde på den anden side været til gavn for kvaliteten. Når man under Besættelsen producerede svin på basis af afleveringskorn, havde økonomien heri været førsteklasses med et forholdstal på 1:10 eller endnu højere, hvorimod frihandelskorn til 50–70 kr. pr. hkg gav forholdstal på kun det halve. De stigende priser i krigens sidste år, ikke mindst på fedesvin til Tyskland, vendte dog situationen til det bedre. Desuden lærte man at bruge roefoder i stigende mængder til svinene.

Planteavlens havde overalt i landet lidt et tilbageslag i årene 1940–45, også fordi trafikvanskelighederne gjorde det sværere at

etablere og passe lokale forsøg. Fremavlen af såkorn havde dog gode vilkår i den nationale kornforsynings tid.

Det faglige arbejde blev i disse år udvidet på adskillige områder. I 1944 åbnede De fynske Landboforeninger et bygningskontor, og landboforeningerne og husmandsforeningerne gik de fleste steder sammen om at ansætte bygningskonsulenter. I 1946 kunne man for Sjællands vedkommende notere, at med ansættelse af en bygningskonsulent for Frederiksborg amt var hele landsdelen dækket ind.

Ungdomsarbejdet var ligeledes et område med stigende aktivitet. Så tidligt som i 1936 havde De jyske Landboforeninger i samarbejde med husmandsforeningerne og de lokale foreninger af unge landmænd oprettet et ungdomsudvalg, og fem år senere fulgte sjællænderne eksemplet op ved at nedsætte et tilsvarende udvalg for såvel landboforeningerne som husmandsforeningerne. I 1943 ansatte man en konsulent på området, en meget dygtig og energisk sekretær i Landbrugsraadet Helmer Rasmussen, og under hans ledelse blev virksomheden kraftigt udvidet i de kommende år.

Et vigtigt arbejdsområde blev udvælgelsen af læresteder for vordende landmænd. Godt 100 landbrug på Sjælland blev udpeget som gode læresteder, men Helmer Rasmussen lagde ikke skjul på, at der i mange landboforeninger gjorde sig en stærk uvilje gældende mod denne praksis. Folk skulle ikke anvises gode læresteder, nej de måtte selv opsøge dem og i det hele taget være ansvarlige for deres uddannelse, lød det fra de ældres side. Hertil kunne Helmer Rasmussen svare, at den ældre generation heller ikke gjorde arbejdet lettere for ham. Man havde ikke engang indvalgt

en eneste repræsentant for ungdommen i udvalget, pointerede han ved en senere lejlighed.¹²

Ukrudt og kemikalier

Var stemningen ganske god på fællesforeningernes delegeretmøder i 1945, i hvert fald på det faglige område, blev tonefaldet noget mørkere de næste par år. I 1946 måtte Johs. Jensen ved det sjællandske delegeretmøde konstatere, at besætningerne var ved at blive reduceret rundt omkring, først og fremmest derved, at der ikke blev tillagt så mange kalve og kvier. Til gengæld var mælkeproduktionen gået frem med 10%, og det pyntede lidt på regnskabet. Stadig ville han advare mod eliteavl ved hjælp af kunstig sædovertføring, selv om han måtte erkende, at metoden havde været til største gavn for den alm. kvægavl. Kontrolforeningerne kunne derimod notere nye rekorder for tilslutning til deres virksomhed, selv om assistenterne som an-

dre ved landbruget hele tiden krævede højere lønninger.

Den langvarige tørke i sommeren 1947 satte yderligere gang i udtyndingen af besætningerne. Johs. Jensen måtte da gribe langt tilbage i historien for at finde et år med lige så store vanskeligheder for kvægholdet. Frem af erindringen trådte da 1917–18, hvor dårlig høst og svigtende forsyninger udefra fik dyrenes knoglebygning til at tegne sig noget tydeligere under huden. Året havde desuden betydet et stort tilbageslag for de gammeldags tyreholdsforeninger. Ikke færre end 30 foreninger havde standset deres virksomhed, og de resterende 88 rådede kun over godt 10.000 køer mod de henved 10 gange så mange i de 18 Kvægavlsforeninger m.k.S.

For svineavlens vedkommende tegnede billedet sig ikke meget lysere i de første to efterkrigsår. De høje kornpriser gav en dårlig økonomi for svineproduktionen med forholdstal på 5–6 stykker, omend den gode kornhøst i 1946 rettede noget op på situationen. Bestanden lå dog efteråret 1947 kun på 57% af tallene for 1939. På de

Fra 1930'erne blev emnet landbrugsbygninger taget op på dyrskuerne rundt om i landet. De gamle staldbygninger levede ikke op til dagens fordringer på det miljø- og produktionsmæssige område. Billedet er fra 1942.

Randers-afdelingen af frøfirmaet »Trifolium« har samlet sit personale og særligt indbudte i anledning af direktør, konsul Olivarius Jürgensens 40 års jubilæum 13. marts 1935.

7 lokale forsøgsstationer og på de 244 fremavlssteder arbejdedes der ihærdigt på at opretholde kvaliteten i avlen, idet man med længsel imødeså det tidspunkt, hvor slagterierne atter kunne afregne efter kvalitet og ikke blot kvantitet.

På planteavlens område kom der hurtigt gang i forsøgsarbejdet efter krigsårenes afmatning. Allerede i 1946 lå tallene herfor på førkrigstidens niveau. Arbejdet med kornforædlingen fik desuden radikalt forbedrede vilkår, da De jyske Landboforeninger i 1946 sammen med andelsfoderstofforretningerne, Danske Landboforeningers Frøforsyning og husmandsforeningerne købte en gård i Sejet ved Horsens som basis for en kornforædlingsstation. Hurtigt kunne stationen opfor-

mere og udsende nye sorter, især byg og rug, til afprøvning på de officielle forsøgsstationer.¹³

I 1948 vendte udviklingen såvel for det faglige arbejde som for dansk landbrug som helhed. En god høst i forbindelse med stærkt forbedrede Englandspriser skabte helt nye forudsætninger for virksomheden, godt hjulpet frem af økonomisk støtte fra U.S.A., den såkaldte »Marshallhjælp«. Nu er der håb forude, proklamerede Johs. Jensen på det sjællandske delegeretmøde, da han redegjorde for kvægbrugets situation. Besætningerne var ved at blive bygget op igen, og hvad man nu end måtte mene om Kvægavlsforeninger m.k.S., kunne det ikke nægtes, at de på det nærmeste havde overtaget de oprindelige

tyreholdsforeningers plads i avlsarbejdet, lød hans vurdering.

Bekæmpelsen af kvægets ufrugtbarhed var i 1947 sat i system gennem en stor bevilling til Forsøgslaboratoriet, men med mellemrum lød der klager fra fællesforeningernes kvægavlskonsulenter over den situation, som de opfattede som professor Hansens Larsens egenrådighed på det faglige område. Deres afkomsundersøgelser kunne eksempelvis ikke påregne samme opmærksomhed fra de bevilgende myndigheders side som Forsøgslaboratoriets afkomsprøver.¹⁴

I 1949 tegnede kvægbrugets situation sig endnu gunstigere, meddelte Johs. Jensen. Mange steder var man oppe på en smørydelse på 280 kg. Den stod dog i ganske stor kontrast til et landsgennemsnit for de kontrollerede køer på godt 150 kg. Stadig debatterede man den stærke fodrings økonomi. Forstander P. Hjertholm, Kærehave, kom da med et forslag til en ny definition: En malkeko er et dyr, der fodres med hård valuta i den ene ende og giver blød valuta i den anden. Det lo man af den dag i november 1949.

Også svineavlens meldte om bedre tider og da især i 1949, Bestanden var vokset fra 1,7 mio. i august 1948 til 2,9 mio. et år senere. Det var en langtidsaftale med England, der havde fremkaldt dette, konstateredes det. Især hæftede man sig ved de avlsmæssige fremskridt, der ved svineforsøgene i 1947–48 havde muliggjort et så lavt forbrug som 3,19 foderenheder pr. kg. tilvækst.

Det var nu maskinernes tid. I 1946 havde De fynske Landboforeninger oprettet et maskinkontor, og det fik straks stor søgning. Samme år oprettede De jyske Landboforeninger et maskinudvalg, der

ret hurtigt blev fulgt op af et landsudvalg på området. De ledende personer inden for landboforeningerne advarede dog ikke så sjældent mod den omsiggribende mekanisering. Køb af en traktor eller et andet stykke mekanik var en ganske almindelig investering, der krævede nøjere beregning over lønsomheden, sagde de og andre med forstand på regnskab. Efterhånden fik man da ansat maskinkonsulenter, der kunne rådgive landmændene i disse anliggender.

Ukrudtsbekæmpelsen havde gennem tiderne været et fast punkt på den aktuelle dagsorden for planteavlsarbejdet. Nu blev dette arbejde kraftigt intensiveret gennem fremkomsten af moderne hormonmidler. I 1949 sprøjtedes på Sjælland godt 15.000 ha ved hjælp af disse midler, og det var mere end en fordobling på ét år. Også her lød advarsler fra ledelsens side: Vi ved endnu intet om midlernes indvirken på kulturplanterne.

Den 11. januar 1949 holdt det sjællandske ungdomsudvalg et møde i Køge med sine »lærlinge« og deres husbonder. Ved denne lejlighed kunne man udlevere de første lærerbeviser til unge, der havde fulgt arbejdet i 3–4 år. I løbet af et års tid havde de løst 3 opgaver om hhv. vinterfodring, planteavlsarbejde i almindelighed og lucernedyrking. I løbet af beretningsåret 1948–49 havde man anvist pladser til 76 lærlinge, således at det samlede antal lærlinge nu var 105. Fra alle sider blev det dog betonet, at lærerbeviset ikke var en art dokumentation for en endelig eksamen, men et nødvendigt forstudium til et senere ophold på en landbrugsskole.¹⁵

Fællesskuet på Bellahøj 1949 blev på mange måder en bekræftelse af de gamle traditioner, men også udtryk for noget nyt. Tidligere havde man haft et vist sam-

Moderne traktorer og landbrugsmaskiner køres frem i forevisningsringen på Bellahøjskuet omkring 1950.

arbejde med De sjællandske Husmandsforeninger omkring skuets tilrettelæggelse, men nu bad husmændene om at blive repræsenteret i det faglige udvalg omkring skuet. Dette ønske imødekom man.

Fremmødet til skuet blev trods udbrud af M & K-syge større end normalt, og den faglige standard var også højere end ved tidligere skuer. Maskinudstillingen blev den største i fællesskuets historie. Maskinerne blev naturligvis behørigt præsenteret i forevisningsringen under ledelse af professor ved Landbohøjskolen, H. Rosenstand Schacht.

Noget helt nyt var en udstilling om Marshall-hjælpen, arrangeret i samarbejde med Udenrigsministeriet. I fire afsnit illustreredes i store panoramaer og grafiske oversigter, hvorledes situationen tegnede sig i dansk erhvervsliv før og efter Marshall-hjælpen.

En krise i amerikansk økonomi havde omkring 1930 gennem sine ringvirkninger været med til i alvorlig grad at begrænse det danske landbrugs eksport- og dermed

virksomhedsgrundlag. Nu tyve år senere var det samme U.S.A. efter at have haft sin store andel i verdenskrigens heldige udgang med til at genskabe vilkårene for en påkrævet modernisering af dansk landbrug. Det kunne man læse med egne øjne på Bellahøj 1949.

Forpagtervrede og gårdmandspolitik

Ved siden af de faglige opgaver havde fællesforeningerne som tidligere påpeget også erhvervspolitikken som arbejdsområde. Denne side af virksomheden måtte naturligvis prioriteres højere under de unormale forhold, som rådede under verdenskrisen i 1930'erne, verdenskrigen 1939–45 og den ustabile situation i de første efterkrigsår. Desuden måtte de »gamle« landbrugsorganisationer opleve, at krisen i trediverne fik den aldrig forstummede uro i visse landmandskredse til at slå ud i lys lue. På alle niveauer i organisationsstrukturen fik

L.S.-bevægelsen indvalgt medlemmer eller sympatisører, der med vekslende held forsøgte at radikaliserer den erhvervspolitiske debat eller ligefrem foreslå, at man i visse situationer supplerede resolutionsmaskineriet med direkte aktionsformer.

Som det vil blive vist nedenfor, brugte landboforeningernes ledere ikke i større udstrækning fællesforeningerne som et centralt forum for erhvervspolitisk debat. En realpolitiker som H. Hauch indså klart, at det var en håbløs opgave at få erhvervspolitisk radikalisme til at gå i spænd med socialpolitisk kompromispolitik. Det skulle heller ikke gøre opgaven nemmere, at fællesforeningernes indre debat i høj grad var præget af forpagtere og godsejere. De krævede i kraftfulde vendinger særlig hensyntagen til storlandbrugets situation i form af højere kornpriser, fastholdte eller helst reducerede lønninger og lavere skatter. Den slags krav harmonerede kun dårligt med småbrugets ønske om særlig hensyntagen, når svineproduktionens forhold skulle fastlægges, eller med arbejderbevægelsens lige så stærkt udtalte behov for bedre vilkår.

Som det skal blive vist nedenfor, valgte Hauch i stedet at bruge et udvidet landbrugsråd som det rette forum for erhvervspolitiske aftaler med husmandsforeningerne. Gennem sin tætte kontakt med den socialdemokratiske landbrugsminister Kr. Bording kunne han desuden sikre sig imod, at det store regeringsparti vendte det døve øre til landbrugets krisepolitiske udspil.

I Landbokommissionen af 1931 fik han anbragt sin bundsolide næstformand fra De jyske Landboforeninger, proprietær Aage Nikolaisen. Den lige så loyale formand for De sjællandske Landboforenin-

ger, Jacob Tvedegaard, blev placeret i centrale positioner i to af de landbrugsministerielle reguleringsorganer fra denne tid, svinereguleringsudvalget og kvæg- og kødeksportudvalget. Desuden indsattes der loyale landboforeningsrepræsentanter i de øvrige udvalg for vareområderne bacon, smør, ost og æg.

Uden for murene mødte den Hauch'ske styreform stærk modstand fra L.S.' side. Denne oprørsorganisation var oprettet ved et stiftende møde i Rønge ved Randers 18. november 1930. I løbet af kort tid bredte røret sig til det øvrige land, L.S. nåede hurtigt op på et medlemstal på 100.000.¹⁶ Så vidt det kan bedømmes, betalte de fleste ikke kontingent til foreningen. De nødvendige midler til den stort anlagte kampagne blev i overvejende grad betalt af godsejersammenslutninger som Majoratsforeningen og Godsejerforeningen.¹⁷

Som en ovenfra styret græsrodsbevægelse brugte L.S. to forskellige aktionsformer. Fra centralt hold, repræsentantskab og hovedbestyrelse, udgik de erhvervspolitiske krav til de »gamle« organisationer og til det omgivende samfund. På lavere niveau fandtes enkelte landsdelsorganisationer samt lokale kredsforeninger, omfattende et sogn, en kommune eller en mejerikreds. Det var fra dette niveau, man forsøgte at få folk placeret i de eksisterende landbrugsorganisationer. Som et modstykke til Landbrugsraadet oprettedes i november 1932 Erhvervsudvalget, hvor flertallet af danske andelsmejerier og andelsslagterier var repræsenteret. Samarbejdet med andelssektoren indebar nok en vis styrke, men medførte til gengæld, at Erhvervsudvalgets synspunkter ikke uden videre var identisk med L.S.'. Bortset fra Danske Landbruges Kødforsyning

Landbrugsministeriets kvæg- og kødudvalg samlet til møde i Landbrugsraadet 1941. Bag udvalgets midtplacerede administrator, generalsekretær H. Høgsbro Holm ses formanden, Jacob Tvedegaard.

(D.L.K.), oprettet januar 1933 som en andelsorganiseret kvægekseportforening, fik L.S. aldrig lod eller del i den virksomhed, der var blevet de eksisterende landbrugsorganisationer til del.

Det er på denne baggrund, man må se modsætningen mellem det kraftfulde sprog, der i trediverne prægede debatten på fællesforeningernes formands- og delegeretmøder og det tæt vævede samspil med det politiske system, som udsprang af alliancen mellem landboforeningernes Hauch, husmandsforeningernes Jens Holmgaard, (fra 1936 N. P. Andreasen) og Kr. Bording.

Hvad man nu end mente om husmandsforeningernes holdning til en evt. importafgift på korn eller til svinekortenes rette fordeling, måtte man tilsige sin støtte til de jordpolitiske synspunkter, de samme foreninger stod for. På den anden side viste

Bording landboforeningerne det hensyn ikke at fremsætte jordlovsforslag, der forudsatte tvangsmæssige foranstaltninger eller i det hele taget gik bondebruget for nær. Gjaldt det arbejderpolitikken, kunne en Hauch nok bruge stærke ord om socialpolitikens lønforvridende virkninger, men måtte på Rigsdagen være med til at gennemføre foranstaltninger, der i realiteten betød en fortsat udvidelse af understøttelsesprincippet. Kriseretorik over forpolitik kunne være konklusionen herpå.

I tredivernes første år talte De sjællandske Landboforeninger ikke så meget om landbrugs krisen i sig selv som om det, man opfattede som manglende forståelse for landbrugets problemer. Samarbejdet med husmandsforeningerne i Landbrugsraadet accepteredes som en politisk nødvendighed, men da prisen for en importafgift på korn gennem det store kriseforlig

1933 blev en relativt større tildeling af svinekort til det mindre brug, tog kritikken af husmændene til i styrke. At det mindre gårdbrug også blev begunstiget herved, tav man stille med. Da ordningen med svinekort først var indarbejdet, modsatte man sig lige så kraftigt at ændre på fordelingsgrundlaget. Man ville gerne fastholde det princip, at nok havde landbruget påtaget sig at administrere de forskellige ordninger, men det forudsatte rigtignok, at statsmagten ikke blandede sig heri.

Da den værste krise var drevet over ved midten af trediverne, samledes opmærksomheden især om permanente omkostningsfaktorer som arbejdskraft og ejendomsskatter. Trods statistikkens modsatrettede udsagn hævdede repræsentanter for det større brug, at der foregik en flugt fra land til by. Det betød, at man ikke kunne få folk nok til 1. maj og 1. november. Hauch og Tvedegaard blev da medlemmer af det udvalg, Socialministeriet nedsatte i maj 1936 »til Overvejelse af Spørgsmaalet om den nødvendige Arbejdskraft til Landbruget...«. Efter fem måneders medlemskab forlod de i protest udvalget, da de øvrige medlemmer efter Hauchs opfattelse snarere var optaget af at forbedre landarbejdernes kår end af problemerne med at fastholde arbejdskraften på de hidtidige vilkår.

Når det drejede sig om beskatningen af landbruget, først og fremmest via ejendomsskatterne, kunne Tvedegaard ikke opfatte det som andet end »et Kvælertag paa Landbruget...«. På det bestemteste ville han vende sig mod den opfattelse, at han og hans fæller skulle være »Bærere af social og anden Lovgivning...«. ¹⁸ Man ville kort sagt ligestilles med de øvrige erhverv. Når den gældende valutaordning ikke

gjorde det muligt for landbruget at udnytte fordelene ved den dansk-tyske samhandel fuldt ud, opfattede De fynske Landboforeningers Petersen-Dalum det som et udtryk for industriens og fagforeningernes forsøg på at befordre egne interesser på landmændenes bekostning.

Det større brugs synspunkter blev i en sjællandsk sammenhæng især ført frem af formanden for Sorø Amts landøkonomiske Selskab, godsejer J. A. Bech, Kruusesminde ved Korsør. Ved et formandsmøde i juli 1938 rettede han et voldsomt angreb på det system, man brugte til fordeling af svinekort. Beklageligvis havde hans egen formand Jacob Tvedegaard været med til at udforme reglerne. »Jeg haaber ikke, at Formanden betragter mit Indlæg som et Tillidsvotum...«, sluttede han. ¹⁹ Da Tvedegaard derefter stillede sit mandat til rådighed både i landboforeningerne og i svinereguleringsudvalget, blev han opfordret til at fortsætte. Kritikken blev fremført på et tidspunkt, da formandsmødet var i opløsning, lød det afværgende fra næstformandens side.

Tvedegaard følte sig dog senere foranlediget til at forklare sine motiver nærmere for en tilslutning til en ordning, der var alt andet end populær i godsejer- og forpagterkredse. Som Tvedegaard vurderede overenskomsten, indeholdt den tre forskellige elementer: en kornordning, en fordelingsnøgle for svinekort og nogle fordelagtige regler for hjemmemarkedets forsyning med flæsk. Man måtte tage det søde med det sure, mente han. ²⁰

Det samme mønster kan som allerede antydnet genfindes i de øvrige fællesforeninger. Hauch måtte som jysk formand fra 1930 opleve, at L.S. ved en enkelt lejlighed (1933) opstillede en modkandidat, fol-

Jacob Tvedegaard blev ofte udsat for hård kritik fra utilfredse L.S.' folks side. Her er stemningen imidlertid anderledes hjertelig, da han ledsager kong Christian X på en tur rundt på Bellahøjudstillingen juni 1938.

ketingsmand for Det frie Folkeparti, senere Bondepartiet, Jens Thomsen. Det kom næppe som nogen overraskelse, at Hauch sejrede med stemmerne 230–42, men det kunne ikke nægtes, at L.S.-oppositionen de fleste år havde stor succes med at sætte den erhvervspolitiske dagsorden på det jyske delegeretmøde.

Kritikken blev anført af formanden for

Brønderslev og Omegns Landboforening, proprietær Harald Beck, Tise Ladegård pr. Manne. Som overbevist L.S.-tilhænger var Beck akkurat som sit sjællandske modstykke J. A. Bech overbevist om, at ledere som Hauch og Tvedegaard gik »socialisternes« ærinde. L.S.-tilhængerne ville derfor ikke være med til at højtideligholde mindet om 150-året for Stavnsbåndsløs-

ningen 1788. Da deres kritik ikke blev taget til følge, forsøgte de på anden måde at skabe mislyde i det kor af glade hyldestemmer, der i 1938 priste C. D. Reventlows og andre bondevenners indsats.

Selv om de gamle landboorganisationer efter bedste evne søgte at tie L.S.-oprøret ihjel, kom det ofte på avisernes forsider. Om af ikke af andre grunde, da som følge af de voldsomme brydninger af indre natur, som med ikke alt for store mellemrum rystede organisationen fra bund til top. På Lolland-Falster lykkedes det i 1933 L.S. at få erstattet den mangeårige og ansete formand Hjalmar Jensen med lensgreve F. M. Knuth, Knuthenborg. Den nye formand, der ikke lagde skjul på sin sympati for Hitler og dennes politik, havde vidtgående planer om en total omlægning af landboforeningernes virksomhed, men efter 5 års udmattelseskrig med gårdejeroppositionen måtte han overlade formandsposten til proprietær P. Chr. Galsgaard.²¹ Efter krigen blev grev Knuth dømt for unational optræden.

Gode og dårlige landbrugspriser

»Landbruget har det ikke værst for Tiden...«, mente Jacob Tvedegaard at kunne konstatere på det sjællandske delegeretmøde 1941. Den slags udtalelser var ikke hverdagskost på landboforeningernes møder og slet ikke i Tvedegaards mund. Men en forrentningsprocent på 7,5 af handelsværdien i regnskabsåret 1940–41 betød i realiteten en fordobling i forhold til det forudgående år, som med sine 3,8% var det hidtil bedste siden 1929–30. Selv om udbytteerne for de efterfølgende krigsår ikke helt kunne måle sig med tallet for

1940–41, var de dog klart bedre end resultaterne for de første tre efterkrigsår.

Tallenes tale har sit præcise modstykke i den debat, der i 1940'erne blev ført på landboforeningernes delegeretmøder. I de første år under Besættelsen førte godsejer- og forpagtergruppen som i trediverne an i en kampagne, der som overskrift passende kunne have et »Gør gode tider bedre«. Det var især arbejderspørgsmålet, der kunne fremkalde beske kommentarer fra en Bech, Kruusesminde og en Branth, Juellinge, senere Vindbyholt. Unge som ældre landarbejdere søgte i stort tal hen, hvor lønningerne var højest, og det var som regel tørvemoser og tyske anlægsarbejder. Dermed kom især storbruget i klemme, også fordi de sociale udgifter efter en Branth's opfattelse i mere end én forstand pressede såvel skatter som lønninger i vejret.²²

Og så var der husmændene og jordpolitikken. Den 12. juli 1943 højtideligholdt man under beskedne former 50-årsdagen for De danske Landboforeningers oprettelse. I forbindelse hermed fremsatte Hauch »efter eget ønske«, som den ledende formand Jacob Tvedegaard senere udtrykte det, nogle udtalelser om den erhvervspolitiske situation. De blev afrundet med nogle positive udtalelser om udstykningens fortsatte berettigelse med tilføjelsen af, at der her rummedes en jordreserve i de store landejendomme. Disse udtalelser var efter Tvedegaards opfattelse »lidet paa krævet og var utilstrækkelig motiveret og manglede vel en Udtalelse om, at Landboforeningerne er og altid har været absolut og ubetinget Modstander af Tvangssalg eller Ekspropriation med Udstykningsformaal for Øje...«

Ledende landboforeningsfolk fra det store hartkorn som Tolvmandsforeninger-

Under Besættelsen så man sig nødsaget til at rejse en beskyttende mur omkring Frihedsstøtten på Vesterbro, København. Bilerne var på det tidspunkt (1944) helt forsvundet fra gadebilledet.

nes formand, forpagter Aug. Bech, Vallø og Tvedegaards efterfølger som sjællandsk formand, Aksel Jensen, Tømmerup, var endnu skarpere i deres kritik af Hauchs udtalelser og fik da også fremkaldt en art »dementi« heraf.

Ved samme lejlighed kritiseredes landboforeningerne for ikke at gøre nok for at forbedre landmændenes økonomiske situation. Denne begivenhed og andre foreteelser af samme art fik referenten til at fastholde følgende kommentar fra næstformandens side: »Proprietær Løje mente ikke, at Landbruget kunde benægte at være mest tiltalt af Forrentningsprocenten, naar denne var lav...«²³

Ved møder i De sjællandske Landboforeninger i de sidste krigsår videreførte og uddybede Aksel Jensen sin kritik af beskæftigelsespolitikken i landdistrikterne og af omstændighederne omkring forlængelsen af den gældende kornordning. Landbrugsraadet, hvis ledende præsident

som bekendt hed Hauch, havde efter hans opfattelse holdt Landboforeningerne uden for enhver indflydelse på dette punkt. Tvedegaard var på sin side foruroliget over planøkonomiens fremtog i samfundsøkonomiske sammenhænge. Det ledte til embedsmandsvælde til skade for erhvervslivets udøvere.²⁴

Det hører dog med i billedet af Jacob Tvedegaard, at han personligt tog initiativet til at få udarbejdet en nødplan for forsyningen af den storkøbenhavnske befolkning, i fald de normale forsyningsveje blev lukket som følge af krigshandlinger. Efter sneboldsprincippet skulle budskabet om at sætte planen iværk nå ud til samtlige landboforeninger på Sjælland, hvorefter de på deres side skulle se at få tusinder af hestekøretøjer sendt ind til København med mad til de nødstedte landsmænd.²⁵

Vi er ikke arbejderhadere, præciserede Tvedegaard ved flere lejligheder efter Befrielsen, men hverken han eller andre af

En ung og fremadstormende politiker, Erik Eriksen, landbrugsminister i befrielsesregeringen og i Venstre-regeringen under Knud Kristensens ledelse 1945–47.

samme grundopfattelse kunne forlige sig med de mange arbejdskonflikter, som synes at høre til dagens orden efter 5. maj 1945. Man følte sig i det hele taget lettere svigtet af det omgivende samfund i de første efterkrigsår. De reducerede eksportpriser på et genåbnet, men udmarvet marked i England blev nok i en vis udstrækning kompenseret gennem nationale prissubsidier, men alligevel følte man, at politikerne ikke levede op til deres løfte fra september 1945 om at ligestille landbruget med andre erhverv.

Et andet irritationsmoment var bestem-

melsen i den reviderede statshusmandslov om, at der skulle udpeges tremandsudvalg rundt om i kommunerne med den opgave at behandle evt. ønsker fra de såkaldte »indeklemte husmænd« om at få tildelt tillægsjord. Det havde man dog kunnet undgå i Bordings tid, ytrede det.²⁶ Selv om der ikke blev sat navn på kritikken, var alle klar over, at der sigtedes til landbrugsministeren i Knud Kristensens mindretalsregering 1945–47, folketingsmand og gårdejer Erik Eriksen. Selv om man naturligvis måtte hilse en landbrugsminister fra Venstre velkommen, vidner debatterne på fællesforeningernes delegeretmøder ikke om særlig varme følelser for Erik Eriksen og hans politik. Som det skal blive vist nedenfor²⁷, delte Hauch i høj grad denne reservation.

Omvendt kan man i forbindelse med formandsskiftet i såvel de jyske som de sjællandske landboforeninger efteråret 1947 se et begyndende opgør med samme Hauch. I Jylland efterfulgtes han af Hans Pinstrup, en søn af den store Pinstrup, som det undertiden blev udtrykt. Hans Pinstrup havde under L.S.-stormen mod Hauch i tredivernes begyndelse været på modstandernes side, og der er ikke noget, der tyder på, at de to fik det bedre med hinanden i årenes løb. Tvedegaards efterfølger som sjællandsk formand blev Aksel Jensen, og hans uvilje mod Hauch var bestemt ikke mindre end Hans Pinstrups. Da Hauch nok veg sædet som formand for De danske Landboforeninger til fordel for Hans Pinstrup, men gennem en vedtægtsændring fortsat reserverede sig posten som Landbrugsraadets præsident, afkøledes i høj grad forholdet mellem de ledende mænd inden for landbrugets erhvervspolitiske toporganer.

»Landboforeningernes Maal og Midler er ikke afpasset efter hinanden...«, hed det bl.a. i en udtalelse, formanden for Tureby-Køge og Omegns Landboforening, proprietær Frode Carstensen, Ll. Skensved, fremsatte på et formandsmøde efteråret 1948.²⁸ Efter hans opfattelse var Landboforeningerne ved at »drukne« i Landbrugsraadet. Selv om de iflg. sagens natur måtte være rådets egentlige rygrad, havde de ikke større repræsentation end andels-selskaberne. Set med fællesforeningernes øjne måtte man forlange to ting af Landboforeningernes ledelse: faglig medhjælp og assistance på den ene side og erhvervs-politisk indflydelse på den anden. Sidstnævnte var absolut det vigtigste, og dertil havde man tre sæt teknikker af hhv. økonomisk, moralsk og organisatorisk natur. Som han vurderede det, levede fællesforeningerne ikke op til disse forventninger.

Hans kritik fik ikke direkte følger, men man kan såvel i en jysk som i en sjællandsk sammenhæng iagttage en tydelig skærpelse af det erhvervspolitiske tonefald i fællesforeningernes indre debatter henimod fyrrernes slutning. Efter regeringsskiftet november 1947, hvor en socialdemokratisk regering under Hans Hedtofts ledelse afløste oktobervalgets sejrherre, Knud Kristensen, vendte Hans Pinstrup sig skarpt imod de udspil, der på det økonomisk-politiske område kom fra den nye regering, især veteranen Kr. Bordings forslag til fornyet kornordning og til ny stats-husmandslov. Aksel Jensen delte i høj grad Hans Pinstrups synspunkter. Trods visse forbedringer var kornloven af 1948 »alt andet end tilfredsstillende« og hvad angik »ekspropriationsspøgelset« i forslaget til stats-husmandslov kunne man ikke gå på kompromis.²⁹

Resultatet af de langstrakte forhandlinger på Rigsdagen omkring statshusmandsloven af 9. juni 1948 og loven om landbrugsejendomme af 31. marts 1949 blev imidlertid så præget af kompromiser, at det hverken ud fra et jordpolitisk eller landbrugspolitisk synspunkt var tilfredsstillende. Aksel Jensen udtrykte det på den måde på det sjællandske delegeretmøde 1949, at det var »nogle skæbnsvangre Principper, man her har været med til at knæsatte...« Desuden så han i et fremlagt forslag til lov om arbejderbeskyttelse et udtryk for den grænseløse omsorg, det offentlige ville polstre folk med. Børn under 14 år skulle ikke have lov til at udføre erhvervsmæssigt arbejde, og unge under 18 år skulle have mindst 12 timers hvile i et døgn inden for tidsrummet kl. 18 – 6. »Forslaget er saa urimeligt, at man ikke kan forstaa, at fornuftige Mennesker kan finde paa noget saadant...«, mente formanden.³⁰

Fællesforeningernes delegeretmøder var ved udgangen af 1940'erne ved at genvinde den status som erhvervs-politisk forum, de fik i tredivernes begyndelse i konsekvens af L.S.-bevægelsens agitation.

Et formandsskifte

I det forudgående er det blevet vist, hvorledes fællesforeningerne i tiden 1930–50 forsøgte at leve op til deres rolle som det organisatoriske centrum for landboforeningernes virksomhed inden for landsdelens område. Landbrugsfagligt skete der som påvist enkelte nybrud, såsom udviklingen inden for kvægavlssarbejdet med kunstig sædooverføring og i 1940'erne gennem maskinernes sejrsgang i den danske

landbrugsverden, men i overvejende grad gik forsøgs- og formidlingsarbejdet videre i det kendte spor. På det erhvervsøkonomiske og -politiske område blev holdningen og tonen i debatten betydeligt skærpet: i trediverne under indtryk af et vedholdende pres fra oprørsbevægelsens L.S.' side og i fyrrerne stemt efter oplevelserne under Besættelsen og i de urolige efterkrigsår, hvor industrien begyndte at gøre landbruget rangen stridig som landets bærende erhverv.

Det er på denne baggrund, man må anskue De danske Landboforeningers virksomhed som landboforeningernes øverste organ, i 1920'erne som i den efterfølgende periode udøvet gennem den folkevalgte ledelse formandskab, forretningsudvalg og bestyrelse og gennem et sekretariat, som reelt bestod af en sekretær og et fåtalligt kontorpersonale. I tredivernes begyndelse bestred folketingsmand Otto Himmelstrup fortsat posten som sekretær, men denne virksomhed blev efterhånden nedtrappet i takt med en udvidelse af hans

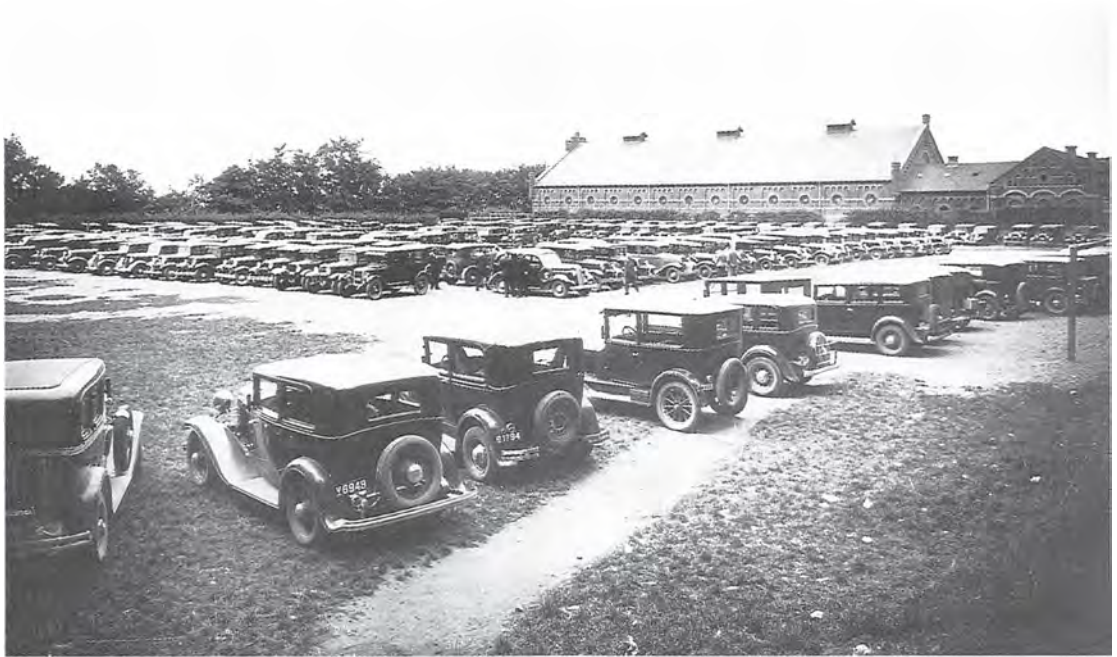
arbejde på Rigsdagen som ekspert på toldlovgivningens område.

I 1933 ansatte man i stedet landbrugs-kandidat Karl Madsen som sekretær. I de otte år, han virkede i denne stilling, gav han den et hidtil ukendt betydningsindhold. Han havde i 1920'erne virket som sekretærmedhjælper i De sjællandske Landboforeninger og i forlængelse heraf studeret ved udenlandske læreanstalter, inden han i 1933 fik nævnte post. De årlige beretninger gennemgik i hans tid en tiltrængt modernisering i såvel form som indhold. Den noget stive meddelelsesform måtte vige for en saglig argumentation, hvor man bestræbte sig på at begrunde og forklare de indtagne standpunkter. Samarbejdet med den ledende kraft i formandskabet H. Hauch forløb næppe uden mislyde, men der kan ikke herske tvivl om, at Hauchs gode resultater på det erhvervs-politiske område for en god parts vedkommende skyldes Karl Madsens arbejde bag kulisserne.

Som erhvervspolitisk toporgan havde

Landbrugspræsident H. Hauch taler i 1936 ved afsløringen af mindestenen for P. P. Pinstrup ved Godensgaard tæt ved Nibe. Hauch blev i 1930'ernes begyndelse Pinstrups arvtager i dennes tredobbelte egenskab af formand for De jyske Landboforeninger, formand for De danske Landboforeninger og præsident for Landbrugsraadet.

L.S.-bevægelsen i 1930'erne fandt især tilslutning blandt det større hartkorn. Her er hundreder af bilende L.S.-folk samlet til møde i Randers engang i 1930'erne.

De danske Landboforeninger førte en noget omskiftelig tilværelse. I de første år efter omdannelsen i 1917 brugte Thomas Madsen-Mygdal organisationen til at fremme kampagnen for en tilbagevenden til de liberale tilstande i førkrigsperioden. En god part af denne virksomhed tog han med over i Landbrugsraadet ved dets oprettelse i 1919. Dette forhold blev ikke ændret afgørende i P. P. Pinstrup's tid som formand for De jyske Landboforeninger 1918–30, som medlem af formandskabet for De danske Landboforeninger 1918–32 og som ledende præsident i Landbrugsraadet 1920–1933.

Pinstrup brugte som påvist nok De danske Landboforeninger til at sætte trumf bag sin virksomhed på Rigsdagen, men kun i mindre grad til at skabe en erhvervs-

politisk debat. Når man som en Pinstrup stod urokkeligt fast på nogle grundlæggende holdninger af ideologisk natur, behøvede man ikke lang tids parlamentaren til at finde frem til et svar på et givet problem, hvad enten det blev rejst internt i landboforeningernes kreds eller det kom udefra. »Jeg har altid følt mig som ét med den danske Bonde i Fortid og Nutid...«, sagde han i sin afsluttende beretning på det jyske delegeretmøde 1930.

Hauch var 15 år yngre end Pinstrup og dermed 56 år, da han i 1932 blev formand for De danske Landboforeninger. Man kan næppe se Hauchs overtagelse af formandsposten som udtryk for et generationsskifte i normal forstand, dertil var forskelle i alder og grundlæggende skoling i organisationsarbejde for beskeden. Til

gengæld var der i udtalt grad tale om forskelle i grundholdning. Hauch følte sig på ingen måde bundet af ideologisk betingede hensyn. Selvfølgelig bemestrede han det ordvalg og den udtryksform, man nu engang forventede af en landbruksleder med opvækst inden for landbrugets gennembrudsperiode, men det forhindrede ham på ingen måde i at lægge kursen radikalt om, når forholdene bød det. Hauch var i bund og grund en resultatsøgende konsensuspolitiker, der fra sin plads i Landstinget søgte at få det arbejdende landbrug og dets organisationsstruktur til at fungere efter de linjer, som blev udstukket på Christiansborg.

Da han ved formandsvalget i De jyske Landboforeninger 1930 sejrede over modkandidaten, proprietær Aage Nikolaisen, med stemmerne 170–126, skete det ikke under jublende tilråb fra forsamlingen. Hauchs kritikere, anført af den senere L.S.-mand, proprietær H. Beck, ville langt foretrække Nikolaisen, alene af den grund, at han var bonde. Hauch var jo nok en kapacitet på sit felt, men skolemand, lød det lidt spottende fra modstandernes side. Det kan vel ikke diskvalificere en mand, at han er dygtig, pointerede en Hauch-tilhænger.³¹

Her som ved senere lejligheder måtte Hauch opleve, at de fleste anerkendte hans overlegne dygtighed, men følte sig utryg ved hans politik og ledelsesstil. Han følte sig ikke bundet af formelle hensyn eller respekt for traditionerne. Der skulle skabes resultater, og det skete bedst gennem personlig kontakt med politikere og organisationsledere, der på samme måde som han selv havde tilstrækkelig bevægelsesfrihed, ideologisk som realpolitisk. Mod-

standerne talte naturligvis om den forskel i tonefaldet, man kunne registrere, når Hauch talte i De jyske Landboforeninger og når han tog til orde i Landstinget. Konservative landstingsmedlemmer spurgte noget spotsk efter Hauchs røde frakke, når man f. eks. talte jordpolitik. Det var ikke glemt, hvorledes han i 1919 havde været med til at bane vej for lensafløsningen og for andre reformlove af radikalt tilsnit.

Da Hauch blev valgt som jysk formand, holdt professor O. H. Larsen et foredrag om landbrugets økonomiske stilling. Over hele verden kunne man mærke en vedvarende depression, pointerede han. Ét for ét var landbrugets produkter blevet ramt af et voldsomt prisfald, og nu var turen også kommet til flæsket, som ellers havde været en god forretning for dansk landbrug, ikke mindst set på baggrund af de lave kornpriser. Stigende udgifter til skatter og rentebetaling var ikke lystelige udsigter i en tid, hvor salgsindtægterne begyndte at svigte. Det kunne dog være en trøst, at landbruget havde to gode år at se tilbage på, mente han.³²

Et par uger senere oprettede en kreds af landmænd i Rønge vest for Randers en agrarpolitisk sammenslutning, som hurtigt blev til oprørsorganisationen L.S. Den drivende kraft bag røret var en gårdejer Knud Bach, som havde en fortid i 1920'ernes pletvise udbrud af agrarisk vrede.³³ Knud Bach og ligesindede havde ingen tro på, at de gamle organisationer kunne magte den erhvervspolitiske udfordring, som prisfaldet med alle dets konsekvenser indebar. Og slet ikke, når den ledende kraft i landboforeningernes kreds var en mand i rød frakke.

Madsen-Mygdals afsked med landbrugspolitikken

Kriserøret i landmændenes kreds bredte sig hurtigt til Lolland-Falster, især fordi det lokale landbrug var hårdt ramt af prisfaldet på korn og andre planteafgrøder. Det var derfor de lolland-falsterske husmandsforeninger og landboforeninger, som i slutningen af december gennem et fællesmøde om krisen og dens virkninger grundlagde en ny tradition om et tættere samarbejde mellem to naboorganisationer med ikke så få sammenfaldende interesser, men også med et grundlæggende konkurrenceforhold som baggrund.

Det ledte til en fælles henvendelse til begge landsorganisationer 2. januar 1931. Den blev da for Landboforeningernes vedkommende behandlet på et forretningsudvalgsmøde 22. januar 1931.³⁴ I den anledning havde Pinstrup holdt et møde med Husmandsforeningernes formand Rasmus Jensen Vandman. Beklageligvis var denne blevet syg og kunne ikke som aftalt komme til stede ved mødet i forretningsudvalget. Der skulle imidlertid senere på dagen afholdes et møde mellem de to landsorganisationer, og flere talere, ikke mindst Hauch, lagde stor vægt på, at man gik varsomt frem for ikke at spolere mulighederne for et fremtidigt samarbejde.

Det lykkedes da også gennem dette møde og et senere den 11. juni s.å. at nå frem til en vis enighed i bedømmelsen af krisen og de foranstaltninger, man kunne tænke sig taget i brug til dens afhjælpning.³⁵ Den opmærksomme læser kunne dog ikke overse, at hvor Husmandsforeningerne talte om skattelettelser i almindelighed, ivrede Landboforeningerne for

en klækkelig reduktion af de faste ejendomsskatter. Denne revne i sammenholdet brugte landbrugsminister Kr. Bording til at presse parterne et godt stykke væk fra hinanden, da han ved et møde i Landbrugsministeriet 21. juli fremkom med et forslag til krisehjælp gennem skatte- og rentelettelser på ialt 30 mio. kr.

Dette udspil blev behandlet på et forretningsudvalgsmøde i Landboforeningerne den næste dag.³⁶ Alle tog afstand herfra; Hauch ved at betegne det som »en Drikkeskilling, som man ikke burde tage imod; Forslaget indeholdt ingen virkelig Afhjælpning af Krisen...«. Alene den sjællandske Jacob Tvedegaard og den lollandsk-falsterske Hjalmar Jensen frarådede en direkte afvisning af forslaget. Det var efter deres skøn bedst at bevare forhandlingskontakten. Det gjorde man da også gennem en udtalelse, udformet af Hauch, hvor man nok tog stærk afstand fra forslagets indhold, men på den anden side meddelte, at det ville blive forelagt bestyrelsen.

Det skete den 12. august. I mellemtiden havde Hauch afholdt sit delegeretmøde, fremrykket et par måneder, og dér fået vedtaget en kraftig formet resolution. Den sluttede med at kræve de offentlige budgetter beskåret med et beløb, der ville svare til at nedskære kronen med 1/3.³⁷ Dermed havde man ikke krævet krone-nedskæring, men alligevel antydnet en anden vej ud af krisen. De fynske Landboforeninger under deres nye formand, forstander Johs. Petersen-Dalum, Dalum Landbrugsskole, havde udformet en resolution, hvori man udtalte, at nu skulle landbrugets udgifter og indtægter stemme overens. På Sjælland og Lolland-Falster havde man derimod ikke vedtaget resolu-

De fynske Landboforeningers formand Jobs. Petersen-Dalum og De jyske Landboforeningers sekretær J. K. Haugaard i samtale under Landboforeningernes bestyrelsesmøde og udflugt til Bornholm 21. juni 1935.

tioner. Det kunne blokere vejen for en senere forhandlingsløsning, mente man.

På bestyrelsesmødet 12. august lagde Pinstrup hårdt ud med et forslag til en resolution, der karakteriserede regeringens udspil som en almisse uden større virkning over for krisen. Efter hans opfattelse skulle man i stedet kræve en tilpasning af de offentlige udgifter, svarende til prisfaldet. Tvedegaard kunne nok tilslutte sig protesten, men ville som de fleste gerne holde en dør åben for drøftelser af øjeblikkeligt virkende foranstaltninger. Den jyske resolution gjorde Hauch ikke et større nummer ud af, idet han mest talte om be-

hovet for en forbedring af akkordlovgivningen.

Resultatet blev en resolution, hvori man gentog kravene fra de to fællesudtalelser af 22. januar og 11. juni og i øvrigt krævede Rigsdagen indkaldt til en ekstraordinær krisession.³⁸

Inden Rigsdagen kunne nå at tage stilling til kriseproblematikken, havde England imidlertid 20. september suspenderet guldindløseligheden bag sin valuta. Det ledte til et krav fra Landbrugsraadet syv dage senere om, at den danske krone »i nogen Maade« skulle følge sterling. I modsat fald ville landbruget få for lidt for den sterlingvaluta, det indtjente.³⁹

Danmark fulgte da også Englands eksempel ved at suspendere guldindløseligheden, men ville til mange landmænds fortrydelse fastholde en dollarkurs på 4,70, hvilket efter dagens kurser betød, at et pund sterling nu kostede 17,85 mod tidligere 18,36. Dette ledte efteråret 1931 og foråret 1932 frem til en række aktioner fra L.S.' side med det formål at få 3–4 kr. mere for et pund sterling.⁴⁰

Den 25. september fremsatte Bording da regeringens forslag til krisehjælp for landbruget, umiddelbart efter fulgt op af et lovforslag, fremsat af socialminister K. K. Steincke, om midlertidig hjælp til arbejdsløse.⁴¹ Dermed var fastslået den regel, at krisehjælp til landbruget skulle modsvares af særhjælp til arbejdsløse og andre dårligt stillede grupper. Kriseramte landmænd kunne efter forslaget få en kombineret skatte- og rentelettelser i form af statslån på 2% af den sum, hvormed gælden oversteg den samlede nettoformue. Til de 30 mio. til dette formål kom 3 mio. til dækning af amtskommunale sygehusudgifter. Finansieringen skulle ske gennem ekstra skatter

En gammel staldlænge i moderniseret skikkelse er blevet indrettet til hønsehuse.

og afgifter samt besparelser på forsvarsbudgettet. Lånene skulle betales tilbage, hvis landbrugets priser steg 30% i årene 1932–36.

Bording begrundede sit forslag med, at mange landmænd ikke havde fået fordelene ved den tidligere højkonjunktur og nu stod over for udsigten til at blive sat fra hus og hjem. Det var i sig selv en ulykke, og desuden blev deres købeevne reduceret til skade for det omgivende samfund. Ordførerne fra de store partier i Folketinget delte denne opfattelse, men havde alligevel afvigende opfattelse af krisens baggrund og dens afhjælpning.⁴² Mest afvisende var Venstres Madsen-Mygdal, især efter at forslaget havde været i udvalg, og det da viste sig, at regeringen havde indgået et forlig med De Konservative på betingelse af, at forsvarsbudgettet ikke blev beskåret så kraftigt, som forslaget oprindeligt forudsatte.⁴³

Madsen-Mygdal fandt, at Venstres

modforslag om en reduktion af de offentlige budgetter ville som i 1927–28 bringe økonomien på ret køl igen. Derved ville landbruget få en skattelettelse af noget større effekt end Bordings sølle 2%. Det var efter hans opfattelse ubegribeligt, hvad der havde fået Christmas Møller til at hoppe på den limpind. »Alt hvad Konservatismen hidtil har samlet sig om, er ofret for at komme i politisk Alliance med den socialdemokratiske Regering...«, konstaterede han. Som han så det, morede man sig især over, at Venstre var holdt uden for forhandlingerne, og at han selv stod med håret ned ad nakken. »Det turde dog vistnok være en Overdrivelse...« (Munterhed). Madsen-Mygdal var som bekendt pilskal-det.

De øvrige ordførere tog på deres side Madsen-Mygdal hårdt i skole, fordi han stadig fremturede, som om tiden havde stået stille siden 1914. Niels Frederiksen sagde det på den måde, at »der i dette

Møde skal holdes mange Begrædelsestaler over Venstres forfejlede Krisepolitik...«. I fortsættelse af denne tankegang sagde det konservative medlem, proprietær A. C. D. Petersen, at landbruget nu var ved at miste tilliden til dets førere. L.S.-røret var et klart udtryk for, at man nu ville tage sagen i sin egen hånd.

I Landstinget viste Hauch nok sin parti-formand det hensyn, at han slog et slag for Venstres kriseprogram, men konstaterede ikke desto mindre, at forliget var en sejr for regeringen. Den socialdemokratiske ordfører, statshusmand Mads Jensen-Aale, fandt det lidt paradoksalt, at man pludselig talte om landbrugskrise, efter at man i 17 år havde haft en arbejderkrise. Da han gik i rette med Hauch, fordi denne efter hans opfattelse hånedede landbrugsministeren ved at more sig højlydt under dennes tale, fandt Hauch det fornødent at gå på talerstolen for vredt at afvise denne påstand. Han kunne aldrig finde på at håne Bording, alene af den grund, at han følte venskab for ham. Ordvekslingen fik den konservative ordfører, professor H. O. G. Ellinger, til at spørge efter den bekendte røde frakke, som altid hang parat i Hauchs klædeskab.⁴⁴

En god måneds tid senere blev kriseloven af 19. oktober 1931 fulgt op af lov om en udvidet akkordordning, der atter var en udbygning af en lov af 28. april s.å., ført frem som et privat forslag fra Venstres side. Gennem disse ændringer blev det lettere for kriseramte landmænd at få en ordning med deres kreditorer uden at skulle lade gården på tvangsauktion.

Her som i andre sammenhænge var det L.S., som først krævede virkningsfulde indgreb mod krisen. Krav om rentenedsættelse, henstand med gælds- og rentebe-

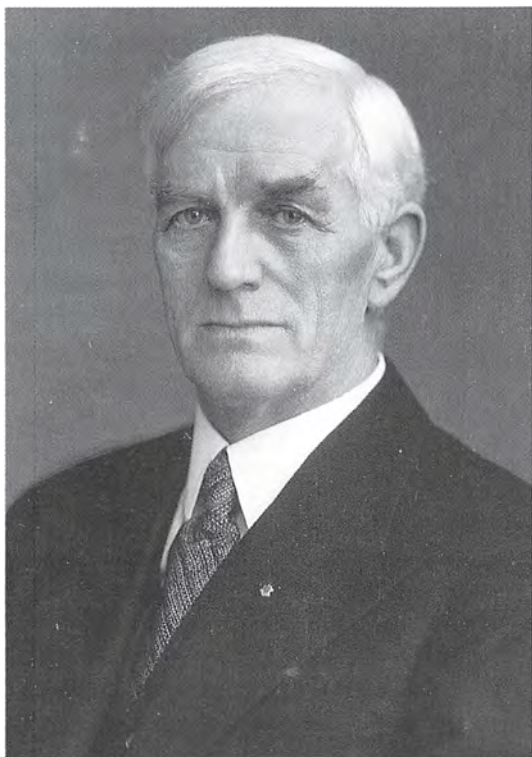
talinger (et »moratorium«) og lavere ejendomsskatter fremførte L.S. således 25. juni 1931, og snart blev det fulgt op af et videregående forlangende om kronenedskæring (28. august) med en slet dulgt trussel om en evt. produktionsstrejke (26. september).

I november 1931 gik L.S. med den tidligere landboforeningsmand C. Moesgaard-Kjeldsen som pennefører ind for en aktion, hvor slagterier og mejerier ved at tilbageholde indtjent valuta skulle kunne tvinge prisen på sterling i vejret.⁴⁵ Her kom regeringen dog L.S. i forkøbet ved at få vedtaget en særlig valuta-værnelov af 18. november, der gav handelsministeren bemyndigelse til at beordre indtjente beløb overført til dansk valuta.

Hauch styrer uden om L.S.

Madsen-Mygdals position var blevet stærkt svækket gennem den mislykkede kriseaktion i september-oktober 1931. Bedre held havde han ikke med sig, da han i slutningen af januar 1932 gik til regeringen for at få besvaret en ny tysk forhøjelse af smørtolden med en udvidet værnelov for valutaen, hvorefter tildeling af valuta til import af nærmere angivne varer kun kunne finde sted efter ansøgning. Der skulle med andre ord oprettes en valutacentral, noget som han tidligere havde kæmpet med stor styrke.⁴⁶ Regeringen greb med kyshånd ideen, og trods Madsen-Mygdals og andres forsøg på at holde lidt igen, blev loven en kendsgerning 30. januar 1932, og ordningen kom i revideret stand til at gælde i henved tredive år.

Venstre var i disse måneder i fuld gang med at løsrive sig fra Madsen-Mygdals til-

Andet slægtled af husmandsførere. Den jyske formand fra 1914 Jens Holdgaard, en overgang medlem af Folketinget, blev i 1931 landsformand og fik det følgende år Husmandsforeningerne ind i Landbrugsraadet. Ved hans død i 1936 blev den sjællandske formand siden 1929 N. P. Andreasen valgt som ny formand og fik som sådan stor indflydelse på krisepolitikken udformning og administration.

pasningspolitik. I Folketingets Venstre tegnede Oluf Krag den nye linje, i Landstingets Venstre Hauch. Det var en lang og til tider pinefuld proces, fordi den krævede mange ofre fra partiets side, ikke mindst i forhold til den hidtil forfægtede landbrugspolitik.

Det må have været en travl periode for Hauch, fordi han skulle holde så mange

skibe i søen på samme tid. Husmandsforeningerne skulle helst gå ind i Landbrugsraadet, thi derigennem kunne man på én gang holde L.S. stangen indadtil og sikre politisk tilslutning udadtil.

Samtidig med at Hauch fik Landbrugsraadets tilslutning til tanken om en valuta-central, kunne han meddele, at husmændene gerne ville ind i rådet, notabene mod at rådets tredje part, Landhusholdnings-selskabet, blev vist ud i kulden.⁴⁷ Den 11. marts fik Husmandsforeningernes nye formand, Jens Holdgaard, sit sendemandsmødes tilslutning til, at man gik ind i Landbrugsraadet, og tre måneder senere var den erhvervspolitiske samgang en kendsgerning.

Over for regeringssiden viste Venstres landbrugsfraktion den imødekommenhed, at man efter flere års tovtrækkerier accepterede en revision af loven om indenrigs kødkontrol (14. april 1932), der ganske vist over en årrække skulle indføre kødkontrol i alle kommuner og på anden måde skærpe kravene til det kød, der blev falbudt på hjemmemarkedet. En tilsvarende lov af 23. juni 1932 om intensiveret mælkekontrol afsluttede et kapitel i historien om landboforeningernes modstand mod øget offentlig kontrol og dermed større udgifter ved markedsføringen.⁴⁸

L.S.' ledere må med ængstelige blikke have fulgt Hauchs færden i disse vinter- og forårsmåneder. En så gennemgribende omstilling af landbrugspolitikken ville med garanti gøre det vanskeligere for dem at få landmændene kaldt på barrikaderne. Med mellemrum fremsatte L.S. derfor nye krav om politisk indgriben mod krisen. I en udtalelse af 9. marts krævede man eksempelvis omlægning af handelspolitikken med det formål at værne hjemmemarke-

det. Desuden forlangte man valutacentralen ophævet og handelen med valuta givet fri.⁴⁹ Gennem sine repræsentanter inden for slagteriernes ledelse søgte man også at skærpe tonen i et tilsvarende krav fra denne side om at få valutahandelen frigivet.

De danske Landboforeninger havde i disse måneder holdt en lav profil i spørgsmålet om landbrugskrisen og dens afhjælpning. Utvivlsomt var det hensynet til et stadig opretholdt frihandelsmarked i England, der her som på Rigsdagen fik landbrugsledere og -politikere til at gå stille med dørene, når de talte om landbrugskrisen og dens baggrund. Mest diskuterede man krisens virkninger, sjældnere dens mulige årsager.

På et bestyrelsesmøde i november 1931 havde man drøftet de aftaler om mestbeholdning, Danmark eksempelvis havde med en noget utro handelspartner, Tyskland, arrangementer, som iflg. hidtidig praksis skulle give Danmark de samme fordele i toldmæssig henseende, Tyskland ydede andre samhandelspartnere. Eksperten på området O. Himmelstrup gav da udtryk for den opfattelse, at disse aftaler i dagens handelspolitiske situation ikke betød ret meget, men at det nok ville være uklogt at opsiges dem, og deri samtykkede Hauch.⁵⁰

Det var tydeligt for enhver, at den ideologisk sindede Pinstrup havde det største besvær med at undertrykke sin uvilje mod den landbrugspolitiske forståelsesproces, man var slået ind på under Hauchs ledelse. I marts 1932 havde han fået nok. Møder, møder og atter møder. Det skulle fedt hjælpe på en svigtende rentabilitet, fnyste han. Fortsatte man hermed, ville den dan-

ske bondestand snart være færdig. L. S. kunne ikke have udtrykt det bedre, end da Pinstrup i et udkast til en udtalelse krævede lav kronkurs og reducerede ejendomsskatter.⁵¹

Det fik en ellers så loyal Pinstrup-tilhænger som Aage Nikolaisen til at sige fra. Konsekvenserne ville være uoverskuelige, hvis man fulgte Pinstrups linje og derved skubbede England fra sig. De fleste var enige med Hauch, når denne spurgte, hvad alternativet var til hovedmarkedet England. Resultatet blev et kompromis, hvor man i en udtalelse fra mødet nok fastholdt kravet om, at kronen fortsat »i nogen Maade« skulle følge sterling, men at man måtte føre en økonomisk politik, der bedre lukkede gabet mellem svigtende indtægter og stigende udgifter. Da Pinstrup dernæst stod fast på sin beslutning om at slippe tøjlerne, gjorde man ham til æresmedlem. Hauch blev med stemmerne 15–2 valgt som hans efterfølger. Tvedegaard måtte derimod dyste med Hjalmar Jensen om posten som øboernes medlem af formandskabet, men sejrede dog med stemmerne 13–8.

Den næste opgave for den kompromissøgende Hauch var at få genetableret det landbrugspolitiske samarbejde med de to regeringspartier og deres tilhængere i landbrugsorganisationernes verden. Så tidligt som 18. februar havde Bording spurgt Landbokommissionen af 1931, om den ønskede efterårets kriselovgivning videreført. Herpå svarede et flertal i kommissionens kreds, at det så man gerne forudsat, at de mindre ejendomme fik mere hjælp end de større. De to medlemmer fra Venstre, landstingsmand Johs. Clausen og folketingsmand J. Kyed, ville principielt kun

De jyske Landboforeningers formand P.P. Pinstrup, og hans 2. viceformand siden 1927, proprietær Aage Nikolaisen i samtale ved ungskuet i Skanderborg omkring 1930. Der er næppe nogen tvivl om, at Pinstrup gerne havde set Nikolaisen som sin efterfølger. I stedet blev det landbrugsskoleforstander H. Hauch.

drøfte kriselove, hvis de havde til formål at gøre erhvervet rentabelt. Derimod svarede Aage Nikolaisen, Hauchs talerør i kommissionen, at han i givet fald ville foreslå den modificeret i retning af ændret byrdefordeling mellem stat og kommune og en kraftig udvidelse af akkordlovgivningen.⁵²

Den 4. marts havde Bording fremsat et forslag til en videreførsel af loven af 19. oktober 1931 med tilhørende udgiftsdækning i form af 23 mio. kr. i direkte beskatning og 12 mio. kr. i indirekte afgifter. Da hverken Venstres Madsen-Mygdal eller De Konservatives Christmas Møller var positivt indstillet over for tanken, satte Stauning forhandlingerne i stå. I mellemtiden havde Hauch øjensynligt fået banen ryddet for såvel landbrugsorganisatoriske som politiske forhindringer. Et flere måneder gammelt lovforslag om betalingshenstand for landbrugere, fiskere, håndværkere m.fl. fik Hauch trukket igennem Landstinget og derefter Folketinget via et

fællesudvalg mellem de to ting, og 16. juni var loven en kendgerning. Kreditorer kunne herefter give deres skyldnere henstand i tre terminer, og omvendt kunne en debitor ved henvendelse til et amtsudvalg få meddelt henstand i to terminer.

Den egentlige kriselov med tilhørende udgiftsdækning blev i ét ryk ført igennem begge ting på én dag, den 21. juni 1932 i en let ændret skikkelse. Alene De Konservative stod udenfor. I stedet for som foreslået 18 mio. fik landbruget 20 mio. i krisehjælp af en samlet sum på 43,5 mio. kr. De foreslåede 17 mio. til de arbejdsløse blev tilsvarende reduceret med 1 mio. kr. Indirekte fik landbruget også krisehjælp gennem en kombination af lettelser i den amtskommunale beskatning og tilskud til de hårdt anspændte kommunekasser.⁵³ Valutaloven var i mellemtiden blevet forlænget et par gange, senest 30. maj, og desuden havde man ved lov af 23. marts gennemført en lov om en midlertidig sukker-

ordning.⁵⁴ Kriselovgivning var omsider ved at tage form.

Fra Ottawa til Kanslergade

På et hastigt indkaldt bestyrelsesmøde i Landboforeningerne 20. maj 1932 drøftede man det stadigt tilbagevendende problem om landbrugets økonomiske situation og midlerne til en afhjælpning af krisen. Aage Nikolaisen fik ved den lejlighed tilslutning til den linje, han anlagde under Landbokommissionens drøftelser af erhvervets gældssituation: mulighed for henstand over en kortere periode, ikke en noget længere, som stærke kræfter i kommissionen ønskede det.

Set i et bredere kriseperspektiv antydede Hauch den mulighed, at man nu uden at pådrage sig uvilje fra engelsk side kunne begynde at løsgøre kronen fra sterling. Sagt på en anden måde: Det var ikke længere nødvendigt at vente på Ottawa. I en udtalelse fra mødet lagde man imidlertid ansvaret for en evt. løsrivelse over på de politiske myndigheder, der ikke havde tilvejebragt den nødvendige balance mellem landbrugets udgifter og indtægter.⁵⁵

I dagene 21. juli – 20. august 1932 holdt landene i det engelske imperium den meget omtalte konference i Ottawa, Canada. Herfra kom den urovækkende melding, at England var sindet at ville erstatte den værditold på 10% på smør, æg m.v. fra lande uden for imperiet, som man havde indført pr. 1. marts s.å., med en vægttold og en kontingentering af baconimporten. Den konkrete udformning af baconreguleringen var overladt en særlig komité, som senere ville redegøre for sine tanker herom.⁵⁶

Betænkningen forelå den 13. oktober. Komiteen foreslog en kontingentering ud fra baconimporten 1925–30 eller en reduktion på 1/5 i forhold til 1931 og 1932. To dage tidligere havde handelsminister C. N. Hauge fremlagt et forslag i Folketinget til en betydelig stramning af valutaloven, hvorefter et særligt importkontor direkte under Handelsministeriet frem til 1. april 1934 skulle regulere importen i overensstemmelse med bevægelserne på handels- og betalingsbalancen.

Da hverken Venstres Madsen-Mygdal eller De Konservatives Christmas Møller ville følge regeringen så langt, foretrak Stauning at udskrive valg til Folketinget. Det fandt sted 16. november og blev en sejr for regeringen. Venstre mistede fem mandater og havde desuden fået indvalgt nogle medlemmer, der havde udvist sympatier over for L.S.' linje.

Og i mellemtiden var truslen fra Ottawa blevet til virkelighed. Tidligt på aftenen den 7. november telefonerede den danske statskonsulent i England S. Sørensen hjem fra London og meddelte, at baconimporten med øjeblikkelig virkning skulle reduceres med 25–30%. Det ville for Danmark betyde en nedgang i de ugentlige slagtinger fra 134.000 til 108.000 svin.⁵⁷

Det satte en kædereaktion i gang i den danske landbrugsverden. Fire dage senere kunne Landbrugsministeriet nedsætte et smørkontingentudvalg (2. december omdøbt til Smørekseportudvalget) med den opgave at fordele den danske andel af en tysk kontingentering af dets smørimport. Udvalget var sammensat af folk fra mejeribrug og smørekseporten med Søren Overgaard som formand. Den beordrede baconkontingentering blev 16. november overladt et tilsvarende organ, Baconudval-

Fotografen (og hunden?) har standset en mælkevogn på sin daglige tur et sted på Bornholm. Som oftest påtog mælkekusken sig mindre ærinder for de lokale husmødre, når han alligevel kom til byen.

get, bestående af slagteriernes formand, gårdejer Carl Madsen (formand), 4 slagteridirektører fra såvel andelsslagterierne som privatslagterierne samt en sekretær.

I løbet af kort tid havde man nedsat eksport- og reguleringsudvalg for de vigtigste landbrugsvarer. Landbrugsraadet blev sekretariat for kvæg- og kødbranchen, ellers vedkommende brancheorganisation på andelssiden. Med tiden blev såvel Landbrugsministeriet som Husmandsforeningerne og Landboforeningerne repræsenteret i de landbrugsministerielle eksportudvalg, som de normalt benævntes.⁵⁸

Da først de vigtigste eksportudvalg var nedsat, søgte Bording politisk bemyndigelse til at regulere eksporten, idet han 30. november fremlagde et forslag til lov »om Udførsel af Landbrugsprodukter«, som titlen kort og godt lød. Udover mejerivarer og æg gik bemyndigelsen til at regulere på eksporten af kvæg og svineprodukter. Vi må kunne fordele på enkeltlande,

lød ministerens motivering, og det må ske efter indstilling fra Landbrugsraadet.

Det følte Venstres N. C. Løje som stærkt betryggende. De Konservatives Viggo Hansen ville nødtigt lægge handelen større hindringer i vejen end strengt nødvendigt, hvorimod Socialdemokratiets J. K. Jensen (Lillering) og De Radikales N. P. Andreasen så bemyndigelsen som en naturlig følge af den stedfundne udvikling.⁵⁹ De største betænkeligheder blev fremført i Landstinget af Venstres Johs. Clausen og især af De Konservatives ordfører, proprietær J. R. Poulsen. Som formand for L.S. i Randers amt pegede han ikke overraskende på, at det var L.S. og ikke Landbrugsraadet, som skulle foretage de nødvendige indstillinger. Landbrugsraadet kom i sine dispositioner altid bag efter udviklingen, ikke foran, hævdede han.⁶⁰ Men Landstinget vedtog alligevel forslaget i uændret skikkelse (lov 23. december 1932).

I januar 1931, midt under den oprækkende landbrugskrise, afholdt Bornholms landøkonomiske Forening et kursus i betjening af Fordson-traktoren.

Hvor var De danske Landboforeninger henne i denne centrale omlægningsperiode, kunne man spørge. Bestyrelsen holdt nok møde den 8. september, men da drøftede man mest Nikolaisens mandat til at forhandle videre i Landbokommissionen. Da man noget forsigtigt ventilerede tanken om et landsformandsmøde, afviste Hauch dette under henvisning til, at det ville være vanskeligt at nå frem til en enig stillingtagen.⁶¹

På den anden side kan det ikke nægtes, at Landboforeningerne gennem hele forløbet var centralt placeret derved, at organisationens formand var den ledende skikkelse bag ethvert krisetiltag af blot nogen betydning. Hauch personificerede gårdmandsbrugets organisationsmagt og følte åbenbart ikke et større behov for at blive vejledt af sin baggrundsgruppe, vel vi-

dende, at det ville blive svært at få den til at acceptere de indrømmelser, man nødvendigvis måtte yde sine samarbejdspartnere i Landbrugsraadet, i første række Husmandsforeningerne.

Fra første færd måtte det have stået Hauch klart, at man ikke kunne få et samarbejde i gang med husmændene, uden at man gav køb i spørgsmålet om jordlovgivningen. Og her lå det lidt tungt, eftersom ledende landboforeningspolitikere som Madsen-Mygdal og P. P. Pinstrup i godt to år effektivt havde fået bremsset regeringens udspil på dette område. I samlingen 1930–31 var forslaget om jord til mindre landbrug ganske vist blevet vedtaget i Folketinget, men til gengæld omarbejdede Landstinget totalt lovforslaget i næste samling og sendte det i denne skikkelse til Folketinget. Her blev behandlin-

gen standset af regeringen, nok fordi man vejrede morgenluft i spørgsmålet om Venstres holdning til jordlovsspørgsmålet.

I oktober 1932 genfremsattes i Folketinget lovforslaget om oprettelse af mindre landbrug, populært kaldet »statshusmandsloven«. Efter forslaget skulle udstykningen videreføres, idet der skulle bevilges 4 mio. kr. til brug efter 1899-princippet og 7 mio. til brug efter jordrenteprincippet. Forslaget fik tilslutning fra regeringspartierne og fra Venstre. Lige så meget som Socialdemokratiets Larsen (Bjerre) glædede sig over Venstres »omvendelse«, irriterede det De Konservatives Johs. Ulrich, at det store landboparti nu brød den fælles enighed om, at udstykning ikke burde forceres i tider som disse. Men andet var næppe at vente, når jordlovspioneren fra 1919 H. Hauch påny var på spil »og han har ogsaa i rigeligt Maal efter den Tid gjort sig til af sit Makkerskab ved dette Makværks Tilblivelse...«, fnyste den vrede forpagter.⁶² Loven fik kgl. underskrift 25. marts 1933 sammen med en lov om statshusmænds rentebetaling, hvorefter besiddere af jordrentebrug kunne få deres rentebetaling omskrevet til konjunkturbestemte afgifter.

Det afgørende ja fra Hauchs side til tanken om fortsat udstykning var faldet på de jyske husmænds sendemandsmøde i Århus 18. november. Jens Holdgaard kvitterede for denne indrømmelse ved at erklære, at nu måtte man i den økonomiske politik tage særligt hensyn til landbrugets krav.⁶³ Den 3. december rejste en særlig eksportdelegation under anførsel af Hauch til England. Forinden havde man i Landboforeningernes forretningsudvalg ført en

længere diskussion om det betimelige i at deltage i denne rejse, og i givet fald var øboernes repræsentanter sindet at vælge Tvedegaard som medlem af delegationen i stedet for Hauch. De jyske interesser prægede lidt for stærkt delegationen, mente man. Hauch blev dog valgt, og Tvedegaard måtte se sig vraget til fordel for Petersen-Dalum, da man skulle vælge en suppleant for Hauch.⁶⁴ Mens denne forhandlede i London, beredte Venstres nye leder O. Krag på sin side jordbunden for et større forlig om landbrugspolitikken, da han i Folketinget 10. december erklærede, at nu måtte man gå nye veje i spørgsmålet om krisepolitikken.

Hjemkommet fra London kunne Hauch berette over for Landboforeningernes bestyrelse, at en kontingentering næppe var den værst tænkelige løsning på problemerne omkring det engelske baconmarkeds sammenbrud, eftersom Danmark syntes sikret henimod 2/3 af importen. Men det var jo rentesituationen, der var hovedemnet for dagens forhandling, fortsatte han. Inden for De jyske Landboforeninger havde sønderjyderne bedt om særlig hensyntagen på dette område. Hertil havde man føjet et ønske om gå ind i egentlige forhandlinger med husmandsforeningerne om en mere omfattende kriseløsning, der gerne skulle munde ud i nogle fælles krav til regering og rigsdag.

Der var bred opbakning til det jyske ønske om et sådant skridt. Hjalmar Jensen ville gerne bekende, at han altid havde ønsket sig noget sådant, men at Landboforeningerne desværre havde røgtet sit pund dårligt, da muligheden første gang forelå for henvend to år siden.

Hauch havde dermed fået så bredt udformet et forhandlingsmandat, som han overhovedet kunne ønske sig. Den 10–11. januar forhandlede han med Husmandsforeningernes ledere om et fælles udspil over for regeringen, hvori man bad om en støtte på 300 mio. kr. for at få forrentningsprocenten hævet til 3%. En rentenedsættelse til 2% vill tilvejebringe de 80 mio., og 40 mio. kunne tilvejebringes gennem lavere ejendomsskatter og tilskud til kommunerne.⁶⁵

Der blev ikke givet nogen direkte anvisning på, hvorfra de resterende 180 mio. skulle komme, men at Hauch og Holdgaard tænkte sig en devaluering af kronen, lå ligesom i luften. Og det har de utvivlsomt sagt direkte til Stauning, da de personlig overrakte ham den fælles henvendelse. Som det vil være almindelig bekendt, var henvendelsen en stærkt medvirkende faktor til det storpolitiske forlig, der blev indgået mellem regeringspartierne og Venstre i Staunings hjem i Kanslergade på Østerbro i København 30.–31. januar 1933. Udover lovfæstelsen af et kuldkastet forlig på arbejdsmarkedet besluttedes det at lade kroneværdien falde til værdien 22,50 (de facto 22,40) over for sterling. Der blev oprettet en likviditetsfond på 200 mio. Desuden skulle renten sænkes til $3\frac{1}{2}$ – 3%, og de sogne- og amtskommunale skatter lettes. Landbrugets produktions- og afsætningsforhold ville man regulere gennem forskellige »ordninger«, og endelig enedes man om at samle socialminister K. K. Steinckes forskellige udspil om en større socialreform i en enkelt lov.⁶⁶

Korntold og svinekort

Det var med en tilfreds mine, Hauch kunne åbne bestyrelsesmødet i Landboforeningerne 31. marts 1933 med at berette om Kanslergadeforliget og dets følger. Det var herigennem blevet bevist, at de landøkonomiske foreninger »var meget vigtige og betydningsfulde samfundsøkonomiske Faktorer, naar de blot stod sammen...«. To større ordninger var allerede blevet lovfæstet, påpegede han.

Den 21. februar udstedtes en lov om regulering af svineproduktionen, hvorved man gav landbrugsministeren bemyndigelse til i samråd med landbrugets organisationer at regulere produktionen af svin gennem et topris-system: én højere sats for svinene til det engelske og danske marked og en lavere til øvrige markeder. Ordningen skulle forestås af Landbrugsministeriets Svinereguleringsudvalg, hvori Jacob Tvedegaard og Jens Holdgaard fik sæde. Kvæg- og kødeksportens forhold blev ordnet gennem to love af 24. februar og 30. april, hvorefter man på basis af et særligt prisudligningsfond, finansieret af statskassen, lettede trykket på markedet ved at destruere op mod 1/5 af udbudet af slagtekvæg.

I spørgsmålet om gældsforholdene havde regeringen søgt at mildne trykket gennem en lov af 7. marts om fortsat betalingshenstand og en lov af 13. marts om udlån til landbrugsejendomme for at få akkord. Den 29. april fulgte en lov om konvertering af kreditforeningslån, den 1. maj en lov om oprettelse af en krisefond og nedsættelse af indlånsrenten til 3 – $3\frac{1}{2}$ %, og den 20. maj faldt et par af de sidste brikker i det krisepolitiske puslespil på plads gennem en lov om kommunale skat-

*Høsten i kriseåret 1933
tærskes ind på gården
Kjøllergaard, Nylars.*

telettelser m.v. samt Steinckes store socialreform.

Alligevel måtte Tvedegaard indlede et bestyrelsesmøde 7. juni i Landboforeningerne med at meddele, at der var uro i rækkerne. Det var især De fynske Landboforeninger, som mærkede det, og derfor havde de bedt om at få bestyrelsen indkaldt. Begrundelsen lød på, at ikke alle ting i Kanslergadeforliget var kommet på plads, først og fremmest rentespørgsmålet.⁶⁷ L.S. havde fisket i rørt vande og krævet renten nedsat til 2%. Desuden havde oprørsorganisationen indkaldt til landsmøde 18. juni, hvor man nok ville forlange en noget lavere kronekrus end 22,40.

Hauch kom da kritikken lidt i møde ved at erklære, at Rigsdagen nok burde være gået længere ned med renten. Da kritikken imidlertid snarere tiltog end forstummede, måtte han erindre om den udvidelse af Landbokommissionen af 1931, der var sket den 30. maj. Ved den lejlighed var den blevet udvidet med repræsentanter for Rigsdagens fire store partier. Desuden

borgede navnene på de udpegede politikere for, at kommissionens fortsatte arbejde ville give resultater: Søren Brorsen fra Venstre, Christmas Møller fra De Konservative, Jens Holdgaard fra De Radikale og Ludvig Christensen fra Socialdemokratiet.⁶⁸

Alligevel forestod en varm sommer for de gamle landbrugsorganisationer. L. S. satte et massivt fremstød ind, idet man via en tilbageholdelse af valutaindtjeningen ville gennemtvinge en betaling for landbrugets varer, der svarede til produktionsprisen. Da man ikke kom igennem med disse krav, proklamerede man produktionsstrejke på de sønderjyske mejerier søndag den 23. juli. Kun 15 af de 138 mejerier i landsdelen arbejdede den søndag.⁶⁹ Derimod så man ikke skyggen af den særlige L.S.-kommando, »Bondegarden«, som efter de fremsatte udtalelser at dømmе skulle have sat magt bagved kravene. Som en taler ved De jyske Landboforeningers delegeretmøde 7. oktober samme år formulerede det: Parlamentaris-

*I stigende omfang
aftappede mejerierne
konsummælk på flasker,
også til landboernes
forsyning.*

men har spillet fallit. Nu er det magten, der afgør sagen.

Umiddelbart før mejeristrejken havde De danske Landboforeninger holdt bestyrelsesmøde i Odense. På dagsordenen stod stort set kun ét punkt: forholdet til L.S. Hidtil havde man forholdt sig neutralt, erklærede Tvedegaard. Efter hans opfattelse havde den danske bondestand stedse stået som en garant mod al »Statssocialisme« med afvisning af strejker og lign. aktions-

midler. Derfor var det meget farligt at gå ind på L.S.' ideer. Og Kanslergadeforliget indebar rent faktisk et forbud herimod. Løsningen måtte derfor være en indskærpelse af »det rolige Overlægs Betydning...«.

De sønderjyske bestyrelsesmedlemmer måtte hertil svare, at landboforeningerne dernede blev presset umanerlig hårdt af L.S., som systematisk rensede ud i alle foreningsbestyrelser. Forpagter Branth

delte disse bekymringer, da mange på Sjælland havde sympati for L.S. Til disse klageråb svarede Hauch, at L.S. nok var ved at blive bange for sin egen succes. Det mest betænkelige ved det hele var dog, at agitationen stødte de øvrige erhverv væk fra landbruget og vanskeliggjorde samarbejdet med Socialdemokratiet. Konklusionen på forhandlingerne blev en noget bleg udtalelse, som advarede mod den slags aktioner og i øvrigt opfordrede politikerne til at realisere intentionerne i Kanslergade-forliget.⁷⁰

Der var med andre ord lagt et stærkt pres på den udvidede landbokommission, da den i disse sommermåneder skulle forsøge at omsætte sit krisekommissorium: »Reguleringer af den landbrugsmæssige Produktion og Afsætning« til spiselige kompromiser. Husmændene skulle bringes til at acceptere en korntold til fordel for det større brug, men betalingen herfor ville med garanti blive en ordning med svinekort, der bekræftede det mindre brugs hævdvunde fortrinsstilling på dette område. Mejeriernes talsmænd krævede på deres side smørprisen hævet på hjemmemarkedet gennem en reduktion af den hjemlige margarineproduktion. Under alle omstændigheder ville forbrugerne komme til at betale højere priser for de nødvendige madvarer end de småpenge, verdensmarkedet ellers betingede.

De foreløbige meldinger fra kommissionens arbejde måtte give landboforeningernes ledende skikkelser grå hår i hovedet. Slagterierne kunne ikke acceptere den fortrinsstilling, som husmændene forlangte. Hvilken part skulle man da støtte, lød Nikolaisens spørgsmål til sine kolleger på et bestyrelsesmøde 9. august.⁷¹ Selv var han mest indstillet på at støtte husmændene,

men her over for gjorde en ophidset forpagter Branth gældende, at man aldeles ikke skulle tage politiske, men landbrugsmæssige hensyn og følgelig støtte slagterierne i deres kamp for de store producenter. De to Hauch-støtter Nikolaisen og Tvedegaard irriterede ham lige meget, kunne man nok forstå. »Det var det slettest tilrettelagte Møde, vi nogensinde havde haft...«, tordnede han.

Det store brug ville kort og godt have en kornordning og vel at mærke en rigtig sådan med noget højere priser, end svineproducenterne syntes indstillet på at ville betale. Landboforeningerne måtte i denne situation træde vande gennem en udtalelse, hvori man krævede »et samlet Produktionsgrundlag for Landbruget...«. Avlen skulle afsættes til priser, der i hvert fald dækkede produktionsomkostningerne.

I begyndelsen af september kunne Landbokommissionen aflevere en indstilling til Landbrugsministeriet, »vedtaget som Helhed...«.⁷² Heri trak man linjerne op for fire ordninger for henholdsvis svin, kød og kvæg, korn og smør. Husmændenes repræsentanter tog imidlertid forbehold over for de foreslåede mindstepriser på importeret korn (11–14 kr. pr. 100 kg), selv om de ved et fælles krisemøde i Odense 28. august havde fået en ganske vist betinget tilslutning til tanken om en korntold.⁷³ Fordelingen af svinekort skulle følge de linjer, man havde fremlagt ved et møde 18. august med Landbrugsraadets præsidium, Andelsslagterierne og Landbokommissionen. Ikke færre end fire beregningsfaktorer (forlodskort, grundværdi, tidligere leverancer og aftaget skummetmælk) skulle tages i brug for at fordele de eftertragtede svinekort.⁷⁴

Kørdordningen skulle bestå dels af en

støtteordning til fordel for salg af fedekvæg, dels en fortsat destruktion af udsætterkøer o. lign. Finansieringen skulle ske via en slagteafgift på maks. 20 kr. pr kreatur. For mejerivarernes vedkommende var kravet en smørpris på hjemmemarkedet på 2,15 kr. pr. kg. Og margarineproduktionen måtte ikke forøges i den anledning. Endelig var der korntolden, der skulle bringe importpriserne op på de nævnte 11–14 kr. pr. 100 kg, mod at toldbeløbet indgik i en kornkasse til fordel for husmandsbruget.

Regeringen ville dog traditionen tro ikke fremlægge forslag til kriselove for landbruget som en isoleret størrelse, men kædet sammen med en række støtteforanstaltninger til fordel for andre grupper. Ikke færre end 12 forslag fra 5 fagministre lå på Folketingets bord, da man 22. september 1933 tog hul på debatten om de fire landbrugsordninger, hvis indhold i øvrigt var blevet let afsvækket som følge af regeringens drøftelser. Ingen af ordførerne fra de fire store partier var rigtigt tilfredse med resultatet. Venstres J. Kyed mente f. eks., at man gennem den foreslåede kornordning havde favoriseret planteavlens på husdyrbrugets bekostning.⁷⁵

Forhandlingerne endte i første omgang med et sammenbrud. Følgelig måtte forslagene genfremsættes i den nye rigsdags-samling. Inden da havde landbruget sat tommelskruerne på politikerne. Det skete først i en udtalelse fra De jyske Landbforeningers delegeretmøde 6–7. oktober, hvori man krævede enten en generel reduktion af de offentlige udgifter eller priser på hjemmemarkedet, der dækkede produktionsomkostningerne. Efter et fællesmøde med Husmandsforeningerne 23. oktober forlangte man Landbokommis-

sionens indstillinger taget til følge. I hvert fald skulle renten sænkes. Hermed hentydede man til et lovforslag om en ordning af landbrugets gældsforhold, fremsat i Folketinget 28. juni, men indtil videre bremset af Venstre og især De Konservative. Regering og rigsdag havde ifølge udtalelsen ikke levet op til sine forpligtelser i henhold til Kanslergadeforliget.⁷⁶

På dette tidspunkt havde regeringen imidlertid genfremsat forslagene til landbrugsordninger for kød & kvæg samt svin, stadig dog ledsaget af forslag om sociale kompensationer. Den 8. november kom turen til forslagene om en kornordning og en smørordning samt et forslag til renteletelse gennem konvertering af kreditforeningslån i fast ejendom.⁷⁷ De fire partiers ordførere var stadig noget forbeholdne i deres udtalelser. Søren Brorsen ville f. eks. ikke være med til at lade forslaget til kødordning rumme et tilskud på 2 mio. kr. til køb af oksekød. Man skulle holde fingrene væk fra landbrugets penge.⁷⁸ Alligevel mødte de to regeringspartier og Venstre 9. december frem med et større kompromisforslag om »Lov om Kriseforanstaltninger«, der omfattede ikke færre end 7 kriseelementer: korn, smør, ekstraordinær arbejdsledsønderstøttelse, oksekød til fattige og ekstraskat. Landbrugsstøtten var blevet hævet på visse områder. Kornkassen måtte husmændene nu dele med de mindre gårdbrug, og brødkorn skulle også belægges med told. Smørprisen 2,15 kr. var blevet erstattet af en bevægelig pris i spillerummet 2,10 kr. – 2,50 kr.

Alene De Konservative holdt fast ved Landbokommis-sionens indstilling af 2. september, hvad der fik Bording til at karakterisere partiets holdning som udtryk for »ualmindeligt ensidige Interesser...«.⁷⁹

Niels Bukhs elitegymnaster giver opvisning for en gruppe rigsdagsmedlemmer i Christiansborgs fællesal 16. december 1931. Blandt tilskuerne ses fra højre Kr. Bording (nr. 3) og F. J. Borghjerg (nr. 6).

Kriselovskomplekset fik kgl. underskrift 13. december, og tre dage efter kom turen til loven om rentelettelser, hvorefter man gennem forskellige tiltag ville søge at bringe obligationsrenten ned på 4%. Den 19. december fralagde De danske Landboforeninger sig ethvert medansvar for kriseforliget.

Hverdagens landbrugskrise

Målt i procent af handelsværdien var landbrugets forrentningsproces steget fra minus 0,4 i 1931-32 til 2,3 i 1932-33 og 2,9

det følgende år. Denne kendsgerning tog noget af luven af kriseagitationen, selv om mejeribrugets udøvere ikke rigtig kunne forlige sig med det lave niveau, smørprisen som regel befandt sig på.

Faktum var imidlertid, at såvel produktionen som afsætningen af de vigtigste landbrugsvarer var baseret på en række ordninger, der uden brug af medansvarsafgifter eller superafgifter, for nu at bruge moderne udtryk, gjorde det muligt at holde udsvingene i såvel mængder som priser inden for beskedne rammer. Udover de omtalte produktionsordninger må man her nævne den engelsk-danske handelsoverenskomst af 24. april 1933, der reelt

I juni 1944 fangede fotografen denne hverdagssituation fra kvæg- og kødudvalget på Axelborg i København.

pressede den danske landbrugseksport 3–4 år tilbage i tiden ved at tildele Danmark 62% af baconimporten fra ikke-britiske lande, 220.000 cwts. smør og 5,5 mio. storhundreder æg. Som modydelse skulle Danmark aftage nærmere mængder britiske varer.⁸⁰

Et lille år senere fulgte en dansk-tysk handelsoverenskomst, der – stadig mod modydelse – sikrede Danmark visse minimumskvanta smør og slagtekreaturer. Her havde udenrigsministeren efter Christmas Møllers opfattelse spillet på Hauchs indflydelse og derved sikret sig fuld opbakning på Rigsdagen, da den skulle behandle overenskomsten af 1. marts 1934. Men var Danmark derved ikke kommet i klemme mellem hensynet til England og til andre lande, spurgte den konservative leder uden at få svar.⁸¹

I de landbrugsministerielle eksportudvalg samt i de tilsvarende reguleringsud-

valg for kød & kvæg- og svineproduktionen styrede brancheorganisationernes ledende folk på statsmagtens vegne udviklingen inden for vedkommende sektor.⁸² Såvel Husmandsforeningerne som Landboforeningerne var som nævnt repræsenteret i disse udvalg, men for sidstnævntes vedkommende er der ikke truffet mange eksempler på, at disse repræsentanter har aflagt beretning om deres arbejde i udvalgene eller for den sags skyld indhentet tilslutning til en principiel stillingtagen. Det kan dog ikke afvises, at man uden for referat har talt indgående om disse ting. En kendsgerning er det imidlertid, at 1930'ernes reguleringspolitiske hverdag inden for landbruget ikke har sat sig dybere spor i de bevarede kilder eller for den sags skyld tiltrukket sig forskningens interesse.

Produktion og afsætning var som påpeget udvalgenes sag. Da de vigtigste afgørelser i erhvervspolitisk henseende blev

truffet i Landbrugsraadet – og på Rigsdagen – kunne de menige bestyrelsesmedlemmer i Landboforeningerne ikke undgå at føle sig lidt isoleret i forhold til vigtigste afgørelser. Der blev naturligvis holdt en del møder i bestyrelsen, men i de fleste tilfælde måtte man på det erhvervspolitiske område tage de beslutninger til efterretning, som allerede var truffet i vedkommende organ.

Det gav naturligvis anledning til kritiske kommentarer fra enkelte bestyrelsesmedlemmers side. Mest udtalt i så henseende var den nye formand for De lolland-falsterske Landboforeninger, grev F. M. Knuth. Ved et bestyrelsesmøde i maj 1934 krævede han en udtalelse til regeringen skærpet på et afgørende punkt om valuta-spørgsmålet. Det var efter hans opfattelse ikke nok at fremføre de velkendte krav om produktionsprisen på hjemmemarkedet, gældssanering, lavere ejendomsskatter, bedre kreditforhold o.s.v. Nej, man måtte kræve »valutarisk Tilpasning« eller med andre ord en yderligere kronenedskæring.

Dermed lagde Knuth sig tæt op ad L.S.' agitation, som netop i foråret 1934 fik sin særlige karakter ved, at L.S. på sine steder samarbejdede tæt med nazistpartiets lokale afdelinger.⁸³ Endvidere skulle hjemmemarkedet styres igennem »Kartellet Danmark«, begyndende med en forhøjelse af de københavnske mælkepriser. Selv om L.S. i denne sammenhæng holdt sig lidt i baggrunden, var det i bevægelsens interesse, at der den vinter og forår 1934 blev afholdt store møder i jyske kreditforeninger med det formål at få vedtægterne ændret i retning af større imødekommenhed over for landbrugets krav.

Men Hauch ville stadig ikke kendes ved L.S. og da slet ikke i landboforeningernes

kreds. En indbydelse fra Erhvervsudvalget til et møde 20. september 1934 om mulighederne for at få dannet en landbrugets fællesfront blev henvist til Landbrugsraadet. Desuden fik man ved samme lejlighed fastslået, at der ikke dette år skulle vedtages fælles resolutioner på efterårets delegeretmøder.⁸⁴

Til gengæld fremkom De sjællandske Landboforeninger 31. oktober med en anmodning om at få de nu udløbne ordninger for smør og korn fornyet. Baggrunden var ifølge Tvedegaard en henvendelse fra et møde, Erhvervsudvalget havde holdt på Grundtvigshus i København, og som var mundet ud i en resolution i 8 punkter om forstærket indsats mod landbrugskrisen. Denne resolution havde Andelsslægterierne tiltrådt i sin helhed, Mejeriforeningerne kun delvis.⁸⁵ Hauch ville dog gerne holde diskussionen om kriseforanstaltninger flydende, fordi en alt for markant udtalt holdning ville ødelægge samarbejdet i Landbrugsraadet. Husmændene ville f. eks. ikke gå med til en forhøjelse af smørprisen. Derimod var det lykkedes at få kvæg & kødordningen forbedret på en række punkter (lov af 31. oktober 1934), selv om den L.S.-inspirerede folketingsmand Jens Thomsen og hans meningsfæller ikke netop fortav deres negative vurdering af ordningen og især dens administration.⁸⁶

I løbet af vinteren 1934–35 drøftede Landboforeningerne ved flere lejligheder behovet for en fornyet kornordning, efter at kornpriserne var begyndt at falde efteråret 1934. Da man ikke kunne få Husmandsforeningerne med til en fællesudtalelse, gik man selv til Landbrugsministeriet 12. januar 1935 med et ønske om at få genindført en korntold. Husmandsbruget

kunne ikke med rette besvære sig over noget sådant, eftersom det, senest ved svineordningens fornyelse 10. november 1934, havde fået 4 gange så mange svinekort som det store brug, hævdedes det i brevet.⁸⁷

Da foråret oprandt 1935, kunne det integrerede landbrugssystem nok pege på en række fornyelser af den traditionelle kriselovgivning såsom høstpantebreve, moratorium, betalingshenstand og en mindre nedsættelse af indlånsrenten i banker og sparekasser⁸⁸, men mejeribrug og kornavlernes kunne ikke rigtig finde trøst heri.

Hverken i efteråret 1934 eller foråret 1935 var det lykkedes Rigsdagen at nå frem til et brugeligt kompromis omkring Bordings forslag til ny smørordning. Venstre ville ikke gå med til »en ubetinget Forringelse...« af de hidtil gældende principper, udtalte Johs. Clausen i Landstinget.⁸⁹ Kornpriserne var faldet stærkt efteråret 1934, og det ramte naturligvis storbruget hårdt. Da Majoratsforeningen og Godsejerforeningen efter alt at dømme finansierede det meste af L.S.'s kampagne, var det givet, at L.S. måtte gå i aktion sommeren 1935.

L.S. i Sønderjylland havde i de første måneder af 1935 tumlet med planer om at etablere en produktionsstrejke. Knud Bach kom da frem med den idé at foranstalte et bondetog, der skulle skabe ekstra opmærksomhed omkring bevægelsens virksomhed.⁹⁰ Man havde desuden ladet udarbejde en pjece, hvori man krævede produktionsprisen sikret gennem en kombination af kronenedskæring, mindstepriser på hjemmemarkedet og importrestriktioner. Dermed var lagt op til de krav, som bondetoget til Amalienborg den 29. juli skulle fremføre over for kongen og hans ministre.

Landboforeningerne fulgte naturligvis denne udvikling nøje, og ved et par møder drøftede bestyrelsen, hvorledes man skulle komme L.S. i forkøbet ved at få genindført en smør- og en kornordning. I samme retning pegede den omstændighed, at Landbokommissionen af 1931 genoptog sine forhandlinger efter en længere pause. Overalt i landbruget var der uro. Efter et møde i Åbenrå gik De jyske Landboforeninger i begyndelsen af maj til Stauning med krav om en fortsat kriselovgivning. På et møde i Ringsted 24. maj med repræsentanter for de lokale landboforeninger og avlsforeninger fik De sjællandske Landboforeninger fuld opbakning til et krav om at få skabt en ny smør- og kornordning, eftersom landbruget endnu ikke havde opnået fuld ligestilling med andre samfundsgrupper. Kornavlernes fik efter Tvedegaards opfattelse kun 2/3 af produktionsprisen, hvorimod husmændene med deres svinekort tjente 100% på kornet. Dertil kom det famøse kvælertag på landbruget, den uretfærdige ejendomsbeskatning udøvede.⁹¹

Få dage før det godsejerfinansierede bondetog skulle slippe dampen ud på Slotspladsen, fremkom landbokommissionen med en enig indstilling om ordninger for korn og svinekort. Ved at hæve satterne fra 1933-ordningen med op til 2,00 pr. 100 kg ville det efter kommissionens opfattelse være muligt at få dækket de normale produktionsomkostninger. Til gengæld skulle kornkassen forbeholdes de mindste brug. Desuden blev svineordningen forlænget tilsvarende, d.v.s. til 31. august 1936. Disse synspunkter sejrede på Rigsdagen efter en 4 dage lang debat i slutningen af juli.⁹²

L.S.'s bedste kort var dermed spillet be-

Det L.S.-organiserede Bondetog til Amalienborg 29. juli 1935. Stambusbesidder Jørgen Sehested taler, medens formanden Knud Bach og grev F. M. Knuth følger med i manuskriptet.

vægelsen af hænde. Da den derefter søgte at få styr på landbrugets valutaindtjening, blev resultatet en ny og afgørende stramning af afleveringsreglerne 11. september.

Landbruget og arbejdskraften

På sit normale septembermøde 1935 drøftede Landboforeningernes bestyrelse naturligvis den mislykkede L.S.-aktion og dens konsekvenser. Forpagter Branth fandt her anledning til for en gangs skyld at rose Hauch. Årsagen var den, at formanden ikke offentligt havde angrebet

bondetoget.⁹³ På den anden side lå der nok en indirekte kritik af Hauch i hans konstatering af, at Landboforeningernes røst ikke trængte stærkt nok igennem i Landbrugsraadet. Desuden var Branth utilfreds med Landbokommissionen af 1931. Den talte for få landmænd og for mange politikere, mente han.

Tvedegaard ville hertil bemærke, at landbrugets indflydelse ikke rakte til at bestemme over det øvrige samfund, hvilket L.S. helt syntes at overse. Det var i det hele taget vanskeligt at samarbejde med L.S., når man ikke syntes om dens virkemidler. Hauch konstaterede på sin side, at da der stod tre partier bag det omstridte

cirkulære om valutaen, var det en realitet og dermed færdig. I øvrigt skulle der traditionen tro ikke fremsættes nogen udtalelse fra efterårets delegeretmøder, fastslog han.

I det samme efterår blev Landbrugsraadet udvidet med 8 medlemmer, således at det talte 26 mod før 18. Mejerierne og slagterierne ville oprindeligt have haft deres repræsentation udvidet med 2×3 mand, hvad der ville have givet andelssiden flertal i rådet. Husmandsforeningerne modsatte sig imidlertid dette ønske, og resultatet blev en udvidelse af delegationerne fra mejerier, slagterier, husmandsforeninger og landboforeninger med hver to mand. Præsidiet blev derefter udvidet fra 7 til 8 medlemmer.

Selv om enkelte af de nye medlemmer havde vist sympati for L.S., var der i hvert fald foreløbig sat en stopper for, at det agrariske røre skulle lamme Landbrugsraadets virksomhed. Tvedegaard kunne dermed vinde gehør for sin tanke om at fejre 150-årsdagen for Stavnsbåndets løsning med en større landbrugsudstilling, helst i København.

Valget til Folketinget den 22. oktober 1935 blev på den anden side en vis fremgang for oppositionen inden for landmændenes kreds, idet Venstre tabte fem mandater til Jens og Valdemar Thomsens politiske oprørsbevægelse Det frie Folkeparti. Omvendt styrkede regeringen sin stilling, idet Socialdemokratiet under devisen »Stauning eller kaos« gik 6 mandater frem, således at regeringsiden rådede over 82 mandater mod 67 til de øvrige grupper.

På denne baggrund kom regeringen uden større vanskeligheder igennem samlingen 1935–36 med en stort set uændret fornyelse af de vigtigste kriselove. Venstres ordfører i Landstinget udtrykte det

på den måde, at en dårlig kødlov var bedre end slet ingen.⁹⁴ Dog fik oppositionen ændret loven om svineregulering på et enkelt, omend vigtigt punkt, idet landbrugsministeren med tilslutning fra Landbrugsraadet kunne regulere hjemmemarkedets forsyning med flæsk.

Såvel Det frie Folkeparti som L.S. forsøgte i de samme måneder at komme ind i et nærmere samarbejde med det politiske system som helhed. Trods positive udtalelser fra såvel regeringens som Landbrugsraadets side måtte bondeoppositionen dog konstatere, at resultaterne af de mange forhandlingsmøder var få og små. Et meget omdiskuteret forslag til at løse problemerne omkring landbrugets gæld blev i Landstinget reduceret til en lov om statslige saneringslån på maksimalt 25% af panteværdien, når gælden var på mindst 110% af denne inkl. besætning og inventar.⁹⁵

Til gengæld kunne de »gamle« landbrugsorganisationer med nogen tilfredshed konstatere, at Rigsdagen ikke alene fornyede de egentlige kriselove, men også ratificerede en ny tysk-dansk handelsoverenskomst af 22. januar 1936. Mod øget import af tyske industrivarer kunne dansk landbrug sende stigende mængder landbrugsvarer den anden vej. Petersen-Dalum og andre landbrugsledere frygtede dog, at den danske regering snarere tænkte på at beskytte dansk industri mod konkurrence udefra end på at bytte landbrugsvarer mod færdigvarer, der lige så godt kunne fremstilles her i landet. Under Landstingets behandling af forslaget til ratifikation spurgte den konservative ordfører, købmand Axel B. Lange, noget ironisk, om det var P. Munch eller H. Hauch, der styrede Danmarks udenrigspolitik.⁹⁶

Ved Landboforeningernes bestyrelsesmøder i denne tid blev der naturligvis fremsat en del kommentarer til situationen. Især var grev Knuth kritisk indstillet over for den officielle landbrugspolitik. Som han så det, kunne det i snævrere forstand ikke være en opgave for landbruget at forsyne landet med valuta og da slet ikke til kunstigt fastsatte kurser. Til dette irritationsmoment kunne desuden føjes den omstændighed, at Rigsdagen efter langvarige forhandlinger i slutningen af marts 1936 standsede en større arbejdskonflikt ved at vedtage en lov om tvungen voldgift. Stemningen fra Kanslergade syntes helt forduftet. Venstres Oluf Krag gav Stauning karakteren »slet« for hans politiske ledelse, idet statsministeren efter hans opfattelse havde forsøgt at addere et tordenskrald og et piletræ. Stauning tog dog brodden af de knubbede ord, da han erklærede: »Jeg plejer at sige det, der er rigtigt, saa vidt muligt (Munterhed)...«.»⁹⁷

Netop arbejdsspørgsmålet var en ømtålelig sag i landbokredse, fordi mange nærede den opfattelse, at unge som ældre landarbejdere i tusindvis indvandrede til byerne og dér ofte blev nødt til at leve af arbejdsløshedsunderstøttelse. I den anledning agtede Socialministeriet at nedsætte et særligt udvalg til at overveje spørgsmålet om landbrugets forsyning med arbejdskraft. Efter forberedende drøftelser kunne udvalget med Hauch og Tvedegaard som medlemmer i sensommeren 1936 gå i gang med sit arbejde. Efter en række møder måtte de to landbrugsledere se den situation i øjnene, at betænkningen fra udvalget ikke ville give landbruget medhold i dets synspunkter og krav. De forlod derefter udvalget 17. september 1936 og var derfor ikke medforslagsstillere til de 15 forslag

om landarbejdernes kår, udvalget fremlagde nogle måneder senere. Deres baggrundsgruppe ville aldrig have kunnet forlige sig med tanken om et lønråd, hvis opgave det skulle være at fastsætte minimumslønninger i overensstemmelse med landbrugets konjunkturer.⁹⁸ I tredivernes slutning blev flere af udvalgets tanker realiseret, først og fremmest gennem loven af 13. april 1938 om opførelse og udlejning af arbejderboliger på landet.

Husmændene vil have flere svinekort

En urne fra bronzealderen, i dagens anledning udlånt fra det stedlige museum, blev en meget vigtig rekvizit, da valgmandene på Bornholm efter det stedfundne valg til Landstinget samledes i Rønne den 22. september 1936 for at vælge den lokale landstingsmand. Valget derovre ville blive afgørende for, om oppositionen stadig skulle råde over flertallet i Landstinget, eller om regerings siden ville få overtaget. Spændingen var vokset til det ulidelige, fordi stemmerne og dermed antallet af valgmand var kommet til at stå lige. Sagen måtte da afgøres ved lodtrækning, og mens landets radiolyttere holdt vejret i spænding, trak amtmanden som valgbestyrer en seddel op af urnen. På den stod navnet på den socialdemokratiske kandidat, borgmester Niels Nielsen, Rønne.

Dermed var der skabt de nødvendige forudsætninger for, at regeringen kunne få gennemført de mange reformlove, først og fremmest på det socialpolitiske område, som ellers tidligere var blevet bremsset i Landstinget. I rigsdagssamlingen 1936–37 gennemførtes da også en række love om

Ved valget til Landstinget på Bornholm 22. september 1936 blev sagen afgjort ved lodtrækning. Amtmand P. Chr. v. Stemann brugte hertil en urne fra bronzealderen, en af klenodierne på Bornholms Museum i Rønne.

folkeskolens forhold, om forbedring af den offentlige forsyning, om ophævelse af den omstridte lov om erhvervs- og arbejdsfrihed, om oprettelse af en fælleskommunal udligningsfond m.v. Landboforeningerne følte i denne situation, at der, også med tanke på L.S.' fortsatte, ja nærmest skærpede agitation, måtte skabes klarhed om de vilkår, hvorunder landbruget skulle arbejde i fremtiden. Priserne på en række landbrugsvarer viste på samme tid vigende tendens.

På det jyske delegeretmøde 9.-10. oktober 1936 havde Hauch påny taget en dyst med sine kritikere, der som sædvanlig blev anført af H. Beck. Resultatet blev en resolution, hvori man i moderate vendinger krævede bedre vilkår for landbrugseksporten, især den sydgående, lettelse i ejendomsbeskatningen, lavere gældsbyrder og ikke-indblanding i landbrugets arbejdsfor-

hold. Disse krav støttede Landboforeningerne med tilføjelse af, at landbruget i det hele taget ønskede fuld rentabilitet.

Stauning afviste ikke tanken om at fortsætte kriselovgivning til fordel for landbruget, men han stillede dog i et brev af 16. januar 1937 Landboforeningerne det spørgsmål, hvorledes man forestillede sig rentabilitetsspørgsmålet løst. Til drøftelse på et efterfølgende bestyrelsesmøde forelå da et udkast til svar, udarbejdet af sekretær J. K. Haugaard og Hauch. Forenklet udtrykt ville man gerne have den indestående kapital forrentet »uden vilkaarlige Støtteforanstaltninger...«. Konkret opridsede man et kriseprogram i seks punkter: fuld udnyttelse af foreliggende eksportmuligheder, lønnende priser på hjemmemarkedet, lettelse i gældsbyrden, ejendomsskatter som i 1914, fastholdelse af de unge i landdistrikterne ved at mindske byernes

sociale tiltrækningskraft og en økonomisk politik med vægt på lavere rente og lighed mellem erhvervene.⁹⁹

Uden større diskussion blev udtalelsen vedtaget, idet dog formanden for Aalborg Amts Landboforening, den L.S.-sindede folketingsmand for Venstre, senere Bondepartiet, Svend Nielsen, krævede fri rådgighed over den indtjente valuta og ret til at etablere »private« varebytteforretninger med udlandet.

Næppe overraskende for Hauch måtte han ved næste bestyrelsesmøde konstatere, at L.S. og de dermed beslægtede organisationer ikke var tilfreds med Landboforeningernes og Landbrugsraadets forhandlingslinje. Grev Knuth fra Lolland-Falster stillede det op på den måde, at valget nu stod mellem en produktions- eller leveringsstrejke. Da tabte Hauch tålmodigheden: »Deres Maade at arbejde paa, Greve Knuth, er til Skade for Landboforeningerne og for Landbruget, og jeg vil tillade mig at gaa over til næste Punkt paa Dagsordenen...«, hedder det i referatet. Petersen-Dalum supplerede sin vrede formand med at oplyse, at man især tænkte på Knuths pro-nazistiske skrivelser i diverse L.S.-blade.¹⁰⁰ Samme efterår måtte han som tidligere nævnt efter et kampvalg overlade posten som formand til proprietær P. Chr. Galsgaard.

Regeringen tog ikke direkte stilling til Landboforeningernes synspunkter omkring rentabiliteten, men sørgede i stedet for at få de forskellige ordninger forlænget eller genoptaget i næsten uændret skikkelse. Omkring loven af 6. maj 1937 om en ny udgave af tidligere tiders smørordning udspandt der sig en principiel diskussion, hvor Venstres repræsentanter gav udtryk

for, at man i stedet for en garanteret smørpris på hjemmemarkedet på 2,50 kr. plus et statstilskud på maksimalt 25 øre pr. kilo hellere ville have set en bedre erhvervs- og skattepolitik. Alle andre erhvervssektorer var jo beskyttet, så hvorfor ikke landbruget?¹⁰¹

Det var tydeligt, at regeringen følte sig sikrere i sadlen efter landstingsvalget i september. Trods Venstres modstand mod rentetilskud blev gældsloven af 9. april 1936 udvidet 31. marts 1937 med bestemmelser om et rentetilskud på 3% på gæld i spillerummet 85 – 110% af panteværdien. Det drejede sig om beløb i størrelsesordenen 20 – 300 kr. Sognerådet skulle forinden tage stilling, om vedkommende landmand var i stand til at føre bedriften videre. Her ville Venstre have foretrukket, at staten overtog kurstabet på obligationer fra gældssaneringen.

Alle var imidlertid klar over, at ordningerne ikke bare kunne køre videre i samme spor. Husmandsforeningerne gjorde ingen hemmelighed af, at eftersom husmandsbruget det sidste par år havde haft en noget lavere forrentningsprocent end de større brug, ville man have ordningen med svinekort ændret i husmændenes favør. Hvis man ville opnå landbrugsorganisatorisk tilslutning til et sådant program, måtte prisen nødvendigvis blive indrømmelser til det større brug i form af højere kornpriser.

Hauch og Tvedegaard havde på forhånd drøftet denne situation med den samlede bestyrelse. Husmændene forlanger ikke færre end 7 forlodskort, oplyste Tvedegaard.¹⁰² Det kunne der overhovedet ikke være tale om, erklæredes med én mund. Selv ville Tvedegaard ikke gerne gå højere

Produktion af pattegrise og slagterisvin var i 1930'erne i særlig grad husmændenes domæne. Der blev våget i stalden, når soen skulle fare.

op end 5, og det synspunkt fastholdt han også efter, at slagterierne var gået med til 6 forlodskort.¹⁰³ Stemningen var afgjort for at støtte Tvedegaard i dette synspunkt. Lad dog Rigsdagen selv ordne de paragraffer, var omkvædet. Aksel Jensen udtrykte det på den måde, at en så stor forlodstil-
 deling betød en nedgang i kortantallet for de brug, Landboforeningerne repræsente-
 rede. Skulle man endelig gå med til 6, skulle der være mulighed for reduktion i tilfælde af markedsvanskeligheder.

Denne åbning greb Hauch, da han sammenfattede bestyrelsens holdning. I det hele taget fandt han, at man burde tage imod de tilbud, der lå i Bordings tanker om en videreførelse af ordningerne. Underforstået: ellers bruger man landstingsfler-

tallet. En bundpris under kornet på 15 kr. var trods alt et sikkerhedsnet, hvis priserne igen skulle falde stærkt, og det samme gjaldt smørordningen.

På denne baggrund kunne Bording da 7. december 1937 fremsætte sine forslag om en let revideret videreførelse af de fire store ordninger for svin, korn, kvæg & oksekød samt smør.¹⁰⁴ Landbrugsraadet havde på forhånd godkendt de tre første ordninger, hvorimod kun Husmandsforeningerne sagde god for smørordningen. Hvor Bording ville sætte smørprisen til 2,60, men notabene uden de 25 øre i statstilskud, ville Mejeriforeningerne have 2,75 plus 0,25 kr, selv om priserne havde bedret sig en del på det sidste.

Svineordningen baseredes på 6 forlods-

kort, et tal, der dog kunne reguleres nedad og på kort efter grundværdi op til 50.000, senere 40.000 kr.s værdi. Desuden var vægten af de de andre to faktorer reduceret.¹⁰⁵ I forslaget til ny kornordning var alle priser forhøjet med 1 kr., for rug dog 2 kr. Gik man længere ned, risikerede man efter Bordings opfattelse en uvelkommen reduktion af kornarealet. Højere priser måtte nødvendigvis følges op med en maksimalpris, og det var der vel ingen, der ønskede, spurgte han retorisk. For kvæg & kød reduceredes slagteafgiften med 2 kr. pr. kreatur. De indkomne afgifter skulle fortsat bruges til bekæmpelse af kvægtuberkulose m.v., men de hidtidige 2½ mio.kr. til oksekødkort til dårligt stillede skulle nu samles i en særlig rabatlov for mælk, smør og kød til ialt 25 mio. kr.

Ordførerne fra regeringspartierne kunne naturligvis sige god for forslagene, hvorimod Venstres og Konservatives respektive talsmænd tog kraftig reservation for dele af forslagene. Især irriterede det Venstres J. Kyed, at Socialdemokratiets Hartvig Frisch under finanslovsdebatten havde karakteriseret landbrugskrisen som et overstået kapitel i Danmarkshistorien. Det turde være løgn, erklærede han. Svinereguleringen ville han på forhånd afstå fra at kommentere, fordi det var en overenskomst mellem landbrugsministeren og landbrugets organisationer. På et senere tidspunkt i debatten blev han irettesat af formanden, fordi han kaldte De Radikales ordfører for »Hr. Andreasen«. »Det hedder Hr. N. P. Andreasen«, belærte formanden ham. »Ja det maa være kedeligt for andre Folk at blive forvekslet med ham...«! svarede Kyed. Tonen kunne være hård i den slags debatter.

Den konservative Laurids Grønning var

også betænkelig ved forhåndsoverenskomster af denne art. Og var det foreneligt med dansk retssædvane at tage nogle retligheder fra én gruppe (8–9.000 større brug) og give til en anden?, spurgte han. Kun Det frie Folkepartis ordfører, J. S. Foget, glædede sig over, at landbrugets organisationer på forhånd havde forhandlet sig frem til enighed. Med regeringspartierne og Det frie Folkepartis stemmer blev forslagene til lov 22. december 1937. Forinden havde man holdt storvask i Landboforeningernes bestyrelse om det skete. Aksel Jensen udtalte her, at det var »med Forbavselse, Sorg og Bitterhed, at man havde set Landboforeningerne gaa med hertil...«.¹⁰⁶ Rigsdagen kunne umulig have gjort det ringere, erklærede han opbragt. Alle var enige om, at det var husmændenes skyld. Men det kunne være gået meget værre, erklærede Hauch, der kom lidt forsinket til mødet. Og det blev da konklusionen på drøftelsen.

Landbruget på udstilling

Året 1938 bragte også landbruget andre resultater, såsom en lov af 10. marts om støtte til landbrugsfaglig undervisning, hvorefter staten ydede et mindre tilskud til undervisningens gennemførelse. Fra de menneskeskabte betingelser til de naturgivne: Det danske vejr satte sin egen dagsorden dette år, ikke én, men to gange, først gennem en månedlang sand- og jordfygning i de vestlige og nordlige dele af Jylland april-maj 1938¹⁰⁷, senere ved at skænke det danske samfund en kornhøst, der med sine 39 mio. afgrødeenheder slog alle rekorder. Og midt i det hele udbrød

Selv om de velaflagte kom i egen bil til Landbrugsudstillingen på Bellahøj i 1938 var cyklisterne dog langt i overtal.

en Mund- og klovsygeepidemi så voldsom og ødelæggende som ingensinde før.

150-året for Stavnsbåndsløsningen blev således i alle henseender et mærkeår. Henvend 1 mio. mennesker besøgte den store landbrugsudstilling, erhvervets organisationer havde arrangeret 17.-26 juni 1938 på den store festplads på terrænet Bellahøj ved Brønshøj, beredvilligt stillet til rådighed af Københavns Kommune.¹⁰⁸ L.S. og ligesindede havde kraftigt bekæmpet disse planer. Der var ingen som helst grund til at fejre landbrugets usle vilkår under en nutids bondefjendtlige styre, lød begrundel-

sen. Forstander Hans Lund udtrykte en noget anden opfattelse i sin tale ved Sct. Hansfesten på Bellahøj: Det danske landbrugs uomtvistelige succes kunne udtrykkes i fire ord: »Enkeltmand, der frit forenes«.

Hauch fik i disse sommer- og efterårsmåneder 1938 al den omtale, man kunne ønske sig og mere til. Snart blev han hyldet på Bellahøj, snart blev han hudflettet af sine L.S.-kritikere, hvad enten scenen var bondestævnet i Odense 19. juli eller det jyske delegeretmøde 7.-8. oktober. I Odense lød spørgsmålet, hvad gavn le-

derne havde gjort i jubilæumsåret. De havde rent glemt, at der stod en stærk og kampklar fagorganisation rede til at gå i aktion, også mod folk, der ikke ville lystre parolen. I Århus påkaldte man »Landbrugets Nødværgeret« for at opnå den attråede ligeberettigelse. Hertil riposterede Hauch: Hold fingrene fra vore forhold! Skal der erklæres produktionsstrejke, kommer signalet fra landboforeningerne og ikke fra L.S. Og endelig måtte man midt i den ophidsede stemning ikke glemme, at der også var ting, der samlede danske i by og på land: »Danmark i Fortid og Fremtid...«.¹⁰⁹

Radiotransmissionen fra delegeretmødet i Århus havde trukket folk i tusindvis til højtalerne. Også rigsdagsmedlemmer. Det fik man klart for sig, da Folketinget en uges tid senere drøftede Bordings forslag om en tilføjelse til den gældende kornlov i form af nogle paragraffer om indmalingsvang for dansk hvede (40%) og rug (procenten ikke nærmere angivet).¹¹⁰

Baggrunden var den velsignet store høst, som trueede med at presse kornpriserne helt i bund. For at tage det første stød havde Landbrugsministeriet efter ønske fra Landbrugsraadet 26. august standset al import af brødkorn, et forbud, som blev ophævet en måneds tid senere. Normalt importeredes 3/4 af brødkornsforbruget, der for 1937–38 blev anslået til godt 400.000 t. For det kommende høstår skulle man gerne anvende mere end sidste års 57.000 t dansk hvede og 44.000 t dansk rug.

På det jyske delegeretmøde havde man fremsat en udtalelse, som både tilhængere og modstandere af den integrerede landbrugspolitik kunne tolke til sin fordel. Lå der mon en kritik af de gældende – og efter

L.S.' opfattelse alt for lave – priser i følgende passus fra Hauchs sammenfatning af landbrugets krav: »...Det har undergravet Landbrugets Økonomi og Eksistens, at dets Produkter har maattet sælges til Verdensmarkedets Priser...«¹¹¹

Det mente i hvert fald Venstres ordfører, N. C. Løje og De Konservatives Laurids Grønning. Danmarks hvede, Danmarks rug, Dybbøl mølle maler, reciterede sidstnævnte, men melodien skulle helst være svensk, eftersom den socialdemokratiske regering på den anden side Sundet opererede med helt andre indmalingsprocenter over for det nationale brødkorn, påpegede proprietæren.

Den socialdemokratiske ordfører Carl Petersen, der i parentes bemærket sjældent priste Bording, mente at kornloven i dens ændrede skikkelse først og fremmest skulle opfattes som et sikkerhedsnet under de danske kornpriser. Han mente ikke, at den jyske udtalelse skulle opfattes som en kritik af systemet. Da han lyttede til radiotransmissionen fra Århus, havde han kunnet høre, hvorledes man tilråbte Hauch, at hans udtalelse var ment som en hjælp til Bording. Trods Løjes noget afvisende holdning stemte Venstre for lovforslaget, og i Landstinget blev det vedtaget enstemmigt.

Landboforeningernes bestyrelse var ikke blevet hørt i større omfang om de sager af landbrugspolitisk natur, der kom på bordet i det urolige år 1938. Kun ved en enkelt lejlighed havde man dagen før et vigtigt møde i Landbrugsraadet hørt bestyrelsen om dens mening om den aktuelle situation. Til gengæld brugte man flittigt begrebet »efterkritik«, når Hauch og Tvedegaard redegjorde for deres stillingtagen til aktuelle problemer. Det var ikke nok, at

Jakkeuniformerede vogtere optræder som fakkelbærere ved Sankt Hans festen på Bellahøj 1938.

landbrugets ledere kridtede støvlerne for at stå bedre fast, erklærede forpagter Branth ved en bestemt lejlighed. Man skulle i givet fald også bruge dem til sparke med, hvis det var nødvendigt.¹¹² Hauch kvitterede for denne og andre udtalelser ved at erklære, at muligvis kom L.S.' kritik fra et godt hjerte, men den kom også fra en grov mund.

Gennem det meste af vinteren 1938–39 var situationen inden for landbruget forholdsvis rolig på det erhvervspolitiske område. På Rigsdagen gennemførtes i enighed nogle få love af betydning for landbrugets udvikling, først og fremmest en lov af 15.

marts om landbrugets gæld. Husmandsforeningerne ville gerne have indført en konjunkturbestemt rente for den yderligt liggende gæld, men da hverken Landboforeningerne eller Andelsudvalget i Landbrugsraadet havde villet gå ind på ideen, nøjedes Bording med at videreføre den eksisterende ordning omkring en gældssanerung. En lov af samme dato gav de henvendte 100.000 ejere af sygdomsramte besætninger under den store Mund- og klovsygeepidemi 1938–39 mulighed for at få hjælp til indkøb af raske dyr. Ved rigsdagsbeslutning af januar 1939 ratificerede man en videreførelse af den dansk-engelske

handelsoverenskomst af 24. april 1933. Danmark fik herigennem stadfæstet den historiske kendsgerning, at man i gennemsnit havde leveret 68,9% af Englands baconimport og ikke de stipulerede 62%.

Under forhandlingen i Folketinget havde Venstres ordfører O. Himmelstrup fået udenrigsminister P. Munch til at bekræfte, at Danmark i 1938 havde øget sin eksport til England med varer til en værdi af 1 mio. pd. sterling, men omvendt havde importeret varer derfra for et tilsvarende mindre beløb. Det fremkaldte den kommentar fra Himmelstrup, at Danmark havde større muligheder for at købe varer i Tyskland, underforstået: det ville gavne vor landbrugseksport sydover.¹¹³

Folketingsmanden gav herigennem udtryk for nogle synspunkter, som gennem de nærmest forudgående år havde vundet gehør i brede landmandskredse. Forpagter Branth udtrykte det på den måde, at udenrigsminister P. Munch gennem mange år havde skadet dansk landbrug, hvorved forpagteren nok tænkte på udenrigsministerens anglofile indstilling. Hertil bemærkede den nyvalgte formand for De lollandfalsterske Landboforeninger P. Chr. Galsgaard, at man nede på Lolland-Falster havde gennemskuet udenrigsministeren. Ja P. Munch er farligere end Stauning, erklærede Løje. Statsministeren sagde dog tingene lige ud.¹¹⁴

Krigen banker på

Den 1. september 1939 gik Tyskland til angreb på Polen og startede dermed den 2. verdenskrig. I Danmark gav begivenhederne anledning til lidenskabelig debat

mellem regeringens og landbrugets ledere om den økonomiske politik, man skulle følge i en situation, hvor den engelske valuta faldt stærkt over for dollar. Regeringen, noget tøvende støttet af Husmandsforeningerne, ville kun følge pundet et stykke vej på dets nedadgående bane, hvorimod Landboforeningerne og de store andelsorganisationer ville fastholde en kronkurs på 22,40. Det var aftalt ved Kanslergadeforliget, som gennem mere end seks år havde været normgivende for samarbejdet.

De nærmere omstændigheder omkring dette begivenhedsforløb er endnu ikke undersøgt til bunds, og derfor kan der ikke drages nogen endelig konklusion om ret eller uret i de synspunkter, de stridende parter fremsatte i konflikten forløb. Hauchs forbitrelse ved den lejlighed har nok mest sin forklaring i, at han så den traditionelle samarbejds politik ligge i ruiner. Bording eller måske snarere dennes bagland havde ikke respekteret de skrevne og uskrevne aftaler, og Husmandsforeningerne havde fulgt regeringens parole i stedet for som sædvanlig at forhandle sig til enighed i Landbrugsraadet.

Der blev i september og oktober holdt et utal af møder på Slotsholmen og på Axelborg, ja for den sags skyld i London uden at man nåede frem til enighed. Da englænderne ikke ville røre ved maksimalpriserne, tænkte den danske regering sig først problemet med de vigende eksportpriser løst gennem fragttilskud. Fragten for 100 kg majs var nemlig steget fra 2 til 8 kr. pr. 100 kg., og derfor ville man yde et tilskud på netop 2 kr., betale grundfragten med andre ord.

Landboforeningerne, Andelsudvalget og Venstre var ikke tilfreds hermed. Man

Smørekseportfirmaet »Danish Dairies« overdrager et læs smørdritler i D.F.D.S.' varetægt til videre forsendelse til England.

ville i stedet følge sterling og dermed afstedkomme en kronenedskæring. Da greb De Konservative under anførsel af højesteretssagfører Henning Hasle chancen for at gå ind med et kompromisforslag om i stedet at betale landmændene 6% i kompensation for den lavere eksportindtjening. Beløbet svarede stort set til forskellen mellem afregning til kurs 22,40 og den nuværende kurs 20,70.

Dette udspil blev regeringens, da Borning først i november fremlagde sit lovforslag om eksportstøtte.¹¹⁵ Han motiverede først og fremmest forslaget med en frygt for, at konsekvensen ellers kunne blive en

reduceret produktion. Derfor skulle der i tre måneder ydes et månedligt tilskud på ca. 5 mio. kr. til forhøjelse af eksportpriserne på smør, bacon, æg og mælkekonserves. Det kunne de tre forligspartier naturligvis støtte, hvorimod Venstres Søren Brorsen ville følge sterling, men rigtig nok også fastholde kronen på »en stabil og hæderlig Kurs«, f. eks. udtrykt gennem en mindstepris på dollar over for sterling.

Begge parter i konflikten havde drøftet spørgsmålet i forholdsvis urbane vendinger, hvorimod yderpartiernes talsmænd ikke lod chancen gå fra sig til at udtrykke sig helt anderledes agitatorisk. Bondepar-

tiets Valdemar Thomsens mening om forslaget kunne samles i flg. udtalelse: »Vi beder ikke om Hjælp, men kræver vor Ret...«.

Resultatet af de intense forhandlinger helt frem til midnat blev et kompromis, hvor kødkonserves også kom ind under ordningen. Venstres komplicerede ændringsforslag om at følge sterling, men på nærmere angivne betingelser, blev følgelig afvist. Da lovforslaget næste dag kom på Landstingets bord, benyttede Hauch lejligheden til at gøre op med de kredse inden for regering og organisationsvæsen, der havde trukket tæppet væk under 6 års forhandlingspolitik til lige gavn for landbrug og samfund.¹¹⁶ Han takkede varmt Bording for det gode samarbejde, de to havde haft under de mange møder, de havde holdt flere gange om ugen. Men regeringen var i dette spørgsmål stærkere end den landbrugsminister, der altid måtte adlyde sin strenge husbond, de danske fagforeninger. Oven i det hele kom de altid så nævenyttige konservative rendende for at give regeringen en hjælpende hånd. Det meget omtalte samfundssind kunne han ikke få øje på i en situation, hvor landbruget alene måtte bære eksporttabet, i hvert fald for perioden fra 1. september og til november.

De Radikales ordførere Oluf Johansen og Martin Sørensen (Peterslund) kunne på denne baggrund ikke lade være med at drille Hauch med, at nu var det forbi med den Hauch'ske taktik med at spille ligeligt på frygten for L.S. og Husmandsforeningernes samarbejdsvilje, selv om de godt kunne se, at det forringede hans manøvrer muligheder. Bording påpegede for sin del, at Danmark rigtignok havde fulgt sterling 8 procentpoints ned, inden man stod af.

Forslaget sikrede næsten de samme noteringer som før krigsudbruddet. En kronenedskæring ville betyde, at landbruget nok fik mere, men på andres bekostning. Lovforslaget blev da også vedtaget med stemmerne 46–18.

Det var tydeligt, at samarbejdet mellem Hauch og N. P. Andreasen var kommet ud i en alvorlig krise. Efter en længere forhandling på Husmandsforeningernes ekstraordinære landsmøde 15. november i Århus fik ledelsen lov til i givet fald at trække sine repræsentanter ud af samarbejdet i Landbrugsraadet. Denne bemyndigelse blev taget i anvendelse, da man 24. november meddelte rådet, at man med øjeblikkelig virkning ophørte med at deltage i dets forhandlinger.¹¹⁷

Selv om Landboforeningerne kun indirekte stod som medarrangør af Landbrugsraadets møde med godt 3.000 tillidsmænd fra andelsorganisationerne og landboforeningerne i Odense 21. november 1939, stod organisationen alligevel bag mødets beslutning om at udsende produktionsbindingskort til de 1.489 formænd for landets mejeribestyrelser. Selv om det ikke blev sagt direkte, kunne ingen være i tvivl om, at kortene skulle betragtes som en trussel om i givet fald at tage strejkevåbnet i anvendelse.¹¹⁸

De fleste af de udsendte kort kom ganske vist tilbage i underskrevet stand, men derefter blev de behørigt arkiveret. I mellemtiden havde England nemlig med tilbagevirkende kraft hævet priserne på bacon og smør. Dette forhold blev i nogen grad bestemmende for de forholdsvis fredssommelige drøftelser, Rigsdagen førte i december 1939 om en videreførelse af ordningerne for korn, svin og smør.

For kornets vedkommende var der al-

lerede 24. august dekretet udførselsforbud, senere fulgt op af et opfodringsforbud, der dog lempedes noget i oktober. Den 16. september indførtes maksimalpriser på 19–18–17 og 16 kr. for hhv. rug, hvede, byg/havre/blandsæd og majs. Satterne lå nogle få kroner højere end mindstepriserne i kornloven af 22. december 1937, men omvendt også 2–3 kr. under de faktiske priser. Kornloven blev uden debat videreført i uændret skikkelse. For svineordningens vedkommende skete der heller ikke større ændringer, idet dog kortene deltes bredere ud på det mellemstore brug.¹¹⁹ Venstre stemte i øvrigt for begge ordninger, men ikke for smørloven, hvor De Konservative i stedet blev tredje hjul til vognen mod at få hævet den foreslåede mindstepris fra 2,80 til 3,00 kr. Det glædede i øvrigt den konservative Laurids Grønning, at Mejeriforeningerne her var betegnet som ansvarshavende organisation i stedet for det sædvanlige makkerpar landboforeninger og husmandsforeninger, som han i denne henseende måtte betegne som et omsvøbsdepartement.¹²⁰

Med forlængelsen af eksportloven af 23. december 1932 var det omfattende ordningssystem bragt så nogenlunde på plads i forhold til krigstidens udfordringer. Nu fik landbrugsministeren ikke alene bemyndigelse til regulere, men også centralisere eksporten under de særlige eksportudvalg. Desuden kunne han lade opkræve eksportafgifter til anvendelse til formål, »som skønnes at være til Gavn for vedkommende Produktionsgren...«. ¹²¹

Prisudligningsloven af 10. november 1939 blev forlænget to gange i de første måneder af 1940. Desuden havde man indledt nye forhandlinger i London med henblik på at få priserne ajourført, eftersom de

på dette tidspunkt lå 15% lavere end i 1939. Den 9. april besatte tyskerne imidlertid Danmark, og dermed blev langt den største del af landbrugseksporten tvunget sydover. Ved en buket af love 30 maj låste man stort set arbejdsmarkedet fast i de eksisterende lønrammer. Tiden skulle da vise, hvorledes landmændenes økonomi ville få det under tvungne former.

En kornlov er ikke en social foranstaltning

Den 18. juni 1940 samledes Landboforeningerne til sit første møde efter det tyske overfald på Danmark. I det første krigså havde bestyrelsen ikke holdt mange møder, og når det endelig skete, var det mest for at tale om mindre vidtrækkende spørgsmål. Nu fik man for første gang i mere end et år lejlighed til at drøfte forhold af principiel natur, men på grund af de særlige omstændigheder er referatet herfra ikke særlig oplysende. Hauch redegjorde herunder for det treleddede forhandlingssystem, man havde etableret i forhold til de tyske magthavere og hovedaftagere. Aftaler om de aktuelle mængder blev ført af Udenrigsministeriet med deltagelse af repræsentanter for erhvervene. Derefter drøftede et dansk-tysk regeringsudvalg særlige forhold vedr. eksporten til Tyskland, og endelig kunne de landbrugsministerielle eksportudvalg aftale de nærmere enkeltheder, herunder priser, med de tyske Reichsstellen i Berlin.¹²²

Bestyrelsens medlemmer tog meddelelserne til efterretning, men Aage Nikolaisen ville dog gerne vide, om priserne sydpå var fastlåste. Kunne de evt. forhøjes, ville det også være et godt argument for at få

kornprisen sat op. Han og andre gav herunder udtryk for, at nok skulle landbruget sørge for at ernære den danske befolkning, men der måtte ikke indsmugles sociale opgaver i kornloven. En enkelt ville også have højere pris for det korn, der ikke skulle afleveres. Landbrugsraadet havde på dette tidspunkt beregnet, at eksportpriserne skulle forhøjes med 25% for at opnå en forrentningsprocent på 5%. Den 27. juni meddeltes det, at priserne på eksporten til Tyskland var sat en del op, dog ikke på svin og flæsk.¹²³

På denne baggrund måtte det forventes, at kornlovens priser skulle forhøjes betydeligt. Allerede inden lovforslaget blev forelagt Rigsdagen, kunne Hauch orientere sin bestyrelse om resultatet af de forhandlinger, der var ført herom i Landbrugsministeriet.¹²⁴ Alt brødkorn (minus såsæd) samt 5–9 tdr. foderkorn pr. 1.000 kr.s grundværdi skulle afleveres til særligt oprettede statslagre, idet dog brug med under 10.000 kr.s grundværdi kun skulle møde op med brødkornet. Omvendt skulle de samme småbrug have ret til at købe erstatningskorn i samme mængde og til kornlovens priser. Priserne var ikke endelig fastsatte, men lå nok i spillerummet 25–30 kr., oplyste Hauch.

Aage Nikolaisen kunne stadigvæk ikke indrømme, at korndyrkerne kunne pålægges pligter udover den selvfølgelig at skulle sikre befolkningens ernæring. Det synspunkt stod han ret ene med, selv om flere af hans kolleger strejfede spørgsmålet om grænsedragningen ved de 10.000 kr.s grundværdi. Hauch syntes ikke villig til at drøfte ændringer og afviste tanken om at gøre brug af den forbeholdelsesret, man kendte fra kornlovene under 1. verdenskrig.

Da lovforslaget omsider blev præsenteret for Rigsdagen, opholdt Bording sig meget ved »denne enestaaende vanskelige Situation...«, at det danske samfund nu måtte leve af egen høst. Da den kommende høst antagelig ville blive 3–4 mio. hkg mindre end det normale udbytte på 35 mio. hkg, ville der opstå en manko på henvend 40%.¹²⁵

Nogle ville nok finde priserne for lave, nogle for høje, fortsatte han. »Det maa erkendes, at Priserne ligger betydeligt over det, vi er vant til her i Landet under normale Forhold...«. Det ville også forrykke grundlaget for den pristalsregulering, man havde knæsat for et par måneder siden, og han ville da også gøre sit til at få arbejdslønnen reguleret opad i konsekvens af disse prisstigninger. Men han turde ikke tage ansvaret for en kornpolitik, der ikke lagde en solid bund under den danske forsyningstjeneste, et tema, han gang på gang anslog, når han i gennem det meste af sin ministertid blev mindet om prisfastsættelsen i kornloven for 1940–41.

Socialdemokraten Carl Petersen bakkede selvfølgelig sin minister op, men mindede ham gentagne gange om det lidt vagt formulerede løfte, han havde afgivet om at give de dårligst stillede den fornødne kompensation. Venstres Løje og De Konservatives Grønning var tilfredse med lovforslaget og med de priser, der var stillet i udsigt (rug 29 kr., hvede 28 kr. og foderkorn 25 kr.). Dog mente de begge, at det lille brug var sluppet for billigt, når grænsen for afleveringspligt var sat ved 10.000 kr.s grundværdi. Omvendt sagde De Radikales N. P. Andreasen, at den progressivt stigende afleveringspligt i spændvidden 10.000 – 80.000 kr.s grundværdi (5 – 8 hkg pr. 1.000 kr.s grundværdi) godt

kunne være strammet. Brug med en grundværdi i størrelsesordenen 10.000 og 25.000 kr. ville få svært ved at opfylde leveringspligten. Det pyntede dog lidt på regnskabet, at brug i spændvidden 500 – 5.000 kr.s grundværdi forlods var blevet tilsikret 1 mio. tdr. foderkorn. Havde landmændene herefter korn til overs, var prisen fast 28 kr.

Husmandsføreren ville have foretrukket et prisniveau 1–2 kr. lavere, men så var enigheden i landbrugets top gået fløjten, skønnede han. Til gengæld blev ordningen udsat for skarp kritik af så forskellige politikertyper som kommunisten Aksel Larsen, den radikale Valdemar Sørensen og den konservative Kristen Amby. Når det store brug er tilfreds, er priserne alt for høje, mente Valdemar Sørensen, og Kr. Amby betegnede for sit vedkommende priserne som urimelige. Det var som bekendt landbrugets topfolk, der havde strikket forliget sammen, og det fyldte Amby med vrede: »Det er ligesom en Slags Fetichisme; naar nogle Organisationsfolk kommer og har fundet en Løsning, skal man tilbede dette som en Slags højere Guddom...«, sagde den harmfulde pastor.

Med enkelte redaktionelle ændringer gik lovforslaget igennem Folketinget, og det samme gentog sig i Landstinget. Kornloven af 25. juli blev på de vigtigste områder den skabelon, hvorover man byggede de efterfølgende kornordninger. Brug på 8.000 kr.s grundværdi fik dog også pålagt afleveringspligt. Den faste pris på det såkaldte frihandelskorn faldt bort, men da det kun udgjorde 10% af det samlede kornmarked, spillede det ikke den helt store rolle for landmændenes økonomi.¹²⁶

Det er ikke specielt dårlige tider for landbruget, udtalte Hauch på det jyske delegeretmøde 10.-11. oktober 1941. Han tænkte da på de prisforhøjelser, der var foretaget på de fleste af landbrugets salgsprodukter, atter fulgt op af en aftale med skattemyndighederne om at beskatte en del af merindtægten fra salg af kreaturer som en formueforskydning. En stærkt udtyndet besætning skulle jo senere bygges op til normal størrelse, lød begrundelsen.¹²⁷

Desuden havde man lettet presset på arbejdsmarkedet noget. En lov af 8. marts 1941 bestemte, at mænd under 25 år i landkommunerne ikke måtte anvendes arbejde uden for landbruget, hvis landmændene havde brug for deres arbejdskraft. Senere undersøgelser viste, at landarbejdere kunne tjene op mod dobbelt så meget i tørvemoserne som ved landbruget. Denne lov blev dog ikke senere videreført.

Smørordningen blev fornyet gennem to love af 1. december 1941 og 30. marts 1942. Derigennem blev producenterne sikret en pris på 4,45 kr. pr. kg., men eftersom forbrugerprisen lå 56 øre lavere, måtte afstanden mellem de to tal udlignes gennem diverse afgifter og tilskud. Svineproducenterne blev derimod ikke holdt skadesløse for prisstigningerne på foderkornet. September 1940 hævedes flæskeprisen beskedne 11 øre mod smørrets stigning over et par runder fra 2,52 til 4,50 kr. Først da prisen på de overfede Tysklandsvin gik 16 øre op pr. 1. oktober 1942, begyndte svineproduktionen atter at stige. I februar 1943 fik arbejderne deres løn reguleret med et tillæg, der spændte fra 2½ til 6 øre pr. time. Ved samme lejlighed blev flæskeprisen hævet 24 øre.¹²⁸ Den svagt stigende produktion af flæsk og oksekød

Millioner af tørv lagt til tørring ved Fængselselskabets tørvefabrik »Lyng« mellem Sdr. Felding og Sdr. Omme. Et situationsbillede fra Besættelsen.

gjorde det muligt på én gang at forøge eksporten til Tyskland og til hungrende 3. landsmarkeder i Nord- og Vesteuropa. Sverige fik således tildelt en leverance på 8.000 t svinekød i slutningen af januar 1944.

Den 29. august 1943 satte besættelsesmagten de sidste rester af det danske for-

svar ud af spillet, og gennem den beordrede undtagelsestilstand var regering og rigsdag de facto ophævet. Regeringen indgav sin afskedsbegæring til kongen, men han nægtede at modtage den. Formelt set beklædte Bording og hans kolleger stadig deres embeder, men det var de 24 departe-

mentschefer, som i deres sted styrede udviklingen gennem de sidste krigsår.

Gennem ekstraordinære lovanordninger fornyede man den del af lovgivningen, der havde til formål at regulere og videreføre de mest nødvendige funktioner i det danske samfund. Under denne kategori hørte naturligvis landbrugets mange ordninger og reguleringssystemer. I et tæt samarbejde mellem Landbrugsministeriet og de enkelte landbrugsorganisationer med tilhørende eksportudvalg lykkedes det i høj grad at opretholde produktion og afsætning, således at begivenhederne omkring det tyske sammenbrud i april-maj 1945 kun blev en mindre parentes i udviklingen. Hen på sommeren 1945 var man igen rede til at betjene det britiske marked, som i mere end fem år havde været afspærret for tilførsler fra Danmark og i stedet havde måttet bero sig på leverancer fra dominions og andre oversøiske områder.

Opgørets tid

Der var ikke ét, men flere regnskaber at gøre op efter Befrielsen 5. maj 1945. Tyskernes samarbejdspartnere i det danske samfund kunne vente deres bekomst, selv om man forfulgte de egentlige håndlangere med betydeligt større strengthed end den, der blev udvist over for andre parter i spillet mellem besættelsesmagt og et krigstidsorganiseret Danmark.

Landboforeningernes bestyrelse havde havde gennem alle krigsårene opretholdt en normal mødeaktivitet, men det hørte snarere til undtagelsen end reglen, at man drøftede erhvervspolitiske spørgsmål af principiel natur. Landbruget fungerede på basis af et reguleringssystem, der ikke gav

landboorganisationerne større mulighed for at øve direkte indflydelse på udviklingen. I stedet talte man om landbrugets situation i almindelighed, hvorunder medlemmer som Hans Pinstrup og Aksel Jensen stærkt betonede udgiftsbudgettets hastige vækst. Efter deres opfattelse havde offentligheden fået et misvisende indtryk af indtjeningsvnen i erhvervet og det i en tid, hvor arbejdskraften blev lokket bort af udsigten til højere lønninger i tørvemoser, på tyske anlægsarbejder og på beskæftigelsesarbejder af forskellig slags.

Rent organisatorisk havde Landboforeningerne undergået en svækkelse ved, at sekretæren siden 1933, Karl Madsen, i foråret 1941 sagde sin stilling op under henvisning til, at han havde modtaget et tilbud om at blive sekretær for Tolvmandsforeningerne og redaktør af »Tolvmandsbladet«. Samarbejdet mellem ham og Hauch havde undertiden knirket en del, og det var utvivlsomt medvirkende til at forme Karl Madsens beslutning. Redaktøren af medlemsbladet »Dansk Landbrug« Niels Jørgensen fungerede da i en periode som sekretær, indtil man med virkning fra 1. april 1943 ansatte landbrugskandidat J. Rottensten som sekretær og kasserer.

Til disse organisatoriske besværligheder måtte føjes den usikkerhed, flere bestyrelsesmedlemmer følte over for samarbejdet med Landbrugsraadet. Vi drukner i rådet, konstaterede man med beklagelse. Hertil havde Hauch som formand og som ledende præsident for Landbrugsraadet ingen kommentarer. Til gengæld tog han ved en enkelt lejlighed De lolland-falsterske Landboforeninger i skole, fordi deres formand P. Chr. Galsgaard ved et offentligt møde i 1944 havde udtalt sig rosende om L.S. og betonet bevægelsens rolle i den

landbrugspolitiske debat. Galsgaard hævdede imidlertid, at han var blevet citeret forkert, hvad der dog ikke stemte Hauch mildere.¹²⁹

I de sidste måneder inden det tyske sammenbrud havde landbrugets ledende mænd talt temmelig åbent om situationen »efter krigen«. Sekretær Rottensten skrev desuden nogle artikler i »Dansk Landbrug«, hvor han gav udtryk for en forsigtig optimisme over for mulighederne i et genåbnet marked mod vest. Johs. Larsen var af samme opfattelse, hvorimod Hans Pinstrup så økonomiske besværligheder tårne sig op på hver en kant. Især var han bekymret over lønudviklingen, hvad han gentog i forstærket form i en tale ved dyrskuet i Ålborg den 20. juli 1945. Det ville koste mere end 1 mia. kr. at bringe landbruget tilbage til normal produktionskapacitet, mente han. Bygningerne var generelt utidssvarende og dårligt vedligeholdte. Husdyrbestanden udviste store huller efter krigsårenes bortsalg, og agerjorden havde tæret på gødningsreserver til en værdi af flere hundrede mio. kr.¹³⁰

Det skulle ikke gøre en Hans Pinstrup mildere stemt, at de dansk-engelske forhandlinger om den genoptagne landbrugs eksport til Storbritannien mandede ud i en pris aftale om en 10%’s reduktion med virkning fra 5. maj og det vel at mærke til en kronekurs på 19,34, ikke Kanslergadetidens 22,40.

Det kan nok diskuteres, om Danmark reelt betragtet havde andre muligheder end at efterkomme det engelske prisdiktat, men nægtes kan det ikke, at der rejste sig en ophidset stemning i vide landbokredse over det, man opfattede som udenrigsminister J. Christmas Møllers nævenyttige enegang på det landbrugspolitiske getet.

Selv en Hauch måtte som Knud Kristensen karakterisere Christmas Møllers handlemåde som »forfærdelig uforskammet«. Nu måtte der helt andre karlfolk til London for at forhandle priser. Men typisk nok for Hauch mandede hans tale ved det jyske delegeretmøde ud i følgende appel: »Vi bør aldrig lade Sær-Fordele overskygge Helhedens Vel og berettigede Interesser...«. ¹³¹

Men både på de ydre og indre linjer blev der lagt pres på de politiske myndigheder for at få landbruget bedre placeret i den økonomiske politik. Det fremkaldte den 24. september en erklæring fra regeringen, hvori det bl. a. hed, at dens overvejelser omkring landbrugspolitikken havde til »Formaal at tilvejebringe saadanne Produktionsvilkaar og Indtjeningsmuligheder, at dette Erhverv bliver stillet lige med Landets øvrige Erhvervsgræne...«. Disse sætninger kunne landbrugets topfolk citere ordret i de år, der fulgte.

Landbrugsminister Erik Eriksen følte naturligvis en særlig forpligtelse til at sikre landbruget tålelige vilkår, eftersom han få dage efter regeringserklæringen fremsatte et forslag til ordninger for flæsk og smør.¹³² Et stabilt produktionsgrundlag var det mål, han gerne ville nå med forslaget. Smørproducenterne måtte også tage en 10% nedgang på den hjemlige smørpris fra 4,45 til 4,00 kr. pr. kg, men da forbrugerne kun skulle betale 3,89 kr., måtte differencen dækkes ind via eksportafgifter m.v. For flæskets vedkommende gik producentprisen ned fra 2,88 til 2,59 kr. pr. kg. mod 2,40 på slagterens disk. Forskellen blev her dækket ind gennem et statstilskud.

Der er jo tale om ikke blot én, men to nyskabelser, erklærede Bording som Soci-

aldemokratiets ordfører. Det nye var eksportafgiften og en flæskeordning. Ingen af delene bekom ham vel, men han trøstede sig ved Erik Eriksens ord om, at tiderne var usikre. Nu er organisationerne vel blevet hørt, spurgte både han og den radikale Jørgen Jørgensen, vel vidende, at den nye landbrugsminister endnu ikke havde fundet frem til visdomsbogen med de rigtige adresser og telefonnr. Hertil måtte Erik Eriksen i overensstemmelse med sandheden svare, at han havde holdt sig orienteret om, hvad slagterierne og mejerierne ville sige hertil, men ingen af stederne havde begejstringen været udtalt.

Faste forhold kunne være overskriften på Folketingets holdning til forslaget, og det samme kan siges om Landstingets stillingtagen.¹³³ Den konservative ordfører, forpagter Johannes Krarup, var dog lidt betænkelig ved, at man i et landbrugsland som Danmark skulle yde kontant støtte til landbrugsproduktionen. Og var udenrigsministerens Londonaftale forresten så dårlig, som det blev hævdet, spurgte han uden at få svar. Det lå ligesom i luften, at landbrugets egne mænd egentlig ikke havde noget imod, at Christmas Møller blev pålagt ansvaret for de famøse 10%.

Landboforeningernes bestyrelse havde 5. juli 1945 holdt sit første møde efter Befrielsen og dér udsendt en erklæring, hvor man noget bittert beklagede manglen på arbejdskraft samtidig med, at der mindst gik 100.000 rundt i byens gader som arbejdsløse. I København havde de dog i det mindste noget at bestille, idet der så at sige hver dag blev afholdt en demonstration mod et eller andet.

Bag dette opråb stod Hauchs bitre modstandere Aksel Jensen og Hans Pinstrup. De førte også an i kritikken mod landbru-

gets øverste ledelse, da der nogle måneder senere påny blev kaldt til bestyrelsesmøde. Her indledte Hauch forhandlingerne med at meddele, at fem jyske bestyrelsesmedlemmer havde trukket sig. Dermed var man befriet for det problem, man tidligere havde benævnt som udrensningens nødvendighed.

Men forude lå et andet og nok så alvorligt problemkompleks fra krigens tid: de store og let tjente penge. Finansminister Thorkil Kristensen i den nye regering af Venstre var fast besluttet på at gennemføre en engangsskat, der kunne opsuge en del af den tomme købekraft, disse milliardsummer repræsenterede. I god tid ville man forsøge at få en del af værdistigningen i besætning og inventar holdt uden for regnskabet, erklærede Hauch.

Det gav Aksel Jensen og Hans Pinstrup en anledning til at luften deres kritiske holdning til ledelsen. De fik for det første ikke tilstrækkelig information om landbrugseksportens vilkår. For det andet harmede det dem, at Hauch ikke syntes at være spor glad for den pjece om landbrugets skatteproblemer, de og andre havde udarbejdet. Den har jeg skam læst med interesse, bedyrede Hauch. Men hvad han kunne bruge den til, sagde han intet om.

Det mest positive træk ved dette møde var den oplysning, at landboforeningerne kunne påregne at modtage ca. 1,1 mio. kr. fra de fondsmidler, flere af de landbrugsministerielle eksportudvalg havde opsparet. Det var landbrugets egne penge, sagde såvel husmandsforeningerne som landboforeningerne, og det accepterede Landbrugsministeriet efter langvarige overvejelser og forhandlinger. Pengene blev for landboforeningernes vedkommende viderfordelt til fællesforeningerne, mod at de-

Tre medlemmer af regeringen Erik Eriksens af november 1950. Fra højre mod venstre statsminister Erik Eriksen, finansminister Thorkil Kristensen og landbrugsminister H. Hauch.

res kontingent til De Danske Landboforeninger blev hævet fra 1.000 til 10.000 kr.¹³⁴

En landbrugspolitisk holmgang

Erik Eriksen og Hauch var dus i en tid, hvor man ellers holdt på formerne. Deraf kan man ikke slutte, at de var venner, kun at de var kolleger på Rigsdagen. Meget tyder faktisk på, at de ikke stod hinanden særlig nær. Hos Bording stod cigarkassen altid åben for Hauch, men i Erik Eriksens

tid som landbrugsminister måtte Landbrugsraadets præsident nok selv købe sine cigarer. Omvendt er der ikke overleveret nogen erindring om, at Erik Eriksen var huskendt på på Axelborg. Rigsdagsgården og Slotsholmen var hans domæne.

Når Hauch og hans kolleger endelig blev kaldt til møde i Landbrugsministeriet, var det sjældent for at rådgive ministeren, men snarere for at lytte til, hvad han havde at fortælle dem. Denne situation stod de i, da Erik Eriksen havde inviteret dem til møde hos sig den 14. februar 1946. Her fik

Et husmandssted, sådan som det endnu så ud i 1950'ernes begyndelse.

de at vide, at ministeren agtede at foreslå den gældende kornordning forlænget uændret, kun med den modifikation, at det store brug blev lettet for den pålignede udskrivning i samme omfang, som der måtte komme korn til landet.

Nogle dage senere skrev Erik Eriksen til Hauch og fortalte, at nu havde han fået grønt lys herfor af Tolvmandsforeningerne. Nu var det Hauchs tur til at sige ja, for sagen var jo af mindre betydning, sluttede Erik Eriksen brevet. Det gjorde Hauch så, omend nølende.¹³⁵

I forvejen havde landbrugsministeren i et brev af 24. januar 1946 meddelt, at der ville blive nedsat et 6-mandsudvalg under forsæde af ministeriets departementschef P. Stahlschmidt med den opgave at se nær-

mere på spørgsmålet om drift og opretholdelse af jordbrug. Her fik landboforeningerne tildelt én plads, og den tilfaldt Hauch. Desuden agtede man at få nedsat et tremandsudvalg i hver enkelt kommune. De tre skulle undersøge, om der lokalt var behov for tillægsjord til små husmandsbrug, de »indeklemte husmænd«, som de kaldtes.

Disse meddelelser delte bestyrelsen i to lejre. Én fløj, vel nok den største, mente, at når posten som landbrugsminister blev beklædt af en venstremand, skulle man loyalt respektere hans beslutninger. Hans Pinstrup var derimod afgjort imod, at man tog politiske hensyn. Både han og den senere formand for Andelsslagterierne K. Røhr Lauritzen mente, at formandskabet skulle

have sagt fra over for ministerens jordpolitiske egenrådighed. Det kan let føre til et forslag om ekspropriation, noget vi dog var forskånet for i Bordings tid, sagde Aage Nikolaisen. For kornlovens vedkommende mente Røhr Lauritzen, at de lave priser i den gældende lov ville komme til at virke helt ødelæggende i tilfælde af en dårlig høst.

Landbruget er bundet på hænder og fødder, erklærede Tvedegaard på næste bestyrelsesmøde¹³⁶. Nu var den private handel begyndt at tale om at få genindført frie handelsformer, men så måtte konsekvensen være den, at landbruget også fik friere vilkår at arbejde under. Vor indflydelse svinder ind, konstaterede Aksel Jensen. Ting som Englandsoverenskomsten, skatteudskrivningen og nu senest tremandsudvalgene havde man fået trukket ned over hovedet. Det ville ikke være sket i Bordings tid. »Der maa man se at påvirke Landbrugsministeren, saa han kan være den Støtte for Landbruget, som det har Krav paa...«, sluttede kreditforeningsdirektøren.

Konklusionen på drøftelsen blev, at man efter Hauchs ønske tilstillede regering og rigsdag en udtalelse, hvor man dels citerede løftet af 24. september 1945, dels gjorde opmærksom på, at den faktiske udvikling nærmest var gået i modsat retning end mod ligestilling. Man savnede mere end 1 mia. kr. til den nødvendige genopretning af et landbrug, som var blevet udmarvet under krigen. Andre steder fik landbruget støtte, så hvorfor ikke her? Og hr. landbrugsminister, hvilke priser får vi efter 1. oktober, sluttede man brevet til offentligheden.

Få dage senere fremsatte Erik Eriksen i Folketinget sit forslag til kornlov for

1946–47.¹³⁷ Bording ville ikke reservere det evt. importerede korn til de store, men til de små brug. N. P. Andreasen ville hertil bemærke, at man ikke både kunne få 100.000 t tildelingskorn til 27 kr. tønden og løfte om førsteet til det importerede korn.

Da Landboforeningernes bestyrelse mødtes igen nogle måneder senere, måtte man for det første konstatere, at finansminister Thorkil Kristensen ikke havde villet rette så meget som et komma i loven om engangsskat, uagtet at man ad forskellige veje havde søgt at gøre ham begribelig, at landbruget ikke havde tjent penge på krigen i samme målestok som andre erhverv.¹³⁸

Det havde desuden kompliceret situationen yderligere, at landbrugsministeren i mellemtiden havde svaret på henvendelsen af 22. marts ved at fremlægge et forslag i Folketinget til en lov om statstilskud til priserne på smør, flæsk og æg. Sin vane tro havde han forinden orienteret landbrugets organisationer om forslagens indhold med den tilføjelse, at han havde fået lederen af Landøkonomisk Driftsbureau, Johs. Ridder, til at foretage de nødvendige beregninger. Og tallene havde modstået den modprøve, Hans Pinstrup og andre havde ladet foretage. »Landbrugsministeren har gjort sine Sager godt sammen med Kontorchef Ridder...«, erklærede Hauch, givetvis med en anelse sarkasme i stemmeføringen. Alle var enige om, at de omtalte satser i mere end én forstand måtte betragtes som minimumspriser.

På Hauchs spørgsmål, om man skulle tage imod tilbudet eller helt sige fra, kom der ikke et entydigt svar fra medlemmerne. Man kunne nok ikke få mere, mente Hans Pinstrup, men han forudså

Københavns overborgmester H. P. Sørensen taler ved Bellahøjskuets åbning 1947. I baggrunden ses fra venstre mod højre Johs. Petersen-Dalum, Erik Eriksen, Jacob Tvedegaard og fru Karen Sørensen.

også, at der blev murren i gelederne, når resultatet blev kendt. Da man ikke mente at have noget at snakke med Rigsdagen om i denne sag, skrev man via pressen et brev til regeringen, hvori man præciserede, at tilbuddet lå i underkanten af minimalpristariffen.

Hans Pinstrup havde travlt den dag. Snart var han på Axelborg for at rådslå med sine kolleger i Landboforeningernes bestyrelse, snart var han på Christiansborg for at tale landboernes sag over for politikere, der forfægtede andre interesser. Erik Eriksens forslag om prisstøtte gik ud på at yde et statstilskud til forbrugerpriserne,

således at producenterne som i andre lande fik deres omkostninger plus en rimelig fortjeneste dækket ind. De foreslåede priser: 5 kr. for smør, flæsk 3 kr. og æg ca. 4 kr. pr. kg. ville give landmændene 120 kr. mere pr. ha., og det svarede netop til stigningen i driftsomkostninger minus produktionsforøgelsen. Det ville ikke hæve forrentningsprocenten, omvendt ville den blive negativ, hvis man intet gjorde.¹³⁹

Socialdemokraten Carl Petersens indlæg gik på omkvædet: Hvem skal nu betale? Efter hans opfattelse ville sukkerroeavlere og andre også kræve deres priser forhøjet, og så blev det skruet uden ende. Løn-

modtagerne ville nok få en vis kompensation via pristallet, men inflationen ville rulle videre med selvforstærkende omdrejningshastighed. Rationalisering af landbrugsvirksomheden ville være en bedre løsning. Skulle husmændene da også rationaliseres bort, ville den radikale Jørgen Jørgensen vide. Nej, svarede husmanden Carl Petersen, men de skulle gå sammen i maskinstationer på andelsbasis.

Hans Pinstrup mente, at tilskuddet til forbrugerpriserne var en logisk følge af, at den danske stat i realiteten havde dannet eksportselskabet Danmark, der handlede med landbrugsvarer i tosidede bytte- og betalingsarrangementer. Dermed havde staten også forpligtelse til at yde landbruget kompensation for stigende produktionsomkostninger. Desuden ville han advare imod, at man gravede grøfterne dybere end nødvendigt er. »Den Landbruger og hans Kone, der arbejder fra tidlig Morgen til sen Aften, forstaar ikke Skriverier i Bladene om, at det sker ved Bybefolkningens Offer...« præciserede han.

Og debatten gik videre – om Christmas Møllers påståede kapitulation over for englænderne sidste sommer, om Jørgen Jørgensens store bekymring for udstykningens fremtidsmuligheder, om Hans Pinstrup i sin tid havde været medlem af L.S. og om Erik Eriksens bærende synspunkter på landbrugspolitikken. Der prioriterer jeg altid samfundsmæssige hensyn højest, betonedes ministeren. Og han kunne have tilføjet: Jeg undgår altid polemik for polemikkens egen skyld. Resultatet blev et kompromis i form af en VKR-aftale om 4,80 kr. for smørret, 2,90 for flæsket og 2,89 for æg. Det ville koste statskassen 46,7 mio. kr. i tilskud til hjemmemarkedsprisen og 35,4 mio. kr. i eks-

porttilskud til 3. lande. På denne baggrund tog Landstinget sagen til efterretning.

Landbruget vil stå frit

I Erik Eriksens første år som landbrugsminister skete der et tronskifte, ganske vist inden for Christiansborgs mure. Indtil da var landbruget blevet regeret fra landstingsalen med landstingsmand for 6. kreds, fhv. landbrugsskoleforstander H. Hauch som ledende skikkelse. »Hr. Præsidenten«, som socialdemokraten Carl Petersen ved en senere lejlighed ironisk kaldte ham. Erik Eriksens strategi for at fravriste Hauch kronen var fra første færd lagt an på at manøvrere uden om topledelsen i landbrugsorganisationernes verden, bl.a. ved at spille på Husmandsforeningerne og Tolvmandsforeningerne som mulige alliancepartnere og ved at bemestre de økonomiske og politiske kendsgerninger omkring landbrugets aktuelle situation. Detaljerne lod han ligge, men holdt fast i det afgørende: om en sag lod sig gennemføre rent parlamentarisk, og om substansen heri kunne holde over for oppositionelle modangreb.

Sin indledende succes som landbrugsminister kronede han med to jordpolitiske sejre, omend ikke af de spektakulære. I nogen grad presset frem af den nærmest revolutionære stemning i de glade sommerdage 1945 havde husmandsbevægelsen med styrke genoptaget sit krav om en radikalisering af jordpolitikken. Jordlovsudvalget måtte have reel, ikke nominel forkøbsret til jorden, lød et af budskaberne.¹⁴⁰ I første omgang havde Erik Eriksen søgt at trække tiden ud ved at foreslå den seneste statshusmandslov af 29. marts 1943 for-

længet.¹⁴¹ Efter hans opfattelse herskede der så stor uklarhed omkring udstykningen og dens konsekvenser, at man burde have tid til at tænke sig om en ekstra gang. Dette synspunkt deltes i og for sig af ordførerne for de fire store partier, omend den radikale N. P. Andreasen stærkt betonedede, at mindst 3–4 årgange unge på landet led af akut jordhunger. De ville have jord her og nu. Ja, det forstår jeg godt, svarede Erik Eriksen, og vi har jo jord hertil fra tyske flyvepladser, fra unationale jordejere, hvis jord man ville konfiskere o.s.v. Men han vogtede sig vel for at tage tabuord som »forkøbsret« eller »ekspropriation« i sin mund.

Denne linje opretholdt han i 1946 ved forlængelse af loven om oprettelse af mindre landbrug (lov af 14. juni) og ved at nedsætte en landbokommission 26. august med sig selv som formand. Som Landboforeningernes repræsentant valgte bestyrelsen efter en »indgående Drøftelse« på et forudgående formandsmøde Hans Pinstrup og ikke Hauch. Motiveringen herfor er ikke oplyst, men både Erik Eriksen og Hauch kunne hver for sig have gode grunde til at skyde Hans Pinstrup ind som medlem i den principielle debat om fremtidens landbrugspolitik, omend motiverne nok var vidt forskellige.¹⁴²

Midt i den hårde vinter 1946–47 blev Hauch og hans kolleger kaldt til Christiansborg. Her fortalte Erik Eriksen dem, at han ville videreføre kornloven i næsten uændret skikkelse, omend industrien og vognmændenes heste ikke længere skulle have tildelt korn. Det gjorde for alvor Hauch gram i hu. Ved et efterfølgende bestyrelsesmøde i Landboforeningerne vedtog man en udtalelse til regering og rigsdag, hvori man erklærede, at man til

nød kunne affinde sig med en brødkornsordning – notabene til verdensmarkedets priser – men ikke med en uændret videreførsel af den gældende kornlov.¹⁴³ Begivenhederne omkring sidste års landbrugslovgivning havde tydeligt vist, at man ikke kunne stole på statsmagten. Den ville gerne disponere over landbrugseksperten, men ikke yde tilstrækkelig kompensation for ulemperne herved. Nu måtte man derfor gå i gang med at liberalisere handelen med landbrugsvarer. Det var åbenbart den eneste vej til at få de priser, erhvervet havde brug for.

Dermed refererede bestyrelsen til den omstændighed, at Erik Eriksen så tidligt som 20. november 1946 havde fremsat forslag til videreførsel af eksportloven af 1932 i den senest reviderede udformning af 30. marts 1946.¹⁴⁴ Landbrugsministeren var i god tid med sit forslag, da loven i dens forlængede skikkelse gjaldt til 31. marts 1947, men ved at holde sagen flydende havde han sikret sig imod, at det meget omdiskuterede spørgsmål om en fortsat opretholdelse af landbrugsekspertens centralisering yderligere skulle vanskeliggøre hans begyndende nyorientering mod byerhvervene og deres organisationer.

Hertil kom det ømtålelige spørgsmål om en fornyelse og dermed ønsket forbedring af Englandsoverenskomsten. »Englands Karrighed har aflejret en ikke ringe Misnøje i danske Landbokredse...«, skrev Johs. Larsen i sin oversigt over husdyrbrugs udvikling i 1946.¹⁴⁵ En aftale af 31. juli 1946 betød kun på enkelte punkter en forbedring af 1945-priserne, og derefter var situationen låst fast til 30. september 1947, omend smørprisen i januar 1947 blev hævet fra 4,18 kr. pr. kg. til 4,60.

I de næste par måneder foregik der en

Puljepenge forvandlet til mursten.

Landbrugsminister Kr. Bording nedlægger grundstenen til Kød- og Kvægekseportens store frysehus i Esbjerg 15. september 1949.

Byggeriet blev finansieret af de penge eksportudvalget havde opsparet gennem henved 20 års virksomhed. Bagved ses Jacob Tvedegaard.

regulær nervekrig mellem Erik Eriksen og Hauch. Efter Hauchs opfattelse havde landbrugsministeren erklæret sig enig i de synspunkter, som Landboforeningerne havde fremsat 30. januar, men alligevel fastholdt han hårdnakket sit forslag om en kornlov. Han ville partout have sin kornlov igennem inden pinse (25. maj), hvor meget end Hauch søgte at få ham til at vente til juni. Senere havde ministeren ovenikøbet fået Husmandsforeningerne og Tolvmandsforeningerne over på sin side. Jeg vil have min kornlov igennem, havde Erik Eriksen erklæret, hvorefter Hauch havde svaret igen med at true med et nyt Odensemøde. I denne situation erindrede landstingsmanden sig P. P. Pinstrups ord om, at »de brutale Standpunkter altid er de bedste; man kunde altid slaa af senere. Sandheden i denne Udtalelse havde Hauch faaet bekræftet gennem sit Arbejde i det offentlige Livs Tjeneste...«, hedder det i referatet.

Til sidst blev situationen så broget, at man måtte have statsminister Knud Kri-

stensen til at mægle på et møde mellem repræsentanter for regering og landbrugets organisationer.¹⁴⁶ Statsministeren søgte da at træde vande ved at ytre sig forekommende om både landbrugets og landbrugsministerens opfattelse. Frihandel var ikke uden videre ensbetydende med fordele, mente han. Landbrugsministerens forslag til ny kornordning var derimod »af væsentlig Betydning« for landbruget, da priserne deri ikke kunne røres politisk. Det var da bedre at få højere priser for de færdige varer (underforstået: end på kornet), sluttede han. Hauch gentog da sin efterlysning af statsmagts bud på bedre priser. De sidste par år havde ikke været opmuntrende på det punkt. Var det mon ikke bedre at vende tilbage til friere forhold, så at landbruget selv solgte sine varer, spurgte han. I den store sammenhæng interesserede kornordningen ham mindre. »Det er de økonomiske Vilkaars Tilrettelæggelse i al Almindelighed, det drejer sig om...«, erklærede han med eftertryk.

Det kunne husmændenes N. P. Andrea-

sen ikke være enig med ham i. Kornprisens højde var helt afgørende, det så man med smertelig tydelighed i 1940–41. Hauch havde været for tidligt fremme med kravet om friere handelsforhold, mente han. I er jo ikke enige, konstaterede Knud Kristensen, idet han betonedede, at Hauch ikke kunne få regeringen til at fremsætte en udtalelse lige nu. Krav om højere salgspri- ser ville automatisk føre til modkrav om højere købspriser. Det gjorde ikke større indtryk på statsministeren, at mejeriernes Søren Overgaard og Landboforeningernes næstformand Jacob Tvedegaard støttede Hauch.

Erik Eriksen havde klogeligt holdt sig lidt i baggrunden. Nu tog han ordet for at påpege, at skulle vi have friere handels- former, kom man ikke udenom at tage større hensyn til den private handel. Og ønskede man gammeldags frikonkurrence eller samarbejde mellem de implicerede parter, ville han vide. Kornloven kunne i hvert fald ikke vente, og deri samtykkede N. P. Andreasen. Hertil svarede Hauch, at han ikke kunne se det berettigede i, at den pålignede afleveringspligt tvang fattige gårdmænd til at aflevere korn til rige hus- mænd.

Små 14 dage senere fremsatte Erik Eriksen sit forslag til en ny kornordning.¹⁴⁷ Det var helt i overensstemmelse med den oprindelige skitse, idet bortfaldet af korn til industrien og vognmandsheste havde re- duceret udskrivningen med 1/8. Noget nyt var, at ejendomme i spillerummet 8–10.000 kr.s grundværdi var undtaget fra afleveringspligten, en udstrakt hånd til husmændene. Forslaget blev hilst velkom- men af ordførerne for V, K og R, hvor- imod Socialdemokratiet ville fastholde de hidtil gældende bestemmelser. Landstin-

gets stillingtagen var en tro kopi af Folke- tingets, men blev præget af et principielt og personligt opgør mellem Erik Eriksen og Hauch.

Landbruget ville have haft udnyttelses- prisen for kornet eller 10 kr. mere for tøn- den, erklærede Hauch, idet han i detaljer søgte at kortlægge den snoede og vanske- ligt passable vej, landbrugsministeren efter hans opfattelse havde fulgt gennem et for- handlingsforløb i en iskold vinter og et forår, hvor smeltevandet forvandlede mar- kerne til et netværk af fossende vandløb og kilometervide indsøer. Landbrugsministe- ren kunne nok skilte med at have fået til- slutning fra anden side til sit forslag, men det ville være synd at misunde ham dette, sluttede han. Hertil replicerede Erik Eriksen, at han ikke misundte Hauch »i histo- risk og politisk Henseende, naar henses til den Kornlov, vi her taler om...«¹⁴⁸ Den lyse forårsstemning havde åbenbart svært ved at finde vej til landstingssalen på Chri- stiansborg.

Kornloven for 1947–48 fik kgl. under- skrift 4. juni sammen med en lov, der nok engang forlængede statshusmandsloven. Erik Eriksen-kommissionens forslag om at give jordlovsudvalget forkøbsret til alle landbrugsejendomme med mindst 40.000 kr.s grundværdi kunne der ikke samles flertal for.¹⁴⁹ Den 30. september fulgte en lov om ydelse af statstilskud til forbruger- priserne på smør og flæsk, henholdsvis 4,46 og 2,65/2,75, således at de kom på højde med de gennemsnitlige eksportpri- ser. Jeg vil dog ikke i al evighed garantere landbruget eksportprisen på hjemmemar- kedet, erklærede den radikale Jørgen Jør- gensen.¹⁵⁰ Beklageligvis er kornloven ikke nær så god som denne lov, erklærede Hans Pinstrup i en kommentar.

Hans Pinstrup næsten til tops på Axelborg

På et formandsmøde 15. oktober 1947 meddelte Hauch, at han ville trække sig tilbage som formand for De danske Landboforeninger, akkurat som han 10–11. oktober havde nedlagt sin post som jysk formand og derefter blev valgt til æresmedlem af Foreningen af jydsk Landboforeninger. Han motiverede ikke sin beslutning nærmere, men udover alderen – han var lige blevet 70 – er det nærliggende at tænke på den modgang, han efter krigen havde mødt såvel på de indre som de ydre linjer.

Posten som Landbrugsraadets præsident beholdt han imidlertid, selv om det krævede en tilpasning af Landbrugsraadets vedtægter på det punkt. Der var dog fortilfælde herfor, idet P. P. Pinstrup nok gik af som Landboforeningernes formand i 1932, men fortsatte endnu et år som Landbrugsraadets præsident.

Hauch blev imidlertid fulgt til dørs af Tolvmandsforeningerne, der ville kvittere for hans afskedsbemærkninger på det jyske delegeretmøde om det store hartkorns landbrugspolitiske chancerytteri med nogle bemærkninger om, at Hauch altid havde villet vælte byrden over på de større gårde. Tolvmandsforeningerne havde efter egen opfattelse på én gang støttet Landboforeningerne i deres krav om højere kornpriser og Erik Eriksens forslag om lavere udskrivning. Straks gik der en meddelelse til aviserne fra Axelborg om, at landbrugsministeren under kornlovsforhandlingerne i Folketinget 29. maj havde erklæret, at Tolvmandsforeningerne ikke krævede prisforhøjelse.¹⁵¹ Som Hauch så det, havde hverken ministeren eller Tolv-

mandsforeningerne vist Landboforeningerne særlig stor loyalitet under årets kornlovsforhandlinger.

Landboforeningerne stod nu i den situation at skulle vælge en ny formand. Det var på forhånd givet, at det ville blive Hauchs efterfølger som jysk formand, Hans Pinstrup, der var blevet valgt med 190 stemmer mod 166 til modkandidaten, proprietær H. J. Petersen, Christiansminde. Jacob Tvedegaard havde samtidig nedlagt sit mandat som sjællandsk formand og dér blevet efterfulgt af Aksel Jensen.

Men Hans Pinstrup blev ikke valgt enstemmigt. For det første måtte de jyske bestyrelsesmedlemmer gå i enrum for at samle sig om hans kandidatur. For det andet stillede både Aksel Jensen og Petersen-Dalum sig som modkandidater og fik henholdsvis 7 og 6 stemmer eller tilsammen lige så mange stemmer som Hans Pinstrup, mens én stemme var blank.¹⁵²

Allerede i Hauchs sidste år som formand var Hans Pinstrup fremstået som den ledende talsmand for en landbrugsøkonomisk linje, hvor kravet om ligestilling med andre erhverv hvilede på to for ham indiskutable forudsætninger: den grundlovssikrede ejendomsret og landmandens uindskrænkede dispositionsret.

Selv om han karakteriserede sig selv som en ven af husmandsbruget, tog han stedse afstand fra at motivere en fortsat jordlovgivning med andre argumenter end de rent økonomiske. Jordpolitik efter Niels Frederiksens opskrift var han ikke tilhænger af. Og da de fleste landbrugsøkonomer satte spørgsmålstegn ved en fortsat udstykning i mekaniseringens og rationaliseringens begyndende tidsalder, kunne Hans Pinstrup ikke svinge sig op til større

Kr. Bording, Jacob Tvedegaard og Hans Pinstrup i samtale ved De sjællandske Landboforeningers delegeretmøde 21. november 1947. Ved denne lejlighed vev Tvedegaard sædet for kreditforeningsdirektør Aksel Jensen. Hans Pinstrup var kort forinden blevet formand for De jyske Landboforeninger efter H. Hauch.

entusiasme over for en fortsat båndlægelse af landbrugsstrukturen.

Hvad angik landmandens frie dispositionsret, ville han til enhver tid hævde, at en kornlov ikke alene betød en båndlægelse af landmandens frie dispositionsret, men også et stykke fordelingspolitik til fordel for andre grupper i samfundet. Stærke interesseorganisationer talte her byerhvervenes og lønmodtagernes sag, og derfor skulle landbruget føre en lige så renlivet interessepolitik. Som Hauch ville han gerne nå frem til et kompromis mel-

lem modstående synspunkter, men helst på landbrugets præmisser. Det var trods alt hovederhvervet.

Det er på denne baggrund, man må se Hans Pinstrups stærke hævde af gårdlandbrugets synspunkter i en fortsat duel med den socialdemokratiske landbrugsmminister i regeringen Hans Hedtoft, veteranen Kr. Bording. Valget 28. oktober 1947 havde givet Venstre og Hovedstadens Venstre en fremgang på 11 mandater, medens De Konservative tabte 8. Socialdemokratiet vandt 9, svarende til kommunisternes

tab. Bag regeringen stod 82 mandater, mens oppositionen kun rådede over 66.

Der skulle snart blive kaldt på Hans Pinstrup. Den 28. januar 1948 fremlagde Bording et forslag til ny statshusmandslov, hvorefter Statens Jordlovsudvalg ville få ret til at kræve jord til udstykning ved ejerskifte eller bortforpagtning af ejendomme på over 25.000 kr.s grundværdi. Hensigten var at skaffe mere jord til de ca. 60.000 husmandsbrug, hvis grundværdi lå under 5.000 kr. Landbrugsministeren fulgte her Det radikale Venstres mindretalsudtalelse i Erik Eriksens landbokommission.¹⁵³

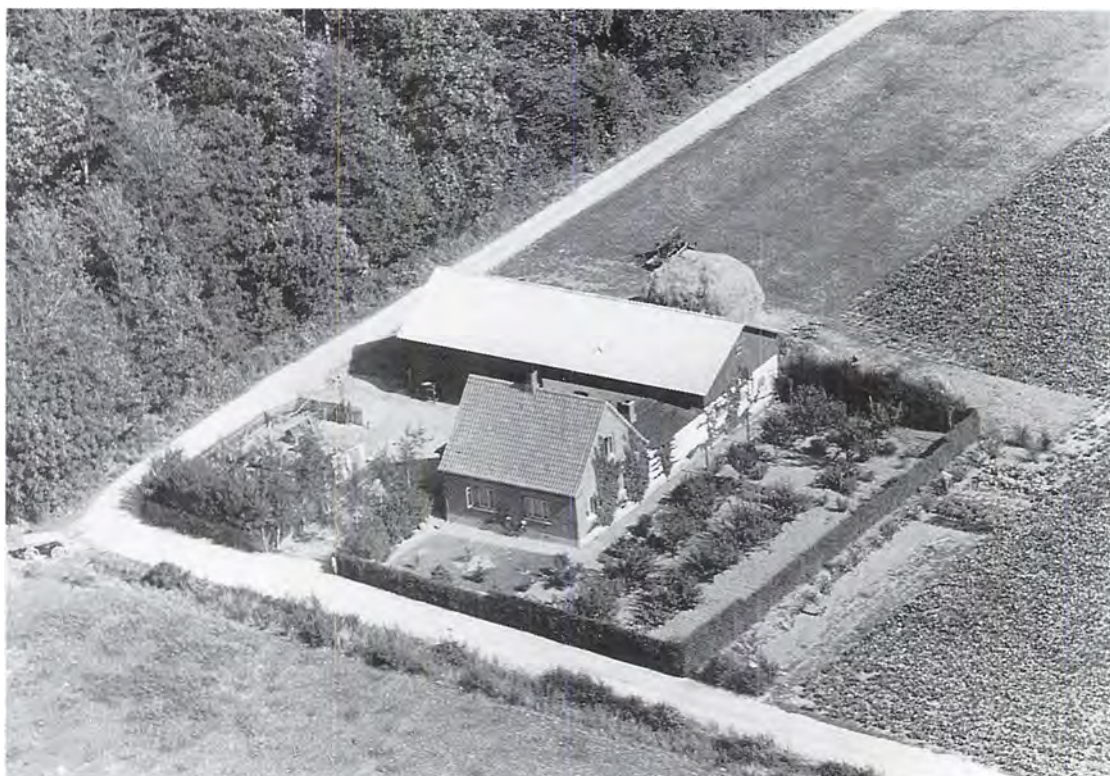
»Det foreliggende Lovforslag synes ikke udarbejdet med Henblik paa at faa mit Parti med til dets Gennemførelse...«, konstaterede Erik Eriksen tørt, da han tog ordet som Venstres ordfører ved 1. behandling. Det var »et saadant Studie i Rødt«, at realpolitikeren Kr. Bording næppe engang selv kunne gå ind for det, mente han. Alene paragraf 8 med de famøse ekspropriationsregler fyldte 8 siders lovtekst. Med et pennestrøg ville man efter Erik Eriksens opfattelse fjerne den grundlovssikrede ejendomsret, ja det er »ligefrem brutalt og kynisk i sin Udformning...«, supplerede den konservative Victor Larsen ham. Nok så afgørende var det imidlertid, at De Radikales ordfører Aage Fogh tog afstand fra par. 8, idet Husmandsforeningerne ikke havde forlangt noget sådant.

Efter endt udvalgsbehandling med Aage Fogh som sekretær var ekspropriationsbestemmelserne i par. 8 blevet erstattet med en statslig forkøbsret til alle ejendomme med et grundbeløb på 35.000 kr. og derover, udbudt i frit salg. Hvis der lokalt var behov for tillægsjord, kunne forkøbsretten

også gøres gældende for mindre ejendomme.

Som det fremgår af ovenstående, var Hans Pinstrup ikke blevet udpeget som ordfører i denne sag, men det blev han derimod, da Bording nogen tid senere fremsatte et forslag til lov om landbrugs-ejendomme. Forslaget fulgte i store træk flertalsindstillingen i den tidligere nævnte kommission under departementschef P. Stahlschmidt.¹⁵⁴ Her havde Hans Pinstrup i mellemtiden afløst Hauch som landboforeningernes repræsentant og da som mindretal indtaget det standpunkt, at han ikke kunne følge flertallet i dets krav om forbud mod at forøge en landejendom med anden jord.

I bred almindelighed gik ovennævnte forslag til ny landbrugslov ud på at søge loven af 1925 respekteret, hvorefter alle ejendomme med 1 ha jord og derover skulle opretholdes som selvstændige enheder uden samdrift med andre bedrifter.¹⁵⁵ Som ordfører i dette spørgsmål benyttede Hans Pinstrup lejligheden til at foretage et større opgør med regeringens jordlovs politik i det hele taget. Som han så det, skulle enhver landmand have lov til at drive sin gård, som han ville. Statsministeren påkaldte i højtidelige ord det brede samarbejde og alligevel smed Bording et sådant forslag på bordet. Intet talte for at forcere jordlovgivningen på dette punkt, hævdede Hans Pinstrup. Forslaget blev alligevel vedtaget med stemmerne 66–53, mens 10 undlod at stemme. Det gik derefter til Landstinget, kom i et udvalg og blev først lov 31. marts 1949 og da i modificeret skikkelse. Nok var det stadig forbudt at eje to ejendomme, men det kunne der dispenseres fra. Sammenlægning ad bagdøren kunne man kalde det.

Husmand Svend Knudsens ejendom i Døllefjelde, Kettinge på Lolland. Husmandsbrugets mange bibeskæftigelser ses demonstreret her gennem den frugthave og hønsegård, der hører til ejendommen.

På et tidligt tidspunkt havde Hans Pinstrup fået sin bestyrelses opbakning til en kraftfuld udtalelse mod regeringens planer omkring jordlovgivningen og kornloven. De jyske Landboforeninger havde ønsket fremsat en udtalelse om landbrugets krav til en kommende kornlov, således at man ikke som i Erik Eriksens tid blev taget på sengen. Resultatet blev en udtalelse fra et bestyrelsesmøde i Landboforeningerne 27. februar 1948, hvori man tog afstand fra de velkendte, alt for lave kornlovspriser fra 1940 og i stedet krævede forædlingsprisen via husdyrene. Det gjorde ikke stemningen blidere, at den juridiske sagskundskab frarådede et evt. sagsanlæg mod regeringen

for at få kendt kornlovsbegrebet som værende i strid med grundloven. Planerne om en forceret udstykning skulle efter landboforeningernes opfattelse ses på baggrund af den stigende afvandring fra landbruget. I 1947 havde ikke færre end 23.000 medarbejdere forladt erhvervet og blandt dem var mange, der tidligere ville have haft sig et statshusmandsbrug.¹⁵⁶

Alligevel var Bordings kornlovsforslag af 16. april 1948 formet over den kendte læst, omend priserne var blevet forhøjet med 5 kr. for brødkorn og 3 kr. for foderkorn, motiveret med de stigende priser på forædlede landbrugsprodukter.¹⁵⁷ Forslaget er »uantageligt«, erklærede Hans Pin-

strup som Venstres ordfører. Tiden var nu inde til at søge hele kornordningen afviklet, også fordi den lovede Marshall-hjælp ville gøre det muligt at købe korn og foderkager i større målestok. I hvert fald ville man have forædlingsprisen 45 kr.

Resultatet blev imidlertid et kompromis, som dels satte brødkornsprisen 2 kr. højere end i Bordings forslag, dels hensked en mulig reduktion af udskrivningen med 20% til Rigsdagens afgørelse i oktober samme år. Desuden fik brødkornsavlerne ret til at få 15% af det afleverede kvantum ombyttet med foderkorn eller klid til en pris af 35 kr. pr. 100 kg.

Fra Landboforeningerne til Landbrugsraadet

Hans Pinstrups påkaldelse af landbrugets erhvervspolitiske styrke havde givet visse resultater i rigsdagssamlingen 1947–48, også markeret ved, at man gennem de fornyede tilskudslove til forbrugerpriserne opretholdt det princip, at landbruget havde ret til at få de gennemsnitlige eksportpriser på hjemmemarkedet. Da fornyede forhandlinger med England efter et leverancestop efteråret 1947 havde afstedkommet pæne prisstigninger, videreført ved forhandlinger i august-september 1948, tegnede situationen noget lysere end i 1947, hvor næsten alt fra sommertørke til en forhandlingsdygtig landbrugsminister syntes at have svoret sig sammen mod landbruget.

Fremgangslinjen på det erhvervspolitiske område blev opretholdt i rigsdagssamlingen 1948–49. For kornlovens vedkommende fik man ved lov af 14. december 1948 indfriet løftet om en 20% reduktion

af udskrivningen, og kornordningen for 1949–50 (lov af 5. juli 1949) kom kun til at omfatte hvede, hvor det afleverede kvantum gav ret til at få samme mængde foderkorn plus 4 kr. ekstra i bytte. Dermed tog man efter 9 års sameksistens endelig afsked med kornloven af 1940. Tilskudslovene blev videreført, ganske vist i modificeret skikkelse i sammenhæng med, at brød- og melrationeringen blev ophævet efteråret 1948. En rekordstor høst 1948 pyntede også svært på regnskabet.

På de indre organisatoriske linjer kunne Landboforeningerne også notere visse resultater, idet man efter et dygtigt forarbejde ved generalsekretær H. Høgsbro Holm, Landbrugsraadet, i efteråret 1948 fik etableret et samarbejdsorgan Produktions- og Afsætningsudvalget med deltagelse af repræsentanter for Landboforeningerne, Husmandsforeningerne og de store andelsorganisationer. Landbrugs-kandidat S. P. Jensen blev udvalgets sekretær og skulle i denne egenskab foretage det beregnings- og undersøgelsesarbejde, der var nødvendigt for at sætte udvalget i stand til at vurdere landbrugets økonomiske situation og fremtidsmuligheder.

En vigtig forudsætning for at få del i Marshall-hjælpens midler var nemlig den, at der skulle udarbejdes et langtidsprogram for den ønskede import af maskiner og driftsmidler, atter set på baggrund af landbrugets anvendelse af nationale ressourcer. Endemålet var at øge det nationale landbrugsproduktion og produktivitet, ikke så meget at holde hjulene i gang.

Selv om Husmandsforeningerne ved at gå ind i Produktions- og Afsætningsudvalget ikke gav slip på deres frie stilling i erhvervspolitisk henseende, var det, set fra et bredere landbrugssynspunkt, en gevinst

Landbrugsraadet holder møde i slutningen af fyrrerne. Præsidenten H. Hauch taler, og ved hans venstre side ses rådets generalsekretær H. Høgsbro Holm.

for Landboforeningerne at få etableret dette samarbejde. Det betegnede atter et skridt i retning af rationalisering og mekanisering, et problemkompleks, som husmændene før eller senere måtte afveje med deres jordpolitiske holdning.

På det organisatoriske område måtte udvalget gennem sin blotte eksistens være en udfordring for Landbrugsraadet, hvor Landboforeningernes repræsentanter gennem det meste af reguleringstiden havde følt sig mindre veltilpas. Andelsorganisationerne finansierede rådets virksomhed og havde gennem de landbrugsministerielle eksportudvalg haft afgørende indflydelse på en landbrugseksport, som gennem henvend 20 år havde været det handelspolitiske underlag for regeringens dispositio-

ner i den tosidede udenrigshandel og dermed for væsentlige dele af den økonomiske politik i det hele taget.

Hauchs forbliven som præsident for Landbrugsraadet skærpede denne konflikt omkring rådet og dets rolle i landbrugets erhvervs politik. Som tidligere omtalt, havde kredse inden for den private handel med stigende styrke argumenteret for, at den centraliserede eksporthandel via de landbrugsministerielle eksportudvalg skulle afløses af en tilbagevenden til normale forhold.¹⁵⁸ Denne opfattelse havde vundet gehør i vide politiske kredse, ikke alene inden for byerhvervenes eget parti, De Konservative, men også inden for traditionelt landbrugsvenlige partier som Venstre og Det radikale Venstre.

Erik Eriksen havde om nogen klart for sig, at fremtiden nok stod i byerhvervenes tegn, og at Venstre nødvendigvis måtte orientere sig mod byvælgerne, om man ville bevare sin stilling som et stort parti. I parentes bemærket styrkede det også hans stilling som landbrugsminister, at han ikke allierede sig alt for kraftigt med landbrugets organisationer. Desuden nærrede han frygt for, at Socialdemokratiet, støttet af kommunisterne, skulle få afgørende indflydelse på dansk politik.

Den radikale Aage Fogh delte åbenbart denne opfattelse, idet han som ordfører for sit parti oftere gav udtryk for liberale end socialliberale synspunkter. Det er nok på denne baggrund, man må se Foghs kampagne for at få landbrugseksporten frigjort fra de bindinger, som eksportloven og de landbrugsministerielle eksportudvalg repræsenterede.

Det stedte Landboforeningernes og for så vidt også Husmandsforeningernes ledere i et ubehageligt dilemma. Af mange grunde kunne de ikke så godt sidde kravet om øget liberalisering overhørig, men i en uafklaret markedssituation var der så mange fordele ved en centraliseret afsætning, at man ikke uden videre ville give afkald herpå. Den konkurrerende privat-handel var gennem sin inkorporering i eksportudvalgene holdt så nogenlunde på plads, og som følge af en enstrengt afsætningsform havde man ingen problemer med landmænd, der solgte deres produkter efter økonomiske, ikke ideologiske overvejelser, et forhold, som havde været velkendt for andelsbevægelsen i tiden før centraliseringen.

Man ønskede derfor at bevare fordelene ved centrale afsætningsformer, udtrykt gennem nogle organisationstyrede eks-

portudvalg og med indbygget garanti for, at landmændene stadig gik denne vej med deres produkter. En vigtig forudsætning var imidlertid, at de opsparede afgiftspuljer i de eksisterende eksportudvalg, landbrugets egne penge, blev overført til de nye udvalg, salgsforeninger, som blev deres korrekte betegnelse.

Men Husmandsforeningerne og Landboforeningerne ville ikke stiltiende se til, at disse millionformuer uden videre gik i salgsforeningernes og det ville i praksis sige andelsselskabernes kasse. Man var nok klar over, at man ikke kunne få del i Baconudvalgets og Smørekseksportudvalgets midler, for her stod store brancheorganisationer bag. Til gengæld var der eksportudvalg for varer som kartofler, huder og kød, hvor der ikke var tale om et fast brancheforhold. Her måtte Landboforeningerne og Husmandsforeningerne som landmændenes umiddelbare repræsentanter være de rette modtagere. Som det blev vist tidligere,¹⁵⁹ lykkedes det også at få en stor del af disse formuer overført, omend Kød- og Kvægudvalget inden da havde investeret en stor del af formuen i et stort frysehus i Esbjerg og en samlestald i Padborg.

Det var i denne situation, at modsætningen mellem Landboforeningerne og Landbrugsraadet og mellem formandskabet Aksel Jensen og Hans Pinstrup på den ene side og Hauch på den anden forvandlede til en åben, ja bitter konflikt. Landboforeningerne havde altid været i bekneb for midler til at finansiere sin organisatoriske virksomhed og så nu i disse puljepenge en mulighed for at slippe ud af denne klemme. Men da man ønskede rådighed over det, man opfattede som sin andel af pengene fra hesteeksportudvalget, meldte

Landbrugets Kvæg- og Kødsalg »OXCO« overtog ved dets oprettelse i 1950 et moderne frysehus i Esbjerg. Det muliggjorde nedfrysningen af store mængder oksekød, der ellers kunne have trykket prisen på et overfyldt marked.

Landbrugsraadet sig også som medinteressent og ville have halvdelen af beløbet. Desuden var Hauch på udkig efter andre puljepenge, rapporterede Aksel Jensen, da han som ledende formand fremlagde sagen for sin bestyrelse.¹⁶⁰

Da Landbrugsraadet mente sig i lige så god ret til at komme i betragtning, udviklede der sig en erklæringskrig mellem de to organisationer eller snarere mellem Aksel Jensen og Hauch. Landboforeningernes bestyrelse var med Hans Pinstrup som eneste undtagelse dog ikke helt så udtalt i kritikken af Hauch og Landbrugsraadet som den uforsonlige formand. Mange års uvenskab er den eneste forklaring på den voldsomme sprogbrug, Aksel Jensen her tog i anvendelse.

Men konflikt eller ikke – virksomhedsåret 1949–50 blev på mange måder en fortsættelse af den positive udvikling, dansk landbrug var inde i fra og med 1948. En

uvarslet engelsk devaluering på hele 30% den 19. september 1949, en nedskrivning af mønten, som Danmark også foretog, fik nok Hans Pinstrup til at pege på misforholdet mellem eksportpriser og produktionsomkostninger, men de gode høstudbytter og fordelene ved de indgående langtidskontrakter med England opvejede i længden dette forhold. I hvert kunne Johs. Larsen i sin oversigt over husdyrbrugets udvikling i 1949 konstatere, at til en sådan fremgang havde man aldrig set mage.¹⁶¹

Erhvervspolitisk vurderet var 1949–50 også et stiltfærdigt år. Tilskudslovene blev videreført, stadig i reduceret skikkelse, og eksportloven blev efter en sidste forlængelse for marts 1950 ophævet med virkning fra 1. april 1950. Fra det ene øjeblik til det andet kunne man dog sætte et nyt skilt på døren, hvorved eksempelvis »Landbrugsministeriets Kvæg- og Kødudvalg« blev til salgforeningen »Landbru-

gets Kvæg- og Kødsalg«, senere kendt som »OXCO«, senere kendt som »OXEXPORT«. ¹⁶²

Perioden 1930–50 i et overskue

Perioden 1930–50 begyndte med en afsætningskrise, der mest af alt var at betragte som en ensidig tysk afspærring over for kvægekseporten fra Danmark. I forsøgene på at mildne krisens værste virkninger spillede Hauch som Landbrugsraadets ledende skikkelse en central rolle. Det får da nærmest symbolsk karakter, at han ved Landbrugsraadets møde i december 1949 kunne berette, at et af årets store højdepunkter var en handelsaftale med den nye statsdannelse Vesttyskland. Af en samlet eksport dertil på 43 mio. kr. var 36 reserveret landbrugsvarer. ¹⁶³ Var man efter 20 års krise og krig på vej ind i en ny guldalder for dansk landbrug?

Årene 1930–50 står i den alm. bevidsthed som en problemfyldt periode i den danske historie, præget som de er af verdenskrise og verdenskrig. For landbrugets vedkommende betyder perioden en afsked med tidligere tiders liberale politik. Afsetningsvanskeligheder tvinger, omend med nogen forsinkelse, landbrugets organisationer med Landboforeningerne i spidsen til at omformulere virksomhedsgrundlaget på adskillige punkter. Resultatet bliver et organiseret samarbejde med statsmagten og da først efter, at de to konkurrerende organisationer Landboforeningerne og Husmandsforeningerne har fundet sammen i et samarbejde i Landbrugsraadets.

Landbrugseksportens forhold reguleres

gennem oprettelse af landbrugsministerielle eksportudvalg, der også inkorporerer repræsentanter for den private handel. Den drivende kraft bag denne omlægning af landbrugspolitikken er landstingsmand H. Hauch, fra 1932 landbrugets ledende skikkelse. Det sker i et nært samarbejde med Husmandsforeningernes nye formand, Jens Holdgaard og med landbrugsministeren i Stauning-Munch-regeringen, socialdemokraten Kr. Bording.

En kraftsproget oprørsbevægelse i landmændenes kreds, L.S., får den vigtige rolle i krisepolitikken, at den på mange områder sætter dagsordenen, men derefter må se sig henvist til en plads mellem tilskuerne. Gennem samarbejdet i Landbrugsraadets undgår Hauch desuden at blive låst fast i sin rolle som formand for Landboforeningernes bestyrelse, hvor der langt hen ad vejen er sympati for L.S.' krav. Under krigen videreføres dette samarbejde, selv om L.S. i de første år under Besættelsen genfinder en del af sin tillokkelse som et bondepolitisk alternativ efter tysk mønster.

Efterkrigsårene bliver præget af en vis landbrugspolitisk frustration. Samspillet mellem en ny landbrugsminister, Erik Eriksen og Hauch bliver snarere præget af konfrontation end samarbejde, og det tjener ikke til at forbedre det anspændte forhold, Hauch i forvejen har til sine nærmeste kolleger. Først da økonomien kommer i mere smult vande som følge af bedre priser på det engelske marked, og da U.S.A. kommer til undsætning med sin Marshall-hjælp, bliver situationen normaliseret. Et nærmere samarbejde mellem Landboforeningerne og Husmandsforeningerne i Landbrugets Afsætnings- og Produktionsudvalg indvarsler i mangt og

meget den nyorientering af landbrugspolitikken, der finder sted i den næste periode.

Den danske krisepolitik på landbrugets område bliver aldrig tvangskorporativ i tysk-nazistisk forstand. Den danske tradition for frivilligt samarbejde mellem stat og organisationer bliver i trekløveret Hauch-Holdgaard-Bordings udlægning til et typisk stykke dansk konsensuspolitik, hvor uroens og utilfredshedens fremadvivende kræfter spændes for samforståelsens vogn.

Noter

1. Sjæll. beretn. 1934, s.91f. og 119ff.
2. Sjæll. beretn. 1930, s. 90.
3. K. P. Lauridsen m.fl.: De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897–19947 (1947), s. 149f.
4. Sjæll. beretn. 1935, s. 87f. og 98fff.
5. Sjæll. beretn. 1936, s. 26f.
6. Sjæll. beretn. 1937, s. 73.
7. Sjæll. beretn. 1938, s.79ff. og s. 110ff.
8. Sjæll. beretn. 1939, s. 84f. og s. 96ff.
9. Se nedenfor s. 257f.
10. Sjæll. beretn. 1937, s. 81f. og 112ff.
11. Sjæll. beretn. 1945, s.102ff. og115ff.
12. Sjæll. beretn. 1946, s. 50ff. (formandsmøde 3.6.46).
13. M. Andersen, anf. værk, s. 98.
14. Sjæll. beretn.- 1948, s. 99f. (best.møde 17.12.48).
15. Sjæll. beretn. 1949, s. 106f. og 144ff.
16. Om L.S. se Per Brogaard: LS's organisatoriske opbygning og virksomhed 1930–1936, 1969, passim.
17. Per Brogaard, anf. værk, sd. 36ff. og 177ff.
18. Sjæll. beretn. 1937, s. 53ff.
19. Sjæll. beretn. 1938, s. 36ff.
20. Sst., s. 67f.
21. K. P. Lauridsen, anf. værk, s.30ff.
22. Sjæll. beretn. 1940, s. 40ff.
23. Sjæll. beretn, 1943, s.51ff. Formandsmøde 26.7.43.
24. Sjæll. beretn. 1944, s. 29ff. Formandsmøde 24.244 og 40f. formandsmøde 1.6.44.
25. Sjæll. beretn. 1946, s. 24.f. Formandsmøde 2.1.46.
26. Sjæll. beretn. 1946, s.46f. Formandsmøde 25.2.46.
27. Se nedenfor s. 281ff.
28. Sjæll. beretn. 1948, s. 91ff. Formandsmøde 5.10.48.
29. Sjæll. beretn. 1948, s.111ff. Delegeretmøde 23.11.48.
30. Sjæll. beretn. 1949, s. 36f. Delegeretmøde 25.11.48.
31. Jyske beretn. 1930, s. 125ff.
32. Sst., s. 156ff.
33. Per Brogaard, anf.v., passim.
34. LBFs f.u.prot. 1917–33, s. 234ff.
35. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 548ff.
36. LBFs f.u.prot. 1917–33, s. 239ff.
37. Jyske beretn. 1931, s. 49ff. og 98ff.
38. LBFs best.prot. VII 1927–33, s. 1977f. Best.møde 12.8.31 jfr. LBFs beretning for 1930–31, s.53ff.
39. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s.550f. og 584f.
40. Per Brogaard, anf. v., s.73ff.
41. Rt. 1931–32, Ft. 25.9.31, sp. 25ff.
42. Sst. 229.9.31, sp. 98ff. jfr. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s. 550ff.
43. Sst.17.10.31, sp. 643ff.
44. Rt. 1931–32. Lt. 19.10.31, sp. 185ff.
45. Per Brogaard, anf. v., s. 75ff.
46. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s. 533f.
47. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s. 527f. og 553f.
48. Sst., s. 542ff. og s. 558.
49. Per Brogaard, anf. v., s. 79 og s. 90.
50. LBFs forh.prot. VII 1927–33. Best.,møde 19.11.31, s. 207f.
51. Sst.. Best.møde 11.3.32, s. 219ff.
52. Beretning fra Landbokommissionen af 1931, s. 22ff.
53. Erik Helmer Pedersen, anf. v, s. 554ff.
54. Erik Helmer Pedersen: »Sukkerroer og egnspolitik«. Festskrift til Niels Thomsen, 1990, s. 148ff.
55. LBFs forh.prot.VII 1927–33. Best.møde 20.5.32, s. 231ff.
56. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s.589ff.
57. Sst. s. 530ff., s. 561f. og s. 594ff.
58. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 531ff. jfr. Flemming Just: Landbruget, staten og eksporten 1930–1950 (1992), s. 103ff.
59. Rt. 1932–3. Ft. 03.11.32, sp. 1045f., og 1.12, sp. 1059ff.
60. Rt. 1932–33, Lt. 13.12.32, sp. 484ff.
61. LBFs forh.prot. VII 1927–33. Best,møde 8.9.32, s. 238ff.

62. Rt. 1932–33. Ft. 20.10.32, sp. 517ff., 1.12, sp. 1057f. og 23.2.33, sp. 3291ff.
63. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s. 534 og s. 562.
64. LBFs f.u.prot. 1917–33. Møde 22.11.32, s. 255ff.
65. LBFs beretn. for 1932–33, s. 81ff.
66. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s. 562f.
67. LBFs forh.prot. VIII 1933–37. Best.møde 7.6.33, s. 6ff.
68. Betænkning fra Landbokommissionen af 1931, s. 146.
69. Per Brogaard, anf. v., s. 113ff.
70. LBFs forh.prot. VIII 1933–37. Møde 20.7.33, s. 12ff.
71. Sst.. Best.møde 9.8.33, s. 27ff.
72. Beretning fra Landbokommissionen af 1931, s. 233ff. jfr. Erik Helmer Pedersen: »Andelsideologi og landbrugspolitik 1933–36«. Landbohistorisk Tidsskrift 1980, s. 163ff.
73. Fridlev Skrubbeltang: Den danske husmand, II, s. 209f.
74. Kjeld Philip: En Fremstilling og Analyse af Den danske Kriselovgivning 1931–38, 1939, s. 94ff. jfr. Erik Helmer Pedersen: Det danske landbrugs historie 1914–1988, s. 196.
75. Rt. 1932–33. Ft. 22.9.33, sp. 6727ff.
76. LBFs beretn. for 1933–34, s. 109ff.
77. Erik Helmer Pedersen: Andelsideologi og landbrugspolitik, s. 171f.
78. Rt. 1933–34. Ft. 29.10.33, sp. 265ff.
79. Rt. 1933–34. Ft. 9.12.33, sp. 1901ff.
80. Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet, s. 600ff.
81. Rrt. 1933–34. Ft. 12.4.34, sp.4343ff.
82. Flemming Just, anf.v., s. 122ff.
83. Per Brogaard, anf. v., s. 99ff.
84. LBFs forh.prot. VIII 1933–37. Bestmøde 14.9.34, s. 90ff.
85. Sst. Best.møde 8.11.34, s. 101ff. jfr. Sjæll. beretn. 1934, s.52ff. Best.møde 31.10.34.
86. Erik Helmer Pedersen: Andelsideologi og landbrugspolitik s, 177ff.
87. LBFs for.prot. VIII 1933–37. Best.møde 3.1.35, s. 120ff.
88. Erik Helmer Pedersen, anf. v., s. 179f.
89. Rt. 1934–35. LT 28.11.34, sp. 171ff.
90. Per Brogaard, anf.v., s. 117ff.
91. Sjæll. beretn. 1935, s. 60ff. jfr. LBFs forh.prot. VIII 1933–37. Best.møde 21.6.35, s. 148ff.
92. Erik Helmer Pedersen: Andelsideologi og landbrugspolitik, s. 182f.
93. LBFs forh.prot. VIII 1933–37. Best.møde 12.9.35, s. 170ff.
94. Rt. 1935–36. Lt. 18.11.35, sp. 83.
95. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s. 185ff.
96. Rt. 1935–36. Lt. 12.2.36, sp. 433ff.
97. Sst. Ft.27.3.36, sp. 4642ff.
98. LBFs beretn. for 1935–36, s. 73ff.
99. LBFs forh.prot. VIII 1933–37. best.møde 3.2.37, s. 267ff.
100. LBFs forh.prot. VIII 1933–37. Best.møde 18.3.37, s. 272ff.
101. Rt. 1936–37. Ft. 30.4.37, sp. 6507ff.
102. LBFs forh.prot. IX 1937–44, Best.møde 21.7.37, s. 1ff.
103. Sst. Best.møde 30.9.37, s. 9ff.
104. Rt. 1937–38. Ft. 7.12.37, sp. 1773ff. 1. beh. 9.12., sp. 1915ff.
105. Rt. 1936–37, Ft. 30.4.37, sp. 6507ff.
106. LBFs forh.prot. IX 1937–44. Best.møde 16.12.37, s. 26ff.
107. Erik Helmer Pedersen: Hedesagen under forvandling, s. 417ff.
108. Erik Helmer Pedersen: »Landbrugsudstillingen på Bellahøj 1938«, Bol og By 1988, passim.
109. Dansk Landbrug 13.10.38, s. 597ff.
110. Rt. 1938–39. Ft. 5.10.38, sp. 39f. (fremsættelsen) og 14.10, sp. 267ff. (1. behandling).
111. Jyske beretn. 1938, s. 54f.
112. LBFs forh.prot. IX 1937–44. Best.møde 21.6.38, s. 75.
113. Rt. 1938–39. Ft. 19.1.39, sp. 4629ff.
114. LBFs forh.prot. IX 1937–44. Best.møde 30.11.38, s. 102ff.
115. Rt. 1939–40. Ft. 8.11.39, sp. 570ff., 600ff. (1. beh.) og 688ff. (2.beh.)
116. Sst. Lt. 9.11.39, sp. 109ff.
117. Fridlev Skrubbeltang: Den danske husmand, II; s. 240ff.
118. I Landbrugsraadets Meddelelser 1939, s. 15507ff. har rådets sekretariat fremlagt en fyldig aktsamling om landbrugets opfattelse af begivenhedernes forløb.
119. Rt. 1939–40. Ft. 15.12.39, sp. 1845ff.
120. Sst. Ft. 14.12.39, sp. 1759ff. (1. beh.) og 19.12., sp. 2032ff. (2. behandling).
121. Sst. Tillæg A, 18.10.39, sp. 2373ff. og 27.19, sp. 504ff. (1. beh.) jfr. Flemming Just, anf. v., s. 134ff.
122. LBFs forh.prot. IX 1937–44. Best.møde 18.6.40, s. 136ff.

123. Sigurd Jensen: Levevilkår under Besættelsen, 1971, s. 74.
124. LBFs forh.prot. IX 1937-44. Best.møde 6.7.40, s. 142ff.
125. Rt. 1939-40. Ft. 17.7.40, sp. 5027ff. og sp. 5038ff. (1. beh.).
126. De danske kornordninger 1933-46, s. 126ff.
127. LBFs forh.prot. IX 1937-44. Best.møde 25.9.40, s. 146ff.
128. Sigurd Jensen, anf. v., s. 185f.
129. LBFs best.ref. 1944 s.
130. Dansk Landbrug 26.7.45, s. 165.
131. Sst. 23.8.45, s. 1955.
132. Rt. 1945. Ft. 27.9.45, sp. 1541ff. og 1627ff. (1. beh.) 1945.
133. Sst. 28.9.45, sp. 853ff.
134. LBFs best.ref. 1945. Møde 13.12.45, s. 142ff.
135. LBFs best.ref. 1946. Møde 26.2.46, s. 31ff.
136. Sst. Møde 22.3.46, s. 56ff. Udtalelsen findes i Dansk Landbrug 28.3.46, s. 155f.
137. Rt. 1945-46. Ft. 27.3.46, sp. 3705f. og 9.4., sp. 4241ff. (1. beh.)
138. LBFs best.ref. 1946. Møde 9.8.46, s. 104ff.
139. Rt. 1945-46. Ft. 6.8.46, sp. 7326ff. og 7.8., sp. 7358ff. (1. beh.).
140. Fridlev Skrubbeltrang, anf. værk, s. 299ff.
141. Rt. 1945. Ft. 1.8.45, sp. 960 og 2.8, sp. 973ff. (1. beh.).
142. LBFs best.ref. 1946. Møde 9.8.46, s. 105.
143. LBFs best.ref. 1947. Møde 30.1.47, s.36ff. jfr. Beretning for 1946-47, s. 11ff. Udtalelsen findes i Dansk Landbrug 6.2.45, s. 45f.
144. Flemming Just, anf.v., s. 197ff.
145. Dansk Landbrug 7.1.47, s.12ff.
146. LBFs best. ref. 1947, s. 92ff.
147. Rt. 1946-47. t. 13.5.47, sp. 4173ff. og 16.5., sp. 4308ff. og 4417ff. (1. beh.).
148. Rt. 1946-47. Lt. 28.5.47, s. 1399f.
149. Fridlev Skrubbeltrang, anf.v. s. 282ff.
150. Rt. 1946-47. Ft. 23.9.47, sp. 5221ff. og Lt. 30.9., sp. 1533ff.
151. LBFs best.ref. 1947, s. 180f.
152. LBFs best.ref. 12948. Møde 7.1.48, s. 7ff.
153. Rt. 1947-48. Ft. 28.1.48, sp. 1434ff. og 5.2., sp. 1592ff. (1. beh.).
154. Se ovenfor s. 288.
155. Sst. 3.3.48, sp. 3521ff. og 31.3., sp. 3396ff.
156. LBFs best.ref. 1948. Møde 27.2.48, sp. 81ff. Udtalelsen findes i Dansk Landbrug 4.3.48, s. 81f.
157. Rt. 1947-48. Ft. 16.4.48, sp. 3820 og 20.4, sp. 3870 (1. beh.).
158. Flemming Just, anf.v., s. 249ff.
159. Se ovenfor s. 282f.
160. LBFs best.ref. for 1949. Møde 20.10.49, s. 190ff.
161. Dansk Landbrug 5.1.50, s. 11ff.
162. Flemming Just, anf. v., s. 416ff.
163. Dansk Landbrug 22.12.49, s. 649ff.

III. Landbruget i et større fællesskab 1950–93

7. De danske Landboforeninger som landsorganisation 1950–72

Den enstrengede organisationsform

Som det er skildret i det forudgående, blev De danske Landboforeninger oprettet i 1893 som et koordinerende udvalg mellem de da eksisterende fællesforeninger af landboforeninger i de enkelte landsdele. I 1917 gjorde man koordinationsudvalget til en permanent organisation med sæde i København, fordi forsyningsvanskelighederne under Første Verdenskrig havde afdekket behovet for en tættere koordinering af landbrugets holdning til de ekstraordinære reguleringsordninger, den politiske ledelse nødvendigvis måtte iværksætte for at skærme det danske samfund mod krigens virkninger.

I de følgende årtier fungerede De danske Landboforeninger da nærmest som et personligt sekretariat for de skiftende formænd, idet fællesforeningerne gennem overledelsen af det faglige arbejde og gennem de årlige delegeretmøder fortsat tegnede profilen af landboforeningernes virksomhed som den største landboorganisation inden for det danske landbrugs vidtforgreneede struktur.

Den erhvervspolitiske virksomhed blev i nogen grad kanaliseret via Landbrugsraadet (af 1919), idet dog efterårets delegeretmøder i de enkelte fællesforeninger i den almindelige bevidsthed fortsat fremstod som provinsielle landborigsdage, hvorfra der tilgik politikerne forholdsvis entydige signaler om landmændenes syn på rigsdagspolitikken og dens forlængelse i centraladministrationens udspil på de enkelte sagsområder. Delegeretmøderne har med andre ord været opfattet som et stemningsbarometer, som alene derigennem har påvirket organisationernes og politikernes holdninger.

Som det er påvist i det forudgående, følte denne ledelsesform henimod 1950 som lidt ude af trit med den erhvervsøkonomiske og -politiske virkelighed, der da omgav dansk landbrug. Formandskabet H. Hauch – Jacob Tvedegaards afløsning i 1947 af kombinationen Hans Pinstrup – Aksel Jensen måtte afstedkomme nye overvejelser om Landboforeningernes placering, ikke mindst i forhold til Landbrugsraadet og de andelsselskaber, der var repræsenteret i rådet som talerør for den daglige ledelse af landbrugets forædlingsvirksomheder.

Gennem oprettelsen i 1948 af Landbrugsrets Produktions- og Afsætningsudvalg var der på samme tid etableret et tværorganisatorisk udrednings- og planlægningsorgan, der gav landbrugets ledelse mulighed for at følge og i givet fald styre udviklingen tættere, end der hidtil havde været mulighed for, et forhold, som betingelserne for ydelse af Marshall-hjælp havde sat i skarp relief. Der er noget paradoksalt i, at danske landmænd med ståsted i partiet Venstre og som medlem af de respektive organisationer vendte sig imod de socialdemokratiske sindede planlægningsøkonomer, hvorimod farmerne i frihedens land U.S.A. blev tvunget til selv at underkaste sig et vidtforgrent planlægningsystem som vilkår for Marshall-hjælp.

Da Hans Pinstrup i 1953 nedlagte sit folketingsmandat for i stedet at koncentrere sig om sin organisationspolitiske virksomhed som ledende formand i Landboforeningerne og som Hauchs efterfølger som præsident for Landbrugsraadet, fik De danske Landboforeninger stigende betydning som erhvervspolitisk toporgan. Denne udvikling tog yderligere fart, da Landboforeningerne indledte et tættere

*En scene fra
undervisningen på
Dalum Mejeriskole ved
Odense.*

samarbejde med Husmandsforeningerne på dette område, udtrykt gennem en fælles udtalelse til regering og folketing af 27. januar 1955 med anmodning om en mere hensigtsmæssig økonomisk politik og gennem en fælles henvendelse til regeringen 3. december 1957 om foranstaltninger til imødegåelse af landbrugets økonomiske vanskeligheder.

I de nærmest følgende år efter 1957-udspillet blev der iværksat en lovgivning, der resulterede i et tættere samarbejde mellem det politiske system og landbrugets organisationer. Derved fik De danske Landboforeninger en central rolle som formidler af denne kontakt, uden at det i første omgang fik konsekvenser for fællesforeningernes sædvanlige virksomhed.

Marshall-hjælpens langsigtede betydning for dansk landbrug på det informative og oplysende område afdækkede imidlertid et stærkt behov for at centralisere og effektivisere landboforeningernes

virksomhed på det faglige gebet. Det begyndte med Landbrugets Informationskontor L.I.K., der efter amerikansk forbillede blev oprettet i 1953 for at understøtte konsulenterne i deres arbejde under brug af diverse hjælpemidler såsom film, lysbilleder, pjecer, landbrugsfaglige artikler m.m.

Under 1960'ernes indkomstkriser, hvor den erhvervspolitiske indsats omkring hjemmemarkedsordninger og direkte indkomststøtte stod i centrum, var De danske Landboforeninger meget bevidst om betydningen af en øget indsats på det landbrugsfaglige område til styrkelse af landmændenes effektivitetsudvikling. Således satte man ind på at styrke forskning og forsøg, landmandens egen uddannelse (det grønne bevis) og konsulenternes efteruddannelse.

I den forbindelse drog man nytte af inspirationen fra studierejser til U.S.A. og fra medarbejdere i det europæiske samar-

bejdsorgan O.E.C.D., der var dannet som en forudsætning for Europas modtagelse af Marshall-hjælp. I O.E.C.D. lagde man megen vægt på at styrke produktivitsudviklingen i europæisk landbrug. Et af virkemidlerne var en forbedring af landbrugets rådgivningstjeneste.

Dernæst centraliserede man i 1970–71 efter et omfattende udredningsarbejde den overordnede ledelse af det faglige arbejde i en række landsudvalg, i første omgang for driftsøkonomi, planteavl, hesteavl, bygninger og maskiner samt kvæg. For de tre sidstnævntes landsudvalgs vedkommende skete det i fællesskab med Husmandsforeningerne, ligesom forskellige avlsforeninger stod bag oprettelsen af landsudvalget for kvæg. For at sikre, at landsudvalgene arbejdede i tættest mulig overensstemmelse med medlemmernes behov, valgtes nogle af udvalgsmedlemmerne af de lokale foreninger.

Senere er tilkommet eller omdannet landsudvalg for svin (oprettet 1931, reorganiseret 1984 og hjemmehørende under Danske Slagterier, Axelborg), ungdomsarbejde (1973) og landboret (1973, fra 1977 fælles med Husmandsforeningerne). Landsudvalgenes daglige virksomhed foregår fra landskontorer, som nu har fælles adresse på Landbrugets Rådgivningscenter i Skejby ved Århus. Den nødvendige koordinering er fra starten varetaget i form af fælles møder, fra 1987 suppleret med Landsudvalgenes Fællesudvalg, oprettet i 1987.

Den modsvarende centralisering af det organisatoriske og erhvervspolitiske arbejde skete omtrent samtidig i form af et sæt nye vedtægter, der trådte i kraft 1. december 1971. Ledelsen bestod nu af et formandsskab på to, et forretningsudvalg

bestående af formandsskab plus 7 bestyrelsesvalgte medlemmer, og en bestyrelse på 25 landsdelsvalgte medlemmer samt indtil 5 medlemmer, valgt på landsbasis inkl. en repræsentant for Tolvmandsforeningerne i henhold til en særlig samarbejdsaftale. For fremtiden var de lokale landboforeninger direkte medlemmer af De danske Landboforeninger, idet de dog skulle bevare medlemsskabet af de provinsielle fællesforeninger og dermed sende repræsentanter til disses delegeretmøder.

I 1980 drog man den endelige konsekvens af centraliseringstanken ved at erstatte de provinsielle delegeretmøder med et landsdelegeretmøde, der er samvirksomhedens øverste myndighed. Efter medlemstal vælger de lokale foreninger hertil maks. 500 delegerede, der atter vælger et formandsskab på to og 24 øvrige bestyrelsesmedlemmer, heraf 21 regionsvalgte og 3 fritvalgte på landsplan.

Efter den seneste vedtægtsændring i 1992 består bestyrelsen af 25 medlemmer. Både formand, 1. og 2. viceformand vælges af det samlede delegeretmøde, der herudover vælger 4 frit på landsplan. De resterende bestyrelsesmedlemmer vælges med 1 fra hver af de 13 regioner og 5 tillægsmandater, fordelt i forhold til medlemstallet i de tre områder (Øerne, Nordvestjylland og det sydøstlige Jylland). Forud herfor skete der i 1983 i spørgsmålet om formandsskabets sammensætning den ændring, at man på delegeretmødet kun valgte 1 formand og en 1. viceformand, medens bestyrelsen valgte 2. viceformand.

Denne tendens til omfattende strukturalisering kan genfindes overalt i landbrugsorganisationernes verden, selv om den i de fleste tilfælde er sket i forskellige etaper. De store andelsselskaber

I 1980 erstattede man de provinsielle delegeretmøder med et samlet landsdelegeretmøde. Billedet er fra det 8. landsdelegeretmøde 14. oktober 1987.

og -virksomheder begyndte i 1960'erne at slutte sig sammen i større enheder, der for slagteriernes vedkommende betyder, at de oprindelige 50 slagterier er reduceret til fem store slagteriselskaber Danish Crown, Vestjyske Slagterier, Steff-Houlberg Slag-

terierne, Slagteriregion SYD og Thisted-Fjerritslev Andels-Svineslagteri. For mejeriernes vedkommende er de godt 1.400 andels- og privatmejerier i hovedsagen blevet erstattet af to store mejeriselskaber MD Foods og Kløver Mælk, der tilsam-

men behandler 80% af mælken. På grovvareriden hedder den største fusion Dansk Landbrugs Grovvarereselskab D.L.G (1969), men ved siden af denne findes dels Landsforeningen Den lokale Andel L.A.G. og Fyns Andels-Foderstofforretning.

Det er kun den øverste top af isbjerget, der kommer til syne ved en omtale som denne af landbrugsorganisationernes fusioneringsbestræbelser gennem de sidste tredive år. Men centraliseringstendensen er ikke lige udtalt overalt. For husmandsforeningernes vedkommende har man nok samlet den erhvervspolitiske virksomhed i landsorganisationen Danske Husmandsforeninger nu Dansk Familielandbrug/Husmandsforeningerne med en bestyrelse på 20 mand, heraf 15 regionsformænd eller næstformænd, men man har i højere grad end tilfældet er hos landboforeningerne bibeholdt den decentrale opdeling i fællesforeninger samt lokale hovedkredse og familiebrugsforeninger.

Til denne indledende redegørelse for de moderne landboforeninger og deres placering i et nutidigt organisationslandskab hører også en kort præsentation af de mange udtryk for tværorganisatoriske nydannelser i løbet af perioden. Med landboforeningerne og husmandsforeningerne som centrale elementer har man f. eks. oprettet det allerede nævnte L.I.K. Landbrugets Informationskontor (1953), L.O.K. Landbrugets Oplysnings- og kursusvirksomhed (1963) og Landbrugsministeriets Rådgivende Forskningsudvalg (1989), der har afløst Landbrugets Samråd for forskning og forsøg, oprettet 1963.

Endelig bør det også nævnes, at danske landbrugsorganisationer er repræsenteret i en række internationale organisationer og

foreninger såsom N.B.C. Nordens Bondeorganisationers Centralråd og C.O.P.A. Sammenslutningen af Landbrugsorganisationer i De europæiske Fællesskaber samt som verdensomspændende organisation I.F.A.P., som for øjeblikket har en dansk præsident, H. O. A. Kjeldsen.

Landbruget og pristallet

I det efterfølgende er det hensigten at vise, hvorledes Landboforeningerne i et stadigt tættere samspil med andre organisationer søgte at fremme landbrugets interesser og synspunkter. Den årlige beretning om De danske Landboforeningers virksomhed har leveret hovedparten af det dokumentariske stof om organisationens virksomhed på det indre og det ydre plan. Materialet er meget omfattende, men hensigtsmæssigt organiseret, og en historiker må glæde sig over den omhu og akkuratessse, der er nedlagt i stoffets redigering og præsentation.

For en eftertid er den slags beretninger simpelthen en forudsætning for at kunne sammenfatte de vigtigste træk af organisationens udvikling. Det må meget beklages, om traditionen med at udgive en god og fyldig beretning går tabt i en mediefikseret tidsalder, hvor undertekster ofte træder i stedet for saglige redegørelser.

Den 1. maj 1950 havde Landboforeningerne fået ny sekretær. I stedet for J. Rottensten, der var udnævnt til statskonsulent i Vesttyskland, havde man antaget konsulent ved Holbæk Amts økonomiske Selskab, Helge Clausen. Udover sin betydelige skoling i landbrugsfaglige anliggender havde han i flere år været lærer ved Ollerup Folkehøjskole, og i kraft af sit enga-

Politikeren Erik Eriksen var også en dygtig landmand. Som R.D.M.-avler producerede han mange gode avlsdyr. Her præsenterer han en samling malkekøer, som har fået ærespræmie på Det fynske Fællesskue i 1953.

gement i det folkelige arbejde måtte han derfor antages at kunne formidle et samarbejde med andre landboorganisationer, ikke mindst Husmandsforeningerne.

Netop i virksomhedsåret 1950–51 ville der i høj grad blive brug for en dygtig og arbejdssom sekretær, fordi Hans Pinstrup, assisteret af Aksel Jensen, her så en mulighed for at forstærke den erhvervspolitiske indsats. Efter regeringen Hans Hedtofts pludselige afgang 25. oktober 1950 lykkedes det Erik Eriksen på kun 5 dage at få dannet en regering af Venstre og Konservative. Landbrugsminister blev Landbrugsraadets præsident, landstingsmand H. Hauch.

Det står ikke klart, hvad der bevægede Erik Eriksen til at vælge netop Hauch til en så udsat post, vis à vis så udtalte modstandere som Hans Pinstrup og især Aksel Jensen. Hvis hensigten var, at de passende

kunne afbalancere hinanden, opnåedes det modsatte: at de i realiteten sled hinanden op rent politisk. Under alle omstændigheder var Hans Pinstrup med Hauchs udnævnelse blevet landbrugets førstemand, i hvert fald på organisationsniveau, og der ville han få god brug for en dygtig sekretær i Landboforeningerne.

Mange ting tydede på, at der snart ville blive kaldt på landbrugets medvirken til en dybtgående sanering af den økonomiske politik. Som følge af Koreakrigens udbrud i slutningen af juni 1950 steg de fleste importpriser kraftigt. Det samme skete ikke for eksportens vedkommende, fordi priserne her var bundet i kraft af de indgåede langtidsaftaler, som den engelske devaluering i september 1949 yderligere havde udhulet. Resultatet blev en alvorlig pris-klemme, som afspejlede sig grelt i januarpristallet 1951, der gik 13 points op og

derfor ville udløse 3 portioner til lønmodtagerne. Betalingsbalancen for 1950 viste desuden et underskud på 400 mio. kr.

Den økonomiske politik måtte derfor strammes ganske betydeligt, ikke mindst på det indkomstpolitiske område. Vi står ved kanten af den dybe grøft, sagde Erik Eriksen ved et møde i det fynske Venstre i slutningen af januar. Socialdemokratiet ville dog ikke midt i en toårig overenskomstperiode røre ved pristallet, da det efter partiets opfattelse var lønmodtagerens eneste garanti for en vis omend forsinket kompensation for indtrufne prisstigninger. Erhvervenes talsmænd vendte sig tilsvarende mod indgreb i prisdannelsen i form af et pris- og avancementstop.

Regeringen tog da i februar en forhandling med De Konservative, Radikale og Socialdemokratiet. Efter socialdemokraten H. C. Hansens opfattelse kunne man da have indgået det kompromis, at erhvervene bidrog med prisnedsættelser o. lign. til et beløb af 450 mio. kr., mens lønmodtagerne blev pålagt en 5% omsætningsafgift, der ville give andre 450 mio. kr. og vel at mærke holdt uden for pristallet. Det strandede imidlertid på statsminister Erik Eriksens modstand mod at slutte forlig uden De Radikale, udtalte H. C. Hansen.

I stedet fremlagde regeringen den 14. marts 1951 et samlet kompleks af 13 forskellige kriselove. Lønmodtagerne skulle yde 150 mio. ved, at man skar toppen af det famøse januarpristal. Landbruget skulle på sin side bidrage med et tilsvarende beløb i form af en kornlov med fuld afleveringspligt for brødkorn samt aflevering af foderkorn i størrelsesforholdet 325 – 850 kg. pr. 1.000 kr.s grundværdi på alle ejendomme på over 12.000 kr. Priserne skulle være 50 kr. for brødkorn og 45 kr.

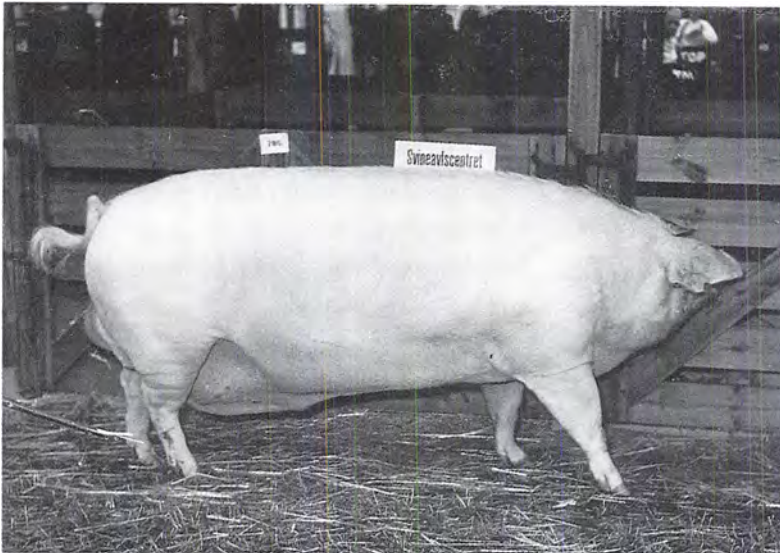
for foderkorn eller de velkendte priser fra kornloven af 1940, korrigeret for mellem-liggende omkostningsstigninger. Husmænd, der afleverede brødkorn, skulle have ret til at købe et tilsvarende kvantum af det afleverede foderkorn og skulle desuden have ret til at købe indtil 100.000 tons foderkorn til en fast pris af 49 kr.

Desuden havde Hauch fremsat et forslag til lov om prisbinding på smør, svin og flæsk på hjemmemarkedet i form af fastlåste afregningstal på 5,50 kr. pr. kg. smør og en afregningspris til slagterierne på 4,32 kr. pr. kg. saltet bacon.

Men forligsviljen var brugt op, da forslagene kom til 1. behandling i Folketinget.¹ Socialdemokraten H. C. Hansen vendte sig skarpt mod det, han opfattede som et ensidigt angreb på lønmodtagernes interesser, idet den samlede afsætningsbukket ud over omsætningsafgiften indeholdt forøgelse af en række punktskatter. Landbrugets andel var efter hans opfattelse svært beskeden, f. eks. ville kornordningen næppe give statskassen mere end 40-50 mio. kr. At røre ved pristallet midt i en overenskomstperiode var helt udelukket.

Med visse reservationer kunne Venstre og De Konservative acceptere de 13 lovforslag under ét, hvorimod De Radikale med Bertel Dahlgaard som ordfører ligesom H. C. Hansen vendte sig imod direkte indgreb mod mekanismerne på arbejdsmarkedet og i stedet ville foreslå en udvidelse af den bundne opsparingsordning, regeringen allerede havde gennemført ved lov af 25. november 1950.

Modsat sit partis ordfører N. Elgaard kunne Hans Pinstrup for nærværende ikke acceptere en kornordning: »Det er et afgjort fejlgreb på nærværende tidspunkt at

*Et højt præmieret
avlssvin fra et fynsk
svineavlscenariet 1954.*

søge en kornordning gennemført...«, understregede han. Tvangsudskrivning af 5 mio. tdr. korn ville antagelig bevirke en indskrænkning af svineholdet med 2 mio. stk. og dermed en formindsket valutaindtjening på 6–700 mio. kr., ville han skønne. Forslaget om prisbinding stemte ham ikke mildere. Det var en tilbagevendende til en lovgivning, man nu troede sig befriet for. Produktionsomkostningerne steg hele tiden, og da priserne var låst fast, måtte resultatet blive svigtende rentabilitet.

Forslagene gik derefter i udvalg, og Hans Pinstrup blev selvfølgelig medlem heraf. Heller ikke her vandt han gehør for sine synspunkter, og det bevægede ham til at lade Landboforeningerne fremkomme med en skarp udtalelse fra et bestyrelsesmøde den 18. april, koncipieret af Aksel Jensen. Kornloven og prisbindingsloven opfattedes her som en særbeskatning af landbruget, slet og ret. Det ville indebære en straf på initiativ og arbejdslyst. Der-

imod ville store befolkningsgrupper slippe for at yde noget til saneringen af den danske økonomi.²

Da betænkningen fra folketingsudvalget forelå en måneds tid senere, sluttede et stort flertal op omkring det let reviderede forslag. Kun Hans Pinstrup og Retsforbundets Oluf Pedersen gik imod.³ Hans Pinstrups stillingtagen blev kommenteret i skarpe vendinger fra mange forskellige sider. De Konservatives ordfører, godsejer Edward Tesdorpf, beklagede, at Landboforeningernes formand indtog »et så negativt og nemt standpunkt, fordi han ikke helt får sin vilje...«. Den radikale Jørgen Jørgensen advarede Hans Pinstrup mod at blæse op til en storm, han ikke senere kunne bemestre. At landbrugsminister Hauch ville gå i rette med sin efterfølger på Axelborg var en givet sag, og det gjorde han da også i et belærende foredrag om, hvorledes man bedst kunne forvalte sin indflydelse i denne stilling.

Selv om påskeforliget også indeholdt en

Medens de endnu var på talefod med hinanden ... Landbrugsminister H. Hauch (t.v.) og Landbrugsraadets præsident Hans Pinstrup spiser frokost sammen 19. januar 1951.

kraftig udvidelse af kredsen af bidragydere til den bundne opsparing, følte Hans Pinstrup fortsat det skete som en ensidig krænkelse af landbrugets interesser og kunne derfor ikke stemme for prisbindingsloven, da den 1. juni kom til 2. og 3. behandling.⁴ I følelsesfulde vendinger beklagede han den ensidige behandling, der efter hans opfattelse var blevet landbruget til del. »Det er ikke megen forståelse eller tak, landbohjemmene møder for deres store arbejde og produktionsindsats i de sidste år, og dog er sandheden den, at der som man i alle danske virksomheder arbejdede tilsvarende som i de 200.000 landbohjem, da ville vore økonomiske vanskeligheder hurtigt være overvundet...«,

lød det anklagende fra Folketingets talerstol. I stedet for at fremture med beklagelser burde Hauch og den øvrige regering efter hans opfattelse takke landbruget for dets oprindelige ja til en afvejet saneringsløsning. Hertil bemærkede Hauch spydigt, at Hans Pinstrup da burde føre en politik, der var grund til at sige ham tak for. Og landbrugsministeren fortsatte: »Men når jeg ser på denne udtalelse, [af 18. april], så nødes jeg til at sige til slut: Gud bevare mig for mine venner. Hans Pinstrup: Jeg ønsker at gøre denne korte bemærkning, at der ikke fra min side er noget at føje til mine udtalelser før.«

Hauch havde nok vundet på det ydre plan ved at få sine lovforslag ført igennem

Rigsdagen, men hans stilling var så svækket, at han den 13. september 1951 »af helbredsgrunde« trådte ud af regeringen. Hans efterfølger blev Jens Sønderup. Hans Pinstrup havde på sin side fået nok af rigsdagspolitik, idet han et par måneder senere meddelte sine vælgere i Sæby-kredsen, at han ved næste valg ville nedlægge sit folketingsmandat.

Det får stå hen, hvorvidt det skyldtes, at Hans Pinstrup følte det som uforeneligt for en organisationsformand også at være folketingsmand eller om det var hensynet til arbejdets omfang. Selv hævdede han det sidste i forbindelse med diskussionen i 1959 om, hvorvidt Landboforeningerne påny kunne vælge en politiker som formand eller ej. Som hans efterfølger udpegedes Jens Sønderup.

De sidste gode år

Det var gode år for landbruget omkring 1950. Forrentningsprocenten for 1950–51 blev 6,3% af handelsværdien, kun en anelse lavere end det forudgående år, og den positive udvikling fortsatte frem til 1954–55, hvor procenten gik ned til 2,6, niveauet i de første efterkrigsår. Flere år i træk kunne man notere rekordstort høstudbytte, og da man fik højest betaling for kornet gennem svineholdet, steg produktionen af svinekød stærkt fra og med 1953.

Med påskeforliget 1951 som eneste undtagelse udviklede den erhvervspolitiske situation sig derfor forholdsvis roligt i første halvdel af 1950'erne. Kornloven var dog stadig et stridens emne. Da Hauchs efterfølger som landbrugsminister, Jens Sønderup, i foråret 1952 følte sig nødsaget til

To politiske – og personlige – venner, fhv. statsminister Erik Eriksen (t.h.) og fhv. landbrugsminister Jens Sønderup fotograferet 1957.

at fremsætte forslag til en kornordning for 1952–53, tog Landboforeningerne afstand herfra i en udtalelse fra et bestyrelsesmøde 2. maj. Heri gav man udtryk for, at en ny kornordning var helt upåkrævet. I hvert fald kunne der kun blive tale om en ordning for brødkorn. Desuden anså man det for noget selvfølgeligt, at prisbindingsloven og den dertil sluttende kødordning af 23. maj 1951 ikke blev videreført. Sammen med kornordningen havde denne lovgivning kostet landbruget 2–300 mio. kr. Produktionsomkostningerne var siden september 1949 steget med 29%, produktpriserne kun 10%. Målt i købekraft fik

man de laveste hjemmemarkedspriser i den vestlige verden. Når landbrugseksporten efterhånden nærmede sig en værdi af 4 mia. kr., måtte man i helhedens interesse søge at styrke landbrugets økonomi, ikke svække den, sluttede udtalelsen.⁵

Ikke desto mindre fremsatte Jens Sønderup 13. maj 1952 et forslag til en ny kornordning, der bortset fra en lettelse i udskrivningen for de store brug var som kalkeret over 1951-loven.⁶ Det gør jeg uden glæde, sagde Jens Sønderup, men forholdene hjemme som ude tvinger mig hertil. Hertil bemærkede Hans Pinstrup, at hans glæde over at gense den kendte lovtekst var om muligt endnu mindre. Loven burde have overskriften: « Skattelov for alle landbrugere, hvis ejendoms jordværdi andrager 12.000 kr. eller derover, samt for alle landbrugere, der dyrker brødkorn... » Det var efter Hans Pinstrups opfattelse urimeligt, at landbruget alene skulle bære byrden ved at holde brødpri- serne i ro.

Med en yderligere lettelse for de store gårde gik lovforslaget trods Landboforeningernes modstand gennem Rigsdagen og blev til lov 7. juni. Samme dag udstedtes en lov om udlån til mejerier og slagterier af de opsparede statsmidler fra Marshall-hjæl- pens modydelser. Lånet kunne andrage op til 40% af overslaget. Dermed havde man udbygget en lovgivning til gavn for erhvervene, man havde indledt ved lov af 27. maj 1950 og revideret 13. februar 1952.

Landbrugsopinionen var enige om at karakterisere 1953 som et særdeles godt år, hvorimod 1954 fik karakteren »særdeles vanskeligt«. Til det positive billede af 1953 hører internt i organisationerne også den omstændighed, at man da fik oprettet to fonde af stor betydning for den faglige

udvikling.⁷ Den ene var Landbrugets faglige fond af 19. august 1953, oprettet på basis af et opsamlet beløb på godt 20 mio. kr. fra virksomheden i det nu nedlagte krigstidsorgan Centralkontoret for indkøb af korn og foderstoffer. Af den årlige kapitalrente skulle de 60% udbetales til de tre landboorganisationer Landboforeningerne, Husmandsforeningerne og Tolvmandsforeningerne i størrelsesforholdet 6:3:1. De 40% til Landboforeningerne kom fra 1955 til at erstatte en række hidtidige statsbevillinger med rod tilbage i husdyrlovene siden 1850'erne til dyrskuer, afkomsbedømmelser, stambogsføring m.v.

Desuden fik man på basis af den tidligere nævnte lov af 31. marts 1953 om oprettelse af en produktivitetsfond etableret Landbrugets Produktivitetsfond, baseret på et program på årlige tilskud på 15 mio. kr., som styredes af Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalg og de dertil knyttede underudvalg.

Til de mindre lyse sider ved 1953, set med Landboforeningernes øjne, var en udvidelse af ferieloven og dermed medhjælperloven 31. marts, hvorved medhjælperne fik ret til 3 ugers ferie i stedet for 2 uger. Trods den stadigt stigende tilnærmelse mellem forholdene på det industrielle og det agrare arbejdsmarked kneb det med at fastholde arbejdskraften ved landbruget. Ikke færre end 7.500 medhjælperere forlod i 1953 det gamle modererhverv, og der var ingen grund til at tro, at dette tal ville blive mindre i de kommende år.

Landmændene følte sig i denne situation ladt lidt i stikken af deres politikere, og det fik Landboforeningerne til 22. januar 1954 at henvende sig til »Regering, folketing og offentlighed«.⁸ Efter at have præsenteret sig selv og sin styrke fremsatte man en

Bekæmpelse af skadedyr ved sprøjtning med kemiske hjælpemidler blev i begyndelsen af 1950'erne en vigtig opgave for landboforeningerne.

række krav til samfundsmagten. For det første frygtede man, at 1920'ernes svinefabrikker skulle genopstå; thi skete det, ville man hurtigt ramle ind i loftet over det aftalte maksimumskontingent på det engelske marked, 203.000 tons. Skulle svineproduktionen begrænses, kunne det lettest ske gennem en »Importkornordning«. Det ville effektivt afbalancere baconproduktionen.

Skattetrykket måtte lettes gennem oprettelse af investeringsfonds, gennem amtskatternes overførsel til kommunerne og gennem fastlagte maksimumspromiller for ejendomsskatten. Desuden vendte man sig mod et pålæg i Finansministeriets bekendtgørelse af 14. januar 1954 om bogføringspligt for alle landbrugsejendomme med en grundværdi på 40.000 kr. og derover. Endelig gjorde man opmærksom på, at der ikke var råd til kortere arbejdstid og højere lønninger.

En forbedring af produktiviteten gennem øget rationalisering og gennem anvendelse af moderne arbejdsteknologi stod

da højt på landbrugets ønskeseddel. På den anden side kunne man ikke undgå at registrere, at eksempelvis anvendelse af kemiske bekæmpelsesmidler o. lign. kunne medføre ulemper og skadevirkninger, som myndighederne nødvendigvis måtte dæmme op imod gennem lovindgreb.

Så tidligt som 9. marts 1948 kom den første lov om midler til bekæmpelse af plantesygdomme, ukrudt og visse skadedyr. Heri bestemtes bl.a., at Landbrugsministeriet på forhånd skulle godkende de enkelte bekæmpelsesmidler. Bestemmelserne i denne lov blev seks år senere (lov af 13. april 1954) skærpet på en række områder. For fremtiden måtte der ikke forhandles bekæmpelsesmidler, før deres evt. giftvirkning over for mennesker og husdyr var blevet fastslået. Den 13. april 1954 kom ligeledes en lov om beskyttelse af bier mod giftige plantebeskyttelsesmidler.

Endvidere nedsattes Landbrugsministeriets giftnævn, der under uafhængige farmakologers ledelse overvågede udviklingen og vejledte Landbrugsministeriet om,

hvilke midler, der måtte markedsføres. Derved undgik Danmark egentlige miljøskandaler.

Desuden forbød man 13. juli 1954 levering af mælk, der måtte indeholde rester af antibiotika.

Både i og uden for landbruget skete der uophørligt ændringer i de forhold, hvorunder man arbejdede. Udviklingen er på mange måder ved at køre løbsk, udtalte Hans Pinstrup på Landbrugsraadets halvårsmøde 15. december 1954. Andre samfundsgrupper fik kompensation for de uophørlige prisstigninger gennem pristallet, så hvorfor ikke konstruere et særligt pristal for omkostningsudviklingen, der i givet fald kunne være bestemmende for landbrugets priser på hjemmemarkedet?

Overalt talte man nu om at beskytte sine markeder mod dumpingimport af subsidierede landbrugsvarer. G.A.T.T. havde derfor sommeren 1954 nedsat et særligt revisionsudvalg til at se nærmere på de skadelige konkurrencebegrænsninger, især i form af eksportsubsidier, de nationale regeringer var så snilde til at udforme under brug af passende dæknavne. Resultaterne herfra gav ikke Danmark nye fordele, men bekræftede kun de allerede indvundne.

Til regering og folketing!

Var 1954 præget af vanskeligheder, blev 1955 et modgangens, ja endog nedgangens år, skrev professor K. Skovgaard i sin oversigt over årets gang i landbrugslandet Danmark.⁹ Faldende priser og stigende omkostninger førte til et dårligt bytteforhold, og det skabte store vanskeligheder for samfundsøkonomien.

Landboforeningerne havde allerede 1. december 1954 opfordret »Danmarks Jordbrugere« og da først og fremmest dem med politiske tillidshverv til at bekæmpe et øget offentligt forbrug. Desuden skulle de modarbejde enhver form for skattestigning, ikke mindst i forbindelse med en omvurdering af jord- og ejendomsskylden. Gennem ejendomsskatternes fortsatte opgang siden 1939 var der indskudt en fortrinsprioritet på 3½ mia. kr. i de danske landbohjem, »en oprørende urimelig særbeskatning uden sidestykke...«, som det udtryktes.¹⁰

Omend udtryksformen var noget rundere, gik realindholdet fra decemberopråbet 1954 med over i en fælles henvendelse til regering og folketing af 27. januar 1955 fra Landboforeningerne og Husmandsforeningerne. Sidstnævnte organisation var i stigende grad optaget af de erhvervspolitiske spørgsmål, især kendeligt efter at den sjællandske formand, boelsmand Peter Jørgensen i 1957 havde afløst den fynske Lauritz Nielsen som Husmandsforeningens formand.

I udtalelsen pegede man på de aktuelle vanskeligheder, landbruget befandt sig i som følge af markedsafspærringer og et forringet bytteforhold. Offentlige besparelser måtte derfor gå hånd i hånd med lavere omkostninger. Amtsskattebyrden måtte fordeles mere ligeligt, og endelig anslog man toner fra fortiden ved at vende sig imod toldforhøjelser. Den efterfølgende udtalelse af 2. august skyldtes en ny og kraftig pristalsstigning og den »overraskende« kendsgerning, at regering og folketing stort set havde siddet januarhenvendelsen overhørig. Nu måtte man indføre et nyt pristalssystem, der reguleredes efter eksporterhvervenes økonomiske

Jens Smørum (1891–1976), Landarbejder, husmand og politiker. Han kom tidligt ind i Folketinget og blev straks meget brugt af sit parti, Socialdemokratiet, især i landbrugsanliggender. I årene 1953–57 var han landbrugsminister i regeringen Hedtoft, senere H. C. Hansen.

muligheder. Hvis pris- og omkostningskapløbet ikke blev bremsset, måtte landbruget kræve kompensation gennem forhøjede priser på hjemmemarkedet.

I sommeren 1955 havde De sjællandske

Landboforeninger forhandlet med landbrugsministeren i den socialdemokratiske Hans Hedtoft- senere H. C. Hansen- regering 1953–57, Jens Smørum, om en belåningsordning for korn for at modvirke, at landmændene på grund af likviditetsproblemer så sig tvunget til at sælge deres beholdninger lige efter høst.¹¹ Det førte til det resultat, at ministeren den 23. juli udstedte importstop for rug og hvede, og den 20. august gav tilsagn om en art statslig kassekredit for 70% af værdien af det korn af høsten 1955, landmændene måtte levere til kornhandlernes lagre. Det var der ingen fordel ved, resolverede landmændene, og ordningen blev ikke taget i anvendelse.

Det indledte samarbejde mellem Landboforeningerne og Husmandsforeningerne blev dog ikke udvidet til et nok så ømtåleligt emneområde, forholdene på arbejdsmarkedet. I begyndelsen af april 1955 havde Hans Pinstrup personligt opfordret landbohjemmene til at stå ubrydeligt sammen imod en udvidelse af den arbejdsconflikt, der var opstået i landbruget som følge af en punktstrejke på små 200 gårde, gartnerier og planteskoler.

Overenskomstforhandlingerne mellem Dansk Arbejdsgiverforening og Dansk Arbejdsmandsforbund havde ikke ført til noget resultat, og 16. april var strejken en kendsgerning. En uge senere standsede Folketinget konflikten ved at lade stridens emne afgøre gennem tvungen voldgift. Ved en kendelse af 17. maj forlængedes den hidtidige overenskomst uændret 1½ år, idet dog staldpersonalet fik en ekstra fridag om måneden. Afgørelsen vakte glæde i Landboforeningerne, idet man derigennem mente at se en bekræftelse på, at stigende produktionsomkostninger

nødvendigvis måtte underordnes »samfundsmæssige hensyn«.

Til Arbejdsmarkedskommissionen af december 1949 skrev man 9. august 1955, at man i hvert fald ikke skulle forstærke vandringen fra land til by ved at gøre bytilværelsen endnu mere fristende for de unge. Desuden vendte man sig mod planerne om at indføre et 8. skoleår i folkeskolen, fordi det ville fjerne en årgang af 14-årige eller ca. 21.000 unge fra landbruget. De kunne ikke undværes i en tid, hvor det gjaldt om at øge produktion og produktivitet i landbruget.¹²

Gennem en udtalelse af 24. januar 1956 drog Tolvmandsforeningernes formand, kammerherre Chr. Garth-Grüner, Sparresholm, sin konklusion af de senere års erhvervspolitiske udvikling: at kravet om en fortsat udstykning var trængt i baggrunden som følge af mekaniseringen, af flugten fra land til by og af det voksende kapitalkrav til en moderne landmand. Det gik som en rød tråd igennem denne og andre udtalelser fra denne tid, at man havde behov for en landbrugspolitisk tænkepause.

Det tidlige forår 1956 var imidlertid præget af store arbejdskonflikter, også på det agrare arbejdsmarked, hvor mejerierne en overgang var lammet af strejke. Gennem et senere vedtaget mæglingforslag af 21. april blev landarbejdernes arbejdstid over to år forkortet fra 9 timer i de seks sommermåneder og 8 timer i vintermånederne til 9 timer i fire sommermåneder og 8 timer resten af året. Desuden blev der ydet forskellige løntillæg.

I den anledning indgik statsminister H. C. Hansen og formanden for landbrugets arbejdsgivere, godsejer A. U. Juhl en aftale

om, at hvis de hermed forbundne merudgifter skulle bringe hovedeksporterhvervet i vanskeligheder, skulle der optages forhandlinger om at afhjælpe dette.

Alligevel kan det siges, at en gunstig konjunkturudvikling fra slutningen af 1955 netop i 1956 gav landbruget et pusterum. Der blev produceret som aldrig før, ikke mindst i svine sektoren. Landbrugsraadets præsidium havde ellers på sit sommermøde i 1955 drøftet mulige forholdsregler over for den voksende svineproduktion inkl. et så følelsesladet emne som svinekort, men man stoppede skyndsomt papirerne i skuffen, da det lysnede lidt.

Den europæiske samarbejdsorganisation O.E.E.C.s landbrugsministre drøftede ved et møde i Paris 1-5. maj 1956 principperne for en fremtidig landbrugspolitik. I en udtalelse fra mødet hed det bl.a., at man var enedes om at anbefale økonomisk-rentable brug på markedsøkonomiske betingelser, idet dog grupper som bjergbønder og husmænd skulle indrømme særfordele.

Sjældent er et år sluttet så harmonisk som 1956, kunne man læse i udtalelserne fra nytårsskiftet 1956-57. Stemningen blev ikke brudt af et engelsk forlangende om en 10% bacontold, dog ledsaget af et løfte om at sikre Danmark 70-75% af importen fra ikke-britiske lande.

Organisationerne havde fået større pengemidler at råde over. Det var medvirkende til, at De danske Landboforeninger turde give sig i kast med at udgive et ugeblad, der skulle være obligatorisk for alle medlemmer. Med virkning fra 1. oktober 1956 tog landboforeningernes blad »Vort Landbrug« navneforandring til »Lands-

bladet«. Det skulle afløse fællesforeningernes tilsvarende ugeblade og blev derfor trykt i 7 udgaver: 3 for det jyske område og 4 for Øerne. Hvert af disse områder fik to udskiftningssider til lokale meddelelser o. lign., men ellers var resten fællesstof. Bladet udkom i begyndelsen i godt 96.000 eksemplarer, men det steg hurtigt til 116.000. Indtil videre ville man dog udsende »Dansk Landbrug« som et landbrugsfagligt månedsskrift. Ligeledes vedblev De jyske Landboforeninger at udgive »Jydsk Landbrug« indtil december 1969.

De jyske Landboforeninger forholdt sig i almindelighed skeptisk over for De danske Landboforeningers øgede selvstændighed, bl.a. fordi man mente, at det ville reducere den indflydelse, de jyske landmænd hidtil havde udøvet gennem deres landborgsdag og gennem præsidentposten i Landbrugsraadet.

»Landsbladet« viste sig hurtigt at blive et slagkraftigt organ for De danske Landboforeninger. Det styrkede sammenholdet, og det blev desuden et godt økonomisk aktiv, både for de lokale foreninger, fordi man som enkeltmand kun fik bladet ved at være medlem, og for De danske Landboforeninger, fordi det opkrævede medlemsbidrag til bladets drift sammen med annonceindtægterne hurtigt oversteg omkostningerne ved dets udgivelse. Det skabte endvidere baggrund for, at De danske Landboforeninger i de følgende år gradvis kunne ændre betalingen fra medlemmerne til et egentligt medlemsbidrag, hvoraf kun en mindre del skulle bruges til finansiering af bladdriften.

Men efter det gode år 1956 satte vanskelighederne ind med prisfald på alle eksportprodukter, mest dog på smør. Da omkostningerne, især de indenlandske, der-

imod steg, indkaldte Landboforeningerne sit forretningsudvalg til et møde 20. marts 1957. Hjemmemarkedet og dets muligheder stod da centralt i drøftelserne, f. eks. ved at man selv kunne hæve de hjemlige priser. I en udtalelse til regering og folketing ajourførte man den erhvervspolitiske situationsrapport og præciserede de allerede fremsatte forslag om mulige løsninger, idet man sluttelig lod kravet om en devaluering stå åben som en sidste udvej.

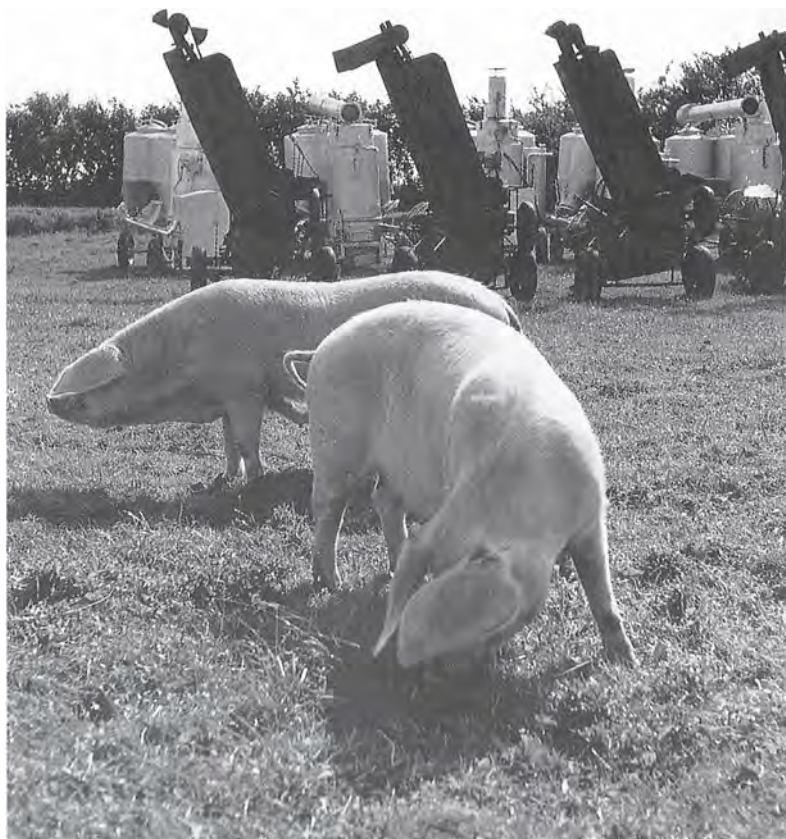
En bemyndigelseslov til landbruget

I den næste måneds tid søgte Landboforeningerne og Husmandsforeningerne at finde frem til en fælles holdning til de prisforbedrende foranstaltninger, der evt. kunne komme på tale. Fra et møde med Mejerierne og Slagterierne 20. april udsendtes en meddelelse til pressen, hvori man i stærke vendinger beklagede sig over den ensidige byrdefordeling, landbruget måtte lægge ryg til. Nu måtte der gennemføres en brødkornsordning for den kommende høst med det formål at begrænse svineproduktionen. Man ville dog ikke helt afvise en »egentlig produktionsregulering«, d.v.s. indføre svinekort, og i så fald ville leverancer i 1957 ikke blive talt med.¹³ De nye svinefabrikker skulle ikke ligefrem opmuntres til at forøge produktionen.

I mellemtiden var en særlig sekretærgruppe gået i gang med at udtænke principperne for en landbrugsstyret prisdannelse på hjemmemarkedet. Det kunne f. eks. ske ved hjælp af en erklæring fra den enkelte landmand om, at han ville sælge sine produkter i overensstemmelse med de regler, organisationerne havde udstedt

I Gelsted på Fyn fandtes i sin tid en kartoffelkogerforening, der rådede over seks moderne transportable kartoffelkogere. Det var tanken, at dække hele Fyn med den slags anlæg, men moderne svinefodringsystemer har for længst henvist kartoffelkogerne til en plads på museet.

herfor, de såkaldte produktionsbindingskort. Efter nogen tids drøftelser trak mejerierne sig imidlertid ud af dette samarbejde under henvisning til, at deres vedtægter efter deres opfattelse gav dem mulighed for at adskille eksportpriser og hjemmemarkedspriser. Derefter gik Husmandsforeningerne også ud af projektet.

Landboforeningerne så sig da nødsaget til at spørge et landsformandsmøde 24. maj 1957, hvorledes man rundt omkring i landet vurderede situationen, og her fik man da stærk tilslutning til forretningsudvalgets erklæring af 20. marts. I en presse-

meddelelse fra mødet gentog man disse krav i let revideret skikkelse, idet man bl.a. udelod den afsluttende passus om en mulig devaluering. Statsminister H. C. Hansen indbød dernæst til et møde i Statsministeriet, hvor man drøftede de fremlagte problemer og deres mulige afhjælpning. Her som ved andre lejligheder udviste H. C. Hansen stor forståelse for landbrugets vanskelige vilkår under en begyndende markedsopdeling.

Sideløbende forhandlinger i Produktions- og Afsætningsudvalget havde gjort det klart, at Husmandsforeningerne ikke

ville være med til at rejse spørgsmålet om en hjemmemarkedsordning rent politisk, idet de forestillede sig, at en stærkere centralstyring af udbuddet ville kunne betinge højere salgspriser. Til gengæld kunne de som allerede antydnet nok gå med til en egentlig brødkornsordning med indbygget afleveringspligt o.s.v., men det ville Karl Skytte, landbrugsminister i den netop tiltrådte trekantregering af S, R og RF, ikke høre tale om. I stedet dekreterede han et kortvarigt importstop for brødkorn, og ved lov af 12. juli 1957 gennemførtes en indmalingstvang for dansk rug og hvede, begyndende med 50% og derefter stigende procenter, især for rug.

I løbet af efteråret 1957 voksede presset mod Husmandsforeningerne om i det mindste at gå med til en styring af priserne på hjemmemarkedet, idet Landboforeningerne for deres part gerne ville medinddrage produktionen i en evt. reguleringsordning. Husmændenes Peter Jørgensen fik da med noget besvær regeringens tilslutning til at få gennemført en hjemmemarkedsordning i form af en bemyndigelseslov, der gav landbrugsministeren ret til at forlene sin myndighed til særlige eksportudvalg, akkurat som før 1950.

Den 3. december 1957 fremkom Husmandsforeningerne og Landboforeningerne da med en fælles opfordring til regeringen om at søge landbrugets kår forbedret på en række punkter, spændende fra en koordinering af landbrugseksporten gennem en særlig bemyndigelseslov til en lettelse af ejendomsbeskatningen. Hjemmemarkedspriserne skulle under ansvar over for Monopoltilsynet pålægges sådanne afgifter, at de ikke længere fulgte eksportpriserne i deres nedadgående bane. Denne henvendelse blev basis for lang-

strakte forhandlinger, der indvarslede en ny landbrugspolitisk epoke med rækkevidde helt frem til 1972.

Andelsbevægelsens, eller med et andet udtryk branchernes ledende personer kunne dog ikke overse, at de to landboorganisationer havde tiltænkt sig selv en førsteplads i de nye afsætningsorganer, omend med tilføjelsen »sammen med den pågældende produktionsgren«. Og privathandelens folk ville nok spørge, hvorfor man helt havde undladt at nævne dem i brevet til regeringen.

De private eksportører kom dog ind i billedet under de efterfølgende forhandlinger hos Karl Skytte, ja han pålagde endog de to landboorganisationer at undersøge, om man ikke kunne få privathandelen med til at gennemføre en frivillig samordning af eksporten. Disse forhandlinger førte ikke til noget resultat, da landbrugsorganisationerne fandt, at det skitserede arrangement var alt for stormasket. Evt. underbydere kunne alt for let finde et smuthul.

Alligevel fik privathandelens talsmænd overbevist regeringen om, at der også skulle tages hensyn til deres interesser, og resultatet blev et lovforslag af 14. maj 1958 om afsætning af danske landbrugsvarer.¹⁴ Lovforslaget gav landbrugsministeren ret til at fastsætte forskrifter for eksporten, herunder centralsalg i ganske særlige tilfælde. Det muliggjorde også opkrævning af produktionsafgifter til finansiering af salgsfremmende foranstaltninger.

Det var absolut ikke tanken at skabe et landbrugsmonopol, præciserede Karl Skytte. Tværtimod var det efter hans opfattelse i alles interesse at sikre den frie handels fortsatte medvirken. Dette synspunkt kom prægnant til udtryk i bestem-

Afsætningsproblemerne fik fra slutningen af 1950'erne en central placering i landbrugspolitikken. Her holder Karl Skytte (landbrugsminister 1957-64) møde med Danmarks statskonsulenter i udlandet. Deres opgave var, at fremme landbrugseksporten til det land de var udstationeret i.

melsen om, at landbrugsministeren skulle forvalte sin bemyndigelse efter forhandling med et 11-mandsudvalg, hvor dog landbruget besatte de seks pladser mod privathandelens fem. De 2 × 2 pladser til Landboforeningerne og Husmandsforeningerne sikrede til gengæld, at de sad på landbrugsflertallet.

Men hvor er Arbejderbevægelsens Erhvervsråd henne, ville socialdemokraten Carl Petersen vide. Og var det rigtigt, som han havde hørt en landbrugsleder udtale i

radioen, at hjemmemarkedspriserne nu var løsnet fra eksportpriserne? Nej, svarede Karl Skytte, men introduktionssalg på nye markeder skulle ikke gerne kunne trykke hjemmemarkedspriserne yderligere. Venstres Jens Sønderup besværede sig lidt over den rolle som ekspeditionskontor, Folketinget havde fået i forhold til regering og organisationsmagt. En notabel organisationsmand, Niels Eriksen, ville for sin part påpege, at det var svært for organisationerne at få 200.000 producenter til at mar-

chere i takt, og derfor måtte man have en sådan lovbemyndigelse. I øvrigt så han mange afsætningsmuligheder for danske landbrugsvarer rundt omkring i verden, et synspunkt den radikale J. Kirkegaard delte.

Bemyndigelsen til landbrugsministeren gik i al korthed ud på at bestemme, hvorledes eksporten til det enkelte marked skulle foregå, og om der evt. skulle pålægges den afgifter. Hjemmemarkedet kunne ikke reguleres direkte, men som Landboforeningerne tolkede loven, kunne begrebet afgiftsfinansierede »salgsomkostninger« udstrækkes til også at omfatte eksportfremstød til lave priser, uden at det skulle kunne trykke prisen på hjemmemarkedet.

Et indre opgør i landbruget

Med afsætningsloven af 16. juni 1958 havde landbrugsministeren og med ham landbrugets organisationer fået bemyndigelse til i givet fald at gribe ind over for foretagsomme eksportører, der så deres fordel i at underbyde landbrugets egne eksportvirksomheder. Den gav imidlertid også mulighed for en langt større og mere koordineret indsats på markedsføringens område for danske landbrugsprodukter. Landmænd såvel som andre samfundsborgere havde med jævne mellemrum kritiseret andelselskabernes eksportudvalg for at være for passive.

Landbrugssiden var i mellemtiden søgt fastere organiseret i så henseende, idet Landboforeningerne og Husmandsforeningerne 14. juni efter drøftelser i Produktions- og Afsætningsudvalget havde fået branchernes ja til at deltage i et nyt

organ, Landbrugets Afsætningsråd, med folketingsmand Niels Eriksen som formand og cand. polit. Viggo Villadsen, nyudnævnt direktør i forsikringselskabet Hafnia, som direktør.

Det gav anledning til en langvarig konflikt i kredsen af de danske landbrugsorganisationer. Bag rådets oprettelse stod for så vidt et enigt landbrug, omend Øernes landboforeninger og De danske Husmandsforeninger var langt mere virksomme for Afsætningsrådets oprettelse end De jyske Landboforeninger og de store andelsorganisationer, der næsten alle havde en jysk formand.¹⁵

Enigheden blev imidlertid brudt, da man skulle drage en klar skillelinje mellem Landbrugsraadets hidtidige rolle i det afsætningspolitiske arbejde og de marketingsopgaver, man havde tiltænkt det nye organ. Desuden følte flere salgforeninger, at Afsætningsrådets kommende virkekreds bredte sig for meget ind over deres områder, hvilket netop var en konsekvens af den nys refererede kritik. Det ældre slægtled af andelsledere anså reklame for en unødigt udgift. »Det danske smør sælger sig selv«, sagde mejeriernes formand Søren Overgaard ved en bestemt lejlighed.

Til de mest aktive i kredsen af stiftere bag Afsætningsrådet hørte så afgjort Petersen-Dalums efterfølger som formand for De fynske Landboforeninger, den idérige formand for Fåborg Andels-Svine slagteri, Niels Eriksen og De sjællandske Landboforeningers formand siden 1954, Johs. Larsen, der atter havde en god forbundsfælle i sin næstformand, forpagter Arne Pilegaard Larsen.

Konflikten brød ud i lys lue, da Johs. Larsen, stærkt inspireret af Landboforeningernes sekretariatschef Helge Clausen,

Velmeritede landbrugsledere til møde. Fra venstre ses Mejeriernes formand Søren Overgaard, forstander Johs. Petersen-Dalum, landbrugsminister (1964–68), Chr. Thomsen, fhv. formand for Tolvmandsforeningernes (1942–52), H. Fabricius.

gav udtryk for, at Landboforeningerne efter Afsætningsrådets oprettelse med Husmandsforeningernes deltagelse ikke havde synderlig brug for Landbrugsraadet, der var domineret af andelsselskaberne. For at vurdere betydningsindholdet heraf må man nok se det i dets historiske sammenhæng, da de sjællandske repræsentanter i Landboforeningerne aldrig rigtig havde accepteret medlemskabet af Landbrugsraadet med dets stærke jyske dominans. For samtidige observatører var der ingen tvivl om, at man her kunne se mindelser om en ideologisk betinget holdningsforskel mellem en jysk selvejerbonde og en sjællandsk fæstebonde, og at denne skillelinje var blevet nedarvet til de senere ledergenerationer i landbrugets verden. Og i partiet Venstre med for den sags skyld.¹⁶

Konflikten fik også sin særlige farve af, at det grundlæggende var landbo- og husmandsforeningernes klare opfattelse, at skulle medvirke til at forbedre medlem-

mernes økonomi både ad erhvervspolitisk og salgsmæssig vej. Om nogen følte Helge Clausen dette som en central opgave, og til at løse denne havde han en stab af dygtige medarbejdere, deriblandt den tidligere sekretær i Produktions- og Afsætningsudvalget, lic. agro. S. P. Jensen, som i 1957 var blevet ansat som fuldmægtig i Landboforeningerne og to år senere avancerede til kontorchef med opgaver inden for prispolitik og teknisk-økonomiske undersøgelser. Hans første store opgave blev at forfatte pjecen »Dansk Landbrug og de nye europæiske samarbejdsplaner« (1957), der mere end noget andet markerer Landboforeningernes utvetydige ja til en nærmere tilknytning til De Seks eller Romunionen af 1955.¹⁷

I 1951 havde man ansat agronom K. B. Andersen som medarbejder i Landboforeningernes sekretariat. Han fik her overdraget den opgave at lede Landøkonomisk Rejsebureau samt at varetage opgaver med

*Samarbejde i
Landbrugets topledelse.
Mødet mellem
Landboforeningernes
formand Johs. Larsen
(t.v.),
Landboforeningernes
sekretær Helge Clausen,
Landboforeningernes
talekspert S.P. Jensen og
Husmandsforeningernes
sekretær Kaare Milthers.*

relation til undervisning og husholdning. I 1959 ansattes agronom Jørgen Skovbæk som fuldmægtig med opgaver inden for lovgivning samt indkøbs- og finansieringsforeningerne. Da Helge Clausen i april 1959 blev udnævnt til landbrugskyndig direktør i Creditkassen for Landejendomme, efterfulgtes han af sekretariatets skatteekspert, Charles F. Jensen, der inden sin ansættelse i 1953 havde haft en stilling i Landskatteretten.

Mens konflikten om Afsætningsrådet var på sit højeste, kom meddelelsen 6. august 1959 om, at Hans Pinstруп ville nedlægge sin post som formand for De jyske Landboforeninger og dermed også som formand for Landboforeningerne. Der blev angivet flere motiver til dette skridt, men i afskedens øjeblik hæftede hovedpersonen sig mest ved det, han opfattede som Husmandsforeningernes sololøb som landbrugsorganisation. Der var i det hele

taget alt for mange landbrugsorganisationer, mente han.¹⁸

Det blev da hans efterfølger som Landboforeningernes leder, den jyske gårdejer og folketingsmand for Venstre siden 1953, Anders Andersen, der skulle forsøge at klinke skårene efter 1½ års stærke rivninger inden for landbrugets organisationsverden. Med støtte af Landbrugsraadets direktør siden 1955, den tidligere kontorchef i Landbrugsministeriet, juristen Niels Kjærgaard, ville han samle tilslutning til en bred løsning, der gik ud på at udvide samarbejdet i Landbrugsraadet til at omfatte alle betydende landbrugsorganisationer, Husmandsforeningerne ikke undtaget. Derved ville Afsætningsrådet miste sin selvstændige stilling for i stedet at blive inkorporeret i Landbrugsraadet under betegnelsen Landbrugets Afsætningsudvalg. Planen blev også realiseret i dens hovedtræk, men Husmandsforenin-

gerne afslog dog at give køb på den selvstændige placering, de havde skabt sig gennem deres udtræden af Landbrugsraadet i 1939.¹⁹

Da Anders Andersen 8. december 1959 tiltrådte sit medlemsskab af Landboforeningernes formandsskab, lå der flere opgaver og ventede på deres løsning. Udover konflikten omkring Afsætningsrådet var der spørgsmålet om den kommende strukturudvikling i en tid, hvor de synkende priser på landbrugets produkter måtte kompenseres gennem etablering af større, mekaniserede bedrifter eller med andre ord øget produktion og produktivitet. Til at overveje de jordpolitiske konsekvenser heraf nedsatte Karl Skytte 24. februar 1960 en landbokommission med sig selv som formand.

Landboforeningernes to formænd Anders Andersen og Johs. Larsen blev naturligvis medlemmer heraf sammen med sekretariatschefen Charles F. Jensen. Johs. Larsen fik desuden tilslutning til sin gamle tanke om, at landbruget selv internt undersøgte de konsekvenser, den teknisk-økonomiske udvikling måtte få for landbrugsarbejdets og organisationsvirksomhedens konkrete indretning. Resultatet blev, at man i samarbejde med Husmandsforeningerne og Andelsudvalget nedsatte et teknisk-økonomisk udvalg, som i juni 1960 kunne holde sit første møde, og som fik kontorchef S. P. Jensen som sekretær.²⁰

Tværorienterede koordineringsorganer syntes at være løsenet på mange problemer i en tid, hvor markedssituationen blev stedse mere broget. I slutningen af maj 1960 gik de fleste organisationer og eksportører på avlsdyrtransportens område sammen i salgforeningen Breedania. Landboforeningerne havde så tidligt som i

1949 taget initiativet til at få oprettet et centralt salgsorgan på dette område, Avlsdyrtransportudvalget, men for at undgå underbud over for centrale opkøbsorganer i udlandet ønskede landbrugsorganisationerne at få et fastere tag om denne niche i det samlede eksportbillede.

For at give den slags arrangementer status som et officielt koordineringsudvalg ændrede man ved lov af 31. marts 1960 afsætningsloven af 1958, således at landbrugsministeren kunne give sammenslutninger af typen Breedania eneret på avlsdyrtransporten til et land med centrale opkøbsinstitutioner.

Kompensationsforhandlinger ender i leveringsstop

Som det tidligere er blevet påpeget, var Landboforeningerne meget opmærksomme på den omkostningsforøgelse, de periodiske overenskomstfornyelser på det agrare arbejdsmarked kunne indebære. Hidtil havde arbejdsgiversiden på dette område været repræsenteret gennem Sammenslutningen af Landbrugets Arbejdsgiverforeninger S.A.L.A., der udover de traditionelle jord- og skovbrugsbeskæftigelse også omfattede landmejerierne. Med virkning fra 1. juli 1960 besluttede slagteriernes arbejdsgiverforening sig til at indmelde sig i S.A.L.A. og fik snart følgeskab af konsummejeriernes arbejdsgiverforening.

Landboforeningerne måtte ud fra de senere års erfaringer følge denne udvikling med største interesse. Overfladisk betragtet måtte man langt hen ad vejen føle et vist interessesfællesskab med S.A.L.A., men sammenslutningen kunne ikke frit-

ges for en mistanke om, at den ved dens foretagsomme formand, godsejer A. U. Juhl, fra 1956 ligeledes næstformand for Tolvmandsforeningerne, gerne ville spille en rolle rent erhvervspolitisk.

Som det blev vist tidligere²¹, havde Juhl hjulpet H. C. Hansen med at løse landbrugskonflikten i 1956 mod et vagt løfte om mulige kompensationsydelse. Dermed havde Juhl som formand for S.A.L.A. etableret sig som landbrugspolitisk forhandler, hvilket han dygtigt udnyttede i de følgende år.

Landbrugsraadets præsidium havde med Hans Pinstrup som initiativtager søgt at få sammenkoblet overenskomstforhandlingerne på det agrare arbejdsmarked med evt. forhandlinger med regeringen om at yde landbruget kompensation for misforholdet mellem faldende eksportpriser og stigende omkostninger. Landboforeningerne var da tiltænkt en plads i det påtænkte 14-mands fællesudvalg mellem S.A.L.A. og organisationerne bag Landbrugsrådet.

På et bestyrelsesmøde 27. juli 1960 drøftede Landboforeningerne dette forslag, men selv om man i høj grad sympatiserede med tanken om at sammenkæde overenskomstdrøftelser med forhandlinger om kompensation, ville man gerne tildeles en stærkere repræsentation i fællesudvalget. Delegationen blev derefter udvidet fra to til tre mand, mod at S.A.L.A. fik et ekstra medlem, og derefter kunne det 16-mands store organ, Fællesudvalget for landbrugets arbejdsøkonomiske spørgsmål, i daglig tale Kompensationsudvalget, konstituere sig 24. oktober 1960.²²

I 1958 var forhandlingerne om at danne et stort europæisk frihandelsområde brudt sammen. Som modvægt mod Romunionen

Reklame for danske æg således som den blev anvendt i en salgskampagne i Schweiz ca. 1960.

dannede England, Sverige, Norge, Danmark, Schweiz, Østrig og Portugal da i 1960 et ydre frihandelsområde, European Free Trade Agreement E.F.T.A. eller De Syv i modsætning til De Seks eller Romunionen.

Denne deling af landbrugets to største markeder – smør, bacon og æg til De Syv og kød, kvæg, ost, fjerkræ og maltbyg til De Seks – måtte naturligvis give anledning til stor bekymring inden for dansk landbrug, ikke mindst når De Seks' landbrugsordninger engang måtte være forhandlet på plads. Da landbrugsvarer ikke var omfattet af EFTA-aftalen, måtte dansk landbrug forhandle sig til rette med de øvrige

deltagerlande om særlige begunstigelser for importen af danske landbrugsprodukter til et godt beskyttet, nationalt marked i hvert enkelt EFTA-land.²³

Da bemyndigelses- eller afsætningsloven af 1958 trods dens senere udvidelse langt fra sikrede landbruget kompensation for prisfaldet på eksportmarkederne og for den hjemlige omkostningsforøgelse, måtte der efter erhvervets opfattelse etableres anderledes effektive støtteordninger, senest i forbindelse med overenskomstfornyelsen på det agrare arbejdsmarked foråret 1961.

I januar og februar 1961 henvendte såvel S.A.L.A. som Kompensationsudvalget sig til statsministeren, også i dennes egenskab af minister for løsning af arbejdskonflikter. S.A.L.A.s arbejderside ville forlange 182 mio. kr. i lønforhøjelser, og dem havde man ikke, fortalte Juhl statsministeren, medmindre man fik kompensation i form af landbrugsstøtte. Ved det senere møde med Kompensationsudvalget krævede man ejendomsskatten til stat og amter fjernet. Det ville give 136 mio. kr., hvortil kom et uspecificeret beløb gennem en fastlåsning af niveauet for kommunale ejendomsskatter. Og det var kun kompensationen for arbejdernes lønforhøjelse, præciseredes det.

Ved senere møder i april blev det samlede krav om støtte opgjort til 550 mio. kr., hvoraf de 300 mio. hidrørte fra ønsket om et kontant beløb til en fordelingspulje. Desuden ville man gerne have en hjemmemarkedsordning for kød og flæsk til 100 mio. kr. Her over for stod regeringens tilbud om godt 300 mio. kr. Husmandsforeningerne havde på deres side opgjort landbrugets ønske til 416 mio. kr., men dér havde man lavet en regnefejl, erklærede Landboforeningerne. Det rette beløb

var efter denne opgørelse på knap 400 mio. kr.²⁴

Den 2. maj 1961 var erklæringskrigen mellem de to parter stivnet i ubevægelige fronter. Regeringen, repræsenteret ved landbrugsministeren, ville ikke give mere end 300 mio. kr., og Kompensationsudvalget krævede næsten det dobbelte. Forhandlingerne på det agrare arbejdsmarked var brudt sammen, og en varslet strejke på slagterierne ville træde i kraft 4. maj. Det samme skulle være sket for land- og konsummejeriernes vedkommende, men forligsinstitutionen udsatte her strejken i hhv. 14 og 28 dage.

Dermed var den så efterstræbte samtidighed i det dobbelte forhandlingsforløb slået i stykker, og Kompensationsudvalget besluttede da at opfordre til frivillig tilbageholdelse af mælk, svin, søer og kreaturer fra og med den 8. maj 1961. I konsekvens heraf udsendtes 5. maj en sådan opfordring med overskriften »Til landbrugerne«. Den var underskrevet af formændene for Landboforeningerne, Tolvmandsforeningerne og de store andels-produktionsselskaber. Arbejdsgiversiden kunne ikke medunderskrive opfordringen, da den var part i arbejdskonflikten. Husmandsforeningerne ønskede ikke at deltage i opfordringen.

Efter en kort redegørelse for situationen, sådan som den tegnede sig i Axelborgs perspektiv, opfordrede man samtlige producenter »til at standse enhver leverance af mælk, kreaturer, kalve, slagtesvin og søer fra og med mandag morgen den 8. maj. Det står nu til den enkelte producent at afgøre, om det skal lykkes landbruget gennem en enig optræden og et ubrydeligt sammenhold at tilvejebringe rimelige økonomiske vilkår for erhvervet,«

Under åget. En landmand bærer returmælken hjem fra mælkevognen. Langt de fleste brugte dog en vogn hertil.

sluttede man henvendelsen. Som altså også gik til husmændene, Peter Jørgensens medlemmer.

Inden man imidlertid var kommet så vidt, havde de ledende personer i landbrugets organisationsverden naturligvis ført en række forhandlinger såvel internt som ud af huset. Anders Andersen erindrer tydeligt, hvorledes Venstres formand, fhv. statsminister Erik Eriksen, lagde stærkt pres på ham for at få ham til at opgive

leveringsstoppet, men da Johs. Larsen på sin side holdt fast ved beslutningen herom, modstod Anders Andersen presset.²⁵ Husmandsforeningernes ledere havde også indre anfægtelser, fordi hensynet til den traditionelle alliance med regeringssiden tørnede sammen med den sympati, ikke så få medlemmer nærede for en aktion.

Leveringsstoppet eller i tidens eget sprog »mælkestrejken« skulle få stor tilslutning. Men endnu mens mælkekuskene rundt om i landet kørte deres sædvanlige morgen- og formiddagstur, havde statsminister Viggo Kampmann henvendt sig direkte til Anders Andersen om en mulig forhandlingsløsning, og de to mødtes i al hemmelighed søndag den 7. maj for at snakke tingene igennem. Efter et par runder med gensidige forsikringer om den faste vilje til fortsat konflikt nåede arbejderne og bøndernes ledere frem til et kompromis inden for en beløbsramme på 459 mio. kr.

Leveringsstoppet blev en realitet mandag morgen den 8. maj, og massemedierne stod da klar med kameraer og mikrofoner, da den dyrebare mælk blev hældt i kloakken. Vedkommende producent var dog nok blevet lovet kompensation herfor, eftersom almindelig sund fornuft tilsagde landmanden at lade mælken blive i det indre kredsløb, ikke lade den gå ud i det ydre. Da stoppet først var en kendsgerning, truede arbejderne organisationer med repressalier mod de strejkende landmænd, og i Ålborg kom det ligefrem til uroligheder. På Axelborg fik man besøg af en deputation fra arbejderne på B & W, og der blev i den anledning brugt ord og vendinger, som ikke stod i landbrugets ordbog.

Situationen var med andre ord ved at

»Mig kan I gøre med hvad I vil, men lad min kone og børn i fred.«
 Landbrugsminister Karl Skyttes ord til et par hundrede fynske landmænd, der 9. maj 1961 om morgenen var mødt op for at protestere mod, at Karl Skytte ikke ville deltage i mælkestrejken.

koge over, og de implicerede politikere og organisationsledere tog den 9. maj kontakt med hinanden for at få konflikten afblæst og i den anledning få Kampmann-Anderesen-aftalen omsat til praktisk fordelingspolitik. Kløkken to om natten den 10. maj kunne de efterfølgende forhandlinger mellem repræsentanter for regeringen og Kompensationsudvalget slutte med det resultat, som på kroner og ører var aftalt ved det »underjordiske« søndagsmøde mellem de to ledere.

Udover en kontantstøtte på 250 mio. kr., hvoraf de 212 mio. kr. skulle bruges til et ko- og ejendomstilskud, fik landbruget 50 mio. til billiggørelse af kunstgødning. 75 mio. til eksportfremmende foranstaltninger, 50 mio. i form af en hjemmemarkedsordning for flæsk samt en række mindre beløb fra så forskellige ting som en opretholdt kornordning, en rapsordning på frivilligt grundlag o.s.v.

Det afgørende nye i denne aftale var kontantstøtten og hjemmemarkedsordningen for flæsk. Selv om flæskeordningen kun kom til at betyde en slagteafgift på 50 øre pr. kg. til brug for slagteriernes markedspleje, var der givet grønt lys for en udvidelse af bemyndigelsesloven til også at omfatte hjemmemarkedspriserne. Det skete ved lov af 16. juni 1961, hvor såvel flæskeordningen som kontantstøtten blev lyst i kuld og køn.²⁶

Alle ordførerne udtrykte betænkeligheder ved arrangementet, ikke mindst forhandlingsformen, som den konservative H. C. Toft ligefrem fandt angribelig. Venstres ordfører Jens Chr. Christensen ville have foretrukket hjemmemarkedspriser, udregnet på basis af kostprisen. Socialdemokraten, fhv. landbrugsminister Carl Petersen, kunne ikke opfatte forslaget som udtryk for god planøkonomi. De uproduktive grene inden for landbruget skulle

snarere skæres væk end opmuntres yderligere. Og mælkestrejken kunne kun karakteriseres som en åbenlys pression mod lovgivningsmagten, mente han.

Ja, det var simpelthen at sætte regering og folketing kniven på struben, præciserede smedenes formand Hans Rasmussen. Fagforeningerne holdt altid livsvigtige områder uden for en evt. konflikt, betonedede han. Hertil bemærkede Anders Andersen, at Hans Rasmussen i så fald måtte have glemt den netop overståede strejke på slagterierne. I øvrigt ville han påpege, at eftersom 2/3 af landmændene havde en årsfortjeneste på mindre end halvdelen af en faglært arbejders løn, burde man spare sig selv og Folketinget for beklagelser over landmændenes »pression«. Anders Andersen tog i øvrigt sammen med Niels Eriksen og to andre venstremænd konsekvensen af deres standpunkt ved at stemme for bemyndigelsesloven i modsætning til resten af Venstres (og Konservatives) gruppe, der undlod at stemme.

Et brud med en jordpolitisk tradition

Den 9. marts 1960 havde Karl Skyttes landbokommission indledt sin møderække, og i løbet af det første års arbejde i kommissionen tegnede der sig efterhånden et billede af det jordpolitiske kompromis, der i første omgang kunne komme på tale. Ved et møde i det radikale Venstres hovedbestyrelse 23. september 1961 erklærede landbrugsministeren, at tiden helt var løbet fra de mindste brug, og at Landbokommissionen derfor arbejdede med planer om sammenlægning af mindre brug til større driftsenheder. Efter hans opfattelse

gik udviklingen i retning af en specialisering, og det ville i sig selv stille store krav til landmandens duelighed og kapitalstyrke.

Omtrent samtidig offentliggjordes Landboforeningernes beretning for 1960–61, og her kunne man læse, at interessen i udvalg 1 om landbrugsstrukturen især samlede sig om at øge familiebrugene til 9 ha af den bedste jord og 20 af den dårligste. Desuden arbejdede man med planer om samdrift af lidt større ejendomme.²⁷

Offentligheden var således forberedt på et brud med tidligere tiders jordpolitik, da Landbokommissionens første betænkning forelå 15. februar 1962. Kommissionens medlemmer var enige om, at et stort antal landbrugsejendomme var for små til at brødføde en familie, og at man ved hjælp af moderne maskiner kunne dyrke langt mere jord end tidligere. Professor K. Skovgaard havde således beregnet, at et familiebrug skulle være på 20–30 ha for at give landmandsfamilien en indtægt, der svarede til en faglært arbejders, og regnede man de seneste lønstigninger med, var størrelsen snarere 30–50 ha.²⁸ Men når kommissionen derefter skulle drage en jordpolitisk konklusion af denne konstatering, hørte enigheden op. Et stort flertal ville tillade sammenlægning af brug under 5 (7) ha til ejendomme på 12 ha på den bedste jord og 17 ha på den dårligste. I parentes bemærket fandtes i matriklen 37.000 ejendomme under 5 ha, men herved halvdelen blev rent faktisk drevet sammen med større brug.

Desuden ville kommissionen på det nærmeste have fordoblet den hovedparcel, der skulle blive tilbage ved en evt. udstykning af en større landejendom, idet

Nabosamvirke i høstens tid. To nordfynske landmænd hjælper hinanden med høsten af græsfrø. I traktoralderens første år havde man som oftest ikke maskiner, der var bygget specielt til brug sammen med en traktor.

mindsteparcellen, beregnet ud fra en vurdering af jordens produktionsevne, skulle ligge i spillerummet 15–26 ha.

En måned senere fremlagde Karl Skytte da det refererede forslag som sit eget, men eftersom han selv var kommissionens formand, ville det nok blive opfattet som landbrugspolitisk skizofreni, om han ikke fulgte kommissionens flertal.²⁹ Han oplyste ved samme lejlighed, at Landbokommissionen arbejdede videre med spørgsmål som samdrift af landbrugsejendomme og landbrugets kreditforhold. Med De Konservative som eneste undtagelse gik Folketingets partier ind for lovforslaget. De Konservatives ordfører H. C. Toft fandt

det ejendommeligt, at man ikke ved samme lejlighed ophævede landbrugspligten, der som hidtil omfattede alle ejendomme på 1 ha og derover. Ved en tidligere drøftelse af en fornyelse af loven om udlån til statshusmandsbrug (lov af 9. marts 1962) havde De Konservatives Niels Ravn ligefrem kaldt fortsat udstykning for en fejlinvestering. Det samme sagde De Uafhængiges Ejnar Bækgaard.³⁰

Omkring landbrugets kreditforhold havde en kommission, nedsat 1953 af Indenrigs- og Boligministeriet, arbejdet med så centrale spørgsmål som muligheden af at forhøje realkreditinstitutionernes lånegrænser og en mere effektiv finansiering af

besætning og inventar. I sin betænkning tre år senere konstaterede kommissionen, at landbrugets gæld var steget fra 4.450 mio. kr. i 1937 til 6.400 mio. kr. i 1954, men udtrykt i procent af den stigende ejendomsværdi var gældsprocenten alligevel faldet fra 57% til 31%. Til gengæld faldt halvdelen af gældsforøgelsen på den højest forgældede fjerdepart af ejendommene, typisk forøget i forbindelse med et generationsskifte. Desuden fandt kommissionen, at den løse gæld var steget langt stærkere end den faste. Ikke desto mindre konkluderede kommissionen, at der ikke var tilstrækkelig anledning til at lempe lovgivningen på de anførte punkter.³¹

Mekaniseringen krævede store investeringer, og af samme grund havde mange landmænd måttet stifte løs gæld hos deres leverandører for at få rådighed over de nødvendige traktorer og maskiner. Derfor havde en række landboforeninger landet over siden 1957 etableret særlige indkøbs- og finansieringsforeninger, hvor medlemmerne mod at tegne sig for et garantibeløb på 3% af ejendomsskylden, maks. 4.500 kr., kunne få lån af foreningen eller garanti for et lån på 3/4 af prisen for det pågældende stykke inventar. Et medlem kunne ikke låne for mere end 1/5 af sin ejendomsskyldsværdi og højst 30.000 kr. Det var Landboforeningernes Charles F. Jensen, der havde udformet reglerne herfor.³²

Kredit- og hypoteksforeningerne havde dog, endnu inden realkreditkommissionens betænkning forelå, forsøgt at lette landbrugets mest påtrængende finansieringsbehov ved at udstede obligationer

med forholdsvis kort løbetid (10 år) og med så høj en rente, at kurstabet blev minimalt.

Desuden havde Folketinget i samlingen 1959–60 fulgt realkreditkommissionens forslag om bedre pantsætningsmuligheder for maskiner og inventar ved at vedtage en række ændringer til konkursloven, retsplejeloven og tinglysningsloven, hvorved underpant i løsøre blev sidestillet med pant i fast ejendom. Desuden kunne landmændene få 1. prioritetslån på hele deres løsøre ved at kombinere et lånetilbud fra en kredit- og hypoteksforening med et tilsvarende lån i et lokalt pengeinstitut eller et særligt løsøreinstitut. Forpagtere kunne i modsætning til andre belåne deres samlede løsørebestand under ét, uden at hver enkelt ting skulle nævnes særskilt i pantebrevet.³³

Endelig fik man – også efter realkreditkommissionens forslag – oprettet et tredjeprioritetsinstitut til supplerende af de bestående kreditinstitutioner, Dansk Landbrugs Realkreditfond D.L.R. (lov af 7. juli 1960). Gennem indstilling fra et lokalt pengeinstitut kunne fonden yde 5–20 års lån mod sekundær pant inden for 70% af den værdi, hvortil en givet ejendom var ansat. Som kollektiv sikkerhed tegnede de formidlende pengeinstitutter en garantikapital på 5% af restgælden. Desuden skulle Nationalbanken, bankerne og sparekasserne oprette en supplerende grundfond på 60 mio. kr. På mindre end et år havde D.L.R. under direktør Erik Krogstrups dynamiske ledelse bevilget lån på ialt 115 mio. kr. i 3.800 ejendomme.

Billede fra en arbejdsplads. Venstres Erik Eriksen (t.v.) og De Konservatives Poul Sørensen drøfter situationen under en forespørgselsdebat i Folketinget august 1961.

Under ansvar over for Monopoltilsynet

Landbrugsøkonomisk betragtet var 1961 et dårligt år. Priserne faldt med 6%, hvorimod omkostningerne gik den anden vej med hele 9%. Det forringede bytteforhold betød en indtægtsnedgang for landbruget på 7-800 mio. kr., vurderede Landbofore-

ningerne. De faldende priser på eksportvarerne måtte nu kompenseres gennem afgifter på salget på hjemmemarkedet, så forbrugerne ikke skulle profitere unødigt på de kunstigt lave eksportpriser, lød konklusionen.

I mellemtiden havde Mejeribrugget fået etableret en organisationsstyret hjemmemarkedsordning for mejeriprodukter.

I 1950'erne gik man over til at emballere smørret i lurmærkede pakninger i stedet for dritler. Billedet er fra et smørpakeri i Sønderjylland.

Forud herfor lå en to-årig reguleringsperiode i form af en lovfæstet ordning (lov af 10. juni 1959), hvorved man havde fået ret til at ansætte sine hjemmemarkedspriser på basis af et afregningstal på 6 kr. pr. kg smørfedt. Venstre og Konservative ville her have foretrukket en hjemmemarkedsordning under monopolloven, men da Aage Fogh fra De Radikale pointerede, at landbruget selv havde ønsket en ordning som foreslået, sluttede alle partier op om loven.³⁴

Mejeriernes Fællesorganisation havde som forudsætning for en frivillig hjemmemarkedsordning fået alle mejerier til at

underskrive en forpligtende erklæring om at holde faste priser. Sideløbende hermed havde et fællesorganisatorisk arbejdsudvalg med S. P. Jensen i spidsen foretaget et omfattende beregningsarbejde for at finde frem til et prisgrundlag, som kunne stå for en beregningsmæssig modprøve i Monopoltilsynet.

Ud fra en analyse af omkostningsudviklingen i mælkeproduktionen siden 1948–49 nåede man da frem til en smørpris på 7,50 kr. med hertil svarende priser på mælk og andre mejeriprodukter. Omkostningerne var i denne periode steget med 42%. Omvendt svarede en smørpris på

7,50 kun til en mellemliggende prisstigning på 15%.

Ud fra et andet udgangspunkt, nemlig årene 1955-57, kunne Monopoltilsynet ikke strække sig længere end til 7,00 kr. pr. kg, lød tilsynets afgørelse 11. januar 1961. Jamen, hvis man da først justerer smørpriserne i disse år til et niveau, svarende til normal rentabilitet i landbruget, kommer man også til 7,50 kr., lød Landboforeningernes indvending. En af forudsætningerne for denne beregning var en forrentning af den bogførte kapital på 7%, eftersom Monopoltilsynet normalt anerkendte et afkast på 6-10% af den arbejdende kapital i andre erhverv. Hertil replicerede tilsynet, at 7% lå over det normale forrentningsniveau for landbruget. De høje ejendomspriser måtte være udtryk for, at køberne accepterede en lavere forrentningsprocent. Landboforeningerne måtte afvise dette synspunkt; den påtænkte ordning tog jo netop sigte på at hæve forrentningsprocenten.

Da striden også drejede sig om landbrugets ret til at differentiere hjemmemarkedsprisen på forskellige mejeriprodukter, og om man havde lov til at afvise industriens krav om råvarer til lavere priser, ankedes sagen til Monopolankenævnet. Kendelsen herfra af 23. marts 1961 gav landbruget ret på de sidstnævnte punkter, men ikke i spørgsmålet om en smørpris på 7,50. En appel til Landsretten hjalp heller ikke. Landsretten fandt juni 1962, at man ikke kunne opstille egentlige produktionsberegninger på smør, da de enkelte driftsgrene var for tæt forbundne. Derfor måtte Monopoltilsynet basere sig på et skøn, og da var 7,00 kr. utvivlsomt korrekt ansat, alle forhold taget i betragtning, fandt retten.

Landbrugsorganisationerne havde imidlertid ikke opgivet tanken om at bruge en forrentning på 7% som udgangspunkt for en prisfastsættelse, idet man ville beregne forrentningsprocenten som et glidende gennemsnit af bruttoudbytte og driftsomkostninger pr. ha for de sidste 5 regnskabsår. Ud fra denne beregning skulle producentpriserne hæves 32%, svarende til 20% i detailledet, argumenterede man over for regeringen under forhandlingerne om en øget landbrugsstøtte forår og sommer 1962.

På denne baggrund havde landbruget i forhandlinger med regeringen både foreslået en forhøjelse af kornprisen og en ajourføring af hjemmemarkedspriserne for flæsk, okse- og kalvekød, fjerkrækød og æg forhøjet med 1½ kr. kiloet, oplyste Karl Skytte, da han 11. maj 1962 forelagde Folketinget et forslag til ændring af bemyndigelsesloven af 1958.³⁵ Af flere grunde kunne regeringen imidlertid ikke gå med til at sikre en bestemt forrentningsprocent og foreslog i stedet, at landbruget under ansvar over for Monopoltilsynet selv skulle ansætte priserne på hjemmemarkedet i forhold til produktionsomkostningerne, som tilfældet havde været med mejeriprodukter januar 1961.

Da et par ordførere bad om en forklaring på, hvorfor man midt i en »overenskomstperiode« skulle forhøje kontantstøtten, svarede Skytte, at andre erhverv havde haft en indtægtsfremgang i det forløbne år, landbruget det modsatte. Venstres Jens Chr. Christensen kunne ikke være uenig med landbrugsministeren i dette synspunkt, men ønskede for sin part den resterende del af ejendomsbeskatningen slettet. Den konservative H. C. Toft understregede, at Danmark pr. 1. juli 1962 stod

Politikere, landbrugsledere og organisationsfunktionærer i nært samarbejde. Fra venstres Husmandsforeningens formand Peter Jørgensen, Landbrugsraadets direktør Niels Kjærgaard, udenrigsminister (S) Per Hækkerup og Landbrugsraadets præsident, folketingsmand (V) Anders Andersen ved et møde i juni 1966.

uden for De Seks' indre marked, og det ville medføre store tab for dansk landbrug. Derfor var landbrugsordningernes ajourføring en nødvendighed.

Under udvalgsbehandlingen kom det imidlertid frem, at Monopoltilsynet ønskede kriterier anført i lovtæksten for den måde, prisfastsættelsen skulle ske på eller ligefrem den maksimale pris, der rent politisk kunne accepteres. Da udvalgsarbejdet derfor ikke kunne afsluttes inden 15. juni, måtte Folketinget indkaldes til en ekstra tredages session 28.-30. august 1962 for at færdigbehandle lovforslaget. I mellemtiden havde landbrugsministeren udarbejdet et ændringsforslag om en beløbsramme på 200 mio. kr. for de prisforhøjelser, der kunne godkendes af Monopoltilsynet.

Ingen af ordførerne var begejstret ved tanken om at bevilge 200 mio. kr. på så usikkert et grundlag. Selv om Socialdemokratiets Carl Petersen anbefalede ændringsforslaget, talte han mest om faren

for en kraftig prisstigning på fødevarer, og Morten Lange, SF, tilsluttede sig dette synspunkt. Det ville blot få inflationen til at rulle videre, spåede han. Alene de handlende ville tjene herpå ved at skære sig en god del af kagen, lød hans profeti. Jens Chr. Christensen, Venstre, ville fortsat have foretrukket produktionsprisen plus en rimelig avance, og H. C. Toft, De Konservative, ville ikke lægge et loft over priserne, men lade landbruget og Monopoltilsynet forhandle sig til rette ud fra antagelsen af, at landbruget havde et monopol på hjemmemarkedet.

Med denne ændring af 5. september 1962 havde bemyndigelsesloven af 1958 omsider fået den ønskede udbygning med en egentlig hjemmemarkedsordning. Op-gaven for S. P. Jensen og hans medarbejdere blev da at beregne, hvor meget det forudgående års hjemmemarkedspriser skulle forhøjes, for at indtægterne herfra ville stige med de omtalte 200 mio. kr. Til

slut skulle de herefter beregnede priser godkendes af Monopoltilsynet. Desuden indeholdt loven den ikke uvigtige bestemmelse, at ændringer af betydning for landbrugets produktionsomkostninger, registreret efter 1. september 1962, skulle udlignes gennem tilsvarende prisstigninger. Hjemmemarkedsordningerne kunne nærmest sammenlignes med et sikkerhedsnet, der blev hævet i takt med omkostningerne.

Efter omfattende undersøgelser over forbrugsmønstret uden for landbrugsbefolkningens kreds nåede man da frem til, at alle kilopriser på de pågældende varer skulle forhøjes med 92 øre pr kg for at fordele de 200 mio. kr. ligeligt for den 9 måneders periode, der ville hengå fra ordningens ikrafttræden 1. oktober 1962, til loven udløb 1. juli 1963.³⁶ Men allerede pr. 25 februar 1963 fik man Monopoltilsynets godkendelse af en yderligere forhøjelse på 17 øre, dokumenteret gennem den konstaterede prisstigning.

Set med landmandens øjne var situationen da i tiden 1962–72 den, at afregningen fra mejeriet var baseret på det normale afregningstal samt et afregningstillæg af varierende størrelse. I 1962–63 var afregningstallet 5,50 og afregningstillægget 0,80, og dermed fik han udbetalt 6,30 kr. pr. kg. smør. I 1966–67 var afregningstallet 6,08, afregningstillægget 1,12 og afregningssummen 7,20. Som svineproducent så han ikke så meget til sin andel på ca. 20% af hjemmemarkedsafgiften, fordi slagterierne ofte var tvunget til at beholde en del heraf til brug ved markedspleje. I forvejen gik slagteafgiften på 50 øre pr. kg fra ændringen af bemyndigelsesloven 1961 til samme formål. I 1962–63 udgjorde afregningstillægget 18 øre pr. kg og fem år senere 0 øre mod noteringer på 3,89 og

4,77. Men noteringen ville givet have været lavere, hvis man ikke havde haft mulighed for at udøve markedspleje i større stil.

For okse- og kalvekød var hjemmemarkedsordningen suspenderet i lange perioder, fordi eksportpriserne lå over den godkendte hjemmemarkedspris. De opkrævede afgiftsbeløb ved slagtingen udbetaltes ellers til slagtekvægsproducenterne i form af et afregningstillæg, fastsat som et stykeløb efter slagtedyrenes vægt. For fjerkrækød måtte man konstruere en særlig fordelingsnøgle for de enkelte typer fjerkræ. Udover afregningstillægget tilkom et særligt beløb fra kornafgiftsfonden i medfør af kornordningen for det pågældende år.

Som kornproducent fik landmanden siden 1958 støtte i form af en kornordning med varierende indhold. For brødkornet opererede man med statsgaranterede priser efter hollandsk vægt. For foderkornets vedkommende sikrede et system med varierende importafgifter, at det indførte korn nåede op på den basispris, der var fastsat i årets kornlov. Sammen med et statstilskud skulle de indbetalte importafgifter, »kornpuljen«, fordeles til fjerkræproducenterne som et særligt afregningstillæg og til det mindre brugs mælkeproducenter i form af et tilskud på 60–80 kr. pr. ko. For rapsdyrkning gjaldt siden 1958 en ordning, først frivillig, siden 1961 lovbundet, der pålagde margarinefabrikkerne at aftage 10% af deres fedtstofforbrug i form af rapsolie. Sukkerroedyrkerne fik gennem en ordning af 1960 udbetalt produktionsprisen for deres avl af sukkerroer.

Medens kontantstøtten og tilsvarende ordninger normalt blev genforhandlet for en toårs periode, hvilede hjemmemarkedsordningerne i sig selv, idet landbruget på

basis af Landboforeningernes beregninger løbende søgte Monopoltilsynets accept af justeringer af hjemmemarkedspriserne ud fra de konstaterede omkostningsstigninger. Til dette formål brugte man særlige indeks for prisudviklingen inden for udgiftsposterne lønninger, råvarer og andre produktionsmidler. Det statistiske grundlag herfor beroede i vid udstrækning på et materiale, som Landboforeningerne selv havde indsamlet og bearbejdet.

En ting var imidlertid priserne, en anden det faktiske forbrug af vedkommende produktionsmiddel eller med andre ord evt. ændringer i landbrugets produktionseffektivitet. Indeksregningerne måtte derfor korrigeres med en faktor for stigende effektivitet. Tilsynets beregninger viste, at den årlige effektivitetsfremgang eller anderledes udtrykt: omkostningsbesparelse for perioden 1948-49 – 1963/64 udgjorde 1,3% (ekskl. driftslederløn). Landbrugets egne beregninger sagde derimod 1,7%.³⁷

Jens Otto Krag's helhedsløsning

I mellemtiden havde den socialdemokratiske-radikale mindretalsregering af 1960 skiftet chef, idet Jens Otto Krag 3. september 1962 afløste den sygdomsmærkede statsminister, Viggo Kampmann. Krag havde under Kampmanns tidligere sygdomsperiode forår og sommer 1962 været konstitueret som regeringschef, men nu var ansvaret entydig placeret hos den hidtidige udenrigsminister. Landbrugsminister var fortsat Karl Skytte.

Indkomstkapløbet var klart nok det største problem, Krag blev stillet overfor. Da produktionen langtfra kunne holde trit med indkomstudviklingen, måtte resulta-

tet blive en udhuling af købekraften eller med et teknisk udtryk en inflation. En regering havde da brug for et sagkyndigt organ, der uden tanke på politiske balanceproblemer kunne pege på egnede styringsinstrumenter over for en overophedet økonomi. Derfor fik regeringen i den ekstraordinære augustsession 1962 vedtaget en af Det radikale Venstre inspireret lov om økonomisk samordning. Et økonomisk råd på 25 medlemmer skulle følge den økonomiske udvikling og herigennem bidrage til at samordne de forskellige økonomiske interesser. Rådets ledelse påhvilede tre nationaløkonomisk kyndige, der alene havde ansvaret for de udsendte redegørelser og anbefalinger.

Det økonomiske Råd holdt sit første møde i begyndelsen af december 1962. Her besluttedes det at nedsætte et udvalg med den opgave at udbygge den eksisterende indkomststatistik, så man ad den vej kunne få tilvejebragt større klarhed over indtægtsfordelingen på de enkelte samfundsgrupper. Den første redegørelse til regeringen afgav formandskabet den 18. december. Her stod det sort på hvidt, at den forventede produktionsforøgelse for det kommende år allerede var spist op gennem indkomstudviklingen i 1962. Nu var det på tide at finde frem til en samlet løsning på de fordelingspolitiske spørgsmål.

Krag indkaldte da arbejdsmarkedets parter samt formændene for de største erhverv til et møde 4. januar 1963. Nu hastede det, sagde statsministeren. Det var de fremmødte ikke uenig med ham i. Landbruget var for sin part helt indstillet på at søge sin del af en samlet løsning fremrykket, eftersom overenskomsten på det agrare arbejdsmarked udløb 1. april og kontantstøtten 1. juli. Kunne man få sam-

Den hollandske landbrugsminister S. L. Mansholt var 8. september 1962 på besøg i København. Her taler han med Jens Otto Krag og Karl Skytte. Som vicepræsident for EF's Europakommission spillede han en stor rolle ved udformningen af EF's landbrugsordninger.

tidighed i de to forløb, ville det være til fordel for erhvervet, skønnedes det.

Gennem nogle møder i februar fik man konkretiseret sine ønsker om en fortsættelse af kontantstøtten og hjemmemarkedsordningerne, om forhøjede kornpriser, om gødningstilskud m.v. De hidtidige ordninger havde givet landbruget en årlig merindtægt på 395 mio. kr., men efter ajourføringen og udbedringen ville beløbet andrage 815 mio. kr.

Man ventede stadig på indkomststatistikken. Det ville næppe overraske nogen, om den viste lønmodtagernes førende rolle gennem det seneste tiår med landbruget på en lige så sikker sidsteplads. Den 25. februar kom den på bordet – og samme dag fremlagde regeringen i Folketinget et større kompleks af ikke færre end 12 lovforslag, kaldet »helhedsløsninger«, fordi

man for første gang søgte at afbalancere de enkelte gruppers interesser mod hinanden.

Lønmodtagerne fik deres overenskomster uændret forlænget for to år bortset fra visse kompensationer til de lavest lønnede, og desuden blev der indført et nyt reguleringspristal, der ikke omfattede skatter og afgifter. Landbrugets forskellige ordninger blev ligeledes foreslået forlænget, idet der dog var foretaget forskellige omrokeringer på kontantstøttens område. Noget nyt var oprettelse af en dispositionsfond på 100 mio. kr.

Dagens anden store nyhed var som antydnet Det økonomiske Råds indkomststatistik, der viste, at hvor store befolkningsgrupper havde haft en indtægtsfremgang på 60–80%, var landbrugets indtjening, målt ud fra bruttooverskuddet, kun steget 27%. Reducerede man dette overskud med de

Venstres landbrugspolitiske top på Dannerhøj ved Hellevad nordøst for Aalborg. Fra venstre ses den daværende formand for Venstres Ungdom, Knud Enggaard, Venstres landbrugspolitiske ordfører, Jens Chr. Christensen, og Anders Andersen.

udgifter, der nødvendigvis skulle afholdes heraf, var fremgangen kun på 19%, viste Landboforeningernes egne beregninger.

Det var på posterne kontantstøtte, især til eksportfremme, kornlov og de ønskede skattnedsættelser, at regeringens og landbrugets ønsker kom til stå så temmeligt langt fra hinanden. Under behandlingen i Folketinget gjorde Venstres Jens Chr. Christensen og De Konservatives H. C. Toft ophævelser over det diktat over for landbruget, helhedsløsningen i realiteten indebar. Der var langt herfra til økonomisk ligestilling, mente Venstres ordfører.

Det måtte der kunne forhandles om.³⁸ Men det kunne der netop ikke. Det havde Krag på forhånd afvist, da »den samlede løsning har *en indre sammenhæng og en social balance*, der må respekteres...«, udtalte han.³⁹

Anders Andersen ville i denne situation erindre om Krag's nytårstale i TV, hvori statsministeren havde hæftet sig ved det nettotab på 200 mio. kr for dansk landbrug, etableringen af De Seks' indre marked ville indebære. Når man i debatten hæftede sig en del ved de stigende priser på landbrugsejendomme og heri ville se en

kapitalisering af de store tilskud til landbruget, ville Anders Andersen hertil bemærke, at man ikke kunne leve af at sælge sit landbrug. Hjemmemarkedsordningen var netop ikke et tilskud til landbruget, men en beskedent kompensation for den negative virkning, andre landes subsidiepolitik havde på eksportpriserne.

Ingen jublede over helhedsløsningen og landbruget allermindst. På et møde 20. marts drøftede Kompensationsudvalget situationen efter lovbukettens næsten uændrede vedtagelse fem dage tidligere. I betragtning af situationens noget usædvanlige karakter enedes man dog om at søge forholdene ændret gennem en forhandling. Opmærksomheden samlede sig her om et forslag til folketingsbeslutning om en undersøgelse af landbrugets erhvervsøkonomiske forhold, fem fremtrædende venstrepolitikere, deriblandt Erik Eriksen og Anders Andersen, havde fremsat 15. marts.⁴⁰

I Jens Chr. Christensens motivering for forslaget indgik med betydelig vægt den forværring af markedssituationen, der var opstået gennem den franske præsident de Gaulles afvisning 14. januar 1963 af Englands optagelse i De Seks, og det havde 29. januar fået forhandlingerne herom til at bryde sammen. Det måtte mere end noget andet begrunde en udbedring af helhedsløsningens landbrugspolitiske indhold, mente han. Forslagsstillernes ønske om en dertil sigtende følgelovgivning blev dog afvist af regeringen og dens støttepartier, idet man gav det påtænkte landbrugsudvalg den opgave fortrinsvis at studere udviklingen inden for landbruget, ikke fungere som landbrugsministerens politiske rådgivningsgruppe.

Jordlove og landbrugspolitik

Parallelt med denne diskussion gik en lige så kraftig meningsudveksling mellem regering og landbrug på det jordpolitiske område. Gennem vedtagelsen af en landsbygge lov i 1960 og en ændring af naturfredningsloven 16. juni 1961 havde man begrænset landbrugets hidtidige bevægelsesfrihed på en del områder uden at yde fuld erstatning for det tab, som eksempelvis en fredningskendelse ville påføre landmanden. I 1960 havde man desuden strammet skattelovgivningen ved at skærpe grundstigningsskylden og ved at indføre kapitalvindingskat. Det hører med i billedet af zonelovgivningen, at den gjorde det muligt at bygge til andet end landbrugsformål i landdistrikterne. Derved bremsedes jordspekulationen, hvilket Landboforeningerne tilsluttede sig.

Da det i begyndelsen af 1960'erne så ud til, at Danmark sammen med England kunne blive medlem af De Seks, følte regeringen det nødvendigt at skærpe jordlovgivningen således, at man hindrede udlændinge i at købe dansk jord. Til det formål nedsatte den i sommeren 1962 sit eget jordpolitiske udvalg, også set på baggrund af, at Naturfredningskommissionens tanker om en samlet løsning af problemerne omkring råderetten over den danske jord ikke umiddelbart havde fået politisk tilslutning.

De landbrugsrelaterede udspil fra regeringens jordpolitiske udvalg kom stykkevis til behandling i Landbokommissionen af 1960. For at få afklaret de komplicerede problemstillinger i forbindelse med råderetten til jorden fremlagde Landboforeningerne i sommeren 1962 en princip-

skitse, samlet i seks hovedpunkter om jordlovgivningens målsætning, om dens konkrete indhold og om dens administration. Et hovedpunkt heri var, at danske landmænd som hidtil skulle have førsteret til at bruge den danske jord på vilkår, der sikrede dem en rimelig økonomi. By- og sommerhusudviklingen skulle omvendt ledes hen mod marginale områder, det næppe kunne betale sig at dyrke. »Rationelle bedriftsenheder« var et nøglebegreb i skitsen, og det skulle ledsages af »smidig administration« af reglerne for sammenlægning og af samdrift af to eller flere ejendomme. Endvidere skulle jordlovsadministrationen decentraliseres. Gennem en fornuftig skattelovgivning skulle man opretholde en skarp sondring mellem landbrugsjord og byggejord.⁴¹

Gennem denne principskitse havde Landboforeningerne ikke afvist behovet for en landsplanlægning, tværtimod. Det gav man også udtryk for i et svar af 27. december 1962 på Landsplansudvalgets udkast til zoneplan for Danmark. Man kunne ikke være uenig med Landsplanudvalget i, at det danske land fortsat var landbrugernes domæne, men at det på anden side gjaldt om at lede by- og sommerhusudviklingen så skånsomt som muligt ud i landskabet.

Over for Landsplanudvalgets opdeling af jorden i 4 zonetyper med zonerne 1 og 4 som rendyrkede typer for modstillingen by-land og zonerne 2 og 3 som overgangs-områder havde man den indvending, at jorden i såvel zone 3 og 4 var bestemt til jordbrugsmæssig udnyttelse. Derfor kunne man godt nøjes med tre typer. Endelig ville man gerne have præciseret, at den industrielle udvikling i det hele taget

skulle ledes kraftigere vestover, idet bysamfundene stadig bredte sig på den frugtbare jord mod øst.

Landboforeningernes principskitse kom imidlertid aldrig til realitetsbehandling i Landbokommissionen, idet skuepladsen for den jordpolitiske drøftelse omkring årsskiftet 1962–63 blev henlagt til Folketingets markedsudvalg. Heller ikke her kunne man imidlertid finde en fællesnævner for de forskellige interesser, og resultatet blev derfor, at Krag på regeringens vegne den 23. januar 1963 fremlagde ikke færre end 10 lovforslag omkring jordlovsproblemerne og deres løsning.⁴² De tre forslag rettede sig mod landbrugets anvendelse af jorden, fem samlede sig om planlægningsinteresser og endelig gik to på landbrugsjordens beskatning.

I sin begrundelse for det samlede kompleks udtalte Jens Otto Krag, at jorden fortsat skulle bruges på en måde, der stemte overens med danske interesser. Desuden skulle man søge at sikre sig imod en spekulation i danske jordpriser. Omkring de større byer havde man i de senere år set eksempler på prisstigninger, der stred imod samfundets interesser. Efter hans opfattelse var der ikke tilstrækkelig værn imod den slags i loven af 1959 om erhvervelse af fast ejendom med dens krav om, at jord kun kunne erhverves af danske statsborgere eller af personer, der havde boet i Danmark i fem år.

De centrale elementer i de fremlagte lovforslag var statshusmandslovens omdannelse til en jordlov med statslig og kommunal forkøbsret til al fast ejendom med et større areal end 6.000 kvadratmeter. Indtil da havde staten haft forkøbsret til alle ejendomme med et højere grundbe-

løb end 56.000 kr. uden for snævre famili-overdragelser. Forslaget til lov om erhvervelse af landbrugsejendomme indebar et krav om, at man skulle have bopæl på den ene af de to landbrugsejendomme, man fortsat havde ret til at erhverve sig. Disse to forhold vendte Landboforeningerne sig stærkt imod gennem en henvendelse af 26. marts 1963 til det folketingsudvalg, som behandlede de egentlige jordlovsforslag. I stedet ønskede man landbrugsloven lempet yderligere, især i spørgsmålet om adgang til samdrift og vedr. jordlovgivningens decentralisering.

I to efterfølgende henvendelser af 4. og 5. april 1963 tog Landboforeningerne afstand fra at skærpe lovgivningen på naturfredningens og jordbeskatningens område. Over det danske landbrugsland ville man nu efter organisationens opfattelse ned-sænke en ramme af fredningsinteresser, der forvandlede landskabet til én stor naturpark og det vel at mærke uden at give en krone i erstatning. I samme retning pegede forslagene til lov om vurdering og beskatning af fast ejendom og om særlig indkomstskat (kapitalvindingskat). I sin iver efter at komme professionelle jordspekulanter til livs havde regeringen efter Landboforeningernes opfattelse grebet alt for håndfast ind i den prismekanisme, som bestemte udbud og efterspørgsel på jord i områder under udvikling.

Det er ikke her stedet at skrive historien om jordlovene af 1963, kun at påpege den interessekonflikt, Landboforeningerne fandt sig stedt i efter regeringens udspil i januar 1963 og som et stykke hen ad vejen kom til at forløbe parallelt med debatten om helhedsløsningen. Landboforeningerne var også frustreret over, at der ikke

var optaget realitetsforhandlinger om organisationens eget udspil, der på flere områder afveg fra den opfattelse, man tidligere havde givet udtryk for.

Kort fortalt fastholdt regeringen og dens støttepartier trods de mange protester jordlovskomplekset. I et samarbejde med De danske Grundejeres Landsorganisation og Tolvmandsforeningerne gav Landboforeningerne da i tre udtalelser af april og maj 1963 udtryk for sin stærke bekymring over den indirekte nationalisering af jorden, forslagene efter organisationens opfattelse rettelig var udtryk for.

Da oppositionen derefter fik de tre forslag om skærpet jordlovgivning og om udvidet naturfredning sendt til folkeafstemning, gik Landboforeningerne aktivt ind i kampagnen mod forslagene. »Stem 4 × nej den 25. juni«, lød en sådan opfordring til den danske befolkning, ledsaget af smukke billeder fra det kultiverede landskab. Over for et mindretal på 27-30% jastemmer kom der også til at stå et flertal på henved 45% nejstemmer, mest udtalt i Jylland. Gennem tiderne har jyderne stået forrest i kampen mod alt, der kan smage af centralisme, dirigeret østfra. Og Landboforeningerne var med til at vinde en sejr for sine synspunkter, og den blev ikke mindre af, at regeringens forslag om adgang til samdrift af 2 ejendomme nu blev gennemført. Det var en idé, Landboforeningerne i årevis forgæves havde søgt at vinde gehør for.

Landbrugets egen højskole

Året 1963 betegner på mange måder et vendepunkt i Landboforeningernes historie. Selv om spørgsmål som uddannelse og

Landboforeningernes stab samlet til morgenmøde 1963. Fra venstre kontorchef S. P. Jensen, sekretariatschef Kr. Nielsen samt fuldmægtigene J. Broe Pedersen, Jørgen Skovbæk og K. B. Andersen.

forskning gennem flere år havde stået på organisationens arbejdsprogram, blev de netop på denne tid taget op til fornyet overvejelse. Det var der flere grunde til. I 1961 havde sekretariatschefen siden 1959, skatteeksperten Charles F. Jensen, taget imod et tilbud om at blive landbrugskyndig direktør i Østifternes Kreditforening, og i hans sted havde man antaget landbrugslærer Kr. Nielsen, Ladelund Landbrugsskole. Ved siden af sin lærervirksomhed havde han også været konsulent i planteavl og ungdomsarbejde for egnens landøkonomiske foreninger.

Da det skattetekniske arbejde efter Charles F. Jensens afgang kunne videreføres af fuldmægtig J. Broe Pedersen, kunne den ny sekretariatschef i fuldt omfang nyttiggøre de erfaringer, han havde fået fra sit arbejde omkring oplysnings- og uddannelsesvirksomhed i teori og praksis. I fuldmægtig, senere kontorchef, K. B. Andersen havde han en stærk støtte i arbejdet på at effektivisere organisationens

indsats på det uddannelsesmæssige område.

I denne sammenhæng må også nævnes oprettelsen af det 18 mand store organ »Landbrugets samråd for forskning og forsøg«, hvor 12 institutioner og organisationer gik sammen for ikke blot at få belyst en række enkeltproblemer inden for forsknings- og forsøgsvirksomheden, men også for at få afklaret spørgsmålet om forsøgsresultaternes betydning for driftsøkonomien. Den senere afdelingschef i Landboforeningerne, lic. agro. Ib Skovgaard har her som den første organisationsansatte medarbejder haft stor indflydelse på landbrugets forskningsvirksomhed. Hans placering i en lang række betydningsfulde udvalg, kommissioner og nævn omkring landbrugsforskningen og dens berøring med andre videnskabsområder vidner stærkt om den indsats, der her er gjort for at gøre forskning og forsøg til en integrerende del af landbrugsvirksomheden. Desuden har han og hans medarbejdere

udført en lang række analyser af driftsøkonomiske forhold, ikke mindst omkring fællesvirksomhedernes (slagteriernes) virksomhed. Ib Skovgaards licentiatsafhandling om de størrelsesøkonomiske problemer omkring moderne landbrugsvirksomhed har for alvor indført produktions- og omkostningsfunktionerne i dansk landbrugsøkonomi.

Det kom også denne del af organisationsvirksomheden til største nytte, at man i stigende omfang havde økonomiske ressourcer hertil. Man behøver blot at tænke på centrale fondsdannelser som Landbrugets Finansieringsfond og Landbrugets Dispositionsfond, en frugt af kontantstøtten til landbruget, samt Finansieringsfonden af 1963, der skyldtes tilbagebetalinger fra Sverige af en del af beskyttelsestolden på import af danske landbrugsvarer.

På det uddannelsesmæssige områder var der fire landmandsgrupper at tage vare på. Forrest i rækken stod børn og helt unge mennesker, som nærmest var bestemt til at træde i slægtens spor som landmænd. I næste geled stod de unge i landbruget, som havde bestemt sig for en fremtid i erhvervet og derfor meldte sig i stort tal på landbrugsskolerne. Lige i hælene på dem fulgte gruppen af landbrugskonsulenter, som ønskede at få deres faglige og pædagogiske kundskaber ajourført. Den fjerde og langt den største gruppe var de titusinder af landmænd, som ofte måtte opleve, at deres oprindelige skoling i landbrugets teori og praksis ikke rigtig slog til i teknikkens tidsalder.

Så tidligt som i 1958 havde landbo- og husmandsforeningerne nedsat et fælles skoleudvalg, hvis opgave det var at forsyne landets skoler med undervisningsmateri-

ale. Da den nye skolelov fra samme år forordnede, at der skulle gives folkeskolens afgangsklasser undervisning i erhvervsorientering og erhvervsvejledning, forsynede man løbende skolernes erhvervsvejledere med oplysninger om landbruget som et muligt erhvervsvalg.

En særlig interesse viste man naturligvis det landøkonomiske ungdomsarbejde. Siden 1926 havde et statsstøttet organ, Landsudvalget, koordineret denne virksomhed, og dette udvalg fik fra 1952 støtte af Samarbejdsudvalget, sammensat af medlemmer fra de lokale og centrale foreninger på det landøkonomiske arbejdsområde. Dette udvalg blev i 1963 omdannet til Fællesudvalget for Danmarks Landboudom. Det konkrete arbejde i marken blev i øvrigt støttet af en særlig ungdomsfond, landboforeningerne og husmandsforeningerne fik etableret samme år.

Ved siden af det landøkonomiske ungdomsarbejde gjorde landboorganisationerne en større indsats for at virkeliggøre tankerne om den erhvervsprægede ungdomsskole, som en lov af 10. juni 1960 om ungdomsskoler og aftenskoler muliggjorde. I 1963 forelå således en plan for et kursus i to trin på ialt 144 timer årlig.⁴³ Da det i afvandringens tidsalder imidlertid kneb med at samle tilslutning nok hertil – og finde egnede lærere – besluttede landboorganisationerne i 1967 at søge den erhvervsprægede ungdomsskole omdannet til en 3 måneders grundskole, i første omgang placeret på Sydsjællands Landbrugsskole og Borris Landbrugsskole. Læreplaner og undervisningsmaterialer hertil blev tilvejebragt af et arbejdsudvalg under Danmarks Landboudom.

Ikke alle landmænd var født til et arbejde med jorden og dyrene. Fra byerne

Landbrugsskole skifter ejerskab. I 1967 fik Tune Landboskole status som kursusinstitution med henblik på efteruddannelse af konsulenter. Fra venstre ses formanden for institutionens bestyrelse, Kr. Nielsen, A. Pilegaard Larsen, Johs. Larsen, den hidtidige formand for Tune Landboskole, gdr. Ludvig Christensen og landboskolens forstander, A. O. Rasmussen.

meldte der sig efterhånden ikke så få unge, som kunne tænke sig en fremtid som landmænd. For at give dem den nødvendige introduktion til en landmandstilværelse, oprettede man fra efteråret 1964 de to første forskolekursus for unge uden forudgående landbrugspraksis. Ideen slog hurtigt an, således at man allerede det følgende år måtte oprette et tredje kursus.

For landbrugsskolernes vedkommende

skete der et virkeligt nybrud i 1960'erne. Ved flere lejligheder havde man inden for landboforeningerne overvejet at få landmandsskolen omstøbt til til en egentlig lærlingeuddannelse, men da henvend 4/5 af en landmandsårgang frivilligt søgte til landbrugsskolerne, opgav man ideen om et tvunget uddannelsesforløb. I stedet kunne man efter et større forarbejde inden for landbo- og husmandsforeningerne i for-

året 1965 fremlægge en plan for landmandsuddannelsen.

Efter en treårig praktikuddannelse, der også inkluderede en boglig indføring i landøkonomisk arbejde, fulgte en teoretisk uddannelse af 6–9 måneders varighed på en landbrugs- eller husmandsskole. På basis af et bevis fra disse tre områder i uddannelsen udarbejdedes derefter et uddannelsesbevis (»det grønne bevis«), der ikke alene fik status som et bevis for alm. landmandsduelighed, men som fra 1967 blev nødvendig for at få etableringsstøtte som ung landmand, ja fra 1978 for at blive fuldtidslandmand overhovedet, hvis man da ikke på anden måde kunne dokumentere de fornødne landmandsfærdigheder.

For landbrugets konsulenter havde der bl.a. ved Landhusholdningsselskabets mellemkomst været arrangeret forskellige former for efteruddannelse under ledelse af Samvirksomheden for landbrugsfagligt oplysningsarbejde, men dette arbejde blev ligeledes intensiveret i 1960'erne. På initiativ af forstander A. O. Rasmussen og Kr. Nielsen fik Tune Landboskole fra efteråret 1967 status som et kursuscenter for jordbrugets faglige medarbejdere, i første række konsulenter og landbrugslærere. Desuden blev landboskolen sæde for Landbrugets Informationskontor L.I.K.

Den modsvarende skoling af landbrugets folkevalgte ledere og organisationsfolk blev organiseret af Landbrugets Oplysnings- og Konferencevirksomhed L.O.K. der blev stiftet 1. juni 1963 ved sammenlægning af Landbrugsraadets konferencevirksomhed og Andelsudvalgets lederuddannelse samt Landboforeningernes og Husmandsforeningernes kursusvirksomhed. I maj 1968 besluttede L.O.K. på et hovedudvalgsmøde at købe et areal på

3–4 ha af ejendommen Kollekolle nord for København. Her ville man opføre en kursejendom til brug for centrale kurser.

Og da var turen kommet til den menige landmands behov for at få sin skoling ajourført i overensstemmelse med den eksplosive udvikling, der var sket på det landbrugsfaglige område. Det afgørende gennembrud skete, da loven af 1960 om ungdoms- og aftenskoler i 1968 blev omdannet til en lov om fritidsundervisning. Under afsnittet om fritidsundervisning for voksne indeholdt loven en nydannelse om erhvervsmæssige kurser, hvorefter man ikke alene afløste de landbrugsfaglige aftenskoler, men også kunne oprette kurser for efteruddannelse og omskoling.⁴⁴ Dermed var skabt den nødvendige forudsætning for at åbne døren for landmænd, som følte et sådant behov og som vel at mærke kunne afse den nødvendige tid til at sidde på skolebænken igen. Disse erhvervsmæssige kursus blev forløberen for landbrugets efteruddannelseslov fra 1982.

Produktion, effektivitet og indkomst

Disse tre begreber kan i mere end én forstand stå som en fælles overskrift for de bestræbelser, Landboforeningernes folkevalgte ledelse og deres sekretariatsmedarbejdere udfoldede i sidste halvdel af 1960'erne. Erhvervspolitik på landbrugsfaglig baggrund kunne man også kalde det. De nødvendige ressourcer, økonomiske som personelmæssige, var til rådighed herfor, omend ydre faktorer endnu engang

greb ind i Landboforeningernes indre arbejde i form af et skifte på den vigtige post som leder af sekretariatet.

Efter at have fået uddannelses- og oplysningsvirksomheden moderniseret i overensstemmelse med tidens krav fik sekretariatschefen siden 1961, Kr. Nielsen, et fristende tilbud om at blive forstander på sin gamle skole, Ladelund Landbrugs-skole. I hans sted udnævnte bestyrelsen 26. maj 1966 fuldmægtig Jørgen Skovbæk, der i flere år havde beskæftiget sig indgående med landbrugets strukturproblemer. Et par måneder forinden havde bestyrelsen udnævnt S. P. Jensen til afdelingschef for en økonomisk-statistisk afdeling, som Landbrugsraadet og Landboforeningerne havde oprettet i fællesskab. Afdelingen skulle både betjene Kompensationsudvalget og det teknisk-økonomiske udvalg, men dog i første række være Landboforeningernes og Landbrugsraadets udredningsafdeling.

Gennem disse to udnævnelser var der skabt den nødvendige forudsætning for, at den folkevalgte ledelse med formændene Anders Andersen og Arne Pilegaard Larsen i spidsen kunne realisere de tre former for erhvervsøkonomisk og erhvervspolitisk målsætning, der er sat som overskrift for dette underkapitel. Statistikafdelingens beregningsarbejde dannede som allerede noteret baggrunden for de landbrugsordninger, man havde fået etableret siden 1961, og som flere gange var blevet videreført og udvidet, senest ved bemyndigelseslovens fornyelse 9. juni 1965 og den kornordning for høstårene 1965–66 og 1966–67, man gennemførte ved lov af s.d.

De nye elementer heri var for bemyndigelseslovens vedkommende, at ejendoms- og kotilskuddet blev ændret til et mælke-

tilskud, der udbetaltes direkte til leverandørerne. Udover mindre prisstigninger rummede 1965-kornloven på sin side den nyskabelse, at der for høsten af brødkorn 1966–67 ikke opereredes med garanterede priser, men alene med en kombination af importforbud og indmalingstvang. Med undtagelse af venstrefløjspartierne fik forslagene en venlig modtagelse i Folketinget.⁴⁵

Alle ordførerne hæftede sig ved den indtægtsfremgang, landbruget havde fået i 1964, omend den langt fra var stor nok, betonedede Venstres Jens Chr. Christensen. Gennem den sidste overenskomstfornyelse på arbejdsmarkedet havde erhvervet fået en ekstra regning på 250 mio. kr., skønnede han. Den konservative H. C. Toft mente, at man i stedet for at støtte produktionen skulle have givet eksporten en ekstra håndsrækning, især i forhold til De Seks. Kornordningen var ikke efter De Radikales smag, udtalte Svend Haugaard. Gennem kornloven sendte det store brug blot regningen for overenskomstfornyelsen videre til husmændene, mente han.

De forhøjede priser på foderkorn søgte især sin begrundelse i den kraftige stigning i svineproduktionen i 1960'ernes begyndelse og som udløste en langvarig debat mellem Andelsslagterierne og landboorganisationerne om midlerne til at søge produktionen begrænset. Valget stod mellem en forbedret kornordning, der ved at forøge produktionsomkostningerne skulle kunne holde svineproduktionen så nogenlunde i skak og slagteriernes stærke ønske om at få genindført 1930'ernes ordning med svinekort (topris-systemet).⁴⁶

Langt ind i landboforeningernes rækker var der delte meninger herom. Anders Andersen er ikke i tvivl om, at han ved et

En spændt situation. Ved efterårsmødet 1965 drøftes de problemer, et kæmpelager af usolgt svinekød, »svinepuklen«, har afstedkommet. På talerstolen ses Anders Andersen, der ikke ville regulere svineproduktionen og til venstre for ham Slagteriernes formand Johs. Dons Christensen, der havde den modsatte opfattelse.

afgørende bestyrelsesmøde 28. januar 1965 havde et flertal imod sig, da han stod fast på kravet om en forbedret kornordning som den bedste løsning. Men begge parter undgik i sagens interesse en afstemning på dette tidspunkt.⁴⁷ Gennem sin kraftige argumentation mod svinekortenes bureaukrati og strukturfastlåsning og i alliance med landbrugsminister Chr. Thomsen lykkedes det Anders Andersen at forhindre en sådan løsning.

Fornyelsen i 1967 af landbrugsstøtten forløb ikke uden den dramatik, som er en uadskillelig del af forhandlingsmiljøet ved drøftelser af den art. Magtfuldt instrumenterede erklæringer og flere døgn's udmattelsessioner måtte til, før man fik rammebeløbet hævet fra 360 mio. kr. til 515 mio. inkl. et forbedret mælketilskud på 150 mio, 150 mio. til dispositionsfonden i stedet for 100 mio. og 5 mio. som støtte til unge landmænd, der købte ejendom for første gang.

Både Venstres Niels Eriksen og De Konservatives H. C. Toft betonedede stærkt den vigtige rolle, dispositionsfonden havde fået i forhold til et vigende marked i Vesttyskland.⁴⁸ Siden august 1966 var det på denne måde lykkedes at holde markedet for oksekød oppe trods svigtende afsætningsmuligheder. Desuden havde fonden støttet det svage marked for skinker i U.S.A., understregede Niels Eriksen. Den radikale Svend Haugaard udtrykte store betænkeligheder ved tilskud af denne karakter, men kunne på den anden side ikke anvise noget alternativ.

I løbet af 1967-68 blev rammebeløbet hævet et par gange, dels motiveret med et nettotab på flere hundrede mio. kr. for landbruget som følge af en engelsk devaluering på 14,3% den 18. november 1967, dels med de stigende vanskeligheder, kvægeksporten mødte i Fællesmarkedet i konsekvens af EF-ordningernes gradvise indførelse.

Landbrugsordningerne er et kapitel for sig i Landboforeningernes organisationsvirksomhed i disse år. Her over for står jordlovgivning og finansieringsvirksomhed, som var Jørgen Skovbæks arbejdsområde, især da han i 1966 afløste Kr. Nielsen som sekretariatschef og som medlem af Landbokommissionen af 1960. To år tidligere havde han desuden afløst Kr. Nielsen som deltager i den arbejdsgruppe, Landbokommissionen havde nedsat maj 1963 med den opgave at overveje spørgsmål om landbrugets finansiering. I øvrigt havde departementschef i Landbrugsministeriet V. Hornslet 5. november 1964 afløst Karl Skytte som kommissionens formand.

Anden del af Landbokommissionens betænkning om grundforbedring var afgivet 12. marts 1964. Her havde et flertal foreslået en videreførelse af grundforbedringsarbejdet med en ganske vist noget reduceret tilskudsprocent på 25% af de samlede udgifter mod hidtil 50%. Syv af kommissionens 32 medlemmer ville have denne form for landbrugsstøtte afviklet, helt eller delvist.⁴⁹

Den 26. november 1965 afgav Landbokommissionen sin 3. betænkning om landbrugsejendomme og finansieringsforhold.⁵⁰ Udover to hovedafsnit om de nævnte hovedtemaer indeholdt betænkningen ikke færre end 19 bilag, mest i form af sagkyndige redegørelser om udviklingen på området. Lov om landbrugsejendomme af 16. juni 1962 skulle allerede nu revideres, og i den anledning havde et flertal inden for kommissionen på en række punkter tiltrådt de forslag, som en særlig arbejdsgruppe havde udarbejdet. De vigtigste forslag angik tilladelse til samdrift af to, evt. flere ejendomme, der tilhørte

samme ejer, og ret til sammenlægning op til en grænse på 45 ha geometrisk areal, ja 75 ha, når der ikke aktuelt var behov for tillægsgjord til mindre ejendomme. Husmændenes repræsentanter ville i stedet have sat en grænse ved 20, resp. 50 ha.⁵¹

I spørgsmålet om finansiering i landbruget var der i kommissionen enighed om, at den normale realkredit stort set dækkede det aktuelle behov. Et flertal ville dog anbefale indførelse af statslige kursudligningslån til støtte for generationsskiftet. Desuden fandt et flertal, at der udover de allerede gennemførte muligheder for indskud på etableringskonto fortsat burde være mulighed for skattefri afdrag på prioritetsgæld. Debuterende landmænd burde fritages for stempel- og tinglysningssafgifter. Endelig ville flertallet anbefale, at afskrivningstiden for landbrugsbygninger nedsattes fra 80 til 30 år. Kommissionen ville senere vende tilbage til spørgsmålet om statsstøtte til sammenlægning af ejendomme og jordsupplering. Og på de sidste 3–4 linjer i indstillingen hed det lakonisk om et hovedpunkt i drøftelserne: »De fremsatte forslag om statslige kursudligningslån til bygning og modernisering af kostalde har ikke vundet tilslutning i kommissionen«.⁵²

Hermed refereredes til en dybtgående drøftelse i arbejdsgruppen af landbrugets byggeproblemer i en tid, hvor den effektive rente nærmede sig 10%. Jørgen Skovbæk havde i en redegørelse om kapital- og finansieringsforhold i landbruget påvist, at renteudgiften i 1960'erne slutte 10–12% af landbrugets værditilvækst mod kun 4–5% i industrien, idet der krævedes dobbelt så meget kapital pr. mand i landbruget som i industrien. En arbejdsplads i industrien kostede 70.000 kr., i landbruget det dob-

belte, men heri var også indregnet værdien af bolig og jord. Den tekniske produktionskapital pr. mand var på det nærmeste lige stor begge steder, men finansieringsbehovet størst i landbruget.⁵³

Arbejdsgruppens medlemmer var enige om, at det høje renteniveau betød en forhaling af en arbejdsbesparende og kvalitetsfremmende bygningsmodernisering.⁵⁴ Derimod var der stærkt delte meninger om et forslag om at yde statslån til delvis dækning af landmandens tab som følge af, at den effektive rente lå over 7% på 30-årige kreditforeningsobligationer. Professor Skovgaard udtrykte det på den måde, at eftersom bygning af kostalde var en forretningsmæssig disposition, måtte lånene forrentes med markedsrente. Denne usikkerhed blev som nævnt ikke bortvejret i den samlede kommission.

Landbokommissionens forslag blev i vid udstrækning taget til følge af lovgivningsmagten. Det mest markante udtryk herfor var loven om landbrugsejendomme af 4. april 1967, hvori dog grænsen for sammenlægning sattes ved 35 ha, ikke som foreslået 45 ha.⁵⁵ Om den omstridte grænse blev sat nogle hektarer højere eller lavere, kunne ellers ikke fremkalde større sindsbevægelse hos Socialdemokratiets Chr. Rasmussen eller for den sags skyld SFs Morten Lange, hvorimod den radikale Svend Haugaard tog et ganske vist vagt forment forbehold, som senere under udvalgsbehandlingen blev konkretiseret til et forslag om en grænse på 25 ha. Resultatet blev dermed som refereret et kompromis på 35 ha.

Dernæst ændredes ved love af 4. april 1967 først udstykningsloven, så den sva-

rede til den nye lov om landbrugsejendomme og derefter statshusmandsloven og udlånsloven, således at der efter en ny paragraf 34 i statshusmandsloven kunne ydes statslån til finansiering af sammenlægning og anden jordsupplering inden for landbrugslovens bestemmelser. Rammen herfor sattes ved 50 mio. kr. Endelig kom 9. juni 1967 en lov om udlån til førstegangsetablerede yngre landmænd, svarende til kurstabet på et 30-årigt lån, der forrentedes med 5%, og hvis hovedstol udgjorde 1/5 af ejendommens handelsværdi. Lånet var rente- og afdragsfrit i fem år, mod at hovedstolen hvert år blev opskrevet med 2%. Derefter skulle lånet forrentes og afdrages med en fast halvårlig ydelse af 5% af den opskrevne værdi.⁵⁶

Debatten i Folketinget drejede sig meget om den evt. prisopskruende virkning, lovgivning af denne art evt. kunne få. Svend Haugaard mente dog, at det var fra pengestærke kredse, man mest havde grund til at frygte en sådan virkning på ejendomspriserne. At de unge landmænd skulle støttes i den første vanskelige tid, herskede der ikke delte meninger om.

I lovbekendtgørelsen blev det i øvrigt præciseret, at såfremt man var født efter 1. april 1945, var det en forudsætning for at få lån, at man var i besiddelse af det grønne bevis.⁵⁷ Endelig fik man gennem en ændring i afskrivningsloven maj 1968 ændret afskrivningsreglerne for bygninger således, at køberen af en landbrugsbygning ved at udnytte mulighederne fuldt ud (6% årligt de første 10 år og derefter 2%) kunne få sin investering afskrevet over 30 år.

General de Gaulle og dansk landbrugspolitik

Den franske præsident, general Charles de Gaulle, har ved mere end én lejlighed i 1960'erne grebet mere eller mindre direkte ind i danske forhold og især på landbrugsområdet. Her tænkes især på hans afvisning af engelsk – og dermed dansk – optagelse i Fællesmarkedet i 1963 og 1967. De toneangivende inden for dansk landbrug måtte i høj grad opfatte denne holdning som beklagelig, ja ligefrem negativ, men til gengæld blev de glædeligt overrasket, da han 28. april 1969 meddelte, at han ville træde tilbage. Anders Andersen følte det da også som et udtryk for skæbnens ironi, da han 9. november 1970 på officielt besøg i Paris holdt et pressemøde og herunder måtte holde en improviseret mindetale over den netop afdøde statsmand.

Perioden 14. maj 1967, datoen for de Gaulles andet nej og frem til efterfølgeren, præsident Georges Pompidous tiltræden 20. juni 1969, måtte alene af den grund blive en pinagtig ventetid for dansk landbrug. Desuden måtte man opleve, at en række nationaløkonomer, ikke mindst på Århus Universitet, satte et spørgsmålstejn ved det økonomisk hensigtsmæssige i at opretholde, ja udvide en stor landbrugsproduktion i et Danmark, hvis erhvervs-mæssige fremtid syntes at ligge på det industrielle område.⁵⁸

Landbrugets bekymring skulle ikke blive mindre af, at en regering af Venstre, Konservative og De Radikale under den radikale Hilmar Baunsgaards ledelse ikke umiddelbart syntes at være mere positivt indstillet over for landbrugets ønsker, end

tilfældet havde været under Jens Otto Krag's socialdemokratiske mindretalsregering, som efter et folketingsvalg »i utide« 22. januar 1968 ikke havde set mulighed for at fortsætte.

Efter forhandlinger i februar-marts 1968 stod det klart for Landboforeningerne, at regeringen ikke ville gå meget længere end til fortsat at yde kompensation på 177 mio. kr. for devalueringstabet november 1967. Til gengæld måtte landbruget indvilge i at »fastfryse« hjemmemarkedspriserne i ét år. Som en art kompensation herfor ville regeringen forøge støtten til yngre landmænd. Det skete ved lov af 6. juni 1968 om et engangstilskud i størrelsen $\frac{1}{2}$ – $1\frac{1}{2}$ % af ejendommens samlede værdi, maks. 600.000 kr. ved et førstegangskøb i tiden 1961 – 1. kvartal af 1968. Desuden blev landbrugets kvote af den gældende obligationsrationering udvidet noget. Endelig fik man efter langvarige forhandlinger tilvejebragt en ordning for momsafregningen, hvor man ved at udskyde indbetalingsfristerne skabte en likviditetsforbedring på 250 mio. kr.

Ved Folketingets behandling af forslaget til ny bemyndigelseslov kom det til et mindre opgør mellem Socialdemokratiets ordfører, fhv. landbrugsminister Chr. Thomsen og venstremanden, den senere landbrugsminister Henry Christensen.⁵⁹ Uenigheden drejede sig om forskellen mellem Venstres så ofte påberåbte positive holdning til landbrugets problemer og Socialdemokratiets lige så påståede mangel på forståelse. Det er simpelthen ikke rigtigt, hævdede Chr. Thomsen, idet han lod skinne igennem, at han for sit vedkommende havde ventet større ændringer i loven, underforstået: et højere støttebeløb.

Fint oppe at køre. På Landboforeningernes landsskue i Herning i anledning af 75 års jubilæet i 1968 kørte Deres Majestæter Kong Frederik IX og Dronning Ingrid de to formænd A. Pilegaard Larsen og Anders Andersen en tur rundt på pladsen.

At hæve diskontoen 2% 1969 var ikke udtryk for en positiv holdning til et kapitaltungt erhverv som landbruget, mente han.

Det hører med til historien, at Finansudvalget i september stillede et beløb på 125 mio. kr. til rådighed for landbruget som en kompensation for en videreført hjemmemarkedsordning – og holdt uden for pristallet, præciserede Nyboe Andersen. Det gav anledning til nogen debat om lovligheden af en sådan bevillingsprocedure. De 93 mio. kr. gik til dispositions-

fonden, de 32 mio. kr. til støtte for unge landmænd i henhold til nævnte lov af 6. juni.

Påstanden om, at det nok var bedst at lukke dansk eksportlandbrug savner ethvert grundlag, udtalte Arne Pilegaard Larsen, da han på Landboforeningernes 10. landsformandsmøde – og 75 års jubilæumsmøde – den 24. maj 1968 i Herning indledte en drøftelse af den landbrugspolitiske situation.⁶⁰ Tværtimod havde en nærmere undersøgelse af produktionsøkon-

mien vist, at med undtagelse af enkelte mindre produktionsgrene ville en større reduktion af eksportproduktionen blot forværre de økonomiske vilkår for landmændene, hed det i en udtalelse fra mødet.

Målsætningen i en langsigtet landbrugs-politik måtte efter Pilegaard Larsens skøn bygge på de tre allerede omtalte nøglebe- greber: en rentabel produktion, en sti- gende grad af effektivitet og en indkomst, der sikrede landmændene ligestilling med andre erhverv. Som minimum måtte Land- boforeningerne kræve en indtjening, der gjorde det muligt for de mest effektive landmænd at foretage lønsomme invest- ringe. Det gav mødet ham ret i med un- derstregning af, at de unge og yngre land- mænd i særlig grad havde behov for en håndsrækning.

Udover en debat om udviklingstenden- ser inden for landbrugets fællesforetagen- der drøftede man på basis af et oplæg fra Jørgen Skovbæk organiseringen af land- boforeningernes faglige arbejde. Som sek- retariatschefen vurderede situationen, var der nu behov for at få skabt overensstem- melse mellem antallet af landboforeninger og faglige enheder. Mange steder var der sket en sammenlægning af rådgivnings- funktionerne, f. eks. ved at bygge konsu- lenthuse. Denne udvikling burde på den ene side fremmes så meget som muligt, men på den anden modsvares af en organi- satorisk overbygning i form af en faglig centralledelse i Jylland og en erhvervspoli- tisk i København. De hidtidige landsdel- sorganisationer skulle dog fortsat spille en koordinerende rolle i det faglige arbejde.

Også på dette punkt fik Landbofore- ningernes ledelse tilslutning til at gå videre med de fremførte synspunkter. Som tid- ligere nævnt⁶¹ førte overvejelserne i første

omgang til, at rådgivningstjenesten fra og med 1971 samledes i en række landsud- valg, fra 1973 med landskontorer i Viby ved Århus.

Sommer og efterår 1968 blev på mange måder en tid, hvor landbrugets fremtids- muligheder tegnede sig noget usikkert. Anders Andersen havde på Landbrugsraa- dets sommermøde 22. juni udtrykt en for- ventning om, at erhvervet skulle fragtes igennem til den store markedsløsning et stykke ude i fremtiden. At han dermed tænkte på Fællesmarkedet, var en given sag, men en debat på Venstres landsmøde tre måneder senere viste klart, at andre venstrepolitikere med økonomister, professor P. Nyboe Andersen i spidsen snarere forestillede sig et udvidet nordisk samarbejde, eftersom der efter Nyboe An- dersens opfattelse var kun ringe chancer for en dansk enegang til Fællesmarkedet. For en stigende dansk industrieksport var der rige muligheder i Norden, mente han. Her over for stod Anders Andersens hi- storisk begrundede opfattelse, at dansk landbrug ikke kunne vente sig noget vi- dere af et sådant samarbejde.

På det jyske delegeretmøde oktober 1968 trak Anders Andersen situationen op på den måde, at det stadig var målet at bevare den fulde produktion, men at dette skulle ske på større og mere specialiserede brug. Det var efter hans opfattelse ikke muligt at sikre alle producenter en fremtid i erhvervet, kun de effektive. Men land- mændene vil gerne have deres ledere til at udstikke en kurs for så senere at gøre lige nøjagtig, hvad der passer dem, tilføjede han, sikkert med et smil på læben.

Forlængelsen af hjemmemarkedsord- ningerne udløb med udgangen af februar 1969, og derfor gik landbruget i god tid til

Landbrugsminister Peter Larsen besøger De sjællandske Landboforeningers dyrskue i Roskilde 1969. T.v. ses Arne Pilegaard Larsen.

regeringen for at få aftalt en videreførsel, vel at mærke i ajourført skikkelse. Efter erhvervets opfattelse stod man med gode kort på hånden i en sådan forhandling. Set i forhold til den investerede kapital var forrentningsprocenten blevet negativ i så-

vel 1966-67 som 1967-68. Familiens arbejdsfortjeneste lå dermed på godt halvdelen af en faglært arbejders årsindkomst. Nu ønskede man tilvejebragt en sådan prissikring, at man med overbevisning i stemmen kunne fortælle en vordende, men

måske noget tøvende landmand, at det kunne betale sig at investere i et tip-top moderne produktionsanlæg.

Dette synspunkt udviklede Kompensationsudvalget for landbrugsminister Peter Larsen i en skriftlig henvendelse umiddelbart efter et første møde 13. februar 1969.⁶² Man ville gerne forhandle om visse justeringer af hjemmemarkedsordningerne, men ønskede til gengæld større midler stillet til rådighed for Landbrugets Dispositionsfond. Desuden burde ordningerne for korn og raps videreføres, og det samme gjaldt støtte til så forskellige ting som kunstgødning, yngre landmænd og mejerirationalisering. De effektive producenter skulle med andre ord sikres en sådan indkomst, at det igen blev lønsomt at være landmand.

Hjemmemarkedsordningerne blev da også justeret på den måde, at man fjernede en del af hjemmemarkedsafgiften på æg og fjerkræ og lagde den over på okse- og kalvekød. Derimod gik forhandlingerne om kontantstøtten meget tungt, også efter at statsministeren selv var gået ind i forhandlingerne. Fra et bestyrelsesmøde 18. april udsendte Landboforeningerne derfor en udtalelse, hvori man udtrykte sin forventning om, at regeringen ville tage positiv stilling til landbrugets konkrete udspil om en langsigtet strategi.

Ved efterfølgende møder gjorde landbruget det klart, at der ved siden af en forbedring af hjemmemarkedsordningen på 140 mio. kr. skulle 370 mio. kr. på bordet, hvis landbruget blot skulle holde sig ajour med de seneste lønstigninger på arbejdsmarkedet. Efter at en truende konflikt på det agrare arbejdsmarked var blevet bilagt til ugunst for erhvervet, kom regeringen den 7. maj med sit ultimative

udspil: en forhøjelse af hjemmemarkedsordningerne på 112 mio. kr., og det vel at mærke kun for ét år.

Det er utilstrækkeligt, svarede man fra et fællesmøde to dage senere mellem Landboforeningerne, Husmandsforeningerne og Landbrugsraadets præsidium. I de 112 mio. var der ikke engang nok til at finansiere forårets lønforhøjelser og den stigende renteudgift og slet intet til landmanden selv, konstateredes det. Men regeringen stod fast på de 112 mio. kr., dog med den tilføjelse, at man agtede at nedsætte et ekspertudvalg med den opgave at se landbrugspolitikken nærmere efter i sømmene.

Krogstrup-udvalget siger god for landbrugsordningerne

Udvalget blev nedsat den 18. juni 1969. Direktør Erik Krogstrup, Dansk Landbrugs Realkreditfond, blev formand, derfra betegnelsen »Krogstrup-udvalget« og som medlemmer indgik bl.a. Jørgen Skovbæk, sekretariatschef Jørgen Pedersen, Husmandsforeningerne og direktør N. Kjærsgaard, Landbrugsrådet.

Samme dag, den 18. juni, kunne man i boghandelen købe et eksemplar af tidskriftet »Økonomi og Politik«, hvor professor Holger Gad, Århus, havde skrevet en artikel om »Mål og midler i dansk landbrugspolitik«. Allerede i indledningen blev tonen slået an: »Dansk landbrug befinder sig i disse år i en dybtgående erhvervsmæssig krise, der er fremkaldt af fundamentale ændringer i dets økonomiske betingelser...«. Senere blev diagnosen stillet som en »en eksistenskrise«, slet og ret. Ondet var af dobbelt natur, mente

En fynsk landmand af det ældre slægtled.

professoren: svigtende afsætningsmuligheder i en verden, hvor udbuddet af landbrugsvarer voksede stærkere end efter-

spørgslen og en dårlig konkurrencesituation på et arbejdsmarked, hvor byerhvervene kunne byde på langt bedre vilkår end landbruget.

Mange satte i denne situation deres hu til Fællesmarkedet, men denne mulighed vurderede Gad med nogen skepsis. Ej heller var der større udsigt til, at udbudspresset ville aftage »i en overskuelig fremtid«. Eftersom 1960'ernes landbrugspolitik kun i begrænset omfang havde været i stand til at løse indtægtsproblemerne, foreslog han at lægge ansvaret for en evt. produktions-tilpasning direkte ud til landmændene ved at udbetale det samlede beløb fra landbrugsordningerne – for 1968 1,8 mia. kr. – som direkte tilskud til producenterne og ikke til produktionen. På denne baggrund kunne landmændene enkeltvis indrette deres bedrift efter de faktiske afsætningsmuligheder. Sidst, men ikke mindst burde strukturudviklingen i landbruget frigøres for alle snærende bånd.

Inden læserne af »Økonomi og Politik« rigtig havde nået at fordøje denne krisefortælling om et eksportlandbrug, tilsyneladende prisgivet aftagerlandenes nationalegoistiske forgodtbefindende, var Krogstrup-udvalget gået i gang med den noget rummeligt formulerede opgave at analysere de eksisterende landbrugsordningers virkning, landbrugsinternt som -eksternt vurderet samt at overveje evt. ændringer heri.

Efter at have drøftet en række aktuelle problemstillinger, ikke mindst de, der tidligere var rejst af Det økonomiske Råds formandsskab og af Holger Gad, tog udvalget en række reservationer over for en fundamental omlægning af landbrugsstøtten. Begrundelsen søgte man i en antagelse

om, at det for et typisk eksportlandbrug som det danske først og fremmest gjaldt om at bevare konkurrenceevnen ved at opmuntre den igangværende omstillingsproces til moderne og specialiserede bedrifter.

Derfor måtte udvalget henholde sig til en betænkning om disse spørgsmål, et underudvalg under Landbokommissionen af 1960 havde afgivet januar 1969, og hvori man så løsningen på landbrugets problemer i en fortsat nedlæggelse af urentable ejendomme og dermed en nødvendig tilpasning af produktionsstrukturen til de eksisterende afsætningsmuligheder. De sociale konsekvenser ved afvandring eller førtidspensionering af ældre landmænd så man ikke som en opgave for landbruget alene, men for samfundet som helhed.

Nok så afgørende var imidlertid det synspunkt, at der nu var udsigt til en genoptagelse af forhandlingerne om Danmarks indmeldelse i Fællesmarkedet sammen med England og Norge. Udvalget hentydede her til præsident Pompidous meddelelse på en pressekonference 10. juli 1969 om, at han så frem til en topkonference om Fællesmarkedets mulige udvidelse. På et topmøde i Haag 1–2. december 1969 besluttede De Seks at åbne døren for en snarlig forhandling om en sådan udvidelse. Når en sådan løsning var i sigte, måtte det efter udvalgets opfattelse virke som en advarsel mod en drastisk omlægning af prisstøtteordningerne. Dog ville man anbefale, at man nedtrappede støtten til kvægbruget til fordel for den mere rentable svineproduktion, og at man i det hele taget søgte at animere kødproduktionen, alt sammen set på baggrund af de eksisterende afsætningsmuligheder.

Sammenfattende stillede man da politikerne over for valget mellem at fortsætte

de hidtidige ordninger eller at gøre som af Landboforeningerne og Landbrugsraadet foreslået: at etablere en langsigtet prisgaranti, der skulle give fuld dækning for de aktuelle produktionsomkostninger ved en nærmere aftalt mængde og beregnet ud fra en produktionseffektivitet, der lå 20–25% over den gennemsnitlige, også kaldet en landbrugspolitik, baseret på den »effektive landmand«.⁶³

Eftersom en så indflydelsesrig person som kommitteret Heinrich Schlebaum, Statsministeriet, var medlem af udvalget og efter samstemmende beretninger at dømme i det hele taget spillede en afgørende rolle ved udvalgets forhandlinger, kunne det næppe komme som nogen overraskelse, at regeringen valgte at følge udvalget i dets primære forslag om at videreføre landbrugsordningerne i let revideret skikkelse. I samme retning pegede også den omstændighed, at Finland i begyndelsen af december havde sagt fra over for en udvidelse af det nordiske samarbejde i form af en NORDEK-traktat.

Krogstrup-udvalgets betænkning blev afgivet 22. december 1969, og i begyndelsen af marts det følgende år begyndte forhandlingerne om en revision af landbrugslovene, også set på baggrund af en mærkbar forbedring af landbrugets økonomi – men det var også tiltrængt, konstaterede professor Carl Thomsen i sin oversigt over året 1969.⁶⁴ Det blev fra starten tilkendegivet, at ordningerne skulle videreføres som af Krogstrup-udvalget foreslået. Forhandlingerne trak dog lidt i langdrag, fordi man først skulle have en kornprisaf tale med kornbranchen på plads.⁶⁵

Den 15. maj 1970 kunne landbrugsminister Peter Larsen imidlertid fremlægge sine forslag til en næsten uændret videreførelse

af komplekset af landbrugslove. I kornloven var prisen reduceret 1 kr., ligesom landbrugsministeren som før det forudgående år fik bemyndigelse til at godkende en aftale mellem landbruget og kornbranchen. Ved ændringer i bemyndigelsesloven fik Landbrugets Dispositionsfond tillagt det tidligere gødningstilskud på 50 mio. kr samt 20 mio. kr. ekstra, alt sammen med henblik på at støtte specielt det kvalitetsforbedrende arbejde. Støtten til yngre landmænd blev væsentlig forøget ved at hæve etableringstilskuddet fra 1½ til 2% af handelsværdien og driftstilskuddet blev ligeledes forhøjet fra ¾ til 1% af den skattemæssige værdi. Derved ville støttebeløbet stige fra 15 til 25 mio. kr.

Her som i de senere drøftelser under Folketingets behandling støttede man sig stærkt til Krogstrup-udvalgets betænkning.⁶⁶ Socialdemokraten Chr. Thomsen så i dens forslag en indirekte anerkendelse af den støttepolitik, som hans parti havde udformet gennem 1960'erne. Desuden udtrykte han – og den radikale Svend Haugegaard – det fromme ønske, at man derigennem havde fået sat en stopper for de skriverier, landbrugsteoretikerne fra Århus havde præsenteret offentligheden for i de senere år. Da både Venstre og Konservative kunne samstemme i ønsket om at videreføre landbrugsordningerne, gik forslagene uændret gennem Folketinget og blev til lov 10. juni 1970.

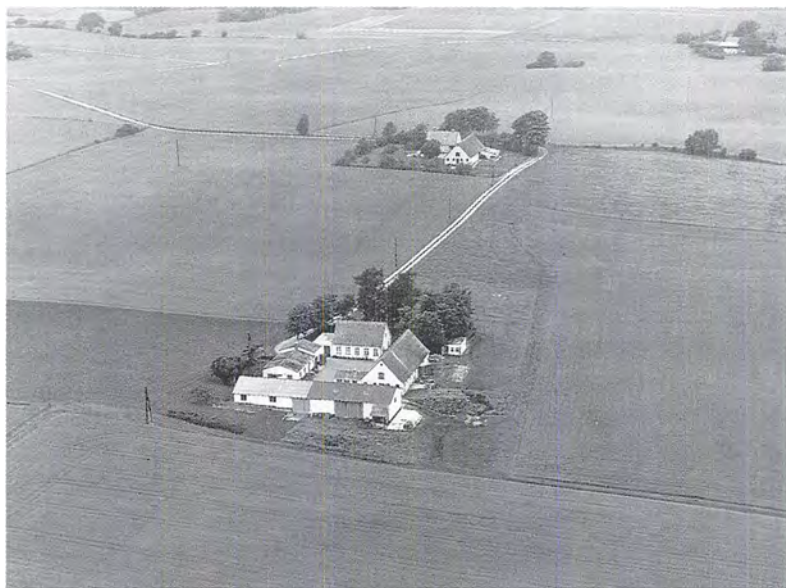
Året 1970 bragte også andre lovændringer af betydning for landbruget. Efter tre års arbejde havde Realkreditkommissionen af 1966 afgivet betænkning 18. december 1969.⁶⁷ Heri foreslog man en tiltrængt forenkling af realkrediten, således at kreditforeningerne og hypoteksforeningerne for fremtiden ydede lån mod 1. prioritet,

mens de særlige realkreditfonds tog sig af lån mod sekundær panteret. I forlængelse heraf var der tanker fremme om at nedsætte lånegrænsen fra 60% for kreditforeningslån (og 75% for hypoteksforeningslån) til 40%. For den særlige realkredit skulle lånegrænsen ligeledes sænkes fra 70 til 65%. Desuden skulle lånenes løbetider forkortes en del.

Det vil være et anslag mod selvejet, erklærede Landboforeningerne i en skarp udtalelse. I to tempi lykkedes det da også at overbevise regeringen om, at man havde spændt landbruget for stramt, og resultatet blev en lånegrænse for 1. prioritetslån på 50%, men løbetiden blev afkortet fra 60/45 år til højst 30. For lån derudover kunne landmanden fortsat gå til Dansk Landbrugs Realkreditfond, hvor lånegrænsen nok var 70%, men hvor lånene blev ydet som serielån og ikke som annuitetslån. Det betød pr. definition større afdragsbyrder de første år.

Landboreformen af 1971

I skildringer af det danske landbrugs historie bruges ofte begrebet »landboreformer«, mest dog i forbindelse med den økonomiske og sociale frigørelse, 1780'ernes landbolove betød for den danske landbobefolkning. Senere har man fået nye reformer, såsom 1860'ernes fæstegodsafløsning og husmandslovgivningen i tiden 1899–1919, hvorimod lige så vigtige ændringer i landbrugernes grundlæggende vilkår som den såkaldte »omlægning« til husdyrproduktion i 1880'erne og styringspolitikken introduktion under 1. verdenskrig ikke er blevet klassificeret som »reformer«.

Der bliver langt mellem gårdene. Mere end 100.000 landbrugsejendomme er blevet nedlagt gennem de sidste 30–40 år.

I De danske Landboforeningers årsberetning for 1970–71 bruges betegnelsen »Landboreformen af 1971« til at karakterisere den modernisering af landbolovgivningen, der fandt sted gennem et stort lovkompleks af 10. juni 1971. Ud fra en traditionel landbohistorisk betragtning kunne man gøre gældende, at man ved at tillade sammenlægning af landbrugsejendomme op til en grænse på 100 ha og samdrift op til den dobbelte arealstørrelse tog afsked med 200 års beskyttelsespolitik over for den overleverede landbrugsstruktur, og at udtrykket »reform« derfor var mindre velanbragt. Man kan imidlertid også vende problemstillingen om og se lovene af 10. juni 1971 som en moderne landboreform, der først og fremmest havde til formål at fragte vor tids familiebrug sikkert ind i en nytid, akkurat som Reventlow og Col-

bjørnsen gjorde det i bondebrugets nyårmorgen.

Forarbejdet for Landboreformen af 1971 blev gjort i Landbokommissionen af 1960, vel nok Karl Skyttes mest afgørende bud på at blive husket som en af de store skikkelser i moderne dansk landbohistorie. Kommissionen fremlagde den 18. december 1969 to betænkninger: nr. 8 om revision af landbrugslovgivningen og nr. 9 om lovgivningen vedrørende opførelse af arbejderboliger på landet, og den 13. januar 1971 nr. 10 om statens långivning til jordbrugsmæssige formål, ændringer i jordfordelingsloven, statens erhvervelse af jord og administrationen af lovgivningen vedrørende jordbrug.

Et særligt udvalg under kommissionen med deltagelse af bl.a. Jørgen Skovbæk og Jørgen Pedersen havde den 10. oktober

fremlagt et forslag til en ajourføring af landbrugslovens bestemmelser om landbrugsstrukturens indretning. Udvalgets flertal foreslog den eksisterende sammenlægningsgrænse på 35, evt. 75 ha, erstattet af en enkelt arealgrænse på 100 ha. Med undtagelse af husmandsgruppens folkevalgte og politiske talsmænd, der ville fastholde den eksisterende grænsedragning, kunne Landbokommissionen tiltræde dette forslag. Samme indstilling havde kommissionen over for et forslag om at lempe på reglerne for samdrift derved, at en ejer frit kunne samdrive sine ejendomme op til en grænse på 200 ha. Omvendt var der lige så stor enighed i udvalg og kommission om fortsat at nægte selskaber og institutioner adgang til at erhverve landbrugsejendomme. Her ville til gengæld et mindretal af økonomer og jurister drage den modsatte konklusion.⁶⁸

I spørgsmålet om statens långivning til jordbrugsmæssige formål m.m. havde kommissionen ligeledes nedsat et udvalg og påny med Jørgen Skovbæk som medlem. I sin indstilling til den samlede kommission foreslog udvalget statens långivning til jordbrugsmæssige formål fastholdt, men nu samlet i en enkelt lov. Udvalgets flertal gik desuden ind for, at man prioriterede statslån til køb af suppleringsjord højere end statslån til bygningsudvidelse i forbindelse med tilkøb af jord.

Udvalget så desuden gerne, at man ydede støtte til investeringer i moderne stalde. Krogstrup-udvalget havde for sin del afvist en sådan idé med den begrundelse, at afsætningsforholdene tegnede for usikkert. Da der nu var mulighed for at blive optaget i Fællesmarkedet, så det hele straks lidt lysere ud, mente udvalget.

Landboforeningerne havde i den anledning beregnet det årlige behov for staldinvesteringer til 5-600 mio. i 1968-priser eller en samlet udgift frem til 1980 på 6,6 mia. kr., de 4,6 mia. i kostalde og de 2 mia. i svinestalde.⁶⁹

Hvad angik statsstøttens form, var udvalget mest stemt for at yde direkte lån, hvorimod kommissionen ville foretrække statstilskud til nedbringelse af renten for alm. prioritetslån. Udvalg og kommission var dog enige om at henskyde hele problemkomplekset til nærmere drøftelse i et særligt udvalg. Der var fuld enighed om at ophæve hjemmelen til oprettelse af statshusmandsbrug. Om en evt. långivning til jordsupplering fandt udvalget, at man skulle kunne få statslån til jordsupplering helt op til den fremtidige sammenlægningsgrænse på 100 ha.

Det var et flertal i kommissionen enig i, men måtte regeringen af finansielle grunde afvise dette, kunne man nok leve med en lavere grænse. Det offentlige burde fortsat medvirke til at omfordele jorden i tilfælde af vejanlæg o. lign., mente såvel udvalg som kommission. Et mindretal i både udvalg og kommission ville gerne videreføre og udbygge statens formidlende rolle på dette område ved at oprette en »jordbank«, der kunne opkøbe og omfordele resp. videresælge jord. Det måtte flertallet dog afvise. Det kunne ikke være statens opgave at tage jord ud af produktionen for at begrænse denne. Endelig ville såvel udvalg som kommission i enighed foreslå en omorganisering af statens jordbrugsadministration på det lokale niveau, idet de eksisterende husmandsbrugskommissioner skulle erstattes af et passende antal jordbrugskommissioner med repræsentation

*En storstald fra
1960'ernes slutning.*

for husmandsforeningerne og landboforeningerne.

Diskussionen i Landbokommissionen havde tydelig vist, at der gik en principiel delingslinje mellem et reformivrigt flertal, bestående af bondebrugets talsmænd og de fleste embedsmænd, og et mindretal af husmandsbrugets tilhængere, der gerne så den hidtidige jordpolitik fortsat, omend i modereret udgave. Når denne delingslinje blev flyttet over i en VKR-regering, måtte det skabe problemer.

Det gjorde det også, erkendte Landboforeningerne i årsberetningen for 1970–71, men ikke desto mindre lykkedes det for landbrugsministeren siden 14. juli 1970,

venstremanden Henry Christensen at føre reformen igennem, ikke som et trekantet kompromis, men som en sammenhængende helhed og med stor tilslutning fra de venstrefløjsspartier, der ellers bekæmpede VKR-regeringens politik på enhver tænkelig måde. Forgængeren Peter Larsens død 7. juli 1970, kun 46 år gammel, havde ellers skabt et landbrugspolitisk tomrum, som ikke lovede godt for reformens skæbne.

Det længe ventede røgsignal blev sluppet ud fra landbrugsministerens kontor 20. januar 1971: Vi er enige om hovedlinjerne i den store reform! Derefter gik man i gang med et hurtigt udvalgsarbejde for at få alle detaljerne på plads, ikke mindst de økono-

miske, da det var en forudsætning, at udgifterne i forbindelse med reformen ikke måtte belaste statskassen yderligere i finansåret 1971–72. En rentesikringsordning til sikring af staldbyggeriets finansiering ville f. eks. koste 20–25 mio. kr., og det beløb tog man fra dispositionsfonden.

Den 4. marts kunne Henry Christensen da fremsætte de fire centrale lovforslag om reformens gennemførelse.⁷⁰ Motiveringen herfor søgte han naturligt nok i Landbokommissionens 8. og 10. betænkning. I spørgsmålet om udlånsloven havde han dog fulgt det alternative råd om kun at bevilge lån op til den »gamle« sammenlægningsgrænse på 35 ha, og endvidere skulle der herfra overføres et beløb på ca. 18 mio. kr. til loven om udlån til yngre landmænd.

Til gengæld havde han fragtet det ikke helt afsluttede kommissionsprojekt om støtte til investeringer i landbrugets produktionsbygninger ud over diskussionsstadiet ved at foreslå tilskud over ti år til dækning af renteforskellen, maksimalt dog 5%, mellem den nominelle rente af et 30-årigt 6½% kreditforeningslån og den effektive rente, en forskel, som på dette tidspunkt udgjorde 4,8%. Støtten kunne gives til investeringer i størrelsesordenen 20.000 – 400.000 kr., og med det maksimale beløb mente man at have dækket en investering i et moderne staldanlæg til 50–60 malkekøer eller ligeså mange årssøer med tillæg. Med forslaget tilsigtede man at påbegynde en modernisering af driftsbyggeriet før tilslutningen til EF i en form, der lå tæt op ad Fællesskabets eget direktiv om moderniseringsstøtte, et dokument, der da var under udarbejdelse. De yngre landmænd fik deres støttebeløb forhøjet med 50% for støtte til køb af ejendomme efter 1. juni

1971. Desuden ville statslånet kunne rykkes en plads på listen over prioriteter i ejendommen, hvis der blev tale om lån til driftskreditter.

Som antydet tog så at sige alle ordførere meget venligt imod forslagene. Chr. Thomsen og flere andre takkede varmt Landbokommissionen for det store og dygtige arbejde, der var præsteret, og den radikale Erik Hansen ville i denne tak også indbefatte Karl Skytte. Over for forslaget om at lempe noget på landbrugspligten for jorde på dyrkningsgrænsen udtrykte Chr. Thomsen dog visse betænkeligheder. Desuden mente han, at de gamle husmandsbrugskommissioner havde arbejdet godt og billigt, og at de nye jordbrugskommissioner næppe kunne gøre arbejdet stort anderledes.

Den konservative Niels Ravn gav udtryk for sin uskrømtede glæde over, at udstykning nu var blevet en sag for historikerne og ikke for politikerne. Venstresocialisten Hanne Reintoft spæde i sin noget kritiske gennemgang af forslaget til en ny landbrugslov, at med denne ændring ville der kun være plads til 30.000 ejendomme på det danske landbrugsareal. Men lovene blev på det nærmeste enstemmigt vedtaget. Mod landbrugsloven stemte kun to: socialdemokraten Grete Hækkerup og en enig repæsentant for Danmarks kommunistiske Parti.

Landbrugslovgivningen omstøbes i Fællesmarkedets former

Dansk landbrug var nu på alle områder ved at gøre sig klar til optagelsen i Fællesmarkedet, naturligvis under den forudsætning, at de danske vælgere gav sit ja hertil

ved den planlagte folkeafstemning herom. Landmændene havde travlt med at få bygget moderne stalde⁷¹ og ikke så få begyndte at interessere sig alvorligt for at holde kødkvæg, da kødproduktion ansås for et af de helt sikre kort i det store fællesmarked.

Organisationer og fællesvirksomheder sluttede sig sammen i større enheder, og organisationsvirksomheden skød i det hele taget nye skud fra måned til måned. Landboforeningerne fik i løbet af 1971 bragt sin nye struktur på plads, og der var truffet forberedelser til at bygge et helt nyt landscenter i Viby ved Århus (indviet efteråret 1973).

Tune Landboskole kunne efter endt ombygning genåbnes som kursuscenter og som sæde for L.I.K. 11. juni 1970, og i november 1972 kunne L.O.K. gøre Kollakolle til sin højborg for skoling i organisationsvirksomhed. Uddannelsessiden stod i det hele taget stærkt i landmændenes bevidsthed i disse år, også fordi en ny lov af 4. juni 1970 om folkehøjskoler, landbrugsskoler, husholdningsskoler og efterskoler gav landbrugsskolerne øgede muligheder for kursusvirksomhed, ikke mindst i form af tilskud til 5 dages kursus. Varede kursus i to uger, kunne eleverne få statstilskud hertil. Lovgivningsmagten skuffede dog landboorganisationerne ved ikke som ønsket at samle al undervisning om erhvervet i en særlig lov om landbrugsuddannelse. Det måtte man vente på i endnu tyve år.

Landbrugspolitisk vurderet syntes landbruget i 1971 godt forberedt på EF-tiden. De historiske afsnit i strukturlovgivningen var erstattet med nye og tidssvarende, og statsmagten havde gennem rentesikringslovens og udlånslovens omdannelse og udvidelse vedkendt sig sit ansvar for en rentepolitik, der tog et vist hensyn til land-

brugets særlige kapital- og finansieringsproblemer. Man var naturligvis på det rene med, at landbrugsordningerne som helhed ikke kunne videreføres i fællesmarkedstiden, men man ville dog mene, at den strukturforbedrende og produktivitetsforøgende landbrugsstøtte stadig havde en fremtid for sig.

Et særligt problem udgjorde den kommende administration af Fællesmarkedets landbrugsordninger. Her i landet havde man som skildret i det forudgående en lang tradition for landbrugsorganisationernes aktive medvirken i forvaltningen af offentlige midler til støtte for landbrugsvirksomheden. Derfor var det en naturlig opgave at søge denne medvirken bevaret også i den nye tid. Så tidligt som i april 1967 havde Landbrugsraadet, Landboforeningerne og Husmandsforeningerne oprettet et særligt fællesmarkedssekretariat til at koordinere planlægningen forud for den ønskede tilslutning. Sekretariatet fremlagde da også i januar 1971 et forslag om at henlægge administrationen af de nævnte ordninger til Landbrugets Dispositionsfond.⁷²

Derved ville landboorganisationerne nok få en større indflydelse end brancherne, hvad disse naturligvis var opmærksomme på. På en konference i Grenå i marts 1971 fik man imidlertid tilvejebragt en arbejdsdeling mellem et fælles toporgan, der skulle forvalte de forventede tilskud fra Bruxelles, og en opdeling af den konkrete forvaltning og administration på de enkelte brancher.

Det fik man også landbrugsminister Henry Christensens principielle tilslutning til, selv om et internt embedsmandsudvalg i centraladministrationen udtrykte store betænkeligheder ved det lovmedhol-

delige i en sådan forvaltningsordning. Efterhånden fik betænkkelighederne overtaget, og da Industrirådet også fik kolde fødder over for en erhvervsadministrativ løsning med landbruget i centrum, blev resultatet en samling af administrationen i form af et særligt EF-direktorat under Landbrugsministeriet.

Denne løsning fik overvejende politisk tilslutning, da Ib Frederiksen, den socialdemokratiske landbrugsminister i såvel ministeriet Krag III af oktober 1971 som Anker Jørgensen I af oktober 1972, den 9. november 1972 fremlagde sit forslag til en lov herom.⁷³ Venstremanden Svend Karlsson stod da ret ene med sine tanker om fortsat at gøre brug af landbrugsorganisationernes erfaringer på det administrative område. Efter hans skøn ville en sådan ordning være bedre og billigere end den foreslåede, og tanken om landbrugets medforvaltning stemte i det hele taget bedre med dansk tradition end et officielt EF-direktorat. Det er vist et problem, vi skulle være færdige med at drøfte, lød Ib Frederiksens kommentar, og derved blev det.

I henhold til lovforslagets paragraf 2 skulle der oprettes et særligt udvalg (»Paragraf 2-udvalget«) på 17 medlemmer med den opgave at rådgive om Danmarks stillingtagen til EFs landbrugspolitik og om administrationen af de forskellige forordninger. Landbrugsraadet, Landboforeningerne og Husmandsforeningerne fik tildelt ialt 7 pladser, industrien, handelen, forbrugerne og fagbevægelsen 6, men da de fire ministerielt udpegede medlemmer ikke fik stemmeret, havde landbruget flertallet i udvalget. Loven indeholdt også en bemyndigelse til landbrugsministeren til at lade opkræve produktionsafgifter til at dække en række fællesudgifter til fremme

af produktivitet, kvalitet og markedsføring.

Et særligt problem udgjorde tilpasningen af den danske landbrugslovgivning på såvel det merkantile som det økonomisk-politiske område. Lige siden den første smørlov af 1906⁷⁴ var der for hver enkelt af de store eksportartikler smør, kød, æg, fjerkræ m.v. skabt en række bestemmelser, der indeholdt samfundsmagtens krav til de enkelte varers sundhedstilstand, kvalitet og marketingsstandard. Disse bestemmelser blev i samlingen 1972-73 uden større debat tilpasset de krav, den nye tid ville stille til en sådan lovgivning.

Hvad angik den økonomisk-politiske lovgivning med særlig adresse til landbrugets forhold, kunne der opstå problemer omkring tilpasningen til Fællesmarkedets direktiver for såvel landbrugsordningerne som strukturudviklingen. Efter vedtagelse i Fællesmarkedets ministerråd var der 17. april 1972 blevet udstedt tre direktiver om strukturudviklingen i de kommende år.

Det ene direktiv angik støtte til modernisering af udviklingsdygtige bedrifter, det andet støtteforanstaltninger til fordel for landmænd, der tænkte på at forlade erhvervet, og det tredje omhandlede social og faglig vejledning.⁷⁵ Ved at arbejde 2.300 t årligt i sin bedrift skulle landmanden gerne kunne opnå en indtægt, som svarede til andre grupper.

Over for dette krav delte skaren af landmænd sig naturligt i tre kategorier: den bedste del med indtægter over grænsen, en mellemgruppe af folk, der lå under eller omkring grænsen og en tredje, der ikke kunne bringes op på et acceptabelt indtægtsniveau. Det var medlemslandene tilladt at yde støtte til investeringer i første gruppe, hvis den pågældende selv betalte

Koen trækkes hjem ved brug af traktor. Ferguson-traktoren med dens hydrauliske ophæng var til stor nytte for det mindre brug. Billedet er fra slutningen af 1960'erne.

de 5% af renteudgiften herved. Den egentlige moderniseringsstøtte skulle derimod forbeholdes midtergruppen, bl.a. i form af rentegodtgørelse.

Spørgsmålet var nu, hvorledes den danske lovgivning om etablerings- og investeringsstøtte kunne tilpasses bestemmelserne i disse direktiver. Det løste man på den måde, at man ved lov af 26. april 1973 om støtte til modernisering af landbrugsbedrifter gjorde det muligt for landmændene at få statstilskud til betaling af renter, når der var udarbejdet en godkendt moderniseringsplan for bedriften.

Forudsætningen for at få støtten var, at vedkommende efter endt modernisering ville kunne få den omtalte normalindtægt. Det tilskudsberettigede beløb androg 300.000 kr. pr. heltidsbeskæftiget person og maksimalt 600.000 kr. pr. ejendom. Og man kunne ikke få tilskud til køb af svine- eller fjerkræbesætninger. Tilskuddet androg maksimalt 5% af lånets nettoprovenu, og modtageren skulle selv betale 3%. Det ville koste 28 mio. kr. om året, men heraf ville Den europæiske Landbrugsfond under EF betale 25%. Dermed ville loven af 19. maj 1971 bortfalde, hvad

den konservative H. C. Toft var meget utilfreds med.⁷⁶ Den burde have været videreført, i det mindste i en overgangsperiode, mente han.

Det skulle ikke stemme en H. C. Toft mildere, at man også bortamputerede en vigtig del af støtten til yngre landmænd gennem en ændring ved lov af 13. juni 1973. Ordningen med driftstilskud udgik, da landbrugets rentabilitet efter tilslutningen til EF efter regeringens opfattelse ville blive væsentligt forbedret. Til gengæld bevarede man etableringstilskuddene og forhøjede procenten fra 2 til 2½, men kun op til en grænse på 600.000 kr. af handelsværdien.

Over for det nedsatte folketingsudvalg fremsatte Landboforeningerne en protest imod driftstilskudsordningens bortfald, fordi der ikke som forudsat var sket en nedsættelse af renteniveauet, tværtimod.⁷⁷ Endelig afrundedes udlånsproblematikken ved en ændring 26. april 1973 om statens udlån til jordbrugsmæssige formål, idet man opretholdt bestemmelserne om lån til køb af suppleringsjord til landbrug og gartnerier.

En helt ny frugt af EFs støtteordninger til jordbrugserhvervet blev en lov af 30. marts 1973 om tilskud til strukturprojekter inden for jordbruget, nærmere bestemt projekter vedr. produktions-, forarbejdnings- og afsætningsstrukturen og vel at mærke kun, hvis projektet forbedrede den pågældende virksomheds konkurrenceevne. Desuden kunne projekter om oplysning, uddannelse og sociale forhold også få støtte. EFs landbrugsfond betalte også her 25% eller 70 mio. kr., der atter udgjorde Danmarks andel af et samlet EF-beløb på 1.250 mio. kr. til projekter af den art.

Til støttepolitikken hørte som tidligere nævnt også en række lempelser på beskatningens område. På et møde i november 1972 meddelte regeringen imidlertid, at den udover de 850 mio. kr. i direkte pristøtte ville den bortspare yderligere 435 mio. kr. på landbrugsområdet, hvoraf de største poster var 250 mio. kr. ved genindførelse af amtsgrundskylden, 60 mio. kr. ved afskaffelse af afgiftsfri traktorbenzin og 60 mio. kr. ved erhvervets overtagelse af udgifterne ved eksportkontrol. I forvejen havde man ved i praksis at genindføre kapitalvindingsskatten ved lov af 7. juni 1972 beskåret muligheden for fortjeneste ved salg af fast ejendom.⁷⁸

Trods stærke protester fra landbrugsorganisationernes side lykkedes det ikke i første omgang at beholde andet end den afgiftsfri traktorbenzin. I en ny forhandlingsrunde det følgende år strøg man yderligere 125 mio. kr. i forslaget til besparelser. I begge tilfælde skyldtes uenigheden ret forskellige vurderinger af landmændenes indtægtsfremgang ved tilslutningen til EF. Alene i spørgsmålet om svinekød var der en forskel på 500 mio. kr. i vurderingen. Hvorledes nu end fremtiden i EF ville forme sig, var der på forhånd lagt god beslag på den forventede merindtægt for landbruget.

Stigende interesse for landbomiljøet

Stort set var det lykkedes for landbrugets organisationer at bevare en god part af den lovgivning, der var indeholdt i Landboreformen af 1971. Derimod blev der slået skår i selve landbrugsloven, da Ib Frederiksen 15. december 1972 fremsatte forslag

til ændring af denne på en række punkter.⁷⁹ Et væsentlig formål hermed var iflg. ministeren at hindre, at det blev almindeligt at frastykke jord som friparceller. Ved at stramme reglerne om dyrkningspligt ville man undgå, at landbrugspligtig jord blev brugt til andet formål. Det skulle stadig være tilladt at samdrive flere ejendomme, men kun hvis der ikke var større vejafstand end 15 km fra de samdrevede jorder og til den ene af ejendommens bygninger. Ikke enhver kunne nu få sig en landbrugsejendom eller to. Man skulle kunne dokumentere, at man enten havde en landbrugsmæssig uddannelse eller at man havde en fortid ved erhvervet i mindst to år. Hermed ville man søge at modvirke fjerneje. Man skulle således ikke kunne samdrive en dansk landbrugsejendom med en gård i f. eks. det fjerne Bayern.

Landboforeningerne havde på forhånd fået forslaget sendt til udtalelse, og i et brev af 28. november, optrykt som bilag til lovforslaget, tog man afstand fra en række af ændringsforslagene. Den røde tråd i Landboforeningernes stillingtagen var et ønske om fastholde en nøjere overensstemmelse mellem lovpåbud og den alm. landbrugspraksis. Desuden fandt man det vanskeligt at forstå et forbud mod tilplantning af et landbrugsareal, når man ikke havde gjort nogle erfaringer herom. Og selv om man var enig med ministeren i, at man skulle begrænse pengestærke byfolks unfair konkurrence på markedet for landbrugsejendomme, skulle det snarere ske over skatteloven end gennem en rigid erhvervelsesbegrænsning.⁸⁰

I Folketinget kom det til et skarpt opgør mellem landbrugsministeren og den konservative ordfører H. C. Toft, der havde købt sig et eksemplar af Jens Otto Krag

»Et år i dagbog« og dér set, hvorledes den daværende statsminister vendte sig imod Ib Frederiksens tanker om at reservere landbrugsejendomme for folk med landbrugsuddannelse. Efter Tofts opfattelse gjorde landbrugsministeren klogest i at holde fingrene væk fra landbrugsloven af 10. juni 1971. Venstremanden Søren Jensen (Hasseris) måtte også afvise ændringsforslagene ud fra de synspunkter, Landboforeningerne havde bragt frem. Den radikale Svend Haugaard tog vanen tro meget forsigtigt på tingene, men fandt dog stramningen af samdriftsreglerne for væsentlig.

Under udvalgsbehandlingen undergik lovforslaget en del ændringer, mest derved, at adkomstretten til et landbrug blev gjort betinget af, at man senest 1/2 år efter købet bosatte sig på ejendommen (»bopælskravet«), og at man skulle have landbrug som sit hovederhverv. Det ville blive vanskeligt at administrere disse regler, spåede Landboforeningerne. I stedet burde man have fulgt organisationens råd om at skærpe det skattemæssige lystgårdsbegreb gennem et krav om et skattemæssigt mindsteafkast af hele ejendommen.

Regeringens stigende interesse for livet på landet var ikke alene en bekymring over, at byfolk eller værre endnu: udlændinge opkøbte danske landbrugsejendomme for at anbringe en del af formuen i værdisikrede kapitalgoder og for at gå på jagt. Der blandede sig også en tiltagende bekymring over den forurening af naturen, som de moderne produktions- og livsformer forårsagede i form af affald og restelementer fra brugen af biokemiske hjælpemidler. Det danske landskab kunne også fremvise eksempler på forurening af det æstetiske miljø, eftersom forvoksede

bysamfund og sammenklumpede sommerhusbebyggelser mange steder gav landskabsbilledet nogle grimme ar. Det offentlige og borgerne måtte nu se at finde frem til en form for planlægning, der sikrede miljøet mod de værste former for forurening.

I denne situation følte landmændene og deres organisationer, at de havde behov for at forsvare deres nedarvede fortrinsret til landbrugsjorden. Den var trods alt den vigtigste del af deres erhvervsgrundlag. Skulle der ske indskrænkninger i deres frie brug af jorden, måtte det modsvares af fuld erstatning. Det sagde grundloven, og den måtte holdes. Til de bærende principper hørte også retten til at opføre de bygninger, som produktionens aktuelle indretning fordrede. De mange smukke gårdsanlæg rundt om i landet vidnede om, at deres bygherre også havde tænkt i æstetiske baner, da han planlagde evt. udvidelser eller ombygninger.

I løbet af 1960'erne var der gennem en række planlægningslove sket en vis indskrænkning af landmandens råderum. Denne udvikling tog yderligere fart i begyndelsen af næste årti. Det så man bl.a. ved, at ministeren for offentlige arbejder også fik forureningsbekæmpelsen som sit arbejdsområde. Desuden oprettedes en miljøstyrelse, der skulle bistå ministeren på dette felt. Endvidere fandtes særlige rådgivningsorganer som en hygiejnekommission og et forureningsråd.

I samlingen 1971–72 kom der to principielle udspil fra trafik- og forureningsminister Jens Kampmann. Det ene var et forslag om lov om udnyttelse af sten, grus og andre naturforekomster i jorden og på søterritoriet. Det blev til lov 7. juni 1972. For fremtiden måtte man ikke udnytte fo-

rekomster i jorden, medmindre man havde fået offentlig tilladelse hertil. Udnyttelsen skulle i det hele taget ske efter en samlet vurdering af de hensyn, der kunne komme på tale, også æstetiske. Et forslag til lov om miljøbeskyttelse nåede i første runde ikke ud over udvalgsstadiet, men ud fra den positive modtagelse, forslaget fik, kunne man på forhånd uddrage tre vigtige konklusioner: at økonomisk vækst ikke altid skulle gå forud for hensyntagen til miljøet, at den, der forurenede naturen, også skulle betale for forureningsbekæmpelsen, og at den organisatoriske ramme omkring indsatsen helt skulle omdannes.⁸¹

Inden forslaget blev genfremsat i næste samling, havde Landboforeningerne deltaget i en række møder herom i ministeriet, også fordi forslaget i dets reviderede skikkelse ville medtage vigtige sagsområder fra vandforsyningsloven af 18. april 1969 og vandløbsloven af 6. marts 1970. Dermed var så vigtige spørgsmål som retten til vandindvinding og til bortledning af spildevand ikke længere en sag for landvæsenkommissionerne, men for amter og kommuner. Det hele skulle baseres på en styringsordning, der i modsætning til den tidligere brugte form for projektgodkendelse skulle bygge på planlægning.

Landboforeningerne tog principiel stilling til sagen på et bestyrelsesmøde 13. september 1972. Her fastslog man, at miljøloven skulle samordnes med det, man opfattede som erhvervets berettigede ønsker om at bevare »rationelle og fornuftigt drevne landbrug...«. Desuden måtte miljølovens bestemmelser ikke kollidere med anden form for planlægning af ressourcernes anvendelse. Endelig måtte man beskyttes mod vilkårlige afgørelser uden mulighed for at indanke et tvistspørgsmål.⁸²

Den 25. januar 1973 fremlagde Jens Kampmann det omarbejdede og udvidede forslag til lov om miljøbeskyttelse.⁸³ I sin forelæggelsestale betonedede han, at han havde ført indgående forhåndsforhandlinger med de implicerede erhvervsorganisationer. Industrirådet havde da erklæret, at man kunne acceptere principperne i forslaget, hvorimod det ikke var lykkedes at nå til enighed med landbruget, repræsenteret ved Landbrugsraadet, Husmandsforeningerne og Landboforeningerne. Det var især erstatningsspørgsmålet, der havde skilt parterne, da miljøreglerne ikke åbnede mulighed for at yde erstatning for indgreb over for eksisterende virksomheder. Som en nyskabelse i lovteksten pegede Kampmann på oprettelsen af et miljøankenævn, hvortil man kunne indanke evt. tvistsspørgsmål.

Ordførerne fra de enkelte partier indtog en positiv holdning over for forslaget, men Venstres Arne Christiansen, direktør i Landbrugsraadet, betonedede stærkt, at miljømæssige hensyn måtte afvejes med produktionsmæssige og økonomiske. Det ville blive dyrt for samfundet at gennemføre denne lov, fastslog han. Det havde man også taget konsekvensen af i Sverige, hvor det offentliges tilskud til miljøindgreb var steget fra 25 til 75% af udgifterne. Over for det nedsatte folketingsudvalg gjorde Landboforeningerne opmærksom på, at der stadig var uenighed om erstatningsspørgsmålet og om ankemulighederne. I det mindste måtte man kunne forlange fuld erstatning, hvis en i øvrigt lovligt drevet virksomhed blev tvunget til at lukke som følge af et miljøpåbud.

Kun på et enkelt punkt imødekom man Landboforeningernes synspunkter, idet man nedsatte et udvalg, der skulle overveje

erstatningsspørgsmålet. Landmændene måtte som andre nu se den situation i øjnene, at det var slut med at udlede spildevand fra husholdningerne i vandløbene og frit at udvinde vand på egen grund. Det offentlige var med andre ord på vej til at overtage hele vandforsyningen. Man måtte stadig drive sin ejendom ud fra privatøkonomiske overvejelser, men rådighedsretten ville være begrænset af hensyn, som politikere og embedsmænd fastlagde ud fra en afvejning af private og offentlige interesser.

Perioden 1950–73 i et overskue

I begyndelsen af perioden styres Landboforeningerne af de jyske formænd Hans Pinstrup og dennes efterfølger Anders Andersen, men omkring bordet sidder også de sjællandske ledere Johs. Larsen og Arne Pilegaard Larsen. I en vis forstand får opgøret omkring Afsætningsrådet 1959–61 også karakter af at være en mandjævning mellem jydere og øboere på det organisatoriske område. Det ender med et kompromis, der fastholder Landbrugsraadet i dets traditionelle rolle som øverste koordinator af det afsætningspolitiske arbejde. Men husmændene kommer ikke med i rådet i denne omgang.

Udover den kraftigt stigende mekanisering af landbrugsvirksomheden præges perioden afgørende af de voksende problemer omkring landbrugseksporten, fordi den begyndende markedsopdeling rundt om i Europa i stigende grad udelukker dansk eksport. Derfor må landbrug og samfund finde sammen i et samarbejde, der for alvor introducerer landbrugsstøtten i dansk landbrugspolitik. Det er imid-

*En transportabel
halmpræsser.
Efterhånden som
traktoren fik flere og
flere opgaver i
landbruget, stilledes der
øgede krav til dens
trækraft.*

lertid også karakteristisk for perioden, at landbrugsorganisationerne med Landboforeningerne i spidsen ikke opfatter landbrugsstøtten som et middel til at bevare en utidssvarende landbrugsstruktur, men som et incitament til at videreudvikle og modernisere landbrugsvirksomheden fra øverst til nederst. Sat lidt på spidsen kan det udtrykkes sådan, at kun de dygtigste landmænd skal have brev på en fremtid inden for erhvervet. Den stigende beskæftigelse i byerhvervene under Danmarks anden industrialiseringsperiode letter også afvandringen fra landbruget. Uddannelse og bedre udnyttelse af rådgivningstjenesten er opgaver, som Landboforeningerne for alvor tager op i denne periode og fører frem til et foreløbigt klimaks gennem oprettelsen af de faglige landsudvalg 1971-73.

Husmandsforeningerne går i voksende

omfang ind i det organisatoriske samarbejde, idet de klart indser, at det lille brug ikke i længden kan stå sig i konkurrencen fra andre beskæftigelser. Gennem forhandlingerne i Landbokommissionen af 1960 får man løst de tidligere bindinger inden for jordpolitikken, således at det bliver muligt at sammenlægge de små bedrifter. Arbejdet i Landbokommissionen bliver desuden igangsættende for en omfattende modernisering af andre dele af landbrugslovgivningen, hvorved erhvervet bliver sat i stand til at forberede sig grundigt på den længe ønskede optagelse i De Seks' store fællesmarked 1. februar 1973.

1960'erne bliver også det årti, hvor samfundets planlægning omkring de naturskabte værdier og deres udnyttelse for første gang bliver sat i system. Landboforeningerne afviser ikke fuldstændig at deltage i dette samarbejde, men da man

gerne vil fastholde landbrugserhvervets hævdevundne forrang til jorden og dens dyrkning, må man igennem forskellige konflikter, mest udtalt omkring jordlovene af 1963, før man kommer rigtig på talefod med hinanden i dette spørgsmål. Politisk set kan landbruget som regel finde gehør for sine synspunkter, selv om lønmodtagersamfundets og velfærdssamfundets fortsatte udbygning øger det offentlige forbrug til ugunst for erhvervets konkurrenceevne.

Men Anders Andersens samarbejdslinje ligner på dette punkt mere Hauchs end Madsen-Mygdals. Man må nødvendigvis komme til forståelse med andre partier end Venstre, hvis der skal gennemføres en effektiv støttelovgivning. Set i dette perspektiv går der en næsten lige linje fra Hauch til Anders Andersen. Hans Pinstrup-tiden bliver dermed en art parentes i udviklingen.

Noter

1. Rt. 1950-51. Ft. 16.3.51, sp. 2980ff. og 17.3, sp. 3117ff.
2. LBFs beretn. for 1949-50-51, s. 21ff.
3. Rt. 1950-51. Ft. 17.5.51, sp. 3609ff.
4. Sst. 1.6.51, sp. 4186ff. og 4215.
5. LBFs beretn. for 1952-53 og 1953-54, s.14ff.
6. Rt. 1951-52. Ft. 13.5.52, sp. 4211ff. og 15.5., sp. 4368ff. (1. beh.)
7. LBFs beretn. for 1952-53 og 1953-54, s.49ff.
8. Sst., s. 36ff.
9. Tidsskrift for Landøkonomi nr. 1, 1956.
10. LBFs beretn. for 1954-55 og 1955-6, s. 8ff. Her findes også de to udtalelser fra Landboforeningerne og Husmandsforeningerne af hhv. 27.1. og 2.8.55.
11. Sst., s. 26ff.
12. Sst., s.28ff.
13. LBFs beretn. for 1956-57 og 1957-58, s. 11ff.
14. Ft. 14.5.58, sp. 4238ff. og 21.5, sp. 4470ff. (1. beh.).
15. Se Jacob Buksti: Et enigt landbrug? , passim.
16. Samtale med Jørgen Skovbæk 14.12.92.
17. Anita Dethlefsen: På vej mod EF. Landbruget og de europæiske markedsplaner 1957-72, 1988, passim.
18. Jacob Buksti, anf. v., s. 101ff.
19. Se ovenfor s. 275.
20. LBFs beretn. for. 1958-59 og 1960-61, s. 26ff.
21. Se ovenfor s. 319.
22. LBFs beretn. for 1960-61, s. 42ff.
23. Anita Dethlefsen, anf. v., s. 60ff.
24. LBFs beretn. for 1960-61, s. 45ff.
25. Samtaler med Anders Andersen 1990 og 1992.
26. Ft. 10.5.61, sp. 3603ff. og 12.5., sp. 3610f. (1. beh.).
27. LBFs beretn. for 1960-61, s. 79ff.
28. Bilag V til LBk af 1962's 1. betænkning, s. 669.
29. Ft. 15.3.61, sp. 3592ff. og 5.4., sp. 4188ff. (1. beh.).
30. Sst. 8.12.61, sp. 1657ff.
31. Betænkning af juni 1956 fra Kommissionen vedrørende landbrugets kreditproblemer, passim.,jfr. LBFs beretn. for 1956-57 og 1957-58, s. 54ff.
32. LBFs beretn. for. 1956-57 og 1957-58, s. 57ff.
33. LBFs beretn. for 1958-59 og 1959-60, s. 60f.
34. LBFs beretn. 1960-61, s. 47ff.
35. Ft. 11.5.62, sp. 4809ff., 17.5, sp, 4883ff, (1. beh.) og 28.8, sp. 5674ff. (2. beh.)
36. LBFs beretn. 1961-63, s. 24ff.
37. Monopoltilsynet. Effektivitetsudviklingen i landbrugsproduktionen (1966), passim.
38. Ft. 28.2.63, sp. 3315ff.
39. Sst. 27.2.63, sp. 3045ff.
40. Sst. 15.3, sp. 4387ff. og 4.4, sp. 4391ff. (1. beh.).
41. LBFs beretn. for 1962-63, s.65ff.
42. Ft. 23.1.63, sp. 2223ff. og 6.3., sp. 3611. og 3661ff. (1. beh.).
43. LBFs beretn. for 1962-63, s. 140f.
44. LBFs beretn. for 1968-69, s. 211f.
45. Ft. 31.3.65, sp. 4420ff. og 8.4., sp. 4531ff. (1. beh.).
46. Erik Helmer Pedersen, red.: De første 100 år. Danske Slagterier 1887-1987, 1987, s. 147ff.
47. Samtaler 1990 og 1992.
48. Ft. 18.5.67, sp. 4404ff. og 24.5., sp. 4615ff. (1. beh.).
49. Betænkning (nr. 354/1964) afgivet af Landbokommissionen af 1960. Anden del om grundforbedring, s.8ff.
50. Betænkning (nr. 403/1966) afgivet af Landbokommissionen af 1970. Tredje del om revision af lovgivningen om landbrugsejendomme og om finansiering i landbruget m.v., passim.

51. Sst., s. 8ff.
52. Sst., s. 24ff.
53. Sst., s. 186ff.
54. Sst., s. 17ff.
55. Ft. 13.12.66, sp. 310f. og 25.1.67, sp.1116ff. (1. beh.).
56. Ft. Ft. 8.2.67, sp. 1539 og 22.2, sp. 1878ff. (1. beh.).
57. LBFs beretn. for 1966–67, s.78ff.
58. Et kortfattet referat af denne debat findes hos Erik Helmer Pedersen: *Det danske landbrugs historie 1914–1988*, s. 257f. og 262f.
59. Ft. 29.5.69, sp. 7245ff.
60. LBFs beretn. for 1967–68, s. 19ff.
61. Se ovenfor s. 307.
62. LBFs beretn. for 1968–69, s. 34ff.
63. Betænkning (nr. 561/1970) afgivet af Udvalget vedrørende landbrugsordningerne (1970), s. 40ff.
64. *Tidsskrift for Landøkonomi* nr. 1, 1970, s. 5ff.
65. LBFs beretn. for 1969–70, s.35ff.
66. Ft. 15.5.70, sp. 5823f. og 21.5, sp. 6195ff. (1. beh.).
67. LBFs beretn. for 1969–70, s. 103ff.
68. 8. betænkning (nr. 556/1970) af Landbokommis-sionen af 1960, s. 18ff.
69. Notat fra økonomisk-statistisk afdeling. Sst., s. 121ff.
70. Ft. 4.3.71, sp. 4255ff. og 17.3, sp. 4747ff. (1. beh.).
71. Om et eksempel på et storstilet staldbyggeri se Erik Helmer Pedersen: *Godsdrift og velgørenhed. DetClassenske Fideicommis 1942–1992, 1992*, s. 142ff.
72. Jacob Buksti: *Dansk mejeribrug 1955–82*, s. 413ff.
73. Ft. 9.11.72, sp. 1051ff. og 22.11., sp. 1344ff.
74. Se ovenfor s. 131.
75. LBFs beretn. for 1971–72, s. 84ff.
76. Ft. 20.3.73, sp. 4904ff.
77. LBFs beretn. for 1972–73, s. 122ff.
78. Sst., s. 33ff. og s. 195ff.
79. Ft. 15.12.72, sp. 2262ff. og 6.2.73, sp. 3424ff. (1. beh.).
80. LBFs beretn. for 1972–73, s. 113ff.
81. Ft. 18.5.72, sp. 5989ff. og 29.5., sp. 6453ff. (1. beh.).
82. LBFs beretn. for 1972–73, s. 152ff.
83. Ft. 25.1.73, sp. 2849ff. og 14.2, sp. 3902 (1. beh.).

8. Nye arbejdsbetingelser for dansk landbrug 1973–1993

På sporet af den tabte markedsandel

I den tid, Danmark stod uden for EF, havde dansk landbrug tabt store markedsandele på det kontinentaleuropæiske marked. Den danske landbrugsproduktion stagnerede i denne periode, hvorimod den animalske produktion steg med op mod 50% i såvel De Seks som i England. Nu gjaldt det i det mindste om at bevare den markedsandel, dansk landbrug på trods af tidernes ugunst havde fastholdt i EF.

Det kunne man læse i den Perspektivplan II, regeringen offentliggjorde i januar 1974 om den forventede udvikling i såvel erhvervene som den offentlige sektor frem til 1987. Perspektivplan I fra foråret 1971 havde gennem sine skrækvisioner om et Danmark, på det nærmeste forvandlet til en offentlig sektor, givet anledning til en større debat, og regeringen havde derfor følt sig nødsaget til at lade udarbejde en ny

plan, som bedre kunne afveje den erhvervsmæssige udvikling med den samfundsmæssige.

Perspektivplan II indeholdt naturligvis en række afsnit om dansk landbrugs forventede udviklingsmuligheder, et omfattende stof, som senere blev udsendt sammen med skovbrugsafsnittet som et særligt bilagsbind. I den indledende redegørelse gav S. P. Jensen og hans medarbejdere deres bud på nøgletallene i den fremtidige udvikling. Antallet af landbrugsbedrifter ville falde til 75.000 i 1987, skønnede de. Ikke helt ved siden, eftersom tallet blev godt 84.000. Desuden regnede de med, at landbrugets arbejdsstyrke ville blive reduceret med 3% om året, men at den fortsatte mekanisering og specialisering ville gøre det muligt at fastholde den nuværende stigning i arbejdsproduktiviteten på 6% om året. Derved ville den samlede landbrugsproduktion vokse med 2½–3% om året eller lidt mere end i EF 1960–72.

Landboforeningerne holder auktion over smågribe. Kort før Danmarks optagelse i Fællesmarkedet forberedte de danske husdyrproducenter sig til at udvide produktionen betragteligt, fordi man forudså hævede – og især faste – priser på de fleste husdyrprodukter.

Men for at regnestykket skulle kunne gå op, var det nødvendigt at erindre om nogle forudsætninger herfor, stod der også at læse. Landmændene skulle for deres part investere op mod 3 mia. kr. om året i nye maskiner og bygninger eller næsten det dobbelte af deres faktiske adfærd i 1972. Alene det at skaffe plads til de hjemløse svine- og kvægbesætninger i konsekvens af det reducerede antal bedrifter ville tegne sig for den største del af investeringerne, påpegede forfatterne.

I en kommentar til disse perspektiver præciserede Landboforeningerne, at investeringstilbøjeligheden hos landmændene afhang af renteniveauet, der igen hvilede på nogle forventninger til klimaet omkring den økonomiske politik.¹ Der måtte så hurtigt som muligt opnås ligevægt på betalingsbalancen. Den offentlige sektor og boligbyggeriet måtte bremses op, således at de varefremstillende erhverv kunne få tilstrækkelig kapital og arbejdskraft stillet til rådighed. Endelig måtte skattetrykket ikke stige, thi kun derigennem kunne man holde løn- og avancestigningen i underkanten af det europæiske niveau. De danske eksporterhvervs konkurrencesituation skulle med andre ord forbedres meget.

Som det vil vides, gik det helt anderledes. De opstillede forudsætninger kunne ikke opfyldes og slet ikke i 1970'ernes Danmark. Det er ikke her hensigten at skrive historien om dansk økonomisk udvikling i disse år endsige vurdere, om landbruget selv levede op til de forudsætninger, der var opstillet i Perspektivplan II og andre rapporter af lignende art. Det kan dog være på sin plads at påpege, at ydre begivenheder som olie- og proteinkrise gjorde tilslutningen til EF noget mere problemfyldt end budgetteret. I nævnte be-

retning havde Landboforeningerne påregnet, at man på længere sigt nok kunne påregne »nogenlunde stabile pris- og afsætningsvilkår...«. Halvfemsernes landmænd vil nok mene, at den senere tids udvikling har formet sig noget anderledes.

For bedre at forstå Landboforeningernes rolle i det nye landbrugssystem, som efterhånden blev opbygget i konsekvens af tilslutningen til EF pr. 1. februar 1973, må man nok erindre sig nogle få kendsgerninger om den organisatorisk-strukturelle udvikling i de forløbne 20 år. For det første er fusioneringen og koncentrationen inden for landbrugets fællesvirksomheder gået videre, således at andelssektoren i realiteten domineres af nogle få koncernlignende selskaber. Desuden har de reorganiserede brancheorganisationer ikke den samme indflydelse som førhen, eftersom de har måttet overlade afsætningen til de store produktionsselskaber og deres internationale udbygninger.

De oprindelige landboorganisationer Landboforeningerne og Husmandsforeningerne fik efter tilslutningen til EF en anden placering i organisationsstrukturen end før 1973. Indtil da havde de gennem deres stærke rolle som forhandlingsorgan for den direkte og indirekte landbrugsstøtte ubestridt været i stand til at udforme og styre væsentlige dele af landbrugspolitikken. Brancherne forestod på deres side de administrative sider af det regulerede afsætningssystem, men kunne dog gennem deres repræsentation i Landbrugsraadet få en vis indflydelse på politikens udformning. I Anders Andersens tid som landbrugets førstemand var der imidlertid ikke tradition for, at brancherne og andelsselskaberne blandede sig heri.

I EF-tiden blev en så væsentlig del af

Husmandsforeningernes formand 1967–72 boelsmand Peter Jørgensen. Fiskersønnen fra Strynø købte sig i 1928 en lille ejendom i nærheden af Slagelse. Hans dygtighed som landmand skaffede ham hurtigt en række tillidsposter inden for husmandsforeningerne og Det radikale Venstre, husmandsbevægelsens politiske bastion.

landbrugspolitikken som prisordningerne henlagt til EF-kommissionen i Bruxelles. Gennem de regelmæssige møder i Paragraf 2-udvalget i Landbrugsministeriet og gennem det organisatoriske kontaktled C.O.P.A. kunne Landboforeningerne naturligvis fortsat gøre deres indflydelse gældende, men netop i spørgsmålet om prisfastsættelsen var der andre hensyn at tage end de rent danske. Kommissionen brugte naturligvis disse interesseforskelle til at afbalancere et økonomisk udspil. Kun derigennem havde man mulighed for at afstikke en helhedslinje, der i stigende grad

havde til formål at begrænse de voksende udgifter.

I forhold til det politiske system i Danmark sad Landboforeningerne heller ikke længere så tæt ved de afgørende indflydelsesveje ind til den økonomiske politiks labyrinter. I tiden før EF havde man den største nytte af Anders Andersens centrale placering som landbrugets førstemand og som en af Venstres ledende skikkelser. Gennem hans daglige færden mellem Christiansborg og Axeltorv blev landbrugspolitikken skabt, baseret på lige dele dokumentarisk materiale fra Landboforeningernes sekretariat og en velplaceret gennemslagskraft på de afgørende steder i partiværelser og folketingsaal. Undervejs kunne Anders Andersen ikke undgå at møde kollegaen, husmandslederen Peter Jørgensen, der med sekretariatschef Jørgen Pedersens materiale i mappen var på vej til og fra Det radikale Venstres tilholdssteder på Christiansborg. Derefter kunne de to landboledere passende sætte sig sammen for at gøre status over dagens forløb.

Året 1973 bragte to store forandringer i Landboforeningernes landbrugspolitiske omverden: tilslutningen til EF 1. februar og Anders Andersens udnævnelse som finansminister 19. december i Poul Hartlings »smalle« venstre-regering. At Anders Andersen fortsat ville støtte landbruget i dets erhvervspolitiske udspil, var en givet sag, men finansministeren kunne somme tider nok føle, at hans kontakt til kollegaen, landbrugsminister Niels Anker Kofoed, kunne være tættere.

I denne situation måtte Landboforeningerne under deres nye formandsskab Arne Pilegaard Larsen, tillige Landbrugsraadets præsident, og De jyske Landboforeningers nye formand H. O. A. Kjeldsen, genover-

Nye medlemmer i Landbrugsraadet december 1974. Fra venstre proprietærene Anders Kirkegaard og H.O.A. Kjeldsen, Landbrugsraadets præsident A. Pilegaard Larsen og gårdejer Holger Erichsen.

veje organisationens placering i forhold til den landbrugspolitiske indflydelsesproces. Resultatet blev, at man tilpassede sin tidligere medindflydelse på politikken konkrete udformning og administration til en situation, hvor man først og fremmest fungerede som det centrale kontaktled mellem det danske EF-landbrug og det politiske system.

Indflydelse gennem information og politisk PR-virksomhed blev erstatningen for den integrerede medvirken, man tidligere havde draget fordel af. Samfundskontakt blev et nøgleord herfor. Det lykkedes dog

hurtigt for Pilegaard Larsen at skabe tætte kontakter til det politiske system, først og fremmest gennem hans venskabelige forhold til socialdemokraten Per Hækkerup.

Indadtil søgte man at fastholde sin afgørende indflydelse i Landbrugsraadet og fik i forbindelse hermed bevæget Husmandsforeningerne under deres nye formand fra 1972, Chr. Sørensen, til i juni 1976 påny at blive medlem af rådet efter næsten 37 års enegang som en betydningsfuld landboorganisation i egen ret. At Chr. Sørensen dermed ikke forpagtede hele sin indflydelse bort, er en anden sag.² Såvel

Landboforeningerne som Husmandsforeningerne lagde fortsat megen vægt på, at de hver for sig var selvstændige organisationer med hver sit ansigt. Chr. Sørensen blev ved denne lejlighed den ene af rådets to vicepræsidenter. De to landboorganisationer var i øvrigt i mindretal i Landbrugsraadet, idet Landboforeningernes 9 og Husmandsforeningernes 5 må ses på baggrund af andelsselskabernes 9 og branche- og eksportudvalgenes 10 medlemmer.

I det følgende vil Landboforeningernes virksomhed som koordinerings- og kontaktorgan på det landbrugsfaglige og landbrugspolitiske område blive drøftet i skæringspunktet mellem EFs prispolitik og den danske erhvervs politik.

Det lyse billede af EF har mørke partier

Som det blev vist ovenfor³, lykkedes det kun i meget begrænset omfang for landbruget at fragte 1960'ernes støtteordninger over i EF-tiden. Derimod havde man større held til at få skabt nogle gode overgangsordninger til EF, bl.a. ved at få hævet prisen på foderkorn fra 50 til 60 kr. Svinekød er i EFs terminologi sammen med æg og fjerkrækød »kornvarer«. En fastsat basispris angiver nok det ønskelige prisniveau, men der eksisterer for disse varer kun den beskyttelse, der ligger i en minimumsimportpris. Denne fastsættes igen som summen af sluseprisen, det beløb, som det koster at producere varen ud fra verdensmarkedets kornpriser og de fastsatte importafgifter, der atter konstrueres ud fra en beregning over forskellen mellem EFs og verdensmarkedets kornpriser og

tillagt et fast beskyttelseselement på 7% af importprisen.

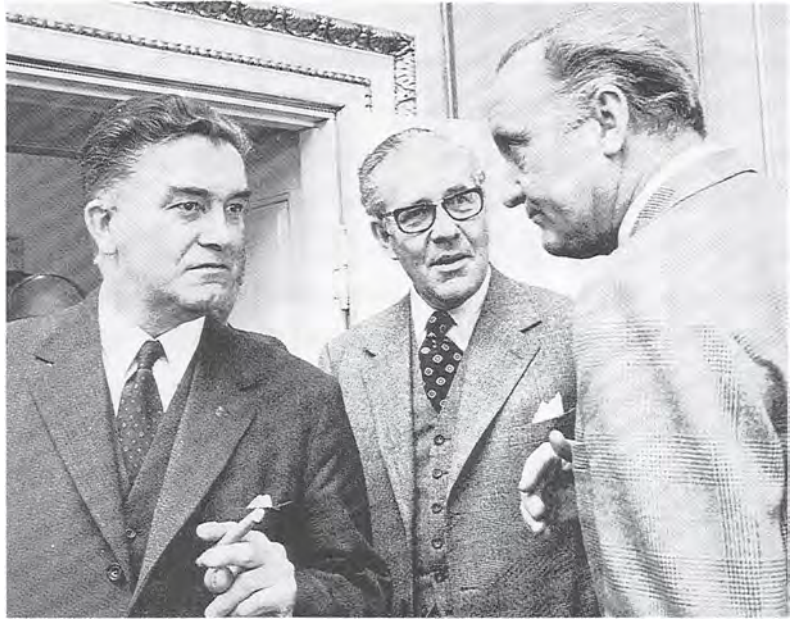
Da EFs og Danmarks kornpris derved var næsten sammenfaldende i udgangspunktet, og da priserne på de øvrige landbrugsprodukter heller ikke lå så forfærdelig langt fra hinanden, skulle der ikke kunne opstå de store problemer omkring en 5-årig tiltrædelsesordning, modelleret over den engelske, og hvor man gradvis tilpassede sig EFs priser. Derimod led man efter landbrugsorganisationernes opfattelse et tab på over 200 mio. kr., fordi Danmark ved et møde i EFs ministerråd 23–24. januar 1973 ikke stod fast nok på en dansk fortolkning af den måde, hvorpå udligningsbeløbet på dansk bacon til England rettelig skulle beregnes. England fik herigennem fastsat lave udligningsbeløb, der iflg. sagens natur indebar en fortsat beskyttelse af den engelske baconindustri i overgangsperioden. Hertil kom yderligere 200 mio. i tab ved en engelsk devaluering, som man ikke fik tilstrækkelig dækning for i prisberegningen.⁴

I løbet af 1972–73 steg næsten alle landbrugspriser kraftigt og især kornpriserne, fordi høsten svigtede overalt i 1972. Det førte til en stærk opgang i priserne på fodermidler, hvortil kom de voldsomt stigende energipriser i konsekvens af den internationale oliekrise oktober – november 1973. Prisstigningerne slog også igennem på de animalske produkter, især oksekød, men fra efteråret 1973 satte et stærkt prisfald ind på netop denne vare, og situationen udviklede sig i det første halvår af 1974 så ekstraordinært, at sikkerhedsnettet under priserne brød sammen og trak svinekød og fjerkrækød et stykke med sig nedad.

I maj 1973 var EF klar med en inter-

I december 1973 dannede Poul Hartling (i midten) en »smal« venstre-regering med Landbrugsraadets præsident 1960–73, Anders Andersen (til venstre) som finansminister. Til højre ses Anders Andersens efterfølger som rådets præsident Arne Pilegaard Larsen.

ventionsordning på okse- og kalvekød. Den siger, at fællesskabet skal overtage de mængder kød, der udbydes, til en særlig interventionspris. Den beregnes som en vis procent af den fastsatte pris, orienteringsprisen. Set med danske øjne var der bare den hage ved ordningen, at den ikke omfattede køer, og dette forhold blev der først rådet bod på i januar 1974. For mejeriprodukter var markedet derimod nogenlunde roligt, ligesom de eksisterende lagre af smør og skummetmælkspulver for første gang i flere år ikke blev forøget.

Set med de danske landmænds øjne frembød overgangssituationen 1973–74 derfor et noget sammensat billede. Mindst lige så broget forekom den situation, som var gældende på den hjemlige scene. Ved det såkaldte »katastrofevalg« 4. december 1973, hvor Fremskridtspartiet kom ind med ikke mindre end 27 mandater, gik

Venstre nok tilbage fra 30 til 22 mandater, men dannede alligevel en mindretalsregering, da ikke færre end seks partier havde peget på Poul Hartling som forhandlingsleder.

Landboforeningerne hilste naturligvis den nye regering velkommen, ikke mindst fordi posten som finansminister var betroet Anders Andersen. Regeringen lagde da også ud med et omfattende program til bekæmpelse af en inflation, der havde fået den effektive rente til at stige til godt 14% i 1974 mod knap 12% to år tidligere.

Alligevel følte mange landmænd en voksende frustration over misforholdet mellem vakkende priser på animalske produkter og de stigende omkostninger. På et nyt landsformandsmøde, det 11. i rækken, den 15. og 16. maj 1974 i Viby ved Århus, drøftede man under overskriften »Familiebrugets problemer i det fremtidige sam-

fund« tre vigtige problemkomplekser inden for den aktuelle landbrugspolitik: generationsskiftet, de etablerede landmænds problemer og forholdet til det øvrige samfund.⁵

Om generationsskiftet hed det i en udtalelse fra mødet, at eftersom selvejet fortsat var den ideelle brugsform, skulle man gøre en ekstra indsats for at bevare det, ikke mindst ved at få kapitalvindingsskatten og andre særavgifter afskaffet.

De etablerede landmænds problemer skulle først og fremmest løses ved at forøge den animalske produktion. Fællesskabets landbrugspolitik skulle i ordets egentligste forstand være fælles for alle landmænd i EF, d.v.s. at de konkurrenceforvridende, nationale støtteordninger måtte afvikles. Desuden måtte opgaven gå ud på at sikre rimelige og stabile priser. På dansk grund måtte inflationen bremses, og renten sættes ned for at gøre produktionen rentabel.

Endelig udtalte man om forholdet til det omgivende samfund, at det nok ville være nødvendigt at tegne et mere positivt billede af landbruget i offentlighedens øjne, eftersom et godt omdømme i forbrugernes og politikernes bevidsthed i sig selv ville være en gevinst. Åbenhed, ærlighed og saglig argumentation skulle være de nøgleord, der skulle forme landbrugets image i offentlighedens øjne.

Da okse- og kalvekødsmarkedet stadig lå væsentligt under interventionsniveauet, og da en del EF-lande begyndte at indføre særordninger for at beskytte det nationale landbrug, følte de danske landboorganisationer det nødvendigt at gå til regering og folketing med en kraftig anmodning om at få effektiviseret landbrugspolitikken i EF, specielt med tanke på det svage kødmar-

ked. Desuden skulle den hjemlige inflation bringes under kontrol. Det følte efter landbrugets opfattelse helt urimeligt, at dansk landbrug fortsat skulle belemres med særbyrder, som konkurrenterne var forskånet for.⁶ En lille uges tid senere kom en ny fælleshenvendelse, hvori man bad om at få hævet låneloftet, eftersom mange af landbrugets fællesvirksomheder var i likviditetsvanskeligheder.

I marts havde EFs landbrugsministre vedtaget et kompromisforslag om en forhøjelse af landbrugspriserne for 1974–75 med 8½%. C.O.P.A. havde krævet godt 12%, og kommissionens udspil lød på 7,2%. Selv om det bagvedliggende beregningsmateriale næsten var identisk, kunne man ud fra afvigende opfattelser af indeksberegningen nå frem til meget forskellige resultater. I samme anledning havde kommissionen fremlagt et omfattende memorandum, der nok fastholdt principperne i landbrugspolitikken, men hvor man også pegede på behovet for at supplere prispolitikken med en strukturpolitik, da markedsmekanismen ikke alle steder virkede tilfredsstillende. Desuden ventilerede man den tanke, at landmændene selv gennem særlige afgifter skulle gøres økonomisk medansvarlige for en evt. overskudsproduktion, først og fremmest på mejeriområdet.

Det har næppe kunnet overraske kommissionen, at netop forslaget om medansvarsafgifter måtte møde meget stærk modstand fra EF-landmændenes side, eftersom det stred mod hele tankegangen bag den fælles prispolitik.

Foreløbig arbejdede landboorganisationerne på at få de to fælleshenvendelser fra juli 1974 bragt ind i den politiske debat. Midt i august drøftede man problemerne

Danske landbrugsvarer på udstilling i vort naboland. Siden 1920'erne har dansk landbrug med mellemrum deltaget i fødevarendstillinger i Tyskland, senest under overskriften »Grüne Woche«. Her får landbrugsministeren Poul Dalsager og statskonsulent H. Dybdahl forevist en sådan udstilling i 1978.

med regeringen, og man fik da også kort tid efter hævet låneloftet lidt. De øvrige punkter skulle man senere arbejde videre med. Alligevel følte de to organisationer det nødvendigt at gå direkte til de enkelte folketingsgrupper med problemerne. I tiden 16. august – 6. september 1974 holdt formændene da møder med samtlige folketingsgruppers ledelse og informerede dem mundtligt og skriftligt om problemerne og deres mulige løsning. Lige konkurrencevilkår var det centrale indhold i landbrugets budskab til politikerne.

EFs markedsordninger fortsatte imidlertid med at svigte på afgørende punkter, og derfor iværksatte C.O.P.A. 16. september 1974 en fælles aktionsdag. Over det meste af landet blev der holdt en række møder og arrangementer, som også fik en tilfredsstillende dækning i massemedierne. Desuden fik organisationernes formænd foretræde for Folketingets markedsudvalg for at rapportere, at fællesska-

bet lige nu havde trange kår i EF. Mange steder var der gennemført nationale støtteordninger, der forvred konkurrencevilkårene til det ukendelige. De måtte afløses af generelle prisforbedringer og fælles strukturforanstaltninger, mente formændene. Hvad angik de danske særbyrder, måtte de tilsvarende afvikles, da de hæmmede landbrugets og levnedsmiddelindustriens ekspansion. Ejendomsbeskatningen måtte lempes, og det samme gjaldt kapitalvindingskatten. Investeringsvilkårene måtte forbedres, også fordi det ville gavne beskæftigelsen i byggebranchen.

Ved at påkalde bredere interesser som beskæftigelsen i følgeindustrierne og i servicefagene havde landbrugsorganisationerne fulgt landsformandsmødets tanker op om nye former for kommunikation med det omgivende samfund. Heri kan man tydeligt se Pilegaard Larsens linje aftegnet. Uden at slække på det, han opfattede som berettigede krav fra landbru-

gets side, ville han så vidt muligt se at få erhvervets synspunkter afstemt med andre berettigede interesser.

I begyndelsen af oktober forhøjede EF ekstraordinært sine landbrugspriser med 5%. Regeringen Poul Hartling fulgte på sin side landbrugets henvendelser op ved i december at foreslå en helhedsplan med pris-og avancementstop m.v. og med fastholdte hjemmemarkedspriser gennem hele 1975. Det ville naturligvis kræve EFs accept. Landbruget havde på forhånd godkendt dette forudsat, at helheden ikke blev brudt, at kapitalvindingsskatten blev lempet betydeligt og under den yderligere forudsætning, at der for varer med interventionspriser skulle være mulighed for at lade EFs prisændringer slå igennem.⁷

Helhedsplanen fik imidlertid ikke politisk tilslutning, og resultatet blev et folketingsvalg 7. januar 1975. Trods en fremgang for Venstre på 20 mandater kunne regeringen ikke fortsætte, og da Socialdemokratiet også havde fået en pæn fremgang på 7 mandater, dannede Anker Jørgensen en ny mindretalsregering med Poul Dalsager som landbrugsminister.

Fire forlig på tre år

I årene 1975–77 gennemførte Folketinget fire store forlig omkring den økonomiske politik. I september 1975 indgik Socialdemokratiet, Venstre, Det radikale Venstre, Kristeligt Folkeparti og CD et femkantet forlig omkring beskæftigelsen. Næste forlig kom til verden i august 1976, hvor Venstre i mellemtiden var gået ud af forligsgruppen. Her gennemførte de fire tilbageværende forligspartier sammen med Det Konservative Folkeparti et større forlig

om en generel opbremsning af den økonomiske aktivitet.

Efter et folketingsvalg 15. februar 1977, der gav Anker Jørgensen-regeringen mandat til at fortsætte, nåede man 28. februar frem til et nyt 4-kantet forlig omkring en kombination af finanspolitiske stramninger og iværksættelse af beskæftigelsesforanstaltninger, og endelig indgik de fire gamle partier Socialdemokratiet, Venstre, Det radikale Venstre og Det konservative Folkeparti et forlig august 1977 om en finanspolitisk stramning på 7 mia. kr. og en stort anlagt beskæftigelsesplan til 8,1 mia. kr.

I beretningerne fra disse år bruger Landboforeningerne en del plads på en fyldig omtale af disse forlig og deres forspil og da naturligt nok med særlig tanke på landbrugets placering i forhold hertil. Organisationen må dog konstatere, at landbruget trods et omfattende forberedelsesarbejde ikke fik større del af de bevillinger, der blev stillet til rådighed med tanke på at stimulere beskæftigelsen.

Når man læser Landboforeningernes egne situationsrapporter omkring disse forlig og sammenholder dem med referaterne fra Folketingets forhandlinger om aftalernes forvandling til lovtekster, får man bekræftet det indtryk, at landbruget ikke stod centralt placeret i debatten. Enkelte resultater blev der dog tale om. Under den ekstraordinære folketingssamling i september 1975 indgik de fem nævnte forligspartier en tre-årig aftale, der udover at inddrage Venstre i forliget stillede en del midler til rådighed for landbruget.

Tilsagnsrammen inden for moderniseringsloven forøgedes fra 38 til 50 mio. kr, tilskuddet til dræning, der allerede var blevet genindført ved lov af 12. juni samme

år, blev fordoblet til 24 mio. kr., og inden for en ramme på 75 mio. kr. indførtes et 25%’s investeringstilskud i størrelsesordenen 2.000 – 75.000 kr. til bygningsinvesteringer i landbrug, gartneri og skovbrug.

Desuden fik samtlige erhverv bevilget et 25% tilskud på 100 mio. kr. til energibesparende foranstaltninger, et særligt investeringsfradrag på 20% for driftsmidler til og med udgangen af 1976, og desuden kunne mejerier og slagterier nok få del i de 420 mio. kr., byerhvervene kunne gøre regning på i et 25% investeringstilskud til bygningsforbedringer.⁸

Det var en række »privat« indgivne forslag fra en gruppe venstremænd med Henning Christophersen og Anders Andersen i spidsen, der havde fået erhvervsstøtten stærkere placeret i forhandlingsbilledet. I sin motivering lagde Henning Christophersen megen vægt på de hensigtserklæringer omkring løntilbageholdenhed og offentlige besparelser, der også var en del af forliget.⁹ Socialdemokraten Kjeld Olesen hæftede sig på sin side nok så meget ved den omstændighed, at forliget skaffede 50.000 mand i arbejde på årsbasis, hvorved arbejdsløsheden efter hans beregninger kunne nedbringes fra 10,5% i 1975 til 8,5 det følgende år og videre ned til 6,5% i 1977.

Historien om landbrugets andel af det offentlige tilskud til erhvervslivet i 1975 omfatter dog mere end forliget i september. De Konservative havde i marts fået gennemført en lov om et midlertidigt investeringsfradrag på erhvervsbygninger på 5% årligt, en lov, der videreførtes i de kommende år. I juni kom den allerede nævnte lov om et 25% tilskud til dræning, i december udvidet til også at omfatte de underjordiske dele af et evt. vandingsan-

læg, og ved to love af henholdsvis 26. juni og 23. december 1975 stilledes der betydelige midler til rådighed for støtte til miljøinvesteringer. Efter en kraftig henstilling fra landboorganisationerne blev undergrænsen for støtteværdige projekter sænket fra 50.000 kr. til 20.000 kr.

Ialt bevilgedes 340 mio. kr. hertil, men pengene strakte ikke ret langt, da behovet for miljøinvesteringer var opgjort til 3 mia. kr., hvoraf landbrugets andel skønsmæssigt androg 0,8 mia.kr.¹⁰ Endelig fik landmænd med et høsttab på mere end 40% i den varme sommer 1975 ydet en vis kompensation gennem en lov af 24. december 1975 om statsgaranti for lån på maksimalt 75.000 kr. Kun ca. 430 landmænd benyttede sig heraf ved at søge om statsgaranti for lån på 20 mio. kr.

Landboforeningerne var lige så lidt som Husmandsforeningerne og Landbrugsraadet tilfreds med septemberforliget 1975, fordi det efter organisationernes opfattelse ikke tog nok hensyn til landbrugets behov for en omfattende investeringsstøtte i en tid, hvor den effektive rente steg til 15–18%, og til problemerne omkring generationsskiftet, hvor især kapitalvindingsskatten vanskeliggjorde en fornuftig videreførelse af slægtsejet. Ved en række møder med de politiske partier i efteråret 1975 henledte man desuden politikernes opmærksomhed på en særlig passus i oplægget til et møde på Marienborg 2. september 1975, hvori man krævede enhver form for produktionshæmmende erhvervsbeskatning ophævet og da ikke mindst jordskatterne til amtet.¹¹

Især bekymrede det landbrugets ledere, at husdyrproduktionen ligesom stod i stampe i de første år efter tilslutningen til EF. Udover misforholdet mellem priserne

Mælketankbilen har afløst en ældre tids mælkekusk med mælkejunger og bestevogn.

på fodermidler, ikke mindst korn, og forædlede landbrugsvarer følte man den hjemlige omkostningsstigning som stærkt hæmmende på landmændenes lyst til at investere store beløb i stalde og andre former for moderne produktionsanlæg. Da Husmandsforeningernes medlemmer for deres vedkommende anså de manglende investeringer som en alvorlig trussel mod familiebruget, tog deres formand Chr. Sørensen initiativet til at få nedsat et udvalg under Landbrugsministeriet »Udvalget for den fremtidige landbrugspolitik« 2. december 1975.

Ud fra en analyse af landmændenes adfærd de senere år skulle udvalget kortlægge de muligheder, man havde for at stimulere den animalske produktion, eftersom der fortsat var brug for et effektivt og konkurrencedygtigt landbrug i Danmark. Udvalgets formand blev afdelingschef H. J. Kristensen, Landbrugsministe-

riet og som medlemmer indgik bl.a. Niels Kjærgaard (senere afløst af Kjeld Ejler), Jørgen Skovbæk og Jørgen Pedersen fra de tre største landbrugsorganisationer, professor Carl Thomsen fra Landbohøjskolen og som noget nyt repræsentanter for Forbrugerrådet og Arbejderbevægelsen. Udvalget nedsatte straks fem arbejdsgrupper, der supplerede sig med et større antal specialister på de forskellige emneområder.

Omtrent samtidig med udvalgets nedsættelse godkendte EFs stats- og udenrigsministre på et møde i Rom den rapport, som landbrugsministrene havde udarbejdet på grundlag af den tidligere nævnte redegørelse fra Kommissionen af februar 1975. Da landbrugsministrenes udspil ikke blev taget op til realitetsdrøftelse, troede landmændene rundt om i EF, at kritikken af den fælles landbrugspolitik ville høre op. Det holdt imidlertid ikke stik, fordi problemerne omkring en stadigt synkende

kurs på italiensk lire og engelsk pund afstedkom et meget kraftigt træk på landbrugsfonden i form af monetære udligningsbeløb.

Problemet blev derefter koblet sammen med EFs prisforhandlinger for 1976-77 i tiden december 1975- marts 1976. Over for Kommissionens forslag om en forhøjelse på 7½% stod C.O.P.A.s ønske om 10,6%. Efter langvarige forhandlinger vedtog Ministerrådet et kompromisforslag på 8%, men indbefattet i denne afgørelse var også en principiel anerkendelse af Kommissionens foreløbige tanker om en præmieringsordning over for ophørte mælkeleverancer og om mælkeproducenternes medansvar for overskuddet på mejeriområdet.¹²

Forslaget om medansvar ville C.O.P.A. naturligvis ikke acceptere uden videre, og derfor præciserede man i et oplæg af 4. juni til Kommissionen de betingelser, hvorunder man evt. kunne gå med til et sådant arrangement. Der skulle i hvert fald ikke røres ved principperne bag den årlige omkostningsregulering af priserne, og de indkomne afgifter skulle bruges af C.O.P.A. og Kommissionen i fælleskab, var hovedpunkterne heri. Et 5 punkts handlingsprogram fra Kommissionen 19.-20. juli 1976 tog imidlertid ikke hensyn hertil. I stedet foreslog man dels en række indgreb over for mælkeproduktionen, først og fremmest bortskaffelse gennem præmiering af 1½ mio. malkekøer og et producentmedansvar i form af en mælkeafgift. Desuden skulle nationale og fælles investeringsstøtteordninger lægges på is i tre år. På grund af tørken i sommeren 1976 blev programmets gennemførelse imidlertid udskudt indtil videre.

En fremtidig landbrugspolitik

»Nu bliver det svært at fastholde pessimismen, Pilegaard«. Sådan hilste en landmandskollega Landbrugsraadets præsident, da de mødtes ved en bestemt lejlighed i 1977. Det var på et tidspunkt, hvor de positive konsekvenser af EF-medlemskabet begyndte at give sig udslag i stigende investeringslyst fra landmændenes side. Pilegaard Larsen kunne naturligvis ikke dy sig for at slippe replikken ud i medierne, og det fik han både ros og ris for. Gældstyngede husdyrbrugere havde svært ved at se det humoristiske i en situation, hvor salgsindtægterne knap nok forsløg til at betale hver sit. At Øernes kornavlere kunne have det bedre med pessimismen, er en helt anden sag.

Der gik som bekendt inflation i næsten alting i 1970'erne. Samfundsøkonomien pustede sig op til en kæmpeballon i sin afmægtige kamp mod et årligt betalingsbalanceunderskud på 8-10 mia. kr. og et arbejdsløshedstal, der trods alle indgreb konstant lå på ca. 150.000 kr. Forår og sommer 1976 måtte landbrugsorganisationerne følgelig gå til landbrugsministeren ikke én, men flere gange for at informere ham om, at beløbsrammerne for de forskellige støtteforanstaltninger var alt for snævre.

Det gav ikke umiddelbart resultater, men problemet var stadig aktuelt, da regeringen i august begyndte at lægge op til et nyt augustforlig. Som nævnt tidligere kunne Venstre ikke denne gang deltage heri, og sandt at sige indeholdt det heller ikke de store ting, set med landbrugets øjne. Til dræning og vanding afsattes yderligere 16 mio. kr., det særlige investerings-

Løsdriftstalde er siden 1960 blevet kvægbrugets svar på de stigende produktionsomkostninger.

fradrag fra Septemberforliget 1975 blev videreført for 1977, men ganske vist reduceret fra 20 til 10%, og endelig kunne landbruget formentlig nyde godt af de 205 mio. kr., der var reserveret beskæftigelsesarbejder i de nærmeste par år.¹³

Godt at der i det hele taget blev tale om et forlig, lød Landboforeningernes vurdering af det lidt magre udbytte. På den anden side ville de ledsagende stramninger af finanspolitikken også komme til at medføre stigende udgifter for landbruget. Nu skulle det komme an på en prøve, om der lå reelle hensigter bag de løfterige ord om en fastere styring af omkostningsudviklingen.

Derfor benyttede Landboforeningerne

og Husmandsforeningerne lejligheden til forud for folketingsvalget 15. februar 1977 at gøre offentligheden bekendt med situationen under overskriften »krav fra landbruget til politikerne«. Dette papir var baseret på betænkningen om den fremtidige landbrugspolitik, som officielt blev afgivet nogle dage senere. Neddæmpede omkostninger, bedre vilkår for investeringer i staldbyggeri og for generationsskiftet samt loft over kommuneskatterne var nogle af de krav, som vælgerne skulle erindre sig, når de satte deres kryds.¹⁴ Det samme kunne man læse i Venstres valgoplæg, omend formuleret lidt anderledes.

Ved det efterfølgende forlig 28. februar 1977 blev der af en ramme på 190 mio. kr.

til nybyggeri og forbedring af erhvervsbygninger i første omgang reserveret landbruget 90 mio. kr. i form af et 20% tilskud, dog højst 50.000 kr. Amtsgrundskylden skulle for 1978 reduceres fra 20 til 13 promille, hvoraf der for landbrugets vedkommende skulle ske en overførsel af de 2 promille til lettelse af de eksisterende produktionsafgifter til brug for EF-administrationen. Kapitalvindingsskatten blev ikke ændret generelt, men den aftalte pris i familiehandlere skulle respekteres af ligningsmyndighederne, hvis den ikke lå lavere end sidste almindelige vurdering.

Mens disse drøftelser foregik, fastlagde EFs ministerråd efter hårde forhandlinger i dagene 25.-29. marts og påny 25.-26. april prisforhøjelsen for 1977-78 til ca. 4%. Udover denne forhøjelse drog dansk landbrug fordel af to devalueringer efteråret 1976 og foråret 1977 på henholdsvis 4 og 3%.

På ministerrådsmødet 25.-26. april indgik man også et forlig om Kommissionens handlingsprogram af juli 1976. I konsekvens heraf fik mælkeleverandører med en levering på mindst 50.000 kg mælk tilbud om at ophøre med mælkeproduktion i 5 år og/eller omstille malkekvægsbesætningen til kødkvæg for en periode på mindst 4 år. Ud fra leveret mælk i 1976, dog højst 120.000 kg., blev der derefter beregnet en præmie pr. kg. ikke-leveret mælk. Desuden blev der pr. 16. september samme år indført en medansvarafgift på 2,12 øre pr. kg. mælk eller for de danske mælkeproducenter et samlet beløb på 8 mio. kr.

Forhåbentlig har landbrugsminister Poul Dalsager i pauserne mellem rejserne til og fra Bruxelles fået tid til at studere den betænkning, som Udvalget for den fremtidige landbrugspolitik afgav 21. fe-

bruar 1977 efter godt et års intensivt arbejde med så at sige alle problemer inden for moderne dansk landbrug.¹⁵ Det er umuligt inden for rammerne af denne skildring at redegøre for blot de vigtigste punkter i denne trelags analyse af dansk landbrug, set fra bedriftens, forædlingsvirksomhedens og samfundsøkonomiens standpunkt. Men et par hovedpunkter skal fastholdes, idet afsnittet om landbrugslovens evt. revision vil blive drøftet i en anden sammenhæng.

Unge og yngre landmænd investerede mest, konstaterede udvalget. For et enkelt år, 1974, viste en undersøgelse, at henvend 2/3 af alle bruttoinvesteringer blev foretaget af landmænd under 45 år. Men landmændene var blevet ældre på det sidste. I årene 1967-75 var gennemsnitsalderen steget fra 50 til 52 år, og landmænd på 60 år og derover udgjorde nu næsten 30% mod 25% i periodens begyndelse. Men ved at nedtrappe husdyrholdet kunne de ældre landmænd fortsat leve af deres bedrifter, takket være højere kornpriser. De stærke prisstigninger på fast ejendom havde i forbindelse med kapitalvindingsskatten ligeledes fået mange til at udskyde salget af deres ejendom.

Generationsskiftet var derfor ofte et stort problem, både for den ældre og den yngre generation. Yngre landmænd burde have øget støtte til generationsskiftet. Det kunne ske ved at forbedre vilkårene for statens udlån til kursudligning og til etableringstilskud. Desuden kunne man ændre loven om moderniseringsstøtte således, at nyetablerede landmænd fik støtten udbetalt som et kapitaltilskud i stedet for et rentetilskud.

Alt i alt ville der være behov for årlige investeringer på 2 mia. kr. for at udvide

den animalske produktion med 3% om året. Udover 3.000 mand mere i arbejde på bedrifterne ville en sådan investering skabe en merbeskæftigelse uden for landbruget på 8.700 mand det første år og stigende til 10.500 mand det tredje år. Målt i nettovallutaintjening ville gevinsten være 500 mio. kr. det første år og det tredobbelte det tredje år.

Som det udtryktes i den indledende redegørelse for udvalgets nedsættelse, var vurderingen af de samfundsøkonomiske konsekvenser sket under den forudsætning, at den øgede produktion kunne sælges til lønnende priser. Men eftersom man kalkulerede med en årlig forbrugsstigning på 3% i EF på netop disse varer, skulle det ikke volde de helt store problemer.¹⁶ I betænkningens afsnit III om landbrugsbedrifterne kunne man dog se den betydelige indflydelse, rentens højde ville få for det endelige slutresultat. Alene en stigning i renten fra 10% til 14,7% ville for en tænkt modelbedrifts vedkommende reducere resten til aflønning af areal og familiens arbejdsindsats fra 48.200 kr. til 14.100 kr. Forudsætningen for at opnå vækst var derfor, at landmændenes investeringsrente blev sænket, understregede Landboforeningernes repræsentanter i udvalget.¹⁷

Endelig var der problemerne omkring EFs landbrugspolitik. Her så udvalget ingen konflikt mellem de fremførte forslag og EFs bestræbelser på at begrænse produktionsstigningen for visse varer. EFs landbrugspolitik havde som mål, »at landbrugsproduktionen skal foregå under så optimale forhold som muligt. Det må på længere sigt betyde en ændring af den nuværende geografiske fordeling af EF's landbrugsproduktion, således at der vil ske

en vis nedtrapning i de landbrugsmæssigt set ugunstigt stillede områder...«, hedder det. I sammenligning hermed havde Danmark de nødvendige forudsætninger i strukturel og historisk henseende for at fremme en rationel og effektiv landbrugsproduktion.

Den meget omtalte betænkning fik i øvrigt et par ord med på vejen af Det økonomiske Råds formandsskab i dets halvårsrapport fra december 1977.¹⁸ Vismændene fandt, at man stærkt overdrev den positive virkning på betalingsbalancen gennem de foreslåede investeringer, idet man nok havde undervurderet de negative virkninger af en forøget foderstofimport og nogle omfattende investeringer. Der blev derefter nedsat en fælles arbejdsgruppe med repræsentanter fra begge sider. I et notat herfra påpegedes det, at en del af uoverensstemmelsen kan forklares ud fra den tidshorizont, man ville anlægge. Hvor udvalget lagde vægt på det lange perspektiv i virkningen fra besætningsudvidelserne, havde vismændene nok så meget vurderet den umiddelbare effekt heraf. I øvrigt blev der sat et forsigtigt tal på 100 mio. kr. på uoverensstemmelsen. Om ikke en storm i et glas vand, så måske et bølgeskvalp i Frederiksholms Kanal.

Augustforlig og junilov

Hen på forsommeren 1977 blev landbrugsorganisationerne inviteret til møde med regeringen på Marienborg. I sit oplæg hertil sammenfattede landbrugsorganisationerne hovedpunkterne i den netop omtalte betænkning om den fremtidige landbrugspolitik, idet man opridsede de nød-

vendige forudsætninger for den ønskelige ekspansion: en effektiv omkostningsdæmpning samt bedre vilkår for bygningsinvesteringer og generationsskiftet.¹⁹ Desuden orienterede man de borgerlige partier tilsvarende.

Regeringen søgte da også at inkorporere visse dele af landbrugets ideer i de lovforslag, den fremlagde i Folketinget den 22. august 1977.²⁰ Til dræning og vanding skulle afsættes 40 mio. kr. det første år og derefter 30 mio. kr. i de tre efterfølgende. Den maksimale beregningsgrænse for lån og tilskud til unge landmænd skulle øges fra 600.000 kr. til 1 mio. kr. Bevillingen til moderniseringsloven skulle hæves fra 28 mio. kr. til 40 mio. kr. Desuden skulle den ekstraordinære afskrivning på nye erhvervsbygninger forhøjes fra 6 til 9% de første to år. Det mest betydningsfulde var dog nok tilsagnet om, at regeringen sigtede mod en begrænset kurssikringsordning for udlån til investeringer i industri, landbrug m.v.

Det er skuffende, at regeringen ikke har mere sympati for de fremlagte forslag, lød landbrugsorganisationernes kommentar, da man fik foretræde for Folketingets landbrugsudvalg. Man ville i hvert fald gerne have støtten til yngre jordbrugere forhøjet klækkeligt. Desuden vendte man sig imod de foreslåede afgiftsforhøjelser. Ved det endelige forlig 31. august blev lovforslagene da også forbedret på visse punkter, bl.a. ved at afskrivningen på erhvervsbygninger blev forøget fra 12 til 20% de første to år. Til produktudviklingen inden for industri og håndværk, herunder landbrugets forædlingsvirksomheder, kunne der ydes statstilskud på ialt 128 mio. kr. over tre år, og endelig blev rådig-

hedsbeløbet for eksportfremmende foranstaltninger hævet fra 60 mio. kr. til 75 mio. kr. Desuden slap landbruget stort set for at blive pålagt nye afgifter.

De delvis kurssikrede udlandslån via særlige erhvervsfinansieringsinstitutter som f. eks. D.L.R. fik for landbrugets vedkommende en ramme på 110 mio. kr. om året i 1977 og 1978. Interessen var så stor, at beløbet snart blev opbrugt. Lånene fik en løbetid på ca. 10 år, men med en afdragsprofil som et 30-årigt serielån. Efter 10 år resterede dermed 2/3 af lånet, som D.L.R. derefter automatisk refinansierede som et D.L.R.-kontantlån på obligationsbasis.

En uventet ekstragevinst fik landbruget gennem en svensk devaluering på 10% den 28. august, der straks fik følgeskab af en dansk på 5%.

På denne baggrund kunne det senere konstateres, at priserne på husdyrprodukter steg godt 11% i 1977-78, hvorimod planteprodukter faldt 7%. Som helhed øgedes salgspriserne ca. 8% mod en stigning i omkostningsniveauet på 5%. Sammen med en opgang i høstudbyttet fra tørkeåret 1976's 115 mio. a.e. til 1977's 148 mio. a.e. forårsagede det en væsentlig forbedring af driftsresultatet i 1977-78, set på baggrund af de dårlige tal for det forudgående år. Til gengæld hævdede EF kun priserne for 1978-79 med godt 2% mod C.O.P.A.s krav på mere end det dobbelte.

Det var derfor i en blanding af optimisme og frygt for en usikker fremtid, at Arne Pilegaard Larsen kunne byde velkommen til det 12. landsformandsmøde på Hotel Nyborg Strand den 17. og 18. maj 1978.²¹ Erhvervspolitikken spillede ikke nogen fremtrædende rolle ved dette lands-

møde, der i stedet var helliget fællesvirksomhedernes indre forhold samt nye principper for organisationen af det faglige arbejde.

Rådgivningsvirksomheden skulle efter Landboforeningernes opfattelse helst samles omkring 4-strengede konsulenthuse. Disse centre skulle da gerne være omgivet af en ring af samarbejdende foreninger af forskellig størrelse. Gruppearbejdet omkring fællesvirksomhedernes forhold mandede på sin side ud i et udbredt ønske om, at virksomhederne præsterede et sammenligneligt regnskabsmateriale. Kun derigennem kunne den folkevalgte ledelse danne sig et objektivt skøn over økonomien i egen virksomhed.

Om den landbrugspolitiske situation fremkom man med en udtalelse, hvori man nok tilsagde landbrugets aktive medvirken til at skabe ny produktion og dermed nye arbejdspladser, men også krævede en aktiv indsats af politikere og andre befolkningsgrupper i form af en kraftig omkostningsdæmpning, en økonomisk håndsrækning til unge landmænd, en lavere rente, i første række via kurssikrede udlandslån og endelig en ligestilling af landbofamilien med andre grupper i økonomisk og social henseende.

Selv om det ikke fremgår af det officielle referat, talte landsformandsmødet nok en del om den revision af landbrugsloven, der var ved at blive foretaget, og som langtfra gik på Landboforeningernes melodi. Udvalget for den fremtidige landbrugspolitik havde foreslået landbrugsloven strammet på en del punkter, særlig hvad angik reglerne for erhvervelse af landbrugsejendomme.²² Da unge landmænd ofte havde svært ved at konkurrere med kapitalstærke jordkøbere, burde man kunne nægte til-

ladelse til sammenlægning, hvis ejendommen var forsynet med gode og tidssvarende bygninger, var på mindst 30 ha og den i øvrigt var en bæredygtig enhed.

Et flertal i udvalget ville have krævet om at have landbrug som hovederhverv afskaffet. Det var umuligt at administrere, hævdedes det. I stedet skulle man følge Landbokommissionen af 1960's idé med rent skatteteknisk at gøre det mindre attraktivt for velbeslæede byfolk at få sig en landejendom. Endelig burde Statens Jordlovsudvalg slankes fra de nuværende 18 medlemmer til 7, de fire udpeget af landboorganisationerne. De gamle veteraner fra Niels Frederiksens dage burde nu gå på pension.

Men der var som antydnet ikke 100% enighed i udvalget herom. Husmandsforeningernes Jørgen Pedersen ville i modsætning til flertallet have grænsen for tilladelse til såvel sammenlægning og samdrift reduceret til 50 ha. Desuden var han medlem af et mindretal, der fortsat ville stille krav til den vordende landmand om at have jordbrug »som væsentligste erhverv«.

Da landbrugsministeren i slutningen af november fremlagde sit forslag til en revision af landbrugsloven, kunne man deri se et tydeligt udtryk for hans vanskelige balancegang mellem de forskellige synspunkter i betænkningen.²³ Det var for så vidt i orden, at han i lovens paragraf 1 havde indsat sig selv som landets øverste jordforvalter, og at han desuden skulle virke som det formidlende element over for andre styrelser og myndigheder, der gerne ville have sig en jordlod. Ved at håndhæve landbrugspligten noget fastere havde han fået et sådant styringsredskab i hænde. Men derved var landbrugspligten

blevet for stram for det arbejdende landbrug, fandt Landboforeningerne.

Efter deres opfattelse havde ministeren i det hele taget skævet mest til Jørgen Pedersen-fløjens synspunkter, da han skrev sin lov. Det så man tydeligt, når sammenlægningsgrænsen blev reduceret til 75 ha, når samdriftsreglerne blev skærpet ved at at man nok måtte samdrive 5 ejendomme, men da kun op til en grænse på 100 ha mod 200 ha ved samdrift af to bedrifter, og når det blev forlangt af en vordende landmand, at han ikke alene skulle have jordbrug som væsentligste erhverv, men også være i besiddelse af det grønne bevis eller på anden måde kunne dokumentere forudgående virksomhed over 3–4 år i landbrugserhvervet.²⁴

Under Folketingets behandling af lovforslaget fandt Venstres Karlskov Jensen, at det snarere var udtryk for socialdemokratisk politik end for særlig omsorg for landbrugets problemer. Det så man f. eks. i, at man ikke var gået til ondets rod, nemlig kapitalvindingsskatten. Den skadede mere end noget andet generationsskiftet i landbruget.²⁵ Socialdemokraten Bjørn Westh roste derimod forslaget i høje toner og glædede sig i øvrigt over, at det var blevet positivt omtalt fra mange sider, Landbrugsraadets præsident ikke undtaget, sagde han en anelse maliciøst.

I den følgende tid udfoldede Landboforeningerne kraftige bestræbelser på at få luget nogle af de værste ting ud af forslaget, men dette ønske stødte på afgørende punkter sammen med Husmandsforeningernes opfattelse, især om arealgrænserne. Resultatet blev, at lovforslaget blev revideret på en del punkter uden at gøre nogen helt tilfreds. Et forslag fra de Radikale og SF om en sammenlægnings-

grænse på 50 ha blev afvist, og den sammenlægningsfredede ejendom blev nu sat til en værdi af mindst 700.000 kr. ekskl. stuehus i stedet for 15 ha, men til gengæld opretholdt man kravet om landbrug som hovederhverv og om særlige landmandskvalifikationer (lov af 6. juni 1978).

Der bygges moderne stalde

Der blev bygget mange nye stalde i dansk landbrug i 1978–79, hedder det i en billedtekst på en af de første sider i Landboforeningernes beretning for dette virksomhedsår. Og den ene part af billedet viser også et elementbyggeri af denne karakter, formentlig et sted i Jylland, eftersom det var dér, det meste foregik i disse år. Den anden halvpart af billedsiden viser en situation, hvor en konsulent, forsynet med en regnemaskine, er ved at forklare tre yngre landmænd, hvorledes den slags projekter kunne finansieres, f. eks. via K-lån og forskellige former for moderniseringsstøtte. Iflg. Landboforeningernes beregninger var der inden for byggesektoren kommet mindst 6.000 mand mere i arbejde på at bygge stalde.

Augustforliget 1977 og det forbedrede driftsresultat 1977–78 gav en god baggrund for den optimisme, der prægede landboorganisationernes arbejde i de sidste år af 1970'erne. Til den gode stemning bidrog også dannelsen 30. august 1978 af en samarbejdsregering af Socialdemokratiet og Venstre med Anker Jørgensen som chef. Anders Andersen blev økonomiminister og Niels Anker Kofoed landbrugsminister. Det må betragtes som en historisk begivenhed, hed det i Landboforeningernes beretning. En regering bestå-

Særligt indbudte gæster ved Landboforeningernes første landsdelegeretmøde i Århus oktober 1980. Fra venstre mod højre ses bl.a. Bjørn Westb, Niels Anker Kofoed, Anders Andersen og Poul Dalsager. Sidstnævnte har god grund til at se lidt betænkelig ud, da mange efterlyste et politisk udspil fra regeringens side i anledning af landbrugskrisen omkring 1980.

ende af de to partier for arbejder og bonde var også opfyldelsen af Arne Pilegaard Larsens ønskedrøm.²⁶

Glæden blev bestemt ikke mindre af, at den nye regering fremlagde et program i 20 punkter, der på centrale områder syntes at imødekomme landbrugets ønsker. Den omkostningsdæmpende politik skulle videreføres. Kapitalvindingsskatten skulle afløses af en værdistigningsafgift og amtsgrundskyldpromillen fastlåses i et par år for blot at nævne enkelte punkter. At samarbejdet ikke holdt længere end til oktober det følgende år, oplevede i hvert fald Landboforeningerne som en meget stor skuffelse.

I folketingsåret 1978–79 kom der dog en række udspil fra regeringen, der gjorde programerklæringen til mere end ord. Eksempelvis blev ordningen med kurssikrede

udlandslån forbedret over to omgange, så beløbsrammen derved kom op på 3/4 mia. kr. Amtsgrundskylden blev fastholdt på 15 promille, hvoraf landbruget fik de 3½ ført tilbage til brug til forskellige formål. Derimod kunne man ikke blive enige om at lempe kapitalvindingsskatten. Til gengæld var landbruget ikke omfattet af de forskellige love om prisstop og om begrænsning af avancer og lønstigningers indregning i priserne frem til udgangen af februar 1981.²⁷ Desuden blev erhvervsvirksomheder friholdt for de betydelige afgiftsforhøjelser på benzin, olie og el, som en ny oliekrise tvang regeringen til at gennemføre i en ekstraordinær folketingsamling i slutningen af juni 1979.

På de fem møder, Landboforeningernes bestyrelse holdt i virksomhedsåret 1978–79, drøftede man løbende situationens ud-

vikling. Mødet den 29. november 1978 fandt sted i Landbrugets EDB-center i Risskov ved Århus, og ved den lejlighed fik mødedeltagerne en nærmere redegørelse for den revolutionerende betydning, EDB-teknikken havde haft for landbruget. Desuden blev der givet grønt lys for udarbejdelse af forslag til nye vedtægter for organisationen.

Mødet blev som det forudgående ledet af Arne Pilegaard Larsen. Det skulle blive hans sidste, idet han døde den 11. marts 1979. Gennem længere tid havde han været mærket af sygdom, men til det sidste var han stærkt optaget af de problemer, landbruget og dets organisationer stod overfor. »Pilegaard lagde stor vægt på, at vi skulle optræde upolitisk...«, sagde H. O. A. Kjeldsen i sine mindeord over den afdøde leder, da bestyrelsen mødtes den 23. marts 1979.²⁸ Kjeldsen understregede også, at Pilegaard Larsen gennem sin mere end 20-årige virksomhed som organisationsmand på ledende poster havde været med i så at sige alle de samlingsbestræbelser, der var kommet til udtryk indadtil som udadtil. Pilegaard Larsen ville med andre ord samarbejde og kommunikere med sine omgivelser, ikke fremkalde unødigt splid og strid.

Landbrugets nye topleder hed nu H.O.A. Kjeldsen, og denne kendsgerning kom klart til udtryk, da han den 12. juni 1979 blev valgt til præsident for Landbrugsraadet. Pilegaard Larsens efterfølger som formand for De sjællandske Landboforeninger og som medlem af formandsskabet for De danske Landboforeninger blev gårdejer Hartvig Dehn. I forvejen kunne Kjeldsen smykke sig med en titel som vicepræsident, eftersom han i 1977 blev valgt til denne høje post i

C.O.P.A.²⁹ Med sine sprogkundskaber og sit omfattende kendskab til dansk som internationalt landbrug var Kjeldsen den første danske landbrugsleder, som i større omfang ville eksportere såvel danske landbrugsvarer som dansk indsigt i landbrugs politik i teori og praksis. Og som havde de nødvendige forudsætninger for at gøre det.

Ret hurtigt blev Kjeldsen sat på sin første prøve som landbrugets førstemand. Først kom en regeringskrise, siden en landbrugskrise. SV-regeringen revnede som nævnt over på midten i oktober 1979, og efter endnu et folketingsvalg i utide kom i stedet en ny socialdemokratisk mindretalsregering under Anker Jørgensen og påny med Poul Dalsager som landbrugsminister. Ikke længe efter kørte traktorerne i stilling foran Christiansborg: Kri-seramte landmænd var stærkt utilfredse med den tøvende holdning, regeringen indtog over for et erhverv i rentedødens forværelse.

Landbrugskrisen omkring 1980 var først og fremmest en rentekrise. En kombination af stigende omkostninger og fastholdte priser gjorde rentebyrden ubærlig, og resultatet blev et utal af fallitter og tvangsauktioner landet over. Trods et godt høstudbytte 1978 og trods en fremgang i husdyrproduktionen på 5–6% blev landbrugets økonomi forringet som følge af fortsat stigende omkostninger og næsten uændrede priser. Forliget i EF 21. juni 1979 betød kun en prisforhøjelse på 1,5% og ovenikøbet med uændret mælkepris og en opretholdt medansvarsafgift på 0,5%.

Kommissionen foreslog oprindeligt uændrede priser, motiveret med et stærkt voksende landbrugsbudget, mens C.O. P.A. på sin side forlangte 4% som et abso-

Den 19. december 1979 foranstaltede Landboforeningerne en række traktordemonstrationer i København og andre centrale steder i landet i protest mod regeringens forslag om det, landmændene kaldte en »særskat« på erhvervet. Billedet er fra Randers.

lut minimum. Det stod dog ikke helt klart, hvilken betydning det ville få, at »valutaslangen« af 1972 den 13. marts 1979 blev afløst af et nyt system, Det europæiske valutariske samarbejde E.M.S. Dermed introduceredes også European Currency Unit eller ECU'en, en slags kurv, hvori indgik en fast mængde af hver af de ni deltagerlandes valutaer, og hvor mængderne var fastlagt efter de enkelte landes økonomiske vægt.

I det tidlige efterår 1979 strammedes den økonomiske situation til i betydelig grad, og i første omgang blev resultatet to devalueringer: med 4% i september og i slutningen af november med 5%. Da den »grønne« krone, d.v.s. den danske krones værdi i en EF-sammenhæng, blev nedskrevet tilsvarende, ville landbruget derigen-

nem få en højst velkommen forbedring af sine priser. I forvejen var landbruget dybt involveret i forhandlinger med regeringen om en passende form for overlevelseshfinansiering for landmænd, hvis økonomi ikke kunne klare en rente, som nærmede sig 20%.

Den nye regering lagde imidlertid op til en »helhedsplan« for en sanering af økonomien, og 3. december 1979 var planen en kendsgerning. Allerede den 14. november havde man gennemført et midlertidigt stop for lønstigninger, og ved lov af 28. december indefrøs man de tre dyrtidsportioner, der ville blive udløst af reguleringspristallet for januar 1980. Få dage ind i det nye år ændredes beregningsmåden for reguleringspristallet, hvilket betød, at brændsel og energi med tilbagevirkende

kraft fra januar 1979 blev holdt uden for beregningen. Alligevel steg lønniveauet i både 1979 og 180 med 10–11% som følge af en stærk lønglidning på arbejdsmarkedet.

Landbruget blev også inddraget i helhedsplanen gennem et forslag af 4. december 1979 om grundskyld til staten af landbrugsejendomme. Eftersom landbruget ifølge regeringens beregninger ville få en forøget nettoindtjening i 1980 på 800 mio. kr., skulle denne fordel inddrages gennem en statslig grundskyld på 21 promille.³⁰ Dette forslag blev selvsagt mødt med stærke protester fra et landbrug, der i forvejen befandt sig i en alvorlig renteklemme. Henved 30.000 landmænd deltog 19. december i traktordemonstrationer på Christiansborg Slotsplads og andre centrale steder rundt om i landet, og selv om forslaget ikke blev taget af bordet, blev det dog kraftigt modereret under Folketingets arbejde med sagen. Resultatet blev en lov af 28. december 1979 om en ikke-fradragsberettiget grundskyld på 7 promille af landbrugsejendommenes grundværdier, at erlægge i tre rater. Provenuet heraf blev anslået til 260 mio. kr. eller ca. 2.000 kr. for en alm. landbrugsbedrift.

Med »særskatten«, som den hed i landbrugets terminologi, var erhvervets økonomiske og socialpsykologiske reserver ved at være opbrugte. Udover de traktordemonstrationer, som landbrugsorganisationerne organiserede, dekretede Landboforeningerne og Husmandsforeningerne et regulært investeringsstop. I den nyeste landbrugshistorie står oplevelserne omkring særskatten for mange landmænd som det mest eklatante udtryk for det politiske systems tonedøvhed over for landbrugets forhold.

Agrarerne rører på sig

Som det er skildret i det foregående,³¹ er der i landbrugslandet Danmarks historie flere eksempler på »agrarbevægelser«, d.v.s. mere eller indre organiserede grupper af utilfredse landmænd, der i lige dele harme over politikernes og organisationsledernes påståede ligegyldighed over for erhvervets økonomiske situation har sluttet sig sammen i en fælles protest mod de herskende tilstande. Ved siden af de store oprørsbevægelser som Danmarks Agrarforening (1890'erne), Dansk Landmandsforening (under 1. Verdenskrig) og L.S. (1930'erne) er der med jævne mellemrum opstået mindre protestfraktioner, hvor en gruppe ledere med sans for mediepåvirkning har kunnet tiltvinge sig en vis opmærksomhed. En frembrusende traktor med gummihjul så brede som en vejtrømler kan se nok så truende ud på en lille fjernsynsskærm, og ved hjælp af en villig mikrofonholder kan selv en rusten stemme blive forstærket op til et højtalerbrag, der kan ryste fysik og intellekt alvorligt.

»LR-80«, der egentlig var en støtteforening for »L.E.R. Landbrugets Erhvervsråd«, begyndte som så mange andre minioprør som en kaffeklub, hvis arnested var Haderup midtvejs mellem Viborg og Holstebro. Initiativtageren var en gårdejer Ole Baadsgaard Pedersen, tidligere entreprenør på Grønland. Efter sigende skulle han være den første landmand, der turde stå offentligt frem og erklære, at han ikke kunne klare sig rent økonomisk.³²

Samme efterår, i 1979, gik Baadsgaard Pedersen på talerstolen ved generalforsamlingen i en anden protestorganisation Landsforeningen af Danske Svineproducenter (oprettet 1974) og fik her stor til-

Landbrugsministeren kom ikke under paraplyens beskyttende virkning. Ved det sjællandske fællesskue i Roskilde 12. juni 1980 blev landbrugsminister Poul Dalsager påny mindet om landbrugskrisens uheldige virkning. Under paraplyen ses de sjællandske formænd Hartvig Dehn, landboforeningerne (t.v.) og Ib Rasmussen, husmandsforeningerne (t.h.).

slutning til sine synspunkter på landbrugsrets aktuelle vanskeligheder. Den daværende formand for svineproducenterne Jørgen Laursen Vig, nu formand for Landsudvalget for Svin, kom også ind i LR-80's ledelse. Formålet var angiveligt ikke at etablere bevægelsen som en permanent organisation, men snarere at holde landboforeningerne i en stram snor og derigennem bidrage til at radikaliserer den landbrugspolitiske debat.

På den stiftende generalforsamling 2. maj 1980 vedtog man nogle vedtægter, hvori formålet blev angivet som rent økonomisk. Gennem L.E.R.-80 skulle man styre og støtte dansk landbrug, hverken mere eller mindre. De fleste medlemmer fandtes i aksen Aalborg-Hobro-Randers-Ølgod, men også på Øerne og ikke mindst Sjælland hvervede man tilhængere. Bevægelsen sikrede sig større medhør i medierne, end der rent faktisk var dækning for i

landmændenes kreds, og det er da også karakteristisk for en oprørspolitisk døgnflue af den slags, at den hurtigt afgik ved en stille død, glemt af medierne og aflivet af forbedrede konjunkturer.

Stillet over for LR-80-protesten og andre tegn på en kraftig utilfredshed rundt om i landet gik H.O.A. Kjeldsen og hans kolleger på barrikaderne for at besværges uroen. Der faldt mange knubbede ord undervejs, men det lod sig ikke afvise i længden, at der ved siden af protestens noget enstrengede budskab også stod den mulighed åben, at man kunne overbevise andre ved hjælp af argumenter. Som Kjeldsen og Hartvig Dehn så det, måtte man overbevise politikerne om, at det ville skade beskæftigelsen og valutaindtjeningen alvorligt, om landmændene gik fallit i tusindvis, og at investeringerne i landbruget gik rent i stå. Interessesammenfaldet mellem landmænd og de ansatte i landbrugsindustrien

var en kendsgerning, som ingen regering og intet folketing i længden kunne overse, hævdede landbrugsorganisationernes ledere.

Efter Kjeldsens opfattelse kom det afgørende gennembrud i regeringens kriseopfattelse efter et møde i Farsø i Himmerland, hvor Kjeldsen og statsminister Anker Jørgensen drøftede landbrugets situation. Her gik den lokale S.I.D.-formand på talerstolen og påpegede, hvor alvorlige konsekvenser en landbrugskrise kunne få for hans medlemmer. Det satte gang i forhandlingerne om et krisepolitisk oplæg i 4 punkter, som Landboforeningerne havde udformet. Iflg. dette skulle landbruget hjælpes gennem gældssanering inkl. refinansiering af investeringer efter 1974, afskaffelse af særskat, kapitalvindingsskat o. lign. byrder, sikring af rentabiliteten gennem højere priser og lavere omkostninger og et større rammebeløb i udlånslån.³³

Det første udspil fra regeringens side blev et lovforslag af 27. februar 1980 om statsgaranti for lån og rentetilskud »til visse landmænd«, som de krisetyngede mælke- og svineproducenter hed på cancellidansk. Landbrugsministeren kunne efter ansøgning og inden for en ramme på 700 mio. kr. give ejere eller forpagtere af landbrugsejendomme en statslig garanti for de lån, de måtte optage for at få deres gæld saneret. Under udvalgsbehandlingen blev loven udvidet til også at omfatte et rentetilskud på 5% til delvis dækning af renterne på den statsgaranterede gæld.³⁴

Under Folketingets indledende drøftelse af forslaget blev »særskatten« på de 7 promille et ledende tema, idet det efter oppositionens opfattelse mere end noget andet afdækkede regeringens totale mangel på socialpsykologisk forståelse for et kri-

seramt erhverv og dets problemer. Bjørn Westh hævdede omvendt, at regeringens helhedsplan af december 1979 også tog hensyn til landbrugets problemer, men at helheden gik fløjten under behandlingen i tinget. Fhv. landbrugsminister Niels Anker Kofoed så i krisepakken et stykke socialdemokratisk fordelingspolitik, hvis ledende synspunkt var, at når lønmodtagerne havde givet lidt, skulle landmændene i det mindste give lige så meget. Det største fejlgreb havde været, at man havde ladet landbrugspolitikken i EF finansiere egne vanskeligheder uden tanke på, at en prisforhøjelse på 7-8% især ville gavne de bedrestillede i europæisk landbrug, ikke mindst Tyskland. I Danmark betød den slags stigende omkostninger.

Men eftersom ingen for alvor bestred Statstidendes monotont gentagne krisebudskab i form af alenlange spalter om tvangsauktioner og konkursbegæring over »visse landmænd«, blev loven, ovenikøbet i udvidet skikkelse, vedtaget med 121 stemmer mod 21 (Fremskridtspartiet, Venstresocialisterne og Danmarks Retsforbund). Denne lov af 9. april 1980 blev kort tid efter fulgt op af en lov af 30. maj om en 5-årig forlængelse af den afdragsfri periode for tørkelånene fra 1975 og 1976. Desuden skulle de påløbne renter tilskrives lånene i denne periode, og endvidere blev afdragsperioden forlænget til ialt 13 år. Endelig kom en lov af 16. juni, hvorefter landbrugsministeren fik bemyndigelse til at yde et 5% tilskud på ialt 450 mio. kr. til nedbringelse af renteudgifter fra investeringer i driftsbygninger, foretaget i højrenteperioden siden 1974. Det maksimale beløb pr. ejendom var dog begrænset til 80.000 kr.

Denne kriselovgivning blev i udvidet

form videreført i de følgende år gennem love af 25. marts 1981, 9. juni 1982, 26. januar 1983 og 16. november 1983. Sidstnævnte lov, den såkaldte rentesaneringsydelse, der gennemførtes af firkløverregeringen med støtte fra Fremskridtspartiet efter »Rio Bravo-forliget« blev med et samlet rentetilskud på 2,4 mia. kr. den mest omfattende af de mange kriselove.

Desuden blev ordningen med såkaldte »K-lån« eller kurssikrede udlandslån tilsvarende udvidet. Den anspændte likviditet blev lettet ganske betragteligt gennem en lov af 10. marts 1982 om udbetaling af den skattemæssige værdi af visse renteudgifter. Det betød, at landmænd, der nok havde store fradragsberettigede renteudgifter, men ingen indtægt at reducere, kunne få udbetalt den skattemæssige værdi af disse uudnyttede fradrag for hvert af årene 1981 og 1982, dog maksimalt 2×250.000 kr. Selv om der i realiteten kun var tale om en art forskud, blev et stort antal landmænd herigennem hjulpet gennem den værste kriseperiode i begyndelsen af 1980'erne.

Også på det beskatningsmæssige plan kom lovgivningsmagten landbruget til undsætning. Kapitalvindingsskatten blev lempet betragteligt ved lov af 18. december 1980 og derefter ophævet i konsekvens af to love af 30. juni 1982 om ændrede regler for beskatningen af fortjeneste ved salg af fast ejendom. I samme forbindelse blev stuehuse fritaget for beskatning. Desuden foretoges en ændring i ligningsloven, hvorefter formueskatten blev reduceret gennem et nedslag på visse erhvervsaktiver på 25, senere 30%.

»Særskatten« slap man derimod ikke for. Sagen blev derefter indbragt for domstolene med påstand om, at den stred mod

EF-reglerne og derfor skulle tilbagebetales landmændene. Østre Landsret besluttede i november 1982, at spørgsmålet skulle forelægges EF-domstolen og dennes kendelse af 26. oktober 1983 lød på, at en midlertidig forhøjelse af ejendomsbeskatningen ikke var uforenelig med Romtraktaten. Derefter blev sagen hævet.³⁵

Krise i landbrugets top

LR-80-bevægelsen havde bestemt ikke eneret på at drøfte landbrugets situation i disse krisear. På Landboforeningernes første landsdelegeretmøde i Århus 16.–17. oktober 1980 blev landbrugsminister Poul Dalsager kraftigt angrebet for det, de delegerede opfattede som regeringens alt for nølende holdning til krisen og dens virkninger. I løbet af et par måneder fik man da også efter flere forhandlingssammenbrud afsluttet det forlig mellem regering og landbrug, hvis udmøntning i kriselove korteligt er skildret i det forudgående afsnit.

En del af decemberforliget 1980 angik imidlertid også en ordning med en sikringsfond til finansiering af den dyreste grovvaregæld, de kriseramte landmænd havde pådraget sig. Under den forudsætning, at landbruget selv bidrog med et lignende beløb, ville staten indskyde 150 mio. kr. i en sådan sikringsfond, men det afslog såvel mejerier som slagterier at medvirke til.³⁶ I stedet blev denne opgave løst af både de landbrugsejede og de privatejede grovvareselskaber. I samme forbindelse kan nævnes, at det lykkedes at få kreditforeningerne i 1980–81 til at konvertere to terminers ydelser til et langsigtet terminhenstandslån.

Her er et udvalg af de grovvarer, som er betingelsen for, at en jerseyko kan yde masser af mælk med høj fedtprocent.

De lange og trange forhandlinger om krisehjælp havde imidlertid afdækket så store forskelle i opfattelsen af krisen og dens mulige afhjælpning, at Landbrugsministeriet efter beslutning på et forudgående møde mellem landbruget og statsministeren den 22. juni 1981 nedsatte et hurtigt arbejdende udvalg, der skulle overveje tidssvarende finansierings- og beskatningsformer. Over ikke færre end 12 møder i månederne juli-september 1981 drøftede man indgående så vidtrækkende spørgsmål som nye låne- og finansieringsformer for landbruget samt mulige ændringer i skattelovgivningen.³⁷

Drøftelserne inddrog en række specialister samt regeringens chef Anker Jørgensen og dens nye landbrugsminister Bjørn Westh, som 20. januar 1981 havde afløst den nyudnævnte EF-kommissær på landbrugsområdet, Poul Dalsager. Desuden nedsattes 25. september 1981 et udvalg om

landbrugets efteruddannelse. Betænkningen herfra af april 1982 dannede baggrund for loven af 22. december s.å. om iværksættelse af jordbrugsfaglige efteruddannelseskursus, baseret på et statstilskud på 4 mio. kr. i hvert af finansårene 1983–86.³⁸

Et meget omdebatteret spørgsmål blev indførelse af indekslån, hvis restgæld og dermed afdrag opskrives i takt med et prisindeks. Renten beregnes derefter ud fra den opskrevne restgæld. Det indebærer en lavere rente i begyndelsen af låneperioden, men en højere i slutningen, sammenlignet med alm. obligationslån. Landboforeningernes repræsentanter i udvalget ville ikke afvise, at landmændene derved fik en umiddelbar likviditetslettelse, men i tilfælde af stigende ejendomspriser kunne der opstå sikkerhedsproblemer for lån med stigende restgæld.

Udvalget fandt i øvrigt, at indekslån ikke ville have større interesse i en tid med

Skulder ved skulder. Husmandsforeningernes formand Chr. Sørensen (t.v.) og forhv. landbrugsminister Bjørn Westh (t.h.) til Landboforeningernes landsdelegeretmøde i Aalborghallen oktober 1989.

høj realrente. Derfor måtte de ledsages af en ændring i skattelovgivningen. Ville man regulere dem efter et generelt prisindeks, måtte man også tage hensyn til erhvervets aktuelle indtjeningsevne, der ikke fulgte dette indeks. Landboforeningernes holdning var, at indeksslån blot ville flytte nutidens byrder ud i fremtiden, og landmændene havde brug for en reel sænkning af rentebyrden.³⁹

Ikke alle i landbrugets verden delte disse betænkeligheder. Inden for Husmandsforeningerne indtog mange en positiv holdning til den likviditetslettelse, som en sådan lovgivning ville indebære, og slagteriernes formand siden 1975, J. Esp

Sørensen, var af samme opfattelse. Da såvel mejerier som slagterier i det hele taget ønskede at få større indflydelse på landbrugspolitikken udformning, besluttede Landbrugsrådet på sit halvårsmøde 9. december 1981 at nedsætte et udvalg med den opgave at drøfte rådets opbygning og virkemåde.

Sideløbende hermed foregik der også en principiel debat om landbrugets holdning til regeringens tanker om at etablere en jordbank, der skulle finansieres ved salg på det frie marked af jordbankandele. Efter lange forhandlinger i landbrugets top afvistes 26. marts 1982 imidlertid en isoleret jordbankløsning, fordi en sådan ordning

som påpeget over for statsministeren ikke effektivt ville løse problemerne omkring den nødvendige gældsafløsning.

Ved sommermødet 1982 fremlagde udvalget en foreløbig rapport, hvori mejeriernes og slagteriernes repræsentanter ikke uventet gik ind for, at Landbrugsraadet måtte være det rette forum til en fastlæggelse af landbrugets erhvervspolitiske stillingtagen.⁴⁰ Her over for gjorde Husmandsforeningerne og Landboforeningerne naturligvis gældende, at de som rene landmandsorganisationer ønskede at fastholde deres hævdvundne ret til at udforme hovedlinjerne i erhvervspolitikken.

På en konference på Kollekolle 4. og 5. august 1982 drøftede bestyrelserne for de involverede organisationer konfliktspørgsmålet. Da Landbrugsraadets præsident H. O. A. Kjeldsen fandt det nødvendigt at give brancherne større indflydelse på erhvervspolitikken udformning, måtte det naturligvis føre til en principiel diskussion i Landboforeningernes bestyrelse. Her måtte Kjeldsen da konstatere, at ledende bestyrelsesmedlemmer med Hartvig Dehn i spidsen modsatte sig en sådan magtdelegering, idet de fandt, at man på denne måde kraftigt reducerede Landboforeningernes og dermed landsdelegeretmødets indflydelse på landbrugspolitikken udformning. Samarbejdet med de øvrige landbrugsorganisationer skulle nok forbedres, men skulle der ske en væsentlig udvidelse heraf, måtte man nødvendigvis ændre Landboforeningernes vedtægter på afgørende punkter, var konklusionen på et bestyrelsesmøde 31. august, og denne opfattelse fik tilslutning fra et landsformandsmøde den 13.–14. september.

Konflikten fandt sin løsning gennem en vedtagelse i Landbrugsraadets præsidium

15. september 1982. Rådet skulle nedsætte et økonomisk-politisk udvalg med tre repræsentanter for Landboforeningerne, 2 fra Husmandsforeningerne og 2–3 fra Andelsudvalget. Udvalgets opgave blev at rådgive præsidiet i erhvervsøkonomiske, erhvervspolitiske og samfundsøkonomiske spørgsmål, men med særlig vægt på de neutrale produktionsomkostninger løn, renter og skatter. Derved blev rådets stilling som et samarbejdsorgan styrket samtidig med, at de enkelte medlemsorganisationer beholdt deres hidtidige suverænitet.

Tryghed og nærmiljø

En landbrugskrise rammer først og fremmest landmændene. Nok en banal konstatering, men alene i dette århundrede har titusinder af danske landmænd oplevet en landbrugskrise som en inappellabel bortvisning fra den bedrift, man havde forpagtet sin livsbane til. Og selv når uvejret var drevet forbi for denne gang, sad der endnu flere ejendomsbesiddere tilbage, på det nærmeste ribbet for alt, hvad de ejede og uden de reserver, der i givet fald skulle gøre det muligt at ride en ny storm af.

Det var den situation, ca. 20.000 landmandsfamilier i 1984 befandt sig i, da den værste del af gældskrisen var ved at være overstået. I to ud af tre tilfælde var indehaveren over 54 år, og skulle han senere blive dømt bort af konjunkturerne, var der ikke større mulighed for at finde anden beskæftigelse. Tidligere havde man måske kunnet få et job inden for bygge- og anlægsbranchen, men de tider var forbi, da denne erhvervsgren i forvejen var hårdt ramt af arbejdsløshed.⁴¹ Var man i alderen 67–69 år, var man særlig hårdt ramt, fordi

Gården Kollekolle ved Furesøen havde gennem mange år et godt navn i danske opdrætterkredse omkring R.D.M.-avlens. Siden 1972 har den været kursusjendom for L.O.K, Landbrugets Oplysnings- og Konferencevirksomhed.

folkepensionens grundbeløb fra 1984 at regne var gjort indtægtsbestemt på grundlag af arbejdsindkomst.

Og alligevel måtte en landmand i 1984 føle sig en smule privilegeret i forhold til de forudgående generationer af landmænd, hvad enten de nu var kriseramte eller blot følte sig hårdt presset af det daglige slid i bedriften. Endnu i 1960'erne opfattedes de sociale problemer omkring landmandstilhørsforholdet som et forhold, der først og fremmest angik samfundet som helhed. Landbruget havde hverken ressourcer eller teknikker til at bistå landmændene i den slags anliggender.

Denne situation ændredes drastisk i løbet af 1970'erne. Tidligere havde man måttet bero sig på personlige aftaler med familiemedlemmer eller venlige naboer, hvis man ville tage fri fra bedriften. Enkelte steder i landet, ikke mindst på Nordfyn, havde man imidlertid etableret nogle bre-

dere ordninger med husbondeflåsning efter norsk og hollandsk model, og i foråret 1970 var systemet så udbredt, at Landboforeningerne kunne udsende den første vejledning heri, snart fulgt op af nye og større udgaver.

Ordningen fik et vældigt løft gennem loven af 26. april 1973 om moderniseringsstøtte, hvorefter man kunne yde støtte til etablering af samarbejde mellem jordbrugere. I maj 1981 kom som led i krisebekæmpelsen en lov om tilskud til vikarordninger inden for jordbruget med et årligt tilskud, foreløbig på 6 mio. kr., over en periode på 10 år. I 1984 eksisterede 47 godkendte vikarordninger (foreninger), der betjente 9.000 landmænd med 78 timers afløsning i gennemsnit. Ikke færre end 500 heltidsbeskæftigede vikarer passede da bedriften i ejerens fravær, i 70% af tilfældene i forbindelse med sygdom og kun 24% ved ferie- og fridage. Fravær ved

efteruddannelse havde da kun en andel på 1%.

På mange andre områder blev landmandsfamilien i 1970'erne og 1980'erne søgt sikret i social henseende. En lov af 3. juni 1976 åbnede mulighed for at oprette en Arbejdsløshedskasse for selvstændige Erhvervsdrivende A.S.E., et projekt, som Landboforeningerne aktivt støttede, og den fik ret hurtigt stor tilslutning. I begyndelsen var landmændene måske en anelse tøvende over for dette lån fra en noget fremmed verden, men blot 5–6 år senere havde 10.000 landmænd, heraf 30% ægtefæller, meldt sig ind i arbejdsløshedskassen. Indførelse af efterløn i 1979 gjorde det ikke mindre attraktivt for selvstændige at melde sig ind i arbejdsløshedskassen, men retten hertil blev dog først opnået efter 10 års medlemskab af A-kassen.

Fra 1. april 1973 at regne havde lønmodtagere kunnet nyde godt af en ordning med sygesikring og dagpenge. For selvstændige erhvervsdrivende måtte der imidlertid hengå en karenperiode på 5 uger, før man var omfattet af dagpengesikringen. Denne periode blev fra 1983 forkortet til 3 uger, også for ens ægtefælle, men for de første tre uger måtte man som hidtil bero sig på en privat forsikring.

Det meget tidlige »generationsskifte« blev der også taget vare på. Landmandsfamilien blev i 1981 efter en større indsats fra Landboforeningernes side gjort ligeberettiget med andre, hvad angik ret til dagpenge i fire uger i forbindelse med barsel. Ved ordningens gradvise udbygning efter loven af 7. december 1983 blev såvel landmandskonen som hendes mand sikret samme ret som andre til barseldagpenge i 28 uger, hvoraf faderen kunne bruge de 10 uger.

I livets andet yderpunkt har landmandsfamilien samme behov som andre for en økonomisk håndsrækning. Derfor har Landboforeningerne fra 1. juli 1985 fået oprettet Landboforeningernes Gruppelivsordning, hvorefter landboforeningsmedlemmer under 60 år gennem deres lokale landboforening kan tilmelde sig selv og deres ægtefælle en gruppelivsforsikring. 123 ud af 126 landboforeninger meldte sig til ordningen, der gav ret til en forsikringssum på 200.000 kr., hvis man var under 60 år og 150.000 kr. i alderen 50–60 år. I alt har gruppelivsforsikringen fået tilslutning fra 12.000 landmænd.

Året 1985 blev også på anden måde en milepæl i udviklingen inden for landbrugs-erhvervets socialsikring, idet den særlige rådgivningsvirksomhed Erhvervs- og samfundsmæssig vejledning ES efter 10 års virksomhed blev gjort til en ligeværdig del af konsulentvirksomheden og som sådan berettiget til almindeligt konsulenttilskud. Hidtil havde den fungeret i kraft af et EF-regelsæt. Gennem denne rådgivningstjeneste kan landmandsfamilien få råd og vejledning om de sociale problemer i forbindelse med ændringer i erhvervsgrundlaget eller overgang til anden virksomhed.

Om vedkommende tog aktivt del i bedriften, kunne en landmands ægtefælle indtil 1989 rent skatteteknisk få status som medhjælpende ægtefælle med begrænset ret til at få en del af overskuddet fra bedriften overført som indkomst. Nu ændredes ved lov af 29. marts 1989 dette forhold derhen, at de to ægtefæller kunne indgå en egentlig lønaftale uden maksimumsbeløb og beskattet som alm. A-indkomst.

Også på anden måde kunne en medhjælpende hustru varetage særlige opgaver inden for bedriften, idet det ud fra den

*Forside til pjese om
Landboforeningernes
gruppeliv, en
forsikringsordning der
blev indført i 1985.*

sædvanlige arbejdsdeling mellem mand og kvinde på en gård nok vil være hende, der i særlig grad tager sig af at organisere den voksende landboturisme. Efter forskellige tilløb i 1980'erne nedsatte Landboforeningerne en arbejdsgruppe, der skulle forberede oprettelse af en landsforening herfor. Den 15. juni 1988 kunne en forsamling på

ca. 150 personer ved et møde i Odense stifte en Landsforening for Landboturisme. En forudgående Observa-undersøgelse havde vist, at ca. 600 landbrug drev landboturisme, men at seks gange så mange landbohjem tænkte i de baner. Den seneste udvikling på dette område har tilfulde indfriet de forventninger, man i sin

tid stillede til dette nye arbejdsområde for landboforeningerne.

Nærmiljøet omkring landmandsfamiliens udfoldelser kan i turistens øjne stadig frembyde romantiske træk, men set indefra rummer hverdagslivet mindst lige så mange udfordringer som i andre miljøer. Man må kort sagt ruste sig til at indfri hverdagens voksende krav, hvad enten de er af økonomisk, faglig eller social natur. Efter et kraftigt pres fra medlemmerne i kølvandet på erfaringerne fra kriseforhandlingerne omkring 1980 arbejdede Landboforeningerne ihærdigt på at få stablet et økonomisk beredskab eller en solidaritetsfond på benene. Såvel i de jyske som de sjællandske landboforeninger havde man omkring 1981 udformet forslag til en sådan beredskabsplan. På landsplan blev dette arbejde videreført af såvel Landboforeningerne som Husmandsforeningerne og da med Hartvig Dehn som ledende kraft. Resultatet var dog lidt nedslående, fordi det efter henvend to års agitation for projektet viste sig, at kun 10% af medlemmerne med 20% af produktionen havde underskrevet solidaritetsaftalen. Derefter blev ideen skrinlagt.⁴²

Udover det solidariske beredskab var der naturligvis også den personlige dygtiggørelse at tage vare på. Kravene til ens faglige indsigt blev hele tiden skruet i vejret, og efter vedtagelsen af loven om landmændenes efteruddannelse blev der med god støtte fra Husmandsforeningernes Chr. Sørensen opbygget faglige centre for efteruddannelse (Dalum, Hovborg, Koldkærgård og Try). Sammen med opbygningen af Landbrugets Rådgivningscenter i Skejby har disse initiativer været med til at styrke det faglige beredskab hos tidens landmænd.

Forurening på flere niveauer

Tryghed er en vigtig forudsætning for et godt miljø, ikke blot inden for de nære omgivelser, men også de noget fjernere. Her var 1970' og 1980'ernes landmand nok i den situation, at han ikke umiddelbart fik associationer om tryghed, når han betragtede sig selv i forhold til det ydre miljø. Indtil da havde han og hans forfædre temmelig uantastet kunnet forvalte landskabets og naturens muligheder og herligheder, kun rammet ind af de økonomiske og praktiske betingelser, som gjaldt for almindelig landbrugsvirksomhed. Når landskabet åbnede sig for beskueren som et sammenhængende hele af frodige marker og grønne enge, kunne det med rette hævdes, at landskabsmiljøet var i de bedste hænder.

I løbet af 1970'erne kom der andre toner ind i billedet. Arbejdstidens gradvise nedsettelse gjorde i stigende grad de rekreative sysler til et velfærdsgode, som samfundet aktivt skulle være med til at fremskaffe. Hertil hørte ikke alene adgangen til den frie natur, men i lige så høj grad til kulturlandskabet. Den traditionelle landbrugsvirksomhed skulle med andre ord indpasses i den overordnede planlægning, samfundet spændte sig selv ind i gennem vedtagelsen af 1970'ernes omfattende miljø- og planlægningslove.

Amternes regionsplaner og primærkommunernes kommuneplaner satte ikke alene faste rammer for grænsedragningen mellem bysamfund og landdistrikter, men greb også ind i landmandens nedarvede ret til at dyrke sin jord som han ville og til at bruge de tekniske og biologiske hjælpemidler, der understøttede denne virksomhed. Efter landmandens opfattelse måtte

*Hedeselskabets -
ingeniører rettede i
1960'erne Skjern Å's
naturlige S-form ud. Det
gav uheldige virkninger
rent miljømæssigt, og nu
bliver det gamle åløb
genskabt.*

det være et vandløbs fornemste opgave at afvande det vand, der skadede jorddyrkingen, sådan som det også blev udtrykt i den gamle vandløbslov, men Fyns Amtskommune fik ikke desto mindre Miljøstyrelsens godkendelse af et påbud om, at

man i forbindelse med en revision af gældende vandløbsregulativer i medfør af en ny vandløbslov af 9. juni 1982 kunne »braklægge« en 1 m bred bræmme langs nogle vandløb.

Her over for måtte Landboforeningerne

gøre gældende, at noget sådant ikke alene fordrede fuld erstatning, men også aktualiserede spørgsmålet om offentlighedens ret til fri færdsel på dyrkede arealer og til at begrænse landbrugets frie erhvervsudfoldelse. Frygten for stærk okkerudledning fra drænedede arealer mandede efter et omfattende udrednings- og lovgivningsarbejde ud i et påbud om, at amtet i givet fald skulle forhåndsgodkende et sådant dræningsprojekt (lov af 8. maj 1985).

Uden sammenligning føltes miljømyn-dighedernes indgreb over for landbrugs-jordens gødskning som det mest omfattende af de mange landbrugsregulativer, lovgivningsmagten udstedte efter 1980. Det er tidligere skildret⁴³, hvorledes den første lov fra 1973 om miljøets beskyttelse blev praktiseret i centralstyringens gen-nembrudsår.

Men det var kun begyndelsen. I november 1981 blev offentligheden stærkt alarmeret ved meddelelser fra Sverige om, at dele af Kattegat var blevet kraftigt forurennet, mest som følge af landbrugets store forbrug af kunstgødning, hævdedes det. Samme vurdering anlagde danske havbiologer på forholdene i Limfjorden. I begge tilfælde strømmede uanvendt kvælstof og andre næringsstoffer fra jorden ud i vandløbene og videre ud i de åbne farvande, hvor de satte ekstra skub i algeproduktionen med såkaldte bundvendinger i havområdet til følge. Det så fælt ud og lugtede endnu værre.⁴⁴

Landboforeningerne afviste i harmfulde vendinger påstanden om landbrugskvælstoffets ødelæggende fremfærd. Kvælstof var en uadskillelig del af kredsløbet i den omgivende natur, og dette kredsløb lod sig ikke standse af nok så mange påbud fra oven. Nej forureningen opstod, når det

naturligt forekommende kvælstof mødtes med fosforindholdet i spildevandet fra de tusinder af husholdninger, der brugte moderne vaskemidler med et væsentligt større indhold af fosfor end tidligere.

Et års tid forud herfor havde man i øvrigt på en miljøkonference i Rønne med deltagelse af repræsentanter for de implicerede myndigheder drøftet aktuelle spørgsmål, samlet omkring tre temaer: primærproduktionens indflydelse på miljøet, levnedsmidler og det åbne lands planlægning.⁴⁵ Efter landbrugets opfattelse gjorde sig nok nogle forskelle i ambitionsniveau gældende, når man drøftede den fremtidige indsats på området. Når miljøministeren talte om hensynet til fremtidige generationer, tænkte landbrugets folk nok så meget på nutidens landmænd, som skulle forene miljøbeskyttelse med ønsket om en rentabel produktion.

I første omgang fik problemerne omkring havmiljøet ikke større betydning for miljølovgivningen og -forvaltningen. Loven om miljøbeskyttelse fik en tilføjelse ved lov af 18. maj 1982 om en udvidelse af Miljøankenævnet til også at omfatte repræsentanter for rekreative interesser. Desuden fik en række organisationer tillagt en særlig ret til at påklage trufne afgørelser. Endvidere blev lovene om vandforsyning og vandløb fornyet 9. juni samme år. Selv om hensynet til jordbrugets tarv stadig var afgørende, måtte andre berettigede interesser tages med på råd, når der drøftedes vandløb og vandforsyning.

I efteråret 1983 iværksatte miljøministeren et større udredningsarbejde omkring udledning af kvælstof (N), fosfor (P) og organisk stof (O) til omgivelserne. Ministeren bebudede derefter, at han ville

En moderne gylletank tømmes for sit indhold, april 1987.

frelægge en NPO-handlingsplan for Folketinget. Det skete december 1984. Forud herfor havde en arbejdsgruppe fra Miljøstyrelsen og landbruget søgt at nå frem til en fælles holdning til problemet, men hvor styrelsens repræsentanter opererede med

forbud mod markmøddinger, med påbud om møddingskapacitet på 6 måneder og med krav om tilsvarende opbevaring af ensilagesaft, talte landbrugets folk noget mere ubestemt om stoffernes opbevaring under betryggende forhold og om billi-

gere, men ikke pr. definition dårligere løsninger på de pågældende problemer.⁴⁶

I en særlig NPO-redegørelse fra august 1984 ventilerede Miljøstyrelsen endnu stærkere indgreb over for husdyrgødnings opbevaring og udbringning på markerne. Det kunne blive nødvendigt med en lagerkapacitet på op til 12 måneder, hed det bl.a. i redegørelsen. Landboforeningerne havde ikke deltaget i udarbejdelsen af denne, som efter deres opfattelse mest af alt mindede om et tidligere beslutningsforslag, fremsat af Socialistisk Folkeparti. I stedet blev man bedt om at bidrage til udarbejdelsen af en NPO-handlingsplan, i hvilken opbevaringskravet var reduceret til 5 måneder. Saftgivende ensilage skulle opbevares på støbt plads, og der skulle etableres harmoni mellem husdyrhold og gødet areal. Fra høst og til 1. oktober måtte der kun udkøres gødning på marker med vintersæd. Det ville efter ministerens skøn kræve en investering i størrelsesordenen 3,5 mia. kr.⁴⁷

Efter langvarige drøftelser i Folketingets miljø- og planlægningsudvalg nåede man i sidste øjeblik frem til et kompromis om en lagerkapacitet på 6 måneder, når besætningen bestod af 20 storkreaturer eller derover. For mindre besætninger var der ikke sat tal på kravene. Reglerne for opbevaring af ensilagesaft og for udkørsel var som i redegørelsen. Markmøddinger skulle være en saga blot ved årsskiftet 1989–90. Store husdyrbrug skulle godkendes på linje med andre produktionsvirksomheder. Sidst, men ikke mindst ville man sætte en stopper for halmafbrænding.⁴⁸

Umiddelbart derefter gik Miljøstyrelsen i samarbejde med landbrugets organisationer i gang med at omsætte beslutningen til bekendtgørelser. Her blev lagerkapacite-

ten for besætninger i størrelsesordenen 15–19 dyreenheder (storkreaturer) sat til 5 måneder. Fra kvægbrug måtte pr. ha udkøres gødning fra 2,3 dyreenheder, mens svin- og planteavlsbrugere måtte nøjes med 2,0 dyreenheder henset til den stærkere koncentration af næringsalte.

Efter Landboforeningernes opfattelse havde man gennem disse krav forringet det danske landbrugs konkurrencesituation over for Holland. De danske regler om kvægholdet betød således et 38% større arealkrav end det, deres hollandske kolleger blev mødt med.⁴⁹ Hertil kom en ordning, hvorefter husdyrbrug med mere end 150 dyreenheder eller med plads til mere end 20.000 slagtekyllinger subs. 10.000 stk. andet fjerkræ skulle indhente myndighedernes forhåndsgodkendelse.

Disse krav var dog til at leve med, idet der også var indføjet en del dispensationsregler. Derimod kom det til åben konflikt, da Det radikale Venstre under den efterfølgende behandling af et forslag af 13. november 1985 om støtte i størrelsesordenen 25–40% til miljøforbedrende investeringer i landbrug m.v. krævede udgifterne hertil dækket via en afgift på kunstgødning på 40 øre pr. kg. kvæstof. Det er for meget, udtalte husmændenes formand Chr. Sørensen. Kan I ikke nøjes med 25 øre?

Lovforslaget med tilhørende betænkning vandrede derefter frem og tilbage mellem tinget og dets miljø- og planlægningsudvalg og blev herefter gemt lidt til side.⁵⁰ Landboforeningerne sendte samtidig et brev til samtlige folketingsmedlemmer, hvori man efterlyste fornuften i at udskrive en ekstraregning på 450 mio. kr. til et erhverv, der i forvejen havde europæisk rekord i jordskatter med et nettobeløb på intet mindre end 1/2 mia. kr. En øre-

Miljø uden trivsel. Ved landets største indendørsmøde i Herninghallen 6. april 1987 søgte repræsentanter for de politiske partier at retfærdiggøre de vidtgående indgreb på miljøpolitikens område overfor 15.000 vrede landmænd. Fra venstre ses den radikale Niels Helveg Petersen og socialdemokraten Bjørn Westh, begge repræsentater for det grønne flertal.

mærket særskat af den art mindede alt for meget om fortidens cigarkassesystem.

Debatten om gødningsafgiften afstedkom en dårlig atmosfære omkring miljøproblemerne, og bedre blev det ikke, da der det følgende efterår blev konstateret iltsvind i det sydlige Kattegat. Det skabte ekstra opmærksomhed omkring sagen, at massemedierne så at sige med eget udstyr fiskede de døde hummere op af havet. Det foranledigede miljøministeren til 30. oktober 1986 at fremlægge en aktionsplan for havet omkring Danmark. Den forudsatte, at landbruget skulle reducere sit forbrug af

kunstgødning med 100.000 tons om året. Her over for fremførte landbruget, at man gennem investeringer i størrelsesordenen 3–3½ mia. kr. over 4 år kunne eliminere forureningen fra selve bedrifterne (»gårdbidraget«), ialt 60.000 t og desuden udnytte husdyrgødningen så meget bedre, at udvaskningen blev nedbragt med 40.000 t. Derved ville man nå det ønskede resultat.⁵¹

I løbet af folketingssamlingen 1986–87 bølgede debatten om vandmiljø-handlingsplanen frem og tilbage. Den 19. februar 1987 strammede det grønne flertal i Folketinget kravene yderligere ved at stille

en betragtelig gødningsafgift i udsigt, hvis ikke forbruget af kunstgødning faldt kraftigt de følgende to år. Med tilslutning fra et formandsmøde 3. marts indkaldte Landboforeningerne og Husmandsforeningerne derefter til et stort landbomøde i Herning 6. april 1987, det største indendørs møde i Danmark. Stillet over for så direkte en protest, som 15.000 vrede landmænd gav liv og mæle, måtte de tilstedeværende repræsentanter for de politiske partier sande, at politikerne her havde lagt sig alvorligt ud med det danske landbrugsfolk. Statsminister Poul Schlüter svarede da også i et brev af 19. maj på henvendelsen fra mødet med at udtrykke sin beundring over landmændenes klippefaste tillid til sig selv og til erhvervets fremtid. »Regeringen har forstået budskabet og er parat til at medvirke til, at den enkelte landmands tro på fremtiden kan genetableres...«, skrev han i sit brev.⁵²

Med en beretning af 30. april 1987 fra Miljø- og planlægningsudvalget blev kravene til landbruget konkretiseret til en lagerkapacitet på 9 måneder for besætninger med mere end 30 dyreenheder med frist for etablering 1. januar 1993. De allerede fastsatte støtteprocenter for investeringerne fastholdtes (fra 30–45% efter faldende antal dyreenheder). I 1990 skulle 65% af markerne holdes grønne i vinterhalvåret. For hver enkelt ejendom skulle der fra 1988 forefindes obligatoriske gødnings- og sædskifteplaner. Beslutningen blev af Folketinget omsat til en lov af 10. juni⁵³. I forvejen var der åbnet adgang til at foretage straksafskrivninger på den slags investeringer subs. søge om direkte tilskud hertil (lov af 18. februar 1987).

Folketingets største krav til landbruget i

miljøspørgsmålet gik ud på en halvering af kvælstofudledningen, i vandmiljøplanen beregnet til en acceptabel udledning på 133.000 t om året. Desuden skulle man i henhold til en særlig handlingsplan fra 1987 nedbringe forbruget af bekæmpelsesmidler med 25% inden 1990 og med 50% inden 1997.

Da disse planer skulle til politisk genovervejelse i 1990, lod Landboforeningerne i samarbejde med Husmandsforeningerne udarbejde en »Redegørelse for landbrugets miljøindsats og effekten heraf«, publiceret januar 1989. De to organisationer gav heri udtryk for, at de på de givne præmisser var fuldt tilfredse med den indsats, landmændene havde gjort for at beskytte miljøet mod overdosering af farlige stoffer.

På 7 ud af 10 husdyrbedrifter var der foretaget de forlangte investeringer og henvend 2/3 af husdyrbestanden stod på bedrifter, hvor forholdene var bragt i orden. Det ville koste henvend 1 mia. kr. at bringe resten på plads. En omfattende planlægning skulle over 5 år sikre en effektiv kvælstofudnyttelse i husdyrgødningen på 40%. Når gårdbidraget snart var bortelimineret, ville der ske en vis forbedring af vandløbenes kvalitet.

Om mulighederne for at opfylde vandmiljøplanens krav om en maksimumsudledning på 133.000 tons kvælstof udtrykte man sig ligeledes i forsigtigt holdte, men dog positive vendinger, eftersom forbruget af kunstgødning nærmede sig et niveau på 325.000 tons mod 400.000 tons før NPO-handlingsplanen. Og lad så være med at kalde særskatter for »gødningsafgift« el. lign., lød organisationernes råd til Christiansborg. Som de så det, kunne man

ikke ad den vej påvirke forbruget, kun forringe landbrugets økonomiske overlevelsessevne.

Stadig behov for et landbrug i Danmark

I årene 1983–89 revideredes loven om landbrugsejendomme ikke færre end 4 gange, og kun den sidste ændring den 7. juni 1989 var ret efter Landboforeningernes smag, idet man da hævdede sammenlægningsgrænsen til 125 ha og helt afskaffede grænserne for tilladelse til samdrift. I de andre tilfælde satte det grønne flertal her som på miljøområdet dagsordenen, og Husmandsforeningerne så naturligvis heri en mulighed for at fremme det, man opfattede som en forholdsvis restriktiv jordpolitik til fordel for deres medlemmer og dermed for familiebrug af moderat størrelse.

Som skildret i det foregående, lykkedes det for landbrugets organisationer at få lovgivningsmagtens støtte til en række kriselove. Men selv om firkløverregeringen under Poul Schlüters ledelse måtte antages at være landbrugserhvervet venligt stemt, kneb det med at skaffe flertal i Folketinget for de mest vidtgående forslag, i første række spørgsmålet om en gældsombytning. I første omgang blev resultatet derfor to love af 26. januar 1983 om tilskud til nedbringelse af jordbrugets renteudgifter og om en udbygning og effektivisering af gældssaneringsloven. Udover en række mindre forbedringer indeholdt lovkomplekset en forøgelse af rentetilskuddet til gældssaneringen fra 15 til 18%.

Efter månedlange forhandlinger indgik landbruget og landbrugsminister Niels

Anker Kofoed 6. maj 1983 en aftale om en rentesaneringslov, der indebar en årlig rentenedsættelse på 4–500 mio. kr. over en periode på 4 år. Det ville betyde en økonomisk håndsrækning til 25.000 krisetyngede landmænd, skønnede Landboforeningerne.⁵⁴ I november samme år blev lovgivningen om gældssanering videreført efter det såkaldte »Rio Bravo-forlig« 24. oktober mellem regeringen, Det radikale Venstre og Fremskridtspartiet i form af to love af 16. november, hvorefter man dels bevilgede en rentesaneringsydelse på 4–500 mio. kr. årligt over 4 år til at fastholde en rente på 12% for gældstyngede landmænd, dels gav tørkeramte landbrug efter årets tørkesommer mulighed til at få tilskud efter gældssaneringsloven til 30%, evt. 40% af høsttabet ud fra gennemsnittet af høsten 1978–82.⁵⁵

Disse kriselove bevirkede sammen med en god høst 1982 og 10% hævdede priser i EF, at danske landmænd såvel som deres kolleger inden for EF for første gang siden 1976 oplevede en opgang i deres realindkomst. Det var nu på tide at tænke fremadrettet, mente Landboforeningerne, idet man tog sit udgangspunkt i en betænkning af 30. november 1983 om den fremtidige landbrugspolitik. Betænkningen skulle opfattes som et supplement til den seks år gamle redegørelse under samme overskrift⁵⁶, og var i løbet af 1983 udarbejdet af et udvalg under Landbrugsministeriet med dets departementschef H. J. Kristensen som formand.

I betænkningen fastslog udvalget, at Danmark stadig havde brug for en stor landbrugssektor, men det understregedes også, at afsætningsituationen for danske landbrugsvarer var blevet noget vanskeligere. Fortsat rationalisering og andre for-

mer for omkostningsbesparende tiltag var mere nødvendige end nogensinde. Men først som sidst burde selvfinansieringsgraden øges i landbruget. Det var gældskrisens bitre lære, fastslog udvalget.

Strukturudviklingen forudsatte på sin side, at heltidsbrugene og husdyrbedrifterne blev sikret det fornødne arealunderlag for at kunne opnå den fornødne balance i produktion og økonomi. Men såvel hensynet til landbrugets udvikling som den menneskelige trivselsfaktor krævede, at befolkningsunderlaget og dermed serviceniveauet i landdistrikterne ikke blev yderligere forringet.⁵⁷

I en udtalelse fra et bestyrelsesmøde samme dag som betænkningen blev offentliggjort, understregedes behovet for en videreførelse af den økonomiske politik, firkløver-regeringen havde indledt. Skattepolitikken skulle desuden være med til at sikre konsolideringen og dermed selvfinansieringen, idet det herved forudsattes, at det offentlige vedstod sig sin del af finansieringen af forsknings- og rådgivningsvirksomheden. I øvrigt havde man med tilfredshed konstateret, at den menneskelige trivsel for første gang var blevet et tema for en offentlig udredning af landbrugets situation.

Regeringen måtte dog igennem et valg til Folketinget 10. januar 1984, før den var rede til at gå ind i bredere forhandlinger om den fortsatte genopretning af den økonomiske politik. Sandt at sige fandt hverken skattespørgsmålet eller finansieringsforholdene deres løsning i løbet af 1984, men indirekte mærkede landmændene som andre erhvervsdrivende den positive

effekt af den fortsatte rentesænkning, idet dog den netop indførte realrenteafgift på opsparede midler i pensionskasser o. lign. motiverede disse kasser til at købe aktier og indeksobligationer, eftersom disse ikke som alm. kreditforeningsobligationer var belagt med denne afgift.

Den 4. juli 1984 nedsatte landbrugsministeren en landbokommission på 18 medlemmer inkl. Jørgen Skovbæk og som personlige medlemmer af kommissionen udpegedes tre medlemmer af Landboforeningernes bestyrelse, godsejer Jens Henriksen, gdr. Arne Jørgensen og fru Karen Bælum, vel nok den første kvinde i en hidtil så mandsdomineret og ærværdig institution som en landbokommission. Dens kommissorium var bredt udformet, idet det simpelthen var dens opgave at overveje samtlige rammebetingelser for dansk landbrugsproduktion.⁵⁸

Udvalget foretog et omfattende kulegravningsarbejde i den jordpolitiske udvikling i Danmark i det håb at finde frem til en brugelig fællesnævner for de divergerende interesser heri. Fra en enkelt side blev der dog stillet det meget forståelige spørgsmål, om ikke sund fornuft kunne være lige så godt som en ny landbrugslov. Rent faktisk lykkedes det ikke landbokommissionen at nå frem til enighed på så væsentlige punkter som uddannelseskraft, sammenlægningsgrænser og afstandskrav. Landboforeningernes repræsentanter gik i disse spørgsmål ind for 100 ha og 15 km. Derimod var man enige om at bevare bopælskravet, at foreslå hovederhvervskravet endeligt ophævet og fortsat ikke tillade selskaber at købe landbrugsejendomme.⁵⁹

Hvert år sin landbrugslov

Den 20. maj 1985 orienterede landbrugsministeren pressen om hovedpunkterne i Landbokommissionens betænkning, og fire dage senere var det Folketingets tur til at høre nyt om regeringens syn på den fremtidige politik på området.⁶⁰ I syv lidt bredt formulerede punkter gik ministeren ind for en fortsat liberalisering af landbrugsloven, tilpasset udviklingens krav og med en åben holdning til begrebet jordbrugsmæssig udnyttelse. Skovplantning kunne nok indbefattes heri, mente han. Uden at sætte konkrete tal på sine forslag så det alt i alt ud, som om ministeren i hovedsagen var enig med Landboforeningerne. Nu ventede man kun på et konkret forslag fra den røde bygning.

Inden det kom så vidt, havde regeringen på en række områder afrundet og tilpasset den løbende støttepolitik over for landbruget. Kriseloven om statsgaranti for lån og tilskud til visse landmænd blev ved lov af 30. januar 1985 for sidste gang forlænget for et år, men med uændrede rammer på 4,5 mia. kr. Yngre jordbrugere fik også deres støtteordning revideret ved lov af 17. april 1985, idet långivningen hertil blev overført til D.L.R. Herefter ville kurstabslåne blive ydet i form af 20-års kontantlån i fondens almindelige serier og ved førstegangsetablering suppleret med et særligt tilskud. Drænings- og vandingsloven blev også fornyet (lov af 20. januar 1985), men tilskudssatsen blev reduceret fra 33½ til 25%.

Nok så problematisk var efter Landboforeningernes opfattelse en lov af 6. juni 1985 om jordbrugslån på indeksbasis, udformet af Husmandsforeningernes tværpolitiske udvalg og ført igennem Folketin-

get af det grønne flertal.⁶¹ For fremtiden kunne der optages jordbrugslån med indbyggede statslige tilskud i alle landbrugs-ejendomme.

Ordningen eller »reformen«, som den kaldtes i Husmandsforeningernes sprogbrug, indførte derved to typer jordbrugslån: stående, afdragsfri indeksslån med maksimalt 30,5 års løbetid og serieindeksslån med lige store halvårslige afdrag med samme løbetid. I den enkelte ejendom kunne der lånes et beløb fra 50.000 kr. til 1,25 mio. kr. Obligationerne ville være påtrykt en rente på 2,5%, mens kontantlånsrenten aktuelt ville afhænge af de opnåede obligationskurser. Låntagerens restgæld ville blive indeksreguleret med 70% af den halvårslige stigning i nettoprisindekset, mens staten betalte de resterende 30%.

Ikke helt uventet viste det sig, at ordningen ikke var forenelig med EF's regler for tildeling af statsstøtte. Det førte til langvarige drøftelser i Folketinget, alt imens Landboforeningerne pressede på for at få ordningen gjort mere brugbar over for gældstyngede landmænd. Efter et syvkantet forlig i december 1985 nåede man omsider i marts det følgende år frem til en lovændring, som i nogen grad imødekom foreningernes ønsker (lov af 19. marts). For fremtiden kunne en landmand optage et jordbrugslån til den til enhver faktisk gældende realrente (da 3,8%) mod at betale hele opskrivningen selv i takt med stigningen i nettopriserne. Hvis han desuden opfyldte en række kriterier, kunne han få jordbrugslån med afdragsbidrag, der dækkede 30% af indekseringen de første 15 år.

I mellemtiden var regeringen nået så langt i sine jordpolitiske overvejelser, at den kunne præsentere Landboforenin-

Det moderne landskabsbillede prægedes i stigende grad af sammenlægning af mindre landbrugs-ejendomme. De ejendomme, der »overlever« bliver til gengæld udvidet flere gange for at skaffe plads til de store besætninger, i dette tilfælde S.D.M.-køer.

gerne og Husmandsforeningerne for et lovudkast, der ret tæt fulgte Landboforeningernes opfattelse. Det måtte Husmandsforeningerne afvise, og situationen gik i hårdknude. Landbrugsministeren måtte fremsætte forslag om, at revisionen af landbrugsloven blev udskudt. Det har altid været parlamentarisk praksis, når man ikke på forhånd kan enes om en lovs udformning. Situationen kompliceredes af, at det grønne flertal gik til aktion mod landbrugsministeren for ikke at have efterkommet en tidligere henstilling om at sikre bevaringsværdige, gode landbrugsejendomme mod at blive nedlagt.

Aktionen – i Landboforeningernes sprogbrug »dette uhørte kup« – bestod i,

at Socialdemokratiet med støtte fra SF og Det radikale Venstre på et par vigtige punkter ændrede ministerens forslag om en kortfristet forlængelse af landbrugsloven til at være en egentlig ændringslov, hvorved grænsen for bevaringsværdige ejendomme blev reduceret fra 500.000 til 300.000 kr samtidig med, at samdriftsgrænsen blev nedsat fra 15 til 1 km. I en vis forstand skiftede forslaget helt identitet og burde efter almindelig skik nok have haft tre selvstændige behandlinger.⁶²

Når en mand havde to ejendomme, blev den ene ofte forsømt, forklarede Bjørn Westh, og i virkeligheden bestod ændringen i, at man erstattede ét tal med et andet, nemlig 15 med 1. Den radikale Larsen-

Ledet pointerede, at partiet gerne ville være med til at bremse spekulative opkøb af ejendom nr. 2 forud for den kommende ændring af landbrugsloven, hvor man ville stramme adgangen til at få sig to bedrifter. Selv om Niels Anker Kofoed – og Landboforeningerne – protesterede kraftigt mod at lovgive på tilfældighedens grundlag, måtte han imidlertid bøje sig, og med de foreslåede ændringer blev forlængelsesloven til en ny landbrugslov 19. december 1985.

Som Landboforeningerne opfattede situationen, havde Husmandsforeningerne under dette spegede forhandlingsforløb spillet med ekstra esser i ærmerne, og det lagde man ikke skjul på i den udadvendte argumentation. På de indre linjer forsøgte man imidlertid at få det bedst mulige ud af situationen – at få husmændene hjem i folden igen, som det udtryktes.⁶³

Resultatet blev et forlig 8. januar 1986 mellem de to organisationer. Indholdet heraf blev derefter indarbejdet i det forslag til en ændret landbrugslov, som Kofoed derefter fremlagde for Folketinget den 23. januar. Hovederhvervskravet blev helt ophevet, hvorimod bopælspligten blev opretholdt. Uddannelseskravet gjaldt for fremtiden kun ejendomme over 15 ha, men da i skærpet skikkelse. Desuden gik husmændene, omend noget nølende, med til at slette kravet om udstykning til bunds. Derigennem kunne en mindre ejendom videreføres som en kombination af beboelse og fritidslandbrug i størrelsen 5–15 ha. Kilometergrænsen for samdrift af flere mindre ejendomme blev hævet fra 1 til 5 km. Den samlede jordbrugskommission skulle give sin tilladelse til køb og sammenlægning af ejendom nr. 2 udover 50 ha, men det var prisen for at få sam-

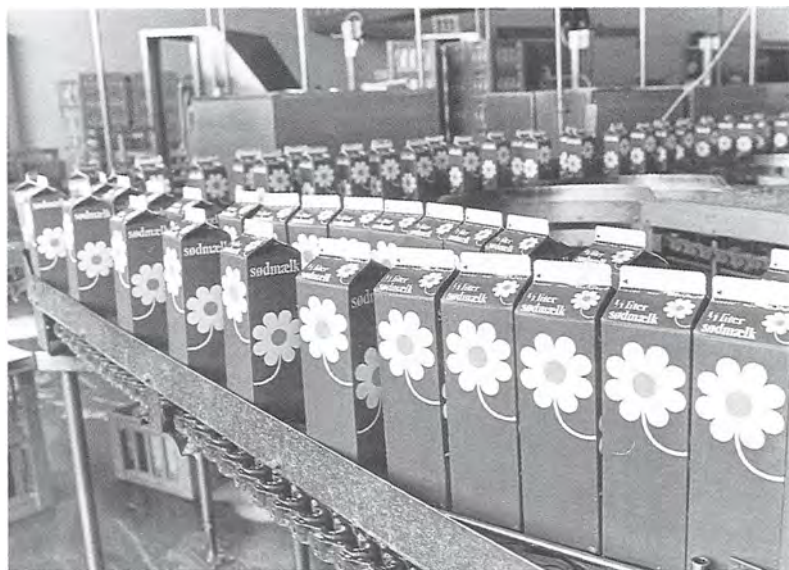
menlægningsgrænsen hævet fra 75 til 100 ha og for at få samdriftsgrænsen mellem to ejendomme gjort fri. Jordbrugskommissionerne fik i det hele taget en central placering i spørgsmålet om den mest hensigtsmæssige jordfordeling, og det kunne kun være til fordel for produktionslandbruget, skønnede Landboforeningerne.

Lovforslaget blev stort set modtaget med velvilje fra de fleste partier, ikke mindst fordi formålsparagraffen nu også omfattede miljøforholdene.⁶⁴ Ordførerne for det grønne flertal betonedede stærkt fritidsinteresserne og hensynet til miljøet. Ole Vig Jensen fra De Radikale så ikke gerne den danske landbrugsstruktur kædet sammen i centralt styrede godssystemer, men derimod så han for sit blik et levende landskab, fyldt med små og mellemstore landbrug, hvis brugere var en del af lokalsamfundene. Såvel Venstres Povl Brøndsted som De Konservatives Jens Peter Rønholt ville gerne have loven yderligere liberaliseret, men kunne efter omstændighederne leve med de foreslåede begrænsninger. Eftersom forliget var skabt uden for Christiansborg, var der i virkeligheden ikke meget at stille op, ytrede Rønholt en kende frustreret.

EF vil have ny sociostruktur

Medens de danske landbrugsorganisationer efter bedste evne søgte at etablere klare grænser mellem produktionslandbruget på den ene side og det, man kunne kalde miljølandbruget på den anden, var de styrende organer i EF stærkt optaget af at opprioritere den strukturelle udvikling og det til en vis grad på bekostning af prispolitikken. Den 31. marts 1984 havde EFs

Mælkeproduktionen er de senere år blevet reduceret i konsekvens af en særlig kvoteringsordning, EF har gennemført. Men der er stadig mælk nok til forbrugerne!

ministerråd med øjeblikkelig virkning vedtaget en kvoteringsordning for mælk, hvormed man for året 1984–85 fastlagde den samlede garantimængde for hele EF til 99,7 mio. tons. Danmarks andel blev da 4.932 mio. kg. eller en nedgang i forhold til året forud på 5,6%. Hver enkelt leverandør fik tillagt en basisandel ud fra leverancen i 1983 minus 6,7%. Leveredes der mere, skulle der betales afgift heraf.

Det følgende år blev priserne reduceret med 0,3%. Desuden enedes landbrugsministrene om en total fornyelse af strukturpolitikken. Ophørsdirektivet fra 1972 faldt væk, hvorimod direktiverne om modernisering og uddannelse blev ajourført. Dertil kom store projekter om egnsudvikling i Frankrig og Middelhavsområdet. Investeringsstøtten blev omlagt således, at den især kom de mindre brug til gode. Desuden var det hensigten at forbedre landmandens indkomst uden at drage paralleller til indkomstniveauet andetsteds.

I juli 1985 udgav EF-kommissionen desuden en »grøn bog«, hvor man skitserede en række tilpasningsmuligheder for de kommende års landbrugspolitik i EF. Landboforeningernes bestyrelse kunne på et møde 17. september godt tilslutte sig en del af disse synspunkter, men fandt dog, at den restriktive prispolitik blev tillagt for stor vægt. Det måtte derfor være målet at undgå alt for store prisforringelser, og derfor blev man nok nødt til at acceptere et forøget medansvar i form af afgifter på korn. Desuden var det ønskeligt, om man yderligere intensiverede arbejdet på at anvende landbrugsprodukter til industrielle formål.⁶⁵

I december offentliggjorde kommissionen dernæst sine grøn bogskonklusioner. Her prioriteredes en restriktiv prispolitik højere end nye kvoteringsordninger. Desuden fastsloges det, at et system af medansvarsafgifter skulle være et vigtigt supplement til prispolitikken, begyndende med

korn, sådan som det i øvrigt var skitseret i et særligt kornmemorandum af 13. november samme år. Det ledte til, at der med virkning fra 1. juli 1986 indførtes en medansvarsafgift på 3% eller 4,71 kr. pr. hkg. To år senere blev kornet pålagt en ekstra medansvarsafgift på maksimalt 3%, såfremt den fastsatte garantimængde på 160 mio. tons blev overskredet.

Første etape i EF's strategisk-politiske nytænkning var som nævnt grønbogskonklusionerne af december 1985. I april det følgende år blev disse konklusioner udmøntet i konkrete forslag om den kommende sociostruktur i EF. Elementer som førtidspensionering af landmænd, støtte til omstilling eller ekstensivering af landbrugsproduktionen samt særlig støtte i miljøfølsomme områder var de vigtigste elementer heri.

Det er vi ikke så begejstret for, skrev landbrugets repræsentanter i Paragraf 2-udvalget til landbrugsministeren.⁶⁶ Det var ikke nogen god idé at fremme en produktionsextensivering inden for de produktive områder af EF samtidig med, at man opmuntrede til produktionsudvidelser i de tilbagestående områder. Noget sådant stred mod den arbejdsdeling, markedsøkonomien havde som forudsætning, påpegedes det. Forslaget om førtidspensionering tog man også afstand fra. Skulle landbrugsproduktionen i et vist omfang omstilles, kunne det passende ske gennem specialiseret kødproduktion, økologisk jordbrugsproduktion samt skovplantning.

Landboforeningerne kunne for sit vedkommende henvise til den strategiplan, man havde lagt op til på et landsformandsmøde i Herning 11–12. marts 1986. Nøgledet i denne plan var »produktudvikling«, idet man med støtte fra offentlige

midler ville bestræbe sig på at forbedre og forfine landbrugsprodukternes indbyggede kvalitet. For primærproduktionens vedkommende skulle programmet udmøntes i en opretholdt og udbygget efteruddannelse, i en udvidet konsulentstøtte, i tilskud til produktudvikling og i økologisk produktion. Ved love af maj 1987 blev ordningerne udmøntet i en 5-årig bevilling på ialt 396 mio. kr. til en støtte på 40% af meromkostningerne ved gennemførelse af projekter inden for forædlingssektoren og endvidere 48 mio. kr. til et tilsvarende 40% tilskud inden for primærproduktionen i årene 1987–89.

Landboforeningerne havde aldrig haft større sympati for en landbrugspolitik, hvor det sociale aspekt fik for megen plads på bekostning af det driftsøkonomiske. Derfor måtte man også vende sig imod et forslag fra Husmandsforeningerne efteråret 1986, der gik ud på forlods at tildele de mindre mælkeproducenter 10.000 kg ved fordeling af til rådighed værende frimængder og basisandele inden for mælkekvoten. Her gjorde Landboforeningerne gældende, at når den enkeltes kvoter i sin tid var fremkommet ved en procentvis nedsættelse af leverancen i 1983, skulle man ved senere fordelinger også følge dette princip. Landbrugsministeren valgte i stedet en kompromisløsning, hvorefter man kombinerede en forlods tildeling med en procentuel.

I løbet af de første måneder af 1987 tilspidsedes konflikten mellem en EF-kommission, der ved hjælp af indgreb over for mælk og oksekød ville reducere det stigende budgetunderskud på landbrugsområdet, og et dansk landbrug, som efter egne beregninger ville miste 3–4 mia. kr. i salgssindtægter herved. H. O. A. Kjeldsen

var netop blevet valgt som præsident for C.O.P.A., og det faldt da i hans lod at koordinere organisationens principielle opgør med en kommission, som efter landmændenes opfattelse snarere tænkte i budgetter end i landbrugsordninger. Danske landmænd deltog således 19. maj i en større demonstration i Bruxelles.

Efter lange og hårde forhandlinger enedes landbrugsministrene 1. juli om et kompromis, der nok opretholdt de retningssgivende priser, men til gengæld svækkede interventionsordningerne betydeligt. Det kunne ikke undgå at reducere markedspriserne, mente C.O.P.A. Set med danske øjne havde forliget dog det gode ved sig, at den grønne krone devalueredes med 2% for husdyrprodukter og 2,5% for planteprodukter.⁶⁷

På det sociostrukturelle område besluttedes det 24. marts at udskyde førtidspensioneringen, til man havde fået over-

vejet problemerne omkring en indkomststøtte. I stedet ville man omdirigere en del af produktionen fra varer i overskud til andre produkter. Gennem en ekstensiveringsordning, der over fem år skulle reducere den enkelte landmands produktion med 20%, ville man prøve at begrænse overskudsproduktionen og dermed pristøtten.

I de første tre år var ordningen obligatorisk for varerne korn, oksekød og vin. Kornmarken kunne enten plantes til med skov eller overlades til naturens herredømme, foreslog kommissionen. For mælkenes vedkommende ville en genoptagelse af tidligere tiders ophørsordninger kunne komme på tale, tilføjedes det. Eller ekstensivere en ungtyreproduktion ved at slippe dyrene på græs igen, mente mange i dansk landbrug. Under alle omstændigheder ville EF yde en kompensation på 25% af udgifterne herved. Efter en til-

Dansk landbrugsleder taler til en gruppe utilfredse EF-landmænd i Bruxelles. Som en af de ledende personer inden for C.O.P.A. har H.O.A. Kjeldsens ord fundet ud til en større tilhørerskare end nogen før ham i dansk landbrug.

svarende miljøordning skulle landmanden enten anlægge eller videreføre produktioner, der var forenelig med en bevaring af det naturlige miljø, naturressourcerne eller de landskabelige værdier.⁶⁸

EF's budgetproblemer fandt en foreløbig løsning gennem den såkaldte budgetreform februar 1988, der nok gav fællesskabet større indtægter i form af en velfrandsafgift oven i moms-grundlaget (maksimalt 1,2% af EF's bruttonationalindkomst), men også knæsatte en budgetdisciplin, der for landbrugsområdet begrænsede den årlige vækst i udgifterne til højst 80% af den procentvise stigning i indtægterne. Desuden blev bevillingen til strukturfondene fordoblet over de følgende fem år i et forsøg på at bringe de tilbagestående regioner så langt frem, at de på rimelig måde kunne være parthavere i det indre marked fra årsskiftet 1992–93.

Budgetdisciplinen blev derefter konkretiseret til nogle faste garantitærskler på planteprodukternes område. Overskred man tærsklerne, var svaret fra EF enten færre støtteopkøb eller forhøjede medansvarsafgifter. Efter større debat inden for fællesskabet gik man ind for braklægningsordninger for at undgå disse prisreduktioner. Mælkekvoteringen skulle desuden videreføres, foreløbig for en periode på tre år, og endelig ville man tilbyde de ældre landmænd en favorabel ophørsordning. For kornets vedkommende indførte man som allerede nævnt en ekstra medansvarsafgift på 3%.

Bortset fra en devaluering af den grønne krone på 1% for 1988–89 opnåede de danske landmænd ingen prisfremgang i 1988, og det samme gjaldt deres kolleger rundt om i EF. Derimod fik de et tilbud om en 5-årig braklægning på mindst 20% af be-

driftens tilskudsberettigede arealer af agerjord. I disse fem år kunne det tilmeldte areal enten lægges brak, beplantes med skov eller benyttes til andet formål end landbrug. Herfor ville landmanden modtage en præmie i størrelsesordenen 875 – 5.250 kr. pr. ha. Ved ekstensiv afgræsning eller dyrkning af proteinafgrøder ville præmien blive nedsat med 40–60%.

På baggrund af resultaterne fra en Observationsundersøgelse indstillede Husmandsforeningerne og Landboforeningerne til Landbrugsministeriet, at ordningen blev praktiseret efter ensartede retningslinjer. Helst så man folk vælge afgræsning, og derfor henstillede det, at præmiereduktionen kun blev sat til 40% og med en enhedspræmie på 1.200 kr. Undersøgelsen godtgjorde i øvrigt, at der med denne præmiesum nok ville blive tilmeldt ordningen ca. 50.000 ha marginaljord.⁶⁹ At lade den gode landbrugsjord ligge brak, var stadig en utænkelig tanke.

Moderne landbrug i historiens perspektiv

Året 1987 blev som allerede antydnet en vanskelig tid for dansk landbrug. Vandmiljøplanens krav var trods gødningsafgiftens bortlugning en tung byrde at bære. EF's stigende interesse for strukturproblemerne og dermed for en opbremsning af produktionslandbrugets fortsatte ekspansion skabte en vis usikkerhed om den fremtidige kurs. Landbrugsloven havde ved sin hidtil sidste revision i 1986 fået en jordpolitisk profil, der tillod miljølandbrugets interesser at slå stærkere igennem. Ej heller havde så vigtige spørgsmål som

generationsskiftet og refinansieringsproblemerne fundet deres løsning.

Høsten 1987 blev i tilgift henvend 2 mia. kr. ringere end i et godt år, og som arbejdsgivere kunne landmænd som andre i samme kategori mærke virkningerne af den ajourføring af indtægtsgrundlaget, lønmodtagerne fik ved overenskomstfornyelserne foråret 1987.

På denne baggrund fik året 1988 i mere end én forstand en historisk dimension. Den 20. juni skulle man fejre 200-året for Stavnsbåndsløsningen, den mest kendte af de store landboreformer fra 1780'erne. Her kunne landboorganisationerne drage nytte af det samarbejde, man i 1978 havde indgået med Landbohistorisk Selskab (af 1952) gennem oprettelsen af samarbejdsorganisationen Landbohistorisk Støttekreds, en frugt af afdøde Arne Pilegaard Larsens store interesse for landbokulturen. Med universitetslektor Claus Bjørn som redaktør udgav Landbohistorisk Selskab i årene omkring 1988 et stort 4-bindsværk om det danske landbrugs historie fra stenalderbondens tid og frem til vore dage.

Desuden var historikere og andre landboforskere på mange måder inddraget i forberedelserne til de store arrangementer, der landet over blev stablet på benene for at højtideligholde den store dag. I København arrangerede det nedsatte stavnsbåndsudvalg et historisk møde ved frihedsstøtten mellem dronning Margrethe II i spidsen for kongefamilien som repræsentant for den nationale identitet og kontinuitet og et historisk optog, der skulle repræsentere samtlige epoker i bondefrigørelsens fortsatte historie gennem de forløbne 200 år. Som afslutning på højtideligheden tændte Dronningen en fakkell,

Dronningen til Stavnsbåndsjubilæum 1988.

hvis flamme gik som en landbohistorisk stafet til samtlige Sct. Hansbål i Danmark.

De samme junidage var også på anden måde mindeværdige. Den 10. juni havde landbrugsministeren forelagt Folketinget en række lovforslag, hvis sigte var at bringe tusinder af gældstyngede bedrifter på fode igen via en omlægning, refinansiering af gælden. Som et vigtigt led i forberedelsesarbejdet til gældsafløsningen 1988 havde landbrugsministeren 15. december 1987 nedsat et udvalg vedr. struktur, finansiering og ejerforhold i landbruget. Udvalgets formand blev ministeriets departementschef Nils Bernstein og som

medlemmer indgik bl.a. Jørgen Skovbæk og sekretariatschef Olaf Povlsgaard, Danske Husmandsforeninger.

Efter 11 møder var Bernstein-udvalget 5. april 1988 klar med sin første betænkning.⁷⁰ Efter at have konstateret, at driftsoverskuddet havde været faldende gennem de sidste tre år og nu nærmede sig niveauet under krisen i 1980 og 1981, foreslog udvalget en refinansieringsordning, kombineret med en gældssanering. Af landets 86.000 landbrugsbedrifter kunne man tilbyde et antal på 16–17.000, nemlig de, hvis brugere opfyldte et krav om mindst 900 timers beskæftigelse om året på bedriften og i øvrigt havde en gældsprocent på mindst 30, en ombytning af eksisterende realkreditlån med en ny finansiering med tre forskellige instrumenter: jordbrugslån (med afdragsbidrag), udlandslån og såkaldte grønne obligationer.⁷¹

I tre forskellige modelløsninger indgik 2 eller 3 af disse instrumenter i en kombination. Jordbrugslån og udlandslån var velkendte begreber, kun de grønne obligationer var en nyskabelse i form af lån på grundlag af nominelle fastforrentede obligationer, som blev fritaget for realrenteafgift. Hvis den nævnte gruppe landmænd alle benyttede sig af ordningen, ville det indebære en refinansiering af gæld på ca. 23 mia. kr., og det ville lette dem for en terminsydelse på et sted mellem 1,5 og 1,7 mia kr.

De fire lovforslag af 10. juni 1988 om refinansiering og om de medfølgende ændringer i realkredit- og skattelovgivningen fulgte i hovedtrækkene udvalgets indstilling. Den afgørende forskel bestod i, at man inden for 45% af belåningsværdien kun kunne vælge mellem jordbrugslån med afdragsbidrag og kurssikrede ud-

landslån. For gæld ud over 45% af belåningsværdien kunne man refinansiere ved hjælp af grønne lån til en rente på 2/3 af markedsrenten. Det var da en forudsætning, at det offentlige overtog disse obligationer til fast kurs. Derved undgik man at pille ved den følsomme ordning med realrenteafgift. Der var afsat 12 mia. kr. til jordbrugslån, 5 mia. kr. til udlandslån og 6 mia. kr. til grønne obligationer. Desuden kunne der i forbindelse med refinansiering ydes 4/5 statsgaranti for pengeinstitutlån, der skulle anvendes til gældssanering.

Under Folketingets forhandlinger om disse lovforslag 14. juni 1988⁷² var der stuvende fyldt på tilhørerpladserne. Her sad nemlig formændene for landets 122 landboforeninger og lyttede til partiernes stillingtagen til problemerne. Det måtte i sammenhængen virke som en særlig understregning af, at landbruget gerne ville se forhandlingerne føre frem til et resultat. Desuden gav det med beretningens ord »anledning til en gunstig mediemæssig dækning af landboforeningernes holdning og formændenes synspunkter...«. ⁷³ På denne baggrund kunne formændene fejre stavnsbåndsjubilæet i tillid til, at folkestyrets mænd nu ville løse lidt på den spændetrøje, som gældsstiftelsen ti år tidligere havde hensat erhvervet i.

Det tog imidlertid flere måneder at få en lovtekst med så kompliceret et indhold omsat til hverdagslivets praksis. I mellemtiden faldt den danske rente så meget, at den næsten kom på niveau med udenlandske satser. Derfor blev ordningen med kurssikrede udlandslån, en af de bærende piller i ordningen, ikke attraktiv for landmændene. På den anden side lykkedes det for landbrugets organisationer at overbe-

Landbrugspolitik en varm junidag. Et udsnit af landboforeningernes formænd lytter 14. juni 1988 til forhandlingerne i Folketinget om forslag til lov om refinansiering.

vise lovgiverne om, at lovteksten burde oplødes på visse punkter, hvilket skete ved lov af 18. maj 1989. Men ordningen fik langtfra den betydning, man havde tillagt den. Ved udgangen af august 1989 var der således kun indkommet ca. 1.350 ansøgninger om refinansiering, og alt i alt ville kun 4–5.000 landmænd få gavn af ordningen, skønnedes det.⁷⁴

Årsagen var dels det komplicerede regelsæt, som Landboforeningerne havde advaret imod, dels landmændenes angst for indekslån. Således blev kun 2 mia. af en

kvote på 12 mia. kr. i indekslån udnyttet, mens 4 mia. kr. af de 5 mia. kr. i grønne lån blev taget i brug.

Landbrugsloven liberaliseres

Fremskridtspartiet havde imidlertid som betingelse for at gå med til et forlig om refinansieringen krævet, at landbrugsloven blev ændret på en række punkter, idet målsætningen groft sagt skulle være at få lønsomme bedrifter. Det indgåede forlig

herom sagde bl.a., at alle skulle have ret til at erhverve sig en landbrugsejendom op til 30 ha. Afstandsgrænserne skulle desuden hæves betragteligt, (»f. eks. 15 km«), og det samme gjaldt sammenlægningsgrænsen, hvor der var tale om væsentlig animalsk produktion. Endvidere måtte det gøres muligt for selskaber at erhverve sig en landbrugsejendom.⁷⁵

På mange områder harmonerede indholdet af denne aftale med Landboforeningernes synspunkter, således som de var blevet konkretiseret efter et landsformandsmøde 8. marts 1988. Refinansiering skulle følges op af den fornødne strukturtilpasning i retning af mere lønsomme bedrifter, som det udtryktes.⁷⁶

Flere bånd følte derfor snærende, såsom grænserne for afstand og sammenlægning, reglerne for nedlægning og frastykning samt begrænsningerne i retten til at erhverve sig et deltidsbrug. Desuden skulle man tillade visse eksperimenter med selskabseje af landbrugsejendomme, omend selvejet stadig måtte være den primære ejerform.

Disse problemer hørte imidlertid også ind under Bernstein-udvalgets kommissorium, og sommer og efterår 1988 arbejdede udvalget derfor på at finde en løsning på den samlede problematik omkring landbrugslovens bestemmelser. På dette tidspunkt havde afdelingschef J. Broe Pedersen i øvrigt afløst Jørgen Skovbæk som medlem af udvalget. Den 15. november kunne udvalget afslutte denne del af sit arbejde. Selv om landbrugsforliget 1988 i en vis forstand begrænsede udvalgets råderum, tog man ikke direkte udgangspunkt i forliget, men gjorde dog opmærksom på, at der på en række punkter var

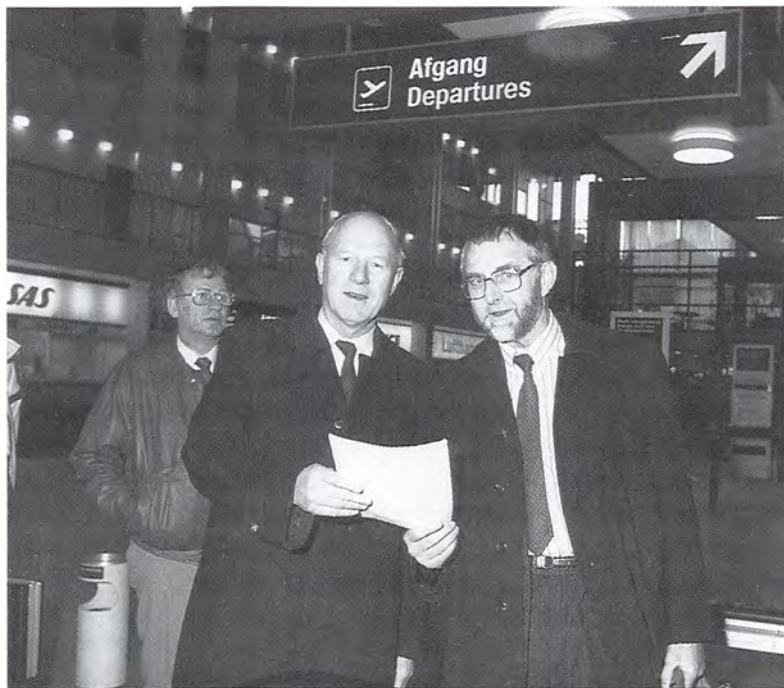
klar overensstemmelse mellem forligsteksten og betænkningen.⁷⁷

Tonen blev slået an fra starten: »Et flertal i udvalget har lagt det enkle princip til grund for ændringer i landbrugsloven, at hvad der ikke foreligger særlige grunde til at forbyde, bør være tilladt...«⁷⁸ Den danske tradition på jordpolitikens område tilsagde dog udvalget at fastholde gårdbrugerprincippet, hvorefter en jorddyrker er en mand, der bor på sin gård og dyrker sin jord selv. Store godssamlinger, ejet af millionærer eller fjerntboende aktieselskaber, skulle man fortsat undgå.

Gårdbrugerprincippet blev derefter udmøntet i tre modeller A, B og C, hver sin grad af liberalisering af den eksisterende ordning. Model A, der i øvrigt lå tæt op ad landbrugsforligets skitsetegning, gav akkurat så meget råderum, at det efter udvalgets opfattelse svarede til det nødvendige behov for tilpasning, B åbnede derimod mulighed for en »dynamisk erhvervsudvikling«, og endelig var C et kompromis mellem A og B med de lokale jordbrugskommissioner som forvalter af det videregående liberaliseringsprincip.⁷⁹

I alle tre tilfælde tænkte man sig grænsepælene flyttet et godt stykke, både hvad angik supplerung (150–300 ha), samdrift og forpagtning (15–30 km, model B dog frit) og afstand til ejendom nr. 2 (15 km). Derimod var der sammenfald, hvad angik forhold som bopælspligten, selskabers erhvervelse, hvor det var landmanden, der var tildelt den bestemmende indflydelse og landbrugsfællesskaber, hvor der skulle åbnes mulighed for andelsbrug, gruppelandbrug o.s.v. Desuden havde såvel Landboforeningerne som Husmandsforeningerne fremsat hver sit forslag til ændringer af

*Et rejsende team.
H.O.A. Kjeldsen og
landbrugsminister
Laurits Tørnæs i Kastrup
lufthavn 1990.*

loven. Landboforeningernes forslag svarede i hovedtræk til model C, mens Husmandsforeningerne nærmest forestillede sig en model A i modereret udgave.⁸⁰

Landbrugsminister Laurits Tørnæs' valgfrihed var således ret begrænset, da han stod over for at skulle fremlægge sit forslag til en ændring af den omstridte lov. Konsekvensen måtte da blive en løsning tæt op ad model A med en vis hensyntagen til Husmandsforeningernes synspunkter. Det indebar bl.a. en sammenlægningsgrænse på 125 tdr. ha, en afstandsgrænse ved samdrift på 10 km med mulighed for at gå til 25 km og ved køb af ejendom nr. 2 ikke længere 5, men 10 km. Arealgrænsen på 100 ha ved samdrift var slettet, men stadig måtte man ikke samdrive mere end

5 ejendomme. Desuden var der åbnet mulighed for, at selskaber kunne erhverve landbrugsejendomme, men den bestemmende indflydelse skulle ligge hos gårdbrugeren. Administrationen af lovens bestemmelser skulle for fremtiden forestås af lokale jordbrugskommissioner på tre mand, en jurist, et medlem fra landboforeningerne og et medlem fra husmandsforeningerne. Niels Frederiksens jordlovsudvalg skulle med andre ord gå på pension.⁸¹

Forligspartierne kunne på denne baggrund godt sige ja til forslaget, hvorimod både Socialdemokratiets Bjørn Westh og SF's Bjørn Poulsen udtrykte sig kritisk om store dele af den foreslåede liberalisering. De fandt begge, at den unge landmand med dette forslag var ilde faren, eftersom

Høsten 1989 slog alle rekorder. Den moderne landmand er dog ikke så interesseret i halmen og derfor skæres aksene af så højt som muligt.

han ikke godt kunne konkurrere på lige fod med andre jordopkøbere. Efter Bjørn Westh's opfattelse var det ligefrem tragisk, at H. O. A. Kjeldsen på én gang kunne anbefale forslaget og samtidig bede om nye støtteordninger, fordi der nu ville ske prisstigninger på jorden.

I de følgende måneder blev der taget flere initiativer til at få etableret et kompromis mellem de to opfattelser, men forgæves. Der blev heller ikke taget hensyn til Landboforeningernes små indvendinger mod enkelte punkter, og derfor blev den endelige lov af 7. juni 1989 næsten identisk med forslaget⁸².

Også på anden måde bragte året 1989 resultater, som Landboforeningerne og andre erhvervsorganisationer længe havde efterlyst. Formueskatten på fysiske erhvervsaktiviteter blev lempet så meget, at de fleste af de landmænd, der hidtil havde betalt formueskat, for fremtiden ville slippe herfor. Desuden lettedes genera-

tionsskiftet derigennem, at man gennem den såkaldte successionsordning friholdt den nye ejer for at blive beskattet af eventuelle genvundne afskrivninger. Med andre ord overtog han det afskrivningsgrundlag, som hans forgænger havde skabt sig.

Da 1989 også betød en mærkbar forbedring af landmændenes økonomiske situation, især i form af en særdeles god høst og stærkt bedre priser på svinekød, tegnede situationen for første gang i flere år ret lyst for landmændene, netop da man stod over for indgangen til et nyt årti.

Et bæredygtigt landbrug. En fortælling fra halvfemserne

I begyndelsen af 1990'erne bruges ofte begrebet »et bæredygtigt landbrug«, når man i en landbrugspolitisk sammenhæng drøfter erhvervets aktuelle og fremtidige

arbejdsvilkår. Udtrykket er hentet fra Bruntland-rapporten fra 1987, hvor der tales om »sustainable agriculture«. Det betyder på dansk, at landbrugets produktion skal tilrettelægges således, at der ikke drives rovdrift på natur og miljø. Miljøministeren beskæftigede sig en del med denne problematik, da han i en redegørelse til Folketinget den 8. maj 1990 gjorde status over vandmiljøets aktuelle tilstand og over arbejdet på at begrænse landbrugets kvælstofudvaskning.⁸³

Selv om han erkendte, at der var sket et fald heri, ville vandmiljøplanens mål ikke kunne indfries inden for den afsatte tidsramme. Derfor fik han tingets tilslutning til sit ønske om, at der inden 1. april 1991 udarbejdedes en handlingsplan for et bæredygtigt landbrug.

Landboforeningerne har aldrig erklæret sig uenig i denne målsætning, men dog stedse erindret omverdenen om, at man også kan betragte den ud fra produktionens synspunkt: at et bæredygtigt landbrug er identisk med et erhverv, der kan producere billige og sunde næringsmidler til underhold af en voksende befolkning. Hvis ikke landbruget er bæredygtigt eller rentabelt, kan det hverken leve op til produktionens eller miljøets krav. Ud fra denne fortolkning af begrebet »et bæredygtigt landbrug« kunne landbrugets organisationer erklære sig enig i Folketingets beslutning om at lade en sådan handlingsplan udarbejde.

Inden denne plan forelå, havde Landboforeningerne i januar 1991 fremlagt en rapport med titlen »En bæredygtig udvikling i landbruget«. Et hovedpunkt heri var ønsket om en bedre udnyttelse af husdyrgødningen. Det ville stærkt forbedre situa-

tionen, mente man. Positive resultater kunne bedst opnås gennem en massiv oplysnings- og rådgivningsvirksomhed, i nødvendigt omfang kombineret med rimelige og hensigtsmæssige forskrifter, betones det. I øvrigt fandt man, at miljørestriktioner i det store og hele yderligere ville forringe landbrugets rentabilitet.

For at få klarlagt situationen på det følsomme miljøområde lod regeringen afholde en såkaldt konsensus-konference 31. januar – 4. februar 1991, hvis formål skulle være at fortolke og sammenfatte den nyeste viden på området i et forsøg på at skabe et sikrere fundament under regeringens handlingsplan for vandmiljøet. Hovedkonklusionen herfra blev, at hvis man blot realiserede kravene i vandmiljøplanen og lignende bestemmelser, ville vandkvaliteten blive stærkt forbedret. I ferskvandsområder var der sket en del forbedringer, men ikke i havet. Det ville først ske, når udledningen af kvælstof og fosfor var reduceret til henholdsvis det halve og 1/5.

I Folketingets møde den 9. april 1991 fremlagde regeringen derefter en handlingsplan for en bæredygtig udvikling i landbruget. På miljøområdet indebar planen med virkning fra 1995 skærpede regler for udbringning af husdyrgødning, ligesom alle bedrifter til den tid skulle have kapacitet til 9 måneders opbevaring af gødning. Sammen med en reduktion i størrelsesordenen 5–10% i forbruget af kunstgødning, gennemført ved bedre gødskningsplanlægning, skulle man inden år 2.000 have reduceret udvaskningen med 60–90.000 tons. Desuden forestillede man sig, at et landbrugsareal i størrelsesordenen 300.000 ha ville være taget ud af driften frem til årtusindskiftet.

Ordførerne for det grønne S-R-SF-flertal var langt fra enige i denne målsætning. I hvert fald var det årstallet 1995 og ikke 2000, der var tidsfristen. For at fremskynde udviklingen ville Socialdemokratiet og Socialistisk Folkeparti begrænse forbruget af kunstgødning ved hjælp af en afgift eller en kvoteordning. Det afviste imidlertid De Radikale sammen med de øvrige partier. I stedet skulle handlingsplanens kontrolbestemmelser suppleres med et system af obligatoriske gødningsplaner, godkendt af amterne på linje med andre virksomheder.

Men hvorledes gøre landbruget og dermed landdistrikterne bæredygtige, lød Landboforeningernes modspørgsmål til Folketinget 23. august 1991. Om erhvervet blot havde en større selvfinansieringsevne, bl.a. udviklet gennem skattemæssige muligheder for konsolidering, ville man bedre kunne beskytte livet på landet mod tidens prøvelser. Man kunne nok reducere udvaskningen med 100.000 tons kvælstof, men det krævede meget store investeringer i gylletanke o. lign. Afgifter og kvoter ville kun gøre situationen endnu værre. Og investeringer i ejendomme, der alligevel skulle nedlægges, var slet og ret dårlig økonomi.

For 3. gang inden for et år fremsatte miljøminister Per Stig Møller den såkaldte »miljøpakke«, bestående af seks lovforslag, der skulle erstatte 21 eksisterende love på området. Mest bekymrede det Landboforeningerne, at forslaget til ny vandløbslov for 4/5 af vandløbene tog større hensyn til miljøet end til afvandingen. I den gældende vandløbslov var de to hensyn stillet lige. Forslaget blev da også taget af bordet sammen med naturbeskyttelse og naturklagenævn. De tre forslag om

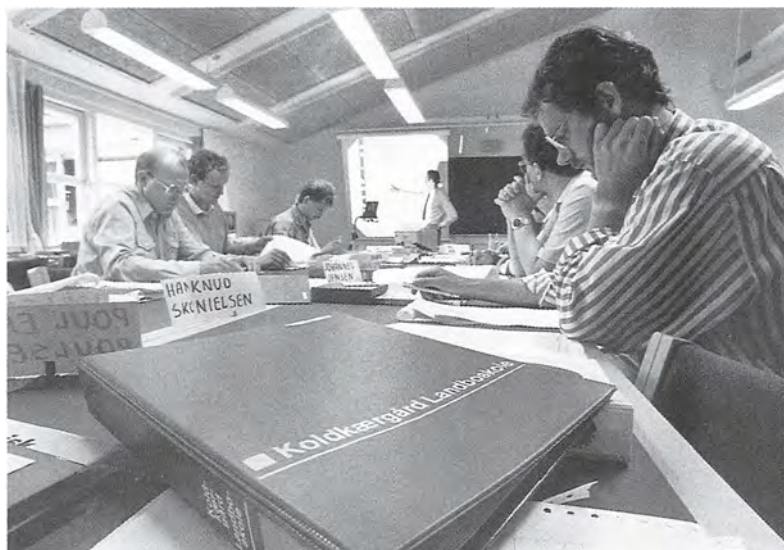
miljøbeskyttelse, råstoffer og planlægning blev derimod vedtaget. Det betød ikke et revolutionerende brud på den eksisterende ordning.

Mest betænkt var Landboforeningerne på at søge undgået, at ferske enge, overdrev og jorddiger kom ind under de særlige beskyttelsesregler i paragraf 43. Dette ønske blev ikke helt tilgodeset gennem vedtagelsen i december 1991 af forslaget til lov om naturbeskyttelse, hvor netop reglerne om brug af ferske enge blev strammet noget. Endnu mere vidtgående oplevede Landboforeningerne, at Socialdemokratiet i sammenhæng hermed fik vandløbsloven ændret, så at der langs de fleste vandløb skal udlægges 2 m brede dyrkningsfri bræmmer.

De lange og trange forhandlinger om Bjørn Westh-udvalgets betænkning om et bæredygtigt landbrug endte med et kompromis, hvorved landbruget undgik en belastende gødningsafgift, men til gengæld måtte acceptere såvel et gødningsregnskab for den enkelte bedrift som opstrammede bestemmelser for udnyttelsesgraden for kvælstof m.v.

I den store regnskabsbog for et bæredygtigt landbrug er der som antydning en debetside og en creditside. På debetsiden kommer de stigende udgifter, hensynet til et sundt og godt miljø kræver. Vurderet med landbrugets øjne forekommer det, som om folk uden for erhvervets kredse mest studerer regnskabsbogens venstreside og kun sjældnere lader blikket vandre over mod højre, mod creditsiden, hvor der for at få balance på regnskabet nødvendigvis må forefindes nogle solide indtægtsposter. Heller ikke EF's administratorer og politikere kan fritages for en mistanke om at skele for meget til venstresiden.

En moderne landmand har behov for efteruddannelse. Her deltager eleverne i et videregående mikrodatamat-kursus på Koldkærgård Landbrugsskole ved Århus.

Det er imidlertid ikke stedet her at skildre noget, som endnu ikke er blevet historie. På den anden side hører det med til fortællingen om et knap nok bæredygtigt landbrug, at de senere års forhandlinger om en G.A.T.T.-aftale og om en tilsluttende reform af EF's landbrugspolitik i alvorlig grad har aktualiseret problemerne omkring en gæld på 130 mia. kr. og en række andre udgiftsposter på det nationale landbrugsregnskab.

Når man læser Landboforeningernes beretninger for de første år i 1990'erne, må det retfærdigvis siges, at man har registreret og anerkendt de støtteforanstaltninger, regering og folketing har iværksat for at pynte lidt på regnskabets højreside. Såvel selskabsskatten som virksomhedsskatten er blevet lempet en del og støtten til yngre landmænd er blevet forbedret. Produktudvikling har fået et nyt lovgrundlag, og nu er det Landboforeningernes håb, at også andre end gartnerne kan få gode ideer på dette område.

På den anden side har man ved at reducere statstilskuddet til den landøkonomiske rådgivningsvirksomhed ikke levet op til den uskrevne arbejdsdeling mellem landbrug og samfund, hvorefter samfundet tager sig af forskning og formidling på det landbrugstekniske område, mens landbruget på sin side omsætter de videnskabelige og tekniske landvindinger til håndgribelige størrelser på nationalregnskabet.

EF's ønske om dels at begrænse landbrugsproduktionen, dels at ophjælpe tilbagestående landbrugsområder i fællesskabets sydlige del, har sat dansk landbrug i en alvorlig gældsklemme. Landmændene investerede i sin tid milliardbeløb i et produktionsanlæg, der vel nok hører til det mest avancerede i verden. Dermed erstattedes på mindre end 10 år det tekniske apparat, som gradvis var blevet opbygget til at betjene en hestetrukket landbrugsindustri. I stedet fik man en teknologi, der har gjort landbruget til det førende danske

erhverv i spørgsmålet om arbejdsproduktivitet.

Denne omlægning i vor tid er sket i tillid til, at såvel EF's landbrugspolitik som den nationale økonomiske politik ville gøre de foretagne investeringer bæredygtige. Der må store beløb på bordet, hvis ikke den nuværende situation skal ende med en landbrugskrise, der ikke er set magen til i det danske landbrugs historie.

Men inden det går så galt, har en organisation som De danske Landboforeninger i et tæt samarbejde med landbrugets øvrige organisationer ganske givet gjort omverdenen begribeligt, at man i egen interesse bør gøre erhvervet bæredygtigt. Skabe et økonomisk miljø, der gør det muligt at forene sundhedsmæssige, rekreative og kulturhistoriske synspunkter med de erhvervmæssige. Sikre landmændenes tro på, at det kan betale sig at gøre en indsats for et større fællesskab.

Perioden 1973–93 i et overskue

Som i den forudgående periode forekommer kun to navne på de ledende poster inden for Landboforeningernes verden: Arne Pilegaard Larsen og H. O. A. Kjeldsen. I Pilegaard Larsens periode indledes en gennemgribende modernisering af husdyrbrugets produktionsanlæg, men omkostningsudviklingen, ikke mindst som følge af oliekriser i 1973 og 1979 gør det på lidt længere sigt vanskeligt for ikke at sige umuligt for landmændene at forrente de investerede kapitaler. Endvidere sker der fortsat sammenlægning af landbrugets fællesvirksomheder til større enheder,

hvorved produktion og afsætning bliver en sag for de nye forædlingskoncerner og ikke som hidtil for brancheorganisationerne. Der bliver over tid færre landmænd og de får længere til deres andelsselskaber. De store produktionssektorer får derved problemer med at udligne modstående interesser inden for landbruget som helhed, og det bekræfter Landboforeningerne og Husmandsforeningerne i deres hævdevundne rolle som tværgående organisationer, der repræsenterer den samlede sum af landmandsinteresser. Husmandsforeningerne går i 1976 atter ind i Landbrugsraadet efter 37 års fravær, og det betyder en styrkelse af landboorganisationernes stilling i rådet.

I H. O. A. Kjeldsens tid er der sket den ændring i produktionsvilkårene, at EF er begyndt at afvikle dele af prispolitikken til fordel for strukturpolitik og medansvarsordninger. Når dette ses i sammenhæng med en stærkt stigende interesse for miljøpolitiske forhold, har landbrugets økonomi fået det lidt trangt. Regeringsskiftet Anker Jørgensen-Poul Schlüter i 1982 betød nok et rentefald, der for en kortere periode lettede vilkårene for landmændene, men en svag eller ligefrem negativ prisudvikling har i forbindelse med en månedlang tørke i 1992 skabt en situation, som kan betyde økonomisk ruin for mange landbohjem. Det må atter ses på baggrund af, at G.A.T.T.-forhandlingerne om en begyndende afvikling af prisstøtten på landbrugsvarer i første række ikke har ført til andet end en ensidig nedtrapning af EF's prisstøtte.

Noter

1. LBFs beretn. for 1973–774, s. 331ff.
2. Jørgen Skovbæk: »20 års landbrugspolitik- med-spil og modspil.« Hilsen til Chr. Sørensen, 1993.
3. Se ovenfor s. 365ff.
4. LBFs beretn. for 1972–73, s. 35ff.
5. LBFs beretn. for. 1973–74, s. 34ff.
6. Sst., s. 47f.
7. LBFs beretn. for. 1974–75, s. 33ff.
8. Sst., s. 41ff.
9. Ft. 8.9.75, sp. 7575ff.
10. LBFs beretn. for 1975–76, s. 104ff.
11. Sst., s. 35ff.
12. Sst., s. 48ff.
13. Sst., s. 39ff.
14. LBFs beretn. for 1976–77, s. 30ff.
15. En fremtidig landbrugspolitik. Betænkning (nr. 795/1977) fra Udvalget for den fremtidige landbrugspolitik, 1977, passim.
16. Sst., s. 8f.
17. Sst., s. 35ff.
18. LBFs beretn. for 1977–78, 35f.
19. LBFs beretn. for 1976–77, s. 37ff.
20. Ft. 22.8.77, sp. 5877ff.
21. LBFs beretn. for 1977–78, s. 37ff.
22. Betænkning om En fremtidig landbrugspolitik, kapitel V, s. 72ff.
23. Ft. 30.11.77, sp. 2809f og 7ff. (1. beh.).
24. LBFs beretn. for 1977–78, s. 144ff.
25. Se note 23.
26. LBFs beretn. for 1977–78, s. 42ff.
27. Lov af 1979, jfr. LBFs beretn. for 1978–79, s. 34f.
28. LBFs beretn. for 1978–79, s. 8f.
29. Erik Helmer Pedersen: »En Himmerlandshistorie fra vor tid.« I Claus Bjørn, red.: Kjeldsen på Lerkfeldt, 1992, s.101ff.
30. Ft. 4.12.79, sp. 1347ff. og 7.12., sp. 1931ff. (1. beh.).
31. Se ovenfor s. 72ff.
32. Interview med LR–80's sekretær Helga Møller, Hovborg, 1980.
33. LBFs beretn. for 1979–80, s. 39ff.
34. Ft. 27.2.80, sp., 5812ff. og 13.3, sp. 6371ff. (1. beh.).
35. LBFs beretn. for 1982–83, s. 162f. og 1984, s. 151.
36. LBFs beretn. for 1980–81, s.34ff.
37. Finansieringsproblemer i landbruget – en teknisk gennemgang. Betænkning (nr. 941/1981) fra Udvalget vedrørende landbrugets finansierings- og skatteforhold m.v., 1982, passim.
38. LBFs beretn. for 1981–82, s. 262 og 82–83, s. 243ff.
39. Sst., s. 246ff.
40. LBFs beretn. for 1981–82, s. 62ff.
41. LBFs beretn. for 1984, s. 159ff.
42. LBFs beretn. for 1981–82, s.57ff. oog 82–83, s.40ff.
43. Se ovenfor s. 369ff.
44. LBFs beretn. for 1981–82, s. 127ff.
45. LBFs beretn. for 1980–81, s. 103ff.
46. LBFs beretn. for 1984, s 124ff.
47. Ft. 13.12.84, sp. 3879ff., jfr. LBFs beretn. for 1985, s.106ff.
48. Sst.. 31.5.85.
49. LBFs beretn. for 1986, s. 105ff.
50. Ft. 13.12.85, sp. 2101ff. og sp. 2700 (1. beh.).
51. LBFs beretn. for 1987, s. 75ff.
52. Sst., s. 19f.
53. Sst., s. 75ff. jfr. Ft. 20.5.87, sp. 11960ff. og 22.5, sp. 12419 (1. beh.).
54. LBFs beretn. for 1982–83, s. 52ff. og s. 100ff.
55. LBFs beretn. for 1984, s. 44ff. og s. 93ff.
56. Se ovenfor s. 387ff.
57. LBFs beretn. for 1984, s. 46ff.
58. 1. delbetænkning fra Landbokommissionen af 1984, 1985, s. 11ff.
59. Sst., s. 34ff. jfr. LBFs beretn. for 1985, s. 80ff.
60. Ft. 24.5.85, sp. 10655 jfr. LBFs beretn. for 1985, s. 82ff.
61. LBs beretn. for 1985, s. 97ff.
62. Ft. 4.12.85, sp. 3639 og 6.12., sp. 3938ff. (1. beh.).
63. LBFs beretn. for 1986, s.78ff.
64. Ft. 23.1.85, sp. 5762ff. og 30.1., sp. 6211f. (1. beh.).
65. LBFs beretn. for 1986, s. 47ff.
66. LBFs beretn. for 1987, s. 27ff. og s. 67f.
67. Sst., s. 22ff.
68. Sst., s. 27ff. og 67f.
69. LBFs beretn. for 1988, s. 55f.
70. Lettelse af landbrugets rentebyrde. Delrapport 1 fra udvalget vedrørende struktur, finansiering og ejerforhold i landbruget (betænkning nr. 1137/1988), 1988, passim.
71. Sst., s.12ff.
72. Ft. 10.6.88, sp. 201ff. og 14.6., sp. 346ff. (1. beh.).
73. LBFs beretn. for 1988, s. 233f.
74. LBFs beretn. for 1989, s. 32f.
75. Ft. Tillæg B 1987–88 sp. 339. Tillægsbetænkning fra Landbrugs- og Fiskeriudvalget jfr. LBFs beretn. for 1988, s. 50ff.
76. jfr. note 73.

77. Struktur og ejerformer. Delrapport 2 (betænkning nr. 1125/1988) fra udvalget vedr. struktur, finansiering og ejerforhold i landbruget, 1988, passim.
78. Sst., s. 12ff.
79. Sst., s. 67ff.
80. Sst. , s. 185ff.
81. Ft. 22.2.89, sp. 6750ff. og 9.3., sp. 7315ff. (1. beh.).
82. LBFs beretn. for 1989, s. 29ff.
83. Ft. 8. 5.90, sp. 9079 jfr. LBFs beretn. for 1990, s. 44.

Sammenfattende bemærkninger

Hvad bogen handler om

Denne bog handler om landboforeningernes erhvervspolitiske historie gennem de sidste hundrede år.

Selv om der eksisterer mange skildringer af landboforeningernes virksomhed gennem tiderne, er det første gang, at den udadvendte del af deres historie er søgt skrevet ind i en danmarkshistorisk sammenhæng. I snævrere forstand har målet været at søge klarlagt, hvorledes foreningernes toporganisation De danske Landboforeninger har løst den opgave at være foreningernes og dermed bondebrugets talerør over for den omgivende verden.

Til denne opgave hører den erhvervspolitiske kommunikations- og formidlingsvirksomhed i relation til den øvrige foreningsvirksomhed på landbrugets område og til det omgivende samfund. Gennem de sidste hundrede år har de danske landmænd oplevet det for dem paradoksale, at deres produktion og afsætning rent størrelsesmæssigt har sprængt alle hidtidige rammer, men at deres virksomhedsmæssige råderum gradvis er blevet formindsket.

For produktionens vedkommende har landbrugsteknikkens udvikling i forening med kravene til en fortsat udbygning af det kvalitetsfremmende arbejde og til en lønsom produktion øget behovet for et udbygget samarbejde med det omgivende samfund. Forbrugerne har på deres side stillet voksende krav til landbrugsprodukternes sundhedstilstand og kvalitet. Naboerhverv til landbruget har ønsket sig nogle udfoldelsesmuligheder, der ofte har begrænset modererhvervets dispositionsmuligheder og sidst, men ikke mindst har fri-

tidsinteresserne anmeldt deres krav på en plads i solen.

I det omfang, landbruget ikke selv har kunnet imødekomme kravene fra produktionens og fra omgivelsernes side, har man via en organisation som landboforeningerne måttet gå til det politiske system med et ønske om medvirken og støtte i den foreliggende situation. Når disse ønsker er blevet tilgodeset, har de samme organisationer fungeret som en bagudrettet formidlingskanal, der bidrog til at omsætte lovgiversproget til håndgribelig virkelighed.

Der har med andre ord altid eksisteret en erhvervspolitisk proces, der tog sigte på at formidle kontakten mellem landbrug og samfund. Udbygningen af landboforeningsstrukturen er derefter sket i takt med behovet for en fælles varetagelse af landmændenes synspunkter, deres interesser. Men først skulle foreningerne anerkendes som repræsentative udtryk for en organiseret, fælles landmandsmening. I begyndelsen af perioden fungerede de landbovalgte rigsdagsmænd undertiden både som erhvervsrepræsentanter og som politikere.

I årene 1900–14 skete der en uofficiel magtdeling mellem politikere og landbrugsorganisationer. Politikerne skulle stadig lovgive, men forinden skulle de høre organisationerne om deres mening. Under 1. verdenskrig integreredes dele af landbrugets foreningsstruktur i det politiske system og fik i denne egenskab tillagt forvaltningsmæssige beføjelser. Trods mange forsøg på at bryde med denne integrationspraksis har landbruget gennem dets organisationer lige siden haft direkte forbindelse til magtens centrum.

I sit historiske forløb er landbrugets er-

hvervspolitiske meningsdannelse og beslutningsproces nærmest at sammenligne med en fortælling uden begyndelse og afslutning. Den har heller ikke fast adresse, eftersom landboforeningernes organisatoriske udvikling sker gradvis. Opgaven her har derfor været at få processen anskueliggjort, at få den placeret i sin organisatoriske og politiske sammenhæng.

Før oprettelsen af det fælles koordineringsudvalg De samvirkende danske Landboforeninger i 1893 var det foreningernes regionale sammenslutninger, fællesforeningerne, hvoraf den første oprettedes i 1872, der i et samspil med tidens uofficielle landbrugsdirektorat Det kgl. danske Landhusholdningsselskab varetog de erhvervspolitiske opgaver. Trods omdannelsen 1917 af De samvirkende danske Landboforeninger til en permanent organisation fungerede disse fællesforeninger gennem deres årlige delegeretmøder frem til årene omkring 1950, ja reelt frem til 1980, fortsat som det faste forankringspunkt for den erhvervspolitiske meningsdannelse. Fra omkring 1950 overtog landsorganisationen gradvis disse opgaver, en udvikling, som blev beseglet gennem udvidede beføjelser til landsbestyrelsen 1971 og endelig gennem etablering af et landsdelegeretmøde 1980 i stedet for de provinssielle efterårsmøder.

Det tog altså knap 90 år at gøre De samvirkende danske Landboforeninger til en egentlig landsorganisation. Så stærk var den landsdelsvise forankring.

Ud fra den grundlæggende opfattelse, at de erhvervspolitiske spørgsmål må studeres ud fra deres organisatoriske og landbrugsfaglige forankring, er der i indledningen til de enkelte kapitler omhandlende tiden før 1950 foretaget en gennemgang af

de vigtigste dele af fællesforeningernes almindelige virksomhed med det sjællandske materiale som hovedkilde. For tiden efter 1950 er det derimod De samvirkende danske Landboforeningers sekretariat, som har været analysens centrum, eftersom dette da udvikler sig til at være det centrale udgangspunkt for landboforeningernes organisatoriske virksomhed.

Rent kronologisk er bogen som tidligere nævnt delt op i tre hovedafsnit, der atter bygger på en opdeling i otte kapitler. De tre hovedafsnit med grænser ved 1914 og 1950 har hver sit nøgleord, henholdsvis etablering, konsolidering og modernisering. Dermed er antydnet den udvikling, der i organisatorisk henseende sker inden for landboforeningerne i perioden fra oprettelsen af Foreningen af jyske landboforeninger i 1872 og til dagen af i dag. Disse nøgleord har deres kronologiske modstykke i en række centrale årstal, således som det er skildret i det følgende.

Første hovedafsnit bærer overskriften »Bondebruget på vej 1872–1914« og har ud over de to grænsepæle to andre årstal som afgørende skel i den organisatoriske udvikling. Det ene er året 1885, hvor der med landboforeningerne som initiativtager indledes en lang og til tider ophedet diskussion om landbrugets holdning til produktionen af margarine, i tidens eget sprogbrug »kunstsmørret«. Debatten afdækker tydeligt de problemer, der møder et eksportorienteret husdyrlandbrug i samspil med et samfund under industrialisering, og hvor landboforeningerne for første gang optræder i rollen som landmændenes organisatoriske talerør over for det omgivende samfund.

Det andet årstal er 1912, hvor landboforeningerne i konsekvens af en revision af

*Yngre og ældre oprørere
i landbrugets kreds. To
deltagere i Bondetoget
til Amalienborg 1935.*

loven om tilskud til husdyrbruget og dermed til foreningernes virksomhed får indført den praksis, at landbrugsorganisationerne inddrages i landbrugslovgivningens forberedelsesfase.

Andet hovedafsnit »I statsmagtens forværelse 1914–50« har tilsvarende to centrale årstal som tegngivende udtryk for fundamentale ændringer i landboforeningernes virksomhedsgrundlag. Det ene er 1917, hvor landboforeningernes koordinationsudvalg af 1893 De samvirkende danske Landboforeninger bliver omdannet til en permanent organisation. Trods organisationens lidenhed får den stor betydning som udtryk for landboforeningernes fælles holdning til tidens erhvervspolitiske spørgsmål.

Næste milepæl rundes i 1932, da samarbejds- og konkurrenceorganisationen De samvirkende danske Husmandsforeninger

går ind i Landbrugsraadet (af 1919), hvorved de to landboorganisationer i samarbejde med Stauning-Munch-regeringens socialdemokratiske landbrugsminister Kr. Bording får statsmagtens aktive støtte til at reorganisere produktion og afsætning i overensstemmelse med 1930'er-krisens muligheder.

Tredje og sidste hovedafsnit »Landbruget i et større fællesskab 1950–93« tager sit udgangspunkt i, at De samvirkende danske Landboforeninger indleder udbygningen af sit sekretariat. Derved bliver man i stand til både at støtte den folkevalgte ledelse i dens erhvervspolitiske arbejde og at yde medlemskredsen professionel service på en række aktivitetsområder. I 1973 sker der med Danmarks optagelse i EF den ændring i virksomhedsgrundlaget, at landboforeningerne udover at være politikformulerende ikke længere som i tiden 1932–72

er direkte parthaver i den konkrete udmøntning af erhvervspolitikken, men i stedet primært fungerer som landbrugsinteressernes PR-organ over for de politiske myndigheder såvel på nationalt som internationalt niveau.

I det følgende vil udviklingen i det enkelte tidsafsnit blive refereret mere indgående.

Tiden 1872–1914

Realstoffet i bogen disponeret i en indledning samt otte kapitler, der atter er opdelt i underkapitler med tilhørende rubrikoverskrifter.

I første kapitel med overskriften *Landboforeningerne og forspillet til 1880'ernes omlægning* skildres kortelig den udvikling, der indledtes med oprettelsen af De jyske Landboforeninger i 1872 og afsluttedes, i hvert fald foreløbigt, med etablering af tilsvarende fællesforeninger for Sjælland 1880 og Fyn 1881. I 1870'erne grundlægges landboforeningernes funktion som formidler af de ønsker og krav, som et moderne, eksportorienteret husdyrlandbrug under udbygning gerne ville fremsætte over for det omgivende samfund. Omend interessevaretagelsen var en del af disse fællesforeningers formål, mest konkret udtrykt i det det fynske tilfælde, var det nok et almindeligt ønske om at befordre husdyrlandbrugets udvikling, der var drivfjederen i de første virksomhedsår.

På Rigsdagen blev de første fællesforeninger involveret i det indledende opgør i 1870'ernes slutning mellem de to store grupperinger, for nemheds skyld kaldt »Højre« og »Venstre«. Stridens genstand var i dette tilfælde ønsket om statsstøtte til

lokale forsøgsstationer, der som planlagt skulle forsyne et ekspanderende bondebrug med praktiske anvisninger på moderne landbrugsvirksomhed, en opgave, som den danske landbohøjskole i modsætning til de samtidige amerikanske landbohøjskoler forsømte, mente såvel venstre-oppositionen som landboforeningernes gårdmandsfraktion. Højre-regeringen fastholdt dog sin modstand mod tanken. Formidling af landbrugsfaglig viden blev derfor den vigtigste indsats, de fremvoksende fællesforeninger ydede til bondebrugets modernisering i tiden før 1880.

Til gengæld bliver den erhvervspolitiske problematik mere håndgribelig efter 1880, sådan som det er skildret i kapitel 2 *Landboforeningernes erhvervspolitiske dannelsesperiode 1880–1890*. Som bekendt introduceres tanken om at organisere landbrugsindustrien på andelsbasis for danske landmænd 1882 gennem oprettelsen af det første andelsmejeri i Hjedding ved Varde. Landbrugets andelsbevægelse bredte sig hurtigt, også på det organisatoriske område. Uden større debat lod man den begyndende andelsbevægelse organisere sig i egne foreninger og selskaber. Baggrunden herfor må nok søges i den omstændighed, at det store brugs talsmænd, der da dominerede landboforeningerne, havde visse reservationer over for en andelsorganiseret, gårdmandsstyret landbrugsindustri.

Ved husdyrlovens revision i 1880 og igen i 1887 havde man i øvrigt nedprioriteret støtten til hesteavl, som især interesserede det større brug, til fordel for kvægbruget og dermed bondebruget. Retfærdigvis må det siges, at en af landbrugets førende skikkelser, godsejer Edward Tesdorpf, Ourupgård på Falster, var en af foregangsmændene inden for det moderne

husdyrbrug. Det kunne der nævnes flere eksempler på.

Over for valget mellem toldbeskyttelse på korn, hvorpå man blev udsat for hård konkurrence fra oversøiske lande, og frihandel til fordel for et eksportorienteret husdyrlandbrug, foretrak dansk landbrug det sidste. Den principielle debat om erhvervspolitikken indhold fandt dog sted 1885–88 gennem kampen på Rigsdagen om et regelret forbud subs. alvorlige indgreb mod fremstilling af margarine, kaldet »kunstsmør«. Selv om der gennem farvningsforbud og andre begrænsninger i retten til at fremstille og sælge kunstsmør skete visse brud på den liberale linje i erhvervspolitikken, sejrede frihandelens – og husdyr-bondebrugets – talsmænd dog over storbrugstilhængernes forbudslinje.

Kvægbrugets udvikling stod i centrum i 1880'ernes landbrugsfaglige debat. For udviklingen i det næste tiår, behandlet i kapitel 3 under overskriften *Agrariske strømninger og landbosamvirke i 1890'erne*, var det nok så meget svineholdet, der påkaldte sig opmærksomhed. Andelsslakteriernes succes efter oprettelsen af det første andelssvineslagteri i Horsens 1887 skabte en stærk interesse for produktion af baconsvin, også fordi returmælken fra andelsmejerierne dér fik god anvendelse som foder.

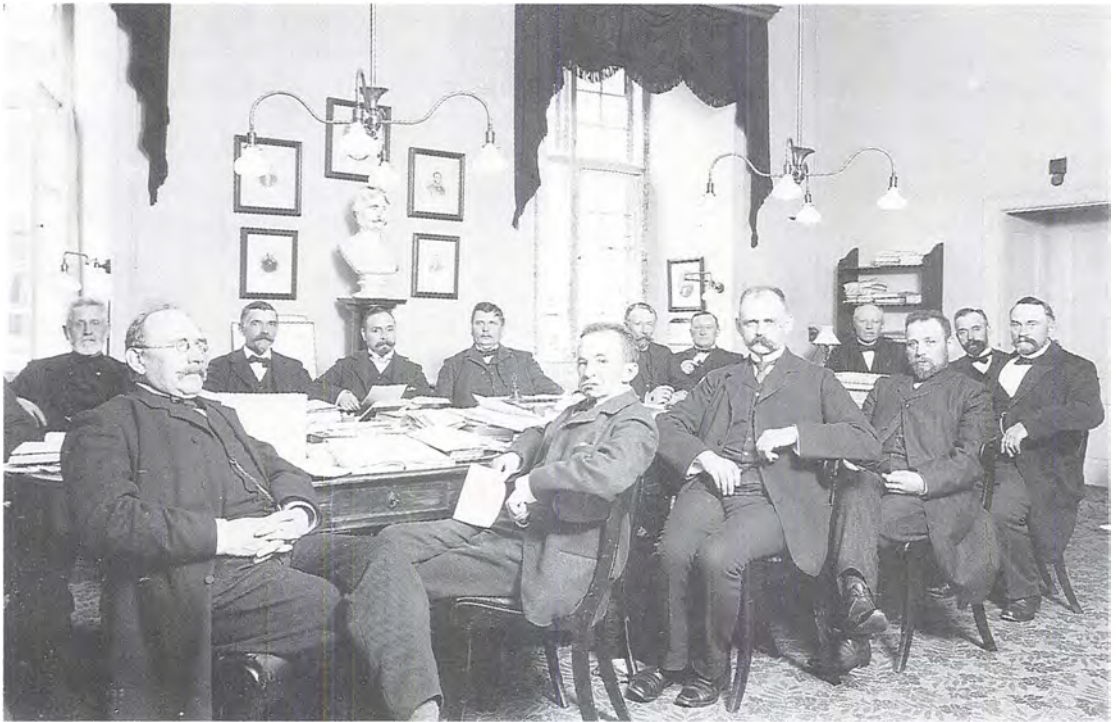
Husdyrbrugets udbygning fremkaldte imidlertid i sammenhæng med samfundslivets alm. modernisering et behov for en landbrugslovgivning, der kunne skabe bedre overensstemmelse mellem økonomien i det nye brug og landbrugets bidrag til samfundshusholdningen. Dette ønske kunne det politiske system kun delvis imødekomme, fordi de to fløje på Rigsdagen i årene efter 1885 var gerådet i et

principielt opgør om magtforholdet mellem et højre-domineret landsting og et venstre-styret folketing, »kampen om provisorierne«. Efter flere års tovtrækkerier lykkedes det omsider for bondebrugets talsmænd at få fremkaldt en lov af 12. april 1892 om statstilskud til folkehøjskoler og landbrugsskoler. Bondebruget blev dermed i politisk forstand anerkendt som fremtidens mest betydningsfulde landbrugsform. Der var dog ikke tale om at sætte storlandbruget på et sidespor. Senere tilkom også husmandsbruget som en art bondebrug i mindre størrelse.

Den »storpolitiske« konflikt skabte imidlertid en alvorlig frustration blandt tidens landmænd, der kritiserede de eksisterende organisationer for at være passive tilskuere til dette opgør. Der havde på dette tidspunkt udviklet sig en tradition for, at landbrugsorganisationerne ikke tog et problem op, som Rigsdagen arbejdede på at løse. Inspireret af udenlandske forbilleder etablerede en kreds af utilfredse landmænd, mest fra storbruget, da i 1893 en protestbevægelse Danmarks Agrarforening (1893). Sigtet hermed var at skabe et erhvervspolitisk alternativ til det eksisterende system.

Samme år oprettede fællesforeningerne et koordinationsudvalg De samvirkende danske Landboforeninger, der gennem en samling af de spredte kræfter skulle give det udadvendte arbejde større gennemslagskraft. En udløber af denne interne konflikt i landbruget var den senere landstingsmand for De Frikonservative, forpagter Chr. Sonnes m.fl.s bestræbelser på at kombinere tanken om toldbeskyttelse med de muligheder, der syntes at ligge i at forsyne et voksende hjemmemarked.

Eksportlandbrugets fortsatte ekspan-

Folketingets finansudvalg holder møde ca. 1903. I baggrunden i midten ses den senere landbrugsminister Anders Nielsen, to pladser til højre for ham, De sjællandske Landboforeningers næstformand Ole Olsen og nr. 3 fra venstre i første række Niels Neergaard.

sion gjorde dog hurtigt denne opfattelse til skamme. På samme måde opbrugte Danmarks Agrarforening på kun ét år størstedelen af sin oppositionelle kraft ved at være med til at formidle det politiske forlig i 1894 mellem Højres og Venstres moderate elementer, en begivenhed, der på lidt længere sigt løste op for begyndende reformer på det landbrugspolitiske område. Kombinationen toldbeskyttelse og et afskærmet hjemmemarked blev i principiel forstand aldrig gængs i dansk landbrugspolitik. Afvigelser fra denne linje har altid været begrundet i afsætningspolitiske vanskeligheder.

Omkring århundredskiftet var landbo-

foreningerne på vej til at afløse Landhusholdningsselskabet i dets hidtidige rolle som et uofficielt landbrugsdirektorat, der blev rådspurgt af erhvervets ministerium – til 1896 Indenrigsministeriet, derefter det nyoprettede landbrugsministerium – i alle vigtige lovgivnings- og administrationsanliggender. Men i 1906 indledte de nyoprettede husmandsforeninger et landsomfattende samarbejde under navnet De samvirkende danske Husmandsforeninger. Som det vises i kapitel 4 *Landbrugsorganisatorisk trængsel 1900–1914*, skulle denne organisation sammen med andelsbevægelsens nyoprettede ledelsesorganisationer blive en alvorlig konkurrent til Landbo-

foreningerne i deres nyvundne position som det danske eksportlandbrugs centrale interesseorganisation.

Også i spørgsmålet om en reformlovgivning på landbrugets område måtte Landboforeningerne som oftest se sig placeret i tilskuerens rolle, eftersom den sejrende fraktion i Venstre, I. C. Christensens venstre-reformparti, efter det politiske systemskifte i 1901 igangsatte et omfattende reformpolitisk arbejde på skatte- og toldlovgivningens område uden at rådspørge landbrugets organisationer. Der kom heller ikke mange indbydelser til forhandling fra de skiftende venstre-regeringers landbrugsministre Ole Hansen og Anders Nielsen eller Det radikale Venstres landbrugsminister Poul Christensen i den første C. Th. Zahle-regering 1909–10.

Dertil kom så Alberti-skandalen 1908, hvis virkninger på mange måder ramte landbrugets organisationer og da især de sjællandske, som hårdere end andre følte bedrageriernes virkning. Da man i konsekvens af skandalen ville gennemføre store besparelser på finansloven, landbrugets bevillinger ikke undtaget, kom det til en afgørende styrkeprøve mellem landbrugsminister Anders Nielsen og landboforeningerne, som under et jysk lederskab med kommende navne som venstre-folketingsmændene (og gårdmændene) P. Th. Nielsen og P. P. Pinstrup i spidsen ville hævde landbrugsorganisationernes eneret på at tale på landmændenes vegne i slige spørgsmål.

En langvarig forhandlingsrunde 1909–12 om besparelser på husdyrlovens område endte nok med en betragtelig nedskæring, men det blev ved samme lejlighed fastslået, at det var organisationer og ikke enkeltpersoner, de være sig nok så bety-

ningsfulde, der alene havde mandat til at udtale sig på landbrugets vegne.

Tiden 1914–50

Til 1. verdenskrigs udbrud i 1914 var det danske landbrugs erhvervspolitik præget af bestræbelser på at yde den nødvendige støtte til at kunne øge produktion og afsætning af landbrugsprodukter af kvalitet til et frit marked i England og Tyskland, suppleret med enkelte mindre markeder i Nord- og Vesteuropa. Da dette både gav øget beskæftigelse og større valutaindtjening, er der i perioden tale om et klart interessesammenfald mellem landbrugs- og samfundsinteresser. Med jordlovgivningen som eneste undtagelse kendte man endnu ikke landbrugspolitik i betydningen politiske indgreb i den frie erhvervsudøvelse eller direkte støttepolitik. Ej heller havde man noget ønske om at blive gjort medansvarlig for dele af den lovgivning og administration, som direkte knyttede sig til produktion og afsætning.

Begivenhederne 1914 betød på lidt længere sigt et brud på denne tradition. Det skildres i kapitel 5 *Økonomiske og sociale principper brydes i landbrugspolitikken 1914–30*. De økonomiske principper i deres klassiske udformning havde i årtier været grundpillen bag den landbrugspolitiske tænkning og praksis i Danmark. Landbruget udfoldede sin virksomhed efter markedsøkonomiske principper, idet man producerede og afsatte sine varer på et frit verdensmarked. Staten var en natvægterstat, der i princippet udover at opretholde lov og orden tog sig af infrastruktur, forsknings- og uddannelsesvirksomhed samt lovgivning på det merkantile område.

Desuden støttedes visse erhvervssektorer, såsom landbrugets rådgivningsvirksomhed.

Husmandsforeningernes tilsynekomst introducerede imidlertid et nyt element i landbrugslovgivningen, fordi organisationens formålsparagraf også indbefattede sociale spørgsmål. Der skulle således gennemføres en jordpolitik og en skattepolitik, som udover at kanalisere statsstøtte til oprettelse af husmandsbrug indebar nye indgreb i den hidtidige dispositionsret til jorden.

Jordpolitikken kunne i et videre perspektiv godt tænkes at blive en trussel mod bondebruget, ikke mindst fordi Husmandsforeningernes politiske støttegrupper Det radikale Venstre og i mindre omfang Socialdemokratiet i mindretalsregeringen C. Th. Zahles periode 1913–20 kunne tænkes at omsætte husmandsprogrammet til praktisk politik. I denne situation måtte krigsårenes ekstraordinære regulerings- og forsyningspolitik fremstå som en usikker mellemzone mellem den økonomiske og den sociale politik. Reguleringsystemets chefarkitekt, indenrigsminister Ove Rode, kunne da mod at se velvilligt på husmandsprogrammet opnå støtte fra Husmandsforeningerne under deres uofficielle leder, den radikale folketingsmand Niels Frederiksen, hvis afgørende interesse lå i at få gennemført en udvidet jordpolitik og en dertil svarende skattereform efter georgeistisk mønster.

Den langstrakte diskussion om landets forsyning med korn, fra 1917–20 udtrykt gennem særlige love om tvangsudskrivning af årets høst, »kornlovene«, blev da nok så meget en debat om magtbalancen mellem landbrugsorganisationerne indbyrdes og om regeringens holdning til et

organisationsstyret landbrug som en styrkeprøve omkring en udskrivningslov. Ove Rode forsøgte da påny at etablere mellemzoner eller ikke-institutionelle arrangementer i form af organisationsbemandede, officielle eksportudvalg og to ekstraordinære landbrugsrådsordninger 1915 og 1917. I begge tilfælde skulle landbrugsorganisationerne nok pålignes et medansvar for upopulære beslutninger, men ikke have større andel i politikken tilrettelæggelse.

Landboforeningernes kommende førstemand, landbrugsskoleforstander, senere godsejer Thomas Madsen-Mygdal, indså som den første den risiko, der ud fra en interessepolitisk tankegang var forbundet med at følge Husmandsforeningerne og andelsselskaberne i deres samarbejde med systemet Ove Rode. Ved at optage en principiel debat med systemets talsmænd fik han skabt et alternativ, hvis grundlæggende idé var en tilbagevenden til førkrigstidens liberale principper. Desuden skulle organisationerne oprette et egentligt landbrugsråd (skete 1919), hvorfra man uafhængigt kunne lede landbruget og erhvervspolitikken i den rigtige retning uden større indblanding udefra.

Madsen-Mygdal fik sit landbrugsråd – notabene uden husmændenes deltagelse – og Niels Frederiksen sine jordlove, omend i noget beskåret udgave. I forlængelse heraf fik de hver for sig et departementalt ståsted gennem oprettelsen af Statens Jordlovsudvalg 1919 og Landbrugsministeriets Erhvervsdirektorat 1922. Madsen-Mygdal var som bekendt blevet landbrugsminister i Niels Neergaards venstre-regering 1920–24. De økonomiske og sociale principper i landbrugspolitikken konfronteredes da adskillige gange gennem

En afgående statsminister. Ths. Madsen-Mygdal på vej til Amalienborg med sin afskedsbegæring 21. marts 1929.

1920'erne med de to ledere som bannerførere for hver sin opfattelse. For begges vedkommende blev deres politik en parentes i udviklingen, Niels Frederikssens måske nok den længste.

De samvirkende danske Landboforeninger fik derved ikke noget klart markeret aktivitetsområde på det erhvervspolitiske felt. Madsen-Mygdals skygge rakte helt ud i organisationssystemets kringelkroge. De to formænd i perioden 1920–24, den jyske P. P. Pinstrup og den sjællandske kvægavler Niels Nielsen, repræsenterede de to grundopfattelser om landboforeningsvirksomhedens hovedsigte: den erhvervspolitiske og den landbrugsfaglige. I længden vandt Pinstrup mest gehør, fordi han kunne anvende landboforeningerne som baggrundsgruppe for sin og Madsen-Mygdals modstand mod at bruge den økonomiske politik til at bøde på industriens genvordigheder i 1920'erne.

Madsen-Mygdal forhindrede, at samarbejdet mellem stat og landbrugsorganisationer fik blivende karakter. I 1921 genoptog man frihandelen med landbrugsvarer, og i løbet af 1920'erne blev den merkantilt orienterede landbrugslovgivning moderniseret for bedre at kunne understøtte en landbrugsekspert på verdensmarkedets vilkår.

I 1930'ernes begyndelse tvang imidlertid landbrugsekspertens modgang på et stedse stærkere reguleret verdensmarked Landboforeningerne til at tage den liberale linje i landbrugspolitikken op til fornyet overvejelse. Som det er skildret i kapitel 6 *Landbrug og statsmagt i organiseret samarbejde 1930–50* blev resultatet, at man under landstingsmand H. Hauchs førerskab bevægede Husmandsforeningerne under en ny formand Jens Holdgaards landbrugsorienterede ledelse til at gå ind i Landbrugsrådet 1932.

*Landbruget dyrker sin historie.
Landbrugsraadets H. Hauch viser Kong Christian X og kronprinseparret rundt på landbrugsudstillingen 1939 på Bellahøj, hvor historien også var repræsenteret.*

Desuden etablerede de store andelsselskaber et integreret samarbejde med det politiske system gennem nogle landbrugsministerielle eksportudvalg, som på samfundets vegne regulerede afsætningen af de danske landbrugsvarer. Den socialdemokratiske landbrugsminister Kr. Bording var som tidligere nævnt landbrugsorganisationernes politiske forankringspunkt i det nye samarbejdssystem, som med visse modifikationer fortsatte helt frem til 1950.

Husmændene fik deres gode part af retten til at producere svin til højeste pris, de såkaldte »svinekort«, mod at betale en højere pris på kornet i konsekvens af et system med importafgifter. Bondebruget under Hauchs ledelse kunne langt hen ad vejen kombinere fordelene ved begge reguleringssystemer.

På denne måde kunne de eksisterende landbrugsorganisationer holde den ny protestbevægelse, L.S., uden for praktisk

indflydelse på krisepolitikken udformning, samtidig med at man brugte dens agitation som råstof for væsentlige dele af kriselovgivningen.

Gennem samarbejdet i Landbrugsraadet red Landboforeningerne og Husmandsforeningerne L.S.-stormen af, og da oprørsbevægelsen kompromitterede sig nationalt i Besættelsens første år, var en alvorlig kriseperiode, udadtil som indadtil, lykkeligt overstået. Da landbrugets økonomi desuden bedredes kendeligt som følge af prisopgangen, slap man forholdsvis uskadt gennem krigsårenes trængsler.

Hauch-periodens noget lukkede ledelsesform bekom imidlertid ikke alle lige godt, og da den politiske tredjemand i samarbejdsarrangementet landboforeninger-husmandsforeninger-regeringssiden i 1945 blev den dygtige taktiker, venstremanden Erik Eriksen, kom Hauchs ledelsesstil til kort. På vigtige punkter i landbrugspolitikken trak Erik Eriksen det længste strå, og da Hauchs samarbejde med sine designerede efterfølgere Hans Pinstrup og Aksel Jensen heller ikke fungerede alt for godt, isolerede han sig i Landbrugsraadet, hvad der i sig selv skulle uddybe den latente konflikt mellem Landboforeningerne og rådet.

Tiden 1950–93

Ovennævnte modsætningsforhold blev yderligere tilspidset i de første år af næste periode, sådan som det skildres i kapitel 7 *De danske Landboforeninger som landsorganisation 1950–72*. Hauch blev landbrugsminister i VK-regeringen Erik Eriksen af 25. oktober 1950 og Hans Pinstrup hans efterfølger som Landbrugsraadets

præsident. Påskeforliget 1951 om en stramning af den økonomiske politik billiges ikke af Hans Pinstrup og dermed af Landboforeningerne. Hauch vandt på kort sigt, men overlevede ikke politisk.

I Hans Pinstrups tid forvandlede Landboforeningernes gammeldags sekretærkontor under Helge Clausens ledelse til et moderne sekretariat, der ikke alene kunne forsyne formændene med dokumentarisk materiale om nutidens og fortidens landbrugsforhold, men også lave prognoseberegninger langt ud i en uvis fremtid. Det var også nødvendigt i en periode, hvor det hele tiden blev sværere at finde afsætning for den voksende produktion af landbrugsvarer og dermed skabe økonomi i bedriften.

Husmandsforeningerne og specielt Øernes landboforeninger mente her, at det var muligt at intensivere og modernisere salgsarbejdet og ad den vej finde nye markeder og nye afsætningsområder. Til den ende oprettedes 1959 Afsætningsrådet, hvad der blev opfattet som udtryk for nærgående konkurrence af såvel Landbrugsraadet som andelsorganisationernes salgforeninger, der i 1950 havde afløst de landbrugsministerielle eksportudvalg. Resultatet blev en langvarig konflikt, som atter ledte frem til en omfattende reorganisering under Hans Pinstrups efterfølger, folketingsmand Anders Andersens faste og dygtige ledelse. Landboforeningerne blev hans udgangspunkt og Landbrugsraadet hans ledelsesinstrument i denne politik.

Den vanskelige afsætningsituation, der skyldtes, at Europa sidst i 1950'erne havde fået genskabt sin landbrugsproduktion og at De Seks' fællesmarked gav dets egne producenter fortrinsstilling, førte også til, at regering og folketing fra og med 1961

begyndte at yde landbruget delvis kompensation for de lave priser på eksportmarkederne. Det skete i form af direkte tilskud og et system af hjemmemarkedsafgifter og importafgift på korn. Med Monopoltilsynet som kontrollerende myndighed blev desuden indført en løbende ajourføring af hjemmemarkedsafgifterne i takt med pris- og omkostningsudviklingen.

Samtidig indledtes en gennemgribende modernisering af landbrugsloven. Økonomien i de små brug kunne ikke længere stå sig i konkurrencen med godt betalt arbejde andetsteds. Derfor måtte man efter et stort forarbejde i Landbokommissionen af 1960 modernisere landbrugsloven i to tempi 1962 og 1967, så der nu blev mulighed for såvel sammenlægning (op til 35 ha) og af samdrift i større omfang end tidligere.

Af de to store markedsalternativer E.F.T.A. – De Seks foretrak Landboforeningerne langt sidstnævnte, fordi kun dette omfattede landbrugsvarer. Her måtte man imidlertid lide den tort, at et to gange gentaget fransk nej til Englands optagelse i Fællesmarkedet skabte alvorlige problemer for en landbrugseksport, der på mange måder var kommet i klemme ved Danmarks indtræden i et E.F.T.A. uden frihandel med landbrugsvarer. Et fransk præsidentskifte 1969 løste imidlertid op for markedsproblemerne, og landbrugsorganisationerne gik derefter i gang med at forberede den eftertragtede tilslutning til Fællesmarkedet. Desuden fik man de gældende støtteordninger forlænget, ovenikøbet i let udvidet skikkelse.

Gennem landboreformen af 1971, der definitivt afsluttede den særlige jordlovgivning til fordel for husmandsbruget, havde man fået gennemført en række jord-

lovsreformer, som Landboforeningerne havde advokeret for i flere år. Sammenlægningsgrænsen blev herved hævet til 100 ha og ved samdrift det dobbelte areal. Der ved skulle man være godt rustet til at træde ind i EF-alderen, som her er behandlet i kapitel 8 *Nye arbejdsbetingelser for dansk landbrug 1973–1979*. Da overgangen til et noget højere prisniveau i EF også lykkedes, skulle Landboforeningerne såvel som de øvrige landbrugsorganisationer kunne se fremtiden i øjnene med nogen fortrøstning. De højere kornpriser samt stigende investeringsomkostninger hæmmede imidlertid væksten i husdyrbruget. Først gennem en kombination af statslig støtte til investeringer i nye stalde og stigende priser på husdyrprodukter fik man i halvfjerdedernes sidste år moderniseret de danske stalde i tilstrækkelig grad, men investeringerne skete beklageligt nok til en alt for høj rente.

Efter Anders Andersens udnævnelse til finansminister 1973 blev Arne Pilegaard Larsen landbrugets ledende skikkelse. Han blev dermed den første øborepræsentant siden Madsen-Mygdal, som beklædte denne post. Med sine sprogkundskaber og sine store evner til at formidle et bredt samarbejde blev han desuden en god repræsentant for landbrugets interesser, også i en international sammenhæng.

Som i sin tid Hauch ønskede han et bredt samarbejde med de øvrige organisationer og med politikerne. Efter 37 års pause gik Husmandsforeningerne i 1976 påny ind i Landbrugsraadet, omend både de og de øvrige deltagende organisationer forbeholdt sig ret til at indtage selvstændige standpunkter. Det er imidlertid karakteristisk for periodens mange henvendelser til de politiske myndigheder, at det

sker i fællesskab mellem Landboforeningerne og Husmandsforeningerne samt som regel Landbrugsraadet.

Ved Pilegaard Larsens død i marts 1979 blev De jyske Landboforeningers formand siden 1974 H. O. A. Kjeldsen landbrugets førstemand.

Hans ilddåb blev en ny omend kortvarig gældskrise i årene omkring 1980. Den bragte en ny protestbevægelse frem, LR-80, men da den værste krise var overstået omkring 1984, sygnede landmandsrøret hen. Med noget besvær fik Kjeldsen omsider overbevist den socialdemokratiske regering under Anker Jørgensens ledelse om, at samfundet måtte skuldre sit medansvar for den store rentebyrde, som det kraftigt stigende renteniveau havde påført landbruget såvel som andre ekspanderende erhverv. Den bevilgede krisehjælp bestod især af en gældssaneringslov og forskellige former for rentestøtte for de investeringer, der var foretaget i højrenteperioden samt en særlig lov om udbetaling af negativ skat.

Men netop som gældskrisens værste tryk var ved at lette, blev den voksende forurening af miljøet til et brændende spørgsmål i dansk politik. Det krævede nye, store investeringer i gylletanke o. lign. Da EF-administrationen samtidig begyndte at nedtrappe prisstøtten gennem medansvarsordninger og sociostrukturelle investeringer i tilbagestående landbrugsområder, indtraf omkring 1990 et økonomisk tilbageslag for dansk landbrug. Dets foreløbige højdepunkt har været nogle uløste problemer omkring noget så nyt for moderne landmænd som braklægning af produktive landbrugsarealer og dertil en begyndende afvikling af prisstøtten. På den anden side kunne Landboforenin-

gerne dog i de samme år også registrere nogen politisk velvilje, udtrykt gennem en ny og rummelig landbrugslov 1989 og visse former for støtte til gældsomlægning i 1988, som man med styrke ønsker fortsat i 1993, fordi tørken i 1992 har udløst en ny gældskrise.

De lange linjer i udviklingen

Med det forbehold, at Landboforeningerne, forstået som en indarbejdet, landsdækkende landbrugsorganisation ikke kom til verden på én gang, kan man hævde, at organisationstypen »landboforeninger« gennem hele forløbet har fungeret som en stor landmandsforening, der i særlig grad har talt bondebrugets sag. Det politiske system har på sin side accepteret denne kendsgerning ved for det første at have overladt landboforeningerne administrationen af ret store offentlige midler og for det andet stykkevis at have inddraget dem i den politiske rådgivnings- og beslutningsproces.

Den offentlige støtte til rådgivningstjenesten over for husdyrbruget, senere udvidet til også at omfatte landøkonomiske emner som planteavl, regnskabsføring og husholdning, har i varierende omfang eksisteret gennem hele forløbet. På en måde kan man sige, at statsmagten og landbruget har indgået en art social kontrakt, hvorefter formidling af landøkonomiske resultater gennem den foreningsstyrede rådgivningstjeneste delvis finansieres af det offentlige. At denne andel gradvis er blevet formindsket, er en anden sag.

I begyndelsen af perioden var det Landhusholdningsselskabet, nærmest med status som et officielt erhvervsdirektorat, der

Bøj – Stræk! Ved landbruksudstillingen på Bellahøj i 1938 gav børn fra hele landet gymnastikopvisning.

var høringsorgan i forhold til det politiske system. I begyndelsen af dette århundrede blev det i stedet Landboforeningerne, som blev rådspurgt i den slags sager, en rolle, som man senere måtte dele med Husmandsforeningerne. Med undtagelse af forvaltningen af Landbrugets Dispositionsfond i 1960'erne har ingen af de to landboorganisationer været direkte involveret i administrationen af ekstraordinære ordninger omkring produktion og afsætning. Det har i stedet været overladt andelsselskaberne og Landbruksraadet.

Samarbejdet med Husmandsforeningerne har efter en indledende rivaliseringsperiode forløbet ret gnidningsfrit. Med

jordpolitikken som en markant undtagelse har man langt hen ad vejen haft fælles interesser, især efter at udviklingen har motiveret husmændene til at slette de fleste af de oprindelige programpunkter på det socialpolitiske område.

Som parthaver i den politiske proces eller med et politologisk udtryk »pressionsorgan« har landboforeningerne hele tiden været centralt placeret. Graden af indflydelse har dog været bestemt af flere forhold, først og fremmest den til enhver tid konstaterede andel af eksporten, bruttonationalproduktet og beskæftigelsen. Det er dog bemærkelsesværdigt, at man i stort omfang har været i stand til at opveje det

registrerede tab af relativ samfundsøkonomisk betydning gennem en bedre udbygget og motiveret argumentation, især efter at man i årene efter 1950 fik etableret et moderne organisationssekretariat.

Statsmagten er ved adskillige lejligheder kommet landbruget til undsætning, når konjunkturerne eller samfundsudviklingen gik det imod. Det er dog først i forbindelse med verdenskrisen i 1930'erne, at denne støtte fik større betydning og da kun som en hjælp til landmænd med en svag økonomi. Indtil lederskiftet P. P. Pinstrup – H. Hauch i 1932 var Landboforeningerne dog yderst tilbageholdende med at bede det offentlige om direkte hjælp og støtte, eftersom man bekendte sig til de liberale doktriner på det økonomiske område.

Afgørende for den grundlæggende holdningsændring i trediveerne var det faktum, at det frie verdensmarked ikke længere eksisterede. Der skulle i øvrigt hengå yderligere tredive år, før man fandt det fornødent at bede om direkte pristøtte, ligefuldt motiveret med stagnerende priser på et reelt ikke-eksisterende verdensmarked og voksende produktionsomkostninger i konsekvens af en begyndende inflationær udvikling i den danske økonomi.

I modsætning til Husmandsforeningerne har Landboforeningerne aldrig haft socialpolitiske spørgsmål optaget på sit program. Den slags ting har man i stedet overladt politikerne. De erhvervsmæssige problemer har altid stået i centrum. På den anden side har varetagelsen af disse opgaver ofte foranlediget Landboforeningerne til at gøre indsigelse, hvis den økonomiske politik efter deres opfattelse var til skade for landbruget. Dette forhold kom især til udtryk i Madsen-Mygdal-pe-

rioden i 1920'erne, hvor landbruget stod relativt frit i forhold til det politiske system og derfor ikke behøvede at tage hensyn til statsmagtens større eller mindre grad af velvilje.

Den politiske alliancepartner har traditionelt været partiet Venstre. Samarbejdet har ikke altid fungeret lydefrit. I mange spørgsmål, f. eks. i forbindelse med miljødebatten i 1980'erne, har en del venstrepolitikere profileret landbrugets synspunkter skarpere, end Landboforeningerne egentlig har ønsket det.

Med den største part af Hauch-perioden – og Pilegaard Larsen-årene i 1970'erne – som markant undtagelse har man altid stået i et vist modsætningsforhold til Socialdemokratiet (og til partierne på venstrefløjen). Det kølige forhold til arbejderbevægelsen og til lønmodtagersamfundet har ikke altid været til fordel for landbruget. Med Venstres tiltagende orientering mod andre vælgergrupper end landboerne har partiet ikke uden videre kunne karakteriseres som bøndernes parti. I H. O. A. Kjeldsens tid har der dog været en voksende tilbøjelighed til at søge forståelse med bredere kredse, ja til at danne alliancer på tværs af tidligere skel. Det må heller ikke overses, at Anders Andersen havde et godt forhold til Socialdemokratiets daværende leder Jens Otto Krag, ja han blev ligefrem beskyldt for at nære for stærke sympatier for Krags politik! Desuden var samme Anders Andersen den ledende kraft bag SV-regeringens dannelse i 1978.

På de årlige generalforsamlinger og delegeretmøder rundt om i landboforeningerne har der ofte været inviteret foredragsholdere, der har talt over andre emner end de rent erhvervsmæssige. Desuden har man på mange måder taget aktivt del i

den folkelige og kulturelle debat omkring landbosamfundets fremtidsmuligheder. I de senere år har man således engageret sig stærkt i drøftelsen af landdistrikternes udviklingsmuligheder. På den anden side har man altid respekteret den uskrevne arbejdsfordeling, der tillagde de specielle foreninger på det landbokulturelle område en særlig opgave i landbosamfundet.

Set i det lange perspektiv er det iøjnefaldende, hvor stor en betydning, de ledende personer har haft for udviklingen. Det er ikke blot for overskuelighedens skyld, når ledere som Madsen-Mygdal, H. Hauch og Anders Andersen bruges som faste pejlemærker i denne skildring. Deres respektive formandsperioder ligger imidlertid alle efter 1917. Dermed er også antydnet det problem, at det såvel af organisatoriske som ledelsesmæssige grunde er svært at hæfte faste programpunkter på formands-generationerne før 1917. Alligevel har det vist sig, at der fra fællesforeningernes første år har eksisteret en indre rivalisering mellem den nedarvede formandstype, udgået fra storbrugets verden, og en ny tids formænd med udgangspunkt i gårdmandsstanden.

For fællesforeningernes storhedstid fra 1872 og frem til 1917 må det retfærdigvis siges, at de jyske bondepolitikere og foregangsmænd Anders Nielsen og P. P. Pinstrup samt den sjællandske næstformand i årene 1906 – 1911, Ole Olsen, har æren af at være de første indflydelsesrige landboforeningsfolk af gårdmandsstand. Sammen med et par generationer af venstre-folketingsmænd har de hver for sig bidraget til at gøre gårdmandsbruget med dets særlige produktionsform til landbrugsøkonomiens og -politikens centrale udgangspunkt.

Madsen-Mygdals officielle formandstid blev kun kort, knap tre år, hvortil må lægges to år som fynsk næstformand og to år som sjællandsk formand. Med al respekt for P. P. Pinstrups indsats som den ledende kraft i Landboforeningernes formandsskab 1920–32 må det dog konstateres, at han med enkelte undtagelser som margarinesagen og hans afstandtagen fra det moderne bysamfund ideologisk som holdningsmæssigt gik i Madsen-Mygdals fodspor.

I Madsen-Mygdals periode, d.v.s. fra 1915 og til 1932, ville Landboforeningerne principielt stå frit i forhold til statsmagten. Ledetråden skulle være den økonomiske liberalisme. En landbrugsorganisation havde efter denne opfattelse tre vigtige programpunkter: at varetage de opgaver, som bedst lod sig løse i fællesskab, at bevæge medlemmerne til at arbejde inden for fællesskabets rammer samt at få det offentlige til at sørge for den nødvendige opbakning til produktion og afsætning.

Var ideologien Madsen-Mygdals stærke kort, var Hauchs grundopfattelse bestemt af pragmatiske hensyn, men det må da straks tilføjes, at en stor verdenskrise og en ny verdenskrig ikke ligefrem opmuntrede til ideologiske markeringer. Forskellige former for kriselovgivning blev svaret på tidens store udfordringer. Landboorganisationerne sluttede sig tættere sammen og indledte på denne baggrund et organiseret samarbejde med statsmagten. Den snævre tilknytning til det politiske system var Hauch-generationens svar på tidens udfordringer.

Hans Pinstrup-årene 1947–59 står ikke som de forudgående årtier mejslet ind i den almindelige bevidsthed. Det må dog retfærdigvis pointeres, at såvel Hans Pin-

Et møde i Folketinget i slutningen af 1920'erne.

strup som den sjællandske formand 1954–64, Johs. Larsen, lagde stor vægt på at tale den almindelige landmands, gråbondens sag. Landbofamilien var Hans Pinstrups faste udgangspunkt. Det var det daglige slid, han dyrkede i sine mange taler, ikke taktisk stemte omskrivninger af det, han opfattede som dagligdagens realiteter.

I Anders Andersens 14 år som landbrugets ledende skikkelse måtte salgsindtægterne suppleres med forskellige former for hjemmemarkedsordninger o. lign. Landbruget kom på finansloven. Anders Andersens politiske styrke og hans omfattende indsigt i økonomisk-politiske forhold forklarer langt hen ad vejen den succes, denne politik havde. Sekretariatets bistand i form af pålidelige beregninger og konstruktive udspil på det landbrugspolitiske område er en anden vigtig del af forklaringen. I Anders Andersens tid kronedes bestræbelserne på at komme i Fælles-

markedet med held. Landboforeningerne kan påberåbe sig en stor del af æren for, at det danske landbrug økonomisk som politisk havde forberedt sig grundigt hertil.

Arne Pilegaard Larsens 6 år som Anders Andersens efterfølger blev de første på en gang optimistiske og alligevel problemfyldte år i EF-tiden. Produktionsapparatet stod foran en nødvendig modernisering, og der skulle skabes nye metoder og teknikker til at fremme landbrugets synspunkter og interesser. Pilegaard Larsen havde gennem sit format og sine personlige egenskaber særdeles gode muligheder for at bringe landbruget ud over en vanskelig omstillingsperiode. I et nært samspil med de skiftende regeringer og med Husmandsforeningerne lykkedes det ham her at få genoptaget en del af den støttepolitik, som Anders Andersen-æraen bød så mange eksempler på.

I H. O. A. Kjeldsens første 14 år som erhvervets førstemand tid er dansk land-

EF's landbrugskommissær ireren MacSharry lytter til landbrugsminister Laurits Tørnæs' påpegnning af, at dansk landbrug har en særlig status i EF.

brug godt på vej til at blive et internationalt erhverv. Kjeldsens præsidentposter i C.O.P.A. og I.F.A.P. er synlige udtryk herfor. Men Kjeldsen er også en dygtig landmand. Som i sin tid Niels Nielsen, Farringløse, tager han sit udgangspunkt i det landbrugsfaglige. Det er landmandens stemme, der nu lader sig høre ved det politiske forhandlingsbord. Firserne og begyndelsen af halvfemserne er imidlertid også den periode, hvor budgetproblemerne i EF har tvunget De europæiske Fællesskaber til at tage landbrugspolitikken op til revision. Det har yderligere sat land-

brugets alvorlige gældsproblemer i relief. Kjeldsen og hans kolleger står organisatorisk som politisk over for en tilpasningsopgave, som i alvor tåler sammenligning med situationen i 1930'ernes begyndelse.

Litteratur om beslægtede organisationer

Som omtalt i indledningen, tæller Fridlev Skrubbeltangs landbohistoriske forfatter-skab flere værker om centrale udviklingsforløb i landboernes foreningsbevægelse. I

denne sammenhæng er det mest nærliggende ganske kort at sætte hans resultater fra arbejdet over husmandsbevægelsens organisatoriske historie i relation til de synspunkter, der er fremført i det nærmest foregående.

I tobindsværket *Den danske husmand*. Husmænd og husmandsbevægelse gennem tiderne (1952/54) har dr. Skrubbeltrang i 16 kronologisk disponerede kapitler placeret husmanden som jorddyrker i sin historiske sammenhæng fra enevældens tid og frem til 1950'ernes begyndelse. Skildringen af husmandens udvikling som selvstændig landmand tager sit udgangspunkt i den politiske og folkelige frigørelsesproces, som Junigrundloven og folkehøjskolen igangsætter.

Husmandssagen, forstået som en offentlig mening om småbrugerens ligeværdighed som samfundsborger og som jorddyrker, vokser i 1870' og 1880'erne frem til at være en folkelig bevægelse, der ikke alene engagerer folk på landet, men også betydningsfulde grupper og enkeltpersoner inden for ledende kredse af socialradikal observans. Bevægelsen finder derefter sit formaliserede udtryk i et net af husmandsforeninger, og derved bliver småbruget og bondebruget i mere end én forstand til komplementære, men også indbyrdes konkurrerende brugsformer med hver sit grundsyn på den samfundsmæssige udvikling.

Det er øjensynligt, at husmandsbevægelsens delvise omdannelse til en landbrugsorganisation har sine fordele og sine ulemper. Bevægelsen får større styrke gennem organisationen, men idealismen får sværere kår, når der efter 1914 skal drøftes erhvervspolitiske realiteter. I nærværende arbejde er der stærkere end i Fridlev

Skrubbeltrangs værk argumenteret for, at Husmandsforeningernes alliance med den radikale regering nok gav gevinst på jordlovsområdet, men tab på landbrugssiden. I Niels Frederiksen's tid som husmandsleder stod det socialpolitiske engagement i centrum. Det landbrugspolitiske arbejde blev en sag for hans efterfølgere Jens Holdgaard og N. P. Andreasen. Husmandsforeningerne og Landboforeningerne brugte derfor lidt for mange kræfter på at markere uligheder i stedet for at samarbejde om fælles basisinteresser. Politiske alliancer har nok fordele, men de cementerer også holdninger, der ikke slår til i længden.

Ovennævnte karakteristik er ifølge sagens natur ikke dækkende for dr. Skrubbeltrangs værk som helhed. Hans ærinde var ikke organisationshistorien i sig selv, men nok så meget husmandsbevægelsens folkelige udvikling. Uden at danne skole har hans storværk virket inspirerende for yngre forskere. I denne sammenhæng må specielt nævnes Torben Hansgaards arbejde *Landbrugsrådets tilblivelse*. Studier i landbrugsorganisationernes forhandlinger om skabelsen af en fællesrepræsentation for dansk landbrug 1880–1919 (1976).

På en række felter er Torben Hansgaards synspunkter ret identiske med de her fremførte. En vis divergens opstår imidlertid, når han vil se oprettelsen af Landbrugsrådet 1919 som udtryk for et vidtgående sammenfald af interesser inden for landbrugets kreds. Argumentet her i bogen går i stedet på, at Landboforeningernes Madsen-Mygdal og Husmandsforeningernes Niels Frederiksen hver for sig repræsenterer to modstridende grundopfattelser inden for den samlede landbrugs politik: den økonomisk-faglige og den so-

cialpolitiske. Der skulle en verdenskrise til at forene de to opfattelser i et landbrugs-politisk kompromis. Landbrugsraadet af 1919 var i ét og alt Madsen-Mygdals opfindelse.

Nærværende forf. har i flere arbejder beskæftiget sig med emner, der berører historien om landboforeningernes erhvervspolitiske udvikling. I disputatsen *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919–33. Studier i de danske landbrugsorganisationers historie* (1979) er der fremlagt argumenter for, at Landbrugsraadet, præget som det grundlæggende var i sin første virksomhedsperiode af Madsen-Mygdals »landbrugsliberale« grundsyn, ikke tilstrækkeligt hurtigt og effektivt fik tilpasset sin strategi til de faktisk foreliggende virksomhedsbetingelser. Tolkningen af spændingsforholdet mellem historisk udvikling og organisationens ledende synspunkter har dog ikke fået større tilslutning. Alligevel er der i nærværende bog fortsat argumenteret for, at Madsen-Mygdals ideologisk motiverede fastlåsning af landbrugets erhvervspolitiske grundsætninger nok gav en vis handlefrihed, men på den anden side unødigt uddybede latente konflikter i landbrugets omverden til skade for den nødvendige tilpasning under verdenskrisen i 1930'erne.

I fremstillingen af den generelle landbrugsudvikling i dette århundrede *Det danske landbrugs historie 1914–1988* (1988) har nærværende forf. naturligvis støttet sig til de resultater, der er fremlagt i disputatsen samt i andre arbejder omkring denne problematik. Grundlæggende er der ikke tale om nogen større afvigelse mellem de ledende synspunkter i hhv. landbrugs-historien og landboforeningernes historie, men set i bakspejlet ville det nok have

været mest praktisk, om de var blevet skrevet i omvendt rækkefølge!

For perioden mellem 1930 og 1950 har historikeren Flemming Just i sin disputats *Landbruget, staten og eksporten 1930–1950* (1992) undersøgt den betydning, det havde for landbrugsorganisationernes placering i det politiske billede, at landbrugs-eksporten i disse tyve år blev koordineret og delvis ledet af nogle landbrugsministerielle eksportudvalg. Det er hans hovedsynspunkt, at der i disse tyve år skete en grundlæggende holdningsændring i landbrugsorganisationernes kreds i retning af at acceptere og anvende reguleringsforanstaltninger i landbrugspolitikken. I dette arbejde er der imidlertid gjort den opfattelse gældende, at man ved at studere den erhvervspolitiske udvikling over tid får kortlagt nogle brudflader, der forekommer nok så betydningsfulde som antagelsen af et grundlæggende holdningsskifte på toplederniveau.

Landbrugshistorien i et andet perspektiv

Samfundsvidenskabernes udøvere har også beskæftiget sig med landbrugsorganisationernes udvikling, mest dog i moderne tid. Politologen Jacob Buksti har i afhandlingen *Et enigt landbrug?* Konflikt og samarbejde mellem landbrugets organisationer (1974) søgt at placere konflikten omkring oprettelsen af Landbrugets Afsætningsråd 1959 i et større perspektiv, rammet ind af en politologisk systemopfattelse omkring interesseorganisationernes generelle funktionsprincipper. Det er ikke stedet her at tage generel stilling til politologisk metodebrug og de resultater, der fremkommer

Fra landbrugsraadets jubilæumsfrokost 19. juni 1959 ses fra venstre Slagteriernes formand Johs. Dons Christensen, Andelsbevægelsens historiker A. Axelsen Drejer og Slagteriernes tidligere formand K. Røhr Lauritzen.

herved, kun at fremhæve, at set i et historisk perspektiv betegner konflikten omkring Afsætningsrådet ikke et brud på en udvikling, men snarere en dramatisk tilspidsning af en århundredlang konflikt mellem jydernes og øboernes afvigende interesser og holdninger på det erhvervsøkonomiske og -politiske område.

Andelsbevægelsens historie har som tidligere antydnet været behandlet temmelig indgående i værker af bl.a. pioneren på området, økonomen A. Axelsen Drejer og en nyere tids Claus Bjørn, mest omfattende i det af ham redigerede storværk *Dansk mejeribrug 1882–2000* (1982) og af nærværende forf. (i afsnittet »Økonomi og ideologi« i bogen *De første hundrede år. Danske Slagterier 1887–1987* (1987)). Selv om disse skildringer dækker samme tidsafsnit som nærværende bog, er der alligevel så store forskelle i virksomhedsområde, at en egentlig sammenligning ikke lader sig

gennemføre på basis af nærværende undersøgelse. Alligevel har det i mange henseender været til stor hjælp at kunne drage nytte af eksempelvis Jacob Bukstis undersøgelser i mejerihistorien over dansk landbrugs tilslutning til EF.

Selv om interessen her har samlet sig om den specifikt landbrugshistoriske litteratur, vil det nok være på sin plads at inddrage to værker af mere end almindelig interesse i sammenligningen. Det drejer sig om Niels Thomsens *Industri, stat og samfund* (1991) og Svend Aage Hansens *Økonomisk vækst i Danmark, bd. I:1720–1914 og II:1914–1975* (1972/1977).

Niels Thomsens værk omhandler først og fremmest industripolitikken i perioden og med særlig vægt på offentlige foranstaltninger til fremme af industriens udvikling. Det går som en rød tråd gennem fremstillingen, at det politiske system in gensinde formulerer noget, der blot kan

Gesandt for dansk husdyrbrug. En dansk jerseykøvie klar til eksport.

minde om en egentlig industripolitik. Det er hele tiden de små midlers politik, der tages i anvendelse. Landbointeressernes forrang i dansk økonomisk politik før 2. verdenskrig fremgår såvel direkte som indirekte af skildringen, jfr. i øvrigt en kapitелoverskrift som »Oplyst landbovælde 1901–08«. Industriorganisationernes vanskeligheder med at finde frem til en fælles

holdning til de foreliggende spørgsmål synes i hvert fald for mellemkrigstidens vedkommende at have været en væsentlig del af forklaringen på næringens vanskeligheder med at få fremkaldt en politik til fremme af nogle fundamentale interesser.

Nærværende skildring omhandler ikke væksten i landbrugsproduktionen eller for den sags skyld landbrugets andel af den

generelle vækst i samfundet. Alligevel kan det være nyttigt ganske kort at erindre om Svend Aage Hansens hovedsynspunkter, da det nok kan sætte undersøgelsens resultater i et bredere perspektiv.

For de sidste årtier af det 19. århundrede opererer han med to vigtige årstal, der hver for sig markerer et brud med den hidtidige udvikling. Det ene er 1883, hvor kornprisfaldet er en realitet, det andet 1895, hvor en langvarig højkonjunktur sætter ind. De forædlede landbrugsvares voksende andel af landbrugseksporten gør det dog muligt at fastholde en eksportkvote på ca. 40, og den stiger i løbet af halvfemserne til 50% for så at nå op imod 2/3 kort før 1914. Omlægningen skaber først en stor landbrugsindustri og medfører dernæst store investeringer i bygninger og maskiner, senere udvidede besætninger. Henvend 7/10 af de årlige investeringer kan i årene før 1914 tages direkte ud af den løbende indkomst. Vækstraten pro persona stiger fra ca. 1,1 i slutningen af halvfemserne til 2,7 op mod 1914.

Under 1. verdenskrig øger landmændene deres pengeindkomster betragteligt. I stærk kontrast hertil står mellemkrigstidens væksthæmning, hvor landbruget allerede i 1920'erne oplever nogle hårde år som følge af et prisfald på 40%. Gode høstår efter 1927 pynter lidt på regnskabet, men derefter sætter verdenskrisen ind med en stor indskrænkning af verdenshandelen til følge. Landbrugets vækstrater går derfor ned fra 5,9 i 1920'erne til 1,8 i 1930'erne, men tallene står sig alligevel godt mod industriens tilsvarende procenter på 1,1 og 0,6. Derimod falder landbrugets andel af den totale eksport fra ca. 80 i tyverne til 72 i sidste halvdel af næste årti.

Besættelsestiden 1940–45 skaber gode indtægter for landbruget, og det får i 1945–46 det omgivende samfund til at afvise ønsket om en tilbagevenden til Kanslergadeforligets sterlingkurs på 22,40. Den kraftige forbedring af bytteforholdet fra 1948–49 får en positiv effekt på landbrugets økonomi, og i løbet af 1950'erne stiger produktiviteten kraftigt. Den store afvandring fra landbruget bevirker i sammenhæng med mekaniseringen og andre former for teknologiske forbedringer, at produktiviteten stiger kraftigt. Paradoksalt nok forringes landbrugets bytteforhold med 25% 1949–57 og med 10% i tiden 1957–70. Årsagen er stigende afsætningsvanskeligheder i konsekvens af den europæiske markedsopdeling. De totale vækstrater falder da fra 8,3% i årene 1947–50 til minus 0,9 i tiden 1957–70.

For årene efter tilslutningen til Fællesmarkedet har Svend Aage Hansen kun enkelte tal for landbrugets samfundsøkonomiske placering. Det er dog hans opfattelse, at landbruget reelt ikke blev bedre stillet efter 1973 end før, fordi de voldsomt stigende omkostninger under en galopperende oliekrise opæder hele indtægtsfremgangen. Eksplosionen i det offentlige forbrug bevirker i sammenhæng med en ustyrlig lønudvikling, at erhvervslivet og da ikke mindst landbruget rammes unødigt hårdt.

Disse tal kunne suppleres op med oplysninger om den seneste udvikling, der giver landbruget en årlig stigning i produktiviteten på 2% siden 1973 og en eksportandel på godt 20, efter at industrieksporten i 1963 for første gang overfløj landbrugseksporten i værdi. De kort refererede nøgletal viser klart, at Landboforeningernes erhvervspolitiske indsats har sit kvan-

titative modstykke i tallene for produktion og afsætning, således som det i øvrigt er dokumenteret i *Det danske landbrugs historie*, bd. IV, hvortil der i almindelighed må henvises.

Problemstillingen og dens besvarelse

I indledningen til denne bog blev der formuleret tre ledende synspunkter, der skulle tjene som ledetråde på vejen ind gennem det noget uigennemtsigtige forskningsterræn, som landboforeningernes historie udgør. Den første af de tre antagelser gik på landboforeningernes kapacitet til at tilpasse sig det til enhver tid gældende virksomhedsgrundlag, det andet refererede til foreningernes evne til at udtrykke landbrugets helhedsinteresser og det tredje til lovgivningsmagtens accept af landboforeningerne som et fulgyldigt udtryk for en dækkende repræsentation af landbrugets og dermed landmændenes fundamentale synspunkter og interesser.

Disse tre ledetråde har vist sig at fungere efter hensigten. Formodningen om en god evne til at tilpasse sig, til at tolke repræsentationsgrundlagets meninger og til at fremføre disse i en relevant politisk sammenhæng har kunnet bekræftes af kildernes udsagn. Man har virkelig været dygtig til at formulere nogle basissynspunkter og til at gå på tværs af de specialinteresser, som især i vor tid har truet med at gøre landbrugets enhedsbestræbelser illusoriske.

Landboforeningerne har derfor i mere end 100 år været et repræsentativt udtryk for landbrugets opfattelse af erhvervsvilkårene og deres varetagelse i et moderne samfund. Netop ved ikke at være foran-

kret i nogle økonomiske sektorinteresser har man været i stand til at udtrykke et kompromis mellem evt. modstridende interesser inden for erhvervet. De landbrugsfaglige og uddannelsesmæssige organisationsspørgsmål har derfor ikke stået som marginale problemer, men som en integreret del af arbejdet.

Virksomhedsgrundlaget har man altid defineret som erhvervsjordbrugets og da med særlig adresse til bondebrugets forhold. Dermed har man ikke følt det som en særlig opgave at skulle tale fritidsbrugets interesser. Det kan diskuteres, om det i en miljølader altid har været en hensigtsmæssig afgrænsning. Miljøpolitikken fortæller har ikke altid husket på erhvervsjordbrugets interesser, når der blev diskuteret indgreb over for produktionen.

Det har ofte givet gode resultater at holde fast ved nogle bærende synspunkter, ved en ideologi. Ser man på Madsen-Mygdals periode, er der dog ingen tvivl om, at ideologien ender med at blive selvbekræftende og dermed afvisende over for forandringer. Hauchs og Anders Andersens respektive resultater har ikke vist, at ideologier er noget bras, men at det er vanskeligt at bruge dem i situationer, hvor virksomhedsgrundlaget afgørende ændrer karakter.

De fleste formænd i den lidt ældre periode var ledende politikere. Det føltes naturligt i en tid, hvor landbruget uimodsagt var hovednæringen og på mange måder bærer af den nationale økonomi, og hvor det politiske flertal derfor var landbruget venligt stemt. Senere har landbruget erhvervspolitisk set mistet terræn til industrien, selv om dets valutafrøbringende og beskæftigelseskabende evne ikke omtvistes, end ikke af miljøpolitikken mest

Axelborg blev under 1. verdenskrig bygget som landbrugets svar på Christiansborg.

hidsige fortalere. Der er næppe nogen tvivl om, at landbrugets ledere bliver nødt til at tænke politisk i en fremtid, der umiddelbart betragtet tegner noget mørk.

På samme måde må det være i landmændenes interesse at fastholde det brede virksomhedsgrundlag, som har været landboforeningernes særkende. Splittes man op et i erhverv med indbyrdes modstridende interesser, vil det politiske system overtage den opgave at samle synspunkterne til en fælles helhed. Det vil næppe være i landbrugets interesse.

Endelig problemstillingen, om man kan

tale om en dansk model for en foreningsvirksomhed af landboforeningernes type. Svaret må blive bekræftende. Der er virkelig tale om en organisationsdannelse, der ikke alene tager sit udgangspunkt i landmandens, bondens dagligdag, men som også føler sig forpligtet til at fungere på dette grundlag. Og som har været i stand til at formulere og følge et program, der i én sum giver udtryk for et fælles fodslag.

Landboernes ældste og største forening har bestået historiens overlevelsesprøve og har efter alle solemærker at dømme en fremtid for sig.

Litteratur

I. Kilder:

Utrykte:

Forhandlingsprotokoller for De samvirkende danske Landboforeninger: bestyrelse og forretningsudvalg. De danske Landboforeningers arkiv, Axelborg, København.

Trykte:

Beretninger fra:

- De samvirkende danske Landboforeninger (fra 1980 De danske Landboforeninger).
- Foreningen af jyske Landboforeninger.
- De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift.
- De samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift.

II. Litteratur:

M. Andersen: Foreningen af jyske Landboforeninger gennem 100 år 1871–1972, 1972.

N. Beck: Fyens Stifts patriotiske Selskab gennem Hundrede Aar, 1910.

Klaus Berntsen: Erindringer fra Rigsdags- og Ministeraar, 1921.

Erik Berstrand: Fyens Stifts patriotiske Selskab, 1960.

Claus Bjørn, red.: Dansk mejeribrug 1882–2000, 1982.

Per Brogaard: L. S.' organisatoriske opbygning og virkemåde 1930–1936, 1969.

Jacob Buksti: Et enigt landbrug? Konflikt eller samarbejde mellem landbrugets organisationer, 1974.

Jacob Buksti: »Dansk mejeribrug 1955–82«. I Claus Bjørn, red.: Dansk mejeribrug 1882–2000, 1982, s. 309ff.

B. Bøggild: Mælkeribruget i Danmark, 3. udgave, 1916.

Niels Clemmensen: »Godsejernes organiserede politiske virksomhed under stænderforfatning og Juni-grundlov«. Historie, XI, 1974, s. 183ff.

Niels Clemmensen: »Godsejernes politiske organisationer og pressen 1856–1867«. Historisk Tidsskrift 1974, s. 183ff.

Einar Cohn: Danmark under den store Krig. En økonomisk Oversigt, 1928.

Anita Dethlefsen: På vej mod EF. Landbruget og de europæiske markedsplaner 1957–72, 1988.

A. Axelsen Drejer, red.: Den danske Andelsbevægelse, 1929 (her benyttet efter 5. udgave, 1943).

A. Axelsen Drejer: De danske Mejeriers Fællesorganisation 1912–1937, 1937.

A. Axelsen Drejer: Andelsslakterierne i Danmark 1887–1937, 1937.

A. Axelsen Drejer: Andelsslakterierne gennem 75 år, 1962.

A. Axelsen Drejer og Svend Thorsen: Den danske Andelsbank 1914–1925. Andelsbanken 1925–1950, 1950.

N. Dyrbye: Den danske landbrugsskole 100 år, 1969. Troels Fink: Estruptidens politiske historie 1875–1894, II, 1986.

H. Rider Haggard: Rural Denmark and Its Lessons, London 1911.

Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, I: 1720–1914 og II: 1914–1975, 1972/1977.

Torben Hansgaard: Landbrugsrådets tilblivelse. Studier i landbrugsorganisationernes forhandlinger om skabelsen af en fællesrepræsentation for dansk landbrug 1880–1919, 1976.

J. K. Haugaard, red.: Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922, 1926.

H. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie, I–II, 1919–20.

Kr. Hvidt, udg.: Frede Bojsens politiske erindringer, 1963.

Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757–1919. Første Del. Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810, 1936.

Sigurd Jensen: Levevilkår under Besættelsen, 1971.

E. J. Ipsen: Offentlige foranstaltninger til kvægavlens fremme i Danmark, 1963.

Knud J. V. Jespersen: Fyens Stifts patriotiske Selskab 1810–1985. Fra almennyttigt selskab til landboforening, 1985.

Flemming Just: Landbruget, staten og eksporten 1930–50, 1992.

Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920, 1968.

Tage Kaarsted: Ove Rode som indenrigsminister, 1985.

K. P. Lauridsen, red.: De samvirkende lolland-falsterke Landboforeninger 1897–1947, 1947.

Niels Neergaard: Erindringer fra Ungdomsaarene og fra mit politiske Liv, 1935.

Erik Helmer Pedersen: »Agrarbevægelsen«. Fynske Årbøger, 1965, s. 153ff.

Erik Helmer Pedersen: Hedesagen under forvandling. Det danske Hedeselskabs historie 1914–1966, 1971.

Erik Helmer Pedersen: Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919–33, 1979.

Erik Helmer Pedersen: »Andelsideologi og landbrugs-politik 1922–36«. Landbohistorisk Tidsskrift 1980, s. 163ff.

Erik Helmer Pedersen: »Romantik og politik. Til de

- agrare bevægelsers historie«. I Festskrift til Kristof Glamann, 1983, s. 263ff.
- Erik Helmer Pedersen: »Polakloven. Lovgivningen omkring polske landarbejdere i Danmark«. I Bent Bent Blüdnikow, red.: Fremmede i Danmark, 1987, s. 161ff.
- Erik Helmer Pedersen, red.: De første hundrede år. Danske Slagterier 1887–1987, 1987.
- Erik Helmer Pedersen: »Landbrugsudstillingen på Bellahøj 1938«. Bol og By 1988-I, s. 135ff.
- Erik Helmer Pedersen: Det danske landbrugs historie 1914–1988. I serien Det danske landbrugs historie, red. af Claus Bjørn, bd. IV, 1988.
- Erik Helmer Pedersen: »Sukkerroer og egns politik«. I festskrift til Niels Thomsen : Presse og historie, 1990, s. 147ff.
- Erik Helmer Pedersen: »En Himmerlandshistorie fra vor tid«. I Claus Bjørn, red.: Kjeldsen på Lerkenfeldt, 1992.
- Erik Helmer Pedersen: Godsdrift og velgørenhed. Det Classenske Fideicommis 1942–1991, 1992.
- Jørgen Pedersen: Træk af Husmandsforeningernes historie, 1986.
- Kjeld Philip: En fremstilling og Analyse af den danske Kriselovgivning 1931–38, 1939.
- Elin Pilegård og Regner Ryelund: Den røde ko, 1978.
- Kr. Rask: 100 år i fynsk landbrug 1881–1981, 1981.
- Erik Rasmussen: Statslånskrisen 1919, 1957.
- L. Rasmussen: Dansk Andels Gødningsforretning 1901–1951, 1951.
- F. Andersen-Rosendal: Om Agrarpolitikens Fremkomst, 1893.
- Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892, 1942.
- Fridlev Skrubbeltrang: Danske Landboforhold. I K. Hansen, red.: Det danske Landbrugs Historie, V, 1945.
- Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand, I–II, 1952/1954.
- Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark, 1966.
- Chr. Sonne: »Landbrugets Rentabilitet«. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1910, s. 513ff.
- Chr. Sonne: Min Livsmelodi, 1938.
- Niels Thomsen: Industri, stat og samfund 1870–1939, 1991.

Billedfortegnelse

- S. 9: Landbrugsraadet.
S. 10: Foto: Anne Bang, Pressehuset.
S. 12: Landsbladet.
S. 15: Foto: Kaj Lund Hansen.
S. 21: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 24: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 25: Ill: Fyns Stifts patriotiske Selskab 1810–1910.
S. 26: Ill: Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922.
S. 29: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 31: Foreningen af jydsk Landboforeninger .
S. 35: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 37: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 39: Bornholms Museum, Rønne.
S. 42: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 44: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 45: Bornholms Museum, Rønne.
S. 48: Næstved Stadsarkiv.
S. 49: Bornholms Museum, Rønne.
S. 52: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 54: Ill.: Lovtidende 1888.
S. 56: Ill.: Tre Venstremænd, udg. af Harald Jørgensen.
S. 58: Ill.: Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922.
S. 60: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 62: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 67: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 68: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 70: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 71: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 73: Randers lokalhistoriske Arkiv.
S. 77: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 79: Landbrugsraadet.
S. 81: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 82: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 85: Ill.: Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark.
S. 87: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 89: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 91: Ill.: Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark.
S. 94: Bornholms Museum, Rønne.
S. 96: Folketingets Bibliotek.
S. 97: Bornholms Museum, Rønne.
S. 98: Bornholms Museum, Rønne.
S. 104: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 106: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 107: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 108: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
S. 109: Vallekilde Højskole.
S. 111: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 112: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
S. 113: Bornholms Museum, Rønne.
S. 114: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 115: Folketingets Bibliotek.
S. 116: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 117: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 119: Folketingets Bibliotek.
S. 122: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 123: Folketingets Bibliotek.
S. 125: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 127: Vallekilde Højskole.
S. 128: Ill.: De første 100 år. Danske Slagterier 1887–1987.
S. 130 Landbruges Informationskontor, Skejby.
S. 132: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 134: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 135: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 137: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 139: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 141: Folketingets Bibliotek.
S. 142: Folketingets Bibliotek.
S. 145: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
S. 146: Bornholms Museum, Rønne.
S. 152: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 154: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 155: Landbrugsraadet.
S. 156: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 158: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 159: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 161: Bornholms Museum, Rønne.
S. 162: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 163: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 164: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 166: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 168: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 170: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 171: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 173: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 174: Folketingets Bibliotek.
S. 177: Landsudvalget for kvæg, Skejby.
S. 178: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 181: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 183: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 185: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 189: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 191: Bornholms Museum, Rønne.
S. 193: Landsudvalget for kvæg, Skejby.
S. 194: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 197: Bornholms Museum, Rønne.

- S. 200: Midsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
 S. 203: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 206: Landbohøjskolens Bibliotek.
 S. 210: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 213: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 214: Folketingets Bibliotek.
 S. 216: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 220: Landbrugsraadet.
 S. 221: Midsjællands lokalhist. Arkiv, Ringsted.
 S. 224: Landbrugsraadet.
 S. 225: Landbrugsraadet.
 S. 228: Foreningen af jyske Landboforeninger.
 S. 229: Randers lokalhistoriske Arkiv.
 S. 231: Landbrugsraadet.
 S. 233: Landbrugsraadet.
 S. 235: Landbrugsraadet.
 S. 237: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 238: Landbrugsraadet.
 S. 240: Foreningen af jyske Landboforeninger.
 S. 241: Randers lokalhistoriske Arkiv.
 S. 244: Foreningen af jyske Landboforeninger.
 S. 245: Landbrugsraadet.
 S. 247: Landbrugsraadet.
 S. 249: Foreningen af jyske Landboforeninger.
 S. 251: Bornholms Museum, Rønne.
 S. 252: Bornholms Museum, Rønne.
 S. 255: Bornholms Museum, Rønne.
 S. 256: Landbrugsraadet.
 S. 259: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 260: Landbrugsraadet.
 S. 263: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 266: Bornholms Museum, Rønne.
 S. 268: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
 S. 270: Landbrugsraadet.
 S. 271: Landbrugsraadet.
 S. 274: Landbrugsraadet.
 S. 279: Ill.: Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark.
 S. 283: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 284: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
 S. 286: Landbrugsraadet.
 S. 289: Landbrugsraadet.
 S. 292: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 294: Landbrugsraadet.
 S. 296: Landbrugsraadet.
 S. 298: Landbrugsraadet.
 S. 306: Landbrugsraadet.
 S. 308: Foto: Claus Haagensen/Chili.
 S. 310: Landsbladet.
 S. 312: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
 S. 313: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 314: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 316: Landbohøjskolens Bibliotek.
 S. 318: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 321: Landbrugsraadet.
 S. 323: Landsbladet.
 S. 325: Foreningen af jyske Landboforeninger.
 S. 326: Landsbladet.
 S. 328: Landbrugsraadet.
 S. 330: Landsbladet.
 S. 331: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 333: Landsbladet.
 S. 335: Folketingets Bibliotek.
 S. 336: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
 S. 338: Landsbladet.
 S. 341: Landsbladet.
 S. 342: Norma Christensen.
 S. 346: Landsbladet.
 S. 348: Foreningen af jyske Landboforeninger.
 S. 351: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
 S. 355: Foto: Arne Bloch.
 S. 357: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
 S. 359: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
 S. 362: Landbrugsraadet.
 S. 364: Landbrugets Informationskontor.
 S. 368: Landsbladet.
 S. 373: Landbrugsraadet.
 S. 376: Landbrugsraadet.
 S. 378: Landbrugets Informationskontor.
 S. 379: Landbrugsraadet.
 S. 381: Landbrugsraadet.
 S. 383: Landbrugsraadet.
 S. 386: Landbrugsraadet.
 S. 388: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
 S. 394: Landsbladet.
 S. 396: Randers lokalhistoriske Arkiv.
 S. 398: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
 S. 401: Foto: Ib Glaser.
 S. 402: Foto: Claus Haagensen/Chili.
 S. 404: Landbrugsraadet.
 S. 406: De danske Landboforeninger.
 S. 408: Foto: Claus Haagensen/Chili.
 S. 410: Foto: Chili.
 S. 412: Foto: Chili.
 S. 417: Foto: Claus Haagensen/Chili.
 S. 419: De danske Landboforeninger.
 S. 421: Landsbladet.
 S. 423: Foto: Hans Strømsvik.
 S. 425: Foto: Ib Glaser.
 S. 427: Landsbladet.

- S. 428: Foto: Claus Haagensen/Chili.
S. 431: Foto: Claus Haagensen/Chili.
S. 437: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 440: Folketingets Bibliotek.
S. 443: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 444: Landbrugsraadet.
- S. 448: Landbrugsraadet.
S. 451: Folketingets Bibliotek.
S. 452: Foto: Hans Strømsvik.
S. 455: Landbrugsraadet.
S. 456: De danske Landboforeninger.
S. 459: Landbrugsraadet.

Register

Sidehenvisninger i *kursiv* refererer til billede.

- Aaberg, C., politiker 31, 51
Ahlefeldt-Laurvig, C.J.F., organisationsleder, politiker 60, 118
Alberti, P.A., politiker, 107, 117, 122, 123, 131, 132, 133, 145, 441
Amby, Kristen, præst 278
Andersen-Rosendal, F., agrarleder 35, 38, 67, 68, 86, 94
Andersen, Anders, organisationsleder, politiker 326, 327, 330, 331, 332, 338, 342, 343, 350, 351, 354, 355, 356, 372, 374, 377, 378, 381, 385, 393, 394, 445, 446, 449, 450, 451, 458
Andersen, A.N., landinspektør 38, 72
Andersen, H.N., direktør 184, 192, 196
Andersen, J.B.H., kvægavler 37
Andersen, K.B., organisationsfunktionær 325, 346
Andersen, P. Nyboe, politiker 355, 356
Andreasen, N.P., politiker 212, 213, 233, 247, 251, 269, 275, 277, 285, 288, 453
Appel, Axel, statskonsulent 31, 158, 160
Arup, Johs., statskonsulent 164
- Bach, Knud, agrarleder 242, 262, 263
Bakkebølle, H. Hansen, gdr. 51, 52
Ballin, Max, direktør 199
Bang, Bernhard, veterinær 36, 71, 88, 167
Bang, Immanuel, kontorchef 167
Barner, S., organisationsleder 76
Baunsgaard, Hilmar, politiker 354
Bech, Aug., organisationsleder 237
Bech, C., organisationsleder 35, 75, 79, 118, 126, 145
Bech, J.A., godsejer 234, 235, 236
Beck, Harald, propritær 235, 242, 266
Berg, Christen, politiker 30, 57, 80, 82, 84, 85, 86
Bernstein, Niels, departementschef 423
Berntsen, Klaus, politiker 56, 57, 58, 81, 82, 84, 85, 88, 96, 115, 138
Bertelsen, J., politiker 87, 125
Bertelsen, S., godsforvalter 105
Bille, Carl, redaktør, politiker 32
Bing, Anton, redaktør 126
Birck, Laurits V., professor, politiker 129, 130, 138
Bjerre, P., politiker 126, 140
Bjørnbak, Lars, forstander 58
Bjørnbak, Viggo, forstander 58
Bjørn, Claus, historiker 15, 16, 423, 455
Blem, M.P., organisationsleder, politiker 97, 123, 124, 125
- Bluhme, Emil, organisationsleder 51, 52, 58, 83
Bojsen, Frede, forstander, politiker 32, 52, 54, 55, 56, 63, 86, 89, 90, 96
Bojsen, Peter, forstander, organisationsleder, politiker 90, 92, 126
Bonde, Nic., konsulent 160
Bonne, J.C., politiker 44
Bording, Kr., politiker 202, 204, 209, 212, 217, 232, 233, 238, 239, 243, 245, 246, 248, 249, 251, 258, 259, 262, 268, 269, 271, 274, 275, 277, 279, 281, 285, 289, 292, 293, 294, 299, 300, 437, 444
Borgbjerg, F.J., politiker 259
Brandes, Edvard, redaktør, politiker 133, 138
Branth, Harald, kvægopdrætter 35, 53, 81
Branth, W., forpagter 172, 236, 256, 257, 263, 272, 273
Bredkjær, Niels, forstander 172, 176
Breinholt, N.B., politiker 60, 61, 87, 88
Broberg, L., direktør 195
Brockenhuus-Schack, A.L., politiker 124
Brorsen, Søren, politiker 156, 192, 255, 258, 274
Brun, O., politiker 92, 93, 126
Brøndsted, Povl, politiker, 418
Bukh, Niels, gymnastikpædagog 168, 259
Buksti, Jacob A., politolog 15, 16, 454, 455
Busk, Jens, politiker 39, 54, 55, 57, 61, 81, 83, 89, 90
Bækgaard, Ejnar, politiker 333
Bælum, Karen, organisationsleder 415
Bønløkke, C.C., politiker 47
- Carstensen, Frode, propritær 239
Caspersen, N.C., politiker 61, 84, 85
Christensen, Chr., landbrugslærer 14
Christensen, Henry, politiker 354, 364, 365, 366
Christensen, I.C., politiker 115, 119, 133, 187, 441
Christensen, Jens Chr., politiker 331, 337, 338, 342, 343, 350, 390
Christensen, Ludvig, gdr. 348
Christensen, Ludvig, politiker 255
Christensen, Poul, politiker 99, 133, 135, 136, 441
Christian IX, konge 122
Christiansen, Arne, politiker 372
Christiansen, Lars, politiker 125
Christiansen, Magnus, professor 225
Christiansen, Rasmus, politiker 137
Christian X, konge 199, 221, 235, 444
Christoffersen, C., politiker 58
Christophersen, Henning, politiker 385

- Clausen, Helge, organisationsfunktionær 309, 324, 325, 326, 445
- Clausen, Johs, politiker 248, 251, 262
- Claussen, Rasmus, politiker 29
- Colbjørnsen, bondereformator 362
- Cornelius, Peter, operasanger 167
- Cour, Jørgen la, organisationsfunktionær 39, 40, 53, 87
- Dahlerup, Troels, historiker 15
- Dahlgaard, Bertel, politiker 311
- Dalhoff, N.C., præst 117
- Dalsager, Poul, politiker 383, 384, 389, 394, 395, 395, 401
- Danneskiold-Samsøe, Chr., politiker 31
- Dehn, Hartvig, organisationsleder 395, 398, 403, 407
- Dessau, Martin, direktør 76
- Dethlefsen, Henrik, historiker 13
- Deutzer, J.H., politiker 122
- Dinesen, Lars, politiker 141
- Dinesen, Rasmus, politiker 85, 116
- Dombrowski, Lotte, historiker 15
- Dons, J., godsejer 80
- Doose, H.A., politiker 129
- Drejer, A. Axelsen, redaktør 15, 455
- Dybdahl, H., statskonsulent 383
- Ejler, Kjeld, organisationsfunktionær 386
- Elgaard, N., politiker 311
- Ellinger, H.O.G., politiker 246
- Enggaard, Knud, politiker 342
- Erichsen, Holger, organisationsleder 379
- Eriksen, Erik, politiker 238, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 297, 299, 310, 311, 314, 330, 335, 343, 445
- Eriksen, Niels, organisationsleder 323, 324, 332, 351
- Espensen, Chr. Leth, politiker 56
- Estrup, J.B.S., politiker 21, 50, 63, 74, 90, 91
- Faber, Harald, statskonsulent 77, 100, 143
- Fabricius, H., organisationsleder 325
- Falbe-Hansen, V., økonom, politiker 50, 78
- Falkenstjerne, F.F., politiker 83
- Fallesen, Edv., politiker 44
- Fibiger, V., politiker 201
- Finsen, Hilmar, politiker 51, 52
- Fjord, N.J., docent 30, 31
- Fogh, Aage, organisationsfunktionær, politiker 293, 297, 336
- Foss, Alex., industrigrundlægger, politiker 184, 195
- Fraenckel, A., politiker 166
- Frandsen, Julius, politiker 94
- Frandsen, Karl Erik, historiker 15
- Frederik IX, konge 355
- Frederiksen, Ib, politiker 367, 369, 370
- Frederiksen, Lars, professor 177, 222
- Frederiksen, Niels, politiker 156, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 194, 195, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 207, 209, 212, 213, 215, 216, 245, 291, 392, 427, 442, 443, 453
- Friis, F., organisationsleder 145
- Friis, J.M. kvægavler 37
- Frisch, Hartvig, politiker 269
- Gad, Holger, professor 358, 359
- Gad, Marius, politiker 44
- Galsgaard, P.Chr., organisationsleder 236, 267, 273, 280
- Gath-Grüner, Chr., organisationsleder 319
- Gaulle, Charles de, politiker 343, 354
- Gormsen, Marius, landbrugskandidat 14
- Gredsted, M.J.C., kontorchef 169
- Grønning, Laurids, politiker 269, 271, 276, 277
- Haffner, Wolfgang, politiker 46
- Hage, Christopher, politiker 92
- Hage, Hother, politiker 43, 45
- Haggard, H. Rider, eng. forfatter, 113
- Hansen-Holev, Jens, kvægavler 24, 25
- Hansen, Erik, politiker 365
- Hansen, Fr., statskonsulent 197
- Hansen, Gustav, politiker 93
- Hansen, H.C., politiker 311, 318, 321, 319
- Hansen, H., gdr. 116
- Hansen, H. Holme, konsulent 163
- Hansen, Jacob, forstander 31
- Hansen, K., statskonsulent 113, 120
- Hansen, Octavius, politiker 93
- Hansen, Ole, politiker 122, 126, 132, 190, 441
- Hansen, P., kvægavler 221
- Hansen, Rasmus, politiker 137, 140, 141
- Hansen, Svend Aage, professor 455, 457
- Hansen, Viggo, politiker 251
- Hansgaard, Torben, historiker 453
- Hartling, Poul, politiker 378, 381, 384
- Hasselbalch, J.N.F., politiker 46
- Hauch, H., organisationsleder, politiker 176, 192, 205, 207, 232-238, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 273, 275,

- 277, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 296, 297, 299, 305, 310, 311, 312, 313, 314, 374, 443, 444, 445, 446, 449, 450, 458
- Hauerslev, C.J., politiker 61
- Haugaard, J.K., organisationsfunktionær 31, 162, 244, 266
- Haugaard, Svend, politiker 350, 351, 353, 361, 370
- Hauge, C.N., politiker 201
- Hauge, C.N., politiker 250
- Hedeager, Lotte, historiker 15
- Hedegaard, N.C., politiker 199, 201
- Hedtoft, Hans, politiker 239, 292, 318
- Heide, H.P., organisationsleder 26
- Heilbuth, direktør 199
- Henriksen, Jens, organisationsleder 415
- Hertel, H. organisationsfunktionær 73, 74, 75, 78, 131, 145, 199
- Heymann, N., proprietær 72
- Himmelstrup, Otto, politiker 172, 173, 206, 240, 248, 273
- Hitler, A., rigskansler 236
- Hjertholm, P., forstander 230
- Holdgaard, Jens, politiker 156, 233, 247, 253, 254, 255, 299, 300, 443
- Holm, Chr.O., politiker 134
- Holm, godsejer 53
- Holm, Harald, politiker 54
- Holm, H. Høgsbro, organisationsfunktionær 233, 295, 296
- Holstein-Holsteinborg, L., organisationsleder 27, 41, 47
- Holstein-Ledreborg, L., politiker 31, 40, 51, 52, 57, 58, 63, 83, 133
- Hornslet, V., departementschef 352
- Hækkerup, Grete, politiker 365
- Hækkerup, Per, politiker 338, 379
- Høffding, Otto, organisationsleder 72, 76, 109, 118, 135
- Høgh-Guldberg, J., organisationsfunktionær 26, 126
- Hørdum, Chr., politiker 54
- Hørring, H.E., politiker 92
- Hørup, Viggo, redaktør, politiker 55, 58, 63
- Ingerslev, H.P., politiker 30, 32, 49, 53, 55, 57, 59, 61, 79, 82, 84, 86, 87, 88, 90
- Ingrid, dronning 355
- Jensen-Aale, Mads, politiker 156, 246
- Jensen-Kleis, J., politiker 166, 187, 194, 198
- Jensen-Sønderup, J., politiker 123, 124, 125
- Jensen-Toustrup, Niels, organisationsleder, politiker 79, 87, 89, 97, 118, 126, 135, 138, 165, 166
- Jensen, Aksel, organisationsleder, politiker 172, 199, 237, 238, 239, 268, 269, 280, 282, 285, 291, 292, 297, 305, 310, 312
- Jensen, Charles F., organisationsfunktionær 326, 327, 334, 346
- Jensen, C.O., veterinær 89, 108, 176
- Jensen, Hans Jørgen Winther, historiker 13
- Jensen, (Hasseris), Søren, politiker 370
- Jensen, Hjalmar, organisationsleder 236, 243, 248, 253
- Jensen (Hyldegaard), Søren, svineavler 69, 135, 157
- Jensen, Johs., kvægavler 224, 226, 228, 229, 230
- Jensen, J., statskonsulent 164
- Jensen, K.M, konsulent 162, 163
- Jensen (Lillering), J.K., politiker 251
- Jensen, N.C., politiker 129, 135, 138
- Jensen, Ole Vig, politiker 418
- Jensen, S.P., organisationsfunktionær, historiker 15, 295, 325, 326, 327, 336, 338, 346, 350, 376
- Jensen, Svend Karlskov, politiker 367, 393
- Jespersen, F., politiker 43
- Johansen, Niels, politiker 93
- Johansen, Niels, politiker 99
- Johansen, Oluf, politiker 275
- Juel-Rysensteen, Chr., politiker 85
- Juhl, A.U., organisationsleder 319, 328, 329
- Jürgensen, Detleff, grosserer 117, 118
- Jürgensen, Olivarius, direktør 229
- Just, Flemming, historiker 454
- Juul, Ove Sehestedt, godsejer 23
- Jørgensen, Anker, politiker 367, 384, 393, 395, 399, 401, 432, 447
- Jørgensen, Arne, landøkonom 415
- Jørgensen, Jørgen, politiker 172, 282, 287, 290, 312
- Jørgensen, Niels, redaktør 280
- Jørgensen, Peter, organisationsleder 317, 322, 330, 338
- Jørgensen, R., veterinær 177
- Kampmann, Jens, politiker 371, 372
- Kampmann, Viggo, politiker 330, 331, 340
- Kirkegaard, Anders, organisationsleder 379
- Kirkegaard, J., politiker 324
- Kjeldsen, H.O.A., organisationsleder 10, 12, 309, 378, 379, 395, 398, 399, 403, 420, 421, 427, 428, 432, 447, 449, 451
- Kjær, Aug., statskonsulent 164
- Kjærgaard, Niels, organisationsfunktionær 326, 338, 358, 386

- Klausen, K.M., politiker 133
 Knudsen, A.F., statskonsulent 14
 Knudsen, J.S., politiker 43
 Knudsen, Knud A., chefkonsulent 15
 Knudsen, Svend, husmand 294
 Knudtzon, S. Chr., politiker 92
 Knuth, Christopher, politiker 195
 Knuth, F.M., organisationsleder 236, 261, 263, 265, 267
 Kofoed, Niels Anker, politiker 378, 393, 394, 399, 414, 418
 Korsgaard, K.P., politiker, 90
 Krabbe, Christopher, politiker 128
 Krag, Jens Otto, politiker 340, 341, 342, 344, 354, 367, 370, 449
 Krag, Oluf, politiker 211, 247, 265
 Krag O., politiker 253
 Krarup, Johannes, politiker 282
 Kristensen, H.J., departementschef 386, 414
 Kristensen, Knud, politiker 238, 239, 281, 289, 290
 Kristensen, M.K., konsulent 158
 Kristensen, Thorkil, politiker 282, 283, 285
 Krogstrup, Erik, direktør 334, 358
 Kyed, J., politiker 248, 258, 269
 Køedt, A. Peschcke, grosserer 63, 67
- Lambæk, Mads, organisationsleder, politiker 181, 187, 199
 Lange, Axel B., politiker 264
 Lange, Morten, politiker 338, 353
 Lange, Vilhelm, politiker 130
 Larsen, Aksel, politiker 278
 Larsen, Arne, Pilegaard, organisationsleder 324, 348, 350, 355, 357, 372, 378, 379, 381, 383, 387, 391, 394, 395, 423, 432, 446, 447, 449, 451
 Larsen (Bjerre), L., politiker 212, 253
 Larsen, H.C., organisatiosleder 104, 145
 Larsen, Johs., organisationsleder 222, 224, 225, 281, 288, 298, 324, 326, 327, 330, 348, 372, 451
 Larsen, Lars Jacob, organisationsleder 12
 Larsen, L.Hansen, professor 160, 221, 222, 223, 226, 230
 Larsen, O.H., professor 112, 242
 Larsen, Peter, politiker 357, 358, 360, 364
 Lassen, J. Brink, forstander, organisationsleder 31, 108, 110, 112, 157, 182
 Lassen, Vilhelm, redaktør, politiker 56, 138
 Lauridsen, J.K., landbrugslærer 211
 Lauritzen, K.Røhr, organisationsleder 284, 455
 Lawaetz, Otto, proprietær 52, 53
- Lehmann, Orla, politiker 45
 Lei, H.C., agrarleder 172
 Lerche, G., baron 169
 Lindø, N.P., politiker 133, 134, 138
 Lund, Hans, forstander 270
 Lüttichau, Chr., politiker 26, 57, 62, 85, 89, 135, 136
 Løje, N.C., organisationsleder, politiker 110, 172, 237, 251, 271, 273, 277
- Mackintosh, Jette, historiker 13
 MacSharry, landbrugskommissær 452
 Madsen-Mygdal, Aage, konsulent 112
 Madsen-Mygdal, Marie Deichmann, frue 107
 Madsen-Mygdal, Ths., organisationsleder, politiker 106, 106, 107, 112, 118, 120, 155, 156, 162, 167, 169, 170, 171, 175, 176, 182, 183, 184, 187, 188, 192-205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 241, 243, 245, 246, 249, 250, 252, 374, 442, 443, 446, 449, 450, 453, 458
 Madsen, Carl, organisationsleder 251
 Madsen, H., organisationsleder 116, 118
 Madsen, Karl, organisationsfunktionær 240, 280
 Madsen, Rebecca la Cour, frue 161
 Maegaard, H.V., politiker 140
 Mansholt, S.L., hollandsk politiker 341
 Margrethe II, dronning 423
 Matzen, Henning, politiker 85
 Milthers, Kaare, organisationsfunktionær 326
 Moesgaard-Kjeldsen, landøkonom, politiker 168, 199, 208, 246
 Moltke F., organisationsleder 36, 118, 156, 162, 169
 Monrad, D.G., politiker 43, 44, 45
 Mortensen, Jens, gdr. 116
 Mortensen, L., mag. scient. 120
 Munch, P., politiker 172, 217, 264, 273, 299, 437
 Møller, J.Christmas, politiker 245, 249, 250, 255, 260, 281, 282, 287
 Møller, Per Stig, politiker 430
 Mørk-Hansen, cand. polyt 30
 Mørkeberg, P.A., statskonsulent 69, 70, 108, 162
- Neergaard, Bodil de, godsejer, 116, 117
 Neergaard, Niels, politiker 56, 63, 78, 96, 119, 133, 184, 199, 206, 207, 440, 442
 Neergaard, Wenzel, politiker 187
 Nielsen, Anders, politiker 133, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 440, 441
 Nielsen (Berliner), kreaturkommissær 135
 Nielsen, Chr., politiker, 87
 Nielsen, Hans, politiker 180, 211

- Nielsen, H.P., sognefoged 166
 Nielsen, J., politiker 44
 Nielsen, Jørgen, organisationsleder 105
 Nielsen, Kr., organisationsfunktionær 346, 348, 349, 350, 352
 Nielsen, Lauritz, organisationsleder 317
 Nielsen, Niels, organisationsleder 160, 161, 162, 168, 169, 171, 173, 176, 187, 197, 199, 205, 206, 221, 222, 223, 265, 443, 452
 Nielsen, N. Otto, statskonsulent 165
 Nielsen, P., forsøgsleder 38
 Nielsen, P.Th., politiker 124, 125, 126, 136, 140, 141, 143, 166, 179, 180, 186, 187, 441
 Nielsen (Svejstrup, Østergaard), Anders, organisationsleder, 79, 80, 103, 105, 107, 118, 151, 155, 173, 175, 182, 183, 187, 192, 196, 198, 217
 Nielsen, Svend, politiker 267
 Nikolaisen, Aage, organisationsleder 232, 242, 248, 249, 250, 252, 257, 276, 285
 Nyrop, Martin, arkitekt 127
- Olesen, Kjeld, politiker 385
 Olsen, Ole, organisationsleder, politiker 80, 118, 125, 135, 136, 139, 185, 196, 440
 Olufsen, Peter, politiker 190
 Ottosen, Peder Chr., organisationsleder 12
 Ousen, Jens, politiker 82
 Overgaard, Søren, organisationsleder 250, 290, 324, 325
- Pallesen, H.J., landbrugslærer 119
 Pedersen, Erik Helmer, historiker 15, 16, 454
 Pedersen, J.Broe, organisationsfunktionær 346, 426
 Pedersen, Jørgen, organisationsfunktionær 358, 362, 378, 386, 392, 393
 Pedersen, Kristjan, politiker 144, 181
 Pedersen, Ole Baadsdgaard, agrarleder 397
 Pedersen, Oluf, politiker 312
 Pedersen, P.P. politiker 54
 Pedersen, Rasmus, plantefysiolog 61
 Petersdorff, C., godsejer 23
 Petersen-Dalum, Johs., organisationsleder 234, 243, 253, 264, 267, 286, 291, 324, 325
 Petersen, A.C.D., politiker 246
 Petersen, Carl, politiker 271, 277, 286, 323, 331, 338
 Petersen, H.J., propritar 291
 Petersen, H.M., politiker 45
 Petersen, Jørgen, forstander 67
 Petersen, Niels Helveg, politiker 412
 Petersen, S.P., organisationsleder 37, 78, 120
- Pinholt, Vilhelm, politiker 156
 Pinstrup, Hans, organisationsleder, politiker, 238, 280, 281, 282, 284, 286, 287, 288, 290, 292, 293, 297, 305, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 326, 328, 372, 374, 445, 450, 451
 Pinstrup, P.P., organisationsleder, politiker 106, 141, 143, 162, 166, 167, 170, 172, 181, 182, 187, 190, 191, 192, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 206, 211, 213, 214, 216, 240, 241, 244, 248, 249, 252, 289, 291, 441, 443, 449, 450
 Ploug, Carl, politiker, forfatter 31
 Pompidou, Georges, politiker 354, 360
 Pontoppidan, Hendrik, købmand 26
 Porse, Niels, organisationsleder 185, 196
 Porsmose, Erland, historiker 15
 Poulsen, Bjørn, politiker 427
 Poulsen, J.R., politiker 251
 Povlsgaard, Olaf, organisationfunktionær 424
 Prosch, F.V.A., professor 24, 25
- Raffnsøe, R., politiker 201
 Rasmussen (-Krøjerup), P., politiker 135, 136
 Rasmussen, A.O., forstander 348, 349
 Rasmussen, Christian, politiker 353
 Rasmussen, Chr., politiker 97
 Rasmussen, Emil, organisationsleder, politiker 135, 138
 Rasmussen, Hans, politiker 136, 140, 156
 Rasmussen, Hans, smedeformand 332
 Rasmussen, Helmer, organisationsfunktionær 227
 Rasmussen, Ib, organisationsleder 398
 Rasmussen, Jørgen Dieckmann, historiker 15
 Rasmussen, Niels, politiker 21, 46
 Ravn, C., politiker 84
 Ravn, Fr. Kølpin, professor 120
 Ravn, Niels, politiker 333, 365
 Reedtz-Thott, T., politiker 79, 84, 85
 Refshauge, P.J., organisationsleder 181
 Reintoft, Hanne, politiker 365
 Reventlow, C.D., bondereformator 236, 362
 Reventlow, Ludvig, politiker 137
 Ridder, Johs., landøkonom 285
 Riis-Hansen, K., forligsmand 200
 Rode, Ove, politiker 155, 169, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 187, 188, 190, 194, 196, 198, 199, 201, 202, 211, 442
 Rosen, Sophus, politiker 54
 Rosleff, H.J., politiker 129
 Rostrup, E., professor 120
 Rostrup, Sofie, cand. mag. 120

- Rottbøll, Chr., politiker 135, 136, 142
 Rottbøll, Chr., politiker 92, 93
 Rottensten, J., organisationsfunktionær, statskonsulent, 280, 281, 309
 Rønholt, Jens Peter, politiker 418
- Scavenius, Erik, politiker 192
 Scavenius, Jacob, politiker 84
 Scavenius, Otto, politiker 88
 Schacht, H. Rosenstand, professor 231
 Scharling, W., økonom, politiker 50
 Schlebaum, Heinrich, kommitteret 360
 Schlüter, Poul, politiker 413, 414, 432
 Segelcke, Th. R., professor 52
 Sehested, Jørgen, agrarleder 263
 Sehested, Knud, politiker 79, 93
 Simonsen, Cederfeld de, organisationsleder 118, 175
 Skau, Hans, gdr. 181
 Skeel, Erik, politiker 21, 46
 Skovbæk, Jørgen, organisationsfunktionær 326, 346, 350, 352, 356, 358, 362, 363, 386, 415, 424, 426
 Skov, F., forpagter 118
 Skovgaard, Ib, organisationsfunktionær 346, 347
 Skovgaard, K., professor 162, 317, 332, 353
 Skrubbeltrang, Fridlev, historiker, 14, 452
 Skytte, Karl, politiker 322, 323, 327, 331, 332, 333, 337, 340, 341, 352, 362, 365
 Sloth, A.K., politiker 87, 90
 Smørum, Jens, politiker 318
 Sonne, Chr., politiker 62, 75, 100, 108, 117, 131, 141, 184, 192, 194, 195, 197, 199, 439
 Sporon-Fiedler, Frederik, politiker 194, 201
 Stahlschmidt, P., departementschef 284, 293
 Stauning, Thorvald, politiker 172, 208, 210, 211, 217, 249, 254, 265, 273, 299, 437, 445
 Steincke, K.K., politiker 244, 254, 255
 Stemann, P.Chr.v., amtmand 266
 Syberg, F. Hempel, kvægavler 37, 71, 111
 Sønderup, Jens, politiker 314, 315, 323
 Sørensen, Andreas, politiker 55
 Sørensen, Chr., organisationsleder 12, 379, 380, 386, 402, 407, 411
 Sørensen, H.P., overborgmester 286
 Sørensen, J.Esp, organisationsleder 402
 Sørensen, Karen, frue 286
 Sørensen (Peterslund), Martin, politiker 275
 Sørensen, Poul, politiker 334
 Sørensen, S., statskonsulent 250
 Sørensen, Valdemar, politiker 278
- Tang, Jeppe, politiker 84
 Tauber, Johs., politiker 54
 Tesdorpf, Ad., organisationsleder 175, 187, 193, 198, 199
 Tesdorpf, Edward, organisationsleder 28
 Tesdorpf, Edward, politiker 312
 Thalbitzer, G.P., organisationsleder 27, 73, 74, 75
 Thomsen, A.F., politiker 82
 Thomsen, Carl, professor 360, 386
 Thomsen, Chr., politiker 354, 361
 Thomsen, Chr. politiker 325, 351, 354, 365
 Thomsen, Jens, politiker 235, 261, 264
 Thomsen, Niels professor 455
 Thomsen, Valdemar, politiker 264, 275
 Thutein, Ferdinand, politiker 83, 84, 85, 86
 Tietgen, C.F., industrigrundlægger 75
 Toft, H.C., politiker 331, 333, 337, 338, 342, 350, 351, 369, 370
 Tolderlund, H.V., politiker 92, 93
 Trier, Ernst, forstander 127
 Tscherning, A.F., politiker 44, 46
 Tuxen, S.C.A., forstander, 109, 119
 Tvedegaard, Jacob, organisationsleder 161, 171, 172, 221, 224, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 243, 244, 248, 253, 254, 255, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 271, 285, 286, 289, 290, 291, 292, 305
 Tørnæs, Laurits, politiker 427, 452
- Ulrich, Johannes, politiker 212, 253
- Valentiner, H.N., organisationsleder 52, 73, 79, 115, 118
 Valløe, Knud, jurist 135
 Vandman, Rasmus Jensen, organisationsleder 243
 Vestergaard, H.A.B., forsøgsleder 159
 Vett, Frederik, direktør 75
 Vig, Jørgen Laursen, organisationsleder 398
 Villadsen, Viggo, direktør 324
- Waage, H., departementschef 225
 Wedell-Wedellsborg, G.J., organisationsleder 27
 Wedell, B., organisationsleder 145
 Westermann, T, professor 71, 74, 101, 112, 157, 171
 Westh, Bjørn, politiker 393, 394, 399, 401, 402, 412, 417, 427, 430
 Westh, Th. Claudi, 71
- Zahle, C.Th, politiker 99, 123, 133, 138, 143, 157, 169, 187, 199, 441, 442

